John McCaul.
1847.

PUBLII
VIRGILII MARONIS
OPERA.

EX TYPIS LEBEL, TYPOGRAPHI REGIS.

PUBLIUS VIRGILIUS MARO

EX RECENSIONE ET CUM NOTIS

CHR. GOTTL. HEYNII.

CURANTE

J. A. AMAR,

HUMANIORUM LITERARUM IN REGIA GALLIARUM UNIVERSITATE PROFESSORE EMERITO, ETC.

TOMUS TERTIUS.

PARISIIS,

APUD C. GOSSELIN, ET L. MAME-DELAUNAY,

BIBLIOPOLAS EDITORES.

M. DCCC. XXIV.

P. VIRGILII MARONIS

ÆNEIDOS

LIBER QUINTUS.

ARGUMENTUM.

Æneas, relicta Carthagine in Italiam navigans, vi tempestatis in Siciliam defertur; ubi, ab Aceste benigne exceptus, Manibus Anchisæ patris, quem superiori anno eodem die apud Drepanum sepeliverat, anniversarium sacrum facit, ludosque apud tumulum ejus instituit; suaque victoribus præmia decernit 1 — 103. Navali certamine vincit Cloanthus — 285. Euryalus Nisi dolo cursu superat — 362. Entellus senex Daretem juveniliter se jactantem cestu vincit — 484. Sagittandi peritia superat Eurythion; prima tamen præmia, ætatis dignitatisque habita ratione, Acestæ decernuntur, cujus sagitta in aerem emissa subito exarserat — 544. Ascanius in honorem Anchisæ avi, cum primæ nobilitatis pueris, equestres ludos pugnæque simulacrum exhibet — 603. Interea Trojanæ mulieres hortatu Iridis, longæque navigationis tædio, ignem in classem conjiciunt, quatuorque naves comburunt: ceteræ, subita a Jove immissa pluvia, incendio sunt ereptæ — 699. Nocte sequenti Anchises, Æneæ filio in somnis apparens, Jovis verbis admonet, ut, Nautæ consilium sequutus, mulieres imbellesque senes in Sicilia relinquat; ipse cum juventutis robore integræque ætatis flore in Italiam naviget; Sibyllæque inprimis antrum adeat; illius enim ductu in campos Elysios esse venturum, ubi et posteritatis suæ seriem omniumque instantium bellorum discat eventum — 740. Monitis itaque paternis morem gerens Æneas, oppidum in Sicilia condit nomine Aces-

tam : eo et matrum et senum bello inutilem coloniam transcribit : ipse cum exercitus robore Italiam petit — 778. Interim Neptunus, Veneris precibus exoratus, naviganti Æneæ mare tutum præstat — 834. Palinurus, in tanta securitate somno succumbens, una cum gubernaculo in mare excutitur; ejusque vicem supplet Æneas.

Interea medium Æneas jam classe tenebat
Certus iter, fluctusque atros aquilone secabat,
Mœnia respiciens, quæ jam infelicis Elissæ
Conlucent flammis. Quæ tantum adcenderit ignem,
Caussa latet; duri magno sed amore dolores

1—4. *Interea.* v. sup. IV, 584 sqq. Servius : *circa primum ortum lucis navigavit—ergo tota die, dum se Dido interemit, dum fletur, paullulum profectus est, leniter spirantibus ventis :* et flammas rogi circa vesperam vidit, *quo tempore et per naturam ignem videre potuit, et per pristinum morem, quo per diem cadavera non incendebantur.* Noctis fere tempus datum rogo igni consumendo, et altero mane lecta ossa. Sic in Patrocli funere Iliad. ψ, 226; Stat. Theb. VI, 236 et al. *Medium* (v. sup. III, 664) *iter* (ut cursum, fugam), vulgarius esset, *mare altum.* At *certus*, recte Serv. itineris sui certus, persistens in consilio proficiscendi in Italiam. *Aquilone* dictum absolute, et simpl. pro vento; ut sup. IV, 310 *et mediis properas aquilonibus ire per altum*, et vs. 562 pari modo *Zephyros* secundos dixerat. Carthagine in Italiam tendens austro tum uti debuit. — 2. *Lætus iter* alter Voss. Burmannum mireris ferre nolle, *tenebat iter*, et jungere : *Certus iter.* Ad *certus* eliciendum est *itineris.* — 4. *Accenderat* Leid. *incenderit* alius Leid.

5—7. *Sed duri dolores magno amore polluto*, quod cogitant, quo erumpere possit vel soleat dolor animi intolerabilis magno amore læso, *notumque*, et, quod non ignorant, *furens quid femina possit*, hæc *ducunt* Teucros, *Teucrorum pectora*, *per augurium triste*, h. e. facile adducunt eos ad augurandum ac suspicandum, id quod erat, mali quid evenisse. *Magno amore polluto ;* exposui cum Servio, *læso*, sc. ab Ænea, violata fide. Vix tamen, inquis, eo modo *pollui amor* dicitur; potius Dido *polluere* debuit *amorem*, quatenus eo adducta erat, ut mortem sibi

Polluto, notumque furens quid femina possit,
Triste per augurium Teucrorum pectora ducunt.
Ut pelagus tenuere rates, nec jam amplius ulla
Occurrit tellus, maria undique, et undique cœlum;
Olli cæruleus supra caput adstitit imber,
Noctem hiememque ferens; et inhorruit unda tenebris.
Ipse gubernator puppi Palinurus ab alta :
« Heu! quianam tanti cinxerunt æthera nimbi?
Quidve, pater Neptune, paras? » Sic deinde locutus,
Conligere arma jubet, validisque incumbere remis,
Obliquatque sinus in ventum, ac talia fatur :
« Magnanime Ænea, non, si mihi Juppiter auctor
Spondeat, hoc sperem Italiam contingere cœlo.

inferret. Nam *polluere* locum habet in cæde, sanguine, piaculo. Recte quidem, sed minus hoc accommodatum h. l. adjunctis : quid *duri dolores magno amore polluto* efficere possint. Ergo sic dicendum : amor violata fide ab altero amante *pollui* proprie dicitur ex adulterio, concubitu vetito : v. c. Horat. IV, 5, 21; ut etiam fides *corrumpitur*. Poeta idem nunc dixit pro fide amoris læsa omnino et violata ab Ænea. Ita *jura, fœdera*, pollui dicuntur quæ violantur; quia eadem sacra ac sancta, casta, sunt. — v. 7 animum *ducunt per triste augurium*, ex pluribus indiciis præsagium eliciendo; omnia animo pererrando. *Per*, ut VI, 743 *per amplum mittitur Elysium.*

8—11. Iidem versus sup. III, 192—195, ubi vide. cf. Odyss. μ, 403; ξ, 303 seq. *Supra caput*, desuper, *κατακρῆθεν* vel ὑψόθεν, ut ap. Arat. Phæn. 422, 423. — 9. *Apparet* un. Guelpherb. in Exc. Cort. Lectio *maria u. et u. cœlum* est ex Pier. et Heins. libris potioribus ab Heinsio reposita. Vulgaris lectio erat : *cœlum u. et u. pontus*, traducta forte ex l. III, 193, unde et Quinctil. XII proœm. petiisse videtur. *Et* abest a Zulich.

13. *Heu quonam* aliquot Pier. *Heu quidnam* quidam ex iis alius, et tres ap. Burm. Jov. Pontanus malebat *quinam;* nec hoc male. Sic Erf. Sed *quianam* codicum et Grammaticorum auctoritate firmat Pierius. — 15, 16. *Arma* h. l. vela contrahere jubet. Sic ὅπλα de uno ὅπλων hoc genere apud Homer. v. Cerda. *Obliquat sinus* velorum *in ventum*, nostrorum nautarum *louvoyer*, vento adverso non totis velis accepto, sed tantum ex obliquo, ne ille magna vi irruens navem nimium de cursu deflectat. Mox

Mutati transversa fremunt, et vespere ab atro
Consurgunt venti, atque in nubem cogitur aer.
Nec nos obniti contra, nec tendere tantum
Sufficimus. Superat quoniam fortuna, sequamur,
Quoque vocat, vertamus iter : nec litora longe
Fida reor fraterna Erycis, portusque Sicanos,
Si modo rite memor servata remetior astra. »
  Tum pius Æneas : « Equidem sic poscere ventos
Jamdudum, et frustra cerno te tendere contra :
Flecte viam velis. An sit mihi gratior ulla,
Quove magis fessas optem demittere navis,
Quam quæ Dardanium tellus mihi servat Acesten,
Et patris Anchisæ gremio complectitur ossa? »

17 *auctor* etiam h. l. ornatus caussa adjectum, quatenus aliquid spondet ac promittit.

19. *Ab alto* Medic. a m. sec. Colot. alter Voss. et Rottend. sec. Sed vulgatum ornantius. — 19—25. Adversum igitur navigationi in Italiam ventum ob occidente habebant; transversim ille spirans cursum retardabat. Ita malim accipere, quam ad aquilonem nunc ventum ab occasu accessisse putare; nec v. 16 *Obliquat sinus*, eo ducere potest, cum ventum a læva spirantem designet. — 21. *Obnixi* plerique Pier. et Dorvill. *Neque t.* aliquot Pier. — *Tendere tantum*, quantum adversa tempestas valet. *Serv.*—24. Ad Drepanum v. sup. III, 707 sqq. I, 550, 195. *Fida* propter Acestam. *Litora fraterna Erycis*, qui Erycem condidit; erat is filius Veneris et Butæ. cf. Apollon. IV, 914 sqq. *Portusque Sicanos*, proprie. Nam Sicani ab Iberia profecti, cum, relictis sedibus in Italia ad Tiberim, Siciliam tenuissent, reliquis Siciliæ partibus depulsi occidentale tamen litus tenuere. cf. Thucyd. VI, 2; atque inter Sicanos hos Trojani consedisse memorantur. *Remetior* animo *astra servata* ante tempestatem, adeoque cum astris ipsum cursum ac navigationem factam.

28. *Flecte viam*, ut sup. *iter*, h. e. cursum, navem, velis mutatis. Male turbat Serv. et al. — 29. *Quove* Heins. cum potioribus etiam Pier. it. Goth. Vulgo *Quoque*. *Quave* Oudart. *Optem fessas* Leid. un. *Demittere* Burm. ex septem libris recepit, suffragante ratione grammatica. Mare enim *altum* proprie dicitur; et *descenditur*, *decurritur*, in litus. Vulgo *dimittere*, quod esset a se ablegare et alio mittere.

31. Versus ad Lucretianam formam lib. IV; 738 *Quorum morte obita tellus complectitur ossa*; et I, 136, *Morte obita*

Hæc ubi dicta, petunt portus, et vela secundi
Intendunt Zephyri; fertur cita gurgite classis,
Et tandem læti notæ advertuntur arenæ.
At procul excelso miratus vertice montis
Adventum sociasque rates, occurrit Acestes,
Horridus, in jaculis et pelle Libystidis ursæ,

quorum tellus amplectitur ossa. Mox *secundi Zephyri*, cursu jam versus ortum solstitialem inflexo.

35. *Et procul* aliquot Pier. et *ex celso* distinctis inter se dictionibus, *e celso* Wall. quod mavult Bentlei. ad Lucan. III, 88, ed. Londin. *Miratur* Zulich. Franc. Goth. pr. — 37. *In maculis* Hamb. pr. et sic doctus Britannus conjecerat. Laudato quoque Statio II Theb. 128, 129 *tigris horruit in maculas*. Sed hoc diversum; horrescit ipsa tigris pelle maculosa. Scilicet jungi solet *Horridus in jaculis:* quod an recte fiat, dubito adhuc. Quotquot enim exempla allata vidi, alio modo accipi possunt. Itaque interpunxi post *Horridus*. Potest quidem pro altera interpretatione, ut sit *Horridus in jaculis*, laudari locus e nostro expressus Valerii Fl. I, 486 *agnoscit Acastum Horrentem jaculis et parmæ luce coruscum;* ubi nec minus *in jaculis* fuisse scriptum suspicatus jam est Heinsius; vel sic tamen non jungam cum viro doctissimo *Horrentem in jaculis*, sed *Horrentem*, *in jaculis*. Quoties enim Valerius hoc loquendi genus frequentat, absolute positum video. *Et jaculis* alter Hamb. *Libystidis* defensum vide a Pier. contra eos qui *Libyssidis* malebant: *Libysticis* et *Libystinis* vitia librariorum. Est Λίβυς, Λιβυστίς.—35—37. Acestes Trojanus, urbis Segestæ conditor, qui cum Trojanis inter Sicanos consederat. Ferebatur ille Crimisi fluvii filius e Trojana muliere. *Montis*, Erycem designare videtur. *In jaculis*, modus loquendi antiquior, nec tamen infrequens, et a viris doctis passim declaratus, etiam apud Græcos ἐν ὅπλοις ὄντες pro ἔνοπλοι, ὁπλῖται: nunc paullo durius, respectu tamen inprimis ad alterum habito, *in jaculis et ursæ exuviis*, ἐν ἀκοντίοις καὶ ἐν ἄρκτου δέρματι ὤν, *instructus jaculis et pelle*. Serv. laudat Ennium *levesque sequuntur in hastis*, h. e. hastati. Nec vero jungenda: *horridus in jaculis*. Species viri eadem, quæ Camillæ, infr. XI, 577, 578. *Pelle Libystidis*, Libycæ, *ursæ;* atqui Plinius l. VIII sub f., ursos in Africa esse negat. Sed insedere multas terras feræ, quæ postea in iis locis defecere; et Herodoti aliorumque auctoritate Cerda evincit, saltem creditum hoc a veteribus fuisse, ursos in Libya gigni. Nec ultra laborandum est poetæ. conf. sup. ad I, 184 de cervis. Ita non hærendum v. c. si in Hymno Homeri-

Troia Criniso conceptum flumine mater
Quem genuit. Veterum non inmemor ille parentum,
Gratatur reduces, et gaza lætus agresti
Excipit, ac fessos opibus solatur amicis.
   Postera quum primo stellas oriente fugarat
Clara dies, socios in cœtum litore ab omni
Advocat Æneas, tumulique ex aggere fatur:
   « Dardanidæ magni, genus alto a sanguine divum,
Annuus exactis conpletur mensibus orbis,
Ex quo relliquias divinique ossa parentis
Condidimus terra, mœstasque sacravimus aras.

co in Ven. 159 ursi cum leonibus in Troja memorantur; et fuere sane in vicina Phrygia leones, Cybelæ quoque consecrati. Habitum autem venatorium h. l. descriptum puta. cf. inf. 300, 301. — 38. *Criniso* ubique edebatur; nec aliter codd., etiam Medic. In paucis *Crinisso*, et *Crinôsso*. De diversitate scripturæ passim viri docti ad Stephan. Byzant. Diodor. et al. v. Cluver. Sicil. ant., inprimis Heins. ad Claudian. II R. P. 57, qui ob codicum consensum *Criniso* defendebat; add. Oberlin. ad Vibium Seq. p. 93. Si Servio ad I, 550 fides habenda, *Criniso* Virgilius scribere maluit. Verum nomen est Κρίμισος vel Κρίμισσος. Hoc reposui assentiente Brunck. In nominum græcorum scriptura audiendi sunt Græci.

39. *Veterum parentum*, quandoquidem a Trojanis originem ducebat. *Gaza agresti*, epica cum gravitate h. e. penu rusticano, explicatur per *opes;* ornant *lætus* et *fessos.*

44. *Avocat* Ven., sed videas Burm. *Cumulique* Menag. *Ab aggere* Witt.— *Tumuli ex aggere* (ornate, pro ex tumulo), socios alloquitur; more militari, ut toties apud Liv. et Tac. de suggestu et aggere in castris allocutio facta legitur.

45. *Alto a sanguine divum*, propter Dardanum Jovis fil. v. III, 167. Solet autem ejus, qui gentis auctor ac regni vel urbis conditor fuit, nobilitas toti genti ac populo tribui. Sic Romani, *Martis genus*, *Romulidæ* etc. Hoc Burm. unice tenere debebat. — 45 sq. Etsi et inferiæ hæ et ludi funebres plane ad Homeri inprimis, tum et aliorum veterum poetarum exemplum a Virgilio instituuntur, tamen ejus ingenium in eo agnoscas moneo, quod iis rebus ad pietatem maxime Æneæ sui declarandam usus est.

48. *Terræ* tres Burmann. cum Goth. pr. Sane *condi terra* et *terræ* dici solet, ut Burm. ad Lucan. I, 607 et alii alibi docue-

Jamque dies, ni fallor, adest, quem semper acerbum,
Semper honoratum, sic di voluistis, habebo.
Hunc ego Gætulis agerem si Syrtibus exsul,
Argolicove mari depreusus, et urbe Mycenæ,
Annua vota tamen sollennisque ordine pompas
Exsequerer, strueremque suis altaria donis.
Nunc ultro ad cineres ipsius et ossa parentis,
Haud equidem sine mente, reor, sine numine divum
Adsumus, et portus delati intramus amicos.
Ergo agite, et lætum cuncti celebremus honorem;

runt; hoc tamen exquisitius esse videtur. — *Aras :* funus a sacrificio funebri designat, quod ad rogum et cinerem urna condendum, Manibus fiebat. cf. v. 86. Mox *ni fallor* male ad anni confusionem, quæ erat apud majores, refert Servius. Heroicis temporibus non nisi ad solis siderumque conversiones, quales cujusque oculis occurrebant, computabantur anni et dies. Atqui in his non semper summa subtilitas, nisi ex arte, est. Ceterum vv. 49 sqq. ornatissimi sunt et pathos habent; se diem celebraturum esse semper et ubique, in deserto, in mari et mediis in hostibus.

51. *Nunc ego* refellitur a Burm. *Agerer* Hugen. Distinctionem post *Hunc ego* sustulit Burm., ut adeo sit *Hunc ego agerem, si exsul agerem.* Dubito, an sic poeta senserit : qui forte per ἀνταπόδοτον loqui maluit : *Hunc ego, si* — et nunc structura mutata : *annua — exsequerer.* — 51 — 54. *Gætulæ Syrtes* paullo latius dictæ, ex more poetarum. Nam Gætuli versus occidentem Africæ et in meridiem habitarunt. — 52. *Argolicoque* Franc. *Depressus* Leid. un. et Goth. sec., ex more. cf. IV Georg. 421. *Mycenæ* Medic. Gud. cum aliis præstantioribus apud Pier. et Heins. item Servius, ut *urbem Patavi* sup. I, 247. — *Deprehensus*, sollenne de procella. vid. Georgic. IV, v. 421. Nunc tamen simpliciter de eo, cui importuna res alieno tempore supervenit; pro vulgari : si versarer in navigatione, aut in solo hostili. *Pompas*, inferias et parentalia ab apparatu sacrificii sollenni designat — 54. Exquisite *altaria struimus*, exstruimus, *donis.* Vulgo *dona* h. e. sacræ res, quæ offeruntur, *exstruuntur in ara.* — *Suis*, h. e. debitis. cf. Ecl. III, 62.

55 sq. Quanto magis nunc, cum etc., *sine mente*, *sine numine divum*, sine consilio ac voluntate deorum. — 58. *Et cuncti lætum* vulgg. codd. et edd. præter Pier. et Heins. *Lætum cunctis* conj. Heins. Non jucundum, sed gratum sacrum significare vult. — *Honorem*, easdem inferias

Poscamus ventos, atque hæc me sacra quotannis
Urbe velit posita templis sibi ferre dicatis.
Bina boum vobis Troja generatus Acestes
Dat numero capita in navis; adhibete Penatis,
Et patrios epulis, et quos colit hospes Acestes.
Præterea, si nona diem mortalibus almum
Aurora extulerit, radiisque retexerit orbem,
Prima citæ Teucris ponam certamina classis;

in honorem Anchisæ faciendas, *lætum*, alacriter, lubenti ac parato animo celebrandas. Factis inferiis deos *poscamus ventos* secundos; *atque*, ubi in terram monstratam pervenerimus, quotannis ipsi has inferias instauremus; hoc minus vulgariter extulit : *urbe posita velit ille* (Anchises) *me ferre sibi* (adeoque lubens ac propitius accipiat) *hæc sacra quotannis*, *templis dicatis.* Verba, *Poscamus ventos*, v. 59 sic satis commode exposuisse videmur; ut sit, inferiis factis, ventum secundum nacti, ad terram fatis monstratam tendamus, ibique quotannis hoc idem sacrum rite repetamus. Habent tamen *venti* aliquid a loco alienum; nam Anchisæ fiunt inferiæ, non sacra diis secundæ navigationi expetendæ. Nec succedit res satis, si *poscere ventos* intelligas de repetenda navigatione, ut, quemadmodum *venti vocantur* velis, sic et *poscantur*, velis expansis: ut III, 253 *ventisque vocatis Ibitis Italiam;* ne tamen tentem verba, revocat me, quod infra v. 639, 640 *aras Neptuno* factas memorari video; nam sic vota quoque Neptuno facta esse debent.

61. Βοῶν τ' ἴφθιμα κάρηνα Iliad. ψ, 260, binos boves in naves singulas. cf. I, 194.

62; 63. Ad *lectisternium* Anchisæ factum post Turnebum referunt intpp.; perperam, arbitror. *Ferales epulas* celebrandas indicit, quod religionis genus erat, uti alias post rem sacram, ita nunc *inferiis peractis;* conf. inf. 102, 103: in iis libatio fit diis Penatibus et Trojanorum et Siculorum, communi epularum more. Horat. IV, 5, 31 *Hinc ad vina redit lætus*, *et alteris* Te *mensis* adhibet *deum.* — 63. *Et pateras epulis* Parrhas. *Colet* sec. Rottend.

64. *Almam* Parrhas. — *Si* pro cum, ut et alibi. vid. Horat. I Ep. 7, 10 et quos laudat Burm. h. l. *nona*, ex more. Notum *novendiale sacrum*, nono a sepultura die. Advocare solent Il. ω, 784. Alias ipsæ cærimoniæ sunt novendiales. v. inf. 762.

66. *Prima ecce T.* Goth. sec. *P. c. classis p. c. Teucris* Goth. tert. cum Schol. Statii VI Theb. 296. — 66 sqq. *Prima*, primo loco, *ponam certamina classis;*

Quique pedum cursu valet, et qui viribus audax
Aut jaculo incedit melior levibusque sagittis,
Seu crudo fidit pugnam committere cæstu,
Cuncti adsint, meritæque exspectent præmia palmæ.
Ore favete omnes, et tempora cingite ramis. »
  Sic fatus, velat materna tempora myrto.
Hoc Helymus facit, hoc ævi maturus Acestes,
Hoc puer Ascanius; sequitur quos cetera pubes.
Ille e concilio multis cum millibus ibat
Ad tumulum, magna medius comitante caterva.
Hic duo rite mero libans carchesia Baccho
Fundit humi, duo lacte novo, duo sanguine sacro;
Purpureosque jacit flores, ac talia fatur :

θήσω ἆθλον, ἀγῶνα, instituam certamen navale. II Georg. 530 *pecorisque magistris Velocis jaculi certamina ponit in ulmo.* Tum *qui pedum cursu valet* etc. h. e. porro certamina cursus, sagittandi ac cæstus. Nam hæc infra exhibita videbis. Jam poeticam orationem adverte. *Incedit,* pro *est* positum, ne offendat, jungenda teneas *qui viribus audax incedit, aut melior jaculo* (itaque interpuncta sustuli). Tum *jaculo* et *sagittis,* h. l. de eadem, ut infra apparebit. *Crudo cæstu;* e corio bubulo crudo. v. inf. 404. *Palmæ,* Serv. virtutis; proximo tamen loco, victoriæ. *Favete,* εὐφημεῖτε. *Ramis* apud poetam pro corollis frondeis. — 71. *Tempora cingite* tacitus recepisse videtur Burm., quod Pier. e Romano et aliis notaverat; modis suavioribus. Vulgo *cingite tempora. T. c. myrto.* Goth. tert.

72. *Velat* vocabulum sacrum de corollis, infulis ac vittis. conf. XI, 101; VII, 154; VIII, 276, 277. *Materna myrto* sup. Ge. I, 28 jam vidimus. *Cytheriaca myrtus* ap. Ovid. IV Fast. 15. — 73. *Elimus, Elinus, Elenus, Helimus, Holimus, Helenus* passim in scriptis. Sed est apud Dionys. Halic. Ἔλυμος. — *Helymum* bene b. l. memorat; nam is cum Ægesto vel Acesta, Troja capta, Siciliam petiisse ferebatur. Vid. Dionys. Halic. I, 47 et 52. *Ævi maturus* exquisite pro *maturus ævo,* vel ævo et ætate matura. cf. Burm.

77. Inferiarum ritus. conf. Iliad. ψ, 170 sq. 219 sq. et sup. III, 66, 67. *Carchesia,* vox ob dignitatem epicam dilecta, cum vasis genus esset memorandum : memoratum jam Ge. IV, 380. *Mero Baccho,* ex more; in sacris vino mero aquam miscere nefas erat. *Sanguine sacro,* victimarum. *Purpureos flores.* Iterum sic inf. VI, 885. Epitheton

« Salve, sancte parens, iterum; salvete, recepti
Nequidquam cineres, animæque umbræque paternæ.
Non licuit finis Italos, fataliaque arva,
Nec tecum Ausonium, quicumque est, quærere Thybrim.»
Dixerat hæc, adytis quum lubricus anguis ab imis
Septem ingens gyros, septena volumina traxit,
Amplexus placide tumulum, lapsusque per aras;

ornans adjectum a certo genere florum, puta violarum et aliorum rubentium fusco colore.

80. *Magne p.* Parrhas. *Sancte pater* alter Hamb. *Sancta* ed. N. Heinsius, vitiose; ita tamen quoque duo Gothani. *Parens : iterum s.* distinguunt Zulich. et Leid. un. *Receptæ* Leid. alius. — 80 sqq. cf. Iliad. ψ, 179 sqq. *Animæque umbræque paternæ*, pro anima et umbra; ne dubita. Sed an hanc receperat Æneas? Atqui anima et Mane in inferis, v. inf. 98, 99. Scilicet proprie *patris cineres* receperat; jam idem ille *patrem recepisse* bene dicitur; hoc autem idem poeta per *cineres*, *animam et umbram* declaravit. Nec tamen hoc necesse; sed distingue : *salvete, recepti N. cineres ; animæque umbræ p.* Hoc voluisse videtur Pompon. Sab. *ac si diceret : Salvete o Manes paterni.*

84 sqq. Comparant portentum simile ap. Homer. Iliad. β, 308 sq. dracone in Aulide Græcis objecto : quod annorum numerum obsidendæ Trojæ portendebat. Alio modo et præclare ad h. l. accommodatum est portentum serpentis e tumulo Anchisæ inter inferias factas prodeuntis. Genios enim sive locorum sive hominum tota antiquitas, imprimis Etrusci et Romani, per serpentes exhibuerunt; non una, puto, de caussa. Plurium enim rerum symbolum ac nota habitus est serpens, v. c. ut τὸ ἐγχώριον, solum patrium, vitam, salutem, incolumitatem, immortalitatem etc. innueret. Perperam Serv. Cerda et alii de serpente h. l. agunt ex iis, quæ v. c. apud Ovid. XV Met. 399, 390 leguntur : ubi e medullis cadaverum angues nasci crediti sunt. Itaque et h. l. mox ad Genium seu loci seu Anchisæ ostentum refertur v. 95. *Adytis ;* splendide ornat patris tumulum, tanquam locum sacrum ac templum, mox etiam (inf. v. 760, 761) fani religione consecratum. *Amplexus*, gyris ambiens. *Septem gyros*, Servius : *Æneæ omen sui erroris ostenditur septem gyris ; nam septimus ei annus est finis erroris ; et est* (addit ille; quæ tamen præstare nolim poetam animo tenuisse) *optimum figmentum. Annus enim secundum Ægyptios indicabatur ante inventas literas picto dracone, caudam suam mordente, quæ in se recurrit.* Sed et septenarius numerus tanquam impar et sacer poni potuit. — 86. *Lapsus per*

Cæruleæ cui terga notæ, maculosus et auro
Squamam incendebat fulgor, ceu nubibus arcus
Mille jacit varios adverso sole colores.
Obstupuit visu Æneas. Ille agmine longo
Tandem inter pateras et levia pocula serpens
Libavitque dapes, rursusque innoxius imo
Successit tumulo, et depasta altaria liquit.
Hoc magis inceptos genitori instaurat honores,
Incertus Geniumne loci, famulumne parentis

aras. Nihil antea de ara dixerat : sed eam inferiis faciendis exstruere sollenne erat : v. supra III, 62 sq. — 87, 88. *Cui terga notæ cæruleæ* (pingebant, adsume ex sequ. *incendebat*) *et squamam incendebat fulgor maculosus auro*, h. e. maculæ aureæ fulgentes (*with burnish'd Neck of verdant gold*, ut Miltonus lib. IX, 501). Has etiam sic efferas : *fulgor macularum aurearum* vel *fulgor macularum auri*, et *auro ;* et hinc exquisitius poeta : *maculosus auro fulgor.* Habuit ante oculos illud : δράκων ἐπὶ νῶτα δαφοινὸς l. c. Iliad. β, 308. *Incendebat squamam* ornate pro, inerat squamis. Silius qui totum locum imitatus est, lib. II, 585 : *Excitus sede horrendum! prorumpit ab ima Cæruleus maculis auro squalentibus anguis.* — 89. *Jacit colores*, dictum ut, jacere radios, lucem, ἱέναι, βάλλειν, mittere, emittere. — *Mille jacit* Medic. Colot. et alii præstantiores, quod diserte adstruit Heins. auctoritate et ratione ; *trahit* Romanus tenuisse videtur, ut adeo altera codd. familia ab hoc ducta sit. Potest tamen huc revocatum videri alterum hoc ex IV, 701 *Mille trahens varios adverso sole colores.* Novas mutationes in editiones inferre nolim, ubi utraque lectio bona est, nec ullum res fructum habet, nisi quod novæ turbæ fiunt ; at quod h. l. me movit, ut *jacit* pro *trahit* reciperem, est, quod noster Virgilii contextus plerumque lectionem Apronianam ex Mediceo redhibet ; ut igitur ea sibi constet, deserenda erat altera codicum secta.

90 — 93. Serpens degustavit τὰς χοάς *agmine* de spiris ac voluminibus longoque eorum tractu. Sup. II, 212, de binis serpentibus : *Illi agmine certo Laocoonta petunt.* Quæ si cum h. l. compares, eodem modo possis accipere. *Levia pocula*, λεῖα, adeoque nitentia, puta ex ære esse. *Altaria*, pro dapibus appositis dixit.

94—99. *Instaurat* h. l. simp. peragit. Notus est hic usus verbi sacrorum. — 95. *Geniumve* et *famulumve* quinque Burman. *famulosne* Oudart. — *Famulum parentis*, quod parum expediunt

Esse putet; cædit binas de more bidentis,
Totque sues, totidem nigrantis terga juvencos;
Vinaque fundebat pateris, animamque vocabat
Anchisæ magni, Manisque Acheronte remissos.
Nec non et socii, quæ cuique est copia, læti
Dona ferunt, onerant aras, mactantque juvencos.
Ordine aena locant alii, fusique per herbam
Subjiciunt veribus prunas, et viscera torrent.
  Exspectata dies aderat, nonamque serena
Auroram Phaetontis equi jam luce vehebant;

intpp., puto dictum pro Genio Anchisæ: Θεράποντα, eum qui *adest homini.* Nam Genii ministerium præstant, quatenus genitos suscipiunt, tuentur, iis adsunt perpetui comites ac custodes; hoc autem loco etiam ad inferos comitantur animam. Hæc elicias ex iis, quæ coacervata sunt in Diss. Passerii de Genio domestico, t. III Musei Etrusci. Ab Etruscis enim inprimis religionem illam acceperunt Romani. Alio modo in locis a Burm. ad Valer. Fl. IV, 520 excitatis dicuntur *famuli* ac *famulæ deorum* dii seu deæ minores, vel aliæ naturæ, quarum ministerio dii utuntur.—96. Legebatur *quinas*: cujus moris nec exempla nec rationes suppetunt; saltem septenæ esse deberent. *Mactat binas* Serv. ad IV Æn. 200. *Binas* Medic. et Rom. graves adeo auctoritates! In aliis Pierii *cæditque binas;* unde intelligi potest quo errore *quinas* illatum sit. Scilicet, cum metrum aliquis repugnare videret, non sensit *que* esse exstruendum, sed reposuit *quinas.*— *Cædit,* cf. Iliad. ψ, 166 sqq. *Fundebat* ibid. v. 220. *Vocabat,* sup. III, 67 *Inferimus — pateras, animamque sepulcro Condimus et magna supremum voce ciemus. Manes,* qui ex locis inferis adesse inferiis credebantur.

100—103. *Quæ cuique est copia.* Vulgare: pro cujusque copiis. Serv. *pro sua quisque facultate. Onerant:* Georg. IV, 378 *Pars epulis onerant mensas.* — *Juvencos* sc. ex v. 61, 62, *Bina boum vobis Acestes dat capita in naves.* — *Aena* cf. sup. I, 216, 217; alii parant epulas, quæ h. l. festæ sunt, nec tamen ex victimis: nam inferias fieri vidimus.—101. Vulgg. *Onerantque;* sed *que* post *onerant* a plurimis Pier. (inter quos Romanus est) et Heins. inque his a Medic. abest. *Auras* Sprot. *Arasque onerant* Wall.—103. *Veribus* Heins. cum plerisque etiam Pier. Vulgo *verubus.* cf. II Georg. 396; I Æn. 242.

105. *Phaeton* h. l. ipse sol, ut ap. Homer. sæpe Ἠέλιος φαέ-

Famaque finitimos et clari nomen Acestæ
Excierat : læto complerant litora cœtu
Visuri Æneadas, pars et certare parati.
Munera principio ante oculos, circoque locantur
In medio : sacri tripodes, viridesque coronæ,
Et palmæ, pretium victoribus, armaque, et ostro
Perfusæ vestes, argenti aurique talenta;
Et tuba commissos medio canit aggere ludos.
Prima pares ineunt gravibus certamina remis

θων. — 107. Pars visuri Trojanos pugnantes, pars parati et ipsi ad certandum.

109. sqq. Ex Iliad. ψ, 259 sqq. sed ornatiora. *Circum* nove dixit pro consessu, corona. Est Græcorum ἀγὼν de loco dictus, et de turba spectantium. Mox *pretium victoribus*, pro vulgari, victorum præmium : τὰ ἄθλα. *Sacri tripodes*, quorum usus fuerat vel futurus erat in sacris. *Ostro perfusæ vestes :* purpura tinctæ : πορφυρόβαφοι. *Argenti aurique talenta*, ex eodem loco, sed definite, v. 269 δύο χρυσοῖο τάλαντα, scilicet et h. l. auri unum et argenti alterum talentum : ex ea ætate, qua aurum et argentum appendebatur, nondum signatum erat. — 112. *Auri argentique* aliquot apud Pier., quem vide. *Auroque t.* Rom. *Talentum* Medic. Gud. et alii, quod placet Heinsio; non enim plura erant talenta, sed auri unum, unum itidem argenti. conf. inf. 248.

113. *Et tuba :* Serv. *Romano more;* et recte. Nam heroicis temporibus tubam nondum inventam, nec Homero frequentatam esse, satis constat.

114 sqq. Cum Homerus in certamine curuli describendo et ornando paullo disertior fuisset, Iliad. ψ, 270 sqq., Virgilius navale certamen bene substituit, ut rem variaret. Quatuor sunt naves. Varietatem et ornatum poeta ab eorum insignibus et a ducibus petivit. Mnestheus belluam marinam, Pristin; Gyas Chimæram; Sergestus Centaurum; et Cloanthus Scyllam regit. Sagaciter poeta his ducibus nobilium Trojanorum nomina dedit, a quibus Memmia, Sergia et Cluentia gens originem ducere videri volebat : quæ fere opinio inter Romanas gentes obtinuit. cf. Serv. h. l. Præiverat haud dubie in his gentium originibus Varro in libro De familiis Trojanis. Mireris Gyam prætermissum, a quo jam Cerda vidit Geganios ab aliis deduci. Erat ea gens Albana : Dionys. III, 29. *Pares*, puta magnitudine et bonitate. Fluctuant Serv. et Cerda inter plura commenta. *Gravibus remis*, for-

Quatuor ex omni delectæ classe carinæ.
Velocem Mnestheus agit acri remige Pristin,
Mox Italus Mnestheus, genus a quo nomine Memmi;
Ingentemque Gyas ingenti mole Chimæram,
Urbis opus, triplici pubes quam Dardana versu
Inpellunt, terno consurgunt ordine remi.
Sergestusque, domus tenet a quo Sergia nomen,
Centauro invehitur magna, Scyllaque Cloanthus
Cærulea, genus unde tibi, Romane Cluenti.

tibus, ut Serv. Omnino si delectationem quæris, ad verborum ornatum ac miram varietatem copiamque in his certaminibus animus est intendendus. Nos quidem potiora tantum notabimus. Nominantur autem in sqq. insignia navium pro navibus: sic *Pristis*, *Chimæra*. Sic *Tigris* inf. X, 166 *Massicus ærata princeps secat æquora Tigri.*

116. *Pristim* Nonius et pars codd., recte, inquit Heins., nam Maroni sollennis enuntiatio latina in nominibus græcis. *Pistrin* et *Pistrim* alii et hic et in sqq. conf. ad III, 427. — 117. Cum grammatica inter ceteras artes serius perfecta fuerit, etymologia inprimis, ad certas rationes haud revocata, intra lusum fere verborum substitit. Dicas, quomodo ex *Mnestheus Memmii* nomen confici potuit? Scilicet ex μνῆστις latine versum: μνησθεὶς, unde μνησθεύς, *qui meminit.* Mox *Sergius* ex *Sergesto* non minus dura est etymologia. *Cluentii* ex *Cloanthus*, Cloanthii. Apud Pompon. Sab. etiam hoc legitur: *Probus vult hunc locum sumtum a primo bello Punico* (Nævii). Præiverat forte in his Varro in libro De familiis Trojanis. Nomina Gyæ et Cloanthi sup. I, 612 vidimus. — Jungenda autem: *Mnestheus, mox Italus* sc. futurus. — *Memmi* doctius pro nominativo plurali habetur, pro vulgari Memmiorum, quam ut sit *genus Memmii*, h. e. Mnesthei. *Memmum* Zulich., unde Heins. faciebat *Memmium.*

118 — 120. Chimæra, *urbis opus.* Servius: *ita magna, ut urbem putares.* Diversa igitur ratione dictum ac si: *Pyramides regum opus*, h. e. a regibus exstructum. Vss. 119 et 120 classici sunt in *triremis* declaranda forma et *triplici ordine remorum remigumque* per gradus in obliquum asserendo. Adde Lucan. III, 534; Silium XIV, 424 sq. et Phot. Cod. CCXXIV, c. 14. v. *Antichità d' Ercol.* tom. V, *append. versus*, ut στίχος, per *ordinem* explicatur. v. Ind. Livian. Etsi triremes serius inventæ, ut ex Thucydide satis constat, tamen Virgilius in his Homericam subtilitatem veritatemque non sequitur.

Est procul in pelago saxum spumantia contra
Litora, quod tumidis summersum tunditur olim
Fluctibus, hiberni condunt ubi sidera Cori;
Tranquillo silet, inmotaque adtollitur unda
Campus, et apricis statio gratissima mergis.
Hic viridem Æneas frondenti ex ilice metam
Constituit signum nautis pater, unde reverti
Scirent, et longos ubi circumflectere cursus.
Tum loca sorte legunt, ipsique in puppibus auro
Ductores longe effulgent, ostroque decori.
Cetera populea velatur fronde juventus,
Nudatosque humeros oleo perfusa nitescit.
Considunt transtris, intentaque brachia remis;

124—128. Scopulus hiberno tempore (quod exquisite per cœlum nubibus obductum designat : *hiberni condunt ubi sidera cori*) fluctibus sævientibus latet, undis submersus; quum mare est placidum, tunc ipse attollitur, ut bene Cerda, et planities soli in mari eminet. Simili modo curriculi metam descripserat Homerus Iliad. ψ, 326 sqq. add. Apollon. I, 365. *Olim*, interdum (ut et alibi occurrit), vel alio tempore; alio vero tempore *Tranquillo silet*, h. e. nullo fluctuum allisu resonat. Brunck. ad Apollon. l. l. πάλαι, expressum putabat; esset quod *tunditur olim* pro tundebatur dudum. In hoc scopulo in medio mari pro meta quercus humi figitur, ut a litore procurrentes naves cursu eo contendant, circaque rupem acto cursu ad litus revertantur. Facta autem navium decursio putanda in sinu Longuri sub Erycem. v. Cluver. Sicil. p. 246 sq.—130. *Nautis signum patet*, emendat. J. Foster *Essay on Accent and Quantity* p. 138. Relinquamus poetæ suum aurium judicium.

132 — 138. *Sorte*, etsi in eadem linea. vid. Cerda. *Populea fronde*. Servius : « quia ludi funebres sunt, et hæc arbor ab Hercule ab inferis allata est, cum canem Cerberum extraheret. » Quæ equidem præstare nolim. — 135. Ut in certaminibus gymnicis, ita nunc ad magnum corporum nisum uncti sunt oleo. —136. Offendit *intenta brachia remis* et statim *Intenti exspectant*. Utroque tamen propria est vox (*remis intenti* Heins. junxerat, quod tamen ipsi mox displicuit); et agnoscunt lectionem Servius ac Priscianus cum antiquiss. codd. Medic. Rom. et fragm. Vatic. Itaque poeta proprietatem orationis quam elegantiam servare maluisse videtur. Alias, *injecta*, *immissa*, ac simile quid dicere potuisset. —

Intenti exspectant signum, exsultantiaque haurit
Corda pavor pulsans, laudumque adrecta cupido.
Inde, ubi clara dedit sonitum tuba, finibus omnes,
Haud mora, prosiluere suis; ferit æthera clamor
Nauticus; adductis spumant freta versa lacertis.
Infindunt pariter sulcos, totumque dehiscit
Convolsum remis rostrisque tridentibus æquor.

Consistunt Hamb. sec. cf. sup. III, 289. *Nudataque brachia* aliquot Pier., quod parum juvat. *Intextaque* et a m. sec. *extenta* in Leid. uno erat. Heumannus olim *intentaque b. remis* recidi malebat; sed hiantes versus vix occurrunt in media propositione. —*Intenta brachia* sunt *remis*, h. e. ipsi intendunt, intenta habent, quasi in statione manentes, ut signo dato statim incumbant remis. Ingrata tamen repetitio ejusdem vocis : *intenta intenti*. Ennii locum ex Nonio Marcello laudant : *tonsas ante tenenteis Parerent, exspectarent, portisculu' signum Quom dare cœpisset.* — 137, 138. v. sup. Georg. III, 105, 106 : *Quum spes adrectæ juvenum, exsultantiaque haurit Corda pavor pulsans.* Ornatius extulit Homerica : πάτασσε δὲ θυμὸς ἑκάστου Νίκης ἱεμένων. Longius petitum est ὀρεχθεῖν in Apollon. II, 49. — 138. *Erecta* Hugen., et multi *arrepta*, solita variatione. Admodum probabile fit, versus 137, *Intenti*, 138, *Corda*, aut esse ab alia manu insertos, confictos ex vss. alibi occurrentibus, aut ab ipso poeta inter experimenta ingenii apposita, ut mox reliqua accommodaret.

139. Ut jam a principio omnem fortunam certaminis teneas, variatam illam casibus et eventu : primum ab initio locum tenet *Gyas* ejusque navis *Chimæra*, alterum *Scylla Cloanthi*, tum *Pristis Mnesthei*, ultimum *Centaurus Sergesti.* Apud metam Gyas videns Menœten gubernatorem, ut evitet scopulum, nimium in dextram partem evagari, ira incensus, eum navi projicit, sicque navis sine moderatore fertur. Interea Mnestheus et Sergestus eum prævertunt; at Sergestus, paullo calidius evectus, illidit navem canti; ita Mnestheus solam Cloanthi Scyllam habet, cum qua certet; eamque primas tenentem et victricem proximo loco insequitur, tertio Gyas. *Finibus*, quæ v. 132 *loca* sortiti erant. — 141. *Adductis lacertis*, simul cum adductis remis.—143. *Tridentibus rostris*, trifidis. — *Rostrisque tridentibus* Heinsius recte reposuit. Laudat ille Rottend. sec. Adde ipsum Medic. Firmatur Valerii Fl. imitatione lib. I, 688 *volat immissis cava pinus habenis, Infinditque solum et spumas vomit ære tridenti :* et *rostro trifido* ap. Sil. VI, 358; et talia rostra sæpe in numis et aliis vett. monum. occurrunt.

Non tam præcipites bijugo certamine campum
Corripuere, ruuntque effusi carcere currus;
Nec sic immissis aurigæ undantia lora
Concussere jugis, pronique in verbera pendent.
Tum plausu fremituque virum studiisque faventum
Consonat omne nemus, vocemque inclusa volutant
Litora; pulsati colles clamore resultant.
  Effugit ante alios, primisque elabitur undis
Turbam inter fremitumque Gyas; quem deinde Cloanthus
Consequitur, melior remis; sed pondere pinus
Tarda tenet: post hos æquo discrimine Pristis
Centaurusque locum tendunt superare priorem;
Et nunc Pristis habet, nunc victam præterit ingens

144 — 147. Sumta, ut jam Macrobio V, 11 notatum, comparatio ab Homero Od. ν, 81 sqq. Sed cf. Iliad. ψ, 362 sqq. et Ge. III, 103 sqq. Omnia hic ornate. *Bijugo certamine* pro bigarum. *Campum corripuere*, corripiunt; ut carpere, corripere viam, spatium. *Immissis* (in cursum) *jugis*, h. e. equis jugalibus admissis, dum freni laxantur. *Undantia lora*, exquisite pro effusis frenis. *Proni in verbera pendent*, quod egregiam rei imaginem habet, ipsi Virgilio deberi videtur, etsi res expressa l. c. 362—364. Contra de equis præclare Homerus: Πάντες ἅμ' ὁρμηθέντες, ὑπὸ πληγῇσιν ἱμάσθλης, Ὑψόσ' ἀειρόμενοι, ῥίμφα πρήσσουσι κέλευθον. Homeri laudibus etiam hic male obtrectant viri docti. — 147. *Jubis* conj. Heins. nec id absonum; sed *juga* pro equis dixit poeta. vide Burmannum.

148. *Cum p.* Moret. pr. *Plausus* alter Mentel. *Gemituque* Hugen. — 149, 150. *Consonat* exquisitius quam, *resonat*. Litora, in planitiem declivia. *Inclusa* collibus his nemorosis. *Colles resultant clamore*, doctius, quam ut vulgo, si clamor resilit a collibus. — 149. *Inclusa* erasum in Exc. Burm. et in marg. *per ampla* ex Æn. I, 725. Jo. Schraderus in schedis tentabat: *inlisa*, *incussa*, *impulsa*, et *æquora*.

151 — 158. *Elabitur* egregie pro, præcurrit celeriter, ut Serv. primo statim egressu a litore. — 152. *Strepitumque* Dorvill. *gemitumque* Zulich. — 154. *Tenet*, moratur cursum, vel Cloanthum; pro tarda est. *Æquo discrimine*, pari momento, ut linea eadem incederent: qua discernuntur a ceteris navibus: unde *discrimen* dicere potuit. *Locum superare priorem*, assequi, tenere, altero superato locum primum sc. inter

Centaurus; nunc una ambæ junctisque feruntur
Frontibus, et longa sulcant vada salsa carina.
  Jamque propinquabant scopulo, metamque tenebant,
Quum princeps, medioque Gyas in gurgite victor
Rectorem navis compellat voce Menœten :
« Quo tantum mihi dexter abis? huc dirige gressum;
Litus ama, et lævas stringat sine palmula cautes;
Altum alii teneant. » Dixit; sed cæca Menœtes
Saxa timens, proram pelagi detorquet ad undas.
« Quo diversus abis? » iterum : « Pete saxa, Menœte! »
Cum clamore Gyas revocabat; et ecce Cloanthum
Respicit instantem tergo, et propiora tenentem.
Ille inter navemque Gyæ scopulosque sonantis

se, post Gyam et Cloanthum. — 158. *Longa carina* Heins. secundum plures et meliores, inter quos et Romanus, fragment. Vatic. cum Medic. Vulgg. *longæ carinæ*, vel *longe c.* In Ald. pr. erat *longe — carinæ*, in altera *longæ*, at in tertia Naugerius *longa — carina* intulit. Est tamen *longa carina* prorsus otiosa vox, facitque, ut totum hemistichium abesse malim, tanquam male suppletum; ita ut vulgatam olim lectionem præferam : *nunc una ambæ junctisque feruntur Frontibus et longæ sulcant vada salsa carinæ :* hoc est : nunc carinæ longæ una feruntur et sulcant vada. Jo. Schrader. conj. in schedis : *juncta* vel *socia* sulcant *vada salsa carina.*

159. *Metam*, non, ubi finirent cursum, sed circumflecterent : sup. 130, 131. — 160 — 171. *Princeps Gyas* et *victor*, h. l. qui omnes anteverterat cursu. *Dexter.* Cogita metam fuisse ita circumflectendam, ut eam a sinistra haberent. — 162. *Dexter mihi tantus abis* Ven. *Gressum* Heins. omnium auctoritate meliorum post Pier. Vulgo *cursum*, ex interpretatione, forte Aproniano emendante; nam in Medic. *gressum* in *cursum* est mutatum. *Cursu* Ven. — 163. *Amet* ex *am' et* Longob. *Læva* Medic. Hamb. pr. et Gud. a m. pr. cum Goth. sec. a m. pr. Sed *lævas cautes* doctius dictum puta; hoc nomine lectionem tuere. — Tene cursum propius ad scopulum (quem *litus* appellat), nec vereare, ne remi a sinistra parte eum attingant. *Amare*, cupide tenere, amplecti, servare; ut in illo Horatii : *amatque janua limen. Palmula :* ταρσὸς κώπης: pars inferior remi. *Pelagi* scil. dextrorsum in altum evectus adeoque *diversus*, in diversam partem, cum deberet lævam ver-

Radit iter lævum interior, subitoque priorem
Præterit, et metis tenet æquora tuta relictis.
Tum vero exarsit juveni dolor ossibus ingens,
Nec lacrimis caruere genæ; segnemque Menœten,
Oblitus decorisque sui sociumque salutis,
In mare præcipitem puppi deturbat ab alta.
Ipse gubernaclo rector subit, ipse magister,
Hortaturque viros, clavumque ad litora torquet.
At gravis, ut fundo vix tandem redditus imo est,
Jam senior, madidaque fluens in veste, Menœtes,
Summa petit scopuli, siccaque in rupe resedit.
Illum et labentem Teucri et risere natantem,
Et salsos rident revomentem pectore fluctus.

sus scopulum tenere. — 170. *Radit iter* (radit mare remis, ut alibi) *lævum*, a læva parte, *interior*, versus scopulum, ita ut Chimæra, qua Gyas invehitur, esset exterior, versus patentiora loca maris. Petita omnia a circo et cursu circensi. cf. Cerda et al. *Priorem* Gyam, qui modo prior fuerat, et *metis relictis*, meta superata (de h. vers. vide Burm. ad lib. VIII, 216), quas circumvectus erat, *tenet æquora*. mare liberum quo jam cursum a meta versus litus repetere posset. In tota hac increpatione ante oculos Menelai objurgatio apud Homer. l. c. Iliad. ψ, 420 sqq.; quem totum locum cum navali hoc certamine comparent literarum studiosi. — *Subitoque* videtur a Burm. receptum, ut sane præstantissimus quisque exhibet Heins., et Pier. adde Cort. ad Plin. IV, Ep. 15. Magis tamen poeticum *subitusque*.

172 — 182. Conf. Iliad. ψ, 385 seqq. *Decoris sui*. Servius: *inhonestum enim est irasci, duci præsertim;* et *salutis sociorum* sc. erepto gubernatore navis. *Ad litora*, ad scopulum, qui pro meta erat. — 178. *Gravis*, gravatus adeoque tardus ad natandum, partim senio, partim aqua, quam vestis imbiberat (*fluens in veste* antique pro fluens veste, et hoc pro, veste fluente aqua, vel aqua fluente e veste), *vix tandem redditus est*, difficulter emergit; *salsos revomentem fluctus* verbis Homericis Odyss. ε, 322, 323. — 181. *Risere vomentem* malebat Vossius; quod non intelligo quorsum factum voluerit. *Risere* et *rident*, ut toties præteritum perfectum et præsens tempus juncta videas: sed ingratum h. l. in eadem voce. Fuit qui conjiceret, *et videre*. Mihi probabile fit versum alterum *Et salsos* non bene relictum fuisse a Tucca.

Hic læta extremis spes est accensa duobus,
Sergesto Mnestheique, Gyan superare morantem.
Sergestus capit ante locum, scopuloque propinquat;
Nec tota tamen ille prior præeunte carina;
Parte prior, partem rostro premit æmula Pristis.
At media socios incedens nave per ipsos
Hortatur Mnestheus : « Nunc, nunc insurgite remis,
Hectorei socii, Trojæ quos sorte suprema
Delegi comites; nunc illas promite vires,
Nunc animos, quibus in Gætulis syrtibus usi,
Ionioque mari, Maleæque sequacibus undis.

183—187. *Extremis duobus* vid. sup. 154 sqq. Sergestus Centauro, magna navi, Mnestheus veloci Pristi invectus. — 184. *Mnestheique* Heins. reposuerat, cum Pierianis et cum Medic. ac Gud. a m. pr., in quibus quidem erat *Mnesthi*, ex Μνησθεῖ. Ita alibi *Mnesthea* dixit. Tuetur hoc quoque Pompon. Sab. *Sergestum Mnestique* Rom. Sed tacite revocata erat a Burm. vulgata lectio *Mnestheo*. — 186. *Nec tamen ille prior tota pr.* plerique codd. ap. Pier. ex interpolatione, cum in vulgata syllabarum similium concursus offenderet. — 187. Sergesti Centaurum puta propius ad scopulum interiore adeoque breviore spatio (quod in re circensi sinistrum erat: unde h. l. ad navale certamen traductum. vid. v. 116), succedere, Pristin Mnesthei exteriore versus dextram decurrere. Cum tamen Pristis remigio valeret, Centaurum illa est assequuta, ita ut anteriore navis parte Centaurum æquaret, et tantum non æquo cum illo cursu ferretur; inde etiam cursu Centaurum antevertere Sergestus in animum induxit.

188 — 197. Factam orationem pulcherrimam ad Homeri imitationem, ubi Antilochus equos suos increpat, Iliad. ψ, 402 sqq., omnes observarunt intpp. *Insurgite remis*, vid. III, 560. Ex eodem profecerat Apollon. II, 588 sqq. *Socii* navales, qui iidem heroicis temporibus remiges sunt et milites; *Hectorei*, simpl. Trojani; *sorte suprema Trojæ*, excidio; haud dubie. —191. *Dilegi* Hugen. *Vestras* Parrhas. *Promittite* Dorvill. *promitte, promittere* Goth. alt. et tert. — *Nunc illas*, similis adhortatio Patrocli ad Ajaces facta Iliad. π, 556 sqq. *Syrtibus*, v. sup. I, 111. *Gætulas Syrtes* jam sup. V, 51 dixerat. *Ionio in mari*, cum ex Creta solvissent sup. III, 192 sqq. 211 sq.; tum etiam *Maleæ* in extrema Laconia promontorium, etsi paullo latiore flexu, circumvecti sunt. *Sequacibus undis*: convenit fere ῥεῦμα πολύκλυστον, παλιῤῥόθιον, dum

Non jam prima peto Mnestheus, neque vincere certo;
Quamquam o! sed superent, quibus hoc, Neptune, dedisti.
Extremos pudeat rediisse : hoc vincite, cives,
Et prohibete nefas. » Olli certamine summo
Procumbunt : vastis tremit ictibus ærea puppis,
Subtrahiturque solum. Tum creber anhelitus artus
Aridaque ora quatit; sudor fluit undique rivis.
Adtulit ipse viris optatum casus honorem;
Namque furens animi, dum proram ad saxa suburget
Interior, spatioque subit Sergestus iniquo,
Infelix saxis in procurrentibus hæsit.
Concussæ cautes, et acuto in murice remi
Obnixi crepuere, inlisaque prora pependit.
Consurgunt nautæ, et magno clamore morantur;
Ferratasque trudes, et acuta cuspide contos

fluctus fluctum urget, quoniam in hac plaga paullo tumidius mare est : Κύματά τε τροφόεντα, πελώρια, ἶσα ὄρεσσιν, ut Odyss. γ, 290. Alioqui aliis in locis, etiam ista bona rei imago, si fluctus carina et remis impulsi, sulco facto, iterum concitate coeunt, et in puppim irruunt. *Qamquam o!* utinam vincerem! — 196. *Rediisse*, ornate pro esse, et *nefas* magna cum vi, pro opprobrio, ut et Serv. notavit.

198. *Gemit* vel *fremit* tentabat Jo. Schraderus. *Aurea* Medic. a m. pr. *Puppes* Romanus : ut olim scribi mos erat. cf. Pier. *Classis* Bigot. — 198—200. Cf. Il. ψ, 417 sq. *Procumbunt*, quod alias, incumbunt. *Solum* h. l. mare. *Subtrahitur* sulco facto : vide v. 142, 143. — 199, 200. Verba ex Iliad. π, 109, 110, sed ornatius. *Ora* int. fauces.

201—209. Multum ἐναργείας in h. l. *Honorem*, victoriam, ut anteverterent Centaurum.—202. *Furens animis* aliquot Pier. Sic inf. lib. VIII, 228. Sed *animi* codices agnoscunt et Arusian. Mess. et sermonis elegantia. *Animo* Gud. a m. pr. *Dum prora ad s. suburguet Interior* legerat Pompon. Sab. h. e. suburget se, suburgetur, impellitur : quod doctius dictum est. *Perurget* sec. Rottend. et a pr. m. Erf. — *Interior* v. ad v. 187 spatio *iniquo*, angusto. cf. Stat. Theb. VI, 440 sq.—205. *Murex*, Servius : *saxi acumen eminens per tranquillitatem* (hoc ex v. 127). *Illisa pependit* pro vulgari *illisa* est ; sed suavius, quod sublimis et suspensa nutavit, libravit sese. cf. inf. X, 303, 304. Sumsit ab Virgilio hæc eadem Silius XVII, 281 sqq. — 207. *Morantur*, hærent; quippe dum navem retro agunt. — 208. *Trudes*, contos.—

Expediunt, fractosque legunt in gurgite remos.
At lætus Mnestheus, successuque acrior ipso,
Agmine remorum celeri, ventisque vocatis,
Prona petit maria, et pelago decurrit aperto.
Qualis spelunca subito commota columba,
Cui domus et dulces latebroso in pumice nidi,
Fertur in arva volans, plausumque exterrita pennis
Dat tecto ingentem; mox aere lapsa quieto
Radit iter liquidum, celeris neque commovet alas:
Sic Mnestheus, sic ipsa fuga secat ultima Pristis
Æquora; sic illam fert impetus ipse volantem.
Et primum in scopulo luctantem deserit alto
Sergestum, brevibusque vadis, frustraque vocantem

Trudes Heins. sec. suos et Pierianos. Sunt *trudes* conti acuta cuspide, a trudendo, etsi sic syllaba longa in brevem abierit necesse est. At *sudes* servat Medic. Hamb. sec. et a m. sec. Montalb.

210. *Agmine remorum*, ornate, totis remis. — 211. *Ventis vocatis*, expansis velis, v. sup. III, 253. *Prona maria*, in quibus cursus pronus ac celer sine impedimento fit; idem *apertum pelagus.*

213—217. Κοίλην πέτρην Χηραμόν, Iliad. φ, 494, 495, expressisse putatur; at quanto ornatius! *domus et dulces nidi* — et *tectum. Exterrita tecto, dat pennis plausum ingentem*, cum inde volatu abire parat. Bene Pompon. Sab. « cum incipit volare columba, dat ingentem strepitum; inde ita quieta volat, ut non videatur movere alas. » —217. Jo. Schrader. in schedis conj. *Carpit*; nam *radere* inferre vicinitatem; sic jam Barth. ad Stat. Achill. II, 3 monuisse. Non meminerant etiam mare remis, aerem alis radi, verri, verti. *Liquidum et c.* Rom. *nec* Dorvill. — *Iter liquidum*, aerem; *radit*, ut ψαύειν, et ψαίρειν v. c. ap. Æschyl. Prom. v. 394. cf. Valken. ad Eurip. Phœn. p. 471. Sic et *verrere* æquor, ut bene observat Ernesti ad Sueton. Ner. 48. Vulgarius *secare;* nisi alterum illud eam vim habet, ut quasi aeris aliqua superficie leviter tantum perstricta incessum denotet. Paullulum diversus est columbarum motus placidus et lenis suspenso gradu in incessu: quo Homerus dearum incessum declarari posse putavit Iliad. ε, 778. At hic æquabilem et liberum et tranquillum navis cursum per apertum mare egregie repræsentat. Accipitrem, κίρκον, pro columba in simili exemplo laudavit Apollon. II, 932—935.

218 — 228. *Ultima æquora*

Auxilia, et fractis discentem currere remis.
Inde Gyan, ipsamque ingenti mole Chimæram
Consequitur; cedit, quoniam spoliata magistro est.
Solus jamque ipso superest in fine Cloanthus,
Quem petit, et summis adnixus viribus urget.
Tum vero ingeminat clamor, cunctique sequentem
Instigant studiis, resonatque fragoribus æther.
Hi proprium decus et partum indignantur honorem,
Ni teneant, vitamque volunt pro laude pacisci.
Hos successus alit; possunt, quia posse videntur.
Et fors æquatis cepissent præmia rostris,
Ni palmas ponto tendens utrasque Cloanthus
Fudissetque preces, divosque in vota vocasset :

circa metam. *Brevibus vadis*, propius ad scopulum : v. 204, ut I, 111, 112, ubi *brevia et syrtes.* Mox *discentem* est experientem, conantem. — 224. *Cedit* h. e. præteriri se sinit Chimæra; *spoliata magistro*, Menœte in mare projecto, vs. 173. *In fine* totius cursus, int. sub reditum ad litus. cf. inf. v. 327, 328. *Sequentem* Mnestheum, qui insequitur Cloanthum, *urget.* — 228. *Studiis* h. l. proprie, ut in consessu ludorum circensium de favore spectantium. cf. Iliad. ψ, v. 448 sqq. et 767, 768; Silius XVI, 319—332. *Fragoribus* h. l. pro clamore ac plausu.

229—231. *Proprium decus* h. l. ut alias, pro parta jam et parata victoria. *Indignantur, ni t.*, doctior forma quam, *se non tenere*, *sibi eripi.* Sic εἰ, εἰ μή. *Pacisci* exquisite pro, reddere, impendere; ex vulgariore formula : redimere famam sempiternam morte. Sic *emere* inf. IX, 206. Imitatus Stat. I Theb. 319 *hoc ævum cupiat pro luce pacisci.* Locus a Burm. jam laudatus. — 231. *Possunt, quia posse videntur* ad fiduciam certantium referre malim; efficiunt id, quod facere student, seu in eo sunt, ut id efficiant; quoniam sibi videntur id efficere posse. Multa argutantur Intpp. inprimis Trappius. Est hoc idem, sed male intellectum, quod nostræ ætatis ingenia πάνδεινα et πάντολμα præ se ferebant : nihil esse quod non valeas, modo velis valere : scilicet, *modo sit divinitus illis Ingenium et rerum fato prudentia major* : quam tamen fere deesse istis vidimus.

232—243. Lineas apud Hom. ductas vide l. c. Iliad. ψ, 769 sq., ubi Ulysses in cursus certamine similiter vota facit. *Palmas utrasque* antique, inquit Serv., quem vide, pro *palmam utramque. Divos in vota vocare* vi sane et sensu idem esse debet

« Di, quibus imperium est pelagi, quorum æquora curro,
Vobis lætus ego hoc candentem in litore taurum
Constituam ante aras, voti reus, extaque salsos
Porriciam in fluctus, et vina liquentia fundam. »
Dixit, eumque imis sub fluctibus audiit omnis
Nereidum Phorcique chorus, Panopeaque virgo;

ac *deos votis vocare* h. e. invocare : quod aliquoties apud Virgilium et ejus imitatione apud Silium et Senecam Tragicum occurrit, sed dictum exquisite, ut *in partem prædamque vocare* III, 222, et apud Ovid. Fast. V, 527 *juratus vobis in verba vocatis :* nam *votis* est idem ac vocare ad vota, ad ea, quæ voventur. Guellius laudat versum Lycophronis (v. 288) καλῶν ἐπ' εὐχαῖς πλεῖστα Φύξιον Δία, sed ibi ἐπικαλῶν Δία, est jungendum. — 235. *Imperium est p.* cum Medic. et aliis Heins. Alii cum Rom. *pelagi est.* In aliis *est* plane abest, quod Pier. recte sequebatur. *Æquora* Rom. aliquot Pier. et Burm., quod jejunum esset. *Æquora curæ* laudat Burm. e Medic., sed in hoc nihil varietatis. — 236. *Hoc*, ex uno Medic. Pierius laudavit; abest tantum ab duobus Heinsianis. *In* deest Rom. Goth. sec. — 237. *Voti reus*, uti Ecl. V, 80 *damnari votis*; quoniam *vota deberi*, *solvi*, dicuntur. — 238. *Porriciam* defendit Macrob. III Sat. 2 : qui locus est classicus de hoc sacrorum verbo; etsi in nonnullis argutatur, ut et Serv. h. l. Omnes tamen codd. Pier. et Heins. et al. *Projiciam* vel *Proiciam*, nisi quod in Medic., a m. sec. emendatum, *Poriciam*, ut et Parrhas. At Franc. *Prociam.* Fuere quoque qui *Prosiciam* mallent. v. Guell. Etiam Ursinus *Porriciam* in omnibus, quæ viderat, bonæ notæ exemplaribus fuisse testatur. Benedictus (in ed. Junt.) defendebat *Projiciam*, sic enim omnes codices habere, et Homericam imitationem esse; quam tamen equidem non memini. — *Porricere* voc. sacrorum proprium. *Liquentia* ornat, ut sæpe *liquidum* in *aqua*, *humor*, *fons.* — 240. *Sporcique* Rom. Vestigia græci vs. subsunt : Νηρῆος Φόρκου τε χορὸς Πανόπειά τε κούρη; sed *Nerei* tribus syllabis dicere non poterat : at sunt Νηρεΐδες ut Νηρηΐδες. *Panopeia virgo* tres apud Burm. cum binis Goth., nec male. — *Phorcum* Φόρκος et Φόρκυς, Ponti et Terræ f. (vid. Hesiod., Theog. 237; Apollod. I, 2, 6), Nerei fratrem, posuisse videtur poeta, cum omnino deus marinus esset nominandus, cui subesset deorum marinorum ac Tritonum chorus, et agmen. cf. inf. 823, 824. *Numen aquis secundum* Phorcynem vocat Lucan. IX, 646. *Panopen* vel *Panopeam* (conf. I Georg. 437), unam ex Nereidibus (Hesiod. Theog. 250), sigillatim posuit, forte tanquam ex præcipuis unam

Et pater ipse manu magna Portunus euntem
Inpulit. Illa Noto citius volucrique sagitta
Ad terram fugit, et portu se condidit alto.
Tum satus Anchisa, cunctis ex more vocatis,
Victorem magna præconis voce Cloanthum
Declarat, viridique advelat tempora lauro;
Muneraque in navis ternos optare juvencos,
Vinaque, et argenti magnum dat ferre talentum.
Ipsis præcipuos ductoribus addit honores:
Victori chlamydem auratam, quam plurima circum

ut sup. I, 144 *Cymothoen. Portunum* bene memorat, tanquam poeta Romanus, qui Græcis est Palæmon, olim Melicerta. Erat *Inous Melicertes* Georg. I, 437. v. Hygin. f. 2; Ovid. Fast. IV, 547. Cum clave eum fuisse exhibitum legitur apud Festum in *claudere*, et in glossa Serv. ad Ge. I, 437; dubito tamen, an *clavus* potius in ejus manu fuerit. Quum h. l. *Portunus pater* dictus sit, Palæmon autem puer deus factus narretur, Neptunum hoc nomine designari putavit Grot. ad Martian. Capellam lib. I, p. 2 et Cerda ad h. l. *Pater* tamen commune deorum nomen, etiam qui juvenili ætate exhiberi solent, ut *Bacchus pater.* — 241. *Impulit navem:* ut sup. l. I, 144, 145 in tempestate naves Trojanorum scopulis detrudebant Cymothoe et Triton. Est autem Portunus inter deos σωτῆρας nautarum. v. Orph. H, 74, 6—8. *Manu magna*, significanter in numine; et memorabilis affectio: *illa Noto citius.* —Ductum autem phantasma hoc ex Argonauticis, in quibus Argo eodem more scopulorum anfractibus expeditur, modo in Planctis, v. c. Apollon. IV, 930 sqq. Thetidis et Nereidum opera; modo in Symplegadibus, in Ponto Euxino, apud Apollon. II, 598, Minervæ manu. Tandem, *portu se condidit alto*, ornate pro, intravit.

244—248. *Ex more*, certe ludorum gymnicorum. *Advelat*, ut exquisitior esset oratio pro *velat*, ἐπικαλύπτει. — 247. *Ternosque* ed. Ven. *Optare* cum Medic. Rom. aliisque optimis suis et Pierianis Heinsius legi maluit; malueral idem Benedictus. Vulgo (et sic unus Goth.) *aptare.* cf. sup. ad lib. I, 552. Schrader. conj. *portare.* — *Dat optare* conf. sup. I, 425; III, 109, ut eligant ac dividant inter naves. *Magnum talentum,* non comparative, quoniam majus et minus talentum fuit; nam hoc et serius et subtilius quam pro poeta; sed per se, quod multas minas intra se continet: ut *magnus annus*, *mensis* etc.

249—257. *Victor* primo loco Cloanthus; at v. 258 altero lo-

Purpura Mæandro duplici Melibœa cucurrit;
Intextusque puer frondosa regius Ida
Velocis jaculo cervos cursuque fatigat
Acer, anhelanti similis, quem præpes ab Ida

co, Mnestheus, et v. 266 tertio, Gyas. Vestis auro intexta; ut VIII, 167 *chlamydemque auro dedit intertextam;* igitur figuræ aureæ erant; prætexta (περιπόρφυρος) limbo purpureo duplici, non tamen adsuto, sed intexto; quem ornatissime descripsit. — 251. *Purpurea* Dorvill. *Melebœa* duo apud Burm. *Melibeia currit* Hugen. — *Mæander* enim *flexuosa et in se remeabilis purpura in modum Mæandri*, ait Serv., fluvii, qui inter Cariam et Lydiam defluit, notissimi tum flexibus suis, tum poetarum in eo ornando arte. Vide Ovid. Met. VIII, 162 sqq. et al. Confer Chandler. *Antiqq. Ionicas* c. 3. Virgilii exemplo Mæandrum etiam alii poetæ ad texturam transtulere. cf. Cerda et Ursin. Etrusca sigilla multa sunt, simili habitu facta, ac picta in vasis, quæ rem illustrent. *Melibœa purpura*, Melibœensis, si, quod verisimile est, Virgilio ex Lucret. II, 499 in animum venit: *Melibœaque fulgens Purpura Thessalico concharum tincta colore*, ab alia, quam Thessaliæ urbe (v. Liv. XLIV, 13) appellata ipsi videri vix potuit. Ad insulam tamen Melibœam, in Orontis, Syriæ fluvii, ostiis sitam, purpuræ hujus laudem referre maluit Voss. ad Melam II, 3 a Burmann. laudatus, quoniam scilic. in illo litore muricum frequentia aliunde nota est; nam in ceteris argutatur Vossius. Imitationem Statii (Theb. VI, 540, 541 sq.) agnoscit Pompon. Sab. *Cucurrit*, currit, ut Iliad. ζ, 320 περὶ δὲ χρύσεος θέε πόρκης. conf. Guell. 252 sq. Non alienum texturæ argumentum, cum Ganymedes ad Æneæ genus spectaret (cf. Winkelmann. *de imitatione Græcc. opp.* p. 169 et 188), modo teneas, illa: *Veloces jaculo cervos cursuque fatigat*, hoc est venatur, non ad picturam spectare, sed tantum poetice interposita esse, cum in venatu raptus esset puer. — 254. Non indocta est P. Burmanni Secundi emendatio *ab alto*; nam offendit *Ida* bis in fine versus positum. Vide ad Anthol. Lat. poet. p. 272. Schrader. Emendat. p. 154 conj. *ab æthra:* Valer. Fl. I, 156 *Talia contanti lævum Jovis armiger æthra Advenit.* Inf. XII, 247 *volans rubra fulvus Jovis ales in æthra.* Add. Claudian. B. Gild. 467 sqq. Receptum hoc video a Brunckio. Præfero equidem *ab alto:* inf. XI, 721 *Quam facile accipiter saxo sacer ales ab alto Consequitur pennis sublimem in nube columbam.* Cum itaque evidentis veritatis nota neutri emendationi insit, non sane consultum est in contextum alterutram inferre; facere enim hoc non licet, nisi ubi, aut sic, aut nullo alio modo, auctorem

Sublimem pedibus rapuit Jovis armiger uncis.
Longævi palmas nequidquam ad sidera tendunt
Custodes, sævitque canum latratus in auras.
At, qui deinde locum tenuit virtute secundum,
Levibus huic hamis consertam auroque trilicem
Loricam, quam Demoleo detraxerat ipse
Victor apud rapidum Simoenta sub Ilio alto,
Donat habere viro, decus et tutamen in armis.

scribere potuisse, in confesso sit. — *Armiger Jovis præpes* jungendum, suppleto, si placet, *ales;* de aquila (ex nostro hoc adoptavit Valer. Fl. I, 156; II, 414); aut *quem præpes rapuit*, velociter. *Tendunt palmas*, non mirantes, ut Heins. ac Burm. cum Serv. contendebant, etsi nemo neget esse etiam mirantium eum gestum; sed graviter ferentes, ac deorum fidem implorantes, ut et res postulat et Hymn. in Vener. 208, ubi copiose de Trois patris luctu agitur. Expressit locum Statius Theb. I, 548 sq. Nec tamen aquilam Homerus meminit, nec Iliad. υ, 233—235 et ε, 266, 267. *Custodes* v. inf. ad 546. *Sævit latratus in auras*, ornate; sic tamen jam antea Varius apud Macrob. VI, Sat. 2 *Ceu canis umbrosam lustrans Gortynia vallem, Si veteris potuit cervæ comprendere lustra, Sævit in absentem, et, circum vestigia lustrans, Æthera per nitidum tenues sectatur odores.*

258—265. Altero loco victor Mnestheus. Lorica pro præmio etiam in ludis Achillis occurrit l. c. Il. ψ, 560, ut et lebes v. 613, quem respexit noster. *Hamis consertam auroque trilicem* v. sup. ad l. III, 467; est ἁλυσιδωτὸς triplici annulorum serie. Ut trinis liciis, seu filis, texta vestis crassior ac spissior est ad corpus tuendum, sic trinis annulorum ordinibus constans thorax. Demolei illud spolium facit, more ornandi et commendandi Homerico, quem in Homeri lectione sæpissime observabis; in lorica quidem ipsa Iliad. ο, 529 sqq. Ceterum, apud Homerum Demoleon quidem est Antenoris filius Iliad. υ, 395. Hoc tamen loco factum est nomen Achivi Δημολέως. — 259. Versus idem sup. III, 467. — 261. παρ' ὄχθῃσιν Σιμόεντος. *Simeonta*, *Simounta* aberrant. *Alta* tres Heins. non ineleganter. v. Heins. ad Ovid. Epist. I, 48. *Sub Ilion alto* quatuor ap. Burm. *sub Ilion altom* Wall. *sub Ilion altum* Parrhas. *sub Ilion alta* Goth. sec. Sed vulgatam Grammaticorum auctoritate firmavit Heins.—262. *Decus et tutamen*, vs. Apollonii l. II, 1076 ubi de domo tegulis tecta: δώματος ἀγλαΐην καὶ ὑετοῦ ἔμμεναι ἄλκαρ, illustrat Dorvill.; sed Virgilius Homericum expres

Vix illam famuli Phegeus Sagarisque ferebant
Multiplicem, connixi humeris; indutus at olim
Demoleos cursu palantis Troas agebat.
Tertia dona facit geminos ex ære lebetas,
Cymbiaque argento perfecta atque aspera signis.
Jamque adeo donati omnes, opibusque superbi,
Puniceis ibant evincti tempora tæniis;
Quum sævo e scopulo multa vix arte revolsus,
Amissis remis, atque ordine debilis uno,

sit l. c. δηΐων ἀνδρῶν ἀλεωρήν. *In armis*, vel inter pugnam, vel ejus armati : αὐτοῦ ἐν ὅπλοις ὄντος. Sed illud præstat. *Donat habere*, δῶκεν ἄγειν l. c. Iliad. ψ, 612, 613. — 263. *Mox illam* Hamb. alter. *Phygeus*, *Flegeus*, *Sagiris*, *Sacaris* aberrant. Sed est Φηγεύς, Σάγαρις. — 264. *Multiplicem*, quod multis annulorum nexibus pondus magnum habebat. In verbis : *Vix illam — indutus at olim*, color ductus ex Homer., Il. ε, 303, 304. In memoriam autem revocandum, heroibus et omnino priscis hominibus tribui molem corporis, robur ac vires, ultra communem hominum sortem; bene itaque h. l. duorum e vulgo hominum vires longe superabat unus Demoleos. Sic facile tollitur difficultas apud Ouwens N. H. lib. I, cap. 4. — 265. *Demoleos* Burmann. prætulit codicum et Quinctiliani VIII, 4, 24 auctoritate, grati soni caussa; vulgo *Demoleus*, ex Δημόλεως, pro Δημόλαος. — *Palantes agebat* est Homericum κλονεῖν ὀρινομένους.

266. Gyas tertio loco præmium tulit. *Aspera signis* (etiam inf. IX, 263, et hinc Ovid., Sil. aliique) anaglypha, ut bene Serv. exponit, figuris eminentibus cælata. Nota res; et præiverunt Græci. Eo refer Arat. Phænom. 276 τά δὲ οἱ (sc. Cygno sideri) πτερὰ τετρήχυνται Ἀστράσιν. Ita restituendus locus ex Schol.

268 — 272. Ornati versus 268, 269. *Puniceis tæniis*, atqui v. 110 *virides coronæ?* et inf. 494 *viridi Mnestheus evinctus oliva.* At erant frondes punicea tænia religatæ; bene Serv. : *Significat lemniscatas coronas; quæ sunt de frondibus et discoloribus fasciis.* conf. Cerdam, qui inter alia recte laudat Theocr. Idyll. II, 121, 122; Plin. XXI, 3. *Ordine debilis uno* proprie esset uno remorum ordine e ternis sup. v. 119, 120; sed, quod res docet, et cf. v. 205, *ordo* h. l. latius de latere dictum est, et nave scopulo admota ab uno latere omnino remi detersi fuerant. cf. sup. ad lib. I, 104, 105. Cur Sergestum tali dedecore affecerit poeta, frustra, puto, quæritur : unum saltem ex omnibus extremum esse necesse erat. De Catilina cogitat

Inrisam sine honore ratem Sergestus agebat.
Qualis sæpe viæ deprensus in aggere serpens,
Ærea quem obliquum rota transiit, aut gravis ictu
Seminecem liquit saxo lacerumque viator;
Nequidquam longos fugiens dat corpore tortus,
Parte ferox, ardensque oculis, et sibila colla
Arduus adtollens; pars volnere clauda retentat
Nexantem nodis, seque in sua membra plicantem.

Cerda, qui e gente Sergia erat.— 272. *Inrisam* jam Pierius e codd. induxit in contextum. Alii, *illisam* vel *inlisam* ex v. 206, quam lectionem etiam Pompon. Sab. interpretatur. *Habebat* Menag. Sed *inrisam* et *agebat* codd. et Donatus ad Terent. Andr. IV, 2 agnoscunt.

273. *Sæpe* Heinsium a *sæpes* duxisse Burmannus narrat. *Sæpe* frequens poetis est in comparatione : et Gr. poetis πολλά. *Depressus* multi etiam hic, ut plerumque alias. *Ab aggere* Serv. apud Burmannum.—273—279. Ornatus locus, in quo poeta profecisse videtur e Lucretio III, 657, 663. Eadem comparatio a Quinto Smyrnæo ornata lib. XI, 374—376. *Viæ agger*, proprie editior viæ pars, h. l. simpl. pro via. *Gravis* est, qui gravem ictum infert; itaque melius jungitur *gravis ictu*, etsi *ictu* etiam ad *seminecem* referri potest; sed prius puto melius; vulgare erat, *gravi ictu;* et mox jungenda *saxa lacerum. Dat tortus*, facit. *Colla arduus attollens*, αὐχέν' ἀνασχών, Callimach. in fragmento CCCCXXXVIII egregie a Ruhnkenio restituto. *Pars vulnere clauda retentat;* pars vulnerata, obtrita ac fracta, moratur ac retinet, ne possit procedere, serpentem, *nexantem nodis*, nectentem se in nodos et replicantem se in orbes. — 279. *Nexantem nodos* vulgg. edd. habent, pars codd. Pier. et recentiores Venetus Heinsii et Dorvill., haud dubie ab indocto interpolatore. *Nixantem nodis* verbo Lucretiano alii, iique veterrimi Medic. a m. pr. (nam emendatum in *nitentem;* et hoc interpretatur Pomponius Sabinus, quem vide) Gud. e simili exemplo descriptus, et Mentel. pr. cum parte codd. Pier., inter quos Romanus fuisse videtur; ut sit quasi subnixus nodis suis serpens : sic erit eadem exquisitior ratio, quam deprehendimus v. c. in illo : *mentum crinemque Mæonia mitra subnixus* IV, 216, 217, ubi idem, qui *subnexus* est, doctius dicitur *subnixus*. Tandem legitur: *nexantem nodis* h. e. nexantem se in nodos, docte et rei convenienter, sed in paucissimis libris; Mediceum suum laudat Pierius. Heinsius tantum de *nodis* affirmat, de altero silet; sed firmant lectionem Grammatici.

Tali remigio navis se tarda movebat;
Vela facit tamen, et velis subit ostia plenis.
Sergestum Æneas promisso munere donat,
Servatam ob navem lætus, sociosque reductos.
Olli serva datur, operum haud ignara Minervæ,
Cressa genus Pholoe, geminique sub ubere nati.
Hoc pius Æneas misso certamine tendit
Gramineum in campum, quem collibus undique curvis
Cingebant silvæ; mediaque in valle theatri

Priscianus et Eutyches. Itaque relinquamus lectionem, quæ et ipsa poeta digna est; teneamusque illud : quoties nihil potest ita definiri, ut in alterutram partem probabilitas major in sensus incurrat, nec mutandæ lectioni vulgatæ locum et caussam, nec mutationis fructum et utilitatem esse; contra vero lectoribus, inprimis elegantioribus, qui criticam subtilitatem non curant, molestias creari; inprimis si tibi constare, et in paribus caussis parem rationem sequi velis; tum enim innumera erunt mutanda, cum modo casus, modo genius sermonis, inprimis poetici, modo aberratio, binas trinasve lectiones suppeditet, quarum nulla aut sperni possit aut destituta sit auctoritate : quod itaque ego substituo, eodem jure mutabit alter.

280—285. Quod Sergesto etsi inferiori munus dat, et quod servam dat, ab Homero habet l. c. Iliad. ψ, 536, 537, 538 et 261, 263. Quod autem Pholoen Cretensem nominat, hoc ut poeta facit, a quo nihil facile indefinite ponendum. *Ostia* h. l. portus. *Promisso*, vulgare fuisset *sperato*. *Operum haud ignara* sæpe ap. Hom. ἔργ' εἰδυῖαν, de lanificio et textura, ut notum. — 285. *Thressa* Schol. Horatii Cruqu. ad III Od. 9, quod defendit Burmannus, hactenus non male, quod Thraciæ commercia cum Trojanis intercessere. At in Pholoe argutatur. Enimvero ex lib. III, 131 sqq. facile memineris, Trojanos in Creta insula plus quam annuum spatium exegisse; non minus igitur *Cressa* locum habet : quorsum igitur mutamus quod rationem habet? *Cresa* scribitur et h. l. more antiquo, ut alibi dictum; est tamen etiam Κρῆσσα. *Sub ubera* Rom. et Gud., minus bene : etsi ferri potest.

286—290. Totum hoc cursus certamen ex Homero adumbratum l. c. Iliad. ψ, 740 sqq., sed traducta in illud alia ex reliquis agonibus. Locum spectaculi tantum non exscripsit ex nostro Statius VI Theb. 225 sqq. *Misso certamine*, dimisso, finito : proprie dimissis certantibus. cf. inf. 545. *Silvæ* in collibus — qui iidem *theatrum;* unde infra v. 340

Circus erat, quo se multis cum millibus heros
Consessu medium tulit, exstructoque resedit.
Hic, qui forte velint rapido contendere cursu,
Invitat pretiis animos, et præmia ponit.
Undique conveniunt Teucri, mixtique Sicani;
Nisus et Euryalus primi;
Euryalus forma insignis viridique juventa,
Nisus amore pio pueri: quos deinde secutus
Regius egregia Priami de stirpe Diores:
Hunc Salius simul et Patron; quorum alter Acarnan,
Alter ab Arcadio Tegeææ sanguine gentis.
Tum duo Trinacrii juvenes, Helymus Panopesque,
Adsueti silvis, comites senioris Acestæ:
Multi præterea, quos fama obscura recondit.

cavea. Circus h. l. pro stadio. *Se tulit et consessu exstructo resedit;* ut supra v. 44 *tumuli ex aggere.* Sic ἀγὼν Homero, de spectantium loco.—292. *Ponunt* Goth. pr. Putes leniora fuisse: *invitat pretiis, animis et præmia ponit.* Sed in vulgato oratio habet gravitatem epicam: *qui forte velint,* si qui, *invitat pretiis* eos, pro hoc: animos eorum, et nude nunc, *animos.* — *Pretia* explicantur per *præmia:* res, quæ pretio habentur, et nunc pro præmiis apponuntur. *Animos* eorum qui —.

296. In *pueri* argutantur Servius, Pompon. Sab. et alii; *amore pio pueri* exponunt, casto, non infami. Mihi simpliciter omnis amor et amicitia pietatem continere videtur; et puer spectat ad teneram ætatem. — 299. *Ab Arcadia* multi codd. et edd., quod mireris Pierio castius visum. *Arcadio* Rom. Medic. et al. *Tegeææ sanguine gentis* Heins. prætulit ex nonnullis Pierianis et binis suis, in quibus *Tegeæ sanguine,* quo alludunt duo alii. Manifestum fit, omissionem syllabæ locum dedisse interpolationi *Tegeæ de sanguine,* quæ Romanum, Mediceum, et majorem partem codicum insedit. Alias *Tegeus* ut *Nemeus,* Τέγεος, Νέμεος, adjectiva forma dictum esse posset. cf. Heins. hic et sup. I Georg. 18. Burm. quidem ibi et ad Ovidium satis sibi non constat, et modo Tegeæus, modo Tegeeus scribit. Enimvero Τεγέαῖος, ut Νεμεαῖος, rationem et usum habet: at Νεμέειος nondum inveni, nec Τεγέειος. Apud Pindar. N. 8, 27 male expressum Νεμέειον ἄγαλμα. — *Tegeææ.* Tegea Arcadiæ, Τεγεάτης et Τεγεαῖος. Ge. I, 18 *Pan erat Tegeæus.*

302—308. Ex Ennio comparat Macrob. VI, 1 *multei alici*

Æneas quibus in mediis sic deinde locutus :
« Adcipite hæc animis, lætasque advertite mentis.
Nemo ex hoc numero mihi non donatus abibit :
Gnossia bina dabo levato lucida ferro
Spicula, cælatamque argento ferre bipennem :
Omnibus hic erit unus honos. Tres præmia primi
Adcipient, flavaque caput nectentur oliva.
Primus equum phaleris insignem victor habeto;
Alter Amazoniam pharetram, plenamque sagittis
Threiciis, lato quam circumplectitur auro
Balteus, et tereti subnectit fibula gemma.
Tertius Argolica hac galea contentus abito. »
Hæc ubi dicta; locum capiunt, signoque repente
Conripiunt spatia audito, limenque relinquunt
Effusi nimbo similes; simul ultima signant.

adventant, paupertas quorum obscurat nomina. — 303. Vulgare : in quorum medio. — 305. Ἀγέραστος Homeric. Mox *Cnossia* (sup. III, 115, 104) *spicula* v. sup. Ecl. X, 59; Callim. in Apol. 33. Et *bipennem* argenteo manubrio, signis cælatis, h. e. ornamentis exsculptis, ornato. Mox *unus hic* est *idem* et communis inter omnes *honos* seu præmium.

309. *Accipiunt* Hamb. sec. *Fulvaq.* est ap. Serv. ad IV, 261. De colore dubitari et *alba, tonsa, pulchra*, tentari video; sunt enim alias epitheta olivæ, ut sit *alba, pulla, viridis, glauca.* Scilicet sunt varia olearum genera, et mutat oliva colorem ipsa maturitate. Laudatur quoque ξανθῆς ἐλαίας καρπὸς, ex Persis Æschyli. *Nectuntur* Rufinian. et Serv. apud Burmann. *nectantur* Goth. tert. *nectetur* Goth. sec. — 310 — 320. *Amazonia* et *Threiciæ*, epitheta ornantia, a præstantissimo genere, ut mos poetis. Sed *Argolica galea*, peculiare genus. Conf. sup. II, 389 sq. 412. Ex pharetra aptus balteus latus auratus (*balteus lato auro*), ad cujus oram fibula gemmata est, qua ille ex humeris suspendi potest : *et fibula, tereti gemma, subnectit* balteum, nectit, oras colligat. cf. sup. ad IV, 139 *Aurea purpuream subnectit fibula vestem.* Omnia ornate.

315. *Accipiunt* duo Burm. *Spatio* Gud. a m. pr. ut et in proletaria editione Gottingæ excusa expressum video. — 315 — 317. *Hæc ubi* — sunt pro : Curritur. cf. Iliad. ψ, 753 sqq. *Limen*, νύσσην, ut ibid. v. 758; Odyss. θ, 121. *Simul ultima signant*, notant,

Primus abit, longeque ante omnia corpora Nisus
Emicat, et ventis et fulminis ocior alis.
Proxumus huic, longo sed proxumus intervallo,
Insequitur Salius : spatio post deinde relicto
Tertius Euryalus.
Euryalumque Helymus sequitur; quo deinde sub ipso
Ecce volat, calcemque terit jam calce Diores,
Incumbens humero; spatia et si plura supersint,
Transeat elapsus prior, ambiguumve relinquat.

oculis animoque designant metam, ut fere Servius; subnatum forte poetæ ex illo : σήμηνε δὲ τέρματ' Ἀχιλλεὺς τηλόθεν ; ubi is, qui ludos facit, metam sic constituisse dicitur. — 318. sqq. Omnes cursu antevertit *Nisus*, proximus *Salius*, tum *Euryalus*, inde *Helymus*, tandem *Diores*. — 319. *Fulminis alæ*, poetica ratione : est tamen etiam in numis fulmen alatum. — 320. *Proximus huic*, sed *longo intervallo proximus*, revocant in animum versum Horatii I, 12, vs. 18. ubi *Nec viget quicquam simile* (Jovi) *aut secundum; proximos illi tamen occupavit Pallas honores.* Ibi Pallas non est secunda, sed proxima; at in nostro Salius est *secundus et proximus*. Scilicet *secundus* ad numerum, *proximus* ad locum nunc spectat. At in Horatio *proximus* quidem etiam est loco, at *secundus* est virtute et potentia, nec multo inferior, sed fere exæquans. Pro exemplo nuper esse potuerunt consules Galliarum.

323. *Euryalum sequitur Helymus* Erf., non male. *Quem* Parrhas. *quod* Medic. *qui* tert. Rottend. a m. sec. sed est : *sub quo ipso volat* h. e. ei subvolat, eum subit, succedit. — 324, 325. Expressa ex Iliad. ψ, 764, 765, ne dubita. Diores ita cursu æquat Helymum, ut uno tantum ille passu prævertat. Itaque Diores sic instat, ut immineat ejus humeris et vestigia premat, altero pede anteriore occupans ejus pedem citeriorem. Ita ad verbum calcem calce premit. Etsi nec hoc necesse. Est enim dictum exquisitius pro, *pedem pede*. Aliam rationem Burm. sequitur, sed valde duram. Argutatur Jos. Scaliger. 325, 326 : et, si plus spatii superesset, nec curriculi metæ jamjam adpropinquarent, aut illum cursu prævertisset, aut saltem æquasset. Hoc est *ambiguum relinquat* eum h. e. ambigentem de cursus palma, ut cum Turnebo Cerd. vel, de quo ambigerent alii, de quo ambiguum esset, utrum victoriam obtenturus esset. — 325. *Humeris* pars codd. sed et singularis minus vulgaris, et alteri tantum humero imminebat. — 326. *Ambiguumque* Heins. consensu librorum recepit, quod et pars Pierianorum

Jamque fere spatio extremo, fessique, sub ipsam
Finem adventabant, levi cum sanguine Nisus
Labitur infelix; cæsis ut forte juvencis
Fusus humum viridisque super madefecerat herbas.
Hic juvenis jam victor ovans vestigia presso
Haud tenuit titubata solo; sed pronus in ipso
Concidit immundoque fimo sacroque cruore.
Non tamen Euryali, non ille oblitus amorum;
Nam sese obposuit Salio per lubrica surgens;
Ille autem spissa jacuit revolutus arena.
Emicat Euryalus, et munere victor amici

habebat; ratio tamen ac res respuit. Nam, si transiisset socium, res non ambigua jam fuisset, uter prior esset. Verius alii editi et scripti : *ambiguumve* : ductum enim est ex v. 382 Iliad, ψ, Καί νύ κεν ἢ παρέλασσ' ἢ ἀμφήριστον ἔθηκεν (sc. αὐτὸν, non πρᾶγμα, quod vulgare esset, et Virgilii imitatione refellitur; *ambiguum* sc. socium *reliquisset*). Est alter locus similis l. c. v. 526, 527, τῷ κέν μιν παρέλασσ', οὐδ' ἀμφήριστον ἔθηκε. Sed ejus sententia minus accommodata est nostro poetæ. *Relinquit* Zulich.

327. *Ipsam* tuentur Pier. et Heins. e codd. cf. ad lib. III, 145. *Ipsum* Medic. a m. sec., tres alii et Goth. unus. Sed ea vulgarior est ratio. — 327 sqq. Ad Homeri ductum l. c. 773 sqq. et 539 sqq. An dignitati epici carminis versibus maxime 333 et 357, 358 satis consultum sit, quæsitum est cum alias, tum nuper iterum, a viris doctis. Saltem hoc tenendum, non ex nostro decori sensu dijudicandam rem esse; quale autem Augustei sæculi de tali re judicium fuerit, ignoramus. Nostra quidem ætas facetias tales recte, puto, respuit. Tanto manifestior ad cujusque sensum suavitas est in Euryali repentino consilio v. 334 sqq. *Spatio extremo,* extrema stadii parte; non enim plura, quod ap. Homerum fit, spatia confecisse videntur. *Finem* exquisitius pro meta dixit. *Lævi sanguine*, pro solo lævi propter sanguinem.—330.Sanguis superfusus (ut Serv.) madefecerat humum herbosam. *Vestigia titubata,* audacius, ut a poeta, pro pedibus titubantibus. — 334. *Amores* male modo ad turpem, modo ad magnum amorem trahunt. Nihil aliud est, quam poetica ratio pro vulgari, *amor* sing. numero. — 335. *Et sese* ap. Serv. *Objecit* Parrhas.—336. *Tenui jacuit* Servius legit, et sic pr. Rottend. a m. sec. et Regius pro glossa, quam forte aliquis decori male providus intulerat. *Resolutus* Ven. *-esupinus* alter

Prima tenet, plausuque volat fremituque secundo.
Post Helymus subit, et nunc tertia palma Diores.
Hic totum caveæ consessum ingentis, et ora
Prima patrum magnis Salius clamoribus inplet,
Ereptumque dolo reddi sibi poscit honorem.
Tutatur favor Euryalum, lacrimæque decoræ,
Gratior et pulchro veniens in corpore virtus.
Adjuvat, et magna proclamat voce Diores,
Qui subiit palmæ, frustraque ad præmia venit
Ultima, si primi Salio redduntur honores.

Voss. — 338. *Prima tenet*, τὰ πρῶτα, victoriam obtinet primo loco, amoris beneficio et studio. —339. *Tertia palma*, tertio loco victor, ratione poetica, quam ipsa illa exempla illustrant, quæ Burmannus laudat ad h. l. et Drakenb. ad Silium XVI, 504. cf. Georg. I, 59, ubi *palmas Eliadum equarum* poeta dixit equas victrices in decursibus Olympicis. *Palma*, ut *victoria*, et sæpe alia abstracta, pro victore.

340 — 347. Simile jurgium ap. Homer. Iliad. ψ, 543 sqq. *Caveam*, voce a theatro ducta, bene dixit locum θεατροειδῆ in valle inter colles: ut 288 sq. videramus. *Ora prima patrum*, seniores in primis locis, ante alios, sedentes, priores ordines, quibus seniores et honoratiores sedebant. *Lacrimæque decoræ* pueri supplicantis, ne sibi victoriæ honos eriperetur. *Veniens* simpl. pro, quæ est. Nam *venire* plenius voc. poetis pro esse, ut jam Heinsius notavit ad Ovid. V. Fast. 648 et al. loc. ἔρχεσθαι, ἐλθεῖν, sic adeo in pedestribus scriptoribus. Veteres Grammatici *veniens* h. l. proveniens, nascens, interpretabantur, ut I Georg. v. 54 *Hic segetes, illic veniunt felicius uvæ.* — 344. Plerique codd. post *virtus Adjuvat* distinguunt, quomodo et Nonius agnoscit; sed male. vid. Heins. *Gratior est*, Seneca Ep. 66 et passim alii, ut sententiæ locum teneat. *G. et populo v.* Vitt. *Veniens e corpore* Seneca l. c., et sic passim versus laudatur. Enimvero est virtus, quæ magis grata est in pulchro corpore. *Pectore* Bigot. Exc. Burm. et a m. pr. Erf. — 345. Adjuvat Euryalum ejusque caussam, et clamat Diores, qui in victoriæ tertium nunc locum successerat, et, si Salius victor renuntiatur, iterum ea excidisset.—347. *Redduntur* Heins. prætulit, ex codicum parte, et ex Pierii emendatioribus. Vulgo *reddantur*, quod tamen et Romanus et Medic. habent, nam in hoc *u* a recenti manu superscriptum. Nil refert; hoc tamen malim; nam epica dignitas respuit illos subjunctivos.

Tum pater Æneas : « Vestra, inquit, munera vobis
Certa manent, pueri; et palmam movet ordine nemo :
Me liceat casus miserari insontis amici. »
Sic fatus, tergum Gætuli inmane leonis
Dat Salio, villis onerosum atque unguibus aureis.
Hic Nisus : « Si tanta, inquit, sunt præmia victis,
Et te lapsorum miseret, quæ munera Niso
Digna dabis, primam merui qui laude coronam,
Ni me, quæ Salium, fortuna inimica tulisset? »
Et simul his dictis faciem ostentabat, et udo
Turpia membra fimo. Risit pater optimus olli,
Et clypeum efferri jussit, Didymaonis artes,
Neptuni sacro Danais de poste refixum.

348 — 361. Delectat mite Æneæ ingenium, vel Euryali respectu. Præiverat tamen et hic Homerus Iliad. ψ, 558 sqq. — 349. *Certa movent* Wall. *P. vovet* tert. Rottend. a m. pr.—Ad verba cf. sup. I, 257, 258 : *Parce metu, Cytherea ; manent inmota tuorum Fata tibi: cernes* etc. *Palmam*, debitum cuique ordine suo præmium. Observa etiam copiam dictionis : *munera, præmia, palma, corona, honores, dona promissa.* — 350. *Mi* Goth. pr. *Casus* Heins. revocavit, cum nullus codex *casum*, quod vulgg. edd. obsidet et vulgarius est, exhibeat, si primum ex Gothanis excipias cum Dorvill. *Misereri* etiam nonnulli, inter quos Rom. Omnino *casus miserari* plenius sonat. — 355, 356. *Ni me — fortuna tulisset*, me a primo præmio abstulisset, abduxisset, exquisitius quam vulgare : ni fortuna mihi eripuisset præmium, pro *laude* h. e. virtute in cursu. v. 357. Hoc an placere possit, v. ad v. 327. cf. Iliad. ψ, 551, 781. — 357. *Ostendebat* nonnulli ap. Burm. et Goth. sec. *monstrabat* Moret. sec. — 358. *Illi* Medic. a m. pr. Quodnam aurium judicium in hoc sequutus sit, vel post Quinctil. locum, VIII, 3, 25, nos latet. — 359. *Offerri* aliquot Pier. et duo Burm. *afferri* ed. Genev. *ferri* Leid., perperam. *Didamonis, Didamaonis, Didiomonis*, et apud Pier. *Didumæonis*, apud Benedictum Pal. *Didymæonis*, corruptelæ; nam est Διδυμάονος. *Arte* tres Burm. *artem* Romanus, et ap. Burm. Dorvill., sed exquisitius plurali numero *artes* : h. e. opus. — Clipeus ab artifice, qui fecit, commendatur (cf. III Ecl. 37), et a loco, quo fuerat suspensus, in Neptuni templo pro donario, et quod e manubiis erat. Servius : *Danais*, a *Danais* ; et *intelligimus hoc ad Æneam transisse*

Hoc juvenem egregium præstanti munere donat.
  Post, ubi confecti cursus, et dona peregit :
« Nunc, si cui virtus, animusque in pectore præsens,
Adsit, et evinctis adtollat brachia palmis. »
Sic ait, et geminum pugnæ proponit honorem;
Victori velatum auro vittisque juvencum;
Ensem, atque insignem galeam, solatia victo.
Nec mora; continuo vastis cum viribus effert
Ora Dares, magnoque virum se murmure tollit;
Solus qui Paridem solitus contendere contra,

per Helenum (sup. III, 465 sqq.). Nil refert : sed et Æneas ex templo aliquo Græcorum inter prædam auferre potuit, ut color sit similis ac III, 286.—288.

362—484. Etiam ap. Homerum πυγμαχία fit Iliad. Ψ, 651—699. Certavit cum poetarum patre Virgilius fere in singulis, ut comparando facile intelligent, quibus hæc cognoscere lubitum est, modo varietate, modo ornatu. Omnino placuisse sibi videtur poeta in hoc loco, etiam ab Apollonio lib. II pr. et Theocrit. Idyll. XXII tractato. Virgilium unice sequitur Statius Theb. VI, 249 sqq. Poetæ studium in oratione varianda cognosce etiam in illo, quod dicere noluit *confecti cursus et dona peracta*. *Animus præsens* proprie in discrimine, qui sine perturbatione, quomodo periculo occurrat, aut hostem sustineat, videt. Debet igitur mox omnino dictus esse pro fortis. Adsit is et cestu pugnet : at quam ornate ! *Evinctis palmis* scil. cestu, *attolat*, ut ἀείρειν voc. propr. hac in re. — 365. *Præponit* aliquot apud Burm. male.—*Honorem* v. modo ad v. 349. *Velatum*, ornatum (sup. ad v. 72), *auro vittisque*, seu vitta lamellis aureis distincta, seu ut cornua aurata sint ; vittis cervici impositis, ritu religioso, etiam in monumentis obvio, ut in arcu Titi. cf. Serv. et inf. IX, 627.

368. *Cum* erasum in Dorvill. *Affert* Hugen. *offert* Oudart. Vide modo v. 359. Sed *ora, se, effert*, ingens viri corpus melius declarat; ut mox *se tollit*. — 368—377. Homer. l. c. 664 sq. —370. Paris, vulgo pro imbelli, ignavo et mulieroso homine haberi solitus, nec apud Homerum omni virtute caret, ut Iliad. γ, in certamine cum Menelao, ν, 765 sqq. λ, 580 et al. a poetis tamen post Homerum multo majore virtute insignitus est ; in præliis enim post Hectoris fatum factis, frequens ejus est memoria. Certaminibus autem inclitus factus est vel ex eo, quod, inter pastores nutritus quum esset, certamine a Priamo instituto ag-

Idemque ad tumulum, quo maxumus occubat Hector
Victorem Buten inmani corpore, qui se
Bebrycia veniens Amyci de gente ferebat,
Perculit, et fulva moribundum extendit arena.
Talis prima Dares caput altum in prælia tollit,
Ostenditque humeros latos, alternaque jactat
Brachia protendens, et verberat ictibus auras.

nitus est, dum *omnia vicit*, κατὰ πάντα ἆθλα, ut est apud Hygin. fab. 91, et fab. 273 pag. 322. Evenit hoc in ludis funebribus, quos ei pater pronuntiaverat. Probabile fit ab aliquo Tragico fabulam ita exornatam fuisse. Quum vero in omni certaminum genere vicisset, etiam pugilatu eum vicisse necesse est; etiam pugilatu excellere potuit in poetis deperditis.—371. *Accubat* Parrhas. et aliquot Pier. *Occubat* h. l. pro cubat, jacet. — Ludi funebres in Hectoris honorem habiti, num ab iisdem poetis memorati fuerint, an Virgilii ingenio debeantur, non habeo dicere. Probabile tamen fit, e Cyclicis poetis et hos petitos esse. Est quoque vestigium rei in Darete 25 *Priamus Hectorem suo more ante portam sepelivit: cui ludos funebres fecit.* At Buten suaviter ab Amyco deduxit, qui Pollucem provocaverat, quum is cum Argonautis ad Bithyniæ litus accessisset. v. Apollon. lib. II. pr. Cave tamen eum confundas cum *Bute*, Teleontis f. ex Argonautarum numero, qui Sirenum cantu fascinatus in Lilybæum enatavit Veneris beneficio: Apollon. IV, 912 sq. Apollod. I. 9, 25, de quo v. Burm. Catal. Argonaut. Diversus quoque Butes Pandionis f. a quo Butadæ, sacerdotio Athenis insignes: v. Apollod. III, 15, 1, quem sup. ad I, 156 in Orphica reduxisse videor. Dares et Entellus etiam epigrammate ornantur Antholog. gr. lib. V, p. 526, vs. 373. Butes *Bebrycia veniens Amyci de gente*, duplici modo dictus esse potest; aut, qui ex Bebrycia, quæ erat *gens Amyci*, id est, sub regno Amyci, venerat Trojam; aut ortum ducens a stirpe Amyci Bebrycii: et hoc præstat. *Ferebat se*, incedebat, ut I, 503: *Talis erat Dido, talem se læta ferebat;* IV, 11 *quem sese ore ferens!* Nam vim verbis facias, si junxeris: ferebat se esse Amyci de gente, veniens e Bebrycia. Apud Homer. l. c. Iliad. ψ, 679, 680 Euryali virtus simili modo commendatur, atque hic Daretis. — 377. *Brac. prætendens* duo Burmann., unus *portendens.* — Stolide ferox homo egregie ante oculos nostros constitutus. cf. Apollon. l. c. 45 sqq., ut nec minus in oratione, quæ sequitur; in qua cum Homero contendit, l. c. 666 sqq. v.

Quæritur huic alius; nec quisquam ex agmine tanto
Audet adire virum, manibusque inducere cæstus.
Ergo alacris, cunctosque putans excedere palma,
Æneæ stetit ante pedes, nec plura moratus,
Tum læva taurum cornu tenet, atque ita fatur:
« Nate dea, si nemo audet se credere pugnæ,
Quæ finis standi? quo me decet usque teneri?
Ducere dona jube. » Cuncti simul ore fremebant
Dardanidæ, reddique viro promissa jubebant.
Hic gravis Entellum dictis castigat Acestes,
Proxumus ut viridante toro consederat herbæ:
« Entelle, heroum quondam fortissime frustra,
Tantane tam patiens nullo certamine tolli

379. *Cæstus* ubique scribitur, etiam in Mediceo: etymologia ἀπὸ τοῦ κέστου postulat *cestus*. Sed in omni sermone, etiam nostro, usus sæpe etymologiæ adversatur. — 380. *Alacer* Bigot. *Cunctisque* pr. Menag. *Palma* post Pierium Heinsius tuetur omnium vetustiorum codd. et Grammaticorum auctoritate. Adde Markland. ad Stat. Silv. p. 305. Recentiores et edd. *pugna*, quod vulgare esset. Ante alios victoriam obtinere, est poetæ, *excedere eos palma;* debebat proprie esse, virtute. Aliquot *pugnæ* et *pugnam*, frustra.

382. *Jam* equidem malim; et sic pr. Hamb. *Tauri cornu* Goth. sec., quod communius esset. At Erf., si auctoritatem haberet, sequi malim: *Nec plura moratur. Tum læva taurum tenet*, versu inexpleto. — 384. *Qui f.* tres, et *Quis* totidem alii apud Burm. cum Erf. cf. sup. ad II, 554. *Stanti* Mentel. pr. *stando* tert. a m. pr. *Quo me tedet ante t.* Goth. tert., corrupte. *Usque morari* aliquot Pier. et Ven. ex interpr. — 385 sqq. Primæ lineæ in Homero v. 676 sqq.; at quam egregie coloribus suis a poeta inductæ! Acestes 387 *graviter* castigat. Ita malim. Nec male tamen *gravis* omnino, quoniam senex erat; quippe senes ætate et auctoritate graves habentur. Similis increpatio Pandari ab Ænea Iliad. ε, 171 sqq. Omnino objurgationes ejusmodi in Homero occurrunt plures, v. c. Minervæ Odyss. χ, 224; Hectoris Iliad. ζ, 440 sqq.; quas non facile manibus dimittet poeta, quia vim et δεινότητα oratio habet.

388. *Considerat* tres ap. Burmann. *Herba* unus Pier. cum Erf. — 389. Frustra fortissime olim inter heroas, sc. quandoquidem nunc iners desides, ut II, 348,

Dona sines? ubi nunc nobis deus ille, magister
Nequidquam memoratus, Eryx? Ubi fama per omnem
Trinacriam, et spolia illa tuis pendentia tectis? »
Ille sub hæc : « Non laudis amor, nec gloria cessit
Pulsa metu; sed enim gelidus tardante senecta
Sanguis hebet, frigentque effetæ in corpore vires.
Si mihi, quæ quondam fuerat, quaque inprobus iste
Exsultat fidens, si nunc foret illa juventas;
Haud equidem pretio inductus pulchroque juvenco
Venissem, nec dona moror. » Sic deinde locutus
In medium geminos inmani pondere cæstus
Projecit, quibus acer Eryx in prælia suctus
Ferre manum, duroque intendere brachia tergo.

349 *Juvenes fortissima frustra pectora.* — 391, 392. Gravissima objurgatio : *magister Eryx* h. e. gloria hæc, quod Erycem heroem (sed majus, *deus ille*) magistrum pugilatus habuisti. Erycis autem nomen fuit magnum pugilatu, quippe qui Herculem ipsum provocavit v. 412 sqq. v. Diodor. IV, 83; Paus. IV, 36, p. 372. conf. post alios Burm. Sec. ad Numism. Sicil. in Dorvill. Siculis p. 399. sqq. *Nobis* habere μιμητικὸν aliquid ex vita hominum, notum est. *Spolia.* Auxit hæc Valer. Flacc. IV, 181 sq.

394 — 399. Talis excusatio frequens in Homero, inprimis Nestoris. Vide Iliad. κ, 132 sqq. λ, 669 sqq. ψ, 629 sq., et Laertæ Odyss. ω, 375 sqq., sed ornatu et orationis vi Virgilius superior. cf. inf. lib. VIII, 560 sq. Quod autem cum verbis grandes illos, quibus olim usus erat, cestus in medium projicit, magno poeta dignum est.

396. *Habet* vitiose, etiam vetustissimi. v. Pier. *Effœto* Bigot. et Parrhas., quod est vulgare. *Effractæ* Hamb. sec. a m. sec. *effectæ* Dorvill., saltem deberet esse *affectæ.* — 398. *Juventas* Heins. post Pier. ex Rom. Medic. et optimis aliis. Vulgo alii *juventa,* nonnulli etiam *juventus*, prosaica forma. — 399. *Inductis pretiis* Montalb. *Pulchrove* idem cum aliis Burm. et Pier., male. — Venissem equidem, haud inductus præmio ; h. vel nulla præmii ratione habita. *Nec dona moror*, præmium non curo : quod Burm. illustrat.

402, 403. Jungi potest : *Eryx acer in prælia*, et, *ferre manum in prælia*, afferre, adhibere in certamine. *Ferre manum in prælia*, exquisite pro manus conserere; et *intendere brachia tergo*, pro induere ces-

Obstupuere animi : tantorum ingentia septem
Terga boum plumbo insuto ferroque rigebant.
Ante omnis stupet ipse Dares, longeque recusat;
Magnanimusque Anchisiades et pondus et ipsa
Huc illuc vinclorum immensa volumina versat.
Tum senior talis referebat pectore voces :
« Quid, si quis cæstus ipsius et Herculis arma
Vidisset, tristemque hoc ipso in litore pugnam?
Hæc germanus Eryx quondam tuus arma gerebat;
Sanguine cernis adhuc fractoque infecta cerebro.

tum. — 404. In *tantorum* hærent intpp. Faber. conj. *totorum i. s.* Burmannus et emendationem et Servii explicationem, *tantorum*, hoc est, *virorum fortium*, recte rejicit; at idem amplecti mavult interpolatam Hamb. sec. et edd. Venetæ lectionem: *Obstupuere animi Teucrorum. Ingentia septem terga boum.* Parva est observatio grammatica, quam tamen tenere non pigebit. *Tantus* et *talis*, ut τοῖος vel τόσος, ita ponuntur, ut caussalem particulam intra se complectantur, reddendaque sint per : *nam magnus, nam multus.* Ita h. l. pro : *nam septem ingentia magnorum boum terga* (coria) *rigebant* (ornate pro erant). — Nam cestus facti erant e corio septem magnorum boum, insuto plumbo ferroque. Res vero ad miraculum fere aucta in his Erycis cestibus. — 406 — 408. *Longeque*, valde, ut Serv. Scilicet in *recusat* late notio τοῦ *refugit*. *Vinclorum vol.* lora, quibus cestus circa brachium religaretur.

410—419. Quid? si vidissetis ipsius Herculis cestum, quantus ille erat : *cestus et arma. Arma* non possunt esse alia quam ipse cestus. Sic et mox v. 424, 425. Nec Hercules aliter, quam pugilatu, cum Eryce pugnavit, vel nudis testibus. — 412. *Germanus* Æneæ, eadem saltem matre genitus (cf. Wesseling. Obss. I, 13), quippe Veneris ex Buta (sed alio quam is, de quo v. 372) filius. — 413. *Fractoque*, quod Heinsio forte rectius legi visum erat, et Burmannus, quantum video, in contextum intulit, decem quidem codd. auctoritate defenditur. Vetustissimi tamen, ut ipse Rom., et Mediceus, in altera lectione consentiunt : *sparsoque*, in quo nihil reprehendas; nam, quod versu quarto *sparsa s.* recurrit, nil obest. At, si in uno loco codicum auctoritatem vel adversus rationem sequimur, aliis certe locis non sine ratione eam deserere debebamus. Nunc iterum novare displicet. *Fractoque inspersa* Regius. — Etiam hic versus nostris sensibus fastidium faciat

His magnum Alciden contra stetit; his ego suetus,
Dum melior vires sanguis dabat, æmula necdum
Temporibus geminis canebat sparsa senectus.
Sed si nostra Dares hæc Troius arma recusat,
Idque pio sedet Æneæ, probat auctor Acestes,
Æquemus pugnas : Erycis tibi terga remitto;
Solve metus; et tu Trojanos exue cæstus. »
Hæc fatus, duplicem ex humeris rejecit amictum,
Et magnos membrorum artus, magna ossa, lacertosque
Exuit, atque ingens media consistit arena.
Tum satus Anchisa cæstus pater extulit æquos,
Et paribus palmas amborum innexuit armis.
  Constitit in digitos extemplo adrectus uterque,

necesse est. Sed v. sup. ad v. 327 sqq. — 414. *His* præclare Heins. restituit e codd. et Prisciano. Vulgo male *hic*. *Alcidem* Dorvill. — 415. *Æmula* intellige, quomodo alias poetis *invida*, senectus nondum *canebat sparsa temporibus;* nondum cani erant sparsi per tempora. Ornatissime. — 418. *Sedet* ut sup. lib. II, 660 *Si sedet hoc animo. Auctor Acestes*, suasor, qui primus me ad hanc pugnam excitavit. *Æquemus pugnas*, certamen, et nunc quidem arma, cestus. *Remitto*, cedo ac renuntio cestibus Erycis, ut bene Cerda. Sic et alias, v. c. inf. XI, 359 *Cedat jus proprium regi, patriæque remittat.*

421. *Triplicem* Vratisl. *Dejecit* aliquot Pier. et Witt., ab indocto Grammatico, qui primam in *rejecit*, seu *rei* pronuntiando, seu geminata tacite *j* litera, produci ignorabat. — 421 — 423. Manifesta imitatio loci nobilissimi Odyss. σ, 65—74. cf. Apoll. II, 30 sqq. Versus 422 ex Enn. fluxit ap. Macrob. VI, 1 *magna ossa lacertique Apparent hominei. Duplicem*, Hom. διπλῆν, duplicato panno, ut alibi docuere viri docti.—422. *Artus magnosque lacertos* unus Pier. et Dorvill. ac Witt., ab interpolatore, qui hypermetrum versum non ferebat; cui alii sic mederi voluere, ut *que* in fine tollerent; quamquam et casu excidere potuit. *Magna ora l.* codex Pontani, *magna arma l.* Sprot. Sed *ossa* in athletico corpore inprimis notabilia erant; quis dubitet? —423. *Extulit* ap. Macrob. VI, 1, sed Nonius et scripti servant vulgatam, et recurrit istud versu statim sequente. Scilicet *exuit artus* venuste dictum pro vulgari, *exuit vestem* (sc. de *artubus*). — In v. 424 iterum convenit cum Apollon. II, 51 sqq.

426 sqq. Comparanda hic inprimis loca Homeri, Apollonii

Brachiaque ad superas interritus extulit auras :
Abduxere retro longe capita ardua ab ictu;
Inmiscentque manus manibus, pugnamque lacessunt.
Ille pedum melior motu, fretusque juventa;
Hic membris et mole valens; sed tarda trementi
Genua labant, vastos quatit æger anhelitus artus.
Multa viri nequidquam inter se volnera jactant,
Multa cavo lateri ingeminant, et pectore vastos
Dant sonitus; erratque auris et tempora circum
Crebra manus; duro crepitant sub volnere malæ.
Stat gravis Entellus, nisuque inmotus eodem,
Corpore tela modo atque oculis vigilantibus exit.

et Theocriti, supra ad v. 362 memorata. Adde Val. Fl. VI, 261 sqq. et Silium XVI, 295 sqq., sed comparare talia, satis expedita res est. Nos Virgiliana saltem illustrabimus. *Adrectus in digitos*, ἐπ' ἀκροτάτοισιν ἀερθεὶς — ποδέσσι, Apollon. II, 90, 91. — 428. *Adduxere* tres Heins. *Redduxere* Victorin. Art. Grammat. lib. I apud Heins., non male; sed *Abduxere retro* eodem redit. *Longo* Dorvill. — 429. *Pugnam lacessunt* pro ineunt, exquisite, proprie *lacessere aliquem pugna, ad pugnam*, h. l. præludendo. *Inmiscent manibus manus*, conserunt manus (male Serv.). *Pedum melior motu* : sunt enim haud dubie etiam pedum partes in pugilatu, evitandis ictibus. vid. Stat. Theb. VI, 794 sq. — 432. *Genua* binis syllabis pronuntiatum esse, nota res est. *Acer anhelitus* Probum olim cum aliis hic maluisse, ex Scholio Servii P. Danielis monet Heinsius. Quantum tamen ipse video, non h. l., sed sub f. libri noni, ita illi legere maluerunt. *Æger anhelitus*, qui ægre trahitur.

433. *Vulnera* pro vulgari, *ictus* : hos vers. 434 — 436 per partes enumerat. cf. Apollon. II, 82 sq. Aures pugilum, fractæ ac tumidæ ex hoc ipso, quod aures petuntur ictibus pugilum, notæ nunc sunt ex Winckelmanni observatione super κατεαγὼς τὰ ὦτα. — 434. *Pectora* alter Hamb., non male : *pectore vasto* ed. P. Danielis.

437, 438. *Gravis* ætate et mole corporis. cf. inf. 447. Nam alter contra agilior corpore. *Tela exit*, pro vulgari, ictus cavet, declinat, evitat, eludit. Vocabulum in re gladiatoria proprium, ut multi monuere. vid. Cerda et Burm. cf. inf. XI, 750, *vim viribus exit*. Stat. VI Theb. 802 *Ecce iterum immodice venientem eludit, et exit Sponte ruens mersusque humeris; effunditur ille In caput.*

Ille, velut celsam oppugnat qui molibus urbem,
Aut montana sedet circum castella sub armis,
Nunc hos, nunc illos aditus, omnemque pererrat
Arte locum, et variis adsultibus inritus urget.
Ostendit dextram insurgens Entellus, et alte
Extulit. Ille ictum venientem a vertice velox
Prævidit, celerique elapsus corpore cessit.
Entellus vires in ventum effudit, et ultro
Ipse gravis, graviterque ad terram pondere vasto
Concidit : ut quondam cava concidit, aut Erymantho,
Aut Ida in magna radicibus eruta pinus.
Consurgunt studiis Teucri et Trinacria pubes :
It clamor cœlo, primusque adcurrit Acestes,
Æquævumque ab humo miserans adtollit amicum.
At, non tardatus casu, neque territus heros,
Acrior ad pugnam redit, ac vim suscitat ira.

In vss. 439—442 splendida comparatio a re multo majore et graviore , oppugnatione urbis vel castelli *molibus*, machinis. — 443. *Protendit* emend. Wakefield. Silv. crit. P. IV, p. 141, quod voc. proprium est : potestque adeo et ipsum ferri ; non vero substitui exquisitiori. — 444. *A vertice*, desuper, v. ad II Georg. 310. *Elapsus cessit*, elabitur ; quod sup. *exit. Gravis, graviter*, ut Homericum : μέγας μεγαλωστί. — 448, 449. Comparationem satis obviam vel ap. Homerum Iliad. ν, 178 sqq. ξ, 414 sqq. π, 482 sqq. et alibi (Aliorum poetarum loca v. ap. Cerdam.) ornavit nobilium Arcadiæ et Troadis montium nominibus ; quæ et ipsa rebus dignitatem adjiciendi ars est. — 449. *Radicitus* Rom. et aliquot alii Pieriani, cum parte codd. Heins. et Prisciano. Ornat hoc Heinsius. Sed *radicibus* haud dubie recte. Nec id tam Silii imitatione satis obscura lib. VI, 196, quam potius ratione poetica defenderem. *Radicitus* pedestri orationi est frequentatum, *radicibus* non æque.

450 sqq. Similiter Iliad. ψ, 694 sq. Sed reliqua, quod Entellus novas vires sumit, de suo Virgilius addidisse videtur ; ductu forte Theocriti Idyll. XXII, 107 sqq. *Studiis,* Serv. in studia. Malim esse pro studio, i. e. præ studio ; per studium ac favorem, qualis spectantium in ludis est. — 451. *Que* abest a Medic., quod præfert Heinsius. Ejusdem multi cum Oblongo Pier., Goth.

Tum pudor incendit vires, et conscia virtus;
Præcipitemque Daren ardens agit æquore toto;
Nunc dextra ingeminans ictus, nunc ille sinistra :
Nec mora, nec requies. Quam multa grandine nimbi
Culminibus crepitant, sic densis ictibus heros
Creber utraque manu pulsat versatque Dareta.
  Tum pater Æneas procedere longius iras,
Et sævire animis Entellum haud passus acerbis;
Sed finem inposuit pugnæ, fessumque Dareta
Eripuit, mulcens dictis, ac talia fatur :
« Infelix, quæ tanta animum dementia cepit?
Non vires alias, conversaque numina sentis?
Cede deo. » Dixitque, et prælia voce diremit.
Ast illum fidi æquales, genua ægra trahentem,
Jactantemque utroque caput, crassumque cruorem
Ore ejectantem, mixtosque in sanguine dentes,

sec. et Erf. *occurrit*. Witt. *primus concurrit*. — 455. Versum hunc *Tum pudor* tanquam inportune interjectum in suspicionem adducebat V. C. Jac. Bryant, etiam *vim* et *vires* non bene sibi succedere. — *Conscia virtus*, in prosa, virtutis conscientia. — 459. *Crepitent* Sprot. *nimbus crepitet* tert. Rottend. *trepidant* pr. Hamb. *Sic densis* poeta exquisitius pro *tam* densis.

461 sqq. Æneas idem facit, quod Achilles l. c. Iliad. ψ, 734. — 465. Cf. Iliad. υ, 332 sqq. *Infelix*, ἆ δειλέ. *Vires alias*, simpl. quam putaveras hujus hominis esse, h. e. tuis majores. *Conversa numina* quod frequentius : aversum numen, proprie, fortunam certaminis mutatam.

468 sq. Cf. Iliad. ψ, 695 sq., ubi φίλοι δ' ἀμφέσταν ἑταῖροι, Οἵ μιν ἄγον δι' ἀγῶνος, ἐφελκομένοισι πόδεσσι, Αἷμα παχὺ πτύοντα, κάρη βάλλονθ' ἑτέρωσε etc. — 469. *Ultroque* Goth. tert. *utraque* Parrhas. *Quassantemque utroque* Macrob. IV, Sat. 1, ut Ecl. X, 25 Silvanus *Florentes ferulas et grandia lilia quassans;* sed diversa in re; et de irato *quassanti capite* ex Plauto Asin. II, 3, 23 laudat Burm. *Nutantemq. utroque caput* conj. Heins., cui displicebat in binis verss. *jactantem — ejectantem*. — 470. *Ore ejectantem* Heinsius tuetur Macrobii auctoritate, lib. IV, 1, quam pars codd. firmat. Vulgo *rejectantem*, quod præferebat Pierius, quo alludit in tribus Burm. nonnullis Pier. et Goth. sec. *rejactantem*. Orta hæc scriptura ex syllabæ continuatione, qualis in Mediceo est, *Orejac-*

Ducunt ad navis; galeamque ensemque vocati
Adcipiunt; palmam Entello taurumque relinquunt.
Hic victor, superans animis, tauroque superbus:
« Nate dea, vosque hæc, inquit, cognoscite, Teucri,
Et mihi quæ fuerint juvenali in corpore vires,
Et qua servetis revocatum a morte Dareta. »
Dixit, et adversi contra stetit ora juvenci,
Qui donum adstabat pugnæ; durosque reducta
Libravit dextra media inter cornua cæstus
Arduus, effractoque inlisit in ossa cerebro.
Sternitur, exanimisque tremens procumbit humi bos.
Ille super talis effundit pectore voces:
« Hanc tibi, Eryx, meliorem animam pro morte Daretis

tantem, in Rom. *Ore jactantem;* Parrhas. vero interpolate, *Ore reluctantem. Mixtoque in s.* Medic. a m. pr., quod etiam Heinsio arridebat. — Mox v. 471 *vocati* non vacare putandum. Servius: *Bene eorum ostendit pudorem, vel quia erant occupati circa amicum.* Saltem prius admittere licet: non sponte, avidos, acres, accurrere puta, sed verecunde ac timide, nec nisi hortatu facto, ut tollerent. Forte tamen argutum magis hoc, quam verum. Cœtu facto a præcone pronuntiatur victor; et præmia tribuuntur. Sic sup. 244 sq. Itaque vocati victores præmia ferunt.

473—484. Novum hoc Entelli facinus et præter opinionem, adeoque jucundum cognitu. — 476. Quæ mors destinata Dareti fuerit: ornate; sed multo magis ea quæ sequuntur. — 480. *Immisit* nonnulli Pier. *in* ejicit Erythr. in *revocabat*, cum Benedicto in ed. Junt. cf. sup. ad v. 167, et aberat a codd. Giphanii, Ind. Lucret. p. 468. confer Pierium, qui tamen non vidit abesse *in* etiam a Romano. *In ora* Parrhas. et Hugen., sed *in ossa* est exquisitius dictum pro *ossibus*, vulgari; ut apud Horat. *fragili quærens illidere dentem.* — *Illisit cestum*, seu manum cestu munitam, ossibus.—482. *Effundit* ex codd. ab Heinsio repositum. Vulgo *effudit.* —483. *Meliorem a.* aptiorem; nam animalem hostiam dat, ait Serv. Sunt enim hostiæ aliæ, quarum extis deorum voluntas exquiritur; aliæ cæduntur, in quibus sola anima deo sacratur seu honoris, seu expiationis et numinis placandi caussa. cf. Macrob. III Sat. 5. Ductum ab hostia succidanea. cf. inf. XII, 296 *hæc melior magnis data victima divis.* Guellius laudat Ovid. VI Fast. 162 *extis puerilibus, inquit, Parcite, pro parvo victi-*

Persolvo; hic victor cestus artemque repono. »
Protenus Æneas celeri certare sagitta
Invitat, qui forte velint, et præmia ponit;
Ingentique manu malum de nave Seresti
Erigit, et volucrem trajecto in fune columbam,
Quo tendant ferrum, malo suspendit ab alto.
Convenere viri, dejectamque ærea sortem
Adcepit galea; et primus clamore secundo
Hyrtacidæ ante omnis exit locus Hippocoontis,
Quem modo navali Mnestheus certamine victor
Consequitur, viridi Mnestheus evinctus oliva.
Tertius Eurytion, tuus, o clarissime, frater,
Pandare, qui quondam, jussus confundere fœdus,

ma parva cadit; Cor pro corde, precor, pro fibris sumite fibras; Hanc animam vobis pro meliore damus. — 484. *Hic victor — repono :* a noto more, v. c. Horat. III. Od. 26 *Nunc arma defunctumque bello Barbiton* etc.

485. sqq. Idem certamen ap. Homer. Iliad. ψ, 850 sq., sed variavit multa Virgilius, quæ facile comparatione facta animadvertere licet. — 486. *Præmia dicit* Gud., quod copiose adstruit Heinsius. Mihi potius aut casu aut interpolandi studio illatum esse videtur.—487. *Manu*, h. l. magna multitudine, Serv. Nisi placet accipere dictum, ut *magna manu*, de heroibus ac fortibus viris. *Seresti* sup. I, 611, ne de Sergesto cogites ex v. 121 sup. — 488. *Trajecto in fune*, funis trajicitur, transverse circumplicatur columbæ.— 490. *Dejectas—sortes* malit Trappius. Non videbat alterum eodem sensu esse magis poeticum. — Ex l. c. Iliad. γ, 861, sed ornate. cf. Iliad. λ, 316 sq. Alia apponit Guell. *Primus locus* eleganter pro prima sorte; et acclamatio faventium, *clamor secundus;* et *exit* sors ἐξέθορε, ἐξόρουσε, ut notum ex Homero.— 493. *Postmodo* Parrhas. fere ut apud Jul. Pompon. Sab. Urbanus *modo* pro propemodum exponit. *M. certamine ductor* emendabat Jo. Schrader. in schedis. — *Victor*, secundo loco, vid. sup. v. 258. Turbas tamen faciunt Interpretes, v. Burmann. atqui simili modo *tertia palma* v. 339, unde hoc idem habet Silius XVI, 462—503. Quod *evinctus* comas *oliva* est Mnestheus, ad eandem victoriam spectat; nec in eo hærebimus, quod oleaginea corona sup. 246 et 269 commemorata non est. — 496. *Pandare, qui* v. Iliad. δ, 104 sq. *Confundere fœdus*, turbare, vocab. propr. συγχέειν, ut ipse Homer. l. c. v. 269 ἐπεὶ σύν γ' ὅρκι ἔχευσαν. *Te-*

In medios telum torsisti primus Achivos.
Extremus galeaque ima subsidit Acestes,
Ausus et ipse manu juvenum tentare laborem.
Tum validis flexos incurvant viribus arcus
Pro se quisque viri, et depromunt tela pharetris.
Primaque per cœlum nervo stridente sagitta
Hyrtacidæ juvenis volucris diverberat auras;
Et venit, adversique infigitur arbore mali.
Intremuit malus, timuitque exterrita pennis
Ales, et ingenti sonuerunt omnia plausu.
Post acer Mnestheus adducto constitit arcu,
Alta petens, pariterque oculos telumque tetendit.
Ast ipsam miserandus avem contingere ferro
Non valuit; nodos et vincula linea rupit,
Quis innexa pedem malo pendebat ab alto.

lum torsisti; Pandarus emissa sagitta Menelaum vulneravit. Male veteres de hasta acceperant *telum;* v. Pompon. — 499. *Manu*, sagitta manu emissa: quandoquidem manus pro ipsa opera et opere manuum dicitur.

500 — 506. *Pro se quisque* καθ' ἑαυτὸν ἕκαστος, h. e. εἰς δύναμιν. Sic Iliad. α, 271, καὶ μαχόμην κατ' ἔμ' αὐτόν. — 503. *Deverberat* aliquot apud Burm. *Alas* (sc. columbæ) Donatus legit, et sic ed. Junt., quam Burm. memorat; sc. e serioribus aliqua: nam Junt. 1520 *auras* retinet; sed Benedictus *alas* cum Donato legendum esse contendit; minus suaviter, et sic plane otiosum. — 504. *Adversæque—mali* ap. Probum, sub f. lib. I Art. Grammat., sed v. Heins. *Infingitur* Franc. *infringitur* Dorvil., errore non infelici. — 505. *Infremuit m.* Bigot., nec hoc male. *Malos* tert. Rottend. — *Timuit* alis, h. e. plausit, trepidavit præ metu; ut Servius: *terrorem suum pinnis significans.* Dictum adeo, ut, *increpare verbere*, *objurgare brachio*, *flagris.* Tenuius dictum fuisset, *tremuit pennis.* At vero *timuit pennis*, tertio casu, plane foret jejunum. — 506. Totus locus resonuit *ingenti plausu*, alarum columbæ debet intelligi; sup. 215, 216, *plausumque exterrita pennis Dat tecto ingentem.* Tenuius esset, si de plausu populi accipere malles.

507 — 512. *Acer* Cerda ad oculorum aciem referre mavult. At est epitheton ornans a virtute et studio omnino petitum. cf. sup. ad lib. I, 14 et 99. *Miserandus*, σχέτλιος. *Nodos et vinc.* v. l. c. Iliad. ψ, 865 sq. — 511.

Illa notos atque atra volans in nubila fugit.
Tum rapidus jamdudum arcu contenta parato
Tela tenens, fratrem Eurytion in vota vocavit,
Jam vacuo lætam cœlo speculatus; et alis
Plaudentem nigra figit sub nube columbam.
Decidit exanimis, vitamque reliquit in astris
Ætheriis, fixamque refert delapsa sagittam.
Amissa solus palma superabat Acestes:
Qui tamen aerias telum contendit in auras,
Ostentans artemque pater arcumque sonantem.

Pedem nodo Parrhas. — 512. *Alta volans* tert. Rottend. cum aliquot Pier., sed quæ *alta*, eadem exquisitius *atra*, *nigra*. *Atraque volans* Venet. — Ἡ μὲν ἔπειτ' ἤϊξε πρὸς οὐρανόν, *fugit in notos et nubila*, h. e. in nubes ac cœlum evolavit; mox 517 idem *in astris ætheriis* ornatius; etsi in eo argutantur Macrob. III Sat. 8 et alii; et v. 525 *liquidis in nubibus*, h. e. aere. Cerda, *fugit notos*, expl. volatu anteit notos; quod durum. Sed *fugit in notos* est in aerem; sic *in ventos recessit*, *abiit*, et similia nota sunt.

513—519. *Rapidus* Hom. l. c. v. 870 Σπερχόμενος; rapide, confestim. *In vota vocavit* v. sup. ad v. 234; fratrem Pandarum *tanquam heroem*, invocasse puta; quod gravius est, quam si ejus recordatione animum confirmasset, aut *ejus Manes* invocasset, ut sibi propitii essent. Quod Eurytion hic facit, Merionæ ars est ap. Homer. l. c. v. 870 sqq., ubi tamen impeditior sententia est. At in Marone Eurytion dudum intenderat arcum, eumque ad emittendam sagittam paratum tenet. — 517. *Relinquit* tres ap. Burm. *finivit* Wall., addito illo. *In astris*: portentose ad nostrum sensum. Aliter tamen veteres, et noster aliquoties: v. c. IX, 76. Schrader. Obss. I, 3 em. *in auris*. — 518. *Aeriis* alii passim. v. Pier. et Heins. et sic in Macrob. III, 8.

519 — 531. Acestes, quum jam non haberet, in quo cum ceteris contenderet, certamine jam absoluto, ne tamen omnino otiosus esset, et arcum semel intentum sagitta emissa laxaret, artem suam in eo declarat, quod longissime in altum evolat sagitta. Hoc Servius quoque voluisse videtur, dum ad v. 521 poetam adversus eos, qui eundem reprehenderent, defendit. — 520. *Aerias* post Pier. hoc loco reduxit Heins. ex vetustiss. vulg. *ætherias*. *Telum contendit* Pierianorum suorumque optimorum auctoritate recepit Heinsius; vulgo alii *contorsit*: quod et Mediceo superscriptum. — 521. *Ostendens* Hugen. *Artemque pater arcumque* ex Medic. aliisque

Hic oculis subitum objicitur magnoque futurum
Augurio monstrum: docuit post exitus ingens,
Seraque terrifici cecinerunt omina vates.

præstantioribus reposuit Heins., ut jam Pierius ex Romano aliisque suis. Idem Aspri Grammatici auctoritatem memorat, Heins. vero Marii Victorini. At alii, sive de metro male solliciti, sive librarii errore, vel ut Aldd.: *artem pariter arcumque*, vel ex emend. Egnatii *artem pariterque a.* Inde lapsus alii post alios. — *Arcumque sonantem*, h. e. arcus tractandi peritiam. — 522. *Hinc* duo Burmann. *Subitum* Heins. maluit ac reposuit consentiente Montalb. tert. Rottend. Scheffer. et Hamb. pr. a m. sec. pro vulgari *subito.* — *Monstrum magno augurio futurum.* Non primo statim obtutu occurrit, quid tandem *monstrum* hoc, mirus hic casus, portendere debuerit; et *docuit* tamen mox *exitus;* rem igitur, *quæ vere evenit*, ante oculos habuit poeta. Sunt in ostento nonnulla (sagitta in altum emissa et flamma ardens), quæ ad lætum, alia (quod sagitta ardens consumitur quodque flamma tractum in cœlo facit), quæ ad tristem eventum ducant, unde *terrifici* vates memorati. Plerumque incensas mox Trojanorum naves respicere ostentum creditur; male. Spectavit haud dubie poeta ad bella Romanorum cum Siculis. In Sicilia Romani bello a Carthaginiensibus et Siculis, imprimis Syracusanis, fuere petiti; sed horum opes consumtæ bello acceptis cladibus, ut nunc sagitta igni. Acestes, quippe qui urbem Siciliæ, Segestam, teneret, fata Siciliæ nunc augurio denuntiare recte potest. Conferri meretur imitatio Statii VI Theb. 938 sqq., ubi Adrasti telum, dum redit et ad ejus pedes in terram fertur, infaustum expeditionis eventum bene ominatur; et alia Silii XVI, 586 — 594. Quod sagitta exardescit, arundinem puta ignem concipere, non ferrum, haud dubie melius ad portentum poeta retulit, quam ex hyperbolica celeritatis designatione repetiit; ut factum est in glande plumbea inf. IX, 588 motus celeritate liquefacta. Portentum autem *ignis aerii* v. 527 sq. simile illi, quod lib. II, 693, 694. Popius consilium poetæ in hoc prodigio desiderabat: v. eum ad Iliad. XXIII n. 45. Ad *Julium sidus* hæc referre velle, hoc est ingeniose ludere; et intercedit ipse poeta, cum *terrificos* vates apposuit. — 524. *Fatidici* Parrhas. *Omnia* et hic corrupte libri. *Carmina* tres apud Burm., sed *omina* etiam de interpretatione oraculorum et auguriorum. — *Seraque t.* per se incertus et ambiguus est sensus, pro temporis, quo vates cecinere, varietate; quia tamen antecedit: *docuit mox exitus ingens,* necesse est ad tempora hoc non illa, quibus ostentum oblatum est, sed quibus eventum habuit, spectare. *Cecinerunt* est adeo h. l. in-

Namque volans liquidis in nubibus arsit arundo,
Signavitque viam flammis, tenuisque recessit
Consumta in ventos : cœlo ceu sæpe refixa
Transcurrunt, crinemque volantia sidera ducunt.
Attonitis hæsere animis, superosque precati
Trinacrii Teucrique viri : nec maxumus omen
Abnuit Æneas, sed lætum amplexus Acesten
Muneribus cumulat magnis, ac talia fatur :
« Sume, pater : nam te voluit rex magnus Olympi
Talibus auspiciis exsortem ducere honores.
Ipsius Anchisæ longævi hoc munus habebis,
Cratera inpressum signis, quem Thracius olim
Anchisæ genitori in magno munere Cisseus

terpretati sunt ; *sero*, cum res ipsæ evenirent, ut eas jam olim illo ostento monstratas esse dicerent. Est ergo : etiam vates, etsi serius et jam post eventum, quem res habuit, casum ita interpretati sunt. Nec aliter acceperat Jo. Fr. Gronov. Obss. in Add. p. 272. *Exitus ingens* præclare de eventu magno ac mirabili. — 527, 528. *Stellæ cadentes* vulgo dictæ cum noctu tum interdiu occurrere solitæ, ut in Hymno in Apoll. 441 ; sup. l. c. II, 693 et Ge. I, 365 sq. *Refixa*, decidua ; nam alias stellæ dicuntur *fixæ* esse.

530. *Nec omen Abnuit Æneas ;* igitur accipit tanquam lætum ? certe quod ille putabat ; nam claritatem nominis, famam et laudem, omnino fortunam insignem, augurabatur ignis in aere exardescens. cf. Serv. ad 524, 530.—531—540. Imitatur Hom. l. c. Iliad. ψ, 616 sqq., ubi Nestor simili modo præmium extra ordinem fert. — 534. *Auspicibus* Wall. Mox vulgg. *honorem : honores* Heinsius reposuit tanquam concinnius et sonorius. Sic Rom. et Mediceus Pierii. At in Mediceo Heinsio inspecto et a Fogginio typis excuso *honores* secunda manus in *honorem* mutavit, ut adeo hæc Aproniana habenda sit lectio. Iterum mutata est in *honores* a m. sec. At Hamburg. alter a m. pr. *honores*, quod et Montalb. et Goth. sec. habet; item Palat. teste Benedict. — 536. *Crateram* Medic. — Ad *craterem* cf. craterem Sidonium Odyss. ο, 115. *Impressum signis*, anaglyphum, signis expressis in argento vel ære. Luxuriat in eo Statius l. c. Theb. VI, 531 — 539. — 537. *Ciseus* al., est Κισσεύς. *In* non delendum ; est ut sæpe ἐν, in parte, pro munere, muneris loco. — *Cisseus*, Thracum rex, cujus filia Hecuba. Cf. inf. lib. X, 705. v. Munker. ad Hygin. f. 91 ; Notæ

Ferre sui dederat monumentum et pignus amoris. »
Sic fatus cingit viridanti tempora lauro,
Et primum ante omnis victorem adpellat Acesten.
Nec bonus Eurytion prælato invidit honori,
Quamvis solus avem cœlo dejecit ab alto.
Proximus ingreditur donis, qui vincula rupit;
Extremus, volucri qui fixit arundine malum.
At pater Æneas, nondum certamine misso,
Custodem ad sese comitemque inpubis Iuli
Epytiden vocat, et fidam sic fatur ad aurem :

ad Apollod. p. 759. De eodem Homerus Iliad. λ, 223. Locum hunc Virgilii eleganter expressit Ovidius in munere Annii Met. XIII, 681 sqq. — 538. *Esse sui* Parrhas. ex v. 572. Δῶκε φέρειν, δῶκε δ' ἄγειν, δῶκε φορῆναι, sæpe Hom.

541. *Prælato invidit honoris* emend. Marklandus Epist. crit. pag. 106, h. e. Acestæ prælato sibi non invidit honorem seu præmium primo loco datum. Nescio tamen an alterum exquisitius sit dictum, ut transferatur a persona attributum ad ipsum honorem ; et si *quis* est *prælatus*, etiam *honos* ejus dicatur *prælatus*. Sic *cedere alteri in honore*, et *cedere alterius honori*. Sed verum ne sic quidem videram ; *præferre* poeta dixit exquisite pro præripere. Est *præreptus* honor, *prælatus*, quem ille tulit, abstulit, præ Eurytione.— 541—544. *Prælato honori*, h. e. honori, quem alter ipsi prætulerat, præripuerat. Aliter vulgari usu dicitur alter alteri prælatus. *Bonus* cum dilectu h. l. positum ut ἐσθλός, εὐγνώμων. *Proximus donis* (ut *proximus laude*) *ingreditur* (pro est), h. e. qui proximo loco præmio donatur, Mnestheus. Hæc mea ratio. At Serv. *donis* h. e. ad dona ; et Cerda : *ingreditur donis*, incedit gloriabundus cum donis. Omnino est, quod sup. 268, 269 *omnes donati ibant*. *Extremus* Hyrtacides.

545—547. *Certamine misso*, ut ἀγὼν, pro certantium ac spectantium turba dimissa : fere ut jam sup. 286. Sed et pedestri sermone fere sic : ut apud Cic. *ante ludorum missionem* lib. V ad Div. 12. *Custodem comitemque*, infra v. 562 *magistros*, ex suo ævo adscivit Virgilius, quo nobilibus juvenibus addebantur tales magistri vel custodes (Horatio *reges*, ut I Od. 36, 8). Minus bene Servius locum ex Cicerone (nunc est in Fragmentis) laudat, melius sup. v. 257 et inf. VIII, 515 compares. (Multis de iis egit Martorell. *Theca calam.* p. 169 sqq.) —547. *Æpytidem* Rom. et alii libri Pier., *Epitiden, Ephitidem* al., vitiose. Est apud Homer. Ἠπυτίδης. cf. Heins. *Ad aurim* Gud. *in au-*

« Vade age, et, Ascanio, si jam puerile paratum
Agmen habet secum, cursusque instruxit equorum,
Ducat avo turmas, et sese ostendat in armis,
Dic, » ait. Ipse omnem longo decedere circo
Infusum populum, et campos jubet esse patentis.
Incedunt pueri, pariterque ante ora parentum
Frenatis lucent in equis : quos omnis euntes
Trinacriæ mirata fremit Trojæque juventus.
Omnibus in morem tonsa coma pressa corona.

rem aliquot Heinsii libri, quod ipse monet comicis esse familiare; quod tamen si est, epico sermone minus dignum videri debet. Bene etiam Burm. monet, *in aurem* esse alicujus auri arcani quid insusurrare, *ad aurem* vero *fidam* Epytidæ idem esse ac, ad fidum hominem. — *Epytidem* ex Homerico Periphante, Epyti filio, Iliad. ρ, 343 sq., adumbrasse videtur. — 550. *Ostentet* Serv. ad XI, 42. — Ornatus versus de Ascanio. *Avo*, in ludis in Anchisæ honorem habitis.—551. *Dic, ait*, ex codd. et ratione firmarunt Pier. et Ge. Fabric. Alii *Sic*. — *Circo* de spatiis et loco in quo decursus equester fit, ut sup. 289 de stadio.

554 — 556. Ornatum verborum vide in *lucent* pro vehuntur, et *mirata fremit* pro miratur, et sic porro in aliis; ut infra : *fulgent*, *vagantur*, etc. — 556. *Tonsa coma pressa corona*, coronati, et quidem, ut inf. v. 673 intelligitur, ubi Ascanius *galeam ante pedes projecit inanem*, corona super galeam imposita; qualis inf. VII, 751 *Fronde super galeam et felici comtus oliva*. cf. Cerda. Coma tamen vel sic *a corona* (non a galea) *pressa* dici potuit, quatenus hæc caput ambiebat. *Tonsa corona*, h. e. ex arbore tonsa, cui frondes decerptæ : ut inf. 774 *tonsa oliva*. (Male ad Horat. I Carm. 7, 7 hic locus excitatur.) *In morem*, ex more hujus ludicri. Docta quidem, sed importuna nota est Servii ad h. l., qui etiam *coronam* de galea accipere vult, quippe quæ Homero στέφανος sit Iliad. ν, 12 (scilicet στεφάνην dicere voluit, quæ et alibi apud Homerum occurrit, et galeæ proprie pars est frontem ambiens eminentior, qualis v. c. in Winkelm. *Monum. inedd.* n. 108). In iisdem Servianis subjectum paullo post : *Sed alii dicunt, potuisse eos galeas habere coronatas. Bæbius tamen Macer* (ejus mentionem facit Serv. etiam ad Ecl. IX, 47) *dixit : a Cæsare Augusto pueris, qui luserunt Trojam, donatas esse galeas et bina hastilia; ad quod Virgilium constat alludere.* Poetæ igitur judicium in his ad suam ætatem accommodandis declarant hæc Macri verba. Cf. Sueton. Octav.

Cornea bina ferunt præfixo hastilia ferro;
Pars levis humero pharetras; it pectore summo
Flexilis obtorti per collum circulus auri.
Tris equitum numero turmæ, ternique vagantur
Ductores; pueri bis seni quemque secuti
Agmine partito fulgent, paribusque magistris.
Una acies juvenum, ducit quam parvus ovantem
Nomen avi referens Priamus, tua clara, Polite,
Progenies, auctura Italos; quem Thracius albis
Portat equus bicolor maculis, vestigia primi
Alba pedis, frontemque ostentans arduus albam.

43, unde inprimis *torquem* mox non absque consilio memoratum videas.—557. *Gerunt* duo Heins. *Præfixa h. ferro* Medic. Rom. et quicquid antiquiorum est codicum ap. Pier. et Heins. Sic quoque Erf. et nostri Goth., nisi quod tert. *pressa.* Tamen *præfixo* ex vulgg. edd. Hamb. pr. a m. pr. et Hugen. servarunt Heins. ac Burmannus, qui utramque lectionem ait habere, quo se tueatur. Recte quidem, sed *præfixa h. f.* est magis poeticum, auri vero magis consulitur, si *præfixo* legis. — 558, 559. Vulgata lectio h. l. sanior est omnium codicum varietate nata ex depravato *it* in *in* vel *et*, unde mox *it* in sequ. versu insertum vel post *obtorti* vel post *collum* vel *Fl. it torti.* v. Pier. Heins. et Burmann. — Ornate pro, torquem collo gestabant aureum. Cf. inf. X, 137, 138. *Auri obtorti*, torti; ut στρεπτός.

560 — 574. Pueri fuere omnino XXXVI cum trinis ductoribus, in tres turmas descripti: unaquæque turma XII capitum. Ternarium numerum ad tres P. R. tribus a Romulo institutas refert Servius; saltem centurias tres equitum respici dicere debebat. Cf. Liv. I, 13. Sed ornavit poeta locum egregie eorum, qui turmas ducebant, nominibus et equis declarandis. *Magistris* vid. sup. v. 546. Forte ad turmas *majorum puerorum* respexit: v. Sueton. Jul. 39, Octav. 33. Parvus hic Priamus Politæ filius, Priami regis nepos. De Polite cf. Iliad. β, 701 et sup. lib. II, 526 sq. *Auctura Italos.* Servius: *Polites — de quo Cato in Originibus dicit, quod ad Italiam venerit, et segregatus ab Ænea condiderit oppidum* Politorium *a suo nomine.* — 564. *Nomen qui* Franc. *Polites* Medic. a m. pr. cum tribus aliis Heins. et parte Pierianorum. — 565. *Actura* aliquot Burm. — Paullo post in *equis* vers. 565 sq. argutantur Intpp. *Albas maculas* mox in aliqua præcipua parte declarari puta, in pedibus, quos poetica

Alter Atys, genus unde Atii duxere Latini;
Parvus Atys, pueroque puer dilectus Iulo.
Extremus, formaque ante omnis pulcher, Iulus
Sidonio est invectus equo, quem candida Dido
Esse sui dederat monumentum et pignus amoris.
Cetera Trinacriis pubes senioris Acestæ
Fertur equis.
Excipiunt plausu pavidos, gaudentque tuentes
Dardanidæ, veterumque adgnoscunt ora parentum.
Postquam omnem læti consessum oculosque suorum

ratione, *primi vestigia pedis*, dixit, et in fronte. Sunt qui putent, Homerum Iliad. ψ, 453 poetæ ante oculos fuisse. — 568. In *Atys*, Ἄτυς, aberratur *Atis*, *Attis*, et in Gud. *Atus;* et in altero *Atii* variatur, in Rom. Medic. a m. sec. ac Reg. *Atyi*, in al. *Attii*, *Atti*, *Ati*, *Aci*, et in Goth. sec. *Alii.* Pro *Atti* h. e. *Attii* pugnat Pierius, codicum et marmorum auctoritate: antiquiorem auctoritatem pro *Atia gente*, una consona scripta, attulit Heins. ad h. l. Nota illa gens, ex qua Cæsaris Octaviani mater oriunda fuit. cf. ad Dion. XLV pr. Præferam tamen h. l. ex vetere more *Atí*. *Dixere* emendatum in Medic., ut alibi.—Atiam gentem memoravit propter Atiam, Augusti matrem. v. Serv. et ad eum Burm. it. Heins. ad h. l. cf. vel Suet. Octav. 4. *Latini* simpl. pro Romanis, ut sæpe al. Heinsius eo refert, quod Atii Aricia erant oriundi. Neque illa temere adjecta: *pueroque puer dilectus Iulo:* ut jam tum concordiæ inter Atiam et Juliam gentem tanquam prima semina jacta sint: cf. Eckhel Doctrina numor. vol. V, p. 145 de numis gentis Atiæ. — 571. *Sidonium equum* dicere potuit etiam qui ex Africa esset. Nam Phœnicios equos non memini narrari; nec tanti res erat, ut curiosius in eam inquirerem, nec Phœniciæ solum equis alendis idoneum.— 572. *Esse* e Græcismo abundat: δῶκε ξεινήϊον εἶναι.—573. *Trinacriæ pubes* plerique Pier. et sic Medic. cum al. Heins. ac Burm. Erf. binisque Goth. *Trinacrii* Rom. cum Menag. pr. et pr. Rottend. Sed *equis* deberi epitheton, non est quod dubites. — Curiose hæc adjecta sunt; alioqui enim quæri poterat, unde Trojanis classe advectis, inprimis ista ætate, tot equi suppetere potuerint.

575. *Pavidos.* Servius: gloriæ cupiditate sollicitos, ut lib. III Georg. vers. 106 *Corda pavor pulsans.* cf. Silius Italicus, Punic. lib. XVI, 432, 480, 515. Nec tamen injucunda res, si puerilis ætatis ingenuam vere-

Lustravere in equis; signum clamore paratis
Epytides longe dedit, insonuitque flagello.
Olli discurrere pares, atque agmina terni
Diductis solvere choris, rursusque vocati
Convertere vias, infestaque tela tulere.
Inde alios ineunt cursus aliosque recursus
Adversis spatiis, alternisque orbibus orbes
Inpediunt, pugnæque cient simulacra sub armis;
Et nunc terga fuga nudant, nunc spicula vertunt

cundiam exprimi putes. Mox eos cogita longo ordine incedentes campum in orbem obiisse.

580, 581. *Deductis* scriptum in Rom. Medic., et al., forte doctius pro *ductis* simpliciter. Sed de aberratione satis constat. Vide modo v. 569 *delectus* in eodem Mediceo. Porro *ternis* codd. Pier. cum quatuor Heins. et uno Burm. ac Goth. sec., quod malebat Pierius. Sed bene monet Heinsius, legendum tunc esse: *agmina ternis Diducti s. choris;* nec vidit Pierius *terni* etiam exquisitiorem orationem efficere.—580 sq. Hunc locum cum subjuncta comparatione e pulcherrimis esse puto vivida ad sensum repræsentatione rei ad eloquium difficilis. Occupatus fuit in hoc ludo declarando atque etiam delineando Ge. Henr. *Nöhden* noster (in *Erklärenden Anmerkungen zur Æneis :* Class. Encyclop. P. V, vol. I, p. 332 sq.). *Pares* loco, ordine eodem, ut sup. v. 114. *Terni* tamen h. e. ternis diversis turmis, quas *choros* appellat, (quarumque duodecim quæque juvenum, quaternis forte catervis, erat) discedunt; aut, terni quique incesserunt, ita ut duodecim essent catervæ, trium unaquæque puerorum. Mox iterum coeunt, *vocati*, a ducibus.—582. *Instructaque* Medic. Pier. *Dedere* Witt. a m. pr. — *Infesta tela tulere*, ut alias *ferre signa infesta*, inferre vel tenere, habere, gerere. cf. etiam Burm.; mox v. 584 *Adversis spatiis*, h. e. quibus ipsi adversi h. e. obvii invicem sibi facti iterum deflectunt se, et in novos gyros discurrunt. — 584. *Aversis* Zulich. *adversos* Erf. *adversi* post Pierianos nonnullos Exc. Burm., quod probat vir doctissimus. *Alternisque* Heins. recepit, Pier., puto, obsequutus, et parti codicum, quorum princeps Romanus. At Mediceus cum ceteris *alternosque*, quo variatur oratio. — *Alternis orbibus orbes Impediunt* præclare, cum variis flexibus subeunt se invicem saltantium ordines, seque miscent et implicant. — 585. Dictio Lucretiana facile agnoscitur ex ejus lib. II, de rerum natura, vv. 41 et 324 *belli simulacra ciere.* — *Sub armis*, ut sæpe apud poetam pro, *armati.* — 586. *Fuga*,

Infensi; facta pariter nunc pace feruntur.
Ut quondam Creta fertur Labyrinthus in alta
Parietibus textum cæcis iter, ancipitemque
Mille viis habuisse dolum, qua signa sequendi
Falleret indeprensus et irremeabilis error.
Haud alio Teucrum nati vestigia cursu
Impediunt, texuntque fugas et prælia ludo,

recte secundum rationem et præstantiores codd. Rom. Medic. aliosque prætulit Heins. Vulgo *fugæ*, quod non bene relictum Silio in simili loco XVII, 445; non enim *fugæ*, τῇ φυγῇ, nudat quis tergum; sed, dum fugit, fugiendo, *fuga*, tergum nudat. *Versant* Gud. pro div. lect., et pr. Rottend. *verrunt;* at Rom. *torquent* cum Goth. sec., tamen lapsu potius, etsi nec infelici, quam consilio.

588—591. Non poterat Virgilius superare vel assequi locum Homeri, quem inter pulcherrimos primum excitandum credo, Iliad. σ, 590 sqq. ad 605 de Dædali choro. Rem itaque sapienter traduxit ad similem rem, Labyrinthum, quem ea cum arte effinxit, ut inter ejus flexus legendos ipse quasi errore ferri videaris; ita implexa ipsa verba, quæ Plinii animo observata puto in Labyrintho lib. XXXVI, 12, s. 192, uti ipse Virgilius Catulli memor fuisse videtur n. LXI, 112—115. *Creta in alta*, conf. mox lib. VI, 23 propter Idam et alios montes; quamquam et omnis insula *alta* est, quippe mari altior. *Parietibus cæcis* h. l. qui visum ac prospectum intercipiunt, ut totum iter, qua pateat, æstimare nequeas. Ovid. in loco cum hoc comparando VIII Met. 158 sqq. *cæca tecta* dixit. Cujacius Obss. I, 30 a Burm. laudatus *cæcos parietes* esse sine fenestris docuit; sed hoc est JCtum interpretari, non poetam. — 590. *Millenis h. d.* Goth. sec., prave. *Domum* tres ap. Burm. Sed *dolus* eleganter. *Mille dolis h. viam, quæ s. s.* Parrhas. *Quo signa* Bigot. — *Dolum* h. e. iter dolosum, fallens. *Signa sequendi*, procedendi, ut poetis ἕπεσθαι, *sequi*, pro *ire*, h. e. notas viæ et itineris, qua erat incedendum redituro. Ovid. l. c. Dædalus *turbatque notas, et lumina flexum Ducit in errorem variarum errore viarum.* cf. inf. VI, 27 sq. — 591. Agnoscas et hic duplicem codd. sectam: Rom. cum codd., inter quos Goth. alter, parte, *Frangeret*, forte tamen illud primum ex librarii lapsu natum. Etiam Donatus interpretatur: *fregerint flexus.* Sed melius Medic. cum aliis: *Falleret* — quippe, *error.* Servius utrumque prodit.

592. *Haud alio* elegantius ex Medic. et pr. Moret. reposuit Heins. At alii cum Rom. *aliter.* —592—595. Parem in modum Trojani pueri *vestigia impediunt,*

Delphinum similes, qui per maria humida nando
Carpathium Libycumque secant, *luduntque per undas.*
Hunc morem, hos cursus, atque hæc certamina primus
Ascanius, longam muris quum cingeret Albam,
Rettulit, et priscos docuit celebrare Latinos,
Quo puer ipse modo, secum quo Troia pubes.
Albani docuere suos; hinc maxuma porro
Adcepit Roma, et patrium servavit honorem;
Trojaque nunc, pueri Trojanum dicitur agmen.

cursus flexus implicant. — 594. *Per maria humida* (ὑγρὰ κέλευθα θαλάσσης ap. Homer. huc vocat Servius) *nando Carpathium Libycumve secant luduntque per undas:* videtur aliquid otiosi esse in hac verborum copia; etsi bene video marium denominatione rei dignitatem increscere. Ovid. de delphinis III Met. 685 *Inque chori ludunt speciem, lascivaque jactant Corpora, et acceptum patulis mare naribus efflant;* et qui anteivit Apollon. Rhod. IV, 933 sqq.

596. *Hunc morem cursus* vulg. codd. ap. Pier. Heins. et Burm. et sic tres Goth. et primo loco Romanus. *Hunc m. hos c.* elegantius jam olim a Rob. Stephano inde editum; ut jam legitur in Aldd. prioribus, etiam in Egnatiana recensione. Pro ea lectione codicem suum laudat Ge. Fabric., at Heinsius sec. ac tert. Moretanos cum Mediceo, qui tamen, ut a Fogginio editus est, alterum exhibet. — 596 — 603. *Hunc morem—Retulit,* innovavit, ut Serv., repetivit. — 597. *Quum conderet* Gud. pro var. lect. — 598. *Priscos Latinos* h. l. ut *antiqua Italia;* et sic *Latium antiquum* inf. VII, 38. Aliter *prisci Latini* in historicis et geographicis, dum antiquum Latium et novum juxta ponitur. *Docuit celebrare eo modo, quo* ipse celebraverat. — 599. Versus molestus. *Ille* Wall. *Secum cum T.* pr. Hamb. Olim distinguebatur: — *Latinos. Quo puer —pubes, Albani d.,* ut adeo esset: *Quo puer — pubes* sc. celebraverant hæc certamina, *docuere Albani suos* illa celebrari. Melius sic interpungas, ut fecimus: *Retulit et p. docuit celebrare Latinos, Quo puer ipse modo, s. q. T. pubes* (sc. celebraverant; hinc) *Albani docuere suos* etc. — 601. *Honorem,* ludum ab origine sua in Anchisæ honorem institutum. — 602. Pro vulgari, quod ex Suetonio de puerorum lusibus Servius laudat: *Lusus ipse, quem vulgo Pyrrhicham appellant, Troja vocatur,* poeta dixisse videtur exquisitius: et nunc honor ille, seu ludicrum, *Troja, agmen* autem *Trojanum* appellantur pueri. Alii sic: *pueri,*

Hac celebrata tenus sancto certamina patri.
  Hic primum Fortuna fidem mutata novavit.
Dum variis tumulo referunt sollennia ludis,
Irim de cœlo misit Saturnia Juno
Iliacam ad classem, ventosque adspirat eunti,
Multa movens, necdum antiquum saturata dolorem.

Trojanum hoc puerorum agmen, *Troja* appellatur; at alterum lenius.

604 sqq. Novum avertendi Trojanos ab Italia consilium Junonis, incensis navibus; ad ductum historiæ etiam hoc, etsi variis modis fuit narratum. Sed poetam decebat hæc ad deæ Trojanis infestæ machinationes referre. Quod Iridis ministerio utitur Juno, Homeri exemplo fit. v. sup. ad IV, 694. Apud eundem Iliad. ψ, 198 sqq. ad Ventos ea mittitur, ut Patrocli rogum illi flamma involvant. Argutatur Servius in caussa reperienda, cur Iridis maxime ministerio h. l. poeta utatur, et affert aliena a poeta. Junoni enim ministra Iris data est more sollenni, non Mercurius. Transitum a lætis ad tristia, adeoque delectationem ex rerum varietate, unusquisque observet. conf. Trapp. ad h. l.

604—610. *Mutata novavit*, pro mutavit, ornate. Manil. IV, 580 *Scilicet in piscem sese Cytherea novavit.* Fortunæ autem *perfidia* ac *fides* proprio aliquo modo tribuitur, quatenus fallit spem vel sustentat constantia aut levitate sua. *Ventos adspirat eunti*, præclare pro, volantem incitat, properare facit; quod optime fit vento secundo alis immisso. Ad Mercurium Jupiter sup. IV, 223 *Vade age, nate, voca Zephyros et labere pennis.* Sunt autem modi volatum declarandi varii apud poetas: modo *fertur aliquis vento*, ut et apud Homer. πέτετο πνοιῇσ' ἀνέμοιο: modo volat ἅμα πνοιῇσ' ἀνέμοιο apud Homerum et Hesiodum, quod redditum erat supra IV, 241: Mercurium talaria *sublimem alis* volantem, *rapido pariter cum flamine portant*, seu ut æquet ventum, seu ut volet una cum vento; nam ut sit: volat tam celeriter quam ventus, seu, ut reddunt, similiter ac ventus, repugnat usui loquendi τοῦ ἅμα et τοῦ *pariter cum*. Mox illius volatus declarabatur: *agit ventos et nubila tranat*, findit aerem, qua pervolat, et agit, movet, ante se. — 608. *Movens* Montalb. et ed. Junt., solito lapsu. *Saturata* codd. Pier. et suorum ac Arusiani Messii auctoritate sonique suavitate recepit Heins. Vulgo *exsaturata*. — *Multa movens*: sup. III, 34 *multa movens animo*, volvens, machinata; X, 890 *Multa movens animo jam tandem erumpit.* Porro *necdum antiquum saturata dolorem*. Erant sup. I, 25 sq. expositæ caussæ; et hinc I, 4 *memorem Junonis ob iram* erat dictum. Ite-

Illa viam celerans per mille coloribus arcum,
Nulli visa, cito decurrit tramite virgo.
Conspicit ingentem concursum, et litora lustrat,
Desertosque videt portus classemque relictam.
At procul in sola secretæ Troades acta
Amissum Anchisen flebant, cunctæque profundum
Pontum adspectabant flentes. « Heu tot vada fessis,
Et tantum superesse maris! » vox omnibus una.
Urbem orant; tædet pelagi perferre laborem.
Ergo inter medias sese, haud ignara nocendi,
Conjicit, et faciemque deæ vestemque reponit:
Fit Beroe, Tmarii conjux longæva Dorycli,

rum inf. 781 *Junonis gravis ira nec exsaturabile pectus.* — 610. Laudat Cerda locum Ovidii : *et remeat per quos modo venerat arcus*, Met. XI, 632. *Cito tramite*, exquisitius quam cursu, volatu.

611. *Consessum* Medic. a m. pr. Moret. sec. *cursum* Franc. et Sprot. *occursum* Wall. Mox nescio an melius legas *ut ;* nam *et litora lustrat* inter reliqua otiosum esse videtur. Igitur conj. *decurrit virgo ; conspicit ing. concursum. Ut* (ubi) *litora lustrat : Desertosque — classemque relictam.* 611—617. *Concursum* vide supra 106, 107. *Desertos portus* vid. sup. 286, 287. Quod ludis non intersunt mulieres, sed solitario in litore desident, ex antiqua decori ratione et moris severitate fit, quam tamen inter Græcos quoque serior usus temperavit. Sed et illæ *Anchisen flebant*, inferiis igitur adhuc operantes. cf. inf. 652. — 615. *Portum* Goth. sec. *Spectabant* Medic. *exspectabant* Voss. pr. ac Ven., quod Heins. interpretatur, secunda navigationi tempora. Alii apud Serv. *flentes heu t.* junxere. — Bene ad miserationem; *Pontum adspectabant flentes ;* et quod statim querelas subjungit : *heu tantum viæ sibi Et tantum superesse maris.* — 617. *Urbem*, simpl. sedem.

619. *Miscuit et f.* Goth. sec. — *Vestem*, versicolorem, qualis alias Iridi tribuitur. Attamen supra de Venere quoque I, 404 *pedes vestis defluxit ad imos Et vera incessu patuit dea :* ut adeo etiam, tanquam ex deabus una, suam pallam haberet. — 620. *Ismarii* vulgata lectio ante Heins. e recentioribus (etsi et Servius agnoscere videtur) petita erat libris; *Tmarii* Heinsius restituit, etiam librorum auctoritate, in quibus vel *Tmarii* diserte, ut etiam in Rom. fuit, in Medic. a m. pr. *Mari*, a sec. *Tmarii.* In cett. *Marii, Tinarii, Timarii, Tarii, Thiari.* v. Heins. ad

Cui genus, et quondam nomen, natique fuissent;
Ac sic Dardanidum mediam se matribus infert:
« O miseræ, quas non manus, inquit, Achaica bello
Traxerit ad letum, patriæ sub mœnibus! o gens
Infelix! cui te exitio Fortuna reservat?
Septima post Trojæ excidium jam vertitur æstas,
Quum freta, quum terras omnis, tot inhospita saxa
Sideraque emensæ ferimur; dum per mare magnum
Italiam sequimur fugientem, et volvimur undis.
Hic Erycis fines fraterni, atque hospes Acestes;

h. l. et cf. ad Ecl. VIII, 44, ubi similis error insederat edd. — Iris *fit Beroe*, ut Laodice apud Homer. fit, Iliad. γ, 121. *Cui* sive ad Doryclum sive ad Beroen referas, parum interest. Hoc alterum forte melius, siquidem in feminæ auctoritate nunc res posita. Vix tamen feminæ *nomen* tribui potuit. Præstat ergo ad maritum referre. *Genus*, nobilitas h. l. v. Burm., quem indigneris operam et chartam in Harduino refellendo perdere. Georg. II, 240 *Salsa tellus — nec Baccho genus servat. Fuissent* pro *Cui fuerant.* — 622. *Dardanium* aliquot Pier. cum Wall. et Goth. tert. *Manibus* Goth. pr. *Offert* alter Hamb., at v. Burm.

623 — 640. Artem agnosce, quod miseratione animis se insinuat, antequam ad consilium suum proferendum descendit. In vs. 623 sq. sententia fere qualis sup. I, 94 sq. et III, 321. — 626. *Septima post Trojæ excidium æstas.* Sic et I, 755. — 627. *Jam terras* Rottend. tert. *Terras* aberat a Voss., et mox erat *saxis*. Sane quidem *saxa* parum commode subjiciuntur, inprimis inter *terras* et *sidera*. Puta tamen poetam *litora* commemorare voluisse, et quidem barbararum terrarum. — 628. « *Sidera* aut tempestates ait, quæ ortu vel occasu siderum sæpe nascuntur, aut provincias, quæ sideribus subjacent, ut Eclog. X, 68 *Æthiopum versemus oves sub sidere cancri.* » Hæc Serv. Exemplum quidem parum idoneum, sed de acceptione vocis h. l. in hunc sensum non dubito; ut terras diversis cœli plagis subjectas intellexerit, post *freta*, *terras*, *saxa*, h. e. litora saxosa. Porro *emensæ ferimur*, plenius quam emensæ sumus. Mox *mare magnum* simpl. vastum, immensum, nil amplius. *Volvimur undis*, graviter pro, navigamus. Non adeo dissimilia his versibus sunt inf. VI, 58 sq. *magnas obeuntia terras Tot maria intravi, duce te, penitusque repostas Massylum gentes, prætentaque Syrtibus arva* (ut h. l. saxa): *Jam tandem Italiæ fugientis prendimus oras.* — 630. *Hic fr. E. fines* Parrhas. — Vid.

Quid prohibet muros jacere, et dare civibus urbem?
O patria, et rapti nequidquam ex hoste Penates!
Nullane jam Trojæ dicentur mœnia? nusquam
Hectoreos amnis, Xanthum et Simoenta, videbo?
Quin agite, et mecum infaustas exurite puppes.
Nam mihi Cassandræ per somnum vatis imago
Ardentis dare visa faces. « Hic quærite Trojam;
Hic domus est, inquit, vobis. » Jam tempus agi res;
Nec tantis mora prodigiis. En quatuor aræ
Neptuno : Deus ipse faces animumque ministrat. »

sup. ad vers. 24. — 631. *Quis* passim in libris. Sed *quid* e melioribus præferunt Pier. Heins. Adde Romanum. At Medic. *Qui* et *muro ;* et a m. sec. *Quis* et *muros.* In Goth. tert. versus imperfectus erat relictus *Quis prohibet muros ?* — *Jacere muros*, exquisite pro ponere, ducere; ut vulgo *fundamenta jaci* dicuntur. — 632. *Et* abest a nonnullis. Duo Heins. *O patrii.* Apparet adeo ab initio *O* excidisse, mox diversimode suppletum; et verum esse : *O patria, o rapti.* Hoc etiam Macrob. VI Sat. 6 laudat. — 633. *Ducentur* alter Hamb., quod placet Burmanno. — 634. *Hectoreos amnes*, exquisitius quam, Trojanos, ut et alias. Ad sensum versus conf. lib. III, 349 sqq. scilicet, non continget, ut nova Troja alicubi nobis condatur? — 636. Somnium hoc præclarum et consilio accommodatum poetæ commentum.—638. *Nobis* tres Burmann. *Nunc* ante Heins. cum uno Pier. *Agit res* Rom. cum aliis Pier. et Statii Schol. *agit rem*, prave. *Tempus agi*, est agendæ rei. Alii distinguunt : *Hic domus est, inquit; vobis jam tempus.* Dorvill. *inquit, ubi tempus agi res.* — 639. *Tantis prodigiis*, rei per somnum tam manifeste monstratæ. *Aræ Neptuno.* Forte Anchisæ aras potius exspectabas. Sed, ut nunc est, ante ludos funebres commissos sacra debent esse facta Neptuno, unde aris adhuc titiones ardentes suppetebant; dicas, quorsum? forte ad placandum deum, et secundam navigationem expetendam. Quorsum autem quatuor? Servius : *quatuor, quia singuli duces navium* (v. sup. 115), *qui certaverant, singulas posuerant.* — *Alii tamen dicunt a Cloantho esse positas*, *qui promiserat se daturum* (sup. v. 233 sqq.). Adde Pompon. Sab. Non expedio equidem numeri caussam, nec refert. — 640. *Ipse sacer* Parrhas. *Flammamque ministrat* Ven. a m. sec. et Rom. *animamque m.*, male. *Animum* est consilium, inventum hoc. At Pierius de audacia accipit; nec id male.

Hæc memorans, prima infensum vi corripit ignem,
Sublataque procul dextra connixa coruscat,
Et jacit. Adrectæ mentes, stupefactaque corda
Iliadum. Hic una e multis, quæ maxuma natu,
Pyrgo, tot Priami natorum regia nutrix :
« Non Beroe vobis, non hæc Rhœteia, matres,
Est Dorycli conjux : divini signa decoris
Ardentisque notate oculos; qui spiritus illi,
Qui voltus, vocisve sonus, vel gressus eunti.
Ipsa egomet dudum Beroen digressa reliqui
Ægram, indignantem, tali quod sola careret
Munere, nec meritos Anchisæ inferret honores. »
Hæc effata.
At matres, primo ancipites, oculisque malignis
Ambiguæ spectare ratis, miserum inter amorem
Præsentis terræ, fatisque vocantia regna;

641—643. Ornata oratio, utpote in re, quæ mirationem facere debet. Est autem ea caussa poetæ cur ornet, si phantasma aliquod in mentem alte descendere vult. *Connixa coruscat et jacit*, pro, jacit simpl. Fert autem ita res, ut, dum vibras titionem, motu ipso flamma vires sumat. — 647 sqq. Servius ad h. l. *Non est dissuasio, ut quidam putant* (scilic. ne credant feminæ hanc esse Beroen, neque ei fidem habeant), *sed magis hortatur persuadendo, numinis auctoritate.* Sed idem *spiritum* male de odore accipit. Nam ad dignitatem spectat : h. spiritus altus, magnus; sensus, adeoque gestus, et oris species, majestatem habens et numen. — 648, 649. *Splendentesque n.* Goth. sec. *Quis* et *quis* vel *qui* et hic multi codd. et edd., ut passim alibi. v. Burm. *Vocisque* etiam multi cum Medic., item *et gressus* aliquot. (v. Pier.) Copulativæ sane particulæ, non disjunctivæ, requiruntur. Nondum tamen exploratum satis, an ipsi poetæ usum variaverint. *Ut g.* Goth. pr.; et major pars *euntis.* — 651. *Tali munere*, sacrificio et inferiarum cærimoniis tam sollennibus; ut ipse poeta interpretatur : *nec meritos Anchisæ inferret* (vocabulo proprio) *honores*, inferias. — 653. *Est effata* Puget. *Hæc est fata* Dorvill., ut codd. ap. Pier. Totum hemistichium exciderat Goth. tert. Potest sane his verbis bene carere contextum.

654—658. *Oculis malignis*, h. l. simpl. torvis, transversis, quales alias maligni animi sig-

Quum dea se paribus per cœlum sustulit alis,
Ingentemque fuga secuit sub nubibus arcum.
Tum vero adtonitæ monstris, actæque furore,
Conclamant, rapiuntque focis penetralibus ignem;
Pars spoliant aras, frondem ac virgulta facesque
Conjiciunt: furit inmissis Volcanus habenis
Transtra per, et remos, et pictas abiete puppis.
  Nuntius Anchisæ ad tumulum cuneosque theatri
Incensas perfert navis Eumelus; et ipsi
Respiciunt atram in nimbo volitare favillam.
Primus et Ascanius, cursus ut lætus equestris
Ducebat, sic acer equo turbata petivit
Castra, nec exanimes possunt retinere magistri.
« Quis furor iste novus? quo nunc, quo tenditis, inquit,
Heu miseræ cives? non hostem, inimicaque castra

num esse solent. *Fatis vocantia regna*, ut *fata vocant*, *terræ vocant* sup. I, 610; ita nunc exquisitius *regna vocant fatis*, oraculis, vel ex fatorum ordine. — *Paribus*, pariter libratis, *alis* v. sup. IV, 252. conf. Iliad. ε, 778. — 658. *Secuit arcum*, secando aerem fecit arcum, aut, quod malim, ductum ex τέμνειν ὁδὸν, θάλασσαν, ἀέρα, petitum ab agrorum sulcis; ut sit, *incessit per arcum*. Nam per arcum, tanquam tramitem, evolare debuit. cf. sup. 609, 610.

659 — 663. *Focis penetralibus*, focos penetrales dixit, qui in penetralibus (locis seu sacrariis) sunt; recte Donatus: ex interioribus partibus (domorum proximarum) incendia rapiebant. Opp. *aræ* quatuor v. 639, 662. Præiverat jam Lucret. V, 784, 785: *Arboribusque datum est Crescendi magnum immissis certamen habenis;* imitatus hoc Silius IV, 682, 683, adde XVII, 96. (Ex) *abiete puppes*, (ἐξ ἐλάτης pro νῆες ἐλάτιναι) *pictæ*, vel colore inductæ, ut ap. Homer. μιλτοπάρῃοι, vel propter pictam tutelam in puppi, aut parasemon in prora pictum. cf. Cerda et Heins.

664. *Cumulum* alter Hamb. — 664 — 669. *Cuneos theatri:* locum consessus; v. sup. 287 sqq. — 666. *Perspiciunt* Goth. alt. *In nubem* Bigot. a m. sec., ex interpretatione. Forte *in* elegantius absit; sed in talibus nihil novandum: quandoquidem vix certam aliquam rationem tenes. — 667. Ascanius, ut erat, cursum ad navale convertit; *turbata castra*, classem, v. sup. III, 519. *Magistri* 546, 562. Ascanio autem egregie aliquæ partes

Argivum; vestras spes uritis. En, ego vester
Ascanius. » Galeam ante pedes projecit inanem,
Qua ludo indutus belli simulacra ciebat.
Adcelerat simul Æneas, simul agmina Teucrum.
Ast illæ diversa metu per litora passim
Diffugiunt; silvasque, et sicubi concava furtim
Saxa, petunt : piget incepti, lucisque; suosque
Mutatæ adgnoscunt, excussaque pectore Juno est.
Sed non idcirco flammæ atque incendia vires
Indomitas posuere; udo sub robore vivit
Stuppa vomens tardum fumum, lentusque carinas
Est vapor, et toto descendit corpore pestis;
Nec vires heroum infusaque flumina prosunt.
  Tum pius Æneas humeris abscindere vestem,
Auxilioque vocare deos, et tendere palmas :

hac in re tribuuntur, cum ex personæ dignitate, tum ex ætatis alacritate. — 674. *Inductus* duo Burm. cum Goth. tert. *Gerebat* Witt. *ciebant* Macrob. VI, 1. — *Belli simulacra ciebat*, Lucretianum est, ex lib. II, 42, 324.

676—679. *Diversa litora*, diversas litoris partes, ut toties alibi. *Piget lucis*, ut IV, 451 *tædet cœli convexa tueri*. Occultant se pudore. *Excussa pectore Juno*, præclare, furor a Junone injectus, ut *deus pectore accipi* dicitur.

680. *Flammam* a m. pr. Medic. et Gud. *Impendia* Rom. — 680—684. Ornati versus. *Vires indomitas* ex Homerico ἀκάματον πῦρ. — 681. *Udo sub pectore* aliquot. Pier. et sic pr. Hamb. *sub cortice* Parrhas. *duro sub r.* vulg. ap. Macrob. VI, 6. — *Udo sub robore*, sub materia desuper aquis injectis irrigata, *vivit*, pulchre pro durat, ignem alit. — 682. *Stuppa* Medic. aliique vetustiores scribunt; et est στύππη. *Movens* Hugen. *Lentasque c.* duo Burm., male; *lentusque carinis* Hamb. pr. — *Stuppa*, qua coassatorum tignorum juncturæ stipatæ sunt. *Vapor* pro flamma et igne, Lucretii exemplo, ut ἀϋτμή apud Homer. conf. Guell.

685. *Tum pater* Sprot. *Humerisque* pr. Hamb. *Excindere* Medic. *abscidere* Menag. pr. et Franc. (adde Romanum) ex perpetua variatione. conf. Heins. h. l. et v. sup. IV, 425, 590; Ge. II, 23. — Æneam reprehendebat vir doctus, quod ad preces otiosas confugit, quum auxilium navibus ferre deberet. Non meminerat v. 684 *Nec vires heroum infusaque flumina prosunt.* Præstruendum nunc erat

« Juppiter omnipotens, si nondum exosus ad unum
Trojanos, si quid pietas antiqua labores
Respicit humanos, da flammam evadere classi
Nunc, Pater, et tenuis Teucrum res eripe leto;
Vel tu, quod superest, infesto fulmine morti,
Si mereor, demitte, tuaque hic obrue dextra. »
Vix hæc ediderat, quum effusis imbribus atra
Tempestas sine more furit, tonitruque tremiscunt
Ardua terrarum et campi; ruit æthere toto
Turbidus imber aqua, densisque nigerrimus austris;
Implenturque super puppes; semiusta madescunt
Robora : restinctus donec vapor omnis, et omnes,
Quatuor amissis, servatæ a peste carinæ.

prodigium, et caussa idonea apponenda, cur imber effusus incendia exstingueret.

688. *Pietas* h. l. miseratio, qua miserias humanas numen respicit. Mox *letum* docte pro excidio et interitu. Burm. nimis argute : quia debebant verti in nymphas, quæ mori non debebant. Atqui de hoc prodigio Æneas cogitare non poterat. — 689. *Classes* Zulich. et codd. aliquot Pier. *classis* alii duo Burm. cum Goth. tert. *classem* Wall. a m. sec. vid. ad lib. VI, 67, et hæc recte : sed et vulgatum bene — 691, 692. Aut me fulmine feri : scil. ne exitium hoc adspiciam. Rebus omnibus amissis, classe amissa, nihil supererat, quam ut moreretur.

694. *Tremescunt* fere omnes codd., ut alibi. v. ad III, 648. *Fremescunt* Hugen. — *Sine more*, immodice. Satis illustrarunt viri docti v. c. Drakenb. ad Silium XII, 449. Mihi videtur ita reddidisse poeta obvium illud ap. Aratum aliosque : οὐ κατὰ κόσμον h. e. ἀμέτρως. At Servius : *sine exemplo* interpretatur, quem fere sequuntur alii. — 695. Mediceus (a m. pr.) cum aliis, etiam binis Goth. et Erf., distinguunt et legunt : *Ardua terrarum, et campis* (Hugen. *et campo*) *ruit*. Male et jejune. Saltem, si sic distinguas, legendum : *et campi ruit æquore toto Turbidus imber*. In Goth. alt. *aere*. — 696. *Tur. imber aquis* Hamb. alter. *aquam* Reg., ita erit : *ruit aquam*, ut *ruit* active capiatur. cf. inf. ad VII, 63, et hoc Masvic. exhibuit, observante Burm., qui codd. auctoritati obtemperare maluit, qui *aqua* magno consensu habent. Ita quoque *aqua* et *austris* numerum suaviorem efficiunt, quam si *aquam* vel *aquis* esset. In Witt. distinctum erat : *terrarum, et campi ruit—imber, aqua densisque n. a.* — *Densis austris* pro nimbis, quos austri

At pater Æneas, casu concussus acerbo,
Nunc huc ingentis, nunc illuc pectore curas
Mutabat versans : Siculisne resideret arvis,
Oblitus fatorum, Italasne capesseret oras.
Tum senior Nautes, unum Tritonia Pallas
Quem docuit, multaque insignem reddidit arte,
Hæc responsa dabat, vel quæ portenderet ira
Magna deum, vel quæ fatorum posceret ordo.

agunt : hoc imbre *desuper* implentur naves.

701, 702. Versat curas; quæ autem versantur, loco moventur et mutantur; hinc exquisite, *versans mutabat.* Homericum διάνδιχα μερμήριξε. — 702. *Motabat* duo Burm. hic ut alibi. vid. sup. III, 581. *Jactans* tert. Rottend. *Dubius* codex Pierian. propius ad vulgarem rationem. *Versas* Goth. tert. Ceterum distinctionem inter *Mutabat, versans* sustuli, ne ad orationem pedestrem res rediret. *Mutabat versans* est pleniore ore pro *versabat.*—703. *Capesseret* de consilio ac conatu.

704 — 708. Magni poetæ vim et indolem agnosce in hoc, quod rem, quam factam alius nude sine auctoritate et apparatione exposuisset, a consilio prudentis alicujus amici proficisci, et ab Anchisæ umbra per somnum oblata Æneæ approbari facit; multo vero magis in eo, quod Nautæ persona utitur, cujus nomen non obscurum inter eos Trojanos fuit, a quibus Romanæ gentes originem repetebant. Fuit enim Nautia gens, apud quam Palladii cura remanserat, ortum ducens a Naute, vel Nautio, qui Minervæ Poliadis sacerdos Palladium secum Troja absportasse narrabatur. Res nota ex Dionys. Halic. VI, 69 (p. 393), et Servio ad h. l., qui Varronis De Familiis Trojanis libros excitat. Hinc *Pallas* Nauten h. l. *docuit*, ut sæpe ap. Homerum a diis artes edocti inducuntur. — *Unum*, quod plenius effertur : quem unum omnium maxime Pallas docuit. Nec novum hoc, quod Pallas vaticinandi artem impertitur. Habes exemplum in Tiresia ap. Callim. H. in Lau. p. 123 sqq. — 706. *Hæc r. dabat.* Salebrosa oratio, sequente inprimis *Isque his A.* Malim : *Hic* (Nautes) *responsa dabat*, dare solebat, super iis, *quæ vel — vel. Isque* — ut jungatur : *Tum senior Nautes infit :* sed interjecta alia ratione, *Isque,* Is inquam, subjectum est. Ita facile careas interpretum argutiis. Et est *Hic* in qu. Moret. Emendationem nostram in contextum recepit Brunckius. — Hic Nautes *responsa hæc dabat*, quæ mox exponit : *Nate dea.* Respondit autem et interpretando vaticinatus est ea, quæ vel ira deum portenderet, vel fatorum ordo posceret, ostento hoc

Isque his Ænean solatus vocibus infit :
« Nate dea, quo fata trahunt retrahuntque, sequamur :
Quidquid erit, superanda omnis fortuna ferendo est.
Est tibi Dardanius divinæ stirpis Acestes :
Hunc cape consiliis socium, et conjunge volentem;
Huic trade, amissis superant qui navibus, et quos
Pertæsum magni incepti rerumque tuarum est;
Longævosque senes, ac fessas æquore matres,
Et quidquid tecum invalidum metuensque pericli est,
Delige, et his habeant terris sine mœnia fessi.
Urbem adpellabunt permisso nomine Acestam. »

incensarum navium. Aut *hæc* est Pallas, quæ Nautæ subjicere solebat ea, quæ is vaticinaretur. Attamen in his aliquid duri esse, ad sensum facile est; nec Pallas *responsa dare* solet. — 708. *Atque his* video in vulgg. *Hisque is* Bigot. *Jamque his* pr. Hamb. *Hisque Ænean* Wall. *Inquit* duo Burmann. Totus versus deerat Hugen. a m. pr.

709 — 718. Adhibuit h. l. vatem poeta ex vetustiore more, quo vatum ac prophetarum ipsorumque deorum responsa non ubique futuros eventus prædicunt, verum plerumque monitis, hortatibus, consiliis continentur. Sane bene et sapienter monendo haud raro futuros consiliorum aut contrarios eventus ante oculos ponimus : idque si ἐνθουσιῶν, magno cum spiritu ac motu animi aliquis facit, non mirum si in prædictionem res abiit. *Superanda omnis fortuna ferendo* plenius quam *ferenda est omnis fortuna.* — *Divinæ stirpis*, nam Dardanus ex Jove natus et Electra, Atlantis filia, seu, quod forte præstat, quia mater eum ex Crimiso flumine susceperat. vid. sup. 38, 39. — 713. *Superant qui amissis navibus* sunt quatuor crematarum navium copiæ. — 718. *Adpellabant* Gud. a m. pr. cum binis Goth. *Promisso nomine* Rom. cum plerisque Pier., sed paucis ex Heinsian. *præmisso* tert. Rottend. sed *permisso* Medic. cum ceteris, quatenus permissum Acestæ, de suo nomine appellare novam urbem; etsi a Trojanis qui cum Ænea venerant, habitatam, adeoque ab Ænea conditam; qui invidendus olim in coloniis deducendis habebatur honos. Mox *Acesten* nonnulli vel ut Rom. *Acestem*, minus bene. *Acesta,* unde Segesta facta, ut sup. v. 52 *Mycena* occurrebat. — *Acesta*, nota urbs Egesta et Ægesta, vulgo Segesta : quam poeta nunc ab Ænea, comitibus, quos in Sicilia reliquerat, in eam conscriptis, conditam narrat; vid. mox v. 755 sq.; nomine tamen non ab Ænea, sed ab Aceste, imposito.

Talibus incensus dictis senioris amici.
Tum vero in curas animum diducitur omnis :
Et Nox atra polum bigis subvecta tenebat.
Visa dehinc cœlo facies delapsa parentis
Anchisæ subito talis effundere voces :
« Nate, mihi vita quondam, dum vita manebat,
Care magis; nate, Iliacis exercite fatis;
Imperio Jovis huc venio : qui classibus ignem
Depulit, et cœlo tandem miseratus ab alto est.
Consiliis pare, quæ nunc pulcherrima Nautes
Dat senior : lectos juvenes, fortissima corda,
Defer in Italiam : gens dura atque aspera cultu
Debellanda tibi Latio est. Ditis tamen ante
Infernas adcede domos, et Averna per alta

719. *Accensus* aliquot Pier. et duo Heins. *incensis* Menag. *Senioris Aceste* Parrhas. Nullus codex subjicit in fine *est*. Parum vero expolita junctura amborum versuum, qui se excipiunt. — 720. *Animum d.* græca ratione post Ge. Fabric. restituit Heinsius ex suorum codicum parte, et Probo Grammat. Vulgo *animus*. — 721. Poetis Nox iter per cœlum faciens media nocte culmen cœli tenet ; ut sol medio die. — 722 — 730. Quod non nisi Anchisæ auctoritate inclinatur ad Nautæ suasionem amplectendam Æneas, id toti consilio condendæ coloniæ Trojanæ auctoritatem ac dignitatem magnam conciliat. — *Facies* est εἴδωλον, simulacrum. *Cœlo delapsa*, ad sensum nostrum, de iis, quæ subito apparent; nam ipse Anchises in Elysio degit 733, 734. — 726. Διὸς δέ τοι ἄγγελός εἰμι, Iliad. β, 26; ω, 173. cf. sup. IV, 268. — 728. *Vates* Montalb., quod ferri possit; sed idem librarii lapsus sup. notatus v. 704. — 729. *Lætos j.* Gud. a m. pr. cum binis aliis, perpetuo lapsu. — 730. *Gens dura*, vide inf. IX, 603 — 613. *Aspera cultu*, quæ cultu, habitu, vita aspera, fera, utitur. Ut apud Horatium, *feri cultus hominum recentum* dicti sunt : I, 10, 2; ubi cf. Mitscherl.

731 — 737. Hujus ad inferos aditus prima semina jam lib. III, 441 sqq. in Heleni vaticinio jecerat ; nunc paullo majore exspectatione lectoris animum erigit. Dicas forte : quid tandem necesse fuit, ut Æneas ad loca infera, ut conveniret patrem, vocaretur, quum pater hoc ipso somnio ac viso monere et exponere ipsi omnia illa in Elysio docenda potuisset? Caussa in

Congressus pete, nate, meos : non me impia namque
Tartara habent, tristes umbræ; sed amœna piorum
Concilia Elysiumque colo : huc casta Sibylla
Nigrarum multo pecudum te sanguine ducet.
Tum genus omne tuum, et, quæ dentur mœnia, disces.
Jamque vale : torquet medios nox humida cursus,
Et me sævus equis Oriens adflavit anhelis. »
  Dixerat : et tenuis fugit, ceu fumus, in auras.
Æneas : « Quo deinde ruis? quo proripis? inquit;
Quem fugis? aut quis te nostris conplexibus arcet? »
Hæc memorans cinerem et sopitos suscitat ignis;
Pergameumque Larem, et canæ penetralia Vestæ,

promtu est : nec in viso nocturno tam amplus rerum ordo recte exponi potuisset, et excidissent tum illa omnia, quibus liber VI de descensu ad inferos inter potiores et diviniores carminis partes haberi meruit. *Averna*, forte stagna, jam ibidem vidimus v. 442 pro lacu Averno; ut *Tartarus* et *Tartara*. conf. Serv.— 735. v. inf. VI, 243 sq. — 737. Vid. ibid. v. 756 sqq. *Mœnia* ibid. 782.

738—745. Nox ad altissimum mediumque cœli culmen evecta jam declivi via fertur. cf. v. 721. — 739. Dixerat jam Georg. I, 250 *Nosque ubi primus equis Oriens adflavit anhelis.* Sentit Umbra orientis solis primos accessus, diluculo subeunte. Re ad sollennem Solis cursum et equos revocata, sentit equos Solis appropinquantes, et jamjam sibi imminentes afflare se. Circensis cursus frequens spectaculum, equus equum, cui imminebat, anhelitu et spuma urgens : cf. Iliad. ψ, 380; Georg. III, 111. *Sævus*, qui lucis usum eripit Umbris, quas sub ortum diei ad inferos redire fas est. — 740. *Tenuis* dubitat Burm., utrum ad *fumus* an ad *auras* referendum sit. Melius *auras tenues* accipere, tanquam magis poeticum. Sic Georg. IV, 499, ubi res liquida. — Ut sup. II, 791 : *tenuisque recessit in auras.* — 741. Ordo est, ait Serv. : *Æneas deinde, Quo ruis?* cf. I, 195; III, 609; IV, 561. — 742. *Quo* Parrhas. *Quid* multi Pier. et Burm. *Te a nostris* duo Burm. et ed. Ven. *Aut quisnam mihi te c.* Parrhas. *c. aufert* Bigot. — 743. Rem exilem ornate efferri observa : interea ignem accendit. — 744, 745. Etiam hæc ornate : Penatibus ac Vestæ mola salsa et thure supplicat. *Larem* nonnulli de Anchisæ Umbra accipiunt; quandoquidem patrum animæ pro Laribus habitæ sunt; sed hoc argute magis quam vere, et obstat quod *Pergameum* dixit.

Farre pio, et plena supplex veneratur acerra.
Extemplo socios primumque arcessit Acesten,
Et Jovis imperium, et cari præcepta parentis
Edocet, et quæ nunc animo sententia constet.
Haud mora consiliis; nec jussa recusat Acestes.
Transcribunt urbi matres, populumque volentem
Deponunt, animos nil magnæ laudis egentes.
Ipsi transtra novant, flammisque ambesa reponunt
Robora navigiis; aptant remosque rudentisque;

Alii ipsam Vestam intelligunt; quod durum est: nec Vestam per Larem declarari, aut inter Lares referri vidi. Malim de *Penatibus* accipere, qui pro Lare Trojæ omnino haberi. atque ita poetæ appellari poterant. cf. similem locum sup. III, 148 sq. 176, 177; adde II, 293 sq. Lares autem et Penates permutari sollenne est. *Penetralia Vestæ* pro Vesta dixit, quæ intima ædium parte, velata et ab hominum adspectu intacta, servabatur. Æneam itaque cogita ad hoc ædium penetrale conversum sacra fecisse. *Cana Vesta*, vel propter antiquam religionem, ut I, 292 *cana Fides*, vel quod e senioribus diis, qui jam ante Jovis pueri regnum cœlum tenuerunt, una est. Res ex theogoniis nota. Quod poeta *thuris* usum heroicis temporibus tribuit, in eo, suis magis temporibus, quam rei veritati obtemperat. *Iliacis temporibus,* notum est ex Plinio, *nec thure supplicabatur,* de quo cf. Cerd.

746. *Accersit* male edd. ante Heins.—748. *S. surgat* pr. Moret. ut IX, 191; I, 582. Sed v. Heins. sup. ad vs. 486, ubi poetam in his variandæ orationis studiosum fuisse docet. Alibi est: *quæ sit sententia menti. Sedet sententia* VII, 611; IX, 220; XI, 551.

750, 751. Ornati sunt versus dilectu verborum. *Transcribere Romani*, ait Servius, *moris verbum est: transcripti enim in colonias ducebantur.* Potius ita dicendum: qui deducendi, ex vetere in novam civitatem transcribuntur. Iidem *in coloniam adscribi* dicti sunt. *Deponunt* signate, ut inutile onus. Illa vero egregia plane: *animos nil magnæ laudis egentes*, non desiderantes aut adpetentes, non gloriæ cupidos, sed ingloria et obscura vita, modo ærumnarum et laborum experte, contentos. — 751. *Nec magnæ* Dorvill. *Agentes* Parrhas. probante Heumanno; atqui hoc vulgare satis esset. Neque *laus* h. l. virtus est; sed gloria ex magna virtute et rebus gestis. conf. Burm. τὸ κῦδος.

752—754. *Ipsi* socii reficiunt classem. *Reponunt* h. l. renovant, cum integris permutant. — 753. *Robora remigiis* Sprot. Distinc-

Exigui numero, sed bello vivida virtus.
Interea Æneas urbem designat aratro,
Sortitusque domos, hoc Ilium, et hæc loca Trojam
Esse jubet. Gaudet regno Trojanus Acestes,
Indicitque forum, et patribus dat jura vocatis.
Tum vicina astris Erycino in vertice sedes
Fundatur Veneri Idaliæ, tumuloque sacerdos,
Ac lucus late sacer additur Anchiseo.
Jamque dies epulata novem gens omnis, et aris

tionem post *navigiis* probat Servius. Alii codd. haud dubie melius cum Heinsio : *Robora : navigiis aptant r.* Nam *reponere* est instaurare. —754. *Sed bello vivida virtus ;* vim orationi addit inversio, *sed tales, quibus sit vivida virtus ad bellum.*

755, 756. Conf. I, 423 sqq. Æneas sortito distribuit locum ædibus futuris. *Hoc Ilium et hæc loca Trojam*, recordatione et repræsentatione ad animum veteris Trojæ, quum novam coloniam conderet, hanc pro Ilio et Troja esse vult. Similis facies urbis ab Heleno in Epiro conditæ sup. III, 300 sq.

757, 758. *Regno* nova regni sui accessione, nova urbe. *Indicit forum.* Servius : *tempus et locum designat agendorum negotiorum, qui conventus vocatur.* Cerda minus bene de convocato novo senatu ; sed *forum* cum senatu junctum haud dubie ad judicia spectat. Æneas judicia constituit, rem judiciariam describit ; tum *patribus vocatis*, senatu lecto atque convocato, *dat jura*, ad senatum fert de novis legibus scribendis. Sup. I, 426 *jura magistratumque legunt sanctumque senatum ;* qui versus forte ex hoc nostro coaluit. Minus bene Servius.

759. *Tum* vindicavit Pier. *Vicino* Wall. *Erycina* Menag. pr. *In litore* Comment. Cruqu. ad Horat. I Od. 2. — 759—761. Veneris in Eryce monte supra Drepanum templum nobilissimum ad Trojanos conditores refertur. Anchisæ autem, tanquam heroi, Flamen cum luco sacro constituitur.— 760. *Fundantur* Dorvill. *Iliadæ* Parrhas. — 761. *Ac* ab Heinsio revocatum e codd., alii *Et*, tres *At.* Parrh. *late lucus s.* Cum Brunckio revocavi *Anchiseo :* est Ἀγχίσειον. Male in recentioribus etiam Heins. *Anchisæo* scriptum. — *Tumulo Anchiseo :* qui consecratus pro fano est. τὸ Ἀγχίσειον. *Lucus* est τὸ τέμενος. De *Idalia* Venere v. ad I, 680 sq.

762—764. Intellige, consecrando Anchisæ sacello per novem dies fuisse sacra facta : *aris factus honos.* Sup. v. 64 et 104 luctu per novem dies continuato, nono die fiebant sacra et ludi. Ita et ap. Romanos *novem-*

Factus honos: placidi straverunt æquora venti,
Creber et adspirans rursus vocat Auster in altum.
Exoritur procurva ingens per litora fletus;
Complexi inter se noctemque diemque morantur.
Ipsæ jam matres, ipsi, quibus aspera quondam
Visa maris facies, et non tolerabile nomen,
Ire volunt, omnemque fugæ perferre laborem.
Quos bonus Æneas dictis solatur amicis,
Et consanguineo lacrimans commendat Acestæ.

diale sacrum duplici modo dictum esse videtur, aliter in prodigiis procurandis, quod factum per novem dies, aliter in funere nono die. Ceterum inferiarum ritum ab Æneæ parentali sacro repetierunt vulgo Romani, ut intelligas ex Ovid. Fast. II, 543 seq. — *Creber aspirans auster.* Scilicet *creber* primitiva vi, increscens. *Crebrescunt optatæ auræ* sup. III, 530. Ad totum locum confert Valer. Flaccum lib. I, 312 sqq. Pomponius. Adde locum hinc expressum Statii in discessu Achivorum l. IV, 16 sq.

767—769. Egregie ad humani animi levitatem et inconstantiam! cf. eund. Statium 22 sq.— 768. Vulgo editum est *numen.* Heins. e Nonio et Medic. a m. pr. reposuerat *nomen.* Revocavit Burmann. *numen*, nulla tamen, quod exspectabas, explicatione vel illustratione adjecta. Nec quicquam melius suppeditant membranæ. Nam quod in utroque Hamburg. adscriptum pro var. lect. vel *lumen*, perperam factum. Romanus: *non tolerabile cælum;* sic et Parrhas., quod per se bonum sensum habet, modo memineris cælum esse tempestatem, cujus, puto, navigantium plurimum interest. Hoc quidem, si de meo aut sensu aut judicio quæritur, præferam; habet enim auctoritatem idoneam; est poetica oratione dignum; notio *cæli* est accommodata navigationi: *mare* et *cælum* junctim memorari sollenne est; qui mare horret, horret quoque cælum, atris nubibus obductum et ventis turbatum; ejus adspectus adeo esse potest terribilis et *intolerabilis;* ergo nunc, *quibus mare visum asperum et non tolerabile cælum* omni modo convenire videri potest. Cum itaque versemur in voce tot librariorum ludibriis obnoxia, *nomen, numen, lumen, cælum*, Heinsium deserere nolui, quem et Brunck. recte sequutus est, reduxique adeo *nomen;* quod bene sentio ad dignitatem epicam haud assurgere, sensum tamen habet expeditum: mare adspectu dictuque intolerabile visum.—[*Cælum* Potter., et merito quidem servandum duxit, et servavit.]—*Nomen* ut ne auditu quidem tolerabile esset. — 769. *Fuga*, ut jam sæpe pro erroribus. Mox *lacrimans* bene ex persona pii Æneæ. *Con-*

Tris Eryci vitulos, et Tempestatibus agnam,
Cædere deinde jubet, solvique ex ordine funem.
Ipse, caput tonsæ foliis evinctus olivæ,
Stans procul in prora pateram tenet, extaque salsos
Porricit in fluctus, ac vina liquentia fundit.

sanguineus autem est ejusdem gentis. conf. Burm.

772. *Eryci* tanquam heroi vid. sup. 393, 402, 412 sqq. *Tempestatibus :* nota res vel ex Horat. Epod. 10 extr. conf. Cerda h. l. et sup. III, 120 *Nigram Hiemi pecudem, Zephyris felicibus albam* mactat. — 773. λύσασθαι τὰ πείσματα v. c. Orphic. 1239 et al. sup III, 639 *fugite atque ab litore funem Rumpite;* et ibid. 667 *nos — tacitique incidere funem.* — *Ex ordine,* simpliciter pro deinceps, καθεξῆς, ἐφεξῆς. Georgic. III, 341 *Sæpe diem noctemque et totum ex ordine mensem Pascitur.* Sic quoque Georg. IV, 507, et inf. VII, 139, ut priore re expedita continuo ad alteram progressi sint. Certe viri docti subtilitate in ἐπιστρεφῶ interpretando hic nil profeceris. Etiam Serviana ratio nimis docta, *Jubet cædere ex ordine, id est, rite peragi sacrificium.*

774—778. Sacrificandi sollennis mos pro secunda navigatione. Loca illustrantia affert Cerd. Præivit Apoll. IV, 1595 sqq. *Tonsæ olivæ*, ut *tonsa corona* sup. 556, ornat epitheton; nam, dum corona fit, oleæ frondes decerpi, eamque tonderi necesse est. Servius et hic nimia cum subtilitate *comtam, minutis frondibus,* interpretatur. Salmasius diversos vocis usus miscet, ut solet. Cur tamen *oleagineam* coronam poeta nunc memoret, non exputo aliam rationem, quam quod, ut poeta, epitheton pro lubitu apponebat. Quod stat in prora (forte quia sub discessum e portu, quum alias in puppi sacra fiant) et totum sacri ritum ex h. l. tenebis: est enim classicus in hoc sacrorum more. — 775. *Trans procul* Longobard. Pierii; *in proram* alii ap. eumdem, et Sprot. Tandem codicum pars apud Pier. Heins. Burm. cum pr. Goth. *Stans celsa in puppi.* Hoc defendas ex Apollonii loco, ubi κατὰ πρύμνης victima mactatur; et in puppi alias tutela erat; et similiter sacrum diis marinis fit sup. III, 527, ubi Anchises libando — *divosque vocavit Stans celsa in puppi.* (Add. Hymn. in Diosc. (XXXI) 10.) Sed Burmannus ex isto aliisque locis (Æn. VIII, 680; X, 261, quæ tamen aliena a re sunt) repetitum id ipsum esse censet; secundum Heinsianam observationem de studio Virgiliano talia variandi: quam vid. ad Ecl. V, 37, et ad V, 486. *Pateras* ed. Venet. — 776. *Projicit* vel *Proicit* fere codd.; defendit hoc et h. l. Benedictus cf. ad v. 238. *Porricit* vidimus jam sup. v. 238,

Prosequitur surgens a puppi ventus euntis;
Certatim socii feriunt mare, et æquora verrunt.
At Venus interea Neptunum exercita curis
Adloquitur, talisque effundit pectore questus :
« Junonis gravis ira, nec exsaturabile pectus,
Cogunt me, Neptune, preces descendere in omnis :
Quam nec longa dies, pietas nec mitigat ulla;
Nec Jovis imperio fatisve infracta quiescit.
Non media de gente Phrygum exedisse nefandis
Urbem odiis satis est, nec pœnam traxe per omnem

e Cloanthi votis : *Extaque salsos porriciam in fluctus;* vocab. sacrum ac proprium.

779 sqq. Quod in historica narratione simpliciter extuleris : secundo vento Cumas deferuntur Trojani : id nunc poeta inde ad f. libri ornat deorum interventibus ac consiliis; quibus tempus hoc tanto magis nunc indigebat, quo minus alias intelligi potuisset, cur Juno nullam novam nunc moram accessui in Italiam injecerit.

780. *Effudit* tres Burm. *p. voces* Zulich. cum Goth. sec., facili lapsu. — 780 — 784. *Effundit pectore questus.* Enniana formula. Ad 781 comparant Callim. in Del. 106 sq. 221, nescio quam bene. Junctura durior sqq. 783, 784 verss. in pedestri oratione vix tolerabilis, epicam gravitatem habet. — 781. *Nec exsaturabile* Heins. reposuit ex Medic. ceterisque omnibus, etiam Pierianis, qui vel *nec* vel *neque exs.*, uno Montalb. excepto, exhibent. *Nec insaturabile* Ven. Vulgg. *et inexsaturabile.* Displicet vero *pectus* post *pectore*. Jo. Schrader. conj. *numen.* — 783. *Pietas* sc. Æneæ in illa placanda, v. c. sup. III, 547. *Nec illa — infracta quiescit*, ornate pro, infringitur, flectitur, *fatis*, quum ea videat, fata a se interverti non posse. cf. XII, 793 sqq. ubi v. 800 est *inflectere.*

785. *Excidisse* Fragm. Vatic. cum pr. Moret. a m. sec. et pr. Rottend. ac Parrhas.; hoc forte magis placet, quia potentius, idemque usitatius. Alterum tamen librorum auctoritas defendit; habendumque adeo voc. exquisitius, etsi minus gratum. — 785 — 788. *Urbem media de gente Phrygum*, media ex Troade, *exedisse*, confecisse, perdidisse, excidisse; nihil amplius. Cur vero *mediam gentem*, vulgus h. l. ac vilem plebem interpretetur Burm., non assequor. — 786. *Nec p. traxe per o.* Hanc ex Rom. et aliquot aliis codd. firmatam a Pierio et a Ge. Fabricio lectionem Heinsius merito retinuit. Vulgo *traxisse*, ut in Mediceo quoque a p. m. Cumque ita versus laboraret, *nec* omissum; alii in alium locum

Relliquias: Trojæ cineres atque ossa peremtæ
Insequitur: caussas tanti sciat illa furoris.
Ipse mihi nuper Libycis tu testis in undis,
Quam molem subito excierit: maria omnia cœlo
Miscuit, Æoliis nequidquam freta procellis,
In regnis hoc ausa tuis.
Per scelus ecce etiam Trojanis matribus actis
Exussit fœde puppis; et classe subegit
Amissa socios ignotæ linquere terræ.
Quod superest, oro, liceat dare tuta per undas
Vela tibi; liceat Laurentem adtingere Thybrim,

adscripserunt; Parrhas. omisit *est:* duo etiam *transisse*, nova corruptela. *Nec p. exiisse* Sprot. *rexisse* Puget. — 787. *Relliquias*, Trojanos urbe capta superstites, *traxe per omnes pœnas*, omnibus calamitatibus ac malis versasse, jactasse; ut duci, agi per ultima, per cuncta supplicia dicitur. *Trojæ cineres atque ossa peremtæ Insequitur* graviter dictum; classis vero conflagrationem maxime respicit. — *Peremta* duo Burm. *parentum* quart. Moret. Torkel Baden ad Senecæ Herc. fur. p. 32 malit interpungere: *nec pœnam traxe per omnem. Reliquias Trojæ, cineres atque ossa, peremtæ Insequitur.* — 788. *Caussas* cf. sup. I, 8 sqq. X, 62 sqq. 89 sqq. XII, 791 sqq.

789 — 792. V. sup. I, 50 sqq. *Molem* h. e. tempestatem, et, *miscuit* v. ibid. v. 133, 134: *Jam cœlum terramque* etc. — 792. *In regnis tuis* vid. ibid. v. 138 sq.

793. *Per scelus* Pier. et Heins. e melioribus. Adde fragm. Vatic. et cod. Vatic. laudatum Benedicto. Vulgo: *Proh scelus!* variatione et alibi obvia. v. Heins. ad Ovid. Ep. X, 6. Sed *Per scelus* si legitur, junctura fieri potest duplici modo; aut *per scelus exussit*, scelere, sceleste; quod per se recte fiet; nam est usus is τοῦ per. Sic, *Jovem supplex per vota precatus* IX, 624 votis. Ita vero videtur duriter dici: *matribus actis* simpliciter, pro *in furorem actis;* nisi est simpliciter, adactis, impulsis. Aut jungi potest: *Per scelus actis*, uti *per omne nefas* aliquis *ruere* dicitur. In Goth. sec. *In scelus.* — 793 — 795. *Per scelus actis matribus Tr.* in scelus, pro vulg. ad scelus adactis. — 794. *Excussit* aliquot Burm. cum Medic. a m. pr. et Gud. a m. pr. *F. naves* Sprot. *Peregit* alter Menag. — *Ignotæ* simplicit. in aliena terra respectu Italiæ, quo tendebant. — 797. *Laurens Thybris* docte, qui Laurentinos agros, adeoque veteres Laurentes attingit; et *dare vela tibi per undas*, novum hoc; *dantur* proprie *vela ventis;* nunc ea Neptuno quasi credun-

Si concessa peto, si dant ea mœnia Parcæ. »
Tum Saturnius hæc domitor maris edidit alti :
« Fas omne est, Cytherea, meis te fidere regnis,
Unde genus ducis : merui quoque; sæpe furores
Conpressi et rabiem tantam cœlique marisque.
Nec minor in terris, Xanthum Simoentaque testor,
Æneæ mihi cura tui : quum Troia Achilles
Exanimata sequens inpingeret agmina muris;
Millia multa daret leto; gemerentque repleti
Amnes; nec reperire viam atque evolvere posset
In mare se Xanthus; Pelidæ tunc ego forti
Congressum Ænean, nec dis nec viribus æquis,
Nube cava rapui : cuperem quum vertere ab imo

tur; aut *tibi* est græco more, per te, σοὶ pro διὰ σὲ, tua opera, quantum per te licet. — *Sibi* alt. Hamb., nullus *tuas :* quod quantum malim lectum! *Laurentum* Wall. *Tingere,* erasa *ad*, Dorvill., et sic a m. pr. fragm. Vatic. — 798. *Si c. rogo* Erf. a m. pr. *Dent hæc* Ven. *dent mihi* Hugen. et Zulich. *Numina* Bigot. *M. fata* Wall. a m. pr. v. Burm.

800—802. Fas omnino est, te confidere, mari iri placatum ac tranquillum. Venerem mari ortam, Ποντίαν, Ἀναδυομένην, quis nescit? Fabula est ex cosmogoniis veterum servata, sed a sequioribus miros in modos interpretatione variata. *Sæpe :* atqui semel, inquis, tantum lib. I, 125 sqq. Recte, reponit Burmann., sæpe hoc fieri, a poeta tamen prætermitti potuisse. Quid vero? exciditne locus lib. III, 192 sqq. et V, 10 sqq.?

803—811. Respicit Iliad. υ, pugnam Achillis cum Ænea v. 79 sq. 158 sqq. quem subducit victoris manibus Neptunus versu 290 sqq. Mox et Hectore ab Apolline e pugnæ parte ea evocato cædes et fuga Trojanorum fit versus urbem, parte fugientium in Scamandrum seu Xanthum acta; unde pugna Achillis cum ipso Scamandro Iliad. φ. *Impingeret a. m.* forte ex ἐμπλήσσειν. Imitatur locum Stat. VII, 28. conf. Iliad. φ, 294, 295. — 807. *Revolvere* duo Burman. cum Med. Pier. *Viam qua ev. p.* Augustin. de Gramm. ap. Burm. Il. φ, 219 Xanthus οὐδέ τί πῃ δύναμαι προχέειν ῥόον εἰς ἅλα δῖαν Στεινόμενος νεκύεσσι. *Possit* multi, vitiose. *passim* Ven. — *Gemerentque repleti A.* etc. v. Iliad. φ, 7 sqq. 218 sqq. *Amnes*, nam Xantho auxilia aquarum tulit Simois ibid. v. 307 sqq. — 810. *Rapui* lectio est Medic. et alior. Heins. et Pier. At *eripui* Rom. cum altera familia; et *ripui* superaddita *e* fragm.

Structa meis manibus perjuræ mœnia Trojæ.
Nunc quoque mens eadem perstat mihi : pelle timorem.
Tutus, quos optas, portus adcedet Averni.
Unus erit tantum, amissum quem gurgite quæret;
Unum pro multis dabitur caput. »
His ubi læta deæ permulsit pectora dictis,

Vatic. Sed alterum doctius pro poeta, qui communia respuit. *C. cum evertere* Gud. et Wall. *cuperem convertere* Franc. *cuperent cum* fragm. Vatic. *Ab uno* Menag. pr. — *Nube cava* v. Il. υ, 320 sqq. *Cuperem quum* etc. quum tamen Trojanos exosus essem, ut fuit Neptunus inter infesta Trojæ numina. vid. ibid. 34 et 313 sqq. (cf. Æn. II, 610 sq.) Caussam iræ enarrat idem φ, 446 sqq., unde h. l. *perjuræ*, a perjuro Laomedonte, mercedem, ob muros exstructos ab eo exactam, negante.

812. *Restat* aliquot Pier. cum Erf. *præstat* tres Burm., ut alibi eadem varietas. *Mihi perstat* Goth. pr. *Timorem* invexit Heins. ex Medic. et binis aliis; accedunt Franc. recens et jejunus codex, ed. Ven. et, ut nunc video, fragment. Vatic. At Romanus et ceteri, cum tribus Gothan. et edd. vulgg. *timores,* quod mireris loco dejectum. — 812—815. *Portus a. Averni,* Cumas, lib. VI, 2, adeoque Italiam. — 813. *Tutos* sec. Rottend. *Tutus equos* Dorvill. *Accedit* Rottend. pr. a m. pr. hoc idem in Medic. exstare, Spencius testatur et firmat: Foggin. edidit *accedet.* Ceterum mirum Servii acumen: « *Portus accedet.* Hic distinguendum, ne sit contrarium » Veneris petitioni, quæ ait : » *liceat Laurentem accedere* » *Tybrim.* » Argutatur quoque Spencius, qui Veneris precibus ut *ad Latium* accedat (v. 797), non sane convenire queritur accessum *ad Cumas.* — 814. *U. e. tamen a.* Ven. et ed. Ven. 1472, non male, meo judicio. Heins. conj. *Unus erit, tanto a. q. g. quæres;* parum feliciter. *Quæret* jam dudum ante Pier. et Henricopetri a Venetis, inde a Naugerio, qui sic emendavit, editum est. Vulgo præter Menag. alt. et Ven., quos Burm. laudat, omnes codd. *quæres,* ut non ad Æneam, sed ad Venerem referatur. — *Unus,* Palinurus; cf. mox v. 833 sq., quod episodium nunc præstruit; idem *unum caput* v. sq. Male Serv. hoc ad Misenum refert; qui nec in navigatione periit, sed accessu jam ad Cumanum litus facto.

816 sqq. Qui sequitur locus, ex ornatissimis est, exemplo haud dubie in priore parte Homeri, Iliad. ν, 123 sqq. qui tamen plus sublimitatis habet, in ceteris alterius Græci poetæ, expressus. Omnino hoc poetis sollenne, deos marinos inducere monstris marinis alludentibus circumdatos navigantibus con-

Jungit equos auro genitor, spumantiaque addit
Frena feris, manibusque omnis effundit habenas.
Cæruleo per summa levis volat æquora curru.
Subsidunt undæ, tumidumque sub axe tonanti
Sternitur æquor aquis : fugiunt vasto æthere nimbi.
Tum variæ comitum facies, immania cete,
Et senior Glauci chorus, Inousque Palæmon,
Tritonesque citi, Phorcique exercitus omnis.

spectos. — 817. *Auro* omnes scripti Pier. et Heins., nisi quod in Hamburg. pr. vulgatum voc. *curru* pro div. lect. adscriptum, et in Ven. recentissimo legebatur *J. e. genitor curru.* Laudat quoque *curru* Burm. ex Witt. et nos ex Goth. pr. Sed facile intelligitur *currum* esse interpretamentum *auri*, h. e. currus aurei. *Aurum* pro eo dici, quod ex auro factum est, Heins. copiosius quam velis adstruit; desiderat tamen Burm. exemplum, quo *jungere auro* recte dici probetur. Nihil vidi subtilius; quasi *jungi auro* cum offendere debeat, qui *tegi auro* VII, 279, *nodari in aurum* IV, 138, *armari auro* III, 517, Χρυσὸν δ' αὐτὸς ἔδυνε περὶ χροΐ et similia probaverit. Idem vir doctissimus *Fingit equos auro* (quod non latinum est; nam equum fingit magister domando ac docendo), vel *equos auro*, ut *abiete puppes* accipit. Sed et ipse Heinsius, cum a Beda *J. e. auri* laudatum sit, in hoc inclinabat, ut *auris equi* intelligeretur. Nemo nostrum est, qui non interdum in tales tricas incidat, quas sibi ipse induit. — *Auro* jugo aureo. *Feris* pro equis, v. II, 51. Ad v. 819 sq. conf. sup. I, 147, 154 sqq. — 822. *Tum variæ comitum facies*, exquisitius quam comites varia facie et adspectu; nam *cete*, belluæ marinæ, in comitatu Neptuni aliorumque deorum marinorum; Proteo quidem pro armentis ea pascente Odyss. γ, 448 sqq. Georg. IV, 430 sq. — 823, 824. Deos marinos omnino designat, quorum principes *Glaucus* ac *Phorcus* cum *Melicerta* conf. sup. v. 240, et Georg. I, 437. *Glauci chorus*, ut *Phorci chorus* sup. v. 240 et ap. Plin. H. N. XXXVI, 4, s. 7 (qui hunc locum animo habuisse videtur), a Scopa factus marmore in æde Neptuni : *Neptunus ipse et Thetis atque Achilles, Nereides supra delphinos et cete et hippocampos sedentes; item Tritones chorusque Phorci et pristes, ac multa alia marina; omnia ejusdem manus, præclarum opus etiam si totius vitæ fuisset.* *Senior*, ut omnes omnino dii marini, quod docent theogoniæ, quibus rerum origo ab aqua petebatur. *Inous Palæmon*, Melicerta Inus f. v. Georg. I, 437. *Phorci exercitus;* deos marinos

Læva tenent Thetis, et Melite, Panopeaque virgo,
Nesæe, Spioque, Thaliaque Cymodoceque.
Hic patris Æneæ suspensam blanda vicissim
Gaudia pertentant mentem : jubet ocius omnis
Adtolli malos, intendi brachia velis.
Una omnes fecere pedem; pariterque sinistros,

intelligo, propter laudatum modo v. 240 hujus libri. Alioqui ad phocas et belluas marinas referam. Vid. Val. Fl. III, 727. — 825, 826. Conf. Georg. IV, 338 sqq., unde v. 826 huc translatus. *Melite* apud Homer. Iliad. σ, 42, et Hesiod. Theog. 246 inter Nereides occurrit. De *Panope* conf. sup. ad versum 240. Forte in hoc deorum marinorum Maronis doctrinam Æschili Γλαῦκος Πόντιος instruxerat. Ipsum autem phantasma deorum marinorum et monstrorum circa navem ludentium petitum est ex Apoll. IV, 930 sq. ubi navem e Planctis liberat Thetis cum Nereidibus.— 826. *Niseeque*, *Nisseæque*, *Niseque*, *Nisie*, *Niseo*, *Niseæ*, *Niseis*, *Nisseæ Espioque*, *Nisæ Espioque—Tholoque — Chimœque*, aberratt. Versus conversus e gr. Νησαίη Σπειώ τε, Θάλειά τε, Κυμοδόκη τε. Idem jam Ge. IV, 338 lectus.

827 — 839. Potest obscurum esse, cum v. 777, 778 jam vento secundo navigaverint, quid nunc novæ rei consequutum sit, inprimis cum Neptuni per mare invectio tranquillum mare et serenum cœlum effecisse sit narrata v. 820, 821. Nihil puto aliud v. 829 sqq. declarari, quam in summa maris cœlique tranquillitate ventum jam ante secundum increbuisse, eoque facto nunc solis velis navigasse Trojanos, remisque otium fecisse. Itaque in omnibus navibus nunc mali attolluntur, vela intenduntur.— 829. *Intendi in b.* Medic. a m. pr., quod Heinsius non esse de nihilo putabat : ita enim solere *in* abundare. Laudat : *meditari in prælia*, *inferri in hostem* etc. Sed, ut hæc locum haberent, deberet a poeta scriptum esse : *vela intendi in brachia*. Porro Dorvill. *extendi brachia*. Romanus : *brachia remis*, cum Oudart; sed manifesto librarii errore. — *Intendi brachia velis*, de antennis agi vel ex Val. Flacci imitatione lib. I, 126 constat; ubi Juno videt *Pallada velifero quærentem brachia malo*, antennas; et duplicem poetæ esse in his verbis structuram : *vela intendere antennis*, et, *antennas intendere velis*, satis notum est; ut nolim hic turbas factas. — 830. *Una omnes fecere pedem*. Copiosis virorum doctorum ad h. l., inprimis Guellii, et ad Catullum, Lucianum et al. disputationibus agitata dictio. Nunc vulgaris est illa observatio et satis constat, *pedes* et græc. πόδας nautis dictos funes, quibus inferiores veli anguli, foret

Nunc dextros solvere sinus; una ardua torquent
Cornua, detorquentque: ferunt sua flamina classem.
Princeps ante omnis densum Palinurus agebat
Agmen: ad hunc alii cursum contendere jussi.
Jamque fere mediam cœli Nox humida metam
Contigerat; placida laxarant membra quiete
Sub remis fusi per dura sedilia nautæ:
Quum levis ætheriis delapsus Somnus ab astris
Aera dimovit tenebrosum, et dispulit umbras,
Te, Palinure, petens; tibi somnia tristia portans

et ipsi interdum *pedum* nomine declarati, puppim versus adducuntur; et vento quidem secundo a puppi spirante, ad utrumque latus adducti, vela ad ventum excipiendum expandunt, ut *utroque pede* currere diceretur navis; sic et ap. Apollon. II, 932 velum ἐς πόδας ἀμφοτέρους intenditur; sin ventus, etsi secundus, obliquus tamen esset, vel modo a dextra, modo a sinistra spiraret, *uno pede* seu fune intento, angulum veli inferiorem modo ab hac, modo ab illa parte explicant. vid. Catull. IV, 21; Plin. II, 47, s. 48. *Facere* autem *pedem*, ut *facere vela*, expedire, parare. Fundus rei in Homero Odyss. κ, 32 Αἰεὶ γὰρ πόδα νηὸς ἔνωμων quem de velis accipiendum esse vix dubites, cum Æoli beneficio naviget; vide ibi v. 25 sqq. Hoc loco ventum variante impetu oblique incidisse, illa declarant, quæ declarandi caussa adjecta: *pariterque*, nunc *sinistros*, *nunc dextros solvere*, et intenderunt, *sinus* velorum; quod dum faciunt, etiam antennas inflecti necesse est: *una ardua torquent Cornua detorquentque*. Sic venti sui, h. e. secundi, ferunt classem; donec sub noctem recta a puppi flare incipiunt, sec. v. 844 *Æquatæ spirant auræ*. — 833. De *Palinuro* Iasi filio memorat, quippe in fabulis Italicis nobili. Nisi hoc foret, pro inutili et otioso episodio esse habendus. — 834. *Agmen*, ut poeta, dixit de classe, quam ducit Palinurus. —*Adhuc* Goth. pr. et Hamb. pr. a m. sec. *Ad hunc*, ad hujus exemplum, imperium. *Cursu c.* Oudart. et ed. pr. *cursum deducere* Hugen. et Zulich. — Mox v. 835 Noctem deam curru vectam cogita, eamque et in altum cœli evectam. *Meta*, pro summa, celsissima parte, in vertice cœli. — 838 sq. Somnus opprimit gubernatorem Palinurum: hoc ut poeta ornavit. — 840. *Tristia somnia* alii cum præstantiss. Mediceo, quod ab Heinsio in *somnia tristia* mutatum nolim, quum et minus suave hoc sit auri, etsi aurium judicium incertum est, nam video Brunckio et Beckio hunc verborum positum suaviorem vi-

Insonti; puppique deus consedit in alta,
Phorbanti similis; funditque has ore loquelas :
« Iaside Palinure, ferunt ipsa æquora classem;
Æquatæ spirant auræ; datur hora quieti :
Pone caput, fessosque oculos furare labori.
Ipse ego paullisper pro te tua munera inibo. »
Cui vix adtollens Palinurus lumina fatur :
« Mene salis placidi voltum fluctusque quietos
Ignorare jubes? mene huic confidere monstro?
Æneam credam quid enim fallacibus austris,
Et cœli toties deceptus fraude sereni? »

deri, et codicis Romani lectio ea sit; Heinsius vero Mediceum exemplar sequi maluerit. —*Tristia somnia*, manifeste pro somno; quod notandum propter alia loca. — 842. *Phorbantem* forte ex Iliad. ξ, 490 petiit poeta. — 844, 845. *Æquatæ auræ*, opp. *vento obliquo*. v. sup. ad v. 830, et IV, 587. *Furari* exquisitius quam subtrahere, subducere, κλέπτειν.

847 — 857. Comparant Lucret. II, 556—559. *Vix atollens lumina.* Bona Servii nota : « *Numinis præsentia prægravatus ; nam et sequens ejus oratio turbata est, quod et semiplenæ indicant elocutiones.* » Recte utique. *Mene jubes ignorare* (pro vulgari : nosco illud, satis notum mihi est) mare placidum, h. e. quam facile illud turbetur. *Mene huic confidere monstro?* mari, quod, inquit Donatus, decipit multos, infido ingenio, et repente mobili. Sane hunc vocis usum ita paullo insolentiorem videri non nego. Malim tamen hanc ipsam maris insolitam tranquillitatem, subdolam et insidiosam, per *monstrum* declaratam putare. Nam res quævis nova et insolita adspectu suo sensus feriens est *monstrum*. — 850. Donatus legit : *quid enim fallacius austris Et cœlo?* Debebat saltem distinguere : *Æneam credam (quid enim fallacius?) Austris Et cœlo?* Potest scribi : *Æneam credam, quid enim? fallacibus austris!* At interpositum sic *quid enim?* habet aliam notionem : quidni? cur non? Ut in illo Horatii : *quid enim? concurritur.* Sic quoque τί γάρ; etiam Servius sic interpretatur. Sententia tamen ea aliena est a loco nostro. Pro *austris*, *auris* Roman. Medic. cum aliis Pier. et Heins. ac Burm. Idem et Servius in interpretatione exhibet, et Pompon. Sab. sed alterum Donatus. Ge. Fabricius hunc locum inter obscurissimos habebat. — *Quid enim?* h. l. est *quomodo vero?* vulgaris ordo esset : *quid enim Æneam credam austris?* —851.

Talia dicta dabat, clavumque adfixus et hærens
Nusquam amittebat, oculosque sub astra tenebat.
Ecce deus ramum Lethæo rore madentem,
Vique soporatum Stygia, super utraque quassat
Tempora, cunctantique natantia lumina solvit.
Vix primos inopina quies laxaverat artus;
Et super incumbens, cum puppis parte revolsa,

Et cœli toties deceptus — et quidem, qui toties deceptus sim serenitate cœli! Versus 852 ex Odys. γ, 281 translatus est, unde de Phrontide Palinurus adumbratus est.

852. *Talia dictabat* Mentel. pr. *Clavoque* Medic. a m. pr., dum librarius ad proximum *adfixus* referret; sed *clavumque* ad *amittebat* retrahendum. — 854 — 856. Tandem somno oppressus obdormiit. *Ramum* proprie accipito. cf. Apol. IV, 136. Ducta res ab aqua lustrali. Imitatus est locum Silius X, 355 seqq. et poterat in id phantasma facile incidere poetæ ingenium, quia usu loquendi somno natura humida tribuitur, forte ab noctis roscido aere ducta. conf. sup. ad I, 691, 692; III, 511. Aspersione aquæ Lethææ *solvuntur*, laxantur, oculi somno illabenti obnixi et intenti. — 856. Pro *cunctanti* Burm. conj. *luctanti*, sed quidni et illud bene dictum sit et exquisite? *Cunctatur*, qui resistit, non vult cedere, reluctatur, v. c. Ge. II, 236 *Spissus ager: glebas cunctantes crassaque terga Exspecta.* conf. inf. VI, 211 de eo, qui sensim sensimque inflectitur; invitus tamen et reluctans: XII, 940. Pro *natantia*, *lactantia* Dorvill. Debebat saltem: *cunctanti luctantia*, vel *nutantia l. s. Nutantia* Goth. sec. Utrumque cum metri vitio. Hæret iterum Burm. in *solvit*, quid est, *lumina solvere?* et conjicit: *condit* vel *claudit*. Sed vigilantis *oculi* sunt *intenti*, inprimis h. l. Palinuri, qui in cœlum sublatos oculos habebat v. 853. Igitur remissi illi, et a somno allabente relaxati *solvi* dicuntur; ut de somno perpetuum hoc, *membra*, *corpus*, *lumina ab eo solvi*: unde etiam *morte solvi* oculi dici potuere: ut accipi poterat illud. IV, 244 *et lumina morte resignat.* Etsi idem alio rem contemplandi modo *devincire*, *alligare*, *corpus*, *oculos*, non minus recte dicitur. — *Cunctari* poetis dicitur, qui resistit, reluctatur. *Natantia*, nota nunc elegantia de incerto motu. v. Geor. IV, 496.

857—861. *Vix laxaverat* — *et projecit*, poetica structura, ab Homero petita, pro cum projecit sc. Somnus Palinurum, et mox 861 avolavit. — 857. *Vix laxaverat* — *et projecit* exemplo et auctoritate non caret; cf. ad III, 9, etsi mollius erat: *Vix*

Cumque gubernaclo, liquidas projecit in undas
Præcipitem, ac socios nequidquam sæpe vocantem.
Ipse volans tenuis se sustulit ales ad auras.
Currit iter tutum non secius æquore classis,
Promissisque patris Neptuni interrita fertur.
Jamque adeo scopulos Sirenum advecta subibat;
Difficilis quondam, multorumque ossibus albos;
Tum rauca adsiduo longe sale saxa sonabant :
Quum pater amisso fluitantem errare magistro
Sensit, et ipse ratem nocturnis rexit in undis,
Multa gemens, casuque animum concussus amici.
« O nimium cœlo et pelago confise sereno,
Nudus in ignota, Palinure, jacebis arena! »

laxaverat artus : Ut — projecit. — *Cum puppis parte*, bene Servius : « Pro œconomia, ut triduo natare potuerit. » vid. VI, 349 seqq.

862. *Non serius* Bigot. *Æquora* alter Hamb. cum Witt., non indocte, per æquora. — 863. *Interrita*, sine offensione, nullo adverso casu exterriti, navigant. — 864 —866. Respicitur in *difficilis quondam* Hom. locus Od. μ, 39 sqq. 166. sq., quem Virgilius ante oculos habuit. Adde Apollon. IV, 891 seqq., et Orph. Arg. 1232 sqq. Difficilis olim erat navigatio præter hos scopulos propter fabulosas Sirenes; nunc propter fluctus maris assidue ad scopulos allidentes, et navem in eas impingentes. Teneant adolescentes, non longe a Capreis in Pæstano sinu tres esse Sirenum petras (νήσους Σειρηνούσας) adversus promontorium Surrentinum, fluctuum olim allisione et naufragiis infames; antiquissima fama iis insedisse Sirenes, ab Homero duas, in una insula; ab aliis tres; templum quoque et sacra iis eo in loco constituta narrari in Mirabil. Auditionibus c. 110, ubi cf. not. in ed. Beckman. Fuit ex iis Parthenope inprimis celebrata urbis nomine.— 866. *Tonabant* Zulich. a m. pr., sed *sonabant*, Burmann. inquit, requiritur, *ut sibilans litera repetita exhibeat maris stridorem.* Argute satis. Malim hanc caussam reddere : *Sonare* est vocab. poetis solenne de fluctibus, etiam si scopulis allisi fragorem edunt gravissimum.

870, 871. Æneæ verba sunt; v. lib. VI, v. 1. *Serenum* h. l. etiam de pelago, nisi ex nota forma interpretari velis, ut sit : *cœlo sereno pelagoque placido.* conf. Burm.

Pro episodio habendam esse majorem libri partem, negari nequit, nec tamen ab argu-

mento epico illud sejunctum, et, quæ a multis frequentata est reprehensio, alienum habendum. Primo libro iter ex Sicilia in Italiam faciebat Æneas; rejectus a cursu suo in Africam nunc eandem navigationem repetit, et jamjam ad Italiæ litora appulsurum eum esse sperabas. Ecce tibi nova rei mora injicitur! iterum ventis contrariis a cursu depulsus in Siciliam defertur. Multa omnino in Sicilia erant Trojanorum et Æneæ vestigia. Classis a Trojanis mulieribus incensa, fabula erat vulgari narratione trita. Non igitur otiose desidere in Sicilia poterat Æneas, nec incensa classis memorari nisi probabili aliqua de ratione. Itaque poeta præclare eo rem adducit, ut Æneas patri inferias faciat, ludos funebres instituat, classe incensa partem comitum deponat in insula, et urbe nova condita cum reliquis discedat. Agnosce poetæ sive ingenium, sive judicium et in hoc: dum ludorum festivitas viros detinet, navium incendendarum tempus ac facultas, quæ alias vix occurrere poterat, feminis, quæ solæ relictæ sunt, data est. Æneam autem quum pietate tam insignem esse velit poeta, quid magis consentaneum, quam ut is patris Manibus sacras cærimonias persolvat? In ludorum descriptione, quod rerum genus omnino multum ornatus admittit, facile est ad intelligendum, majorem veteribus, quibus poeta suum epos pangebat, suavitatem, quam nunc nobis inde provenire potest, fuisse objectam. Inprimis vero ludus Trojæ Romanos lectores delectare debuit. Alia hujus descriptionis suavitas, quæ tamen etiam nobis parata et cognitu facilis est, ex Homerica imitatione proficiscitur, qui Iliad. ψ Patrocli funus et ludos simili copia descripsit. Tantum autem abest, ut Romanis, quibus, non nobis, scribebat poeta, aut infringere delectationem, aut carminis dignitatem elevare videretur talis imitatio, ut potius, ingenio ac sensu illorum temporum et hominum, id quod totus Virgilius et Horatius docent, nihil magnificentius ac splendidius fuerit visum in poeta, quam si Græcorum poetarum loca et inventa commode et ingeniose in sua carmina transferret.

Sed ut delectationi in hoc libro per certaminum descriptionem tantopere studeret, poetam movere etiam potuit argumenti sterilitas, in ea tamen narrationis parte, qua ad exitum festinabat illa, hoc est, ad Italiam procedebat Trojanorum classis. Judicium poetæ in hoc quoque agnovit Segraisius, quod gravissimis affectibus, quibus libro quarto legentis animus agitabatur, nunc succedit hilarior rerum facies, ludorum festivitas, certaminum eventus ac præmiorum varietas.

Ut autem in ludorum omnino cogitationem incideret poetæ ingenium, facere forte potuit Erycis, herois indigetis, recordatio, qui in iis locis, ad quæ Trojani appulerant, cla-

rum pugilatu nomen habebat. Catrœus quidem valde acutus sibi videbatur in hoc, quod primus vidisset, ad ludos in Cæsaris honorem ab Augusto habitos Virgilium respexisse. Verum et idem illud commentum jam a veteribus commentatoribus fuit allatum, et seu affirmandi seu negandi caussas idoneas habet nullas. Enimvero ab Homero inde nullus facile fuit poeta, qui non argumentum hoc ad istorum hominum, Græcorum inprimis, animos ac sensus jucundissimum, attingeret. In Græcis quidem poetis deperditis plura hujusmodi certamina, ludis præcipue funebribus, fuisse tractata, vel ex Hygino discas, f. CCLXXIII. Inprimis ludi funebres in Achillis honorem a Thetide instituti nobile fuerunt argumentum, vid. Odyss. ω, v. 85 et seqq., quod repetitum videas a Quinto Cal. IV, 110 seqq., sæpe idem memoratum in Tragicis. Argonautarum certamina vide in Orphicis 575 seq. Hinc, Græcorum poetarum exemplo, Romani quoque hunc certaminum locum passim carminibus suis intexuerunt, Virgilii maxime judicio; inprimis Silius XVI, 249 seqq., et Statius Theb. lib. VI, quos cum Virgilio Homeroque comparasse non pœnitebit, simul ut intelligas, tum, quam parum in poeta ars sine ingenio valeat, tum, quam iniqua ejus sors sit, qui, cum aliis ætate anterioribus succedat, in angustum imitationis orbem semel se immiserit. In summa rerum copia pauper et jejunus est Statius. Spiritum poeticum atterit in exilibus ornamentis; quæ, etsi et ipsa voluptatem afferunt, tamen carminis summa parum delectat.

P. VIRGILII MARONIS
ÆNEIDOS
LIBER SEXTUS.

ARGUMENTUM.

Cumas advectus Æneas, antrum Sibyllæ petit, peractoque de more sacrificio, Phœbi oraculum consulit. Ibi et instantia pericula, et futuri belli eventum discit 1 — 160. Miseni cadaver in litore inventum comburit, reliquiasque sub proximo monte sepelit, qui Miseni nomen ab illo obtinuit — 235. Inde columbarum ductu ad aureum ramum pervenit : quo decerpto, mactatisque hostiis deos inferos veneratus, Sibylla duce, per Averni fauces ad inferos tendit — 336. Palinurum, quod sepulcri honore careret, circa Stygiam paludem oberrantem invenit, eumque una in ulteriorem ripam trajicere cupientem Sibylla prohibet, cenotaphiique et exsequiarum spe consolatur — 383. Post hæc Stygem trajectus Æneas, Cerberoque medicatis offis sopito, per loca infantium eorumque, qui falso crimine damnati capite supplicium luerant, iter faciens, pervenit ad sedem eorum, qui amoris impatientia manus sibi consciverant — 449. Ibi Elisam conspicatus quum ei se purgare vellet, illa indignabunda conspectum ejus effugit — 476; inde progressus Deiphobum in sedibus eorum, qui bello aliquando claruerant, multis vulneribus lacerum conspicit, necisque ejus indignum modum ab ipso edocetur — 534. Relicto deinde ad lævam Tartaro, sceleratorumque pœnas a Sibylla edoctus — 627, ad Ditis ipsius mœnia contendit, aureumque ramum in ipso regiæ limine defigit — 636. Post

hæc ad fortunatorum sedes iter instituit, et a Musæo ad patrem suum perducitur — 678. Ibi Anchises Æneam filium animarum originem, purgationem, et consummationem edocet, eique Albanorum Romanorumque regum recensum facit, nobiliumque aliquot Romanorum nomina percurrens, ad Julii Cæsaris et Augusti laudes descendit — 860 : Marcellumque Octaviæ filium, immatura morte præreptum, miris in cœlum laudibus effert — 888. Inde per eburneam portam ad superos egressus, socios revisit, relictisque Cumis Caietam petit.

Sic fatur lacrimans, classique immittit habenas,
Et tandem Euboicis Cumarum adlabitur oris.
Obvertunt pelago proras; tum dente tenaci
Ancora fundabat navis, et litora curvæ
Prætexunt puppes; juvenum manus emicat ardens
Litus in Hesperium; quærit pars semina flammæ

1—8. Ὣς φάτο δακρυχέων Homericum. Novum clavum ei, quem Palinurus in mare præceps secum avellerat (sup. V, 588, 589), substitutum fuisse non dubito; sed hoc non est, *classi immisit habenas;* verum simpliciter excepto velis expansis vento, cursum urgebat classis, et navem regebat Æneas, qui in Palinuri locum successerat. Nota metaphora ab aurigatione : quam sup. V, 662 de flamma vidimus : *furit immissis Vulcanus habenis.*—2. *Euboicis Cumarum oris.* Liv. VIII, 22 *Cumani ab Chalcide Euboica originem trahunt.* vid. Cluver. Ital. ant. lib. IV, p. 1102, et qui nuper nimis operose rem prosequutus est singulari volumine Martorellus Neap. (*Gli Euboici secondi Abitatori della Città di Napoli*). De conditoribus locus classicus ap. Strabon. V, p. 243. Origines urbis antecedere debuere colonias Ionicas et Æolicas. v. Vellei. Patercul. I, 4. conf. Wernsdorf. P. M. t. IV, p. 393 sq. Habet res difficultates, quæ tamen ad poetæ lectionem nihil faciunt. Conf. Simsoni Chronic. ad A. M. 2954. A seriore certe tempore ad antiquiorem Æneæ ætatem Cumas a Chalcidensibus conditas retraxit Virgilius. cf. Gell. X, 16. — 3. *Dente tenaci.* sup. I, 169 *unco non alligat ancora morsu. Fundabat* exquisitius quam, fir-

Abstrusa in venis silicis; pars densa ferarum
Tecta rapit, silvas; inventaque flumina monstrat.
At pius Æneas arces, quibus altus Apollo
Præsidet, horrendæque procul secreta Sibyllæ,
Antrum immane, petit: magnam cui mentem animumque
Delius inspirat vates, aperitque futura.
Jam subeunt Triviæ lucos, atque aurea tecta.
Dædalus, ut fama est, fugiens Minoïa regna,

mabat, tenebat. — 7. *Obstrusa* aliquot Pier. et Burm. ex more. *Abstrusum ignem* Georg. I, 135 vidimus. — Similia Æn. I, 174 sqq. *Ac primum silici scintillam excudit Achates* etc. et Ge. I, 135 *Ut silicis venis abstrusum excuderet ignem.* σπέρμα φλογὸς apud Homer. notum. *Pars densa ferarum Tecta rapit silvas.* Quid est *rapit?* si, corripit, colligit, comportat; aut, diripit; nihil potest jejunius dici grandibus istis et turgidis verbis: *densa ferarum tecta.* Igitur poeta necessario debuit ita accipere: *rapit* cursu, rapido cursu perlustrant silvas, ut vel fontem aquæ investigent, vel ferarum prædam ad epulas exquirant, ut lib. I, 192 seq. Sic *campum rapere* dicitur equus, et *æquora rapere* navis. Ita eadem sententia, quæ inf. v. 179: itur *in antiquam silvam*, stabula alta ferarum.

9—12. Ad templum Apollinis, quod antiquissimum fuit ad Cumas, monti impositum, et inde ad subjacens Sibyllæ antrum tendit Æneas. Facit autem id ex Heleni (III, 441 sqq.) et Umbræ Anchisæ monitu V, 731 sqq. *Arces;* erat templum in montium jugis; hinc *Apollo altus* et *præsidet arci*, quatenus templum tuetur, et cum eo urbem, πολιοῦχος. Porro *Sibylla horrenda*, epitheto translato; erant *secreta* (h. e. secretum) horrenda; cf. VII, 172. *Mentem animumque* Homerico more κατὰ φρένα καὶ κατὰ θυμόν. *Inspirat magnam mentem*, seu, indit mentem valde commotam, ἐνθουσιῶσαν, ut *inspirare amorem, ignem,* Æn. I, 688; sive, afflat ejus mentem, movet, incitat, furore: et hoc melius.

13. Iter ad Apollinis templum (*aurea tecta*) erat per lucum, quo illud ambiebatur; ex more vetere. Hecatæ autem ille lucus cum toto Averno sacer, vel, ut loquuntur alii, Proserpinæ.

14—19. Fuisse famam antiquam apparet, templum Apollinis Cumanum a Dædalo esse exstructum. Videntur Siculi et Itali, quicquid apud se miræ vel præclaræ artis haberent, ad Dædalum retulisse. Colligas hoc vel ex Diodori lib. IV, 78. Habuitque adeo forte horum populorum ars ædificandi et sculpendi originem suam e Creta. Com-

Præpetibus pennis ausus se credere cœlo,
Insuetum per iter gelidas enavit ad Arctos,
Chalcidicaque levis tandem super adstitit arce.

munis narratio est, Dædalum ex Creta profugum in Sicilia a Minoe fuisse oppressum. At poeta, aliam famam sequutus, Dædalum ex Sicilia quoque fuga evasisse statuit. Præclare Servius : *Dædalus vero, primum Sardiniam, ut dicit Sallustius lib. II Historiarum, post delatus est Cumas : et templo Apollini condito, sacratisque ei alis, in foribus hæc universa pinxit.* Ceterum totum, qui sequitur, locum copiosius persequutus est Silius XII, 89—103. — 15. Possis jungere : *Præpetibus pennis ausus se credere, cœlo Insuetum* — Languet sic *cœlo.* Et Ovid. Met. II, 377 de cycno *nec se cœloque Jovique Credit — Stagna petit.* — Ornamenta saltem comparent studiosi. Horat. I, Od. 3, 34: *Expertus vacuum Dædalus aera Pennis non homini datis.* Verba ex antiquiore sermone poetico servata. Cic. de Divin. I, 47 ex Mario suo : *Hanc ubi præpetibus pennis lapsuque volantem Conspexit.* cf. sup. V, 254. In voc. *præpes* argutantur veteres Grammatici. v. Gell. VI, 6 et Serv. Nihil aliud est quam, celer, velox. — 16. *Ad Arctos* conf. Geor. I, 245, 246. Sane, sive ex Creta, sive ex Sicilia, sive ex Sardinia, ut modo e Sallustio traditum vidimus, profugus, Dædalus volatu versus septemtrionalem plagam contendit, dum Cumas advolavit. Erit tamen, quod haud neges, hoc valde tumidum a poeta dictum : *gelidas enavit ad Arctos;* nec satis est dicere, prudentia id fecisse Dædalum, ne alæ ceratæ sole liquescerent; aut septemtrionis observatione, ut Servius et alii argutantur. Scilicet fuere plures olim de Dædali erroribus per aerem narrationes (ut in ipso Ovid. Met. VIII, 220 seq. non satis assequor quem cursum seu volatum tenuerit), quibus ille etiam remotiorem septemtrionalem plagam adiisse ferebatur; unde redux tandem Cumis Apollini templum ex voto posuit. Colligo hoc ex ipso poeta; tum convenit vetus narratio de ejus ad Electridas insulas in ostio Eridani accessu, de quo locus est in libro Mirab. Audit. c. 82 translatus in Steph. Byz. voc. Ἠλεκτρίδες; spectasse narratio videtur ad fabulas de Phaethonte : conf. inf. ad X, 185. *Enavit* (respexit ad hoc Quinct. VIII, 6. 18). usitata illa metaphora inter volatum et navigationem. cf. Ge. IV, 59. Sic mox *remigium alarum*, ut sup. I, 301. cf. Guell. — 17. *Chalcidicam — arcem* Medic. *Chalcidicas arces* Marius Plotius lib. de metris. Apud Gell. X, 16 scriptura exstat vulgata. Quartum casum præfert Heinsius. — *Chalcidica arce*, Cumis. v. ad v. 2. *Levis*, ornat epitheton volan-

Redditus his primum terris, tibi, Phœbe, sacravit
Remigium alarum, posuitque immania templa.
In foribus letum Androgei : tum pendere pœnas
Cecropidæ jussi (miserum!) septena quot annis
Corpora natorum; stat ductis sortibus urna.
Contra elata mari respondet Gnosia tellus.
Hic crudelis amor tauri, suppostaque furto

tem. *Sacravit* tanquam donarium ex voto. Cogita notum morem eorum, qui ex mari erant servati. Etiam *templum* ex voto factum videri potest. Sic Cerdæ visum.

20. *Androgei* Heins. e codd. consensu recepit. Grammatici veteres, Carisius, Probus, Servius et Priscianus agnoscunt et tuentur *Androgeo* (Ἀνδρόγεῳ), quod in recentioribus tantum codd. occurrit, etiam in binis Goth., expressum tamen erat in edd. — 20 sqq. Possunt hæc, si paullo severius agas, a re aliena videri, et videtur poeta argumenti, quod a multis Græcis poetis tractatum fuit, quorum et fuere *Theseides*, dulcedine et copia abreptus esse. Sed observa quam callide narrationem in sculpturæ argumentum mutaverit, et ad hoc cognoscendum otium fecerit Æneæ, præmisso Achate ad arcessendam Sibyllam. Talia autem anaglypha in templorum foribus ex metallo pretiosiore, h. l. ex auro (v. inf. v. 32), antiquitas probare solebat. conf. Ge. III, 26. Imitationem loci vide apud Silium lib. III, 23. Fabulam cognoscant, quibus opus est, ex Ovid. Met. VII, 456 sqq. et VIII, 153 sqq. aut ex Catulli Epithal. Pelei v. 73 sqq. et nunc ex Apoll. III, 15, 7. *Septena corpora natorum*, pro nati, elegantius, ut sæpe. Argutantur in numero Interpretes. Quum pueri septem septemque puellæ mitterentur, quidni alterutrum tantum poni potuit? *Stat*, adstat, *urna*, graphice hoc ad sortitionem eorum, qui mittendi erant, declarandam. Jam v. 20 — 22 in unis forium valvis expressas puta Athenas, Androgeo necem et sortitionem puerorum; a v. 23 sqq. autem in alteris valvis Cretam, taurum, Pasiphaen, Minotaurum, Labyrinthum, Ariadnen, Dædalum. Porro diligenter servat poeta morem veterum anaglyphorum, quæ plura argumenta deinceps posita cumulabant; dum de unitate argumenti parum solliciti veteres erant. Sunt tamen h. l. res inter se cognatæ et ad eundem historiarum ordinem spectantes.

23 — 33. *Gnosia tellus*, ut *Gnosia regna*, jam vidimus III, 115. *Elata mari* perpetuum insularum epitheton, *alta*, quod alibi vidimus (cf. sup. V, 588). *Respondet*, in alteris valvis, ex adversa, opposita, parte expressa est. *Crudelis amor*, violentus : eodem modo *sævum*, et sic porro dictum accipe pro, mag-

Pasiphae, mixtumque genus, prolesque biformis
Minotaurus inest, Veneris monumenta nefandæ.
Hic labor ille domus, et inextricabilis error;
Magnum reginæ sed enim miseratus amorem
Dædalus, ipse dolos tecti ambagesque resolvit,

nus, nimius. *Supposta furto*, pro supposita tauro adultero, *per furtum*, κρυφίοις γάμοις μιγεῖσα, ex nota Musæi formula. Nolim tamen putare, ipsam vaccam ligneam ipsumque flagitium expressum fuisse : sed Pasiphae v. c. demulcens taurum *inest*, tanquam pars argumenti expressa. *Veneris nefandæ*, nefandi amoris. Non aliter. Nota est de Minotauro fabula, in cujus interpretatione argutantur passim veteres, etiam ad h. l. Videtur fabula simpliciter ex symbolo aliquo antiquitus in Creta obvio ducta, quod figuram humanam cum capite tauri exhibebat; erat aliud symbolum in Siciliæ et Italiæ numis frequentatum, corpore tauri in caput viri barbati exeunte, quod alii Bacchi seu Ebonis, h. e. solis, alii patrii fluvii, alii arationis et fertilitatis agrorum symbolum esse voluere. Mihi nondum liquet; obscurata, puto, jam dudum fuit vera symboli sententia. conf. ad Apollod. Notæ p. 537. Nam multa de his virorum doctorum disputata passim exstant, inprimis inter Italos Mazochii et Ignarræ; multa quoque in numorum doctrina; inprimis ab Eckhel. post Neumann. — 27. Labyrinthus Dædali opus, in Pasiphaes gratiam susceptum, ut Minotaurum in eo absconderet. Sic Ovid. VIII Met. 157; Hygin. f. 40; Diod. IV, 77; Apollod. III, 1, 4, 15, 8. Apud Homerum vero Dædalus in Ariadnæ gratiam, chorum seu saltationem Labyrintho similem effinxisse narratur, Iliad. σ, v. 591 seqq. Habita tamen vere illa esse potuit, et annuo sollenni iterari, ad celebrandam scilicet publica hilaritate felicem e Labyrintho fugam ; expressa postea ab artifice opere anaglypho : quod jam Homeri, saltem poetæ, cui illa carminis pars debetur, ætate exstitit. Simile anaglyphum candido marmore, quod saltationem Ariadnes exhibebat, pro Dædali opere a Cnossiis ostentatum, Pausan. IX, 40, p. 793 narrat. Homeri locum respicit Virgilius h. l. et sup. V, 588 sqq.; at idem noster rem hactenus variavit, ut nunc Dædalum narret, in *reginæ*, regis Minois filiæ, Ariadnæ gratiam, Theseo iter per Labyrinthum filo monstravisse, quod inventum alii poetæ simpliciter ad Ariadnæ sollertiam referunt. — *Labor domus* declaratur per alterum, *inextricabilis error*, labor quem ipse labyrinthus facit exitum quærentibus. *Doli* et *ambages*, flexus viæ et errores Labyrinthi. cf. Cerda. Hos *resolvit*, reditu et egressu mons-

Cæca regens filo vestigia. Tu quoque magnam
Partem opere in tanto, sineret dolor, Icare, haberes.
Bis conatus erat casus effingere in auro :
Bis patriæ cecidere manus. Quin protenus omnia
Perlegerent oculis, ni jam præmissus Achates
Adforet, atque una Phœbi Triviæque sacerdos,
Deiphobe Glauci, fatur quæ talia regi :
« Non hoc ista sibi tempus spectacula poscit.
Nunc grege de intacto septem mactare juvencos
Præstiterit, totidem lectas de more bidentis. »
Talibus adfata Ænean (nec sacra morantur
Jussa viri) Teucros vocat alta in templa sacerdos.
  Excisum Euboicæ latus ingens rupis in antrum;
Quo lati ducunt aditus centum, ostia centum;

trato. *Cæca*, etiam h. l. sunt obscura, ambigua, *δυσνόητα*; regit ille glomere iter incertum. Versuum 30—33 de Icaro suavitatem et vim, facile sentis ex affectu et ex apostrophe ad Icarum proficisci. Verba Ausonius imitatus est in Mosella v. 300 sq. — 31. Verba *Icare haberes* a nonnullis codd., inter quos Roman. est, abesse vidit Pier.—33. *Quin* *καὶ μὴν καὶ*, et *vero sane* reliqua quoque signa perlustrassent — 38. *Grege de intacto*, grege bonum jugo intactorum : Ge. IV, 540 *intacta totidem cervice juvencas.* Dictæ *hostiæ injuges* : Macrob. III, 5, pag. 424. Deiphobe autem Glauci filia non male editur, quoniam ille inter deos fatidicos habebatur, ut bene Guell. monuit. — *Hunc* Franc. *Grege de niveo* edd. Macrobii IV Sat. 2, male; cum diis inferis sacra parentur.

40 sqq. Locorum situm et faciem plane legentis animo eripiunt interpretes, dum hic antrum in adyto templi in Cumani collis latere positum esse putant. Templum Apollinis erat monti impositum, qui mox urbi conditæ pro acropoli fuit. Quod nunc memoratur *antrum Sibyllæ*, in latere ejus montis excisum, non longe ab eo loco abesse debuit. Ad hoc nunc ex Apollinis templo abducit Æneam Sibylla. Fallunt viros doctos *alta templa*, quæ nunc non sunt Apollinis ædes, sed antrum Sibyllæ.

42—44. *Euboicæ rupis* : montium Cumanorum (v. ad v. 2.), in quibus est antrum, excisum in latere montis; doctius : latus excisum in antrum. *Aditus*, puta, subterranei meatus, σύριγγες, ut in Ægypto appellabantur. Hos meatus statuendum est duxisse ad unum aliquod pene-

Unde ruunt totidem voces, responsa Sibyllæ.
Ventum erat ad limen, quum virgo, « Poscere fata
Tempus, ait : deus, ecce deus. » Cui talia fanti
Ante fores, subito non voltus, non color unus,
Non comtæ mansere comæ; sed pectus anhelum,
Et rabie fera corda tument; majorque videri,
Nec mortale sonans, adflata est numine quando
Jam propiore dei. « Cessas in vota precesque,
Tros, ait, Ænea? cessas? neque enim ante dehiscent
Adtonitæ magna ora domus. » Et talia fata

trale, cujus est *limen* vs. 45, et *fores* vs. 47, et *ora* vs. 53 ; *ostia* vs. 81. Quod si itaque in interiore antro, adyto, Sibylla vaticinia effaretur, remeabat vox per infinitos hos canaliculos, seu spiramenta et exitus ; quæ res ad religiosum horrorem valde accommodata esse debuit (Paolum desero in his interpretandis. v. *Antiqq. Puteol.* fol. 29).

45—54. Tempus ad oraculum precibus poscendum, ut ex v. 51 apparet; *deus, ecce deus.* Sentit enim illa furore divino se corripi sub ipsum templi aditum. Locus de furore vatum egregius. *Nec comtæ mansere comæ :* atqui erant illæ resolutæ, ut in sacris mos erat; igitur nunc non mansere, ut erant, in suo positu naturali, sed aut factæ sunt horrentes, cf. Seneca Agam. 712, 713 ; aut jactatæ, ut Tibull. II, 5, 66, quod malim ex Val. Fl. I, 208, 209 imitatione. *Majorque videri,* μείζων εἰσιδεῖν, ut solent majora visu esse, quæ animum sensusque miratione percellunt. Paullo aliter de diis, qui in hominum præsentiam veniunt. — 50. *Non* Parrhas. *Afflataque n.* Goth. sec. Mox, ut nunc interpungitur, *quando* est pro quandoquidem, siquidem, uti et Servius interpretatur. Mihi oratio majorem vim habere videtur, si distinxeris : *Nec mor. sonans. Adflata est n. quando Jam propiore dei : Cessas in vota precesque, Tros, ait, Ænea ? — Nec mortale sonans*, adeoque divinum quid ; v. V, 649 de Iride in Beroen mutata ; cf. I, 328. Quæ Spencius Polym. Dial. XVI comparat de Fama Æn. IV, 176, de Alecto VII, 448, de Tisiphone Georg. III, 553, paullo diversa sunt. *Cessas in vota*, ad vota, exquisitius dictum, quam cessas facere vota. — 52. *Enim*, τί γάρ ; ut alias pro, vero, scil. nisi vota feceris. *Attonitæ magna ora domus*, interioris majoris antri, tanquam adyti, fores. *Attonitæ ;* ut rei inanimatæ tribuatur sensus idem, qui est in iis qui repente revelli fores audiunt. Nec tamen male Serv. : facientis attonitos, stupendæ; ut, *mors pallida, tristis senectus.* Scilicet

Conticuit. Gelidus Teucris per dura cucurrit
Ossa tremor, funditque preces rex pectore ab imo :
« Phœbe, gravis Trojæ semper miserate labores,
Dardana qui Paridis direxti tela manusque
Corpus in Æacidæ; magnas obeuntia terras
Tot maria intravi, duce te, penitusque repostas
Massylum gentis, prætentaque Syrtibus arva;
Jam tandem Italiæ fugientis prendimus oras.
Hac Trojana tenus fuerit fortuna secuta.
Vos quoque Pergameæ jam fas est parcere genti,
Dique deæque omnes, quibus obstitit Ilium, et ingens
Gloria Dardaniæ. Tuque, o sanctissima vates,

debebat esse *attonito* tibi propter fores, ubi revellentur : transfertur doctius epitheton ad *fores*. Videtur autem antiqua religio templorum fores nonnunquam ita machinis instruxisse, ut nulla hominum opera aperiri viderentur : inprimis in oraculis. Eo spectabat nota Serviana, cujus fragmentum habemus : *Trahit hoc de Matris Deum templo, quod non manu, sed precibus, aperiebatur.*

56—62. Semper a Trojanorum partibus stat Apollo in Homero. —57. Fundus Il. χ, 359 ; verum copiosius Paridis fatum exposuerat Arctinus in Æthiopide; nunc in Quinto, lib. III, pr. Est autem inter memorabiliora factum hoc Apollinis, quod sive suo, sive Paridis telo Achillem occidit; ejus enim morte fatum Trojæ primo differebatur, tum autem ille multo gravius sæviturus fuisset in Trojanos urbe capta quam mox factum est. Veneris et Apollinis precibus id dedisse Jovem, præclare exponit Horat. Carm. IV, 6. pr. — 60. *Massylium* multi librarii peccant; ut et al. Jo. Schrader. conjic. *prætextaque*, ut illud : *Germania, quatenus Danubio prætexitur* et alia. Verum ita variatur oratio, non emendatur. Apud Silium XVI, 253 est *extenta tellus Syrtibus.*—Omnia in majus aucta; pro Pœnis *Massylos* tanquam vicinos, et *Syrtes*, tanquam Africæ adjacentem oram. *Penitus repostas gentes :* positas, habitantes, in interiore Africa. Silius III, 325 *Nec non totus adest vesper, populique reposti; Cantaber ante omnes. Prætenta* ut *Sicanio prætenta sinu insula* III, 692. *Italiæ fugientis* vid. sup. V, 629. *Trojana fortuna,* adversa sc. Mox *obstitit;* quæ consiliis nostris obsistunt, invisa sunt.

65—68. Vide. v. 84 sqq. *Da*, Servius : *dic, utrum possimus considere ;* male. At recte Burm. alteram interpretationem tuetur :

Præscia venturi, da, non indebita posco
Regna meis fatis, Latio considere Teucros,
Errantisque deos, agitataque numina Trojæ.
Tum Phœbo et Triviæ solido de marmore templum
Instituam, festosque dies de nomine Phœbi.
Te quoque magna manent regnis penetralia nostris :
Hic ego namque tuas sortis, arcanaque fata

da, fac, effice; ut passim, v. c. XII, 97. Solent autem in vaticiniis notiones hæ inter se permutari, ut, cum diversa sint, *prædicere* et *prædicta efficere*, vates tamen sibi arrogent, aut ut vatibus tribuatur alterum hoc. Itaque a vatibus postulatum legimus, ut meliora ac lætiora prædicant, ac si ipsi rerum eventa disponant. Pro, *fac nos considere*, quam graviter ista v. 67, 68. *Agitata numina* Penates qui modo errantes erant; nam *erroribus agitamur*, vexamur.

69. *Templa* vulg. edd. ante Heins. et codd., sed fere recentiores, ut tres Goth. Et poterat illud placere, quoniam de uno templo Dianæ cum Apolline dicato Romæ non constabat. Spanhemius, jam Burmanno laudatus, de usu et præst. Num. t. II, p. 129 ex Varrone LL. VI affert locum, unde Noctilucæ templum in Palatio fuisse, hoc est, Dianæ, constat. Enimvero alienum hoc ab h. l.; nam obscura aliqua ædes non poterat a poeta commemorari; sed agi necesse est de refecto illo et dedicato ab Augusto et toties celebrato a poetis templo Apollinis Palatini. — 69—74. Ad templum in Palatio ab Augusto factum respici, ut Æneas ex posterorum persona vota faciat, jam Servius notavit. conf. Sueton. Octav. 29. Ex Virgilii autem verbis vix aliter sentias, quam, cum Apolline, Dianæ quoque sorori templum Palatinum fuisse consecratum; ut in ludis sæcularibus aliisque sacris consociatæ fuere utriusque religiones. Apud Propert. II, 31, 15 legimus, signum Apollinis in eo templo inter Latonam et Dianam medium stetisse : *Deinde inter matrem deus ipse interque sororem Pythius in longa carmina veste sonat.* — 70. *Constituam* Rom. Ursin. et Serv. ad III, 274. Sed poeta exquisitius verbum h. l. sequi maluit : siquidem, ut vulgo fit, interpungas: *templum instituam, f.*—*Festos dies*, ludos Apollinares ab eodem institutos. — 71—73. Libros Sibyllinos, et XV viros iis inspiciendis. Servati autem illi libri primum in Capitolio, ab Augusto vero restituti sub Apollinis Palatini basi conditi; ut ex Suetonio notum Octav. 31, et Tibullo II, 5, 1 *Phœbe fave, novus ingreditur tua templa sacerdos*, Quindecemvir Messala; hæc igitur sunt *penetralia*. Neque Ovidius intelligendus aliter, etsi rem ita

Dicta meæ genti, ponam, lectosque sacrabo,
Alma, viros : foliis tantum ne carmina manda,
Ne turbata volent rapidis ludibria ventis,
Ipsa canas, oro. » Finem dedit ore loquendi.
At, Phœbi nondum patiens, immanis in antro
Bacchatur vates, magnum si pectore possit
Excussisse deum : tanto magis ille fatigat
Os rabidum, fera corda domans, fingitque premendo.
Ostia jamque domus patuere ingentia centum
Sponte sua, vatisque ferunt responsa per auras :

effert, quasi Sibylla templum et sacra habuerit, Met. XIV, 128 *Templa tibi statuam, tribuam tibi thuris honorem.*

74 — 76. Exsequitur Æneas Heleni præceptum, sup. III, 443—457. — 76. *Finem dedit ore loquendi.* Fuisse videntur jam ante Cerdam, quibus hæc ab aliena manu assuta esse viderentur, offensi forte et illi vocis *ore* pleonasmo, satis et alibi obvio. v. Burm.; tamen Servius quoque in eo argutatur. Sed bene laudant Intpp. Lucilii versum : *Hæc ubi dicta dedit, pausam facit ore loquendi*, ap. Nonium in *pausa.* — *Ipsa canas.* Nunc igitur, more suo relicto, non foliis inscribit dicta, sed ore profert. Tota de Sibylla fabula ad antiquissima pertinet tempora; ex iisdem etiam petita esse puta folia arborum, quibus illo ævo scribebatur, nondum alia meliore materia inventa.

77 — 80. Ornate omnia; a domandis equis translata verba (cf. v. 100, 101) ad vatem, quæ nollet deum recipere, ἐνθουσιάζειν, quum divina vis crederetur corpus mortale, tanquam sui non capax, graviter vexare. *Bacchatur* pro simplici discurrit, vid. sup. IV, 301. *Fingitur* equus a magistro *premendo*, h. e. pressus frenis, compressus, coercitus. cf. sup. I, 63; ergo *fingit premendo* pro premit. Est etiam brevitatis laus in *tanto magis :* subintell. sed quanto magis illa bacchatur, adeoque reluctatur, *tanto magis* etc.

81, 82. *Ostia domus*, aditus ad interiores recessus antri : v. sup. 45 sq. ea patere dicuntur, ac si de templo ageretur : cujus fores sponte patere narrantur adventante deo : ut ap. Callimach. in Apoll., 3, 6, 7. Putanda autem nunc est Sibylla adytum ingressa, deo plena, ex adyto hæc vociferari, conf. v. 98, voce per cava antri resonante, ut v. 44; Æneam autem ante fores substitisse, cf. v. 98. Quod sequitur vaticinium, est inter insigniora poetæ loca, tum sententiarum gravitate, phantasmatum sublimitate et doctrinæ poeticæ copia, tum verborum pondere, dignitate et ornatu; etiam ora-

« O tandem magnis pelagi defuncte periclis!
Sed terra graviora manent : in regna Lavinî
Dardanidæ venient; mitte hanc de pectore curam;
Sed non et venisse volent. Bella, horrida bella,
Et Thybrim multo spumantem sanguine cerno.
Non Simois tibi, nec Xanthus, nec Dorica castra
Defuerint : alius Latio jam partus Achilles,

tionis nova inflexione et variatione; ut plerumque loca, quæ vaticinia exponunt, felicissimæ artis in poetis esse solent; quandoquidem poeticum spiritum nihil est quod æque recipiat, quam futurarum rerum descriptio.

83—89. Dicta hæc secundum Heleni prædictionem sup. III, 458 sqq. conf. præclarum locum Tibulli II, 5, 39 sqq., ubi Sibyllæ oraculum alio tempore ac modo, latius tamen, expositum est. — 84. Duæ codicum sectæ : altera, duce Romano, *terra ;* et hoc sonantius : altera, Mediceo duce, *terræ ;* quod non, ut *humi, terræ*, interpretari malim, sed *terræ pericula*, ut Pierius quoque facit. *Terris* Parrhas. *Majora manent* Sprot. *Et regna* nonnulli Pierii, omissa præp. *ad*, quod Heins. ad II, 781 illustrat. *Regna Latini* alios legere narrat post Benedictum in ed. Junt. Pierius, etiam scriptos, sed ex interpolatione. Enimvero *Lavinii regna* ab urbe nova condenda, Lavinio, haud dubie exquisitius dicta, et ad spiritum fatidicum melius sunt attemperata ; nec in eo prolepsis, nec metrica ratio in priore syllaba correpta quemquam tenere debuit : v. sup. I, 2. Sunt *regna Lavinii :* itaque scripsi, ut debet scriptum esse veterum more, *Lavinî*, ut etiam sup. I, 258, 270. Eadem non minus bene *regna Lavinia* dixisset, ut alibi *arva Lavinia, litora Lavinia*, IV, 236 ; I, 2.— *In regna Lavinî*, ad Lavinium ; hoc tandem manifestum de aditus ad Italiam loco vaticinium. — 85. *Pone hanc* Vratisl. *dimitte hanc p.* Leid. et pr. Moret. —Reliqua egregie ad horrorem, partim rerum exemplis et verborum ornatu, partim comparatione cum rebus Trojanis, quarum quanta vis ad Æneæ animum ipsa recordatione esse debebat! — 87. Jam Homero frequentata rei imago Iliad. η, 329. *Dorica castra*, sup. II, 27. Eadem calamitatum series renascetur. cf. inf. X, 60, 61, 62. *Alius Achilles*, Turnus Veniliæ filius f. v. inf. X, 76. Nec hoc sine veterum exemplo, v. c. Eurip. Troad. 614, 615 φεῦ· φεῦ· Ἄλλος τις Αἴας, ὡς ἔοικε, δεύτερος Παιδὸς πέφηνε σῆς. conf. Ecl. IV, 36 *alter erit tum Tiphys—atque iterum ad Trojam magnus mittetur Achilles*, etiam in vaticinio. Nec aliter in prædictionibus vatum Hebraicorum Davides et alii iterum excitantur tanquam reduces.

Natus et ipse dea. Nec Teucris addita Juno
Usquam aberit. Quum tu supplex in rebus egenis
Quas gentis Italum, aut quas non oraveris urbis!
Caussa mali tanti, conjux iterum hospita Teucris,
Externique iterum thalami.

90. *Abdita* multi ap. Pier., ex more. Heumannus olim conj. *nec Teucris* (*addit*) *Juno;* sed repressus ab Burmanno ad h. l. — *Nec Teucris addita Juno Usquam aberit.* Interpretatio loci e veteribus nobis servata est. Macrob. VI Sat. 4 unum ex iis locis esse docet, in quibus vetustum verbum servaverit poeta. *Addita, id est, adfixa, et per hoc, infesta. Hoc jam dixerat Lucilius lib. XIV his versibus : « Si mihi non prætor siet additus atque agitet me, Non male sic ille, ut dico, me extenderat unus. »* Etiam Servius: *addita Juno, inimica. Est autem verbum Lucilii et antiquorum : ut Plautus Aul. III, 6, 16 « Argus, quem quondam Jovi Juno custodem addidit. »* Sed alterum hoc Plauti ex iis potius exemplis est, quæ doceant, quomodo voc. *additus* in hunc significatum transire potuerit. Scilicet *custodem dari, addi,* voc. proprium est; v. c. inf. IX, 649 *Tum comitem Ascanio pater addidit;* et Horat. III Od. 4, 79 *nequitiæ additus Custos,* vultur, qui Tityi jecur observat. Jam autem qui *custodes additi* sunt, inprimis peccare volentibus, iidem molesti sunt, difficiles, odiosi, infesti. Nota res jam ex virorum doctorum disputationibus. Adi vel Gesneri Thesaur. LL. h. v. Virgilium imitatus est in vocis usu Silius II, 595 *agit addita Erynnis.* Paullo aliter comparata sunt exempla, in quibus *addi* vel *additi esse* dicuntur, qui non sine molestia aliqua accedunt ad nos, vel quæ nobis contingunt ingrata. v. c. apud Stat. II Theb. 320 *Et, qua non gravior mortalibus addita cura, Spes.* Ad hoc genus referenda loca, quæ afferunt Drakenb. ad Silium l. c. Gronov. ad Senec. Herc. fur. 1237 et al., non ad prius. Adde Valer. Flacc. VI, 181 : *Nec dum clara; quibus sese Fuga* (Φύζα) *mentibus addat.* Aliter rem expedire voluisse videtur Burmannus, qui ita ordinat verba : « *Nec Juno aberit Teucris, addita* scilicet aliis hostibus, Turno et reliquis: » hoc vero multo durius; etiam si jungere velles : *nec aberit addita,* h. e. addetur, accedet sc. nova hostis. Si quis nondum ullo interprete inspecto locum legat, is haud dubie ita accipiet : *nec deerit* in Italia *Juno addita Teucris,* quæ semper Trojanis adesse, iis instare, eos urgere, persequi solet. Eas res infesti animi esse quis dubitet?

91—97. *Quum tu* pro vulgari, *tum tu. Oraveris :* v. lib. VIII, scil. Evandrum et Agyllinos Etruscos. *In rebus egenis,* angus-

Tu ne cede malis : sed contra audentior ito,
Qua tua te Fortuna sinet. Via prima salutis,
Quod minime reris, Graia pandetur ab urbe. »
Talibus ex adyto dictis Cumæa Sibylla
Horrendas canit ambages, antroque remugit,
Obscuris vera involvens : ea frena furenti
Concutit, et stimulos sub pectore vertit Apollo.

tis, periculosis. Noli cum Servio et aliis de fame accipere. *Conjux* Lavinia, ut olim Helena. — 95. *Crede* Goth. tert. *Et* a pr. m. Medic. *Audacior* alter Hamburg. et bini Goth. *audatior* Wall. *ardentior* Leid. et Hugen. a m. pr. — 96. Vulgatum erat : *Quam tua te fortuna sinet.* Ut plus audeat, quam fata permittant, vix videtur bonum consilium esse. *Quam* pro *quantum* ut cum Heinsio et Burmanno accipias, durum esse puto, et vero etiam jejunum : malis obviam ito, quantum potes. Significantius est : quacunque via licet id facere. Accedo igitur viris doctis, ut legendum existimem, *Qua*, ea via, qua; ut sup. II, 387 *O socii, qua prima, inquit, fortuna salutis Monstrat iter, quaque ostendit se dextra, sequamur.* Affine est sup. I, 418 *Corripuere viam, qua semita monstrat.* Nec tamen adeo longe in malis propulsandis progredi fata te sinent, sed paratum est auxilium : *Via prima s.* Atque fuit hæc lectio etiam in libris plerisque Pierii, forte recentibus. Nam veteres omnes in *quam* conspirant. Alii legunt *Quum*, quod vix probes. Toupius Epist. Crit. pag. 171 *Lego, ut mihi quidem videtur, certissime : Quo* tua te fortuna *feret.* Hoc est, poetæ dictionem per lusum variare, non corrupta emendare. *Sinat* Oudart. — *Qua* via et ratione, quo modo se res dabunt, ᾗ. *Graia ab urbe*, Pallanteo Evandri. Color similis est apud Apollon. II, 390 ἔνθα γὰρ ὔμμιν ὄνειαρ ἀδευκέος ἐξ ἁλὸς εἶσιν Ἄῤῥητον.

100. Eventa rerum obscuris verbis prodit. Imitatur locum Lucanus I, v. 537, 638 *flexa sic omina Tuscus Involvens, multaque tegens ambage, canebat.* Pompon. Sab. « vera, *quæ vera futura erant.* Probus ait : *vera, lucida.* » Alexander (Grammaticus, unus ex vetustis poetæ interpretibus) « *a quo accepit Sergius* (leg. Servius), pro, *veris obscura miscens* : » male hæc. Sed *involvere obscuris*, est obscurare, ut *involvere caligine, nocte.* — 100, 101. *Ea frena f.*, de concitato animi impetu; ut alias de cursu. *Ea τοῖα*, tam valida, pro : nam admodum valida *frena.* cf. v. 79, 80. *Stimulos sub pectore vertit*, h. e. in pectore figit. Sed plus inest alteri verbo ; continuato sc. ictu. *Frena* et *stimulos*, ad furorem declarandum a Tragicis habet poeta ; forte ex οἶστρος natos. Inter

Ut primum cessit furor, et rabida ora quierunt;
Incipit Æneas heros : « Non ulla laborum,
O virgo, nova mi facies inopinave surgit.
Omnia præcepi, atque animo mecum ante peregi.
Unum oro; quando hic inferni janua regis
Dicitur, et tenebrosa palus Acheronte refuso :
Ire ad conspectum cari genitoris et ora

loca, quæ Interpretes laudant, unus est accommadatus Euripidis (Iphig. in Taur. 935) de furiis : ἠλάστρουν θεαὶ, Ὥστ' αἱματηρὰ στόμι' ἐπεμβαλεῖν ἐμοί.

104. *Nova non f.* Exc. Burm. *mihi* Rom., hic et alibi. Scilicet eodem res redit, si syllabas contractas scriptura quoque, an tantum pronuntiatione, tollas. Sed constantia in his servanda est. *Surget* Zulich. — *Facies* est species, genus; *surgit;* exquisite, evenit, occurrit. Scilicet audierat Æneas omnia a patre V, 730, 731; et Heleno III, 458. — 105. *Percepi* multi scripti et editi. Sed *præcepi* Rom. Medic. et alii vetustiores cum Servio. Et hoc eruditius. — *Præcepi.* Non male Æsch. comparatur Prometh. 101 — 103. *Peregi* pro vulgari, exegi, perpendi.

106—109. *Janua regis* h. e. palatii vel regni aditus. *Tenebrosa palus Acheronte refuso.* Quum Acherontem mox in inferis locis poni a poeta videamus, Servius, et ex eo Pomponius, pronuntiant : *Avernum significat, quem vult nasci de Acherontis æstuariis :* ut Avernus adeo sit Acherontis emissarium. Fuit tamen in his ipsis locis ad Cumas *palus Acherusia*, ad quam Virgilius respicere debuit : *tenebrosa palus Acheronte refuso :* etsi in ea designanda usus forte est iis, quæ de Acheronte in inferis narrari solent; cui *æstus* tribuitur inf. v. 296, 297 ita ut ex inferis partibus exundet, supraque crateris sua labra exuberet (refusa sit) aqua; ductum id ex Platone, in cujus Phædone p. 112 B. Steph. Tartarus omnes amnes recipit, aqua autem αἰωρεῖται δὴ καὶ κυμαίνει ἄνω etc. Ita passim poetæ. Apud Valer. Fl. IV, 594 *Illic* (juxta Heracleam Paphlagoniæ) *Acheron — vastoque exundat hiatu Fumeus;* et de eodem Apollon. II, 747 κοίλη δὲ φάραγξ κατάγει μιν ἄνωθεν. Ipse enim Acheron in imis terræ radicibus : Κυάνεον δ' Ἀχέροντ', ὃς ἔχει ῥιζώματα γαίης, Orph. Hymn. XVII, 10. De his ipsis autem locis Ulyssis aditu celebratis agens Lycoph. v. 695 καὶ χερσονησίαν Ῥόοχθοισι κυμαίνουσαν οἴδματος χύσιν, et eundem in sensum Silius *eructare* dixit in loco ex Marone expresso X, 425 *specus — eructat acerbam Cocyti laxo suspirans ore paludem.* Est itaque *refusum*, si poeta noster ad æstum illum ebullientis aquæ respexit, paullo aliter dictum atque ex communi

Contingat; doceas iter, et sacra ostia pandas.
Illum ego per flammas, et mille sequentia tela,
Eripui his humeris, medioque ex hoste recepi;
Ille, meum comitatus iter, maria omnia mecum,
Atque omnis pelagique minas cœlique ferebat
Invalidus, vires ultra sortemque senectæ.
Quin, ut te supplex peterem, et tua limina adirem,
Idem orans mandata dabat. Gnâtique patrisque,
Alma, precor, miserere; potes namque omnia; nec te
Nequidquam lucis Hecate præfecit Avernis;
Si potuit Manis arcessere conjugis Orpheus,
Threicia fretus cithara fidibusque canoris:
Si fratrem Pollux alterna morte redemit,

usu, quo simpliciter ad aquam stagnantem illud spectaret: ἀναχυθεὶς ποταμός· etsi ne sic quidem, post omnia ista, video, quid impediat in Marone accipere paludem *Acherontis refusi* seu *stagnantis*, respectu Acherusiæ ad Cumas, de qua verba sunt Geographi: Ἀχερουσία λίμνη, ἀνάχυσίς τις τεναγώδης θαλάσσης Strab. V, p. 243 D. Mox *sacra ostia*, ut Homer. θεῖα, et inf. 573 (non ut Serv.), cujus voc. significatus latissime patet, ut in nostris linguis nihil sit, quod satis respondeat.

111. *Revelli* Bigot. In *recepi* argutati sunt veteres Grammatici. v. Serv. et Pompon. Sab. Sed *recipimus* et recuperamus non modo amissa, sed ea quoque, quæ ne amitteremus metuendum erat. — 114. *Invalidus* Jo. Schrader. otiosum esse ratus emend. *Impavidus*. Verum Anchises ferebat, etsi invalidus, fortius quam pro virium et ætatis modo et gradu.

116. *Mandata dabat*, sup. V, 735. Mox *Hecate:* nam sup. v. 35 *Phœbi Triviæque sacerdos.* — 119, 120. Aut supplendum alterum membrum: *quidni et mihi aaire inferos liceat?* aut jungenda: *miserere — si potuit;* siquidem p. (Statii imitationem notarunt Silv. V, 3, 271 sqq.) *Fretus:* pro, usus. Homericum πεποιθὼς, πίσυνος, et in hac ipsa re Orph. Arg. 42 Ἡμετέρῃ πίσυνος κιθάρῃ, simpl. pro, ope citharæ.

121, 122. Ut cum Castore, qui mortali patre, Tyndareo, natus erat, immortalitatem communicaret Pollux Jove patre natus, hoc a diis consequutus est, ut, quoties ipse ad inferos se contulisset, fratri apud deos interim versari liceret. Hinc alternis sedes mutatæ. Fabula varie a poetis tractata et ornata. Fun-

Itque reditque viam toties : quid Thesea magnum,
Quid memorem Alciden? Et mi genus ab Jove summo. »
Talibus orabat dictis, arasque tenebat;
Quum sic orsa loqui vates : « Sate sanguine divum,
Tros Anchisiada, facilis descensus Averno;
Noctes atque dies patet atri janua Ditis;
Sed revocare gradum, superasque evadere ad auras,

dus Odyss. λ, 302, 303, at v. Pindar. Nem. X. Etiam Theseus et Hercules memorantur, quatenus inferos adiere. v. inf. 392 sqq. Aliter de Theseo fabula tractatur v. 618. Unde reprehensus poeta ab Hygino, apud Gell. X, 16, quod altero loco Theseum in inferis æternum sedentem, in altero hoc, in quo versamur, *inter eos nominasset, qui ad inferos adissent et redissent.* Enimvero poeta non Theseum iisse et rediisse narrat, sed Pollucem; Theseum autem tantum sic memoravit, ut de solo aditu inferorum ageret. Grammatici impetum accurate retudit Ouwens Noct. Hag. p. 20 seq. — 122. *Quid Thesea*, *magnum Q. m. Alciden* distinxit Heins. ex Mentel. Addit Burmannus Witt. et alios. Librariis equidem tantum non tribuam. Sed jam veteres Grammatici super interpunctione disceptavere : v. Serv. et Pompon. Sab. Male eos habet, quod *Thesea* dicat *magnum*, qui sacrilegus fuerit, et qui *sedet æternumque sedebit Infelix Theseus* inf. 617, 618; quasi vero *magnus* semper philosophicam aliquam virtutem designet.

124. *Aras tenebat.* Notissimus precantium mos. Si tamen teneas animo, Æneam in ipso limine templi vel antri substitisse (cf. mox v. 151; et is perpetuus veterum mos, si deum consulerent), dum vates penetraret ad adytum, v. 98, ara difficultatem habere potest, quo loco sita fuerit. Scilicet, si *ad limen* substiterunt consulentes deum, de tota ea parte intelligendum, quæ usque ad adytum patebat, adeoque πρόναος et ipse ναὸς sub limine at aditu intelligendus. Erat autem ara in pronao : nam omnis sacrificii ritus factus passim ante ædem memoratur.

126. *Discensus* tres ap. Burm. *Averno* nota elegantia pro *ad Avernum* reposuit Heinsius cum melioribus, nisi quod fere habent : *Averno est.* Vulgo *Averni*, quod vulgare esset. — *Avernus* h. l. simpl. pro locis inferis; non lacus, ut inf. 237 sq., sed ut in Ἀχέρων δυσέξοδος, vel ἀνέξοδος. vid. Ursin. et rel. — 127. *Patet atri janua Ditis* : accessu libero et expedito. Simili modo, diebus iis, quibus februa et inferiæ diis inferis fiebant, *mundus patere* antiquitus dictus : Macrob. I, 16, e Varrone :

Hoc opus, hic labor est. Pauci, quos æquus amavit
Juppiter, aut ardens evexit ad æthera virtus,
Dis geniti potuere. Tenent media omnia silvæ,
Cocytusque sinu labens circumvenit atro.
Quod si tantus amor menti, si tanta cupido est,
Bis Stygios innare lacus, bis nigra videre
Tartara, et insano juvat indulgere labori :
Adcipe, quæ peragenda prius : latet arbore opaca
Aureus et foliis et lento vimine ramus,
Junoni infernæ dictus sacer : hunc tegit omnis

mundus cum patet, deorum tristium atque inferorum quasi janua patet. — 129. Pauci ἥρωες διογενεῖς, si fuerint θεοφιλεῖς, et καλοκαγαθοί. Sententiam versuum 126 sq. *Facilis descensus A.* interpretatur Seneca Herc. fur. 675 sq. *Æquus*, propitius h. l.

131. *Silvæ* memoratæ tenebrarum et caliginis significandæ caussa; ducta imagine ab Averni lacus situ : sup. 118 *luci Averni.* — 132. *Cocytos* Medic. et alii. *Circumvenit* post Pierium et Gifan. ap. Guell. Heinsius e melioribus omnibus reposuit, lateque adstruxit exemplis. Adde Wass. ad Sallust. Jug. 71 et alios. Vulgg. *circumfluit.* — *Cocytum*, *Stygem*, *Acherontem*, promiscue ponit poeta; etsi aliis locis diversos facit amnes *Cocytum* et *Stygem*. *Sinu* præclare, de cursu fluvii, qui ambit locum, sinuoso.

133—135. *Bis;* nata rei perceptio hæc ex Homericis Od. μ., 22 Σχέτλιοι — Δισθανέες etc. Sed « Pollio admiratur, quum « Æneas esset futurus deus, cur « dicat bis. Solvitur hoc, quia « apud Homerum (Od. μ., 600 « sq.) Ulysses vidit umbram « Herculis apud *inferos.* » Recte hoc; quandoquidem et heroum inter deos receptorum umbræ in locis inferis habentur. Etsi nec hoc necesse. Nam Sibylla Æneæ, viventis tum, fata post mortem ignorare potuit; et licet poetæ diversis locis diversam famam sequi. Ceterorum Grammaticorum argutias vide apud Pompon. Sab. et Servium. *Insanus labor* pro vulgari, magnum ausum, cœptum, ardua res.

136—149. Locum respexit Claudian. de R. Pros. II, 290 sqq.—137. Ornate, pro, ramus aureus cum foliis aureis; et latet in densa silva, ornate. — 137—139. *Vimen* est ipsius rami, virga. Male alii aliter. Nec tamen ipsam arborem auream credere necesse est; non magis quam Hesperidum arborem mala aurea ferentem. Unde autem poeta ramum aureum hunc tanquam surculum in suum arbustum traduxerit, varia conjectare licet. — *Juno inferna*, Proserpina, alias Stygia, ut *Jupiter in-*

Lucus, et obscuris claudunt convallibus umbræ.
Sed non ante datur telluris operta subire,
Auricomos quam quis decerpserit arbore fetus.
Hoc sibi pulchra suum ferri Proserpina munus
Instituit. Primo avolso non deficit alter
Aureus; et simili frondescit virga metallo.
Ergo alte vestiga oculis, et rite repertum
Carpe manu : namque ipse volens facilisque sequetur,
Si te fata vocant : aliter, non viribus ullis
Vincere, nec duro poteris convellere ferro.
Præterea jacet exanimum tibi corpus amici,
Heu nescis! totamque incestat funere classem;
Dum consulta petis, nostroque in limine pendes.
Sedibus hunc refer ante suis, et conde sepulcro.
Duc nigras pecudes : ea prima piacula sunto.
Sic demum lucos Stygios, regna invia vivis,
Adspicies. » Dixit, pressoque obmutuit ore.

fernus, καταχθόνιος, de Plutone (conf. Fabrett. ad Tab. Iliac. p. 372). *Avernam Junonem* Ovidius dixit hac ipsa in narratione Met. XIV, 114. — 140. *Telluris operta*, simpl. loca infera, quatenus sub terra. — 141. *Quam qui* Medic. alter Mentel. et Colot., quod exquisitius putem, pro *quam si quis*. *Discerpserit* multi ap. Pier. et Burm. male. *Decerpit ab arbore* notavi ex Jo. Sarisber. lib. VIII, p. 690, ed. Amst. — 143, 144. Ornate; in rami avulsi locum alius succrescit. Mox *rite carpe* junge, et *si te fata vocant*, si fatale tibi est, inferos adire.

149—155. Ante oculos Iliad. χ, 386 Κεῖται παρ' νήεσσι νέκυς ἄκλαυστος, ἄθαπτος Πάτροκλος. Observa verborum proprietatem. *Pendes* pro vulgari hæres. *Sedes* de sepulcro alii, alii de terra admodum dure accipiunt. vid. Burm. Cur non locum comparant inf. v. 371 *Sedibus ut saltem placidis in morte quiescam*, et v. 328 *quam sedibus ossa quierunt*. Errant Manes insepulti vel circa corpus vel circa Stygem. Notissima res; v. Obs. ad Tibull. III, 2, 15; at justis acceptis, ad loca infera admissi quietem recipiunt. Piaculare autem sacrum v. 153 non tam ad purgandam classem a contactu insepulti cadaveris valere debet, quam ad placandos inferos, quos est accessurus : omnino enim ad inferos non nisi expiati et placatis Manibus accedunt heroes

Æneas mœsto defixus lumina voltu
Ingreditur, linquens antrum, cæcosque volutat
Eventus animo secum : cui fidus Achates
It comes, et paribus curis vestigia figit.
Multa inter sese vario sermone serebant :
Quem socium exanimem vates, quod corpus humandum
Diceret. Atque illi Misenum in litore sicco,
Ut venere, vident indigna morte peremtum;
Misenum Æoliden, quo non præstantior alter
Ære ciere viros, Martemque adcendere cantu.
Hectoris hic magni fuerat comes; Hectora circum
Et lituo pugnas insignis obibat et hasta :
Postquam illum vita victor spoliavit Achilles,
Dardanio Æneæ sese fortissimus heros
Addiderat socium, non inferiora secutus.
Sed tum, forte cava dum personat æquora concha,
Demens! et cantu vocat in certamina divos,
Æmulus exceptum Triton, si credere dignum est,

apud ceteros quoque poetas. Hoc colliges etiam ex locis apud Cerdam. *Prima* versu 153 est pro, prius, ante.

157. *Progreditur* Medic. in marg. *Egreditur* multi ap. Pier. et Burm., male. Non videbant *ingredi* esse, incedere. — *Cæcos*, ignotos, obscuros, *eventus* animo versantem Æneam cum Achate bene ante oculos sistit.

160, 161. Pro vulgari : sermones serebant super variis rebus. Ceterum miror, cur non in Palinuri insepultum corpus incidat Æneæ cogitatio : qua tamen nulla prior esse debebat. Nisi quod Miseni cadaver in proximo litore jacet, ejusque celebritas fuit magna propter promontorium ab eo appellatum.

170. *Non inferiora s.* docte et Græcorum more, pro, inferiorem, τὰ ἥττω pro τὸν ἥττονα. Æneam Hectori æquiparat, ut inf. XI, 289 et al. conf. Serv. Mox 171, *concham* paullo durius pro tuba vel lituo posuit. Nam nec in *litui* (v. 167) proprietate est hærendum. Sic *lituum* et *tubam* paucos intra versus memorat Statius VI Theb. 120, 128. *Tubicinem* Misenum vocat Propert. III, 18, 3; *liticinem* Stat. IV Silv. 7, 19. conf. Cerda. *Demens* Homericum Νήπιος! Iliad. β, 38 et sæpe al. *Exceptum* cf. sup. III, 332 ut ὑποδέχεσθαι, insidiis. Puta au-

Inter saxa virum spumosa immerserat unda.
Ergo omnes magno circum clamore fremebant;
Præcipue pius Æneas. Tum jussa Sibyllæ,
Haud mora, festinant flentes, aramque sepulcri
Congerere arboribus, cœloque educere certant.
Itur in antiquam silvam, stabula alta ferarum :
Procumbunt piceæ; sonat icta securibus ilex;
Fraxineæque trabes, cuneis et fissile robur
Scinditur; advolvunt ingentis montibus ornos.
Necnon Æneas opera inter talia primus
Hortatur socios, paribusque adcingitur armis;
Atque hæc ipse suo tristi cum corde volutat,
Adspectans silvam immensam, et sic voce precatur :

tem Misenum scopulo promontorii insidentem tuba cecinisse : hoc poeta tanquam ad provocandum Tritonem factum interpretatur ; itaque arrogantiam tubicinis ab hoc vindicatam, dum eum in mare præcipitaret.

177. *Aram sepulcri* exquisite, quod v. 215 *ingentem pyram* a formæ similitudine. Sic et Servius; qui tamen addit : *Probus tamen et Donatus de hoc loco requirendum adhuc esse dixerunt.* In Donati fragmentis interpolatis, quæ habemus, nihil occurrit. At de altero Pompon. Sab. : *Dicit aram, quia rogus, id est pyra, non fiebat sine aris, ut ait Probus.* Perperam. *Ara* est omnis basis, et h. l. ipsa pyra, cui imponitur corpus cremandum. Sublegit hoc Virgilio Silius XV, 387 *Alta sepulcri Protinus exstruitur cœloque educitur ara.* Etiam sic Val. Fl. V, 10. In seqq. ante oculos Od. μ, 11 sq. Iliad. ψ, 114 sqq. add. Iliad. η, 417, 428 sq.; ω, 662 sqq. 787 sq. et locum inf. XI, 182 sqq. *Congerere* ex νηέω. Apollonium (lib. I, 403) Νήεον αὐτόθι βωμὸν laudat Guellius. Præstat memorare Iliad. ψ, 139 de rogo : *αἶψα δέ οἱ μενοεικέα νήεον ὕλην.* Iterum poeta multum ornatus (expende singula) in re tenui cumulavit; hoc quidem jam Ennii exemplo; locum servavit Macrob. VI, 2. Ad horum ductum sequiores poetæ pigmenta sua in simili re profuderunt : Silius X, 526 sqq.; hic quidem ea cum copia, quæ fastidium faciat. cf. Columna ad Ennium p. 67. Mox *piceæ* proprie in rogis locum habent. cf. Plin. XVI, 10, s. 18. — 182. *De* montibus int. at v. 184 *accingitur*, ὁπλίζεται, accingit se. Sagaciter autem poeta excogitavit opportunitatem reperiendæ arboris mirabilis, in studio materiæ conquirendæ ad rogum Miseni.

« Si nunc se nobis ille aureus arbore ramus
Ostendat nemore in tanto! quando omnia vere
Heu nimium de te vates, Misene, locuta est. »
Vix ea fatus erat, geminæ quum forte columbæ
Ipsa sub ora viri cœlo venere volantes,
Et viridi sedere solo. Tum maxumus heros
Maternas adgnoscit avis, lætusque precatur :
« Este duces, o, si qua via est, cursumque per auras
Dirigite in lucos, ubi pinguem dives opacat
Ramus humum. Tuque, o, dubiis ne defice rebus,
Diva parens. » Sic effatus vestigia pressit;
Observans quæ signa ferant, quo tendere pergant.
Pascentes illæ tantum prodire volando,

187—189. *Utinam nunc*, ut Gr. εἰ, εἰ γὰρ, v. c. qui locus in manibus est, Hymn. Homer. in Apollin. 51 Δῆλ', εἰ γάρ κ' ἐθέλεις; quem si ita acceperis, emendatione non egere videbis; nisi ut ἐθέλοις reponas. Æschyl. VII ad Theb. 262 *αἰτουμένῳ μοι κοῦφον εἰ δοίης τέλος*. Ubi plura in nota Schüz. *Se ostendat*, adpareat etc.; nec tamen dubitandum, etiam alteram vaticinii partem hac arbore inventa eventum esse habituram, quando etc.

190—196. Dignus tali vindice nodus. Ostento vel augurio aliquo res profecto nunc cum maxime erat expedienda. Quale autem aliud accommodatius quam Veneris matris aves? etsi omnino faustum et lætum hoc auspicium. v. Cerda. Sed poeta haud dubie in animo habuit Apollonium suum lib. III, 540 sqq. conf. 926 sqq.; nec Dodonæum oraculum ex columbis obscurum est. Hoc augurio conspecto *substitit* et precatur, ex more. Præivit Homerus Il. κ, 275—278 sq. — 195. *Ubi—humum* ornate, ubi aureus ramus est. — In *opacat* hærebat Trappius; quid enim an exiguus ramus umbra locum obscurare poterat? Addere forte voluit : et an auri fulgor umbram loco inducere potuit? vide v. 204. Itaque conjic. *inaurat*. Sed primum ramus cum frondibus et foliis cogitandus; et quidni huic, etsi ex auro, tribuat poeta id quod commune est omni frondi, ut umbra obducat eam soli partem, cui respondet suo ad solem positu. Atqui hoc est *opacare humum* sc. quantam ejus partem frondis umbra attingit; non totum loci ambitum. Sic *velare* caput, frontem, dixere, sola vitta, fascia, filo. — 198. *Quæ signa*, quale augurium, quid ostendant.

Quantum acie possent oculi servare sequentum.
Inde, ubi venere ad fauces graveolentis Averni,
Tollunt se celeres, liquidumque per aera lapsæ
Sedibus optatis geminæ super arbore sidunt,
Discolor unde auri per ramos aura refulsit.
Quale solet silvis brumali frigore viscum
Fronde virere nova, quod non sua seminat arbos,
Et croceo fetu teretis circumdare truncos.
Talis erat species auri frondentis opaca
Ilice; sic leni crepitabat bractea vento.

201—204. Arbor stabat in ipsa valle. Vide v. 139. — 203. *Sedibus optatis* eleganter, arbore, quam volatu petierant. — *Gemina super arbore* Heinsius revocaverat, librorum, puto, auctoritate, inter quos Medic. et Rom.; add. Ald. pr. Ita arbor duplicis trunci in commune coeuntis fastigium est intelligenda; quæ hac ipsa sui specie notabilis et insignis fieri poterat. Hoc voluisse videtur Cuninghamus, qui ad L. 10, D. *arborum furtim cæsarum* provocat. Si tamen ad aliorum libb., ut Longob. et nonnullorum ap. Burm. lectionem *geminæ s. a.* respicias, manifesta res est, ejus depravationem esse alteram illam ex librariorum solleuni in similibus incuria.—204. *Auri aura*, splendor. *Aura* de luminis reverberatione exquisite. cf. h. l. Serv. et Mitscherl. ad Horat. II, 8, 21. Sic φάεος ἀϋτμή, *ignis fulminei aura*, Callim. in Dian. 117 de vapore ignis, qui etiam longius dissita adurit. Proprie in odore locum habet.

205—209. De visco, frutice glutinoso in querno arborum genere, nec minus tamen in aliis arboribus, ramis enasci solito, unde glutinum paratur, ex historia naturali notio petenda. Notæ sunt antiquorum, maxime a Druidis vulgatæ, superstitiones. Ex antiquis v. Plin. XVI, 44, s. 93, etXX IV, 4, s. 6. — 206. *Quod non sua seminat arbos*, ex vetere opinione, falsa tamen: Plin. l. c. *Omnino autem satum* (viscum) *nullo modo nascitur, nec nisi per alvum avium redditum, maxime palumbis ac turdis.* Satis nunc constat plantam esse parasiticam, cujus semina aves appetunt et interdum rostro absportata in ramis arborum et cortice deponunt. Male habet, quod Heins. et Burm. ad aucupium delabi potuere. *Brumali frigore*, tunc enim maturum est, Serv. — 207. *Croceo fetu*, ex natura visci. Plin. XXIV, 4, s. 6 *Optimum est — extra fulvum, intus porraceum.* — 208. Talis erat ramus aureus, et specie et motu: quippe cum lamina esset

Conripit Æneas extemplo, avidusque refringit
Cunctantem, et vatis portat sub tecta Sibyllæ.
Nec minus interea Misenum in litore Teucri
Flebant, et cineri ingrato suprema ferebant.
Principio pinguem tædis et robore secto
Ingentem struxere pyram; cui frondibus atris
Intexunt latera, et feralis ante cupressos
Constituunt, decorantque super fulgentibus armis.
Pars calidos latices et ahena undantia flammis
Expediunt, corpusque lavant frigentis et ungunt.
Fit gemitus : tum membra toro defleta reponunt,
Purpureasque super vestis, velamina nota,

aurea, vento mota crepitare debuit. — 211. *Cunctantem* non eo modo, quo 147, 148 dixerat, sed nunc ornat, ut *tenax*, *lentus :* et erat v. 137 *lento vimine ramus*, quippe ex auro. Sic II, Georg. 236 *glebas cunctantes* vidimus.

212—217. *Ingrato*, malim, ut Servius altero loco ponit, gratiam nec sentienti, nec referenti. Est ἀναίσθητον σῶμα· ut κωφὴ γαῖα Iliad. ω, 54. — 214. *R. sicco* pr. Hamburg. ex glossa. Distinguit Wakefield. : *pinguem tædis*, *et robore secto Ingentem*, *str.* — 215. Confer. Il. ψ, 164 sqq. *Frondibus atris Intexunt latera,* ornate, faciunt latera ex ramis et lignis arborum nigricantium, ut tristis adspectus esset; *et ferales ante cupressos Constituunt.* Volunt arbores ante rogum positas fuisse, et ad Romanorum morem alludi, quo cupressi ante domum funestam statuebantur. Quantum equidem video, parte sui et facie exteriore rogus structus erat truncis cupressinis prominentibus intropæorum vel ferculorum morem, quibus affixa essent arma. Habet etiam sic Varronis apud Servium interpretatio locum : *Varro dicit pyras ideo cupresso circumdari*, *propter gravem ustrinæ odorem.* Imitationes loci notarunt ex Statio IV Theb. 449—460.

218. Cf. Iliad. σ, 349 sqq. Odyss. ω, 44 sq. *Ahena undantia*, aquam effervescentem in ahenis. *Expediunt* cf. I, 177. Ad v. 219 Servius laudat versum Ennianum : *Tarquinii corpus bona femina lavit et unxit.*

220—225. Corpus collocant in lecto, veste tegunt, repositum in feretro ad rogum portant (222), eique impositum cremant : cf. Iliad. ω, 785 sqq. *Velamina nota*, ex loquendi usu (cf. inf. XI, 195, 196), aliter vix accipias, quam quibus ipse dum viveret, usus erat. Etsi ad suorum popularium morem re-

Conjiciunt; pars ingenti subiere feretro,
Triste ministerium! et subjectam more parentum
Aversi tenuere facem. Congesta cremantur
Turea dona, dapes, fuso crateres olivo.
Postquam conlapsi cineres, et flamma quievit,
Reliquias vino et bibulam lavere favillam,
Ossaque lecta cado texit Corynæus aheno.
Idem ter socios pura circumtulit unda,
Spargens rore levi et ramo felicis olivæ,

spicere potuit, de quo laudant Intpp. nota loca Cic. de Legg. II, 23; Liv. XXXIV, 7 : tamen magis probabile sit, Homerum ante oculos fuisse Od. ω, 59. At Iliad. ω, 796 cinis purpurea veste obtegitur. — 222. *Ingentes* Gud. a m. pr. vitio calami. At Burmann. forte *lugentes*. Porro *periere phereto* alter Hamb. Dixit autem docte *s. feretro* pro *feretrum*, ut supra *subire muris;* et *Triste ministerium* interjectum pro exclamatione. — 223. *Subjectam tenuere*, h. e. subjiciunt, subdunt; *more parentum* Serv. : « propinquioribus enim virilis sexus hoc dabatur officium. » Sed dictum puto pro, more patrum, majorum. Mox in ignem conjici puta tus, oleum; sed quid *dapes?* an putabimus, Romanæ plebis superstitionem in vitam heroicam a poeta esse illatam, quum in rogo, vel ad rogum, epulas mortuis apponerent et cremarent? de quo locus est Luciani ab Hemsterhusio illustratus Contempl. 22. Non puto; sed verbo sacrificali corpora boum, suum, ovium (vid. inf. IX, 197 seq.) tanquam victimarum, cæsa et in ignem injecta, significat poeta : conf. Iliad. ψ, 166 sq. Odyss. ω, 65 sq.

226 sq. Cf. Il. ψ, 250 sqq. ω, 792 sqq. Odyss. μ, 13 sq. ω, 71 sq. Verba ex Iliad. ι, 212 : Αὐτὰρ ἐπεὶ κατὰ πῦρ ἐκάη καὶ φλὸξ ἐμαράνθη. — 227. Rogum et cineres conspergunt vino ex more, quem nidor et calor suadere debuit. *Cadum* dixit pro urna; φιάλην memoraverat Homerus Iliad. ψ, 253, et λάρνακα, ω, 795. Achillis autem ossa in vase, amphora, condita Od. ω, 73. *Corynæum* nominat, quoniam poetæ omnia definite etiam per personas efferenda sunt. Nota *urnam*, h. l. *ex ære;* cujus generis nonnulla supersunt.

229. *Puram aquam* Zulich., ut Heins. olim conjecerat. Sed alterum doctius, adeoque poeta dignius. Itaque nec *circumluit* amplectendum, quod codd. Macrob. habent, quodque conj. Maserius. — 229 — 231. Exquisitius *circumferre socios unda*, quam, *undam circa socios*. Lustratio hæc facto funere sollennis. *Felix oliva*, quia etiam *infelix oleaster*, silvestris arbor,

Lustravitque viros, dixitque novissima verba.
At pius Æneas ingenti mole sepulcrum
Inponit, suaque arma viro, remumque, tubamque,
Monte sub aerio, qui nunc Misenus ab illo
Dicitur, æternumque tenet per sæcula nomen.
  His actis, propere exsequitur præcepta Sibyllæ.
Spelunca alta fuit, vastoque inmanis hiatu,
Scrupea, tuta lacu nigro nemorumque tenebris;
Quam super haud ullæ poterant inpune volantes
Tendere iter pennis: talis sese halitus atris

Georg. II, 314. — 231. *L. domos* Rom. cum pr. Voss. et utroque Hamburg. In Montalb. *viros* in litura. At Menag. pr. *Lustravitque choros*, quod impense placebat Heinsio, copioseque ab ipso illustratum est. Mihi quidem poeta, si ita dixisset, affectatæ et putidæ elegantiæ crimen vix effugere posse videretur. *Chorus* poetis non pro quacunque turba hominum poni potest, sed iis tantum locis, ubi ad chori naturam, ordinem, vel ritum respectus aliquis subest. In lustratione nihil tale memini. Aliter rem se habere videbimus VII, 391. — *Novissima verba*, nota res: Vale, Ave.

232—235. *Imponit* pro, ponit, facit in illo loco, tumulum terra aggesta, τύμβον χεύαντες et σῆμα χεύαντες, apud Homerum, heroico more forte; ἀμφὶ πυρὴν, in loco, quo rogus arserat, ut videtur res apud Homerum animo repræsentanda, v. c. Iliad. ψ, 255, 256; η, 434. Tum *imponit* huic sepulcro, h. e. tumulo, *sua arma*, *remumque*, *tubamque*, sollenni more a multis illustrato, etiam ex sepulcris. cf. Fabrett. ad Column. Traj. pag. 374. Quum autem hæc arma et instrumenta terræ infixa aeris et temporis injuria mox corrupta interirent, mirum non est, alterum ritum mox esse prælatum, ut ea in ipso sepulcro conderentur, tumulo autem imponerentur e saxo monumenta, columnæ et signa. Στήλην, cippum impositum videmus jam in Odyss. μ, 14, 15 tumulo Elpenoris, et summo tumulo infixum remum: quæ ante oculos fuere Maroni. Ex Marone sumsit: *Iliacoque jugum memorabile remo*, de Miseno Statius III Silv. 5, 98.

236 sqq. Nunc ad sacrum Manibus faciendum se accingit ex præcepto v. 153. *Spelunca*, Averno imminens (hinc *tuta lacu*) et alia quam quæ supra v. 42 memorata est. *Volantes*, volucres. Sic III Georg. 147 *Plurimus volitans*. Sacrum Æneas parat sub ipsum speluncæ ingressum. Vs. 239 convenit cum

Faucibus effundens supera ad convexa ferebat;
Unde locum Graii dixerunt nomine Aornon.
Quatuor hic primum nigrantis terga juvencos
Constituit, frontique invergit vina sacerdos;
Et, summas carpens media inter cornua setas,
Ignibus inponit sacris, libamina prima,
Voce vocans Hecaten, Cœloque Ereboque potentem.
Supponunt alii cultros, tepidumque cruorem
Suscipiunt pateris. Ipse atri velleris agnam
Æneas matri Eumenidum magnæque sorori
Ense ferit, sterilemque tibi, Proserpina, vaccam.

Apollon. IV, 601 sq. — 242. Totum versum ab alia manu insertum credere fas est, certe ab epica ratione alienum; ejectus quoque est a viro docto, qui editionem Parmensem curavit. A fragm. Vatic. plane abest, etiam ab aliis, sic a Goth. tert. In Mediceo aliisque præstantioribus a recenti manu adscriptus. Pierius tamen in suis codd. non desideravit versum, nec in Romano videtur ab alia adscriptus, sed a prima statim manu profectus. Satis vetus itaque ejus auctoritas, ut forte e Prisciano Dionysii Periegesin v. 1149 iisdem verbis interpretante confictus ille videri possit.

243 sqq. Totus hic sacrificii diis inferis facti apparatus apud plures poetas occurrit, ductus ex Homeri pluribus locis, inprimis Odyss. κ, 517; λ, 25. *Invergit*, elegantius quam, infundit; nihil amplius. *Et summas carpens*; pertinet ad Homericum: Ἀλλ' ὅ, τ' ἀπαρχόμενος κεφαλῆς τρίχας ἐν πυρὶ βάλλε. Jam inter victimæ consecrationem, quæ fit vino in caput libato, et pilo, tanquam pro ἀπαρχαῖς, evulso et cremato, concipiuntur preces. v. c. Odyss. γ, 445, 446. Itaque hoc loco subjicitur: *Voce vocans Hecaten*. Inde *Supponunt cultros* ex religione in sacris inferis notissima; ut prona et cernua mactaretur victima diis inferis. Mox *suscipiunt* Pompon. Sab. « antiquum verbum est; » scilicet pro *excipiunt* vulgari. Sic I 175 *Suscepitque ignem foliis* pro excepit.

249—251. *Mater Eumenidum* Nox (inf. XII, 846; Æschyl. Eumen. 322), et Noctis *soror*, Terra, ut Servius notavit; adeoque ex Chao; theogonia ab Hesiodea et Apollodorea partim diversa, partim congrua. Alio modo variant alii. Apud Valer. Fl. I, 796 post Dicen s. Justitiam, invocantur *Ultricesque deæ, Fasque et grandæva Furorum Pœna parens*: sunt adeo Furiarum parentes *Fas* et *Pœna*. Ipsis Eumenidibus sacrum facit Scipio loco hinc expresso Silii X, 429 sqq. *Sterilem vac-*

Tum Stygio regi nocturnas inchoat aras,
Et solida inponit taurorum viscera flammis,
Pingue super oleum infundens ardentibus extis.
Ecce autem, primi sub lumina solis et ortus,
Sub pedibus mugire solum, et juga cœpta moveri
Silvarum, visæque canes ululare per umbram,
Adventante dea. « Procul, o, procul este, profani,

cam, ex religionis præscripto στεῖραν βοῦν. Odyss. λ, 30.

252 — 254. *Nocturnas aras* simpliciter, quia sacrum noctu fit; ut diis inferis fieri fas erat. cf. Cerda. *Inchoare*, verbum sacrorum esse Servius tradit. Saltem exquisite positum pro facit. *Aram* autem puta in scrobe excisam, ut in sacris inferis; v. sup. I, 211. cf. Serv. Hinc *humiles aras* dixit Valer. Fl. III, 426. Porro 253 *solida viscera*, totam victimam. *Viscera* pro carnibus et crudis partibus etiam alias occurrunt; mox pro iisdem *exta*; Diis enim inferis fiunt *holocausta.* Itaque ad flammam alendam oleum infunditur. conf. Apollon. III, 1030 sq. 1190 sq.

255. *Sub limina* Medic. cum aliis ap. Heins. — 255 — 258. Tempus a media usque ad extremam noctem intelligendum esse, et res, et sacri hujus mos docet. Vide Apollon. III, 1028, 1190 sq. Silium XIII, 405, 413, 419; Serv. et loca apud Cerdam ad v. 252. conf. inf. ad 535. Quæ autem sequuntur, terræ motus, et inferarum canum latratus, alias signa esse solent Hecates adventus in sacris quæ ad Manes evocandos fiunt. Hic omne hoc rei miraculum non alio pertinere videtur, quam, placatam esse sacro Hecaten, Æneamque adeo ad loca infera admitti; uti apud Orpheum ad solvenda claustra luci, quo aureum vellus servatur, v. 983 sq.; et omnino ad placandam Hecaten apud Apollon. III, l. c. Neque aliter, quam de deorum infernorum venia acceptum esse locum a Fenelonio, docet suavissima imitatio in Telemacho lib. XVIII, pag. 123. Imitatus quoque locum est Dantes Infern. cant. III, 130 seq. *Adventante dea*, de Hecate esse intelligendum, nihil est quod dubites; si modo cetera de his sacris loca poetarum consulas, v. c. Apollon. III, 1211 sqq. Theocrit. Id. II, 35, 36, 10 — 13. Quod *canes* nonnunquam de Furiis dictæ sunt, huc non vocandum erat ab Interpp.; sunt canes inferni Hecaten comitantes. Ad *juga silvarum* offendunt Intpp., sed sunt juga montium silvis consita; nihil amplius. Sic *dorsum nemorum* ap. Horat. *Silvas jugosas* dixit Ovid. Am. I, 1, 9.

258. *Procul o, p.* An formula hac initiorum satis sollerter hic poeta usus sit, dubito. Nemo enim aderat, qui amoveri posset, præter socios Æneæ. De monstris infernis intelligit Cer-

Conclamat vates, totoque absistite luco;
Tuque invade viam, vaginaque eripe ferrum :
Nunc animis opus, Ænea, nunc pectore firmo. »
Tantum effata, furens antro se inmisit aperto :
Ille ducem haud timidis vadentem passibus æquat.
  Di, quibus imperium est animarum, Umbræque silentes,
Et Chaos, et Phlegethon, loca nocte tacentia late,
Sit mihi fas audita loqui; sit, numine vestro,
Pandere res alta terra et caligine mersas.
  Ibant obscuri sola sub nocte per umbram,
Perque domos Ditis vacuas, et inania regna.
Quale per incertam lunam sub luce maligna

da. At quis ea per *profanos* designata credat! Warburtono quidem res erat satis expedita, dum initia Eleusinia hic expressa volebat. Quæ sequuntur, de ense nudato, ex Homero mutuata sunt Odyss. λ, 48 sq.

265—267. Habet insignem vim ad animos excitandos, et horrore quodam sacro imbuendos, subita hæc deorum inferorum et Manium appellatio, ut recte ab Interpp. notatum. Sane poeta, quod alioqui reprehensionem habet, nunc ipsum se prodit, et audientium animos in se convertit : etsi ejus nulla omnino recordatio in narratione esse debebat, quippe qua error ille gratissimus, quo ipsis rebus, quæ aguntur, interesse volumus, non audire res gestas narratu poetæ, tollitur. Enimvero Homeri quoque judicio et exemplo, in memorabili aliquo rerum articulo invocationem facit poeta. Ad sententiam cf. Senec. Herc. fur. 658 — 661. Ceterum in Servianis ad h. v. « Ex « majore autem parte Syronem, « id est, magistrum suum Epi« cureum, sequitur. » (cf. Donat. Vit. Virg. § 79.) Indocte hoc. Nam Epicurei alienissimi ab his fabulis. conf. Lucret. III, 951 sqq. *Chaos* bene invocatur, ex quo Nox nata, et Erebus. *Phlegethon* omnino pro locis inferis, sed ad terrorem nominatus præ ceteris. conf. inf. 550 sqq. *Sit numine v. p.* liceat per numen vestrum; quantum ad vos attinet, hoc est, cum venia vestra.

268. *Obscura soli* Gud. a m. pr., ut quidam apud Pierium, quæ vulgaris esset ratio. *Obscura sola* Goth. alter. *Per umbram* Heinsius e melioribus suis et Pierian. Vulgo *per umbras.* — 268—272. *Obscuri* poetico ornatu translatum epitheton ab umbra vel nocte; et ornant adjecta : *sub nocte*, in tenebris, et *per umbram;* et *soli* ibant, unde *sola nocte. Domos* simpl. pro locis. — 270. *Incertam Lunam* et ratio, et optimus quisque codd.

Est iter in silvis, ubi cœlum condidit umbra
Juppiter, et rebus nox abstulit atra colorem.
Vestibulum ante ipsum, primisque in faucibus Orci,
Luctus, et ultrices posuere cubilia Curæ;
Pallentesque habitant Morbi, tristisque Senectus,
Et Metus, et malesuada Fames, ac turpis Egestas;
Terribiles visu formæ; Letumque, Labosque;
Tum consanguineus Leti Sopor, et mala mentis

agnoscit. Alii tamen ap. Pier. et Heins. ac Burm. *incœptam*, quod et Servius agnoscit, et, quod mirum est, non improbat. —*Incertam Lunam*, nubilo cœlo, unde *lux maligna*, parca, infirma ac tenuis; ut contra *benignus* interdum est largus, multus. Sic *incerti soles* sup. III, 203, 204. ἀΐδνη σκοτίη apud Apollon. IV, 1697. add. Cerda et Burm.

273—287. Ingeniose in faucibus et aditu locorum inferorum constituta ea, quæ vel mortem arcessunt, vel morti sunt vicina, vel in morte sunt. conf. Serv. Imitatores loci jam excitavit Cerda Silium (XIII, 579 sqq.); Senec. Herc. fur. (689 sqq.); Claudian. in Ruf. (I, 29 sqq.); at e recentioribus Spencerum, ubi Mammonæ antrum describit (*Fairy Queen II B. canto VII, XXI*); et Miltonum (*Paradise lost* B. I, 624) Spencius. Ingeniosa quoque Fenelonii est ratio, qui Plutonis throno assidentia hæc monstra exhibet. Præivit Hesiod. Theog. ubi de Tartaro, 744, in cujus aditu Νυκτὸς ἐρεμνῆς οἰκία δεινὰ ἕστηκεν; ante eam domum stat Atlas, cœlum humeris sustinens. Ex ea domo prodeuntes Nox et Dies sibi per vices succedunt. Ibidem Νυκτὸς παῖδες ἐρεμνῆς οἰκί' ἔχουσιν, Ὕπνος καὶ Θάνατος. Etiam in aditu Tartari est regia Hadis et Proserpinæ; 776 tandem et Styx. conf. Comment. de Theogonia Hesiodea p. 150. Observetur ex eodem Servio ad h. l., *Orcum*, h. e. Plutonem, ad imitationem τοῦ Ἅδου pro loco poni sic, ut Jovem pro aere. *Curæ*, conscientiæ, ut bene Serv. laudato noto loco Juven. XIII, 193 *quos diri conscia facti Mens habet attonitos, et surdo verbere cædit*. Itaque *ultrices*. Tum 276 *malesuada Fames*, quæ suadet rapinas, scelera. v. Cerda Eurip. Electr. 375 ἀλλ' ἔχει νόσον πενία· διδάσκει δ'ἄνδρα τῇ χρείᾳ κακόν. Et hujus generis plura apud Euripidem. Silius in l. c. XIII, 585 *Et deforme malum*, *ac* (quod melius abest) *sceleri proclivis Egestas*. Præivit Homerus Odyss. ρ 286, 287, et σ, 53, 54. *Turpis Egestas*, deformis, sordida, ut bene olim Heumannus. Imitator loci Seneca Herc. fur. 691, *Famesque tabido rictu*. Comparant Interpp. Lucret. (III, 65 sq.). Nunc 278 *consanguineus Leti*

Gaudia; mortiferumque adverso in limine Bellum;
Ferreique Eumenidum thalami, et Discordia demens,
Vipereum crinem vittis innexa cruentis.
  In medio ramos annosaque brachia pandit
Ulmus opaca, ingens, quam sedem Somnia volgo
Vana tenere ferunt, foliisque sub omnibus hærent :

Sopor ex Iliad. ξ, 231 Ὕπνος κασίγνητος Θανάτου. Etiam Hesiodo Theog. 756 sqq. *Somnus* et *Mors* Nocte matre editi. *Mala mentis gaudia*, adeoque mentis, quæ et ipsa *mala*, et scelesta, esse debet. Argutatur in epitheto Seneca Ep. 59. Dixerat — *gaudium nisi sapienti non contingere. — Itaque cum dicit Virgilius noster :* Et mala mentis Gaudia : *diserte quidem dicit; sed parum proprie* (scil. e Stoicorum disciplina) *nullum enim malum Gaudium est.* Est sane ἐπιχαιρεκακία, nec tamen forte eo sensu, quo est, *malis alienis :* sed omnino, cum male factis gaudent facinorosi. *Adverso in limine.* Bellum in ipso limine (cum Furiis et Eride), quoniam nulla major mortis est caussa, ait Serv.; nimis acute; nam repetit poeta, quod supra posuerat : *primis in faucibus Orci. Thalami*, ut ap. Homerum, θάλαμοι, cubicula, ferreis claustris, seu foribus. Ita Νυκτὸς παῖδες ἐρεμνῆς οἰκί' ἔχουσιν in foribus Tartari, apud Hesiod. loco modo laud. v. 758. Cogitandum autem de servorum janitorum *cellis* (Vitruv. VI, 10 *ex una parte equilia, ex altera ostiarii cella*). Nunc pro janitoribus in aditu locorum inferorum cum Bello et Discordia *Eumenides*. Eædem tamen, nempe *Tisiphone cum Sororibus*, inf. v. 570 sq. *in aditu Tartari* collocatæ memorantur. Non habeo, quod satis commode ad hanc difficultatem respondeam, nisi poetam sui parum memorem fuisse. Nam dicere, eas hic habere suas sedes, et per alia loca discursitare, jejunum est. An Eumenides alias esse voluit quam Furias? id sine exemplo fieret. Expeditior ratio apud Ovidium est IV Met. 452 sq., ubi illæ etiam *ante fores*, sed Tartari, sedent. Tertia aliqua earum sedes occurrit, inf. XII, 849, 850 *in limine regiæ Jovis* eædem satellitum loco excubare dicuntur, aliorum poetarum more. Scilicet, quod jam alibi monitum, in poeta reprehendendum non est, si diversis in locis diversos mythos sequitur : modo nihil sit, quod præsentem fructum et voluptatem loci, in quo lector versatur, turbet et intercipiat.

282. *In medium* alter Menag. *In medios* Montalb. Porro *tendit* Parrhas. *tendens* Proba Faltonia. *pandens* Schol. Statii. v. sup. ad Georg. II, 296. — 283. Pro *vulgo* Parrhas. *passim* ex interpr. Mox poetæ non displi-

Multaque præterea variarum monstra ferarum,
Centauri in foribus stabulant, Scyllæque biformes,
Et centumgeminus Briareus, ac bellua Lernæ

cuit structura: *quam* — tenere *ferunt foliisque*—hærent sc. illa. — Mirum phantasma, quod *Somniis* sedem assignat in ulmo; sed diis alatis, levibus, vagis, bene ea convenit; et subnatum poetæ commentum hoc suspicor ex Homero Iliad. ξ, 286 seqq., ubi Somnus a Junone adductus in arbore considet, donec Jovem possit opprimere. *Somnia* in Orci aditu collocare, poetis sollenne est. Ita Odyss. ω, 12 παρ' Ἠελίοιο πύλας, *occidentis Solis*, habitat δῆμος Ὀνείρων. *Somnus* a Somniis separatim memoratus erat 278, *consanguineus Leti Sopor.* Infra tamen 894 *Somni portæ* sunt, per quas *Somnia* emittuntur ad terras superas; adeo manifestum fit, Maronem hæc variis diversisque poetis Græcis sublegisse. *Vulgo,* passim, catervatim, ut bene Serv. Eandem arborem satis commode in taxum et sedem bubonum, strigum, et Harpyiarum, mutavit Silius XIII, 595—600; item Seneca Herc. fur. 690.

285—289. A Somniorum ludibriis facilis fuit poetæ ingenio progressus ad phantasmata et monstra. Sed ea jam antiquiores in his locis collocasse, ex Aristophane colligo in Ranis 143, Μετὰ ταῦτ' (Charontem narraverat) ὄφεις καὶ θηρί' ὄψει μυρία Δεινότατα. Est locus de Bacchi descensu ad inferos. Adde v. 280 sq. Neque abludit Etrusca et Græca antiquior per Italiam religio, quam monstra talia in locis inferis collocasse ex magno sarcophagorum et vasorum numero constare videtur. conf. Gorius *Mus. Etrusc.* tom. II, p. 148—182. Passer. *Paralip. in Dempst.* p. 10. et al. et nuper pluribus Böttiger. *Vasengemälde* I Stück III, p. 89. *In foribus stabulant*, accommodate ad feras, pro, sunt in primo aditu; *Scyllæ biformes*, superne puellari specie, quæ in belluam marinam desinit, v. ad Ecl. VI, 74. Ergo h. l. plures Scyllæ ponuntur? recte; plura monstra Scyllæa, ut Stat. eloquitur Silv. V, 3, 280. Nec assumenda est altera, Nisi f. præivit Lucret. V, 890, 891; IV, 737. Locum videbis expressum a Tasso *Gierusal.* l. IV, st. 5. *Briareus;* notiss. locus Iliad. α, 402 sq. Apollodor. I, 1 pr. At *centumgeminus* quo sensu? Serv. « centies duplex. » Vix vere, sed est dictum ut *trigemini* pro trinis, ita pro centumplex, seu centenis capitibus instructus, seu centum manuum respectu, quia ἑκατόγχειρος, apud Homerum Iliad. Α, 402. Capita L adjicit Apollodorus. Infr. X, 565 Ægæon, *centum cui brachia dicunt, Centenasque manus; quinquaginta oribus ignem Pectoribusque arsisse.* Aliud monstrum in aditu Orci posuit Virgilius inf. VIII, de Herculis descensu ad inferos, 298 *Nec te ullæ fa-*

Horrendum stridens, flammisque armata Chimæra,
Gorgones, Harpyiæque, et forma tricorporis Umbræ.
Corripit hic subita trepidus formidine ferrum
Æneas, strictamque aciem venientibus offert;
Et, ni docta comes tenuis sine corpore vitas
Admoneat volitare cava sub imagine formæ,
Inruat, et frustra ferro diverberet umbras.
Hinc via Tartarei quæ fert Acherontis ad undas :

cies, non terruit ipse Typhœus Arduus, arma tenens; non te rationis egentem Lernæus turba capitum circumstetit anguis. — 288. *Que* abest a binis Burm. Porro apud Servium dubitari videtur, ad Excetramne *Horrendum stridens*, an ad Chimæram referendum sit. Sed habet hæc epitheton, *flammis armata*, flammivoma : etsi flammæ *strident* proprie. Sed et *stridere* de serpente proprie, v. c. Claudian. de R. P. I, 12. *Angues Triptolemi strident.* conf. Drakenb. ad Silium II, 537. *Flammisque animata* corrigebat Wakef. ad Eurip. Ion. pag. 27, nulla de caussa. — *Gorgones* in Hade jam Odyss. λ, 632, ubi Ulysses metuit, ne Gorgo sibi occurrat. Fugat Gorgonem Hercules apud Apollod. II, 5, 12, p. 121. *Forma tric. umbræ* ornate, pro tricorpore Geryone : τρισώματος ap. Æschilum, Agam. 879. Geryonem cum Tityo junctum etiam Horatius in locis inferis memorat II, 14, 8; Pluto *qui ter amplum Geryonem Tityonque tristi compescit unda.* Imitatorem etiam hoc in loco habuit Virgilius Silium XIII, 587 seq. Harpyiis fugandis Ariostus ad Orci ingressum adduxit Astolphum suum (*Orlando furioso : canto* XXXIII *e* XXXIV).

290—294. Ad ductum Homeri l. c. Odyss. κ, 535 sq. λ, 48 sq. conf. ibid 218—221, et Apollon. I, 1250. Etiam Hercules in Gorgonem stringit ensem, a Mercurio admonitus, vanam esse speciem, apud Apollod. II, 5, 12; Schol. Iliad. θ, 368. *Offert*, exquisite pro intentat, et *tenues vitas*, εἴδωλα, vita utentia, animas. Non admodum diverse *tenues vitas* dixit in ortu animarum Ge. IV, 224 *sine corpore* vero; habebant tamen corporum speciem, corpora tenuia, umbratica, εἴδωλα, hinc mox v. 303 *corpora* (cf. Burm.); sed non *corpora viva* v. 391. *Cava sub imagine formæ*, sub forma corporis cava, hoc est, inani, non solida. Sic l. II, 360 *cava umbra.*

295—297. Noli subtiliter, et ad historici diligentiam, nomina fluviorum inferorum a Virgilio posita exspectare; sed poetæ more, variatis nominibus. *Acherontem* appellat, qui fere Styx esse solet; etiam *flumen*

Turbidus hic cœno vastaque voragine gurges
Æstuat, atque omnem Cocyto eructat arenam.
Portitor has horrendus aquas et flumina servat
Terribili squalore Charon, cui plurima mento
Canities inculta jacet; stant lumina flamma;
Sordidus ex humeris nodo dependet amictus.
Ipse ratem conto subigit, velisque ministrat,

mox *lacum* et *paludem*. Porro *Acheron* h. l. in *Cocytum* se immittit, contra quam ap. Homer. Odyss. κ, 513 sq. *Cœno*, mox *arena;* non diversa. *Æstuat*, seu ut sit simpl. fluit; seu quia vorticosus amnis est. cf. sup. ad v. 107. *Cocyto eructat*, in Cocytum. Servius : « scilicet per « Stygem » ex versu nempe 323. Ex h. l. Statius IV Theb. 522 *liventes Acheron ejectat arenas.*

298—304. Ornate singula, et ex h. l. alii Charontem exhibuerunt, ut Seneca, Herc. fur. 764 — 769. — 300. *Stant lumina flamma*, post Pierium Heinsius et Burmannus tuentur; Heinsius etiam illustrat v. c. inf. XII, 417 *Jam pulvere cœlum Stare vides;* et Horatianum : *Vides ut alta stet nive candidum Soracte.* Sed quomodo hæc ita dici possint, forte rogas? Scilicet, vulgari oratione, *pulvis stat in cœlo*, erigitur in aere; hinc ad notam elegantiam revocatum est, ut *cœlum stet pulvere.* Similiter *flamma* proprie *stat*, est, micat, *in oculis* (imagine rei jam Homero frequentata Iliad. τ, 365; α, 104; ο, 607, 608; Odyss. δ, 662. cf. inf. XII, 102), hinc *lumina stant flamma*, h. e. sunt flammea. Ceterum major codd. et quidem præstantiorum pars, *flammæ* exhibet, etiam Roman. cum Mediceo; in hoc tamen ab emendatrice manu refictum, *flamma.* Antiqua aliquot exemplaria Pierii et Zulich. a m. sec. *flammea* exhibebant; hoc arridebat Heinsio, ut VII, 448, nec mihi displicet. — *Stant lumina f.* pro vulgari, flamma stat, est, in oculis; sunt lumina flammea. — 301. Lacerna videtur designari, pallioli genus, *nodo* adstringi solitum. Vestitum naucleri v. 301 ex Plautino loco illustrat Cerda, in Milite, act. IV, sc. 4, 41 sqq., ubi palliolum ferrugineum — id connexum in humero lævo, expapillato brachio. *Subigit:* Ge. I, 201, 202 *Qui adverso vix flumine lembum Remigiis subigit*, agit; *velis ministrat* etiam inf. X, 218 *Ipse sedens clavumque regit velisque ministrat;* h. e. ministerium præstat, operatur, velis; vela curat. *Ministerium* omnino voc. nauticum, ut notum. Heinsius mavult jungere : *ministrat ratem velis*, ut apud Valer. Fl. III, 38, *Ipse ratem vento stellisque ministrat.* Et usu sane utrumque probatur : cf. ad e. l. Burm.

Et ferruginea subvectat corpora cymba,
Jam senior; sed cruda deo viridisque senectus.
Huc omnis turba ad ripas effusa ruebat,
Matres atque viri, defunctaque corpora vita
Magnanimum heroum, pueri innuptæque puellæ,
Impositique rogis juvenes ante ora parentum :
Quam multa in silvis autumni frigore primo
Lapsa cadunt folia, aut ad terram gurgite ab alto
Quam multæ glomerantur aves, ubi frigidus annus
Trans pontum fugat, et terris immittit apricis.

Ferruginea cymba est κυανέη, colore ex aere aquisque contracto. *Cruda senectus* frequentatum jam Græcis ὠμὸν γῆρας· ὠμογέρων.

305—308. Jucunda enumeratio, inprimis v. 308, adumbrata ex Odyss. λ, 38 — 41, in quo suaviores Παρθενικαί θ' ἀταλαί, νεοπενθέα θυμὸν ἔχουσαι. Occurrit eadem Ge. IV, 475 sq., sed ornata ibi nova comparatione v. 473, 474 *Quam multa in foliis avium se millia condunt, Vesper ubi aut hibernus agit de montibus imber.*

309 — 312. Comparatio duplex multis post Virgilium frequentata, veteribus et recentibus (conf. Cerd.), fluxit ex Homero, altera Od. ι, 51, 52; Il. β, 491, 492 et 800; conf. Apollon. IV, 216, 217 : altera ex Iliad. γ, 3 sqq., et Iliad. β, 459 sqq. Supplendum autem apud animum : tanta turba, tam multi, *Quam multa. Ad terram* v. 310, de calidiore plaga accipe, quam volatu petierant, et de adventu ad eam trans mare, in litore puta Africæ. — 311. *Annus* revocatum nunc. *Amnis* debebatur Burmanni elegantiæ, ex sec. Moret. tribus aliis et Hamb. sec. a m. sec., ut *Strymon* intelligeretur, quo scilicet poetæ frequenter in hac gruum memoratione utuntur, v. c. inf. X, 264 — 266, uti *Nilus*, quoties de cœlo agitur, quod volatu petunt. Vid. Claudian. de B. Gild. 474—478. Add. Lucan. V, 711 sqq. Val. Fl. III, 361. Capio, atque etiam hoc bene video, *amnem frigidum* in tali contextu absolute sic satis bene poni posse. Sed an *amnis* dici potest *fugare aves trans pontum?* Hoc vero facit ex communi lectione *annus*, χειμὼν, quam vocem expressisse videri debet ex Iliad. γ, 4 Αἵτ' ἐπεὶ οὖν χειμῶνα φύγον. Possit Burm. pro se laudare Lucan. III, 199 *Strymon, tepido committere Nilo Bistonias consuetus aves;* sed hic accommodatiora sunt attributa. *Glomerentur* Mentel. pr. Ceterum minus placere potest *frigidus a.* post *frigore* v. 309. Jo. Schrader. le-

Stabant orantes primi transmittere cursum,
Tendebantque manus ripæ ulterioris amore.
Navita sed tristis nunc hos, nunc adcipit illos;
Ast alios longe submotos arcet arena.
  Æneas, miratus enim, motusque tumultu :
« Dic, ait, o virgo, quid vult concursus ad amnem?
Quidve petunt animæ? vel quo discrimine ripas
Hæ linquunt, illæ remis vada livida verrunt? »
Olli sic breviter fata est longæva sacerdos :
« Anchisa generate, deum certissima proles,
Cocyti stagna alta vides, Stygiamque paludem,
Di cujus jurare timent et fallere numen.
Hæc omnis, quam cernis, inops inhumataque turba est;

gebat : *Threcius amnis*. Ad manum essent alia magis opportuna, si mutatione opus esset.

313—316. *Transmittere cursum* h. est transire. De hoc nemo dubitet. Sed quomodo dictum hoc? Figura Græca est, ait Servius. Scilicet vulgari more, *transmittimus* (nos trans) *amnem cursu* h. e. navigatione, πορεία, hinc ipse *amnis transmittitur cursu;* tum vero doctius, ipse *cursus transmittitur.* Ita πορθμεύειν τὸν πλοῦν.—316. *Summotos arcet* in litore plenius pro summovet.

318—324. Ut *Palinuri* mentionem facere posset, sagaciter intertexta sunt hæc de negato parti Umbrarum trajectu.—320. *Ripas hæ linquunt*, iterum recedunt, non admissæ in cymbam. *Remis vada verrunt.* At sup. 302 ipse Charon remigat? Potuit sane sui oblitus esse poeta. Enimvero necesse non est, ut ipsæ animæ remigent; quod apud Lucianum faciunt aliquoties animæ Charontis jussu ; nam simplic. dictum esse potest pro, navigant trans fluvium : etiam inf. 411 *per juga longa sedebant animæ*, tanquam vectores locis assignatis. — 321. *Longæva*, nota fabula de Sibylla : vid. Serv. — 322. *Certissima ;* nam sup. 130, 131 *Pauci, dis geniti*, potuere redire ex inferis. — 323. *Cocytum* et *Stygem* appositione dixit, etsi vere diversos amnes. *Di cujus*, ex Odyss. ε, 185, 186. *Jurare et fallere*, pejerare.

325 — 336. Bona religio ex Orphica disciplina, ad inflectendos ferorum hominum animos inventa, ut humanitatis sensum justorum persolvendorum necessitas consecrata excitaret; qui primus humanioris cultus gradus est; quum corpora insepulta abjecta feritatem animorum et arguant et alant. *Inops*, cui nemo opem tulit, justa persolvit. Nam

Portitor ille, Charon; hi, quos vehit unda, sepulti.
Nec ripas datur horrendas et rauca fluenta
Transportare prius, quam sedibus ossa quierunt.
Centum errant annos, volitantque hæc litora circum :
Tum demum admissi stagna exoptata revisunt. »
Constitit Anchisa satus, et vestigia pressit,
Multa putans, sortemque animo miseratus iniquam.
Cernit ibi mœstos, et mortis honore carentis,
Leucaspim, et Lyciæ ductorem classis Oronten :
Quos simul a Troja ventosa per æquora vectos
Obruit Auster, aqua involvens navemque virosque.
  Ecce gubernator sese Palinurus agebat :
Qui Libyco nuper cursu, dum sidera servat,
Exciderat puppi, mediis effusus in undis.
Hunc ubi vix multa mœstum cognovit in umbra,
Sic prior adloquitur : « Quis te, Palinure, deorum
Eripuit nobis, medioque sub æquore mersit?

videtur argutari Servius, qui, ab Ops, terra, ductum, insepultum apud veteres significasse narrat. *Ripas et fluenta transportare*, ut vulgare, trajicere, scil. navem trans amnem. De re v. Iliad. ψ, 71—74. *Centum errant annos.* Nescio, an de suo posuerit Virgilius, animas insepultorum per C annos errare, non admissas ut trajiciantur. Cerda ad Servii ductum, errore ex *revisunt* v. 330 nato, laudat locum Platonis, de Rep. X; at is spectat inf. ad v. 748. Verum ex Seneca, de ritu et sacris Ægyptiorum Serv. sup. ad v. 154 narrat rem, quæ huc revocari possit : si cadaver in fluvio mersum periisset, nec inveniretur, *post centum ei annos ultima persolvi. Stagna revisunt :* quum ante rejecti, summoti, recessissent, nunc admissi et recepti visunt stagna, trajiciuntur. Mox ad v. 332 *Multa putans*, miro acumine Servius : « Bene animo, quasi rei præsago ; ipse enim Æneas insepultus jacebit, ut IV, 620 *mediaque inhumatus arena.*»—333—336. De his v. sup. I, 113 sqq. — 334. *Leucapsim, Lucaspin, Orontem* et in Goth. pr. *Oronten* refinxi, ut I, 113 erat, ut sibi constaret lectio. *Honorem* aberrant.

337 sqq. Palinurus manifeste ex Homerico Elpenore adumbratus Odyss. λ, 51 sqq. *Libyco cursu*, navigatione de Carthagine, post discessum tamen ex Sicilia; haud longe a Sirenussis insulis. v. sup. V, sub f. — 340. *In umbra*, quod v. 452 *agnovit-*

Dic age : namque, mihi fallax haud ante repertus,
Hoc uno responso animum delusit Apollo,
Qui fore te ponto incolumem, finisque canebat
Venturum Ausonios. En hæc promissa fides est? »
Ille autem : « Neque te Phœbi cortina fefellit,
Dux Anchisiade, nec me deus æquore mersit.
Namque gubernaclum multa vi forte revulsum,
Cui datus hærebam custos, cursusque regebam,
Præcipitans traxi mecum. Maria aspera juro,
Non ullum pro me tantum cepisse timorem,
Quam tua ne, spoliata armis, excussa magistro,

que per umbram Obscuram. — 344. Ἀπόλλων ἀψευδὴς τὸ πρὶν ex Æschyl. laudant. — 346. Il. μ, 164 : Ζεῦ πάτερ, ἦ ῥά νυ καὶ σὺ φιλοψευδὴς ἐτέτυξο πάγχυ μάλ'; *promissa fides*, eventus. *Fides* apud poetas de certo eventu oraculorum, quibus deus fidem suam obstrinxit; quæ præstita in veritatem et eventum certum abit. Consentaneum autem hoc Æneidis propriæ indoli, ut et hæc Palinuri sors ab vaticinio repetatur. Etsi supra illud non memoraverat poeta : occurrit tantum V, 814 Neptuni effatum : *Unus erit tantum, amissum quem gurgite quæres.*

347 — 359. *Deus* seu idem Apollo, seu omnino numen, deus aliquis, *me* non *mersit*, submersit : quin ad Italiæ litus enatarem, ut v. 356 addit. De reliquis. conf. V, 857 sq. — 348. Reposui cum Brunckio, ut mihi constarem. v. sup. ad vers. 126. Vulgo *Anchisiade*, et ipsum bene. *Nec me.* Hic distinguendum, ait Servius, ne sit contrarium, nam eum Somnus dejecit (v. V, 853). Enimvero Somni ministerium ad poetam, non ad Palinurum, spectat; et ignorare potuit hoc Palinurus. *Deus,* de quo agitur, est Apollo, v. 344. Sed sive Apollo, sive, quod malim, deus aliquis omnino (ex 341, 342) intelligatur, respectu tamen versuum 341, 342 explicanda verba sunt : *nec me deus æquore mersit*, ut neget se aquis mersum esse; quin potius ad Italiæ litus enatasse adeoque oraculo Phœbi fidem fecisse. Redit res ad calumniam in oraculis sæpe memoratam. — 349. Cogitandum, Palinurum gubernaculo secum revulso in mari insidentem natasse. Suavis autem fidei et amoris affectus in seqq. *Maria aspera juro* etc. — — 352. *Illum* Medic. a m. pr. *Nonnullum tantum pro me* Sprot. *Pro* h. l. est ὑπὲρ ἐμοῦ : pro vulgari, *tantum timorem de me.* — 353. *Armis* pro gubernaculo h. l. *Excussa magistro* exquisitior ratio pro vulgari, *magistro ex-*

Deficeret tantis navis surgentibus undis.
Tris Notus hibernas immensa per æquora noctis
Vexit me violentus aqua : vix lumine quarto
Prospexi Italiam, summa sublimis ab unda.
Paullatim adnabam terræ; jam tuta tenebam;
Ni gens crudelis madida cum veste gravatum,
Prensantemque uncis manibus capita aspera montis,
Ferro invasisset, prædamque ignara putasset.
Nunc me fluctus habet, versantque in litore venti.
Quod te per cœli jucundum lumen, et auras,
Per genitorem oro, per spem surgentis Iuli,
Eripe me his, invicte, malis! aut tu mihi terram
Injice, namque potes, portusque require Velinos;

cusso; translato verbo ad locum unde motio fit. — 355. Compara locum de Ulysse Oydss. ε, 388 sqq. *Summa sublimis ab unda*, ibid. 393 μεγάλου ἀπὸ κύματος ἀρθείς. — 359 sqq. Palinurus navi excussus ad litus Lucaniæ enataverat; sed a barbaris occisus promontorio nomen Palinurum dedit. *Cum veste gravatum*, aut ut ea et ipsa undis haustis gravaretur, aut ut *cum* abundet, uti interdum in poetis solet.

360—371. 360 ab Homerico Ulysse Odyss. ε, 428 — 434. Quod autem hic Lucani faciunt, idem Læstrygonibus circa Formias tribuerat Homerus Odyss. κ, 118 seqq. — 361. *Petisset* Oudart., quod valde arridet. Receptum quoque nunc video a Wakefield; et *ignava* e Cod. Coll. Jesu, eleganter per se, quatenus tamen in barbaros h. l. id cadat, non video. *Ignara* quidem nec ipsum habet magnam vim, convenit tamen barbaris spoliando corpori inhiantibus, spe opiparæ prædæ falsa. — 362. *Me* corpus esse facile unusquisque videt. Notissimum αὐτοὺς δὲ ἑλώρια τεῦχε κύνεσσι. — 363 sqq. adumbrati ex Iliad. λ, 66 sqq. de Elpenore. — 364. *Per spes* ex Macrob. V Sat. 7, et codd. suis, ac Pier., reposuit Heins. Vulg. *per spem*. Sed alteri plus dignitatis et gravitatis inest. Jam sup. IV, 274 *Ascanium surgentem et spes heredis Iuli Respice.* — *Per spem surgentis Iuli*, adolescentis : ut IV, 274 modo citat. — 365. *Eripe me his malis*, huic calamitati, quod insepultum corpus jacet. Colorem sermonis mutuatur Val. Fl. II, 490 : *Eripe, namque potes.* — 366. *Portus Velinos* per prolepsin dictos a Velia in iisdem locis ad Palinurum promontor. aliquando condenda (cf. Ouwens I, 2), ubi

Aut tu, si qua via est, si quam tibi diva creatrix
Ostendit (neque enim, credo, sine numine divum
Flumina tanta paras Stygiamque innare paludem),
Da dextram misero, et tecum me tolle per undas,
Sedibus ut saltem placidis in morte quiescam. »
  Talia fatus erat, cœpit quum talia vates :
« Unde hæc, o Palinure, tibi tam dira cupido?
Tu Stygias inhumatus aquas, amnemque severum
Eumenidum adspicies, ripamve injussus adibis?
Desine fata deum flecti sperare precando :
Sed cape dicta memor, duri solatia casus.
Nam tua finitimi, longe lateque per urbes
Prodigiis acti cœlestibus, ossa piabunt;
Et statuent tumulum, et tumulo sollennia mittent;

cadaver jacebat. — 367. *Diva creatrix* etiam VIII, 534 mater Æneæ, Venus; ut *creare* pro parere, cf. Burm. *Innare* doctius quam ingredi flumen, adire, navigare per flumen. — 371. *Sedibus* : de recepta in locis inferis Umbra : v. ad v. 152. *Saltem*, quia nautæ semper vagantur, ut Serv. bene monet. Versus 360 ex Iliad. ψ, 75 subnatus : καί μοι δὸς τὴν χεῖρ', ὀλοφύρομαι, Patrocli Umbra.

372—373. *Amnem severum* (hoc est, tristem, horrendum) *Eumenidum* docte dixit, eodem modo ac si deorum inferorum, Proserpinæ vel Hecatæ, appellares. Servius male : « circa quem « habitant Eumenides; » quod esset revocandum ad v. 280, ubi Eumenides in aditu Orci. Sed id nimis longe petitum. — 375. *Ripave* malebat Cerda. *Invisus* tres ap. Burm., et hoc Pompon. Sab. interpretatur. *Adibis* Rom. cum codd. parte, etiam Erf. a m. pr., quod mihi quidem multo magis probatur. cf. sup. 313, 314, itaque nunc recepi cum Brunckio. Vulgg. tamen *abibis* servant Serv. Medic. cum multis Pier. et Heins. ac Burmann. — 377. *Cape memor*, tene memoria. — 378. Recte adversus Marklandum, qui ad Stat. V Silv. 3, 127 absurdum esse aiebat *finitimos* dici *longe lateque* habitantes, locum tuetur vir doctus ap. Burm., ordine verborum ita instituto : *finitimi acti prodigiis cœlestibus longe lateque per urbes;* itaque interpunctionem post *per urbes* sustuli. — *Nam* ut γὰρ ab initio orationis, pro δὴ, sane, scilicet. *Sollennia mittent* πέμψουσι χοὰς, ἱερὰ, et similia, inferias ferent. Quum a barbaris, Lucanos eduut, qui serius ea loca incoluerunt, occisus esset Pa-

Æternumque locus Palinuri nomen habebit. »
His dictis curæ emotæ, pulsusque parumper
Corde dolor tristi : gaudet cognomine terra.
 Ergo iter inceptum peragunt, fluvioque propinquant.
Navita quos jam inde ut Stygia prospexit ab unda
Per tacitum nemus ire, pedemque advertere ripæ;
Sic prior adgreditur dictis, atque increpat ultro :
« Quisquis es, armatus qui nostra ad flumina tendis,
Fare, age, quid venias; jam istinc et comprime gressum.
Umbrarum hic locus est, Somni, Noctisque soporæ;
Corpora viva nefas Stygia vectare carina.
Nec vero Alciden me sum lætatus euntem
Adcepisse lacu, nec Thesea Pirithoumque,
Dis quamquam geniti, atque invicti viribus essent.

linurus, postea ii pestilentia laborantes, a deo consulto responsum acceperunt, placandos esse Palinuri Manes. — 383. *Pavor* pr. Rottend. pro var. lect. ad *dolor*. Cerda mavult interpungere : *C. dolor : tristi g. c. t.*, ut in Witt. a prima manu fuit; non video quam bene. *Terræ* multi ap. Pier. et Heins., ut et bini Goth. Sed est, χαίρει ὁμωνύμῳ χώρᾳ.

384 — 416. Charon Umbras, non corpora, vehere solitus, ægre, ut Æneam transvehat, adducitur. — 392 seq. Servius : « Lectum est et in Orpheo, quod, « quando Hercules ad Inferos « descendit, Charon territus eum « statim suscepit. Ob quam rem « anno integro in compedibus « fuit. Ideo ergo *non lætatus*, « scilicet propter supplicium « suum. » Bona nota. Similitudinem habet aliquam excusatio Somni cum subjuncta narratione apud Homerum Iliad. ξ, vs. 249 sqq.

392. *Æacidem* vitiose Donat. ad Ter. *Nec sum l.* aliquot Pier., male. Ad verbum ita Homerus in α Il. οὐδ' ἄρα τώ γε ἰδὼν γήθησεν Ἀχιλλεύς. Et de Scylla similis oratio Od. μ, 88 οὐδέ κέ τίς μιν Γηθήσειε ἰδὼν, οὐδ' εἰ θεὸς ἀντιάσειε; at *lacu* forte parum commodum. *Acceptus* est Hercules *cymba*, at *lacu transvectus*. Jo. Schrader. tentabat : *Trajecisse lacu*; vel : *Accepisse alveo* vel *alno*. Superest tamen, ut jungas : *euntem lacu* : id quod poeta voluisse factum videri potest : vectum per lacum. — 392 —397. Profecit ex his Statius lib. VII, 52, et ex v. 398 ibid. lib. VII, 95 sqq. *Euntem*, ἰόντα pro ἐλθόντα, adeuntem loca infera. *Dis geniti*. Theseus a Neptuno, Pirithous a Jove; etsi Bur-

Tartareum ille manu custodem in vincla petivit,
Ipsius a solio regis traxitque trementem;
Hi dominam Ditis thalamo deducere adorti. »
Quæ contra breviter fata est Amphrysia vates :
« Nullæ hic insidiæ tales; absiste moveri;
Nec vim tela ferunt; licet ingens janitor antro
Æternum latrans exsanguis terreat Umbras;
Casta licet patrui servet Proserpina numen.
Troius Æneas, pietate insignis et armis,
Ad genitorem imas Erebi descendit ad umbras.
Si te nulla movet tantæ pietatis imago,
At ramum hunc (aperit ramum qui veste latebat)

mannus de hoc dubitabat. Vide v. c. Il. ξ, 317, 318 et al. — 395, 396. Fundus fabulæ Il. θ, 367 sqq. Varie autem a poetis tractatus fuit Herculis ad inferos descensus. Conf. v. c. Il. ε, 395 seqq. Apollod II, 5, 12. Thesei descensus ad imitationem Herculis adumbratus, ut pleraque alia Thesei in Theseide. Scilicet ubique in his imitatorum studium deprehendas, si vel ea, quæ Plutarchus inde narrat, inspicias. De Cerbero v. inf. ad v. 417. — 397. *Thalamos* Goth. tert. *Adorsi* plerique Pier. et quinque Heins. Sæpe de hac variatione egere viri docti. — *Dominam*, δέσποιναν, proprie de Proserpina. Alias dictum esset, ut ap. Homerum passim ἄλοχος δέσποινα.

398. *Amphrysia vates.* Longe petitum epitheton cum Servio vocat Burm. Enimvero cur tam longe petunt, ab Amphryso, Thessaliæ fl., ad quem Apollo pavit greges (v. Callim. H. in Ap. 48, et sup. Georg. III, 2), quum alia esset Amphrysus (v. Steph. Byz. h. v.), vel Ambrysus, in Phocide, in Delphorum vicinia, ut adeo idem sit ac, Delphica vates, Cirrhæa vates.

400—402. *Nec*, ne Cerberus abducatur, aut Proserpina rapiatur, verendum tibi est. *Servet limen.* Mira comminiscitur Cerda. *Servat domum, limen, thalamum*, ex veteri vivendi ratione, mulier casta, frugi, quatenus conspectum virorum fugit, intra domum se continet, in publicum non prodit. cf. inf. VII, 52, 53. *Licet servet*, noto more poetarum pro vulgari, *licet servare ;* per nos, per Æneam licet. v. Burmannum. — 405. *Tantarum gloria rerum* ap. Macrob. VI Sat. 6, sed ex alio loco, sup. IV, 272, ut Burmann. docet. — *Pietatis imago*, apud animum, cogitatio. Cum his Sibyllæ verbis ramum aureum Æneas sub veste tectum nudat : non vero tanquam munus Cha-

Adgnoscas. » Tumida ex ira tum corda residunt.
Nec plura his. Ille admirans venerabile donum
Fatalis virgæ, longo post tempore visum,
Cæruleam advertit puppim, ripæque propinquat.
Inde alias animas, quæ per juga longa sedebant,
Deturbat, laxatque foros; simul adcipit alveo
Ingentem Ænean : gemuit sub pondere cymba
Sutilis, et multam adcepit rimosa paludem.
Tandem trans fluvium incolumis vatemque virumque
Informi limo glaucaque exponit in ulva.
  Cerberus hæc ingens latratu regna trifauci
Personat, adverso recubans immanis in antro.
Cui vates, horrere videns jam colla colubris,

ronti ferendum, sed Proserpinæ destinatum, v. 142.

409. *Fatalis*, v. sup. 146, 147. *Longo post tempore;* igitur Hercules et Theseus cum ramo aureo venerant. — 411. *Juga longa*, ζυγὰ, transtra, h. l. vectorum, ἐπιβατῶν, sedilia. *Laxatque foros,* tabulata vacuat; proprie turba et multitudine *artari* locus dicitur, inde nunc *laxari*. Servius. Egregie autem Charontis ferox ac durum ingenium declaratum. *Ingentem Æneam*, quis dubitari posse putet, an ad corporis magnitudinem referendum sit? Ita de heroibus ubique Homerus et poetæ, ut ipsa exempla a Cerda allata satis declarant.—414. *Cymba sutilis* sive ex coriis, sive vitilis et juncea : v. Cerda. Si Charontem Ægyptiorum animo habuit, de papyracea cymba, barin Ægyptii vocant, cogitare potuit.

417—425. Canis palatio Orci et Proserpinæ aditus custos est, priscæ vitæ more jam apud Homerum Iliad. θ, 366, ubi ille ex Erebo ab Hercule adductus; et apud Hesiod. θ, 769 sqq., a quo ille adeuntes adulando admittere, exeuntes terrere ac devorare narratur. Nunc in adeuntem Æneam insurgere putandus est, nondum fato defunctum. Nomen ipsum Cerberi non nisi post Homerum auditum est : conf. Pausan. III, 25; occurrit tamen ap. Hesiod. θ, 311. Commenta de eo pleraque Heracliis deberi videntur, Hercule ad eum ex inferis raptandum misso : v. Apollod. II, 5, 12, et Not. p. 428 sqq. Schol. Il. θ, 368. Placatur ille h. l. eodem fere modo, quo draco Colchicus in Argonauticis. Alio modo Cerberus placatur apud Statium II Theb. 26—31 Mercurii virga. Comparari posse Senecæ Herc. fur. 783 seqq., jám Cerda monuit, ubi Theseus Cerberum ab Hercule oppressum narrat. *Of-*

Melle soporatam et medicatis frugibus offam
Objicit : ille fame rabida tria guttura pandens
Corripit objectam, atque immania terga resolvit,
Fusus humi, totoque ingens extenditur antro.
Occupat Æneas aditum custode sepulto,
Evaditque celer ripam inremeabilis undæ.
Continuo auditæ voces, vagitus et ingens,
Infantumque animæ flentes in limine primo,
Quos dulcis vitæ exsortis, et ab ubere raptos
Abstulit atra dies, et funere mersit acerbo.
Hos juxta falso damnati crimine mortis.

fam 420 intellige globulum ex pulte factum, sed admixto melle et papavere, aliisve seminibus et succis ita temperatum, ut vim soporificam haberet; hinc *soporata* ipsa offa, melle et *frugibus medicatis :* has de papavere plerumque videas exponi. Sunt tamen omnino grana et semina, succis herbarum, qui vim aliquam, v. c. in magicis rebus, habent, perfusa. Μελιττοῦτα Cerbero objici solita, nota res: cf. Cerda et sup. ad IV, 486. Hinc *resolvitur* somno corpus, ἀναλύεται, ut Apoll., quem in toto loco ante oculos habuit Maro, IV, 150 *δολιχὴν ἀνελύετ' ἄκανθαν*; et v. 424 *custode sepulto*, sc. somno. — 420. *Soporatam* alter Menag. et pro div. lect. alter Hamb. et olim Turnebus e Codíce, qui cum Alardo illud probabat : v. Heins. et Cerda, qui recte vindicant vulgatam lectionem, vel ex IV Æn. 486; V, 855. *Medicatam f. offam* nonnulli vet. apud Pierium. — 423. *Tutoque* a m. pr. Erf. *Rigens* conj. Burmannus, sed ipse damnat, et recte. Auget *ingens* mirifice speciem magnitudinis. — *Totoque ingens extenditur antro.* Sic sup. III, 631 *jacuitque per antrum Immensus*, de Polyphemo. Tandem 425 *irremeabilem* undam eo referunt Interpretes, quod non eadem via erat rediturus Æneas : conf. inf. 899. Argutius hoc quam necesse. Naturam Stygis communem exprimit epitheton.

426 sqq. Hinc ad 540 de prima locorum inferorum regione agitur. — 426 — 429. Versuum magna dulcedo est. — 427. Wakefield. distinguit : *Infantumque animæ flentes, in limine primo Quos dulcis vitæ, exsortis et ab ubere raptos, Abstulit atra dies.* Valde arridet ingeniosi viri acumen : nisi quod mox *exsortes* otiosum esse sentio. — 428. *Rapto* aliquot Pier. *ab ubere natos* Dorvill. m. pr. in marg. *raptos ab ubere primo* Rottend. sec. ex sup. versu.

430—433. Quid in sedibus

Nec vero hæ sine sorte datæ, sine judice, sedes.
Quæsitor Minos urnam movet; ille silentum
Conciliumque vocat, vitasque et crimina discit.

his assignandis sequutus sit poeta, non liquet. Suspicor tamen fuisse Pythagoreum aliquem auctorem, qui, quæ alii summatim extulerant, subtilius persequutus erat. Si Empedoclea superessent, de multis judicium expeditius foret. Hoc unum inter *infantes* et *iniquo judicio* aut *sua manu interemptos* commune intercedere videtur, quod mortem fatalem anteverterunt, et *immatura morte* obierunt; adeoque interiora quoque inferorum ingredi prohibentur. Warburtonus multa satis argute super caussis harum sedium datarum comminiscitur. Add. Jortin. (*Six Diss. upon different subjects*, p. 269—272.) Sed, ut dixi, si eos haberemus, quos poeta in h. l. sequutus est, melius nobis de toto hoc philosophemate constaret. De infantibus nonnulla οὐκ ἄξια μνήμης in mytho suo prætermittere se dicit Plato de Rep. XI sub fin. Hoc graviter subjicitur, judicia horum insontium damnatorum retractari a Minoe. Si modo versus illi 431, 432, 433, parum commodo loco interpositi, ad proxime appositum versum *Hos juxta* retrahendi sunt. Videntur enim per parenthesin potius interjecti, ad totum hoc genus, etiam ad sqq., spectare. *Nec vero hæ sine sorte datæ, sine judice, sedes:* hoc est, non sine judice sortito dato; sed judicum sortito datorum sententiis. E sequentibus enim apparet, *sortem* non de ipsa sententia accipi posse: *Quæsitor*, seu judex quæstionis ut Romæ in caussa capitali prætor, cui ea quæstio obtigit, vel is, cui ille delegavit quæstionem; adsident ei *judices selecti*, qui *sortitione nominum* e decuriis a judice quæstionis facta caussæ cuique contigerunt. Hinc h. loco *Quæsitor movet urnam*, sortitur judices; tum citat reos ad judicium, *silentum concilium vocat*, improprie pro iis, qui die dicto in judicio adesse debent ut de iis cognoscatur; *vitasque et crimina discit*, audita utriusque partis oratione et testibus interrogatis. Locus haud dubie inter eos numerandus, quibus poeta Homerum (v. Od. λ, 567) eo vicit, quod suorum temporum morem carmini intulit. Claudiani, Statii et Senecæ Herc. fur. obviæ sunt imitationes et a Cerda notatæ. — 433. *Consilium* Gud. a m. pr. et sic pr. et tert. Goth. Levis hæc esset auctoritas; sed Asconius in Argum. in Verr. de Præt. urb. « *Ad hanc similitudinem*, inquit, *poeta Virgilius Minoem, judicem apud inferos, tanquam si prætor sit rerum capitalium*, Quæsitorem *appellat: dat ibi sortitionem, ubi* urnam *nominat: dat electionem judicum, quum dicit:* Consiliumque vocat; *dat cognitionem facinorum, quum*

Proxima deinde tenent mœsti loca, qui sibi letum
Insontes peperere manu, lucemque perosi
Projecere animas. Quam vellent æthere in alto
Nunc et pauperiem et duros perferre labores!
Fas obstat, tristique palus inamabilis unda
Adligat, et novies Styx interfusa coercet.

dicit : vitasque et crimina discit. » Cetera bene; verum in *Consilium vocat* argutatur Pedianus, nam etiamsi ad edititios judices, quos certæ caussæ admittebant (cf. Sigon de Jud. II, 12), referre velis, tamen nec poeta in eodem judicio sortitionem et electionem memorare potuit, et cum *silentum consilium* illud sit, judices intelligendi essent ex Umbris lecti : quod vix poetæ in animum venire potuit. Quin potius *silentum concilia* sunt turba forensis, inprimisque eorum, de quibus cognitio habebitur; unde adjectum : *vitasque et crimina discit.* Stat. VIII, 22 de Plutone : *populos poscebat crimina vitæ;* et in Culice 274, *nec faciles Ditis sine judice sedes, Judice, qui vitæ post mortem vindicat acta. Que* post *vitas* abest a binis Burm.

434—439. Magnam ad miserationem extulit sortem miserorum, qui sibi ipsi violentas manus intulere, sed *insontes* nullo crimine polluti, sed vitæ tædio, propter ærumnarum molem, qua oppressos se videbant. Gravius illi puniuntur in Dantis Inferno : v. cant. XIII. *Projecere animam*, cum dilectu, quasi rem vilem, ut bene Serv. Ex iis, quæ laudant Cerda et Guellius, unum convenit notum illud Ovidii : *Sanguinis atque animæ prodige, Galle, tuæ.* At illa : *Quam vellent æthere in alto*, ex nota illa et a Luciano exagitata sententia Achillis ducta sunt Odyss. λ, 488—490 : habet tamen vim nescio quam ad animi affectum, declaratio hæc pœnitentiæ. — 438. Quinque voces notatæ sunt rubro in Medic. *Fas obstat tristique p. inamabilis undæ.* Sed videamus de singulis. *Fas obstat* haud dubie bene, h. e. naturæ, inferorumque jura. *Fas* et *jus* ad jura divina et humana referri notum est, et copiose illustrat h. l. Heins. Sic legit Serv. cum Donato : sicque Rom. Gud. a m. pr. Voss. alter cum binis e Goth., item Benedict. e cod. Palat. et inde ed. Junt. Ceteri *fata obstant*, ex IV Æn. 440. Porro *tristisque palus*, quod Servius improbat, ne duo sint epitheta, exhibet Dorvill. et cum Rom. pars codd. Pierii, qui bene monet, accipiendum esse : *tristisque palus, inamabilis unda.* Sic quoque Gud. a m. pr. et pr. Rottend. a m. sec. Alii etiam : *tristisque p. i. undæ.* Sic. Gud. a m. sec. Tandem *innabilis* sunt qui legant ap. Pier. item Schol. Horat. et pr. Hamb. pro var. Lect. et tres ap. Burm., minus bene, ut Heinsius docet.

Nec procul hinc partem fusi monstrantur in omnem
Lugentes campi : sic illos nomine dicunt.

Eadem varietas Georg. IV, 479, 480, ubi hi duo versus occurrunt. Omnino recepta lectio haud dubie elegantior est.—*Fas*, jura inferorum. *Styx novies*, hoc est sæpius, flexibus suis regna infera ambire dicitur. conf. Georg. IV, 480; sup. 295.

440 sqq. *Campi Lugentes*. Ponitur hoc vulgo ab interpretibus, locum hunc *amantes* tantum *feminas* capere. Inde reprehensiones poetæ et difficultates movent alias ex aliis, quas non felicius tollunt quam creant; vide v. c. Jo. Schrader. ad Musæum p. 283 sqq. Certe in feminis, quas in Campis illis collocavit poeta, vix in miserarum amantium numero Eriphyle et Cæneus memorari possunt. Dicas forte in deperditis poetis fuisse de eorum amoribus fabulas, quas nunc ignoramus; verum, quantum intelligo, omnino invito poeta assertum est, non nisi amantes feminas hæc loca tenere; *heroinas* ille, ut mox inde a 477 heroes, memoravit priscis mythis celebratas, quarum nomen insigni aliquo facinore clarum fuit, nullo respectu laudis et virtutis; etsi ex his facinoribus pleraque a misero amore profecta sunt : nefarius erat amor Phædræ in Hippolytum privignum; et Pasiphaes libidinosum amorem nemo ignorat; Procris de mariti, Cephali, fide male sollicita infelici casu interiit; contra Evadne et Laodamia fide et constantia in maritorum funere claræ sunt. Cænis mira sexus in virilem mutatione et factis, quæ sub Cænei nomine edidit, notabilis. Sane vel sic, ad nostrum sensum et judicium, a poeta melior nominum dilectus adhibendus fuisse videri potest; potuisset utique laudare feminas, quarum virtus et fortuna nos jucunda aliqua recordatione delectaret. Verum, quod jam sæpius observatum est, ab hac dulcissimi affectus, nisi conjugalis ille esset, et magnis difficultatibus implicitus, admiratione in muliebri sexu abhorret antiquitas; nec nisi casus tragicos in hoc genere sectatur. Recentiorum sane poetarum optimus quisque ad nostros mores ac sensus locum hunc quanto melius tractasset! Præstant quoque versus Tibulli I El. 3, 57 *Sed me quod facilis tenero sum semper Amori* sqq. Ipsum Virgilianum locum disertius exornavit Ausonius in Cupid. crucif., sed desideres, ut alibi, in eo judicii subtilitatem. Conf. quoque Propert. IV, 7, 59 sq. Verum Virgilius ante oculos habuit et expressit locum Od. λ, 224 sq. 320 sq. in quo promiscue heroinæ ex inferis prodeunt ὅσσαι ἀριστήων ἄλοχοι ἔσαν, ἠδὲ θύγατρες. Claras mulieres in Necyia sua etiam Polygnotus pinxerat apud Pausan. X, 28, 29, in his Phædram, Procrin, Eriphylen. Reprehendunt tandem poetam in hoc, quod in campis *Lugentibus*

Hic, quos durus amor crudeli tabe peredit,
Secreti celant calles, et myrtea circum
Silva tegit; curæ non ipsa in morte relinquunt.
His Phædram Procrinque locis, mœstamque Eriphylen,
Crudelis nati monstrantem volnera cernit,
Evadnenque, et Pasiphaen; his Laodamia
It comes, et juvenis quondam, nunc femina, Cænis,

inter feminas amore misero consumtas Sychæus occurrit v. 473. Verum ipse poeta locum non solis feminis assignaverat, nam versus sic exorditur : *Hic* quos *durus amor crudeli tabe peredit* sq. Tum si vel maxime hoc ita se haberet, nolim poetam in ordinem cogere, tanquam si historias rerum gestarum conderet. *Late* vero *patentes* campos facit, non, ut intpp. volunt, multitudinis caussa, quam excepturi sunt, sed ut solitudinem in iis, quam quærunt, habeant amantes. — 442. *Quas*, quod Heins. probat, quoniam feminæ mox memorantur, Zulich. habet, et pronus esse solet in talibus error. Tamen infra Sychæus quoque in iisdem locis occurrit. *Dirus a.* duo apud Burm. *Peregit* Dorvill. *peremit* nonnulli Pier. et Burmann. cum Gothan. tert., sed *tabe peredit* proprie adjectum.—443. *Colles* Sprot. et Vratisl. cum Goth. sec. At tert. *caules. Servant colles* ed. Ven. *Secretæ valles* conj. Jo. Schraderus, quia calles vix dici possunt celare aliquem, et laudat Stat. Silv. III, 290 *Centaurosque — aversæ celent valles :* add. sup. v. 138, 139. Enimvero *secreti valles* sunt semitæ in locis secretis, et in ipsis myrtetis, per quæ errantes Umbræ bene dicuntur *celari* et ipso loco et semita per eum ducente.

445—449. Alias nunc heroinas subjungit poeta et diversas a misere amantibus. Odyss. λ, 321 Φαίδρην τε Πρόκριν τε ἴδον, et v. 325 στυγερὴν τ' Ἐριφύλην, Ἥ χρυσὸν φίλου ἀνδρὸς ἐδέξατο τιμήεντα. De his omnibus Apollodor. Hygin. Diodor. Sic. Ovidii Metamorph. præter Servium ad h. l. consulendos esse ut moneam, necesse non est. Præter illos tamen apponemus loca saltem classica. De Procride v. Met. VII sub f. De Eriphyle v. Odyss. ο, 244 seq. Stat. II Theb. 299 sqq. IV, 187 sqq. occisa ab Alcmæone filio, quia patrem Amphiaraum, accepto monili, prodiderat : vid. Apollod. III, 6, 2; 7, 2 et 5; et de Evadne, Capanei uxore, Eurip. Supplic. 990 seqq. Laodamia, Protesilai uxor, vel ex Luciani DD. Mort. et ex Ovid. Ep. XIII nota est. ; et de Cæneo vid. Met. XII Ovid. v. 171 sq.—445. *Mœstam*, ut Hom. στυγερὴν, h. e. μισητὴν, exprimere voluerit, necesse non est, etsi στυγερὸν eo sensu poni nemo facile dubitet. — 448. *Cæneus* vulgo lectum; dubitari nequit, *Cænis* a poeta

Rursus et in veterem fato revoluta figuram.
Inter quas Phœnissa recens a volnere Dido
Errabat silva in magna; quam Troïus heros,
Ut primum juxta stetit, adgnovitque per umbras
Obscuram, qualem primo qui surgere mense
Aut videt, aut vidisse putat per nubila lunam,
Demisit lacrimas, dulcique adfatus amore est:
« Infelix Dido, verus mihi nuntius ergo
Venerat exstinctam, ferroque extrema secutam!
Funeris heu! tibi caussa fui. Per sidera juro,
Per superos, et si qua fides tellure sub ima est,
Invitus, regina, tuo de litore cessi.
Sed me jussa deum, quæ nunc has ire per umbras,
Per loca senta situ cogunt noctemque profundam,

scriptum fuisse: quod et Heins. conjecit: ἡ Καινίς. cf. Verbeyck ad Antonin. Lib. c. 17, p. 114 sq. Firmat id quoque Ausonii imitatio in Cupid. crucif. 20 *Irrita dona querens, sexu gavisa virili, Mœret in antiquam Cænis revocata figuram;* etsi et ibi in multis *Cæneus.* In nominibus propriis, inprimis ex Græco ductis, rationis grammaticæ major auctoritas quam scriptorum per librariorum stuporem inquinatorum habenda.

450 sqq. Episodium de Didone, merito suo laudatissimum, ad Homeri ductum de Ajace Il. λ, 542 sqq. effinxit. — 452. *Ut juxta primum* Dorvill. *Per umbram* vulgo lectum, etiam in præstantioribus. *Per umbras* quinque, nec contemnendi, ap. Heins., ita non eleganter *Obscuram* sc. Didonem acciperes; ut jam Servium fecisse video. Recepit quoque id Wakefield. — 452, 453, 454. Suavis comparatio Didonis ægre per umbram visæ cùm nova luna; petita ab Apollon. IV, 1479, 1480, ut jam alii notarunt. Visus est Lynceus Herculem procul videre; ὥς τίς τε νέῳ ἐνὶ ἤματι (noster, *primo mense*, nova luna) μήνην Ἢ ἴδεν ἢ ἐνόησεν ἐπαχλύουσαν ἰδέσθαι. — 456. *Nuntius* ex flammis lucentibus: sup. V, pr. — 459. *Et si qua fides tellure sub ima est;* si quid apud inferos aliud, quod fidem facere juranti potest (id enim et ipsum *fides* dici solet: conf. sup. II, 142. Male aliter Serv. et al.) — 460. Ursinus comparat Catulli versum de Coma Berenices: *Invita, o regina, tuo de vertice cessi.* Conveniunt saltem verba. — 462. *Situs* est incultæ telluris, nec manuum opera motæ, squalor et horror, quo fit ut obducatur solum sentibus, dumis, scilice: aspera itaque loca et horrida

Imperiis egere suis; nec credere quivi
Hunc tantum tibi me discessu ferre dolorem.
Siste gradum, teque adspectu ne subtrahe nostro.
Quem fugis? extremum fato, quod te adloquor, hoc est. »
Talibus Æneas ardentem et torva tuentem
Lenibat dictis animum, lacrimasque ciebat.
Illa solo fixos oculos aversa tenebat;
Nec magis incepto voltum sermone movetur,
Quam si dura silex aut stet Marpesia cautes.

(αὐχμηρὰν χῶραν) ex cultu neglecto, adeoque ex situ, qui εὐρώς est; exprimit enim Homericum Ἀΐδεω δόμον εὐρώεντα. — 465. *Siste gradum.* Hoc vero præclare ex Odyss. λ, 560 et omni oratione disertius mox silentium ex v. 562, quem jam Longini § 9, judicium nobilitavit. Ad v. 466 facile in mentem veniat Sophocleum illud : σὲ δ' ὦ φ. — προσεννέπω Πανύστατον δὴ, κοὔποτ' αὖθις ὕστερον. (Ajac. 871 sq.) — 467. *Torva tuentem* ὑπόδρα ἰδοῦσαν. — 468. *Leneibat* vett. ap. Pier. *Lacrimisque* Franc. Ceterum Burm. difficultatem recte percipiebat in eo, quod *torva tuentem animum* in Umbra exhibere videtur poeta; Jortin. autem etiam corrigebat *animam :* sine fructu. Nec satis est accipere dictum pro, *animum tuentis.* Nisi, quod valde suspicor, emistichium male expletum est, quum a Marone relictum esset : *Talibus—tuentem Lenibat dictis... Illa s.* Triplex expediendæ rei adest modus : primum ut distinguas post *dictis,* ut sit : *animum lacrimasque ciebat*, movebat, ut θυμὸν ὄρινε toties apud Hom. etiam de miseratione. Altera, ut *ardentem et t. tuentem* quartos casus absolute positos esse jubeas. Tertia tandem, eaque ceteris simplicior et melior, ut *animum* Homerico exemplo accipias pro κατὰ θυμὸν, φρένας. Sic pro vulgari forma : *leniebat ejus ardentis et torva*, torve, *tuentis animum,* non insolens est dicere : *leniebat eam animum, animo.* Alterum *lacrimas ciebat* haud dubie ad Æneam spectat, *lacrimas movebat*, volvebat, fundebat. — *Lenibat dictis animum*, lenire volebat, studebat, eam iratam, et torvis obliquisque oculis adspicientem. Jam pro *lenire* ejus animum, dicere poterat lenire eam *animo* et (quoad) *animum* (κατὰ) θυμὸν, φρένας, ut sæpe Homerus. At *lacrimas ciebat*, ipse fundebat Æneas. In 469 Euripidis Medea v. 27 Οὔτ' ὄμμ' ἐπαίρουσ' οὔτ' ἀπαλλάσσουσα γῆς πρόσωπον obversata Virgilii animo videbatur Valkenario, ad Hippol. p. 197. — 471. *Mopesia, Marsepia,* et in Goth. *in Arpeia*, aberrationes indoctorum librariorum. Steph. Byz. Μάρπησσα,

Tandem conripuit sese, atque inimica refugit
In nemus umbriferum, conjux ubi pristinus illi
Respondet curis, æquatque Sychæus amorem.
Nec minus Æneas, casu percussus iniquo,
Prosequitur lacrimans longe, et miseratur euntem.
Inde datum molitur iter; jamque arva tenebant
Ultima, quæ bello clari secreta frequentant.
Hic illi occurrit Tydeus, hic inclutus armis
Parthenopæus, et Adrasti pallentis imago.
Hic multum fleti ad superos, belloque caduci
Dardanidæ : quos ille omnis longo ordine cernens
Ingemuit, Glaucumque, Medontaque, Thersilochumque,

ὄρος Πάρου, ἀφ' οὗ οἱ λίθοι ἐξαίρονται. ὁ οἰκήτωρ Μαρπήσσιος. Alia montis pars *Lygdus* : vid. Plin. XXXVI, s. 13. Est et urbs *Marpessus* in Troade : vid. Paus. X, 12, p. 826, 827. — 472. *Corripuit* Heins. revocavit, quod habet præstantissimus quisque codex. Alii *proripuit*, quod vulgare est adeoque alterius interpretamentum. — 473. *Conjux ubi*, an de Ænea narraverit Dido Sychæo, nolim affirmare. — 475. Duplex codd. familia : Rom. cum aliis *percussus*, Medic. cum sua secta *concussus*, quem h. l. Heins. deseruit. Vulgo *perculsus*. *Percusus* Dorvill. a m. pr. *p. acerbo* Dorvill.

477. *Tenebat* aliquot Heinsiani, et defendit Marklandus ad Stat. p. 264. Possit sane et hoc ferri de solo Ænea, inprimis propter *illi* in v. 479. Sed quidni et ipsa Sibylla accenseatur, ut toties alibi? — 477 — 534. Æneas nunc peragrat campum priscorum heroum. *Datum* simplic. accipe, qua via patet, ducit. *Molitur iter*, peragit, ait Serv. scilicet ut apud poetas *moliri*, movere, et agere, facere, est primum de re magnæ molis, tum de quacunque re. *Arva ultima*, in his locis, quæ citra Plutonis regiam, Elysium et Tartarum sunt (cf. 540). — 479, 480. Sunt hi ex numero τῶν ἑπτὰ ἐπὶ Θήβαις· vid. Apollod. III, 6. *Pallentis*, tanquam umbræ : adeoque pro *et Adrastus*. Nihil amplius. Male de fugiente accipere in loco hoc. Male etiam cum hoc Adrasto confundunt inertem illum Trojanum Iliad. ξ, 37 sqq.

481. *Fleti ad superos*, apud vivos, inter homines. *Caduci*, pro πεσόντες; nescio, an primus novaverit Virgilius; ejus exemplo certe multi. Etiam *longo ordine* pro vulgari, ingenti multitudine, ut II, 766. Serv. — 483. Sunt Trojanorum nomina. — *Meduntaq. Torsilocumq. Tersiloconque*, prave codd. *Medon-*

Tris Antenoridas, Cerereique sacrum Polyphœten,
Idæumque, etiam currus, etiam arma tenentem.
Circumstant animæ dextra lævaque frequentes :
Nec vidisse semel satis est; juvat usque morari,
Et conferre gradum, et veniendi discere caussas.
At Danaum proceres, Agamemnoniæque phalanges
Ut videre virum, fulgentiaque arma per umbras,
Ingenti trepidare metu : pars vertere terga,
Ceu quondam petiere ratis; pars tollere vocem
Exiguam; inceptus clamor frustratur hiantis.
Atque hic Priamiden laniatum corpore toto
Deïphobum vidit, lacerum crudeliter ora,

taque vitiosum videri, Cerda monet; nam *Medontis* apud Homerum plurium ex Achivis nomen esse, nusquam Trojani; in versu autem, quem Virgilius ante oculos habuerit (Iliad. φ, 209), legi : Ἔνθ' ἕλε Θερσίλοχόν τε Μύδωνά τε. Sed in alienum versum incidit vir optimus. Nam Iliad. ρ, 216 Hector appellat Μέσθλην τε, Γλαῦκόν τε, Μέδοντά τε, Θερσίλοχόν τε. — 484. Iliad λ, 59 Τρεῖς δ' Ἀντηνορίδας, Πόλυβον καὶ Ἀγήνορα δῖον, Ἠΐθεόν τ' Ἀκάμαντ' ἐπιείκελον ἀθανάτοισιν. *Polypœten* adversus Homeri auctoritatem receperat Burm. ex Heinsii emendatione. Sed Homero Πολυποίτης est insignis inter Achivos principes, non inter Trojanos. — 485. *Etiam — etiam* simpl. pro etiamnum. — 487, 488. Ad animas referenda esse quis dubitet?

489 — 493. Inter feliciores hujus libri locos numerare soleo hunc. Opinionem profecto de Æneæ virtute facit summam. Nec tamen Virgilius aliter quam Homeri imitatione in præclarum hoc φάντασμα incidit : v. Odyss. λ, 604, ubi de Hercule inter Manes. *Ceu quondam* v. Iliad. θ, 75; ο, 320 sqq. *Exiguam vocem*, τρισμὸν intellige. v. Odyss. ω, 5 sqq. Vide vero ne ex nostro rerum sensu hæc dijudices, aut phantasma alienum de tuo inseras : alioqui adspectus hiscentis, nec, cum maxime velit, clara voce loqui valentis, si ad oculorum sensum revoces, risum movere potest; alienum quoque, de Ænea olim ab Achille victo cogitare. Retinendæ et revolvendæ sunt animo notiones veterum hominum, quæ obversatæ sunt poetæ animo; philosophico acumine uti non licet in poeta, quando te res ad sensum moremque revocat.

494. Sequitur episodium de *Deiphobo*, in quo argumenti dilectum, nostro saltem sensu, desideres; nullam enim suavitatem habet videre aut cogitare homi-

Ora, manusque ambas, populataque tempora raptis
Auribus, et truncas inhonesto volnere naris.
Vix adeo adgnovit pavitantem, et dira tegentem
Supplicia, et notis compellat vocibus ultro :
« Deïphobe armipotens, genus alto a sanguine Teucri,
Quis tam crudelis optavit sumere pœnas?
Cui tantum de te licuit? Mihi ſama suprema
Nocte tulit, ſessum vasta te cæde Pelasgum
Procubuisse super conſuſæ stragis acervum.
Tunc egomet tumulum Rhœteo in litore inanem
Constitui, et magna Manis ter voce vocavi.
Nomen et arma locum servant; te, amice, nequivi
Conspicere, et patria decedens ponere terra. »
Ad quæ Priamides : « Nihil o tibi, amice, relictum;

nem membris mutilatis, λωβητὸν, ἠκρωτηριασμένον, αἰκισθέντα, insigniter tamen a poeta ornatum. Sed imitator Homeri Virgilius et hic deprehenditur, si locum de Agamemnonis Umbra conferas Odyss. λ, 386 sqq. Deiphobum, a quo Helena post Paridis mortem seu abducta, seu (ut ap. Lycophr. vs. 168 sqq. Schol. ad Il. ω, 251, traditur) pro ἀριστείας præmio a Priamo accepta fuerat, in ejus thalamo a Menelao oppressum etiam videas apud Quintum XIII, 354 sq. Adde Dictyn lib. V, p. 116.

499 sqq. *Supplicia*, int. illum ipsum ἀκρωτηριασμὸν, vulnera. *Vix agnovit et compellat*, noto narrandi more Homerico, qui ex prisci ævi neglectu orationis ducendus est : pro, quum compellaret. *Notis*, ornans epitheton; quales notorum, familiarium, esse solent : inf. 688 *notas audire et reddere voces* : familiariter confabulari : ut faciunt, qui sibi *noti* sunt. *Genus*, γένος,, oriundus, ut et supra. — 501. *Optavit*, ex προείλετο, puto, h. e statuit, induxit in animum, ausus est. — 503, 504. Quam ornate, pro, te occubuisse pugnando.

505 — 508. Sane consentaneum hoc Æneæ pietati. Nec tamen ulterius inquirendum, unde Æneæ tempus et locus suppetere ad hoc cenotaphium potuerit, si lib. II, ſin. et III, princip. animo repetas. — 507. *Nomen* loco inditum, et *arma* in tumulo constituta et ſixa ex more (v. sup. 223). *Locum servant*, insigniunt, monumentum ſaciunt. Aut igitur ſingit poeta, aut acceperat in Rhœteo locum esse Δηϊφόβου σῆμα dictum. *Te*, ut supra 362 de corpore. *Ponere*, h. l. humare, condere.

Omnia Deïphobo solvisti et funeris umbris.
Sed me fata mea et scelus exitiale Lacænæ
His mersere malis; illa hæc monumenta reliquit.
Namque, ut supremam falsa inter gaudia noctem
Egerimus, nosti; et nimium meminisse necesse est.
Quum fatalis equus saltu super ardua venit
Pergama, et armatum peditem gravis adtulit alvo :
Illa, chorum simulans, evantis orgia circum
Ducebat Phrygias; flammam media ipsa tenebat

510—512. *Funeris*, cadaveris (sic inf. IX, 491 *quæ nunc funus lacerum tellus habet?*), umbræ, non ipsi cadaveri. Viderunt jam alii. Ceterum locum respicit Auson. in noto epitaphio n. XIII. *Lacænæ* v. sup. II, 601. De Helenæ in excidio Trojæ fatis omnino v. II, 567 sq. Ait illa apud Euripidem in Troad. 966, 967, se post Paridis mortem a Deiphobo raptam esse. At alii ἀριστείας præmium eam a Priamo assignatam esse narraverant : Lycophr. 168 sq. Schol. ad Il. ω, 251. *Monumenta*, δείγματα, indicia, in me, sceleris sui.

513—519. *Namque ut s.* v. sup. II, 25, 248 sq. — 514, 515. *Saltu venit super*, hoc est supergressus est, parte murorum dejecta, ὑπερέθορεν, ὑπερέβαινε; hactenus etiam *scandit fatalis machina muros* II, 237 et *gravis* ut *feta armis:* v. sup. 234 sqq. In h. l. ante oculos poetæ locus ex Ennio a Macrob. VI, 2 servatus: *Nam maximo saltu superavit Gravidus armateis equus, Qui suo partu ardua perdat Pergama;* aut ut scriptum fuisse conjectes: *Nam maximo saltu superat Gravidus armateis Equus, Qui suo p.* (sc. ut *gravid' armatis* et *suo* una syllaba eloquaris). Hausit ex eodem loco Lucretius I, 477, 478 jam ab aliis excitatus : *Nec clam durateus Trojanis Pergama* partu *Inflammasset equus* nocturno *Grajugenarum.* — 517. *Ovantes* in nonnullis lectum, ex Servio colligas. *et ovantes* Zulich. *evhantis* fragm. Vatic. et Rom. *bacchantes* sec. Moret., indocta interpolatione. *Atria circum, litora circum* tentabat Jo. Schrader. — *Illa* v. 517 sqq. ingeniosum poetam decent. Flamma seu face ex arce ab Helena sublata Achivis signum datum. At h. l. quomodo fraus ea fieri potuerit, probabilitas adfertur major, institutis in publica lætitia sacris Bacchicis, thiaso Bacchantum ducto. Helena igitur circumducebat Trojanas matronas *evantes orgia*, ex orgiorum more, εὐαζούσας τὰ ὄργια, evando celebrantes, hoc est, ὀργιαζούσας, inter faces jactatas. *Evantes chori,* quos Ariadne ducit, etiam apud Propert. II, 3, 18 occur-

Ingentem, et summa Danaos ex arce vocabat.
Tum me, confectum curis somnoque gravatum,
Infelix habuit thalamus, pressitque jacentem
Dulcis et alta quies, placidæque simillima morti.
Egregia interea conjux arma omnia tectis
Emovet, et fidum capiti subduxerat ensem;
Intra tecta vocat Menelaum, et limina pandit:
Scilicet id magnum sperans fore munus amanti,
Et famam exstingui veterum sic posse malorum.
Quid moror? irrumpunt thalamo; comes additur una
Hortator scelerum Æolides. Di, talia Graiis

runt. Locus Odyss. δ, 277 seq. frustra huc vocatur. *Summa ex arce*, ad Helenam refer.

520. *Cum me* duo Heins. *Curis*. Illa nocte Trojani epulis lusibusque vacaverant: II, 265 *Invadunt urbem somno vinoque sepultam*: inter hæc quis locus, dicas, esse potuit *curis?* Itaque Jo. Schrader. notis ms. emendat *confectum choreis;* mallet tamen *thiasis*, ut apud Statium III Silv. I, 41 occurrit: *confectus thiasis*. Ingeniose profecto. Possunt tamen duo moneri. Primo *curæ* spectant ad diem, qui præcesserat, quum de discessu Achivorum nondum certiores essent facti, quemque adeo inter sollicitudines et inter labores belli solitos exegerat Deiphobus; tum vero, choreas ducebant feminæ: non item viri bellis operati; quam parum hoc viris principibus dignum memorasset poeta, si Hectorem, Æneam, eisque similes, aut nunc Deiphobum, choros ducentem, exhibuisset! — 520—530. *Confectum curis somnoque gravatum*. Comparant Intpp. Odyss. ζ, 2 Ὕπνῳ καὶ καμάτῳ ἀρημένος. Aliis locis καμάτῳ ἀδδηκότες ἠδὲ καὶ ὕπνῳ Iliad. κ, 18. — *Placidæque simillima morti*. ὕπνος — Νήγρετος, ἥδιστος, θανάτῳ ἄγχιστα ἐοικώς. — 523—525. Locum hunc pugnare cum verss. 567 sqq. l. II multi viri docti crediderunt, fuitque hoc inter caussas, cur istos versus sublatos esse vellent. Sed fuit Deiphobi domus in ipsa arce, et potuit Helena scelere in maritum commisso tamen latebras quærere, quas altero loco memoravit poeta. — 524. *Emovet* et *subduxerat*, etsi non grammatice, tamen ad sententiam saltem vi pollent æquali. — 527. *Veterem* Sprot. Haud dubie elegantius *vetus fama malorum* pro *fama veterum malorum* diceretur; et *vetus* ac *pristinus* pro priori jam apud poetam vidimus. — 528, 529. Suave hoc et Homericum, vel in hac ipsa re (v. Odyss. θ, 517, 518), quod nec ab hoc facinore Ulysses abest. — 529. *OEliides* Medic. cum binis Heins. Sic in

Instaurate! pio si pœnas ore reposco.
Sed te qui vivum casus, age, fare vicissim,
Adtulerint : pelagine venis erroribus actus,
An monitu divum? an quæ te fortuna fatigat,
Ut tristis sine sole domos, loca turbida, adires? »
Hac vice sermonum roseis Aurora quadrigis
Jam medium ætherio cursu trajecerat axem;

Servianis nonnulli legisse memorantur. *Eoliades* fragm. Vatic. *Elides* ap. Pompon. Sab. Sed dictus Ulysses *Æolides*, quatenus ejus genus a nonnullis a Sisypho ductum, Æoli f., a quo Anticlia mater ante nuptias cum Laerta factas oppressa fuerat. — 530. *Instaurate,* docte, retribuite, rependite. *Pio ore,* si pœnas justas peto.

531 — 533. Adumbrati ex Homerica ratione Odyss. λ, 154 sq., ubi Ulyssem mater simili modo alloquitur. Mira autem videri potest appellatio : num errore maritimo ad loca infera delatus sit? Sed cogitandum est de aditu, qualis Æneæ fuit, per Avernum, postquam ad Cumanum litus appulerat. — 533. *Admonitu* tert. Rottend. *Te* abest a binis Burmann. *aut quæ te* pr. Hamb., quod ferri posset. *An quia te* nonnulli libri Donati ad Terent. *Quæ,* quod omnes scripti et editi habent, Burmannus ita explicat, *an fortuna* (casu sexto accipe), *quæ te fatigat.* Durum hoc; sed dictum fere ad græcam rationem : quandoquidem plena forma est : *an venis fortuna* (fato), *quæ fortuna te fatigat.* Græce poni solet alterum. — *An quæ te fortuna fatigat* paullo durius dictum pro : *an fortuna* (sexto casu) *venis*, *quæ te fatigat*, h. casu adverso, fortuna infesta huc adductus. Minus bene olim acceperam, *an fortuna est*, *quæ te fatigat. Sine sole domos*, ἀνηλίους δόμους vel μυχοὺς Euripidis apud Guell. et Cerdam. *Loca turbida.* Cogitandum est Chaos ad loca infera referri solitum : et *aer turbidus* pro obscuro.

535—539. *Hac vice sermonum* Guellius illustrat per Homericum Νῶϊ μὲν ὣς ἐπέεσσιν ἀμειβόμεθα. add. Apollon. II, 450 ὥς τώγ' ἀλλήλοισι παραβλήδην ἀγόρευον. Ex altero versu se non expedit Burmannus, neque ego me, neque alius, quem quidem norim. De verbis singulis tantum monebo. *Axis* haud dubie poetis pro cœlo omnino dictus, ut et alibi. Facit autem Aurora quadrigis suis ab oriente evecta decursum per cœli convexum versus occidentem eodem modo atque is, qui subsequitur illam, Sol. Auroræ decursum hunc puta fieri intra tempus diluculi et orti Solis. Noctu enim factum erat sacrum; iter autem ingressi erant ad infera loca jam sub diluculi tempus, *primi sub lumina solis et ortus* v. 255. Igitur Aurora jam cœli

Et sors omne datum traherent per talia tempus;
Sed comes admonuit, breviterque adfata Sibylla est :
« Nox ruit, Ænea; nos flendo ducimus horas.
Hic locus est, partis ubi se via findit in ambas;
Dextera, quæ Ditis magni sub mœnia tendit;
Hac iter Elysium nobis : at læva malorum
Exercet pœnas, et ad impia Tartara mittit. »
Deiphobus contra : « Ne sævi, magna sacerdos;
Discedam, explebo numerum, reddarque tenebris.
I decus, i, nostrum; melioribus utere fatis. »
Tantum effatus, et in verbo vestigia torsit.
  Respicit Æneas subito, et sub rupe sinistra

partem aliquam, nam, ex vulgari poetarum usu, quo intra fines omnia sunt *media*, id quoque *medium cœlum* poetæ dici potest, cursu exegerat, ut nox nunc prorsus depulsa esset; itaque poeta ait : *Nox ruit*, *Ænea*. Argutias captat Servius cum aliis. Saniora affert Cerda. De reditus ad superos tempore nil memorat poeta. Itaque nec de eo laborandum. Sed, ex sacrorum Manibus factorum more, orto die, sive hoc sive alio, Æneas infera loca relinquere debuit; ut vicissim cum ortu solis Manes ad infera loca redire solent.

540 — 547. Inter hæc in bivio erant constituti; altera via præter Ditis regiam ad Elysium, altera ad Tartarum ducente. *Ambas*, simpl. pro, duas. Plutonis regiam intellige per *Ditis mœnia;* conf. inf. 620 sq. — 543. *At læva malorum Exercet pœnas*, bene intelligo accipiendum esse, pro, læva parte exerceantur pœnæ in malos; sed tum non bene adjicitur : *et ad impia Tartara mittit.* Nam sic *læva* primo loco per figuram, altero loco proprie est accipiendum. Aut igitur hemistichium ab alia manu succrevit, id quod admodum probabile fit; aut hoc inter emendanda a poeta sepositum fuit. Friget quoque τὸ *nobis* v. 542. — *At læva malorum Exercet pœnas :* locus ponitur pro illis, qui exercent, exsequuntur pœnas. Dura tamen ratio. — 544. *Ne sævi* pro vulgari : ne irascere. *Explebo numerum.* Piget Servianarum nugarum. Haud dubie de reditu ad umbras, a quibus discesserat, est intelligendum; numerus earum ejus discessu uno capite erat deminutus. *Reddar tenebris*, puta eos confabulando processisse via versus Elysium. Caliginosa autem hæc citeriora loca esse satis vidimus.

548 sqq. Omnino ille in toto hoc loco carceris faciem habet. Cura ejus mandata Rhadaman-

Mœnia lata videt, triplici circumdata muro :
Quæ rapidus flammis ambit torrentibus amnis
Tartareus Phlegethon, torquetque sonantia saxa.
Porta adversa ingens, solidoque adamante columnæ,
Vis ut nulla virum, non ipsi exscindere ferro
Cœlicolæ valeant. Stat ferrea turris ad auras,
Tisiphoneque sedens, palla succincta cruenta,
Vestibulum exsomnis servat noctesque diesque.

tho v. 566, pro carnifice est Tisiphone 571, pro janitore Hydra 576. *Sub rupe sinistra :* rupem ex Homero traxit, ubi inter Stygem et Cocytum Πέτρη τε ξύνεσίς τε δύω ποταμῶν ἐριδούπων Odyss. κ, 515. *Mœnia* h. l. de loco qui includitur muris, ut alias pro urbe. *Triplicem murum* suppeditavit Hesiod. Theog. 726, sed ibi sublimior rei imago, χάλκεον ἕρκος, et ἀμφὶ δέ μιν νὺξ Τριστοιχεὶ κέχυται περὶ δειρὴν h. e. fauces Tartari. Ex utroque profecit Miltonus *Parad. lost*, B. II, 642 seqq. — 551. *Tonantia* Rom. conf. sup. ad V, 866. *Torquetque* pro, torquens. Est Homerica ratio, qua mutatur participium, quod pro epitheto esset, in novam propositionem. — 552. *Solidæque* emendasse Vossium ex Burm. disco ; sc. ut in vulgarem orationem deflecteretur poetica vis. *Que* deest alteri Hamb. *Aversa* et *columbæ* Goth. tert., miro librarii stupore. Et horum hominum barbariem excutere non piget! — *Columnas* de postibus accipio. Imitatur Homericum Il. θ, 15 Ἔνθα σιδήρειαί τε πύλαι, καὶ χάλκεος οὐδός. *Stat ad auras*, educta est; in *auras* hic et vers. 561 argutati sunt veteres jam inde a Pollione : v. apud Serv. ; quia alibi nec aer nec aeris motus Tartaro tribuitur. Verum h. l. altitudo portæ sollenni forma loquendi redditur : esse eam eductam *in auras*, *in cœlum*. Poetico sermoni hoc ita proprium putandum, ut illa plane locum non habeat subtilitas, an *aura* in locis inferis sit. — 553. Adeo nullus inde reditus ad superos. Quod *turrim* appellat, puta esse ædificium ingens, in altum eductum, pro carcere, aut ergastulo, sed illud magis ad rem, habendum : δεσμωτήριον. —555. Tisiphones vestem cruentam ex Homero petiit Il. σ, 538, ubi Κὴρ Εἷμα δ' ἔχ' ἀμφ' ὤμοισι δαφοινεὸν αἵματι φωτῶν, accommodatius sane in pugna. conf. Statius I Theb. 109, 110. — 556. *Exsomnis* vel *exomnis* Medic. cum plerisque Heins. Burmann. et Pier. ; item fragment. Vatic. et ed. Ald. pr. Ergo recte receptum ab Heinsio et illustratum exemplis. Altera lectio *insomnis* e Rom. fluxit aliisque, sed paucioribus ; et sic ed. Mediol. Ald. secunda, Junt. aliæ-

Hinc exaudiri gemitus, et sæva sonare
Verbera : tum stridor ferri, tractæque catenæ.
Constitit Æneas, strepitumque exterritus hausit.
« Quæ scelerum facies? o virgo, effare; quibusve
Urgentur pœnis? quis tantus plangor ad auras? »
Tum vates sic orsa loqui : « Dux inclute Teucrum,
Nulli fas casto sceleratum insistere limen;
Sed me, quum lucis Hecate præfecit Avernis,
Ipsa deum pœnas docuit, perque omnia duxit.
Gnosius hæc Rhadamanthus habet durissima regna,
Castigatque auditque dolos, subigitque fateri

que velt. *E somnis* ed. Ven. — *Vestibulum* simpl. pro aditu. — 557, 558. Numerosissimi versus; sed et mirus dilectus rerum, quæ auditu mentem percellunt, factus est. Miltonum hos versus expressisse lib. VIII, 240 sqq., jam alii notarunt. — 559. *Strepituque e. hæsit*, Medic., at in Rom. *strepitumque e. hæsit*, item in Longob. et fragm. Vatic., sed *u* superscripto. Videtur tamen alterum *hausit* poeta dignius, quod ubique editum, saltem inde ab Aldo.

561. Vulgo *quis*, quod tamen h. l. Mediceus servat. *Clamor* alter Menag. *clangor* Gud. et Leid. cum binis Goth. *Qui clangor tantus* Vratisl. *Ad aures* aliquot Pier. et Burm. — 562 — 569. *Insistere*, exquisite pro ingredi; et *limen* pro limini vel in limine. — 563. *Sceleratum* vid. Ovid. Met. IV, 455, et ad Tibull. I, 3, 67. *Sceleratum* est sceleribus contaminatum, adeoque impurum, incestum; itaque pii, *casti*, arceantur ab hoc loco. — 564. Præest Sibylla luco Averno, ut sacerdos; nam sacerdotes *præfici*, *præesse*, ut *sacris*, ita *templo*, dicuntur. — 565. *Deum pœnas*, quas dii nocentibus statuerunt : ut apud Auson. in Cupid. crucif. 56, myrtus *invidiosa deum pœnis*. Hoc ex Servio tenendum. *Me per omnia duxit*, seu narrando, et percensendo singula; ut ipsi *percurrimus, perlustramus*, singula, ita alii nos ducunt per partes; seu ut Hecate Sibyllam vere per Tartari recessus duxerit; et sane 582 *Hic et Aloidas — vidi — vidi et Salmonea;* et 596 *Cernere erat.* — 567. *Dolos;* scelera dolo malo commissa. Porro cogit fateri *piacula*, crimina, *commissa apud superos*, in vita, *quæ quis distulit*, sc. *fateri*, adeoque occultavit, h. e. effecit, ne in judicium adduceretur et puniretur (ut *caussa*, *judicium*, *pœna differri* dicitur in vulgari sermone): *in seram mortem*, h. e. non reus factus est, neque adeo pœnam eorum persolvit, dum viveret, *furto lætatus inani*, quod latere deos, et impune sibi

Quæ quis apud superos, furto lætatus inani,
Distulit in seram commissa piacula mortem.
Continuo sontis ultrix adcincta flagello
Tisiphone quatit insultans, torvosque sinistra
Intentans anguis, vocat agmina sæva sororum. »
Tum demum horrisono stridentes cardine sacræ
Panduntur portæ. « Cernis, custodia qualis

abire putabat commissa; sed temere. Ita puto hæc expedienda esse. Seneca Herc. fur. 729 addidit novum auctarium : *oblitos sui sceleris nocentes debitas pœnas dare.* Propius ad Maronem Statius IV, 531 ; Minos—*adigitque expromere vitas Usque retro, et tandem* pœnarum lucra *fateri.* Rhadamanthus autem h. l. *Triumviri capitalis more* supplicia sumit, et quæstionem tormentis admotis habet in reos ad exprimendam scelerum confessionem.

570. *Ultrice a. f.* Heinsium id ora codicis conjecisse narrat Burm., perperam utique. *Succincta* Schol. Stat. ap. eund., ex interpretatione : ex vs. 555. Ne autem putes *accincta* otiosum esse, cogita de carnifice ad tormenta admovenda se accingente, ut expeditiores manus sint. *Accita* Goth. tert. — 570 — 572. *Tisiphone,* carnificis seu servi publici loco, reos damnatos ad carcerem raptat. — 571. *Tortosque* facile aliquis malit, et sic Pier. aliquot, ex Heins. autem solus Hamb. et Goth. sec. — *Quatit sontes flagello,* docte. Proprie *quatitur flagellum*, quo sontes percutiuntur. Apud Statium I Theb. 112, 113, Tisiphone altera manu hydram, altera titionem quatit. *Agmina sororum* de Furiis, ut sup. IV, 469. Inclamat illa sorores : qua de caussa statim videbimus.

573—579. Dum loquitur Sibylla, porta Tartari aperiri vulgo putatur. In hoc jam Servius præivit. Si tamen rerum ac sententiarum ordinem accuratius consideres, rationem vulgarem non satisfacere senties. Pergit quoque narrare Sibylla de se. Sed alia incedendum est via. Tisiphone servat vestibulum, aditum Tartari v. 555. Ea damnatis a Rhadamantho statim manus injicit, et ad Tartari portam, quæ semper clausa habetur, eos agit, (ἄγονται πρὸς Ἐριννύων ἐπ' Ἔρεβος καὶ Χάος διὰ Ταρτάρου, sunt verba Socratis, in Axiocho) inclamatque sorores. Tum demum (v. 573) aperitur porta. Videamus nunc singula. *Cernis*, pergit Sibylla, *custodia qualis*, quæ custos, scil. Tisiphone, *vestibulo*, ad aditum, *sedeat; facies quæ limina servet;* nam *intus*, intra portam, *sævior* facies, Hydra, sedem habet etc. Hæc haud dubie vera ratio. Nunc v. 574 *custodia* quæ sit, satis expeditum est. Servius Megæram, alii Hydram, alii aliter accipiunt. Sed est ipsa illa Tisiphone, de qua ad-

Vestibulo sedeat? facies quæ limina servet?
Quinquaginta atris immanis hiatibus Hydra
Sævior intus habet sedem; tum Tartarus ipse
Bis patet in præceps tantum, tenditque sub umbras,
Quantus ad ætherium cœli suspectus Olympum.
Hic genus antiquum Terræ, Titania pubes,
Fulmine dejecti, fundo volvuntur in imo.
Hic et Aloidas geminos, immania vidi
Corpora, qui manibus magnum rescindere cœlum
Adgressi, superisque Jovem detrudere regnis.

huc poeta egit.—576. At *Hydra,* inquies, in vestibulo orci v. 287 inter cetera monstra fuit recensita. Jam Servius monuit hoc. Expeditur varie : equidem Hydram non de una illa ab Hercule domita, sed simpliciter pro serpente monstroso dictam accipio. — 577, 578, 579 ex Iliad. θ, 16 et Hesiod. θ, 720 sqq. conf. ibid. 740 sqq. notissimis locis; sed in majus aucta re. — 579. Burmannus post Ursinum, Lucretium IV, 418, 419, imitatione expressum monet. Saltem similitudo aliqua intercedit : aquæ collectio — *Despectum præbet sub terras impete tanto, A terris quantum cœli patet altus hiatus.* Alia similitudo est Georg. II, 291 Æsculus — *quæ quantum vertice ad auras Ætherias, tantum radice ad Tartara tendit.* — *Cœli suspectus*, h. e. prospectus per aerem (male enim jungunt *cœli Olympum*), a terra *ad Olympum, ad cœlum;* nam ex Tartaro prospectus ad cœlum esse nequit; quippe cum infera loca sint sub terra, et subter iis demum Tartarus depressus jaceat. Talis etiam Tartarus sub Hade apud Homer. Iliad. θ, 13 sqq. cf. Jortinus Diss. VI, p. 224 sqq. Tartari igitur, qui sub Hade, isque sub terra est, si eum ingressus fueris, tanta in profundum est altitudo, ut spatium ejus sit bis tantum, quantum inter terram et Olympum, prospectu e terra per aerem facto.

580, 581. v. Hesiod. Theog. 129 sq. Apollod. I, 2, 1. Titanas γηγενεῖς designat. *Fundo volvuntur in imo,* præclare, ut imum ad Tartarum detrusos exhiberet.

582—584. De Oto et Ephialte Aloei f. videndus Homer. Od. λ, 304—319; Apollod. I, 7, 4. Expressus is est h. l. a Marone, nec tamen, ut sublimitate cum Homero contendere vellet. Spectat autem hæc et sequens fabula ad mythos stirpis Æolicæ, quos genus mythorum rudius et antiquius constituere deprehendo. vid. Apollod. I, 7, 3 sqq. et Not. tom. III, tab. VIII, p. 1005. Manifestum hoc in his ipsis fabulis, quæ h. l. subjiciuntur de Aloidis, Salmoneo et ceteris.

Vidi et crudelis dantem Salmonea pœnas,
Dum flammas Jovis et sonitus imitatur Olympi.
Quatuor hic invectus equis, et lampada quassans,
Per Graium populos mediæque per Elidis urbem
Ibat ovans, divumque sibi poscebat honorem,
Demens! qui nimbos, et non imitabile fulmen
Ære et cornipedum pulsu simularat equorum!
At pater omnipotens densa inter nubila telum
Contorsit; non ille faces, nec fumea tædis

585—594. *Vidi dantem pœnas*, *dum imitatur :* pro, dantem pœnas, quod imitatus erat. Scilicet pro deo haberi voluit. *Sonitus O.*, tonitrua. — 588. *Mediamque* Menag. pr. bene, sed alterum doctius. *Medioque* Franc. *Urbem* miror a nemine esse sollicitatam : quæ enim illa urbs Elidis? quæ heroicis temporibus nec urbem eo nomine, nec urbes omnino habuit, sed vicos, multo post in Elidem urbem contractos (v. Strabo VIII, p. 336 D); urbes autem non nisi serius. Si per prolepsin dictum, accipiendum, per mediam urbem Elidem. Verum Elidis urbs *Salmonia* vel *Salmone* ad Alpheum intelligenda, quam Salmoneus sive condidit, sive inhabitavit. vid. Strabo l. c. p. 856. D; Diodor. IV, 68. *Pisæ nemora et Elidis agros* suo more memorat imitator loci Valer. Fl. I, 662 sq. *Per Hellados urbes* conj. Jo. Schrader. in schedis.— *Mediæque per Elidis urbem :* novam urbem a Salmoneo conditam, Salmoniam, ad Alpheum, adeoque in media Elide sitam, intelligere potuit; eadem fulmine conflagrasse fertur apud Apollod. I, 9, 7. Si, quod ex poeticæ orationis usu facere licet, ipsam urbem, Elidem, declaratam esse contendis, ut *Elidis urbs* dicta sit pro Elide, *per eam mediam ibat*, etc. tum dicendum, poetam parum accurate per prolepsin urbem serius conditam memorasse. — 590. *Demens;* ex Νήπιος Il. β, v. 38 et al. Σχέτλιος, ὅς etc. Iliad. ε, 403 de Hercule, qui Plutonem sagitta percusserat. — 591. *Pulsu* Heins. recepit ex Medic. a m. pr. et Gud. præter alios apud Burm. et majorem partem Pier., inter quos Rom.; adde fragm. Vatic. a m. pr. Haud dubie elegantius. Alii et edd. inde ab Aldo, interpretamentum habent: *cursu;* alii *curru*. Rottend. pr. a m. sec. *cursus*. *Simularet* aliquot Pier. et quinque Burm. cum fragm. Vatic. a m. pr. alii *simulabat*. — *Ære et pulsu equorum :* æreo curru; et forte, quod additum ab aliis, æreis laminis in solo substratis, quas equorum ungulæ pulsarent. — 593. *Non ille faces* hoc valde suave ad deprimendum Salmoneum. Tres erant dicendi formulæ, ex qui-

Lumina, præcipitemque immani turbine adegit.
Nec non et Tityon, Terræ omniparentis alumnum,
Cernere erat; per tota novem cui jugera corpus
Porrigitur, rostroque immanis voltur obunco
Immortale jecur tondens, fecundaque pœnis

bus exquisitiorem prælatam vides : *tædas lumine fumeo : lumen fumeum tædarum*, et *lumen fumeum tædis. Turbine* pro fulmine, ut solent nimbi, turbines, procellæ cum eo esse conjunctæ.

595. *Omnipotentis* Arusianus et Nonius, librique nonnulli Pierii a m. sec., inter quos Roman. et Heinsiani aliquot recentiores cum Erf., sed cum iis tamen Medic. a m. pr., it. fragm. Vatic. a m. pr. cum binis Goth. Vincitur hic codd. consensus et auctoritas judicio elegantiæ. Et Παμμήτειρα expressum videri potest. *Omnipatentis* Leid. et Medic. a m. sec. — 595—600. Etiam in *Tityo*, ut in Aloidis, vasti corporis robur, et nata inde insolentia, ὕβρις, declarata a veter. poetis. Omnium qui usquam facti sunt, versuum pulcherrimos esse hos pronuntiat Vir doctus. Sunt sane ornatissimi, sed nec inventi ulla in iis laus (nam præivit Homerus loco nobili, Odyss. λ, 575—580, et in verbis Lucret. III, 997 sqq. et Attius in Prometheo apud Cic. Tusc. Qu. II, 10; quæ loca comparanda sunt in singulis, sed æquiore et meliore judicio, quam Scaliger, Cerda et alii in Homero et Virgilio fecerunt), nec res exponitur, quæ aliqua cum suavitate cognosci possit. Non enim horret animus legentis, sed aversatur jecur sanie diffluens. *Alumnum* accipiam pro filio, ut Homer. γαίης ἐρικυδέος υἱόν. Volunt tamen Interpretes poetam alteram narrationem sequi, qua ex Elara susceptus a Tellure utero fuit gestatus. Præter Apollodorum (I 4; I Not. p. 43) v. Apollon. I, 761 sqq. *Per novem jugera*, antiquo sermone ad corporis vasti speciem declarandam hoc valere potuit. Tumulum tamen novem plethrorum ad Panopeas Bœotiæ (οἱ Πανοπεῖς vel ὁ Πανοπεὺς urbis nomen est) monstratum Pausan. X, 4, p. 806 narrat. — 597. *Adunco* quo auctore in vulgaribus edd. irrepserit, non vacat inquirere. Ex uno Medic. suo Pier. illud laudat. *Obunco* Heins. revocavit ex Medic. aliisque; sic et habebant edd. veteres, Aldinæ utique omnes. At Rom. fragm. Vatic. et alii, *abunco*. Conf. inf. XI, 755. Αἰγυπιοὶ ἀγκυλοχεῖλαι apud Hesiod. Sc. H. 405 vocem illustrant; nihil amplius. — *Voltur :* in Homero duo vultures, ad terrorem majorem. — 598. *Jecor* Gud. *Tondens* bene tuetur Heins. Sic. Medic. et alii, omnesque Pieriani, etiam tres Goth. cum fragm. Vatic. Alii *tundens ;* et sic ed. Aldd. priores.

Viscera, rimaturque epulis, habitatque sub alto
Pectore; nec fibris requies datur ulla renatis.
Quid memorem Lapithas, Ixiona, Pirithoumque?
Quos super atra silex jam jam lapsura, cadentique
Imminet adsimilis; lucent genialibus altis

At in Ald. 1514 Nauger. edidit *tondens*. Alterum quidem, *tundens*, tuetur Cerd. Sed exquisitius alterum.—Laboravit poeta forte, ut Homeric. Δέρτρον ἔσω δύνοντες exprimeret. *Immortale jecur*, Hesiod. de Prometheo ἧπαρ ἀθάνατον est Theog. 523. *Fecunda pœnis viscera* præclare, jecur, quod renascitur ad novum supplicium, ut iterum erui possit. *Epulis,* ad epulas. *Rimantur:* de animantibus pabulum e terra eruentibus. Sic cygni *rimantur prata* Georg. I, 384.

601, 602. *Quo super* Roman. *Silix* Leid. *Cadente* tres apud Burmannum. *Que* a multis abest, etiam a Romano. Male; inest enim vis ad reddendam auribus soni imaginem. Quum hoc, quod sequitur, communi narratione Tantalo tribuatur, nec trinis, qui memorantur, simul tributum alibi sit: potest lectio Romana præferri: *quo super*, ut interrogatio continuetur: *Quid memorem* — *Quo super* — *imminet adsimilis?* Etsi vel sic, si hoc scribere voluisset Maro, scripturus fuisset: *Et, super atra silex quem jam lapsura, cadentique Imminet adsimilis?* Nunc, quum semel huc devenerim, video nos totum locum male constituisse mala interpunctione; quum pergendum esset in interrogatione, et referendum ad, *quid memorem*, id quod sequitur, hoc modo: (Quid porro memorem eos) *quos super atra silex jam jam lapsura cadentique Imminet adsimilis?*

601—607. Duo Homeri loca ante oculos habuit, Od. λ, 581 de Tantalo, et 592 de Sisypho; fabulam tamen affert a vulgari narratione diversam: Ixionem et Pirithoum ex Lapitharum gente oriundos, assidere epulis, saxo supra caput minante ruinam. Verum in Marone occurri, et ad unum aliquem alium ac diversum res referri potest interpunctione mutata. Ad Phlegyam Statius I Theb. 713, et ad Phlegyam et Thesea Valer. Flac. II, 192 sqq. hoc idem supplicium transtulere. Tantali capiti imminere saxum, jam alii commenti erant, interque eos Pindarus Ol. α, 88 sqq. et Euripides Or. 6 et 980 sq., ubi conf. Schol., iisque antiquiores, Alcæus et Alcman. vid. Schol. Pind. l. c. Add. Cic. Tusc. IV, 16; Lucret. III, 953 sqq. Promiscue loca alia apposita apud Guell. et Cerdam. Homerus eum in lacu sitientem destituerat; et videtur lacus Tantali ad Sipylum, cui saxum prominens incumbebat, locum fabulæ fecisse: conf. Pau-

Aurea fulcra toris, epulæque ante ora paratæ
Regifico luxu, Furiarum maxuma juxta
Adcubat, et manibus prohibet contingere mensas,
Exsurgitque facem adtollens, atque intonat ore.
Hic, quibus invisi fratres, dum vita manebat,

san. VIII, 17. Etenim omnino ea e Phrygia origines habuit. Sed lacum Tantali, in quo stans ille perperam affectabat aquas et poma apud Homerum, eleganter in mensam opiparam mutavit Maro, seu quem ille sequutus est poeta. Assidet *Furiarum maxima* (quæ et apud Valer. Flacc. I, 817 occurrit, dicta ut *maxima natarum*, v. sup. ad I, 521. Est autem alia major natu, alia minor, Eurip. Iphig. in Taur. 963 πρέσβειρ' ἅπερ ἦν Ἐριννύων. Apud Statium Theb. VII, 477 *Eumenidum antiquissima*. Aliter sup. III, 252 de Harpyiarum una), seu Megæra seu Alecto (nam Famem vix bene huc advocat Servius, laudato loco l. III, 252), et vetat epulis frui; hoc plus dignitatis habet, quam fuga pomorum et aquæ in Tantalo. Atrocius rem extulit Æschylus Eumen. 264 sqq. *Genialibus toris :* quoniam genialibus epulis, h. e. opiparis, lautis, quæ ad hilaritatem invitant, habendis positi sunt. v. ad Georg. I, 302, ubi *genialis hiems*. *Lucent fulcra* pro sunt : torus aureus est. De *fulcris* quæritur. Lecti substructi sunt pedibus aut fulcris, h. e. quocunque alio basis genere; pro *lecto* aureo poeta *fulcra* posuit. Quod autem fabulam de Ixione Ge. III, 38, 39; IV, 484 allatam nunc deserit, quod mirantur viri docti (cf. Schrader. ad Musæum pag. 285; Ouwens N. H. p. 23, 35 sq.) id poetæ haud dubie licet facere, quippe qui nullum doctrinæ systema condere velit.

608—614. Hos versus equidem sententiarum et verborum gravitate commendatissimos esse velim. Fuere nonnulla in Platonis locis, quæ sequi potuit; sed alia sibi ipsi debere videtur, etsi de hoc nihil affirmari potest. A multis enim passim poetis antiquioribus argumentum idem fuisse tractatum videtur. Confer quoque scurram Aristophanem, qui exagitat seu philosophos seu initiatos, in Ran. 145—151. Homerus, etsi Tantalum, Tityum, ac Sisyphum pœnas scelerum luere in locis inferis monuit, non tamen aut loca pœnarum discreta aut scelera definit, quorum pœnæ exigantur, præter unum perjurium, Il. γ, 279; τ, 258, 259. conf. Jortin. Diss. VI, pag. 230. Scilicet temporum, quibus vivebat, simplicitas erat tanta, ut super moribus ac virtute nondum subtiles initæ essent rationes. De gravioribus sceleribus monere satis tum erat : inque iis habebantur cædes, injuriæ in supplices et hospites, tandem perjurium; ut contra prima humanitatis ele-

Pulsatusve parens, et fraus innexa clienti;
Aut qui divitiis soli incubuere repertis,
Nec partem posuere suis; quæ maxima turba est;
Quique ob adulterium cæsi; quique arma secuti
Impia, nec veriti dominorum fallere dextras,

menta fuere sanctitas ἱκετῶν et ξένων, τὸ ἄγος, ἀραὶ et Ἐριννύες, religio sepulturæ, terminorum, et jurisjurandi. Nec aliter in Decalogo a Mose prodito factum videas: atrociora tantum flagitia is attingit, a quibus qui vacet, parum adhuc ad honestatem profecisse nobis videri potest. At Maro ex philosophorum scriptis suum Tartarum constituit, idemque scelerum, quibus supplicia in eo constituta sunt, recensum facit paullo ampliorem; commemorat impietatem erga eos, quibus pietatis sensus debetur, avaros, duros et inhumanos, adulteros, perduelles. Ex vitæ philosophia profecit Auctor Telemachi lib. XVIII, p. 130 egregio loco! Ingratos ille, mendaces, adulatores nominat. Filium impium (ut vers. 609) etiam Polygnotus in sua tabula expresserat: v. Pausan. X, 28. *Pulsatusve parens*, h. omnino male habitus, mulcatus. Est αἰκία γονέων. Ante oculos erat Plato de LL. IX sub fin. p. 940 C ed. Frf. Steph. p. 881 D. *Et fraus innexa clienti*, pro vulgari, illata, uti *fraude* aliquis *illaqueari* dicitur. Comparata jam ab Interpretibus Lex XII Tabb. *Patronus si clienti fraudem faxit, sacer esto*, et Horat. II Carm. 18, 23 seqq. *Incubuere*: Ge. II, 507 *Condit opes alius, defossoque incubat auro.* Argutatus tamen in hoc quoque vetus Grammaticus apud Servium Urbanus: rarum esse hoc inquiens, ut patronus clientem fallat, quum magis patronos decipiant frequenter clientes; eadem judicii iniquitate, qua nostri homines uti solent in agricolas et paganos. *Repertis*, pro partis, paratis, accipe; nec *suis*, cognatis et affinibus, *posuere partem*, ex ἔθεντο, statuerunt, tribuerunt, nisi mavis esse pro, seponere. Ad sententiam præclaros Horatii versus laudat Servius II Sermon. 2, 103; adde eundem I Serm. 1, 75 seqq., 84 seq. Et commendat poetæ judicium hæc in vita hominum observatio, esse plerumque eos, qui repente magnas divitias consequuti sunt, duros, et avaros in suos, hoc est erga cognatos egentes. *Ob adulterium cæsi* gravius posuit pro adulteris simpliciter. De lege Julia (anni 737) cogitare nondum potuit Virgilius. Potuit tamen jam tum, cum vivebat, res consiliis agitari. *Arma impia*, haud dubie bellorum civilium; de iis accipiendum, qui patriæ bellum inferunt, non qui propulsant. Concidunt itaque Servii aliorumque metus, ne in Augustum peccet.

Inclusi pœnam exspectant. Ne quære doceri,
Quam pœnam, aut quæ forma viros fortunave mersit.
Saxum ingens volvunt alii, radiisve rotarum
Districti pendent; sedet, æternumque sedebit,

poeta. *Nec veriti dominorum fallere dextras.* Argutantur Interpretes et hic, Servii exemplo. *Domini* non modo servorum sunt; sed et de libertorum patronis bene idem dixit poeta. Servorum autem pœnas hic commemorare, indignum esset poetæ epici gravitate, multo magis Romani. Tum qui fidem fallit, is et *suam* et *alterius dextram* fallere dici potest. Itaque necessario accipiendum de libertorum impietate et fraude in patronos suos. An Pompeium Menam, Cn. Pompeii libertum, qui Sextum prodidit, animo designaverit poeta, affirmare quis ausit? Nec tamen sic in Augustum peccasset, nam et is, ut ceteri homines, proditionis fructum amplecti, proditorem abhorrere debuit.

614. *Suspensi pœn. e.* Schol. Statii. I Theb. 431. Sed in toto loco Tartarus carceris notionem habet adjunctam. *Expendunt* Vir doctus in Miscell. Obss. ap. Burmann. Sed recte hic subjicit, *exspectare* hanc vim habere, ut eos pœnas certo daturos esse constet. Scilicet *exspectare* h. l. est metuere, et vulgaris oratio esset: iis hic aliquando inclusis pœna exspectanda est. Jo. Schraderus in schedis locum scabiosum esse ratus varie tentabat: inter cetera: *expendunt — Pœnarum quæ forma reos fortunave merset. Nec* Dorvill. — 614, 615. Ornati versus pro vulgari: hi inclusi variis modis puniuntur. Noli quærere, *Quam pœnam* exspectandam habeant; aut *quæ* pœnæ *forma*, *fortunave*, quod miseriæ genus, *viros mersit* (v. sup. v. 512), illos excipit, manet. Ductum hoc ex vulgari, *mergi miseriis.*

616. Iterum, tanquam poeta, ad veteres mythos redit. Non necesse est, ut solum Sisyphum et Ixionem respexerit; Ixionem quoque jam v. 601 memoraverat; adeoque enallage numeri, quam inferunt viri docti, carere possumus. *Radiis rotarum districti pendent*, ornate; rotæ illigatis membris distinentur, ἐπὶ τροχοῦ κατατείνονται, petitum a tormenti genere, quod ipsum pro supplicio interdum fuit; de quo copiose Cerda, sic tamen, ut plura genera tormentorum confundat; hoc igitur equulei genus ad Ixionis pœnam translatum est.

617—624. Multis modis fabula de Theseo fuit tractata et ornata; vide v. c. Ovid. Met. VII, 433 sq.; nec mirum, fuere enim plures, qui non modo attigerant, sed et Theseides condiderant. Actum etiam de Thesei et Pirithoi descensu in Minyade; v. Pausan. X, 28, item in Heracleis. Nam Hercules descensu ad Cerberum adducendum in inferos facto liberavit Theseum. v.

Infelix Theseus; Phlegyasque miserrimus omnis
Admonet, et magna testatur voce per umbras :
« Discite justitiam moniti, et non temnere divos. »

Apollod. II, 5, 12, p. 122. Ap. Homerum Odyss. κ, 630 seq. Theseus cum Pirithoo in inferis substiterat. Noster poeta hoc sequitur, ut Theseus, ob raptum Proserpinæ, *sedeat*. Hoc habitu pœnitentiæ et summi mœroris sensum prodi puta. Ita sedebant Theseus et Pirithous in tabula Polygnoti apud Pausan. X, 29. Et talem Theseum sedentem in Sarda expressum vides ap. Winkelmann. n. CI. In patera Italica, Etruscam vocant, quæ Veronæ servatur, Theseus serpente circumdatus retinetur, Hercule adveniente, apud Passer. Pict. Etrusc. tom. II, p. 49. Qui narrantur στρωτοῖς ἐν λεχέεσσι jacentes, alto sopore sepulti, in Tartaro apud Hesiodum Theog. 797, 798, ad perjurii per Stygem pœnam pertinent. Sed miraculum rei additum est in eo, quod Theseus saxo insidet, nec inde levare corpus potest. Confer Shol. Apollon. I, 101. Inter auctores hujus narrationis fuit Panyasis. v. Pausan. l. c. προσφυὲς δὲ (scil. χρῆμά τι) ἀπὸ τοῦ χρωτὸς ἀντὶ δεσμῶν σφίσιν ἔφη τὴν πέτραν. Liberatus tamen et reductus ex inferis Theseus ab Hercule, Pirithoo relicto, quum terræ motus Herculem absterruisset : Apollod. II, 5, 12; unde patet, in Heraclea antiqui poetæ hæc exposita fuisse : ubi v. Not. p. 433 sq. Contrarias fabulas sequebatur Virgilius sup. 122, ubi de ea re jam monitum est. *Phlegyas*, de Phlegyarum gente alii acceperant, quæ Minyadem Bœotiæ inhabitavit, et propter impietatem a deo abolita fuit (v. Pausan. IX, 36 : adde H. in Apoll. 278, 279. Nam Phlegyas Thessaliæ, de quibus Strabo videndus IX, p. 422 B, huc advocare non licet). Verum non de Phlegyis Maronem, sed *de Phlegya*, Ixionis et Coronidis, e qua Æsculapium Apollo suscepit, patre, qui Apollinis templum Delphis incendit (v. Servium), accipiendum esse, jam docuerunt Interpretes ex Statii imitatione Theb. I, 712 seq. et Valer. Fl. II, 193 sqq.; quæ loca conferenda. Phlegyas igitur deorum contemtor, apud inferos ad justitiam et pietatem colendam exhortatur omnes, nobilissimo illo versu : *Discite justitiam moniti*, qui magnis viris multis in ore habitus fuit, et Munchusio, immortali viro, frequenter. Nota quoque fabula de dæmone interrogato, quis ex omnibus Virgilii versibus esset præstantissimus. Non male autem augurantur viri docti ductum colorem ex Pindari illustri loco Pyth. II, 39 sq. Θεῶν δ' ἐφετμαῖσιν Ἰξίονά φαντὶ ταῦτα βροτοῖς λέγειν, ἐν πτερόεντι τροχῷ Παντᾷ κυλινδόμενον· Τὸν εὐεργέταν ἀγαναῖς ἀμοιβαῖς Ἐποιχομένους τίνεσθαι. *Moniti*, hoc est exemplo meo, quod pro monitu est. Nec im-

Vendidit hic auro patriam, dominumque potentem
Imposuit; fixit leges pretio atque refixit.
Hic thalamum invasit natæ vetitosque hymenæos:
Ausi omnes immane nefas, ausoque potiti.
Non, mihi si linguæ centum sint, oraque centum,
Ferrea vox, omnis scelerum comprendere formas,

portunum et inutile monitum putandum hoc inter eos, quibus nullus pœnitentiæ locus est. Pœnæ enim loco haberi potest hæc ipsa admonitio. v. Jortin. p. 288. Ceterum hic versus non inter rhetoricas figuras erat referendus, quibus sane hoc fieri videmus, ut is, cujus exemplo, casu et pœna, admonemur, loquens inducatur (exempla v. apud Valkenarium Oratt. p. 327); alienum hoc a poeta, qui ex ἐναργείας poeticæ lege, et ex perpetuo usu eos, de quibus narrat, *agentes et loquentes exhibere* tenetur, *non* vero quid egerint aut dixerint, *narrare* et, re ita ferente, per figuram loquentes inducere potest. Verbo: vere exclamare putandus est Phlegyas. Versus 621, 622 ex L. Vario pæne integros traductos esse, Macrob. VI, 1 testatur: *Vendidit hic Latium populis, agrosque Quiritum Eripuit, fixit leges pretio atque refixit.* Quod adjecit: *dominumque potentem* patriæ *Imposuit*, eo pertinet, quod tyrannum liberæ civitati induxit. *Potentem* ornate. *Leges fixit pretio* corruptus, *atque refixit*, recte Servius, *quia incisæ in æreis tabulis* leges affigebantur parietibus. Minus bene Cerda et alii, esse, in æs incidere. Iidem bene laudant legem Venuleii, quæ est l. 8 D. ad L. Juliam peculatus: *qui tabulam æream legis—refixerit,* vel quid inde immutaverit, Lege Julia peculatus tenetur. Sequitur § 1: *Eadem lege tenetur, qui quid in tabulis publicis* deleverit vel induxerit; quod adeo diversum ab illo esse necesse est. Laudant quoque Interpretes Ciceronis locum, qui est Philipp. XII, 5 ad f. Ceterum inanis est eorum opera, qui post Servium hæc omnia ad certos homines ex antiquitate referre voluerunt. Forte sagacior aliquis miretur libertatem oris in poeta, si Augusto coram lecta hæc reputet: *vendidit hic auro patriam* dominumque potentem *imposuit:* talium enim hominum opera Augustus quoque magna ex parte rerum potens factus erat: verum Augustus princeps reip. habebatur, non dominus.

625 sqq. Ex Iliad. β, 488 notissimo loco. conf. Georg. II, 103 sq. Præivisse Maroni in verbis Hostium poetam in lib. II belli Histrici, observat Macrob. VI, 3, p. 591 *non, si mihi linguæ Centum atque ora sient totidem vocesque liquatæ.* — *Ferrea vox*, nulla clamoris intentione fracta: ἀτειρής.

Omnia pœnarum percurrere nomina possim. »
Hæc ubi dicta dedit Phœbi longæva sacerdos :
« Sed jam age, carpe viam, et susceptum perfice munus,
Adceleremus, ait. Cyclopum educta caminis
Mœnia conspicio, atque adverso fornice portas,
Hæc ubi nos præcepta jubent deponere dona. »
Dixerat, et pariter gressi per opaca viarum,
Conripiunt spatium medium, foribusque propinquant.
Occupat Æneas aditum, corpusque recenti
Spargit aqua, ramumque adverso in limine figit.

629. *Perfice munus,* si poeticus sermo fert; proprie doni deportatio perficiebatur. Etiam sic mox 637 *perfecto munere divæ,* h. e. muneris dedicatione; alioqui *munus* generaliori notione pro negotio et hic accipi possit, ut in Æneidis dedicatione : *Si mihi susceptum fuerit decurrere munus.* — 630 — 636. Plutonis regiam non intrat Æneas cum comite, sed tantum a limine salutat, aureo ramo in foribus deposito. Quid in his sequutus sit poeta, non liquet. Regia ista habet muros æreos vel ferreos. Solent poetæ hac munitionis notione uti, ducta a ferreis et ferratis portis, et translato fere opere ad Vulcanum vel Cyclopes. Sic Argorum mœnia apud Statium I Theb. 630, quem locum Servius laudat, et Mycenarum apud Senec. Thyest. 406, vid. Wass. ad Thucyd. VIII, 26, et Schol. Eurip. Orest. 964. Multo magis itaque in inferis h. l. sunt *mœnia educta Cyclopum caminis,* h. e. ferro cuso et ferruminato in Cyclopum fabricis (male Cerda). *Adverso fornice portas*, ornate; porta proprie ipsis erat adversa, et ea quidem in fornicem ducta, arcuata.—633. *Hæc dona* int. de eodem munere Proserpinæ dicando. — 635. Potest Æneas hoc ipso ramo aureo se adspersisse videri; fit enim adspersio ramo; verba tamen ita statuere nos non cogunt : et repugnat, quod pro dono ramus affertur. Adumbrata res haud dubie ex eo ritu, quo, qui templa intrant, se lustrant, περιῤῥαίνονται; quod purgationis symbolum fuisse, facile intelligitur. Adeundum autem Æneæ nunc erat Elysium, locus, si quis alius, sanctus et castus. *Ramumque adverso in limine figit.* In templorum aditu περιῤῥαντήρια, aqua lustralis et rami lustrales, notæ res sunt. Sed quod ramum in pariete seu poste figit, ad dedicationem doni spectat. Ceterum Warburtoni hypothesis, si qua alia parte, hac utique, placere potest, quum lustrationem in adeundis majoribus Eleusiniis in hoc loco reperiisse sibi visus est.

His demum exactis, perfecto munere divæ,
Devenere locos lætos, et amœna vireta
Fortunatorum nemorum, sedesque beatas.
Largior hic campos æther et lumine vestit

637 sqq. Traducta sunt ad Elysium sive sub terra, ut hic, sive in Insulis Fortunatis (ut ab Homero et Hesiodo, tum a Pindaro, factum) collocatum, omnia quæ sub mitiori cœlo amœnitatem loci facere possunt, jam ab Homero Od. δ, 563 sqq. et ab Hesiodo Ἔργ. 170 sqq. Ex hoc ipso, quod omnis felicitas Elysii talis est, qualem heroum vita subjicere sensibus poterat, vetustas hujus mythi intelligitur. Apud Pindarum pulcherrimo loco Olymp. II, 109 — 149 et in fragm. e Threnis apud Plutarch. Consol. ad Apollon. p. 120 C. et de occulte vivendo sub f. p. 1130 (v. nunc Fragm. Pindari a Schneidero collecta pag. 21) ornamenta deprehendes accessisse tum alia, tum hæc: lucem nulla nocte interceptam; victum facilem nec ullo labore quæsitum; esse insulam in Oceano, cui Saturnus imperat (unde ei regia, τύρσις tribuitur in illa), auræ odorumque ex floribus omnis generis afflatu jucundissimam; in ea habitare heroes veteres; delectari hisodoribus, inter ludos et sacra diis facta. Doctior vita, et philosophicis studiis exculta Græcia, serenæ et placidæ mentis gaudia ex puræ et constantis virtutis conscientia mox adjecit: quo melioris sapientiæ placito egregie usum videas inter alios Gloverum in Leonida X, 156 sqq. *in those happier fields — Where never gloom of trouble shades the mind, Nor gust of passion heaves the quiet breast, Nor dews of grief are sprinkled;* et uno verbo Statius V Silv. 3, 286 in patris Epicedio: *Ite pii Manes — Et monstrate nemus, quo nulla irrupit Erinnys, In quo falsa dies cœloque simillimus æther:* de quo cf. inf. ad 888. Sed philosophicas rationes Maro in alium locum v. 724 sqq. servavit, et h. l. inprimis Homerum ante oculos habuit et Pindarum, locis laudd. Nam *sedes beatæ* ipsi sunt luci amœni, et campi, æther purus et cœlum serenum; rivi et ripæ gramineæ; studia ex prisca vita, inque his choreæ ad citharæ cantum, et epulæ. Adde locum de Olympo Odyss. ζ, 42 seqq. Similia quoque sunt in Axiocho, qui sub Æschinis, antea sub Platonis, nomine ferebatur. Communia etiam sunt nonnulla Elysio cum aurea hominum ætate. Jam ab his tanquam elementis profectus ad quantam amplitudinem Paradisum suum extulit Miltonus IV, 132 sq.

640. *Campus* (ut sit: *L. h. campus, æther et l. v. P.*) Pieriani aliquot Rom. et Gud. a m. sec. Mentel. pr. a m. pr. et fragm. Vatic. a m. pr., et mutatum vi-

Purpureo; solemque suum, sua sidera norunt.
Pars in gramineis exercent membra palæstris,
Contendunt ludo, et fulva luctantur arena;
Pars pedibus plaudunt choreas, et carmina dicunt.
Nec non Threïcius longa cum veste sacerdos

deri potest, ex malo metri ruentis metu; sed verisimilius librario hoc deberi, qui ad *Largior* retulerat. — *Hic æther campos* Goth. sec. et Parrhas. metri caussa; et, *aer campos*, aliquot Pier. *De lumine* Reg. a m. pr. In *et* neminem hæsisse miror. Scilicet ordo verborum, aut: *Largior hic æther est, et campos l. v. P.*, aut: *Æther largior, et lumine purpureo, vestit campos*, h. e. circumdat. Hoc malim. Sic jam Cicero in Phænom. v. 60 *Quem* (Capricornum) *cum perpetuo vestivit lumine Titan.* — *Largior æther*, egregie, patentior, liberior, nullis nubibus, nulla caligine obductus. Silius hinc lib. XIII, 550 *laxata lucida nocte Claustra nitent*, dixit de Elysio. Ὄψει τε φῶς κάλλιστον ὥσπερ ἐνθάδε Aristoph. Ran. 155, 457. *Lumen purpureum*, pulchrum, ut sup. I, 591. *Solemque suum.* In Pindari loco altero est sol, qui, in nostro orbe occidens, ad infera loca progreditur; in altero sol perpetuus noctu æque ac die (fere ut apud Val. Flac. I, 844 — 6: *Donec silvas et amœna piorum Deveniunt, camposque,* ubi sol, *totumque per annum Durat aprica dies, thiasique chorique virorum Carminaque, et quorum populis jam nulla cupido*). Sed poeta suavius solem Elysio suum, præstantiorem puta nostro sole, ut cetera, assignat. Pro commentario haberi potest Telemachus lib. XIX. Inter alia: *c'est plutôt une gloire céleste qu'une lumière.* Imitatur Claudianus de R. P. lib. II, 282 sqq. conf. Cerda. *Norunt*, vident qui in Elysiis sunt, habent. Male aliter viri docti.

642 — 644. Hæc iterum ad Pindari ductum l. l. καὶ τοὶ μὲν ἱππείοις γυμνασίοις, τοὶ δὲ φορμίγγεσι τέρπονται. Expressa scilicet *vita antiqua heroum Græciæ;* uti omnino unaquæque gens, si recensum apud animum instituas, sicut aliarum rerum inferarum, ita Elysii beatam sortem *ad suos mores* descripsit, eaque, quæ beatam vitam suo sensu constituebant, eo transtulit. *Pedibus plaudunt choreas*, elegantius quam ducunt, scil. cum pedum plausu; Odyss. θ, 264 Πέπληγον δὲ χορὸν θεῖον ποσίν, quod Maro adeo accepit κατὰ χορὸν, non ut χορὸς pro loco dictum sit, ut alibi apud Homerum occurrit.

645—647. Dandus erat choreis saltantium et cantantium suus ἀοιδὸς, lyricen, qui seu accineret, seu præiret cantu tanquam choragus. Quis vero magis conveniens Orpheo, qui de locis inferis plurima erat fabu-

Obloquitur numeris septem discrimina vocum;
Jamque eadem digitis, jam pectine pulsat eburno.
Hic genus antiquum Teucri, pulcherrima proles,
Magnanimi heroes, nati melioribus annis,

latus, hoc est, vetere philosophorum more ac sermone per poetica phantasmata exposuerat? *Longa cum veste*, citharœdorum aliquando, antiquiore autem ævo ἀοιδῶν, vatum, habitus ποδήρης palla, ut nota res est. v. Cerda. Adi vel Tibull. III, 4, 35, 36. Nota res e signis priscæ artis Apollinis citharœdi, et e nummis. v. c. Eckhel vol. VI, p. 275. *Sacerdos* autem h. l, vates, propter instituta orgia et teletas. Male itaque Barthius contendit sacerdotalem habitum respici; etsi verum est, sacerdotes ut sceptro, ita etiam palla, usos, ut ipsi dii ea veste occurrunt, sed et reges: nam omnino vestis demissa ac fluens ad dignitatem et religionum majestatem facit: ut unumquemque suus sensus docet. Orpheus illis saltantibus et cantantibus *obloquitur* (transitive h. l. dictum, facit loqui, φθέγγεσθαι, sonare, pulsat), *numeris*, numerose, *septem discrimina vocum*, fides, lyram ἑπτάχορδον (Jortinus p. 292 septem sonos musicos Orpheum accinere voce volebat), *eademque* modo digitis, modo pectine pulsat; quod ab doctiore jam arte petiisse videtur, dum temperatur cantus modo plectro, modo digito. Illa, *nunc nunc*, excludunt interpretationes aliorum. Neque adeo de cantu ipsius Orphei hic quæritur; sed si quæratur, nemo facile, qui Homerum legit, dubitet, fueritne alius, qui Orpheo, lyram pulsanti, accinuit. Heroico ævo utrumque facit vates. *Numeris* 646 ad ipsum vatem retuli, εὐρύθμως: melius puto, quam ad saltantes et cantantes v. 644, ut eorum numeris obloquatur, seu respondeat. — 647. *Jamque fidem*, emendatio est Marklandi ad Statium p. 181 elegantissima, quam et ipse a poeta profectam esse malim. Est præterea lapsus ex literarum certæ ætatis ductu facillimus ex *fidem* in *eadem*. Cum tamen vulgata et ipsa bona sit, nolo pessimi exempli auctor esse, ut non librarii errorem, sed ipsum poetam emendatum dare velim: idque per totum poetam sequar.

648 sqq. Partim Hesiodi ductu Ἔργ. 159 — 167 sqq. *Pulcherrima proles*, pulcherrimi, h. l. de corporis dignitate. Sed insederat Virgilio hoc epitheton ex loco Homeri, quem expressit Iliad. υ, 231 sqq. Ἶλος τ' Ἀσσάρακός τε καὶ ἀντίθεος Γανυμήδης, Ὃς δὴ κάλλιστος γένετο θνητῶν ἀνθρώπων etc. *Nati melioribus annis*, secundum Hesiodum hoc, l. c. et sic alii de heroum atque etiam de aurea ætate. Laudatur Catull. LXI, 22: *O nimis optato seclorum tempore nati, Heroes, salvete, deum genus.*

Ilusque, Assaracusque, et Trojæ Dardanus auctor.
Arma procul currusque virum miratur inanis.
Stant terra defixæ hastæ, passimque soluti
Per campos pascuntur equi; quæ gratia curruum
Armorumque fuit vivis, quæ cura nitentis
Pascere equos, eadem sequitur tellure repostos.
Conspicit ecce alios dextra lævaque per herbam
Vescentis, lætumque choro Pæana canentis,
Inter odoratum lauri nemus, unde superne

651 — 655. Iterum ad Pindari ductum l. c. Paullo aliter hæc tractata a Platone sub fin. lib. X de Repub. Sectantur animæ artes prioris vitæ, communi populorum opinione etiam borealium. Eandem rem in antiquis quoque monumentis occurrere, putant viri docti. Ad sui temporis negotia hæc revocavit Ovid. Met. IV, 444 seqq. Melius Maro heroicam vitam servavit. Describit autem otia castrensia v. c. Iliad. γ, 135. Heroibus Homericis magna gratia, adeoque amor, est militiæ curulis. Ad meliorem nostri ævi philosophiam Elysii voluptates accommodatæ sunt in Telemacho lib. XIX. *Procul miratur* pro conspicit : θηεῖται Homericum. *Currus inanes*, simplic. quoniam adstant vacui dominis. Vix enim potuit declarare levitatem umbrarum, quæ iis insistunt. *Gratia* nunc est delectatio, voluptas, et proprio voc. studium. *Tellure repostos*, ut alibi, conditi, mortui.

656 — 659. Hoc cum Axiocho l. c. comparandum. — 657. *Vescentes*, epulantes. Usum vocis non ex plebe esse, videbis inf. VIII, 182, 183, ubi de sacro. Wakefield reposuit e conj. *vertentis*, puto, pro saltantes. Vix erunt multi, qui probent, non magis quam *versantes*, pedestre voc. *Choros* conj. Heins., sed *choro* absolute dictum pro, in choro, chorum ducendo. — *Vescentis*, quis hoc putet satis digne dici posse pro, epulas celebrantes? iidem ἀείδοντες Παιήονα, omnino, *carmen*, ut Il. χ, 391 Achivi, et quidem in grato nemore, per quod, ut amœnitas loci major esset, descendit amnis. Amnes sub terra ferri vidimus jam Georg. IV, 366, 367. *Eridanum* autem quod potissimum appellat, suspicor fabulis poetarum qui Argonautica scripserunt, deberi, a quibus plura videntur fabulose de Eridano tradita esse, forte etiam hoc, quod ad loca ille infera defertur. cf. Apoll. IV, 627 sq. Nam hoc, quod ad inferum mare tendit, aut, quod non longe a fontibus suis cuniculum subter terram per duo millia subit, poetam adducere vix potuit ut ad inferos eum relegaret. Sed est is fabulosus an-

Plurimus Eridani per silvam volvitur amnis.
Hic manus, ob patriam pugnando volnera passi;
Quique sacerdotes casti, dum vita manebat;
Quique pii vates, et Phœbo digna locuti;

tiquissimorum mythorum amnis, quem ad geographicas rationes certas revocare non magis licet, quam Hyperboreos, aut Indos, aut Nysam; multo minus ex nominum similitudine, Rhodani, Rheni, ac similibus, veri aliquid peti potest. *Eridanus superne*, h. e. ex editiore loco, *volvitur*, venit; *plurimus*, dictum eleganter ad magnam aquarum copiam designandam; ut I Georg. 187 *quum se nux plurima silvis Induet in florem.* Sic πολλὸς pro μέγας Apollon. I, 760 et alibi. Licet ergo dicere esse *plurimum* idem quod, *magnum.* Sic inf. VII, 83 Albunea *quæ maxima sonat.* Apud Servium sup. ad versum 603 Tantalus *in Eridano Inferorum stare* narratur; quo liquere videtur etiam ab aliis poetis Eridanum simili ratione fuisse in inferis celebratum. An, quod Eridanus alterius hemisphærii sidus est, poetas ad hanc rei narrationem forte adduxit? At pari jure e mythico Eridani usu nomen ad sidus translatum est, et hoc multo probabilius, quia nomina siderum e fabulis antiquis profecta sunt. An locum figmento fecit hoc, quod Eridanum antiquiores in extremo Europæ occidente fluere credidere? Sin hac subtilitate omnino vis carere, sequendum est, quod inter Serviana occurrit : « Alii Eridanum pro quocunque accipiunt, et dicunt κατ' ἐξοχὴν dictum, nam legimus I Ge. 482 *Fluviorum rex Eridanus.* Et amant poetæ pro appellatione ponere magnæ (et in suo genere præclaræ) rei proprietatem, ut I Ge. 9 : *pocula Acheloia.* » Etiam Callim. fragm. pag. 473 e Strab. IX, 608 Eridanum ita dixerat pro flumine omnino. Nobilitatur res vulgaris splendido nomine.

660—665. Locus de piorum turba e nobilioribus, et, quem a generosiore animo vix puto legi posse, quin incalescat, et magnæ virtutis studio inflammetur : imitatione expressus a Silio XIII, 533 seqq. et a Valer. Fl. I, 839 seq. Referendus autem est animus in tempora antiquiora heroica, in quibus per *vates* melior vita constituta est responsis ac deorum monitis, ritibus religiosis, legibus, institutisque, et morum præceptis. Nihil ista ætate actum gestumve est, nisi ab animis divino numine afflatis. Vere tum diceres : nullum magnum virum natum esse sine afflatu divino. Nec vero, quam diu probi et prudentes viri erant, qui deo incalescere credebantur, habueris, quod vulgi opinionem damnes. *Sacerdotes casti;* qui sacra caste, pure ac pie, curarunt dum viverent. Ita nihil est quod reprehendas. — 662. *Et cedro d.* Serv.

Inventas aut qui vitam excoluere per artis;
Quique sui memores alios fecere merendo:
Omnibus his nivea cinguntur tempora vitta.
Quos circumfusos sic est adfata Sibylla,
Musæum ante omnis; medium nam plurima turba
Hunc habet, atque humeris exstantem suspicit altis:
« Dicite, felices animæ, tuque, optime vates;
Quæ regio Anchisen, quis habet locus? illius ergo
Venimus, et magnos Erebi tranavimus amnis. »
Atque huic responsum paucis ita reddidit heros:

ad VII, 178. — *Vates* sintne poetæ an conjectores, dubitari potest. Sed Silius ibid. v. 538 *qui — nec dedignanda parenti Carmina fuderunt Phœbo;* itaque et is de poetis accepit. *Pii* in hoc ipso quod *Phœbo digna* loquuntur, ita ut vere pronuntient se canere dei afflatu impulsos, dum grandia, sublimia, præclara canunt. — 664. *Alios* recte servatum in edd. jam inde ab Aldd. Alii *aliquos*. Mirum in hanc vitiosam lectionem conspirare vetustissimum et optimum quemque, etiam Rom. Medic. fragm. Vatic., hoc tamen a man. pr. — *Quique sui memores alios fecere merendo;* ornate: magnæ illæ, et divinæ animæ, quæ bene de genere humano meritæ sunt; sæpe sic, ut nullam gratiam auferrent, interdum odiis et invidia oppressi vitam miseram agerent. *Merendo*, idem quod in vulgari sermone, demerendo, promerendo, bene merendo de aliis. Sic Seneca Hippolyt. 632 *et te merebor,* ubi v. Gron. — 665. *Omnibus his* Servius: « per quod eos ostendit meruisse divinos honores. » Certe declarat hoc insigne, esse eos viros sacros et sanctos. Nam vittatos fuisse sacerdotes, vates, deos, satis notum est. conf. Val. Fl. lib. I, 836, 840.

666 et seqq. Platonis locus de Rep. II, p. 363 ante oculos versari potuit. Quod Musæum potissimum nominat poeta, mirantur Intpp. Homerus sane Æneæ in inferis occurrere non potuit: turbatæ fuissent temporum rationes. Quum autem de antiquioribus aliquis esset laudandus, Orpheus vero jam sup. 119 memoratus esset, vix alius præter Linum, vel Musæum subrogari potuit. Magna autem Musæi auctoritas propter religiones et teletas institutas; et facile nunc ejus commemoratio h. l. opinionem movere potest, poetam de initiis cogitasse, quum ex nobilissimis hierophantis unum commemoret. Ceterum ad Homerum in simili loco rem transtulit præclare Silius XIII, 780 sqq.

667, 668. Bene hoc ex heroum ætate et opinione. Nam ad Platonem eum respexisse, apud

« Nulli certa domus : lucis habitamus opacis,
Riparumque toros et prata recentia rivis
Incolimus. Sed vos, si fert ita corde voluntas,
Hoc superate jugum, et facili jam tramite sistam. »
Dixit, et ante tulit gressum, camposque nitentis
Desuper ostentat; dehinc summa cacumina linquunt.
At pater Anchises penitus convalle virenti
Inclusas animas, superumque ad lumen ituras,
Lustrabat studio recolens, omnemque suorum
Forte recensebat numerum, carosque nepotes,

Servium levis conjectura est. Ad verba cf. Iliad. γ, 226, 227. — 674. Ornate, pro ripis; *recentia* sunt *rivis*, h. e. virentia propter vicinas aquas; ut Serv. conf. Burm. et v. 676 *sistam*, vos ad eum deducam facili et expedita via, quales in Elysio omnino esse vias credere fas est. Anteit tum Musæus ipse : ubi ex summo collis vertice locum ostendisset, tum Æneas et Sibylla altera parte collis descendunt, discessu scilicet a Musæo facto. *Campos nitentes*, pro amœnis nunc dixit. Sup. Ge. I, 153 de cultu dictum erat, *nitentia culta*; et sæpe alii.

679. *In valle* Parrhas. et Ven. *cum valle* duo alii. *Nitenti* pr. Hamb. Male h. l. *Nitere* enim refertur ad cultum locorum. — 679 sqq. De occursu matris Ulyssis nonnulla in similem rationem sunt apud Homerum, Odyss. λ, 151 sqq.; sed locus hic de Anchisa præclare a Virgilio est tractatus. Artificium poetæ egregium in hoc, quod Anchises hoc ipso tempore in recensu animarum in hanc vitam transiturarum occupatus ab Ænea deprehenditur. Traduxit enim poeta, et convertit in rem suam vetus illud philosophantium placitum, quo animæ jam ante vitæ hujus ingressum exsistere putantur. Jam iis certus locus erat assignandus, cui inclusæ essent; docendum porro, unde in eum locum essent deductæ. Ita opportunitas data mythis, partim ut locum accuratius declararet, partim ut statueret, animas eas jam antea humana corpora animasse, vitaque functas in ea loca descendisse. Atqui hic rursus nova conjectandi necessitas, quomodo animæ, corporis contagio contaminatæ, vitiis et erroribus liberari possint, aut iisdem in locis, aut antequam ea in loca pervenissent. — 680. *Inclusasque* pr. Hamb. *illustres* Parrhas. *Ad limen* duo Heins. ac duo Burmann. cum trinis Goth., quod ornari possit. Sed conf. inf. 829. — *Inclusas*, collectas in hunc locum. vid. inf. 705 sqq. *Recolimus*, animo proprie præterita, hic. v. 681 simpl. recensere, exquirere, et addiscere futura facta, et res fortiter gestas. — 682. *Numeros* Excurs.

Fataque, fortunasque virum, moresque, manusque.
Isque ubi tendentem adversum per gramina vidit
Ænean, alacris palmas utrasque tetendit,
Effusæque genis lacrimæ, et vox excidit ore :
« Venisti tandem, tuaque spectata parenti
Vicit iter durum pietas! Datur ora tueri,
Nate, tua; et notas audire et reddere voces!
Sic equidem ducebam animo, rebarque futurum,
Tempora dinumerans, nec me mea cura fefellit.
Quas ego te terras, et quanta per æquora vectum
Adcipio! quantis jactatum, nate, periclis!
Quam metui, ne quid Libyæ tibi regna nocerent! »
Ille autem : « Tua me, genitor, tua tristis imago,

Burm. *Clarosque* ed. Dan.—683. *Manus*, seu virtutem, seu facta intellige. Nam jejunum esset, de turba ac numero accipere.

687. *Exspectata* antiquiorem quemque codicem exhibere, omnes fatentur; adde Rom. et Vatic. fragm. et, licet recentiores, cum Erf. tres Goth. Nec aliter edd. veteres, et omnes Aldinæ, et inde propagatæ. Necdum mihi constat, unde vulgata *spectata* venerit. Passeratii codicem pro ea laudat Guellius. Propagata illa est per Dan. Heinsii edd., sed jam ante in edd. Plantinianis Pulmanni occurrit. Tuentur tamen eam viri docti, nec injuria, cum grammaticorum et librariorum fraus in similibus locis, ubi de metri ratione solliciti erant, frequens sit. Interpretatur eam quoque Serv. : probata, ut VIII, 151 *et rebus spectata juventus*. Contra *ipse* quidem Æneas erat *exspectatus;* verum paullo durius *pietas* ejus *exspectata* venisse diceretur. At, si *vicit iter,* accommodatius *spectata*. Schraderus in Emendatt. mss. conjiciebat : *tuaque, exspectate parenti, Vicit.* — 687—694. *Vicit iter :* pro : fecisti iter motus pietate, mihi jam probata. Nunc pietas vicit, effecit, ut iter ingrederetur etsi difficillimum. — 690. *Sic equidem ducebam animo.* Æneam vivum ad loca infera descensurum esse, Anchises jam ante prævidisse putandus; nam idem nocturnis monitis filii pietatem permoverat, ut ad se videndum descenderet. conf. VI, 115. — 692. *Quas ego te terras.* Scilicet Anchises obierat in Sicilia anno sexto errorum; inde Æneas in Africam dejectus, redux in Siciliam iterum adierat, unde soluta classe nunc ad Cumas appulerat. *Libyæ regna*, justus de Didonis amoribus metus, ne iis ab Italia retineretur filius.

Sæpius occurrens, hæc limina tendere adegit.
Stant sale Tyrrheno classes; da jungere dextram,
Da, genitor; teque amplexu ne subtrahe nostro! »
Sic memorans largo fletu simul ora rigabat.
Ter conatus ibi collo dare brachia circum;
Ter frustra comprensa manus effugit imago,
Par levibus ventis, volucrique simillima somno.
Interea videt Æneas in valle reducta
Seclusum nemus, et virgulta sonantia silvis,

696. *Sæpius o.* v. c. sup. V, 731 sq. Nam semel memorari satis erat. cf. IV, 351. — *Adire coegit,* vulgaris ratio, occurrit in Goth. tert. et aliis ap. Pier. Heins. et Burm. *Cogit adire* unus Moret. *adire adegit* Franc.

700. *Dare collo* Montalb. — 701. *Conata* alter Hamb. a m. pr. *compressa* multi Burm. vid. II, 792, ubi iidem tres versus: cf. Georg. IV, 499. Nota imitatio ex Odyss. λ, 303 sq. Iliad. ψ, 100; et de Hercule simile quid apud Apollod. II, 5, 12, p. 121. Adde, si tanti est, Jensii Obss. de Stilo Homer. pag. 289. — 702. *Somnio* conj. Tan. Faber. Male. conf. ibid.

703 sqq. Hæc jam manifeste ex Platonicis mythis; quorum fundus in Pythagoreorum opinionibus substructus erat. Etsi enim opinio de reditu animarum in vitam communis antiquitati fuit, non ab una hypothesi, ut putatur, sed a variis illa argumentis et indiciis docte indocteque petita (v. c. a mutuo interitu ortuque omnium rerum), aut in subsidium adsumta aliis doctrinis fulciendis: Platoni tamen, si non doctrina de subeundis ante transitum in novum corpus inferis, quam et Ægyptii tenuere, ac de purgatione, quæ initiis ac τελεταῖς frequentata fuisse videtur, peculiaris tamen fuisse videtur illa doctrina de bibenda ante reditum Lethe. v. de Rep. X, pag. 765 Frf., p. 621 A. Steph. Ingeniosum utique commentum, quum nova vita, nova infantia, ineunda sit. Anterotem cum inversa facula nonnulli ad hoc ipsum dogma non male traduxerunt, etsi is proprie ad amoris oblivionem spectabat. v. Ovid. A. Remed. 551 sqq.

704. Libris optimis et vetustissimis insidet lectio *silvæ*, uti Med. a m. pr. Gud. Rom. et aliis, et sic emendabat Benedictus in Junt. Possis itaque conjectare, lectionem antiquiorem fuisse, sive illam, sive *silva; silvis* autem advenisse ex altero loco lib III, 442 *Averna sonantia silvis.* Sed *silvis*, quod Medic. a man. sec. habet, ita ut Aproniana esse videatur lectio, auctoritatem facit Mediceus Pier. et fragm. Vatic.; adde bino e Goth. Estque ea doctior lectio: nam *virgulta so-*

Lethæumque, domos placidas qui prænatat, amnem.
Hunc circum innumeræ gentes populique volabant;
Ac, veluti in pratis, ubi apes æstate serena
Floribus insidunt variis, et candida circum
Lilia funduntur, strepit omnis murmure campus.
Horrescit visu subito, caussasque requirit
Inscius Æneas, quæ sint ea flumina porro,
Quive viri tanto conplerint agmine ripas.
Tum pater Anchises : « Animæ, quibus altera fato

nantia silvis nihil aliud sunt, quam *virgulta silvarum s.*, adeoque simpliciter, *silvæ sonantes* sc. venti flatu. — *Virgulta sonantia silvis.* Inter plures modos, quibus accipias, probabilior est hic, ut sint dicta pro virgultis silvarum sonantibus, adeoque omnino, silvæ sonantes, vento motæ : ut XII, 522 sunt *virgulta sonantia lauro.* Paullo diverso modo dictum supra III, 442 *Averna sonantia silvis*, h. e. silvæ circa Avernum sonantes. Habet autem Elysium suas auras, suos Zephyros. Jam porro 705 Lethe in finibus Elysii, *prænatat,* præterfluit. Serv. : « Ennium secutus est, qui ait : *fluctusque natantes.* » Paullo aliter : *campi natantes* Geor. III, 198. *Gentes* majus sunt : nam in gente populi : v. inf. X, 202 ; Gronov. ad Liv. V, 34, 35.

707—709. Optimum est statuere, illa : *strepit omnis murmure campus*, apodosin facere, et jungere : *Ac strepit omnis murmure campus* ex animarum discursatione, *veluti in pratis, ubi*— Ornata vero et suavis comparatio, ex Apollonio ducta loco cum hoc omnino comparando lib. I, 879 sqq., etsi et illo adumbrato ex Homerico Il. β, 87 sqq. Cf. sup. I, 430 sq. Ge. IV, 188 sqq. 51 sqq. *Strepit murmure campus* doctius quam vulgare, apes strepunt per campum.

711. *Porro* simpliciter potest jungi : *caussasque requirit porro*, vel *porro*, sc. rogat, quæ sint etc. Sed doctior ratio est : *quæ sint ea flumina porro*, πόῤῥω, h. e. πόῤῥω, πόῤῥωθεν παραῤῥέοντα, longo inde cursu prætexentia campum. Minus bene Serv. et Cerda. —712. *Quidve* aliquot Pieriani, alii *quique viri*, ut et in Hamb. pr. et Dorvill. lectum. *Complerint* Pier. in nullo suo invenerat, sed *complerunt*, vel *complerent.* Eadem varietas apud Burmannum. Sed *complerent* fragment. Vatican. Medic.

713. *Altera corpora :* quum sint aliæ animæ, quæ prima vice corpus intrant, aliæ, corpore solutæ, et in loca infera deductæ, quæ posthæc purgatæ in novum corpus intrare coguntur : nunc de altero hoc genere est

Corpora debentur, Lethæi ad fluminis undam,
Securos latices, et longa oblivia potant.
Has equidem memorare tibi, atque ostendere coram,
Jampridem hanc prolem cupio enumerare meorum,
Quo magis Italia mecum lætere reperta. »
« O pater, anne aliquas ad cœlum hinc ire putandum est
Sublimes animas, iterumque in tarda reverti
Corpora? quæ lucis miseris tam dira cupido? »
« Dicam equidem, nec te suspensum, nate, tenebo, »
Suscipit Anchises, atque ordine singula pandit.
« Principio cœlum, ac terras, camposque liquentis,
Lucentemque globum Lunæ, Titaniaque astra

cogitandum.—714. *Ad undam*, latices potant, ad amnem, in litore, constitutæ, procumbentes. Dictum ἐναργέστερον, quam simpl. bibunt Lethen. — 715. *Securos*, ab effectu, ut *morbos pallidos* dicunt. Serv. nam ex oblivione malorum tranquillitas oritur; cujus comes securitas.—716. Conf. sup. V, 737: *Tum genus omne tuum* etc. — 718. *Mecum* omnes; olim tamen vulgatum erat *tandem;* Zulich. *nec non lætare*. Sane *lætare* potiorem librorum habet auctoritatem, Medicei quoque a pr. man. cum aliis Pier. et Burmann.; Romanus autem: *Quo magis Italiam mecum lætare repertam*. Erat forte is audiendus; sed retinere potest impetum fragm. Vatic. *Italiam mecum lætere reperta*, a pr. m. mox emendatum: *Italia* et *lætare*. — *Italia reperta* h. e. accessu ad Italiam; post longos sc. errores.

719 sqq. Inest nescio quæ vis et δεινότης eximia in hac Æneæ oratione cum indignatione aliqua rogantis; suavitas autem tanto major, si Homerici Achillis (Odyss. λ, 487) indignum vitæ amorem memineris. Vides in hoc quoque progressum philosophiæ factum inde ab Homerica ætate. *Ire sublimes*, redire, *ad cœlum*, hoc est, ad vitam. Sic jam supra: *ad auras superas*, et alibi. — 720. *In tarda* retraxit Burmannus ratione et Pier. libb. auctoritate. Vulgo *ad t.*, quod Vatic. cum fragm. Vatic. et Medic. tuentur. — 721. *Miseræ* Menag. p. *quæ miseris lucis* Witt. *Est* addunt in fine nonnulli Pier. et Burman. et fragment. Vatican. a man. pr.

724 sqq. De toto hoc illustri loco in quo fere Interpretum subtilitatem desideres, Servius vero neoplatonicas argutias affert, partim et grammaticas nugas. Hic verba interpretanda sunt. *Spiritus* et *mens;* ut Ψυχὴ et Νοῦς, h. e. anima mundi, quæ omnia permeat; quumque uni-

Spiritus intus alit, totamque infusa per artus
Mens agitat molem, et magno se corpore miscet.
Inde hominum pecudumque genus, vitæque volantum,
Et quæ marmoreo fert monstra sub æquore pontus.
Igneus est ollis vigor, et cœlestis origo

versum semel sub *corporis* specie repræsentasset, recte pro partibus *artus* posuit. Sic de terra Ge. II, 325—327. Commentarii loco esse possunt Ciceronis vers. ex Consulatu, lib. II, de Div. I, 11. Comparant alii Il. σ, 483—485. *Cœlum* pro aere dictum vix dubites; et *campos liquentes*, pro mari, ut, æquor aquarum. In quarto tamen elemento extundendo laborarunt Grammatici. Docta ex vett. comment. servata nota est apud Pomponium, ubi inter alia : « Ridiculum est intelligere cœlum pro duplici elemento, h. e. aere et æthere. » Æmilius Asper quum hunc locum annotaret, sic ait : « Membra naturæ sic solet jungere Virgilius, ut in tria dividat, nam et alibi : *maria ac terras cœlumque profundum ;* Ennium sequutus, qui ait : Qui tuo lumine mare, terram, cœlum, contines. » *Titania astra.* Ex iis, quæ apud Diodorum exponuntur (altero loco V, 66 fabula Cretica, altero III, 57 Libyca), nihil facile huc revocari potest; nec, sidera ad Titanes referri scriptorum usu est cognitum. Igitur Servius sequendus, qui altero loco *Solem* interpretatur. Dictum scilicet poetico more, pro, *Astrum Titanium*, hoc est, Titan, Hyperion, seu Sol, ut IV, 119. Titania Luna, vel Diana, sæpius occurrit, Apollonii exemplo : Τιτηνὶς lib. IV, 54, ubi v. Schol. — 727. *Magno se corpore miscet*, dictum doctius quam corpori miscetur, inditur : per totum mundum didita est anima mundi.

728 sq. Inde ex hac Mente mundi omnia, homines, pecudes, alites, aquatilia, *sunt*, h. e. animam et vitam habent. cf. Ge. IV, 218—226 : *His quidam signis* etc. *Deum namque ire per omnes Terrasque tractusque maris cœlumque profundum, Hinc — Quemque sibi tenues nascentem arcessere vitas.* Novus usus vocis est *æquor marmoreum*, resplendescens a sole, ex Homerico ἅλα μαρμαρέην Il. ξ, 273. Unde et *marmor* pro mari, ut Ge. I, 254. Verum in hoc præiverant jam Lucret. et Catull. *Marmoream cervicem* dixerat Ge. IV, 523, ubi v. notam.

730—734. *Illis seminibus*, h. e. his animabus ex anima mundi, tanquam ex igni scintillæ, petitis, et in humanum corpus traductis, inest ignea vis (qualis ætheris est) et ætherea natura. Verba etiam Stoica disciplina frequentata. Nam Zenoni Νοῦς κόσμου πυρινὸς, et Posidonio πνεῦμα νοερὸν καὶ πυρῶδες, cujus scintillæ et ἀποσπάσματα ac σπέρματα sunt animæ. Res ipsa jam

Seminibus, quantum non noxia corpora tardant,
Terrenique hebetant artus, moribundaque membra.
Hinc metuunt cupiuntque; dolent gaudentque, neque auras
Dispiciunt, clausæ tenebris et carcere cæco.
Quin et, supremo quum lumine vita reliquit,
Non tamen omne malum miseris, nec funditus omnes
Corporeæ excedunt pestes; penitusque necesse est

Pythagoreorum placitis continebatur. cf. Bruckeri *Hist. crit. Philos.* t. I. p. 948 sq. (et qui nunc post illum superioribus annis majore subtilitate eadem persequuti sunt, Meiners et Tiedemann.) Ornatus valde locus. *Noxia corpora*, præclare quandoquidem vim divinæ flammæ obtundit terrestris natura corporis. *Moribunda*, pro vulgari, mortalia. *Hinc metuunt cupiuntque*, a corporis contagio animorum perturbationes et cupiditates proficiscuntur, ex bonis malisque opinatis conf. Servium Porro corporis tanquam carcere *inclusæ lucem non dispiciunt*, prospiciunt, ornate pro, carcere includuntur. Nam corpus vinculis animi tenebrisque assimulatur, quibus ille offuscatur, et a libera rerum contemplatione retrahitur. Cic. Somn. Scip. sub f. *Sunt optimæ curæ de salute patriæ; quibus agitatus et exercitatus animus velocius in hanc sedem et domum suam pervolabit, idque ocius faciet, si jam tum, quum erit inclusus in corpore, eminebit foras, et ea, quæ extra erunt, contemplans, quam maxime se a corpore abstrahet.* Observa quod ad *clausæ* 734 subjectum paullo longius repetendum est ex 720 *animæ:* quum intervenissent jam *semina* 730, 731. — 734. *Dispiciunt* præclare Heins. restituit e Gud. a m. pr. Voss. binisque Rottend. (v. sup. ad II Georg. 187. Alius dixisset, *Prospiciunt.*) Eodem ducunt Medic. cum aliis Heins. Romanus cum aliis Pier.; adde fragment. Vatic. et binos Goth., qui omnes *Despiciunt* exhibent. *Respiciunt* ceteri cum edd. antiquioribus, ut Aldd. Commel. *Suspiciunt* ed. Mediol. Mox *clusæ* fragm. Vatic., quod aliis locis Heinsius sequutus est.

735. *Supremum quum lumen* Montalb. et tert. Rottend., non male. *Limine* pr. Hamb. pro var. lect., item Serv. *Relinquit* aliquot Burm. et fragm. Vatic. a m. pr.—735—739. Adeo materiæ, terrestris corporis, sordes inolescunt animabus, ut iis ne dissolutis quidem a corpore elui illæ facile possint. Itaque purgationes fiunt operosæ aqua, aere, igni, in locis inferis. Ornate autem omnia. Contagium corporis dictum, *malum*, *corporeæ pestes*, *vetera mala*, *scelus;* intelligendæ autem perturbationes et cupiditates (v. 733), iræ, metus, tristitiæ, et sic porro. Secundum semel institutam rei ad-

Multa diu concreta modis inolescere miris.
Ergo exercentur pœnis, veterumque malorum
Supplicia expendunt. Aliæ panduntur inanis
Suspensæ ad ventos; aliis sub gurgite vasto
Infectum eluitur scelus, aut exuritur igni.
Quisque suos patimur manis; exinde per amplum

umbrationem iidem *animorum* dicuntur esse *morbi*, seu *labes*, *sordes*, *maculæ*, *κηλῖδες*, *ulcera*, *cicatrices*, μώλωπες, οὐλαὶ, στίγματα; hinc suavis ille mythus, seu involutum fabulosa narratione philosophema apud Platonem, Gorg. extr. p. 356, 357 de animabus coram Rhadamantho nudandis; quo Plutarch. de his qui sero a numine pun. t. II, p. 564, 565, et Lucianus aliquoties felicissime usus est. Noster autem poeta cum semel per *sordes* et *maculas* animorum vitia et cupiditates animales designasset, emendationem earum per *purgationis* genus bene exhibuit, cui jam in sacris et initiis adsueti erant veterum hominum animi. Eadem purgatio mox designatur per *pœnas, supplicia*, vel Platonis auctoritate in Gorgia l. c. quod non observatum misere vexavit Intpp. — 738. *Diu conjuncta* Oudart. *Inolescere.* Fea *Saggio di nuove Illustraz.* p. 127, em. *abolescere :* quum nec ipse doctrinam poetæ satis assequeretur. Idem e Cod. bibliothec. Casinatensis laudat, *mollescere.* — Inversa est oratio. Debebat sequi : *nec excedunt*, — *sed penitus inoluerunt, concreverunt ;* unde 746 *concreta labes*, quæ eluitur et exuritur v. 742. Hoc ita extulit : nec mirum est, seu, *necesse est, multa*, multum vitii, *diu*, per tam longum vitæ tempus, *concreta inolescere penitus modis miris.*

740—743. A sollennibus purgationum et lustrationum ritibus. Fiebat enim lustratio aere, aqua, igni. Nec aliter sermone humano efferri animarum purgatio poterat, ne a philosophis quidem subtilioribus, si fuerunt forte, qui animo corpusculum suum detractum esse, aut eum sine corpore superstitem cogitatione assequi vellent; quod dubito. Purgationem animarum in sole et sideribus fieri, statuisse Ægyptios, viri docti passim aiunt; vide Moshem. ad Cudworth. pag. 366. Sed ex loco Porphyrii de Abstin. IV, 10, testis per se parum idonei, nisi talem opinionem jam animo attuleris, id non facile elicias.

743. *Patitur* et *mittitur* tres ap. Burm. *patitur* etiam Erf. Ut nunc versus se ordine excipiunt, aut nova in Elysio fit, aut inchoata ante animarum purgatio in Elysio absolvitur; quod omnino novum est et insolens. Nam, si vss. 743, 744 jam peracta purgatione in Elysium missæ sunt animæ, quomodo iterum v. 745 sequi potest : *Donec longa dies* etc. hoc est,

donec purgatæ fuerint? Itaque suspicari licet versus esse transpositos; et retrahendos vss. 745 — 747 ante 743, ut a Virgilio versus hoc ordine profecti sint : *aut exuritur igni : Donec longa dies perfecto temporis orbe Concretam exemit labem, purumque reliquit Ætherium sensum atque aurai simplicis ignem. Quisque suos patimur Manes.* Transpositionem quoque admisit et recepit Editor Parmensis. Difficultatem in oratione poetæ vidit quoque doctissimus Jortinus; sed vix expediisse videri potest pag. 266 sqq. In ipsam autem transponendi rationem incidisse quoqueTrappium nunc deprehendo; ut tamen nec efficiat, in quo conficiendo laborat. Enimvero, quo curatius hunc locum inspicio, eo manifestius mihi fit, versus esse seu a poeta nondum expolitos nec in suum numerum et ordinem redactos, seu, quod multo magis probabile, suppositiitios et e margine illatos 743, 744 *Quisque suos patimur Manes : exinde per amplum Mittimur Elysium, et pauci læta arva tenemus.* — 743 — 744. *Quisque suos patimur Manes.* Vexatus locus. Simplicissima tamen est ratio : patimur supplicia hæc omnes, non quidem quales nunc sumus, animæ corpori inclusæ, sed *quoad* (κατὰ) *suos quisque Manes;* pro vulgari : *nostrum omnium Manes patiuntur;* omnibus Manibus ista patienda sunt. Nam purgatio ista subeunda est omnibus. Soli ad inferos perveniunt Manes; hi sunt, qui purgantur; qui *patiuntur*, h. e. subeunt, pro sua cujusque parte, purgationes illas tormentorum similes. Firmat quoque hanc rationem, id quod non viderunt qui eundem locum laudant, Apuleius Florid. lib. II, pag. 231 Colu. de Pythagora : *Brachmanæ autem pleraque philosophiæ ejus contulerunt : quæ mentium documenta corporumque exercitamenta, quot partes animi, quot vices vitæ;* quæ diis Manibus pro merito suo cuique *tormenta vel præmia.* Quo loco nihil ad rem disertius esse potest. *Manes* pro *suppliciis* ac pœnis vulgo accipiunt : qua ratione aut analogia, non video; si vel maxime dixero : Manes dici pro conditione, qua sunt Manes; etsi sic Ausonius (quamquam mihi non satis exploratum hoc) videri potest et ipse interpretatus esse, imitatus versum hunc in Ephemer. 57 : *si pœnitet, altaque sensus Formido excruciat, tormentaque sera gehennæ Anticipat, patiturque suos mens saucia Manes.* Etiam Statii versum, ubi Pluto ad Amphiaraum VIII, 84 *At tibi quos, inquit, Manes? qui limite præceps Non licito per inane ruis*, ita interpretantur cum Lutatio, ut sint pœnæ. At potest aliis quoque modis suppleri : quos Manes adire animus fuit tibi? et statim v. 90, 91 *sanctis Manibus*, vulgari sensu iterum dictum. Sanctii interpretatio in Minerva p. 825, 826, ut, quemadmodum mali patiuntur Lemures et Larvas eorum quos læserunt vel necarunt, sic boni patiantur proprios Manes, contorta est. Cerda *pati Manes* dictum vult, ut, *pati Furias.* Sed hoc nihil expedit, nec si deos infe-

Mittimur Elysium, et pauci læta arva tenemus,
Donec longa dies, perfecto temporis orbe,
Concretam exemit labem, purumque reliquit
Ætherium sensum, atque aurai simplicis ignem.
Has omnis, ubi mille rotam volvere per annos,

ros omnino esse h. l. dixeris Manes, ut Ge. IV, 489 et alibi. *Pati aliquem*, pati deos, Manes, vix Latine dicitur; puella patitur virum longe alio modo. Ad duos Genios, qui homini adsunt, referebat altero loco Servius; sed alienum id ab h. l. Melius Ruæus dæmonas huc vocat ex Platone (v. c. in Phædone pag. 80 B Frf.); sed nusquam ab hoc memorari video, cruciatum animabus inferri ab ullo dæmone. Valer. Fl. III, 389, qui hunc locum ante oculos habuit, interpretationem in neutram partem inflectit; nam aliam plane ille rationem iniit : Animæ violenta morte vita expulsæ ap. Plutonem de injuria conqueruntur; tum illæ una Furiarum comite addita redeunt, ut a sontibus pœnas expetant. *Quisque suos sontes inimicaque pectora pœnis Implicat; et varia meritos formidine pulsant.* — 744. *Per Elysium*, h. e. ad. Alii, et sic jam Cerda, distinguunt *læta arva* ab *Elysio;* sed perpetuo usu loquendi de eodem loco hæc dicta inveniuntur. Itaque nec Jortino accedere possum p. 262 sq.

745—747. Igitur aut nova in Elysio fit, aut inchoata ante purgatio animarum in Elysio absolvitur. *Perfecto temporis orbe*, definitum post tempus, h. e. mille annos. — 746. *Tabem* Rom., nec hoc male. *Relinquit* fragm. Vatic. Medic. cum aliis. — *Purum ætherium sensum*, mentem illam (*sensus* pro perceptione et judicio animi et hinc pro animo) ex æthere deductam; quumque idem æther sit ignis purissimus, explicative subjicit : *atque aurai simplicis ignem.* — 747. *Auræ* omnes fere codd. Heins. et Pier. et fragm. Vatic. Sed Valer. Probus inter quatuor locos refert, in quibus antiqua illa forma Virgilio placuerit. *Ignes* Goth. tert. — De igni *auram* proprie dici, ut de luce, supra vidimus. Itaque anima tandem ad pristinam puritatem æthercam restituitur.

748 — 751. *Ubi mille rotam volvere per annos.* De sensu constat ex v. 745 *perfecto temporis orbe.* Verba ex vulgari ratione sic constituerentur : ubi mille annorum rota voluta, h. e. circumactus orbis est. *Rotam* dixit absolute pro orbis, κύκλος. Annorum *volubilitatem* interpretatur Servius, et Ennianum esse monet. *Volvere rotam*, est, exegerunt animæ tempus in orbem rediens. Non minus ornate in similem modum Cic. in Somn. Scip. 2 *quum ætas tua septenos octies solis anfractus reditusque converterit. Mille annos* a Platone sumsit de Rep. X, p. 761

Lethæum ad fluvium deus evocat agmine magno;
Scilicet immemores supera ut convexa revisant,
Rursus et incipiant in corpora velle reverti. »
Dixerat Anchises, natumque, unaque Sibyllam
Conventus trahit in medios, turbamque sonantem;
Et tumulum capit, unde omnis longo ordine possit
Adversos legere, et venientum discere voltus.

ed. Erf., p. 615 A ed. Steph. ubi πορεία χιλιετὴς animarum injustarum subter terram, quasi in pœnam decupli; it. in Phædro p. 1223 D. In *lustra* annos mutavit Silius XIII, 558 *Hac* (decima *porta*) *animæ cœlum repetunt, ac mille peractis, Oblitæ Ditem, redeunt in corpora lustris.* Omnino *multa sæcula* memoravit Cic. in Somn. Scip. sub f. loco jam a Cerda excitato. Pindarus *novem annos* finierat in præclaro fragment. ap. Platonem Menon. p. 415 B Erf. Animam ait non interire, sed tantum mori ac reviviscere; sancte itaque esse vivendum : οἷσι γὰρ ἂν (h. e. ἀφ' ὧν) Φερσεφόνα ποινὰν παλαιοῦ πένθεος (h. e. κακοῦ, idem est *vetus malum* Maronis, *corporea pestis* seu morbus) δέξεται, εἰς τὸν ὕπερθεν ἅλιον (ad *superas auras, ad cœlum*, h. e. in vitam) κείνων ἐνάτῳ ἔτει ἀνδιδοῖ ψυχὰν πάλιν· — ἐκ τᾶν βασιλῆες ἀγαυοὶ καὶ σθένει κραιπνοὶ σοφίᾳ τε μέγιστοι ἄνδρες αὔξονται· ἐς δὲ τὸν λοιπὸν χρόνον ἥρωες ἁγνοὶ πρὸς ἀνθρώπων καλεῦνται. Idem in Olymp. II, 123 eos qui vitam ter exegissent sic, ut justitiam colerent, ad beatam insulam deferri narraverat. *Ter mille* annis circuitum animarum fieri per animalium corpora, statuerant Ægyptii, ex Herodoti fide lib. II, 123, quod tamen dogma tantum ad animas spectare potuit, sceleribus ac vitiis inquinatas et contaminatas. Nec sane potuit in mythis his ulla esse constantia : e re nata fingebat unusquisque consentanea. Ceterum inter hæc meminisse juvat, quam bene in Messiade animarum jamjam in vitam proditurarum sors, sedes, facta, dicta ad puriorem de anima humana sapientiam attemperata sint sub fin. lib. I et al., ut VIII. — 749. *Deus evocat*, non hic de Mercurio agitur, quod putant Intpp.; sed est ὁ δαίμων, indefinite. vid. Plato de Rep. X, p. 765 E. — 750. *Superum* edd. Ven. et Dorvill., eo alludunt aliquot Pier. *supera in c.* Interpungit Wakefield : *Deus evocat agmine magno Scilicet ;* et mox *ut convexa revisant Rursus, et i.* In altero hoc assentior.

752 — 755. Ornate singula. *Conventus in medios*, in mediam turbam. *Sonantem*, de strepitu, ex Odyss. ω, 5 ταὶ δὲ τρίζουσαι ἕποντο. cf. Horat. I Serm. 8, 41, et sup. v. 707 sq. *Adversos* ornat epitheton. Scilicet ex adverso incedentes animas *legit*, recenset, cognoscit.

« Nunc age, Dardaniam prolem quæ deinde sequatur
Gloria, qui maneant Itala de gente nepotes,
Inlustris animas, nostrumque in nomen ituras,
Expediam dictis, et te tua fata docebo.
Ille, vides, pura juvenis qui nititur hasta,
Proxima sorte tenet lucis loca: primus ad auras
Ætherias Italo conmixtus sanguine surget
Silvius, Albanum nomen, tua posthuma proles;

756 — 759. Enarrabo clara facta et fata posterorum tuorum. *Nepotes* — *animas* — enarrabo. *Qui maneant*, exspectandi sint, *nepotes Itala de gente*, de nova stirpe in Latio ex Lavinia suscipienda. *Nostrum in nomen ituras*, pro vulgari, futuras ex nostra gente. Sic *ire* sæpe et ἔρχεσθαι. Quod autem Anchises hæc exponere, et futuras res prædicere potest, ad divinandi munus pertinet, quod ille a Venere acceperat. Ceterum ex Serviana nota hæc apponemus : « *Cetera, quæ hic intermissa sunt, in* ἀσπιδοποιΐᾳ *commemorat* (lib. VIII, 628 sqq., et hac de caussa multa utique poetæ in hoc recensu prætermittenda fuere, ne bis eadem afferret). *Unde etiam in antiquis invenimus, opus hoc appellatum esse non* Æneidem, *sed* Gesta populi Romani; *quod ideo mutatum est, quia nomen non a parte, sed a toto debet dari.*» Fuere adeo in secta eorum, qui in honorem nominis Romani carmen scriptum narrabant, nonnulli epicæ poetices tam ignari, ut historiæ Romanæ corpus aliquod in eo quærerent.

760. *Ille, vides*. Potest quoque scribi : *Ille, vides? pura j. qui* Dorvill. — 760 — 766. Gens Julia ab Ascanio seu Iulo ducta, qui patri successit, et Albam Longam condidit. cf. sup. Æn. I, 267 sq., sed reges Albani a Silvio, qui ex Lavinia posthumus Æneæ natus erat. Hæc est fama, quam h. l. poeta sequitur. Alii Ascanii filium et successorem Silvium faciunt. Alii aliter tradunt. v. Liv. I, 3; Victor O. G. R. 16, 17; Dionys. Halic. I, 70; Ovid. IV Fast. 40, et Serv. ad h. l. Fabulæ de Silvio in silvis educto locum fecisse videtur nomen ipsum, uti fabulis de Romulo et Remo ficus Ruminalis et similitudo vocis *ruminis*, hoc est, mammæ. *Hastam puram*, δόρυ ἀσίδηρον, idem quod antiquioribus sceptrum, regum et heroum insigne, vel ex Homero notum. cf. Cerd. *Albanum nomen*, h. e. Albanus, Albæ Longæ rex. Nec male tamen sic accipias : nomine inter Albanos domestico appellatus Silvius. Quo ducere potest Livius ibid. *Mansit Silvius postea omnibus cognomen, qui Albæ regnarunt.* Argutias vett. Grammaticorum super *posthuma proles* vid. apud

Quem tibi longævo serum Lavinia conjux
Educet silvis regem, regumque parentem;
Unde genus longa nostrum dominabitur Alba.
» Proximus ille Procas, Trojanæ gloria gentis,
Et Capys, et Numitor, et qui te nomine reddet
Silvius Æneas, pariter pietate vel armis
Egregius, si unquam regnandam adceperit Albam.
Qui juvenes, quantas ostentant, adspice, vires!
At qui umbrata gerunt civili tempora quercu,
Hi tibi Nomentum, et Gabios, urbemque Fidenam,

Gell. II, 16 et Cerdam. Alia est subtilitas Servii, et ceterorum in *longævo*, quia Æneas annis fatalibus nondum expletis periit, esse debere dictum pro *deo*, cujus ævum, h. e. æternitas, proprium sit. Enimvero potest aliquis senex esse, et jam senex factus liberos suscipere, et senex violenta morte perire.

767. *Proximus*, qui adstat. Meminit Capyos, quod Capys, Assaraci filius, Æneæ fuerat avus. Itaque Anchises refricat in hoc gratam patris sui memoriam. *Procas Trojanæ gloria g.*, ut Homero μέγα κῦδος Ἀχαιῶν. — 770. *Si unquam*. Servavit illustrationem ex antiquioribus Servius : *Recepit autem a tutore, qui ejus invasit imperium : quod ei vix anno quinquagesimo tertio restituit. Et rem plenam historiæ per transitum tetigit.* — 771. Interpungit Wakef. : *Qui juvenes! quantas — vires!* — *Ostentant vires*, sunt viri fortes, forti et valido corpore animi virtutem prodentes. — 772. Legebatur *Atque umbrata gerunt civili tempora quercu. Hi tibi N.* Quo versu nihil potest esse jejunius. — Qui memorati adhuc fuerant, erant rebus bello gestis clari ; qui sequuntur, artibus pacis : quæ declarantur per colonias deductas et novas urbes conditas. Itaque coronis civicis illi insignes prodeunt. Coronam civicam, h. e. querceam, gestant, scil. ob cives servatos, et de rep. bene meriti. *Umbrata ;* præiverat Lucret. II, 628 *ninguntque rosarum Floribus*, umbrantes *Matrem comitumque catervas.*

773. *Numentum* duo apud Burm.; unus *Numantum*. Porro primam in *Fidena*, quam exquisite dixit pro Fidenis ex Græc. Φιδήνη, a Virgilio corripi, quæ ab Horatio aliisque producatur, notatum a Grammaticis est. — 773—777. Ab Alba Longa XXX colonias in Latio et extra Latium deductas esse ex Dionysio novimus lib. III, 31, p. 172 ; plerasque saltem novis colonis frequentatas, ut Ryckium quoque monuisse video in Diss. de pr. Ital. col. p. 455, quem vide. Liv. I, 3 : *Ab eo* (Latino Silvio) *coloniæ*

Hi Collatinas inponent montibus arces,
Laude pudicitiæ celebres, addentque superbos
Pometios, Castrumque Inui, Bolamque, Coramque:
Hæc tum nomina erunt, nunc sunt sine nomine terræ.
» Quin et avo comitem sese Mavortius addet

aliquot deductæ, Prisci Latini appellati. Et Victor O. G. R. c. 17: *Igitur regnante Latino Silvio coloniæ deductæ sunt Præneste, Tibur, Gabii, Tusculum, Cora, Pometia, Locri* (vitiosum, f. Corioli, v. Dionys. V, 61; Plin. III, 5, s. 9), *Crustumium, Cameria, Bovillæ, ceteraque oppida circumquaque. Nomentum* quidem, et *Fidenæ* cum *Crustumerio* tres fratres conditores habuere, Dionys. II, 53, p. 116; idque multis annis ante Romam conditam, ibid. lib. II, 36 (p. 104). *Gabii* inter Latinos, ibid. V, 61 et Albæ Longæ colonia IV, 53. *Collatia* in iis *collibus* sita qui inter viam Prænestinam, et lævam Anienis ripam visuntur; v. Cluver. Ital. ant. pag. 663. *Pometii*, s. Pomentini, eorumque urbs Suessa Pometia, communi scriptorum consensu, Volscorum, non Latinorum nomini accensentur. Itaque Cluverius pag. 1018, pag. 1024 lib. III, 1 et 8, aliique Virgilium poetica licentia in hoc usum esse, omninoque vetus Latium finibus latioribus ad Circeios usque ex sequiore ævo definiisse. Livio sane lib. II, 16 *duæ coloniæ Latinæ* (jure Latii Roma deductæ) *Pometia et Cora.* Enimvero, etsi Volscorum facta est urbs Suessa una cum Cora, tamen urbes inter Latinas eam aliquando fuisse dubitari nequit. vid. Plin. III, 5, s. 9. Latet inter nomina populorum fœderi adscriptorum apud Dionys. V, 61 Βουβεντάνων· sunt Πωμεντῖνοι, Κόρνων pro Κοράνων. *Castrum Inui*, qui antiquis Italis inter Faunos et Panes erat, etsi in Rutulis situm, tamen Latinorum fuit colonia, vel Virgilio teste; ut etiam *Bolæ*, Æquorum oppidum. Sunt Bolani etiam fœderi Latinorum modo memorato adscripti ap. Dionys. l. c. Adde locum Victor. supra laudatum. Male *Castrum Inui* ad Castrum Novum, non longe a Centum cellis ad mare, revocavit Servius, et viri docti ad Rutil. I, 227 sq. — 777. *Nec sunt* alter Menag., male. *S. n. gentes* Medic. a man. pr., et sic Colot. quod probat Heins., equidem improbandum censeo vel maxime. Nam, primum *terræ* docte poetis ponuntur, ubi vulgaris oratio gentes postulat; tum ne *gentes* quidem recte h. l. dicerentur; non enim populi sed urbes enarratæ fuerunt; et his bene respondent *terræ*, quibus aliquando imponentur.

778 — 781. *Avo comitem sese addet;* secundum Servium: *avito sese junget imperio*, h. e. una cum avo regnabit, donec

Romulus, Assaraci quem sanguinis Ilia mater
Educet : viden' ut geminæ stant vertice cristæ,
Et pater ipse suo superum jam signat honore?
En, hujus, nate, auspiciis, illa incluta Roma
Imperium terris, animos æquabit Olympo,

Romam condet. Sed vix hoc loquendi usus fert : *socium* saltem dixisset. — 779. Quem Rhea Silvia Trojana stirpe oriunda partu edet. *Assaraci* v. sup. I, 284. *Educet*, ut modo v. 765, quum deberet esse : pariet. — 780. En bellicosum viri ingenium : quod jam nunc militaris viri habitus (galea duplici crista, δίφαλον vel δίλοφον diceres) declarat. *Stent*, sint, ut alibi quoque. — 781. Quis ex variis ordinis verborum ac sensus faciendi modis verus sit, vix definias. Servius accepit : eum *superum*, deum, ut Mars *pater* sit Romuli. Possit etiam *suo superum honore*, h. e. divino, eum signare pater Mars. Sed probabilius est, quod et Cerda sequitur, *Et pater superum*, Jupiter, *ipse eum jam signat honore suo;* nunc tamen iterum ambiguum est, sitne *honor* Jovis, an Romuli? sitne immortalitas, an viri dignitas et virtus corporis? Simplicissimum videtur sic accipere : videsne, ut animam aliquando in corpus prodituram Jupiter jam hinc divina corporis majestate conspicuam reddit? scilicet ut, in immortalium numerum eam aliquando receptum iri, jam nunc manifestum sit. An duplex crista in galea Martis aliquod peculiare insigne sit, dubito, nec ex Val. Maxim. I, 8, 6 doceri posse puto. Ornant una, binæ, trinæ, quaternæ cristæ. At ipsa galea perpetuum, quantum memini, Romuli insigne.

782. *Nata* sc. Roma, a Romulo condita, malit Burmannus; sc. ut vulgari orationi propior sit poeta? Etsi verum est, non aliter verba accipi posse. Non enim *Romuli auspiciis* Roma *æquavit imperium terris* — sed Roma quæ erat auspiciis ejus condita. Ergo *hujus auspiciis* non dictum est, ut, si alicujus auspiciis bellum geri dicitur; sed *auspicia* h. l. sunt exordia urbis, initia : per hæc prima initia urbis et fundamenta a Romulo jacta. — 782 — 788. Versus ornatissimi. Primus 782 ex Ennio translatus apud Isidor. XVIII, 1. — 783. *Annos* conj. Heumannus; nempe quia æterna Roma dicta. Sed parum suave est illud : *annos æquare Olympo*, ut ne nisi cum ipso cœlo pereat. *Famamque* melius Jo. Schrader. At *animos* celsos et diis virtute pares habere, qua ad cœlum educant nomen, generosa res est. — Quam magnifice pro, condetur Roma! Imperium ad terrarum fines proferet, virtute et magnanimitate superabit omnes mortales. Obvium hoc, et similia Romæ præconia apud veteres congessit mul-

Septemque una sibi muro circumdabit arces,
Felix prole virum : qualis Berecyntia mater
Invehitur curru Phrygias turrita per urbis,
Læta deum partu, centum complexa nepotes,
Omnis cœlicolas, omnis supera alta tenentis.
»Huc geminas nunc flecte acies; hanc adspice gentem,
Romanosque tuos. Hic Cæsar, et omnis Iuli
Progenies, magnum cœli ventura sub axem.
»Hic vir, hic est, tibi quem promitti sæpius audis,
Augustus Cæsar, Divi genus; aurea condet
Sæcula qui rursus Latio, regnata per arva
Saturno quondam, super et Garamantas et Indos

ta Cerda; etiam de septem collibus. (Docta Pomponii Sab. ad v. 784 nota ex Dionys. Halic., Plutarcho in Romulo et Festo in *Roma* descripta est.) — 785—788. Augusta imago Cybeles per Phrygiam invectæ (ex ritu sacrorum), quæ est *deum Mater.* Assimulatur Roma, quæ tot magnos ac divinos viros tulit. Nam de divinis honoribus in Cæsares delatis non agitur. *Supera alta tenentes*, Homericum : ὑπέρτατα δώματ' ἔχοντες.

789 — 791. Etiam ordinem rerum facit admirabilem : quod primo loco gentem Juliam memorat, quum in Marcello oratio summi affectus plena susbtitura sit. *Huc converte oculos* etc. omnia cum verborum dignitate extulit. *Ventura sub axem*, sub cœlum, in vitam, ut jam toties vidimus in hoc libro.

792 sqq. In Augusto vero repræsentando se ipsum superavit poeta. Pacem terrarum orbi redditam; prolatos imperii fines; vaticinia, quibus terris promissus fuit; expeditiones in terras longinquas, et itinera ad constituendas provincias in iis ipsis annis, quibus hæc scripsit Maro suscepta; quam gravia hæc omnia laudum argumenta, et quam splendide verbis et rerum phantasmatibus declarata!

794. *Latio*, debebat sequi per appositum : *arvis*, sed variavit : *per arva regnata quondam Saturno;* quæ sunt ipsum Latium. vide infra ad librum VIII, 319 et sqq.

795—798. Fines imperii in Africa et Asia dilatatos intellige; etsi rebus in majus auctis. *Super* (ultra) *Garamantas;* victi hi sunt a L. Cornelio Balbo, cujus triumphum Fasti Capitolini VI Kal. April. a 735 memorant. cf. Plin. V, 5; Solin. c. 31. In extrema igitur vitæ Virgilii et hæc incidunt. *Super Indos*, spectat partim ad signa a Phraate reddita U. C. 734, partim ad Indorum legationem ad Augustum

Proferet imperium; jacet extra sidera tellus,
Extra anni solisque vias, ubi cœlifer Atlas
Axem humero torquet stellis ardentibus aptum.
Hujus in adventum jam nunc et Caspia regna

missam, quum in Syria versaretur, v. Strabon. XV, p. 719 C. D. adde Dion. LIV, p. 9. Loci imitationem jam interpretes notarunt in Silio VIII, 409 seqq. de Ciceronis laude. Jam debebat sequi : *proferet imperium — et super eam terram, quæ jacet extra s.* Sed inversio facta enthusiasmum adjuvat. In seqq. australes Africæ plagas designari manifestum est; sed res ad τερατῶδες deflexa. *Solis viæ* proprie sunt intra tropicos Cancri et Capricorni per eclipticam. Sic apud Aratum ἠελίοιο κέλευθοι et ἄλησις, Phænom. 319—321. Servius laudat Lucani locum III, 253 sq., in quo Æthiopes extra Zodiacum positi esse dicuntur. Jam Romani quidem vix ad tropicum Cancri pervenerunt, multo minus arma ultra æquatorem protulerunt et alterum tropicum; sed poetæ licuit hæc amplificare et *loca ultra tropicos* memorare, adeoque *ultra sidera*, hoc est, Zodiacum, *ultra Solis vias et anni*, qui illo solis decursu conficitur, ad eas Africæ plagas designandas, quæ ultra notas terras usque ad Atlantem, et lineam ab hoc per Africam ductam, procurrentes, versus austrum tum erant repertæ. Similiter altera ex parte versus arcticum polum navigantes *diem post terga solemque reliquisse* dicti sunt ab Albinovano in fragm. de navigatione a Germanico in Oceano tentata ex Amisiæ ostio. Respici autem a Marone Candacen victam, et Æthiopiam supra Ægyptum a C. Petronio copiis peragratam probabile fit; qua de re v. Strab. XVII, p. 820 sq. *Ubi Atlas axem*, cœlum, *humero torquet*, sustinet torquentem se et vertentem, *stellis ardentibus aptum*, ex quo axe, seu cœlo stellæ aptæ sunt, in eo fixæ. Sed v. sup. IV, 481, 482. (Ex Gronovio ad Senec. Med. 10 frustra interpretationem loci exspectes.) Similem sententiam sine ornatu enuntiavit auctor carminis in Messalam (in Tibull. ed.) 148 sq. *Oceanus ponto qua continet orbem, Nulla tibi adversis regio sese offeret armis. Te manet invictus Romano Marte Britannus; Teque interjecto mundi pars altera sole.*

799. *In adventum* ex Rom. et aliis jam Pierius approbavit lectori, et secundum eum Heins. e. Medic. et aliis; vulgg. *in adventu. Cujus in adventu* ed. Ven. — 799—801. Splendide et hoc enuntiavit, quod futura Augusti magnitudo multis signis ac præsagiis fuit ostensa; quodque in remotissimis quoque terris ejusmodi signa animadversa fuerunt, nimirum populi circa mare Caspium, inprimis Hyrcani et Bac-

Responsis horrent divum, et Mæotia tellus,
Et septemgemini turbant trepida ostia Nili.
Nec vero Alcides tantum telluris obivit;
Fixerit æripedem cervam licet, aut Erymanthi
Pacarit nemora, et Lernam tremefecerit arcu;
Nec, qui pampineis victor juga flectit habenis,
Liber, agens celso Nysæ de vertice tigris.

triani sub Parthis degentes, Scythæ ad Paludem Mœotidem et Ægyptii, *turbant*, trepidant; nam et ipsi turbas faciunt, qui perturbantur, ut sæpe alibi. Fundum rei videbis apud Sueton. Octav. 94, ubi ex Julio quoque Maratho fabula affertur de prodigio ante paucos, quam Augustus nasceretur, menses Romæ facto, *quo denuntiabatur, regem populi Romani Naturam parturire*. Scilicet stultissima superstitione laborabat Augustus. v. Sueton c. 92. Ubi autem sunt, qui tali superstitione ducantur, ibi nec desunt, qui fraudem levitati faciant, et modo rebus suo jam eventu manifestis, modo animis in incerto fluctuantibus, prædictiones egregie inventas in medium proferant. Quod nunquam frequentius quam a bellis inde civilibus factum. v. argum. Ecl. IV.

802 — 806. Tandem expeditiones et itinera Augusti commemorat. vid. sup. ad v. 792, comparatione facta cum *vago* (apud Hor. III Od. 3, 9, et 14, pr.) Hercule et Baccho. In Herculem paullo iniquior esse videtur poeta, quod ex ejus erroribus tantum laudat eos, qui per Arcadiam facti sunt; Augusti comparati magnitudo eo ipso attenuata esse videtur. Hoc idem video Schraderum observasse ad Musæum p. 315. *Cerynitis cerva* etiam Græcis χαλκόπους, qua voce pedum robur et velocitatem prisci homines declarabant: sed melius poetæ rei miraculum retinuerunt. Ad Arcadiam illa spectat, uti etiam Erymanthius aper et Hydra Lernea. *Fixerit* haud dubie ad telum pertinet; atqui debuit cerva viva capta esse. v. Apollodor. II, 5, 3; aut igitur alium auctorem sequutus, aut loquutus est parum accurate: *figere* pro capere. — 804. *Pacarit*, quod res exigebat, e libris Pier. et suis reposuit Heins. quem vide. Vulgo *placarit*. Ed. Ven. *placaret*. Rom. *pacaret*. Mox *tremefecerat* aliquot Pier. cum Rom. — 805, 806. De Bacchi ex India triumpho agit, in ea Nysa urbs cum monte Mero, qui et ipse Nysa dictus. Infinitæ de his fabulæ, collectæ a Nonno in Dionys. Præter Diodor. II, 38, cf. Strab. XV, pag. 687. *Qui flectit juga*, bijuges tigres, ex vers. seq. *Pampineis habenis*, pampino circumvolutis et implexis.

Et dubitamus adhuc virtutem extendere factis;

807. *Dubitemus* Goth. tert. In altero hemistichio magna lectionis varietas. Receptam tuetur Medic. Sed quæritur, quid sit, *virtutem extendere factis. Vitam, ævum, extendere*, et *nomen, memoriam, famam, extendere*, sollennes loquendi modi sunt; sed non *virtutem*. In Rom. legitur: *virtute extendere vires;* item in tribus Moret. pr. Rottend. Montalb. altero Mentel. a m. pr. Erf. et in edit. Junt. Etiam Pierius plerosque alios codd. id a m. pr. exhibuisse observavit, sed erasa scriptura fere superscriptum *virtutem* et *factis.* — 807, 808. Quid tu igitur, o fili, cunctaris magnam virtutem exerere per plurima strenue gesta? aut cur sollicitus es de adeunda Italia novis sedibus destinata? quum tantarum rerum fata et tanta posteritas te ibi exceptura sit? Bona Servii nota: *dubitamus pro dubitas. Miscuit personam suam. Est autem sensus: quum tibi tanta sit præparata posteritas, dubitas virtutem factis extendere? id est gloriam.* In sententiam itaque poeta mutavit, quod ad solum Æneam spectat: cujus objurgatio est tacita et increpatio: quum tam clara tibi, o fili, subnascitura sit posteritas, quin tu fortiter labores toleras, et ad occupandam Italiam strenue pergis. Eodem iterum redit inf. 889 *Quæ postquam Anchises natum per singula duxit, Incenditque animum famæ venientis amore: Exin bella viro memorat* etc. De sententia itaque dubitare non licet. Sed in verbis est obscuritas et ambiguitas: quæ duplici modo expediri potest. Scilicet *virtus* dicta esse potest pro gloria virtute parta, ut contra κλέος pro virtute dicitur; ita pro simplici, strenue res gerere, poeta ornate dixit, *virtutem*, nominis gloriam, famam, κλέος, *extendere factis.* Si vero *virtutem* proprie dictam malis, tum *extendere* exquisitiore modo dictum accipe, aut ut sit virtutem intendere, cum contentione, in futuros casus, *factis*, vel in facta vel per facta clara et fortia; aut ut sit *virtutem extendere* dictum pro vulgari, exerere, exercere, ea uti, adeoque *per facta. Extendere* enim modo ad numerum, modo ad *temporis intervallum*, modo ad *res* refertur. Amant itaque poetæ hanc vocem, ut ornent notionem simplicem. Sic pro *exigere vitam, ætatem*, malunt *extendere*. Sic *vitam bona spe extendere*, exigere. Æschyl. Prom. 537 Ἡδύ τι θαρσαλέαις τὸν μακρὸν τείνειν βίον Ἐλπίσιν, pro bonam inter spem vitam exigere. Quid? quod adeo in Plauto occurrit Bacch. III, 3, 26 *Ibi* (in palæstra) *suam ætatem extendebant*, exigebant. Convenit cum hoc more loquendi nota forma: *noctem proferre, producere*, vino, sermonibus; et ipsum *tendere;* Horat. I, Ep. 5, 11 *Impune licebit Æstivam sermone benigno tendere lucem:* exigere, quam longa illa est. Quum poetam nostrum, ut epicum, doc-

Aut metus Ausonia prohibet consistere terra?
» Quis procul ille autem ramis insignis olivæ
Sacra ferens? nosco crinis incanaque menta
Regis Romani, primus qui legibus urbem
Fundabit, Curibus parvis, et paupere terra
Missus in imperium magnum. Cui deinde subibit
Otia qui rumpet patriæ, residesque movebit
Tullus in arma viros, et jam desueta triumphis
Agmina. Quem juxta sequitur jactantior Ancus,
Nunc quoque jam nimium gaudens popularibus auris.

tius loquutum esse probabile sit, postrema hæc ratio, ut sit virtutem per facta exserere, ut multa strenue facta edas, verior esse videtur; expeditior est prima. — 808 *Terras* Goth. sec. — Bene firmatur Æneæ animus ad sedem in Latio fingendam.

809 — 813. Numa rex, pacis tutela religionumque cura insignis. *Quis procul.* Servius: « mira autem utitur phantasia; ut quasi ostendat, se non agnoscere eum, qui de gente Romana non fuerat; » nescio an nimis subtiliter. Anchises et hanc et reliquas animas prospectabat e longinquo 754. *Sacra ferens*, proprie de sacerdotibus v. ad Ge. II, 476, h. l. bene de sacrorum et religionum conditore. *Crines incanaque menta;* talis ejus imago, ut fama sic acceptam esse appareat, in numis gentis Calpurniæ, Marciæ et Pomponiæ occurrit. cf. Dionys. II, 58: ἀξιώσει μορφῆς βασιλικὸν fuisse narrat. Venit *in imperium magnum*, certe fatorum decreto tale futurum aliquando.

813 — 815. Liv. I, 22 Tullus Hostilius: *Hic non solum proximo regi dissimilis, sed ferocior etiam Romulo fuit. Desueta triumphis*, ornatius quam bellis.

816, 817. De Anco Marcio, quasi is favorem populi captaverit, adeoque superbior in patres fuerit, alios auctores habuisse Maronem necesse est, quam quos Livius et Dionysius ceterique sequuntur, qui ad nos pervenerunt. Ex Servio servatum videtur, quod Pomponius Sabinus adscripsit: Ancus Martius — *vivente Tullo ægre ferebat, quum e stirpe regia se jactaret* (erat Numæ nepos ex filia), *prælatum sibi Tullum. Itaque statuerat, favore populari, Tullum regem cum tota familia occidere.* (Vide tamen Tit. Liv. lib. I, c. 32.) —817. Servium Tullium desiderat Burmann., nec bene omitti potuisse censet; itaque Franciani, levissimi codicis, lectionem probat: *Hunc quoque* sc. sequitur *jam nimium gaudens popularibus auris:* ut designetur Servius Tullius, quem populo studuisse traditum utique est a parte scrip-

» Vis et Tarquinios reges, animamque superbam
Ultoris Bruti, fascisque videre receptos?
Consulis imperium hic primus sævasque securis
Adcipiet, natosque pater, nova bella moventis,
Ad pœnam pulchra pro libertate vocabit,
Infelix! utcumque ferent ea facta minores,
Vincet amor patriæ, laudumque inmensa cupido.
» Quin Decios, Drusosque procul, sævumque securi
Adspice Torquatum, et referentem signa Camillum.
» Illæ autem, paribus quas fulgere cernis in armis,

torum : v. Dionys. IV, 8. At enim durum hoc est, ut nomen ita subintelligendum sit; tum vox *jactantior* superiore versu satis arguit versum hunc nec minus ad Ancum spectare.

818, 819. *Ultor Brutus*, qui Tarquinii superbiam et Sexti libidinem ultus est. *Fasces receptos*, regiam dignitatem et imperium a regibus in coss. translatum.

820—824. Vid. Liv. II, 3—5. Bruti factum qui reprehenderent, jam Virgilii tempore fuisse credendum est; itaque ab Anchise adjectum : in quamcumque partem hoc factum interpretaturi sint posteri, ipse in sumendo a filiis supplicio sequetur id quod patriæ amor et gloriæ cupiditas suadebunt. — 823. *Ferant* Goth. sec. *Ea fata* erat vulgata lectio, quam Pierius præ oculis habebat : sed in *facta* omnes ejus et Heins. libri consentiunt, binis exceptis, cum Dorvill. et ed. Ven. *Nepotes* Goth. sec., et sic Macrob. IV, 6, ubi et *facta* leguntur. Porro versu hoc ad superiora retracto aliquis sententiam absolutam habere possit : *infelix, utcumque ferent ea f. minores;* sc. quantumvis posteri id facinus laudibus summis prædicent (ut *ferre* simpliciter sit, laudibus efferre). Verum *vincet amor p.* Et in hunc sensum interpretari videtur locum Augustinus de C. D. III a Pierio in medium productus. Sed præstat vulgaris ratio : ut disjungantur a superioribus postrema : *Utcunque—minores : Vincet a.*

825, 826. *Decii*, pater et filius, qui se pro patria devoverunt, alter bello Latino, alter Gallico. *Drusi*, Liviæ caussa laudati; ex iis M. Livius Salinator b. Punico II clarus, et M. Livius Drusus trib. pl. At Drusum Liviæ f. ejusque victorias de Germanis male in tempora Virgilii advocant Intpp. De T. Manlio Torquato Imperioso v. Liv. VIII, 7. *Referentem signa Camillum;* retulit, recepit signa a Gallis capta in pugna Alliensi. cf. Liv. V, 37 et 49.

827—836. De Cæsare et Pompeio. *Paribus armis*, utpote uterque Romanus, ut Georg. I, 488 *paribus concurrere telis* Romanos

Concordes animæ nunc, et dum nocte prementur,
Heu quantum inter se bellum, si lumina vitæ
Adtigerint, quantas acies stragemque ciebunt!
Aggeribus socer Alpinis atque arce Monœci
Descendens, gener adversis instructus Eois.
Ne, pueri, ne tanta animis adsuescite bella;
Neu patriæ validas in viscera vertite vires!
Tuque prior, tu parce, genus qui ducis Olympo;

viderunt Philippi. Et Lucan. I, 7 *infestisque obvia signis Signa, pares aquilas et pila minantia pilis.* — 828. *Et nunc dum* ed. Ven. *Prementur* e Pier. et binis suis Heins. recepit. Accedit Zulich. Vulgo *premuntur*, quod bene poterat locum tueri. — *Nocte*, ante ingressum vitæ, quæ supra *lux* erat v. 761, et mox v. 826 *lumina vitæ.* — 829. *Limina* sec. Rottend. Witt. Erf., perpetua varietate. vid. h. l. Heins. et Burm. ac Cerda. Sed h. l. *lumina* unice vera; nam et plus dignitatis epicæ inest, et præcesserat : *nocte* de statu animæ ante vitæ ingressum. Nec vero Pompeius et Cæsar bellum civile moverunt statim *sub vitæ ingressum*, quod inferrent ista : *si limina vitæ attigerint.* — 831. Julius Cæsar in Pompeium arma movebat e Galliis. Etsi vero Ravennæ tum subsistebat cum una legione, tamen, quum ceteræ legiones ex hibernis (v. de B. Civ. I, 7), adeoque major copiarum pars ex Gallia Transalpina esset arcessenda, augusta rerum specie ab Alpibus descendere eum narrat. Alpes declarat per *aggeres Alpinos* et *arcem Monœci*, h. e. promontorium cum templo et portu Herculis Monœci, sub Alpibus maritimis non longe a Nicæa sitis, qui nunc *Monaco* est. Alienum itaque est non magis ab historiæ veritate, quam a poetæ consilio, aut cogitare, Cæsarem ipsum per hæc loca in Italiam descendisse, aut ad reditum Cæsaris ex Hispania hæc referre. Nec melius rem expedit Burmannus. Videas tamen audacter hæc in descriptionibus et historiis Italiæ repeti (v. c. *Obss. sur l'Italie*, t. III, p. 282). et monstrari turrim super monte Turbia, qua transitu facto Cæsar iter in Italiam clauserit; quam Tropæorum Augusti ruinas alii esse pronuntiant, ut ex Holdsworthо didici. Pompeium copias ex Oriente contraxisse quis nescit?

833. *Ne adsuescite bella,* pro vulgari : adsuescere bellis. Ante oculos fuisse credunt Iliad. η, 279 de Hectore et Ajace singulari certamine pugnantibus : Μηκέτι, παῖδε φίλω, πολεμίζετε, μηδὲ μάχεσθον. — 834. Imitatio Lucani est I, 2 *Populumque potentem In sua victrici conversum viscera ferro.* — 835. Statius hinc petiit Theb. III, 239

Projice tela manu, sanguis meus!
» Ille triumphata Capitolia ad alta Corintho
Victor aget currum, cæsis insignis Achivis.

vos, o superi, meus ordine sanguis, Ne pugnate odiis. Notata loca a Cerda. Versus 835, 836 ad clementiam Cæsaris referuntur. Cur Cæsarem potissimum appellet, caussa allata est in hoc ipso: *genus qui ducis Olympo*, sc. per Iulum seu Ascanium. — 836. *Sanguis pius* ex Rufiniano de Schem. Dian. pag. 36 (ed. Ruhnk. p. 267) jam Ge. Fabricius laudavit; nec dubito vi ac potestate sententiæ esse præferendum; etsi Rufinianus in interpretatione argutias captat, quasi poeta tecte Cæsarem vituperare voluerit, quum dicere manifeste parum tutum esset: *Nam simul caussam belli civilis ostendit in Cæsare fuisse, dum dicit*, priorem *illum debere parcere; simul dolorem confessa* (an *re confessa?* nam sensus: ut ipsi Cæsari talis confessio exprimatur) *et in judicio suo quærit, tanquam ideo parcere* prior *debeat, quia sit Anchisæ* pius sanguis *et ab Olympo genus ducat.* Fatendum tamen, alterum *sanguis meus* affectus plus habere et ad naturæ veritatem melius esse comparatum.

837—841. Duo versus 837, 838 ad *L. Mummium Achaicum* pertinere, dubitari nequit; neque probari posse puto Harduini ad Plinium t. II, p. 646 sententiam, qui totum locum v. 837—841 ad Cæsarem retrahebat. Repugnat *ille, ille*, et *triumphata Corinthus*, et reliqua. Poetam ordinem temporum historicum studio certo haud sequi, jam multis exemplis vidimus. Liberius, prouti adstant animæ, eas excitat. Mummium autem potissimum commemorat, non tam insigniore aliquo inter ceteros magnos viros merito, quam quod *Achivos*, Græcos, bello Achaico confecto, profligavit, re ad hominis Trojani sensum grata. At qui verss. sequuntur, ad quem ex Romanis ducibus referendi sint, obscurum videtur. Ad eumdem Mummium ne referas, vel τὸ *ille* intercedit, quod diversum aliquem designat. Veteres Pyrrhum Epiri R. respici crediderunt, a Curio et Fabricio victum, qui in noto Ennii versu *Æacides* dictus, nam genus ille ab Achille et Æaco ducebat; sed reliqua in his vss. memorata in eum non cadunt; unde vana Virgilii reprehensio nata apud Gell. X, 16. Iniquior est Grammaticorum strictura ap. Pompon. Sab. *Hoc carmen putant e textu delendum esse: nam Virgilius procul dubio si correxisset, fuisset exempturus; nisi aliquid adspexerit nobis incognitum.* Minimæ difficultates sunt, si cum viris doctis apud Cerdam et ad Gell. l. c. *L. Æmilium Paullum*, Persei victorem, Æneæ ab Anchise ostendi putes. Cogitandum autem, nos in vaticinio versari; neque adeo, quod in

Eruet ille Argos, Agamemnoniasque Mycenas,
Ipsumque Æaciden, genus armipotentis Achilli;

sacris Judæorum vatibus fere interpretes male faciunt, ad proprietatem orationis et historiæ subtiliter omnia esse revocanda. Quin poeta vaticiniorum ambiguitatem et obscuritatem studio affectasse videri debet. Græciæ opes jam ante Corinthum excisam fractas, Macedonia devicta, indicaturus, *Argos* ac *Mycenas* nominat, in veterum historiarum memoriam jucundam simul et augustam : ut jam lib. I, 283—285 factum vidimus; quem locum conf., item Ovid. Fast. VI, 47, ubi Juno : *Pæniteat Sparten, Argosque, measque Mycenas, Et veterem Latio supposuisse Samon :* hoc est subjugasse. Quantopere autem victoria de Macedonum rege Perseo afflixerit Græciam, ex Livio intelligas XLV, 31 seq. Ad tempora belli Trojani a poeta accommodata sunt reliqua, præclare utique, si hæc Æneæ repræsentata memineris : itaque Perseum victum appellavit *Æaciden,* ab Achille oriundum ; quid enim ad Trojanorum sensum lætius cogitari poterat, quam Achillis posteros aliquando Trojanis esse pœnas daturos calamitatis Trojanis illatæ, et eversæ urbis, adeoque templorum Trojæ violatorum et direptorum ; sed ingeniose unum aliquod facinus, ut poeta, et inprimis Ajacis impietatem in Cassandram memorat, tanquam nefandum inprimis scelus, quo Achivi deorum iræ et vindictæ sese obstrinxerant. cf. sup. I, 39 seqq. Augustior adeo rerum species redditur etiam hic religione illata. Quod autem Persei genus ad Achillem referri sit solitum, ex Propertio illustratum est IV extr. 39 : *Et* testor eum, *Qui Persen, proavi simulantem pectus Achillis,* Et tumidas *proavo* (hoc nunc emendatius legitur meliore Santenii judicio) *fregit, Achille, domos* (sic conjunge : hoc est, Paullum testor, qui Persen vicit et Macedoniam subegit, pro qua memorat gentem regiam ab Achille origines petentem); et ex Silio XV, 291, 292 de Philippo Persei patre : *Hic gente egregius, veterisque ab origine regni Æacidum sceptris proavoque tumebat Achille.* Quomodo Macedonum reges ab Achille genus ducere potuerint, qui Heraclidæ erant, in tanta commentariorum in utrumque locum mole neminem vidi docere. Videtur ad maternam stirpem ab Olympiade esse redeundum, quæ erat Neoptolemi, Epiri R., filia. v. Justin. VII, 6. Hac ratione universe servata, de Perse tamen, an ad eum v. 840 referendus sit, adhuc quæri potest. Quum enim multo magis obvium sit, Ennii exemplo, *Æacidem* de Pyrrho Epiri R., aut ejus progenie accipere, quid si regem pro regno, adeoque pro Epiro, dictum, aut *Æaciden*, pro *Æacidas*, Epirotas, dictos habeas: *Eruet ille*, Paullus Æmilius, *Argos*, *Mycenas*,

Ultus avos Trojæ, templa et temerata Minervæ.
» Quis te, magne Cato, tacitum, aut te, Cosse, relinquat?
Quis Gracchi genus, aut geminos, duo fulmina belli,
Scipiadas, cladem Libyæ? parvoque potentem
Fabricium, vel te sulco, Serrane, serentem?

ipsamque Epyrum? ut Paulli incredibilis immanitas respiciatur, qua una die tota Epirus direpta, et LXX oppidorum muri fuerunt diruti. V. Liv. XLV, 34; Strabo VII, p. 496; Plutarch. in Paullo p. 271. Videtur sic, tanquam ad excusationem, subjectus esse vers. 841 *Ultus avos Trojæ, templa et temerata Minervæ.* Inest his argutum aliquid, quod placere possit. Minus bene per *Æaciden* Thessaliam, tanquam Græciæ, jam per Argos et Mycenas designatæ, partem tertiam, intelligas, cujus fortuna cum Macedoniæ calamitate fuit satis conjuncta; etsi in ea erat *Phthia*, Achillis patria, qua cum Mycenis et Argis junctim memorata Græciam declarari jam lib. I, 284, 285 vidimus in simili loco: *Quum domus Assaraci Phthiam, clarasque Mycenas Servitio premet, ac victis dominabitur Argis.* Sufficit per solitas vaticinii ambages vss. 839—841 hoc unum declarari: Ille alter, Paullus Æmilius, Græciæ opes jam ante priorem illum, Mummium, franget. Si tamen, qui *Æacides* sit, definiendum est: simplicissimum est de Perseo cogitare. In eo, quod post *Eruet Argos, Mycenas*, adjectum est, *ipsum Æaciden*, hærendum non est: fit enim communi usu, uno verbo accommodato ad plura subjecta: adeoque nunc eruet pro, prosternet, vincet, Æaciden.

842—845. Notissimi in rebus Romanis viri. *Cato* est major, M. Porcius, qui et ab aliis inter magnos viros memoratus est: Uticensis non bene inter Cossum et Gracchos locum haberet; etsi in Augusti gratiam hunc omisisse videri non debet. v. Horat. I Carm. 12, 35, et inf. VIII, 670. De A. Cornelio *Cosso* spoliis opimis claro v. Liv. IV, 19, 20. *Gracchi genus;* respicit maxime Ti. Sempronium Gracchum, bello Punico II clarum. *Scipiadas*, int. Africanum majorem et minorem; nam adjectum: *clades Libyæ*, Carthaginis alter victor, alter eversor. *Fulmen belli* de Scipionibus proprio aliquo modo dictum fuisse, ex locis apparet a Cerda aliisque laudatis. Præivit Lucret. III, 1047 *Scipiades belli fulmen, Carthaginis horror, Ossa dedit terræ proinde ac famul' infimus esset.* Spencius bene comparat locum de Cæsare apud Lucan. I, 157 seqq. Ad versum hunc referri debet Silii locus XIII, 499. Fulmini assimulavit bellatorem jam Homerus Iliad. ν, 242 ἀστεροπῇ ἴκελος; atque inde Pindarus et alii. At illud tragicum, quod ipse heros ἀστεροπὴ πολέμου dictus. *Parvo potentem Fa-*

Quo fessum rapitis, Fabii? tu Maximus ille es,
Unus qui nobis cunctando restituis rem.
» Excudent alii spirantia mollius æra,
Credo equidem; vivos ducent de marmore voltus;
Orabunt caussas melius; cœlique meatus
Describent radio, et surgentia sidera dicent :
Tu regere imperio populos, Romane, memento;
Hæ tibi erunt artes, pacisque inponere morem,

bricium, in parva re domestica divitem ; uti *contentus parvo* aliquis dicitur. De C. Atilio *Serrano* v. Plin. Histor. Natur. lib. XVIII, 3, s. 4; Perizon. Animadv. Hist. c. 1.

846, 847. *Fessum*, me longa oratione, quum de Fabiis tot dicenda restent. De Fabio *Maximo* Cunctatore versus debetur Ennio.

848—854. Locus haud dubie e nobilissimis, quo Romanorum ingenia et laudes cum Græcis, nam ad hos potissimum respicere videri debet, comparantur. Græci præstabant artium elegantia; ex iis poeta æris fundendi, marmorisque sculpendi artem memorat; felix idem est in verborum dilectu : *æra spirantia* statuæ; quæ vivos viros reddere videntur; et *mollius*, nam proprium in signis hoc. v. Quinctil. XII, 10, 7. Scilicet partim ad veritatem naturæ, corpore et carne tanquam ad tactum molliter ære vel marmore reddita, partim extremitate formæ caste et molliter circumducta et circumlita. Non male autem Ursinus præclarum Pindari de Rhodiis locum comparat Olymp. VII, 91 — 99. — 849. *Cedo* emendavit Markland. ad Stat. p. 5 sine idonea caussa. cf. Burm. *Et vivos* aliquot apud Burm., haud dubie mollius. — 850. Græci præstabant eloquentia, et quidem forensi, *Orabunt caussas melius*, et philosophicis mathematicisque studiis; at enim, id quod poetam decebat, ex iis unum genus posuit Maro, astrorum scientiam : *cœli meatus*, h. e. siderum cursus, *describent*, definient in sphæra cœlesti, *radio*, virga, petitum a geometricis figuris, quæ in pulvere ducebantur; Ut Ecl. III, 41 *Descripsit radio totum qui gentibus orbem*. At Romanis proprias artes esse contendit : ut imperent terrarum orbi, et aut in fœderum æquas leges recipiant, qui se ad eorum amicitiam applicant, aut eos qui arma sumant, debellent. — 853. *Pacique* multi scripti et editi inde ab Aldd. cum Rom. et Medic. Sed bene Burm. prætulit *pacisque* ex codicum parte Pier. et Heins. et suorum non contemnenda; nam est, *morem pacis imponere*, h. e. leges pacis ponere, ferre, ut lib. I, 264; verba tamen vir doctissimus minus bene interpretatur. — *Pacis*

Parcere subjectis, et debellare superbos. »
Sic pater Anchises, atque hæc mirantibus addit :
« Adspice, ut insignis spoliis Marcellus opimis
Ingreditur, victorque viros supereminet omnis!
Hic rem Romanam, magno turbante tumultu,
Sistet, eques sternet Pœnos, Gallumque rebellem,

morem imponere, h. e. legem, fœderum leges et conditiones; *parcere subjectis ;* nam volebant Romani videri clementes et moderati erga victos, et erga socios benigni et liberales; scilicet, si nihil ab iis metuerent, et ab opibus eorum auctis utilitatem sibi ipsis promittere possent. Ad Augustum transtulit Horat. C. S. 51 *bellante prior, jacentem Lenis in hostem.* At viri docti in his verss. scientiam civilem, seu politicam, legum ferendarum et militarem, expressam a poeta, verbo, studia pacis et belli Romanis tributa tanquam propria, volunt; satis argute, si modo vere. Saltem sic *pacis imponere morem*, erit leges ponere, scribere, per pacem, in pace : fere ut Æn. I, 264 *populosque feroces Contundet, moresque viris et mœnia ponet.*

855 sqq. Sequitur locus summa cum arte et ingenii venustate elaboratus de C. Marcello, Octaviæ f., ad quem ut duceretur oratio, M. Claudium Marcellum bello Punico II clarum induxit. Narrationem de loco hoc coram Octavia lecto vide in Vita Virgilii t. I, p. XXIV; et Serv. ad v. 862. Respiciunt narrationem Senecæ verba in Consolat. ad Marciam 2, ubi de pertinacia doloris Octaviæ : *carmina celebrandæ Marcelli memoriæ composita aliosque studiorum honores rejecit.* Videri potest totus locus reliquo jam carmine absoluto insertus esse; nec tamen video, unde viri docti hoc tanquam exploratum satis tradere possint.

856 — 860. *Spoliis opimis*, occiso Insubrium Gallorum duce Virdomaro. Liv. Epit. XX. vid. Perizon. Animad. c. VII. Eadem sunt v. 860 *tertia arma capta*, h. e. tertia spolia opima post Romulum et Cossum, *suspendet Quirino*, h. e. Romulo. Atqui ex Romuli instituto Jovi Feretrio ferebantur spolia opima. vid. Liv. I, 10. Sed potuit serioris ævi religio Romulum Jovi adjungere; potest quoque dictum esse, quia conditori urbis omnia præclara posterorum facta in laudem cedunt. Rem tamen alio modo expedit Servius : *Possumus et, quod est melius, secundum legem Numæ hunc locum accipere, qui præcepit, prima opima spolia Jovi Feretrio debere suspendi, quod jam Romulus fecerat; secunda Marti, quod Cossus fecit; tertia Quirino, quod fecit Marcellus.* Nec perperam hæc tradita esse, intelliges, si Plutarchum evolveris in Marcello p. 302 C, et locum Festi apud

Tertiaque arma patri suspendet capta Quirino. »
Atque hic Æneas; una namque ire videbat
Egregium forma juvenem, et fulgentibus armis;
Sed frons læta parum, et dejecto lumina voltu :
« Quis, pater, ille, virum qui sic comitatur euntem?
Filius, anne aliquis magna de stirpe nepotum?

Perizon. l. c. pag. 255 sq., unde constat vulgarem eam Romanorum opinionem fuisse, et interpretationem Legis Numæ, quæ de tribus diversis spoliorum generibus erat lata. Poetam autem sequi vulgarem opinionem fas est. Post hæc omnia tamen manet hoc, spolia opima in eodem Jovis Feretrii templo fuisse reposita. Propert. III, 10 f. *Nunc spolia in templo tria condita.* Nobilitata quoque est memoria Marcelli denario gentis Claudiæ, in quo templum quatuor columnis in fronte ornatum ipse ingreditur tropæum gestans. *Tumultu* potest proprie dictum videri, imminente bello Gallico in Italia. vid. Cic. Phil. VIII, 1; Serv. inf. ad VIII, 4. *Eques* v. 859 ex poetico sermone ad majorem dignitatem pro, bellator dux. Occurrit et alibi. — 860. *Tristia* Rom. *Patris* fragm. Vatic. a m. pr. *Suspendent* Franc. *Rapta* malebat Markland. ad Stat. p. 277, ut jam Passeratius apud Guellium; sic Georg. lib. III, 32. Sed nec minus alterum bene dictum.

861 — 867. Imitationem vide apud Silium XIII, 778 seqq., ubi de Homeri umbra. Comparari quoque potest recensus similis apud Eurip. Phœniss. 120 sqq. 147 sq. Summa populi R. de M. Marcelli, Augusto ex sorore nepotis, virtutibus suscepta erat exspectatio. v. Dio Cass. lib. III, 30. Est idem, de quo Horat. : *Crescit occulto velut arbor ævo Fama Marcelli.* Elogia alia Interpp. notarunt ex Velleio II, 93; et Seneca Consol. ad Marciam c. 2. *Frons læta parum*, omen mortis immaturæ. Volebant tamen viri docti frontem Marcelli tristem agnoscere in gemma artificis Epitynchani nomine per fraudem, quod suspicor, inscripta apud Ursin. Imagg. n. 87, ubi vid. Jo. Fabri Comment., ad cujus similitudinem plures gemmas passim in idem nomen interpretati sunt : tres apud Lippert. Dactyl. et Capita Augusti et Marcelli jugata et velata Ficoronius edidit (*Vestigi di Roma antica*, ad pag. 145). Auctoritatem tamen idoneam ubique desidero. Deprehendere quoque Marcellum sibi visi sunt viri docti in Achate Tiberiana, et in numo Seguini, etiam a Spanhemio repetito de Usu Numism. tom. II, p. 316, in quo tamen caput juvenile nullo cum argumento ad Marcellum trahi dudum docuere viri docti, et nuper monuit Eckhel. Catal. Mus. Cæs. Vindob. P. II, pag. 47; et nunc

Qui strepitus circa comitum! quantum instar in ipso est!
Sed Nox atra caput tristi circumvolat umbra.»
Tum pater Anchises, lacrimis ingressus obortis:
«O nate, ingentem luctum ne quære tuorum;
Ostendent terris hunc tantum fata, neque ultra
Esse sinent! Nimium vobis Romana propago
Visa potens, superi, propria hæc si dona fuissent.
Quantos ille virum magnam Mavortis ad urbem
Campus aget gemitus! vel quæ, Tiberine, videbis
Funera, quum tumulum præterlabere recentem!

duo numos Marcelli caput præferre dictos palam damnavit in Notit. Numor. vet. vol. VI, p. 162. *Quantum instar in ipso est:* verisimile fit, si id cogites, quod sententiæ vis postulare videtur, nove h. l. *instar* positum esse pro exemplo magnæ dignitatis, specie augusta corporis. Nam, etsi non ignorem, quæ disputata sint a viris doctis, nuper repetita a Dorvillo ad Charit. p. 333, non tamen satis acquiescit legentis animus, si nihil aliud assumas quam: quanta similitudo ejus est sc. cum patre; inprimis quum præcesserit: *Qui strepitus circa comitum!* quod sine dubio ad popularem favorem referendum; exspectas nunc aliquid, quod dignitatem oris et majestatem corporis commendet. Vs. 867 *Sed Nox* haud dubie pulcherrimi phantasmatis. Graviter dictum erat ab Homero Od. υ 351 Ἆ δειλοὶ τί κακὸν τόδε πάσχετε; νυκτὶ μὲν ὑμέων Εἰλύαται κεφαλαί τε, πρόσωπά τε νέρθε τε γοῦνα. At ornatius Nox (pro Morte), circumvolat caput. Nocti, Somno, Morti, alas tribui, nunc nota res est. cf. Guell. Cerda, et ad Tibull. II, 1, 89.

868—887. Quantopere omnia hæc ad affectum accommodata et dicta sint, monere non necesse est. Sed fatendum est, felicissime hæc a Voltario translata esse ad Burgundiæ Ducem, in *Henriade*, cant. VII: *Quel est ce jeune prince, en qui la majesté* etc. — 868. *Ingressus*, infit. — 870. *Ostendent terris hunc tantum fata.* Hinc ductum illud Taciti in Agricola 13: *Monstratus fatis Vespasianus.* Ubi *fatis* est tertius casus, ad fata sequutura; ad imperium fato ipsi destinatum. — 872, 873. *Propria*, perpetua; ut jam alibi vidimus. cf. Cerda *Campus aget gemitus virorum*, noto more pro, in campo agetur, erit gemitus (ut ἄγεσθαί pro ἔχεσθαι, εἶναι) in funere Marcelli. Sed *funus* seorsum memoravit, et præclare ad Tiberim retulit: quanto cum luctu funus factum videbis, cum ille tumulabitur! De publico hoc in Marcelli funere luctu v. Dio l. c. et

Nec puer Iliaca quisquam de gente Latinos
In tantum spe tollet avos; nec Romula quondam
Ullo se tantum tellus jactabit alumno.
Heu pietas, heu prisca fides, invictaque bello
Dextera! non illi se quisquam inpune tulisset
Obvius armato, seu quum pedes iret in hostem,
Seu spumantis equi foderet calcaribus armos.
Heu, miserande puer! si qua fata aspera rumpas,
Tu Marcellus eris. Manibus date lilia plenis :
Purpureos spargam flores, animamque nepotis
His saltem adcumulem donis, et fungar inani
Munere. » Sic tota passim regione vagantur
Aeris in campis latis, atque omnia lustrant.

Serv. ad v. 862; funus autem in Campo Martio factum est ingenti cum apparatu. v. ibid. 875. *Tumulum recentem*, Mausoleum Augusti in Campo Martio ad ripam Tiberis, quod sexto suo consulatu (U. C. 726) exstruxerat. Sueton c. 100. cf. Strabo V, p. 236. Nunc 876, 877, pro vulgari : in tantam spem tollet eos; tantam de se spem faciet; ut et Gr. ἐλπίσιν ἐπαίρειν. — 879, 880. Egregia inversio, dum post illa, neminem Romanorum cum ipso posse comparari, pergendum erat : *non jactabit se tantum ullo alio alumno Roma* nec pietate, nec fide, nec virtute. — 881, 882. Comparari solet Od. ι, 49, 50, sed ornatior Virgilius. — 883. *Si qua* via ac ratione, *fata rumpas*, fatorum ordinem dissolvere, tam durum fatum effugere tibi liceat, ut ad M. Marcelli, b. Punico II, clari, nomen ac gloriam es perventurus. Nomen autem non nisi in fine demum memoratum, pleno jam erumpente animi affectu. Illa 884 — 886, *manibus date lilia* etc. Molliora forte sunt, quam pro Anchisæ herois persona et temporibus; Virgiliani potius ævi habenda talis luctus testandi elegantia. Sunt tamen per se pulcherrima.—885. *Animam accumulem donis.* Nota elegantia pro vulgari, dona, flores, in animam cumulem. *Inani munere*, eo sensu, quo lib. XI, 51, 52. Duxit hinc versum pulcherrimum Statius Epiced. Patris V Silv. 3, 285 *Ite* (venite) *pii Manes, Graiumque examina vatum, Illustremque animam Lethæis spargite sertis.*

887—893. *Aeris in campis.* Etsi aerem in Elysio spirare non dubito; quum tamen *aeris campi* insolenti modo dicantur, spretis Grammaticorum apud Servium argutiis, putare malebam græce dictum, pro locis caliginosis, hoc est inferis. Sic ἀήρ, ἠε-

Quæ postquam Anchises natum per singula duxit,
Incenditque animum famæ venientis amore:
Exin bella viro memorat quæ deinde gerenda,
Laurentisque docet populos, urbemque Latini,
Et quo quemque modo fugiatque feratque laborem.
  Sunt geminæ Somni portæ, quarum altera fertur
Cornea, qua veris facilis datur exitus umbris:
Altera candenti perfecta nitens elephanto;

ρόεις sæpe; et sup. 828 *noctem* de his locis haud refugerat. Sentio tamen et hoc molestiam habere: quum a campis Elysiis caligo abesse debeat; et sup. 640 lectum esset: *Largior hic campos æther et lumine vestit Purpureo, solemque suum, sua sidera norunt.* Scilicet ereptum iis est *cælum* nostrum; nam in inferis sunt; at habent *aerem* suum: ætherem illum purum et apertum. Dicamus ergo *campos aeris* esse dictos locorum, qui tali aere, pro cœlo, fruuntur. Pro interpretatione esse potest locus Statii sup. ad versum 637 adscriptus: nemus—*in quo falsa dies cæloque simillimus æther.* Dicta eodem modo *loca lucis*, fere ut 761. — 890. *Famæ melioris* Medic. ex Colot., quod ex aliis locis translatum esse bene monet Heins. — *Viro* pro, ei. *Laurentesque docet populos*, nota inversam orationem, pro, quæ bella gerenda cum Laurentibus, hoc est Latinis, ad Latini urbem. Ad vaticinia igitur revocat poeta etiam ea, quæ ab Ænea in Italia gerenda sunt.

894. *Somni* pro *Somnii* dictum esse cum aliis contendit Burm., quasi non elegantius poeta Somnum substituat Somniis, ut toties alibi. — 894—902. Quum emittendus esset Æneas e locis inferis alia porta, quam qua ingressus erat, incidit Maro in duplices Somni portas, quibus veteres Somnia prodire luserant. Fundus Odyss. τ, 562 seqq. Somnia sedem habere in Orci vestibulo, supra vidimus v. 274—282 sq. — 895. *Cornua* Rom. et Dorvill. *Datus* alter Hamb. Totus versus Goth. tertio deerat. *Veras umbras* de animabus in nova corpora processuris ea porta, accipit *Beattie* in *Transact.* of. the R. Acad. at Edinburg. tom. II, 11 p. 53. Opponuntur tamen *falsa insomnia.* — *Veris umbris*, pro Somniis; vi oppositi; scilicet somniorum genus est, quo mortuorum Umbræ somniantibus offerunt se, interdum ut Furiarum loco pœnas expetant. v. ad Propert. IV, 7, 87 et al. *Altera* porta meliore quidem est materia, scilicet eburna, sed ex ea non ipsæ Umbræ, sed earum phantasmata, seu Larvæ, procedunt: Horatii *vana imago, quæ porta fugit eburna, somnium ducens:*

Sed falsa ad cœlum mittunt insomnia Manes.
His ubi tum natum Anchises unaque Sibyllam
Prosequitur dictis, portaque emittit eburna:
Ille viam secat ad navis, sociosque revisit;
Tum se ad Caietæ recto fert limite portum:
Ancora de prora jacitur; stant litore puppes.

III, 27, 41. *Nitens*, ornat; *perfecta*, τετυγμένη, vel ut Homer. αἱ δ' ἐλέφαντι τετεύχαται. *Manes*, h. e. inferi mittunt; ex inferis ad homines (namque id est, *ad cœlum*) procedunt hac altera porta Larvæ; hæc, vi oppositi, esse debent *falsa insomnia;* ut sup. ad 888 e Statio memorabam *falsum* diem de Elysio: *In quo falsa dies:* non verus, sed similis huic nostro diei, nostro cœlo, assimulatus; non autem *falsa insomnia* sunt fallentia, somnia quæ falsa rerum specie illudunt. Interpretatur locum Statius l. c. 288 Epicedii in patrem: precatur, ut se patris Umbra per somnum invisat: *Inde tamen* (ex Elysio) *venias, melior qua porta malignum Cornea vincit ebur* (vult ergo patrem ipsum, veram ejus Umbram, se per somnum invisere) *somnique in imagine monstra, Quæ solitus* (sc. eras monstrare, dum vivebas). Nec vero ad poetæ consilium ullo modo referenda sunt, quæ hic, mythici tantum ornatus caussa, de somniis, s. Umbris veris ac falsis, adjecit: ac si falsis ac fictis accenseri velit ipse ea, quæ adhuc narraverat. — 898. *Ibi* irrepsisse videtur in Burm. ed. Nam Heinsius prætulit *ubi* cum Mediceo et al. — 900. *Viam secat;* τέμνειν ὁδὸν, nota res; quasi sulco pedum ducto, *recto limite*, ut recta via. Tandem Pomponius Sab. « *Sic finit Homerus lib. XI* (Od. λ) *et Silius XIV.* »

Etiam hoc episodium libri sexti ab argumenti Æneidis summa alienum, paullo longius petitum, et in magna suavitate tamen, narrationis, et quam illa habet delectationis cursum sistere, impetum inhibere, Homius censebat. Hoc vero est poetam in ordinem cogere, ad annalium formulam revocare, et omnes ingenii vires infringere. Est enim hoc inter poetæ epici artificia, quum in una actione detexenda carmen epicum coerceatur, ut, variandæ narrationis depellendique subeuntis fastidii caussa, ad alia ornamenta, etiam ad seriores historias, descendat. Maronis autem mos ille est perpetuus, ut, dum miratione rerum novarum et insolitarum animos audientium teneat, vaticinia, somnia, etiam mortuorum responsa, futuræ subolis recensum in subsidium adhibeat. Neque vero tam otiosum est episodium, quam alterum paullo ante de Palinuro: nam in ipso ad Italiam accessu, de rerum eventu in nova sede

capienda Sibyllam consulere, non ineptum erat; quumque illa Anchisen in inferis consulendum esse diceret, necesse erat responso obtemperare. Animadvertendum porro est, primum Æneæ ad Italiam aditum hac narratione dignitatis et majestatis religiosæ vim et honorem accipere; nec alienum ab Æneidis argumento posteritatis recensum haberi posse; inprimis ex Romanorum, quibus suam Æneidem condebat poeta, animis et judiciis. Videntur utilitatem hujus inventi, avocandi lectores ad res inferas, sensisse alii; nam videmus, Homeri in Odyssea exemplo, Necyias a multis passim poetis epicis esse frequentatas; debent enim hæ narrationes habere magnam vim ad animos mirarum rerum specie tenendos. Vidit præterea Virgilius, pro heroibus, quos Homerus commemorat, se Platonicis commentis de animabus, antequam hanc vitam ingressæ sint, in alio loco degentibus, commode uti posse, ut Æneæ posteros et res Romanas carmini intexeret. Neque vero nihil, quod ad hunc descensum ad inferos duceret, aut ejus exspectationem faceret, antecessit. Annon meminimus ab Anchisæ Umbra hunc descensum filio fuisse mandato et monitu injunctum (lib. V, 731 sqq.) et multo ante jam Heleni monitu lib. III, 441 sqq.? Quum autem totum poema, et dignitatis epicæ plurimum et gratiæ ac delectationis ex vaticiniis habeat, quæ, ab obscurioribus ambagibus progressa mox ad disertiora et clariora effata procedunt: præparatur etiam hoc libro legentis animus ad casus et res, mox in Latio eventum habituras, primum Sibyllæ responso, v. 84—97, tum Anchisæ oratione et recensu animarum, quæ mox progenies Æneæ esset futura.

P. VIRGILII MARONIS

ÆNEIDOS

LIBER SEPTIMUS.

ARGUMENTUM.

Caietam, nutricem suam, Æneas sepelit, locumque ipsum ab ejus nomine Caietam appellat — 5. Inde Circes sedem prætervehitur — 24, secundoque vento ad Tiberis ostia defertur : adversoque flumine subvectus, in Laurentem agrum egreditur — 36. Digressione de prisco Latii statu, et de prodigiis, quibus Trojanorum adventus denuntiatus fuerat, facta — 106, pergit narrare poeta aliud ostentum comesarum mensarum; quum Æneas ex Ascanii verbis cognovisset, eam esse terram fatis sibi debitam, ad Latinum regem, qui ejus tractus regnum obtinebat, centum oratores mittit, qui et suo nomine illi munera offerrent, et urbis condendæ locum peterent. Interea castra metatur — 159. Latinus, legatione benigne audita, præter postulata, Laviniam filiam suam, quam, ex Fauni, patris sui, oraculis, et ex augurum responsis, externo viro tradere jubebatur, ultro Æneæ conjugem offert — 285. Interim Juno, prosperis Trojanorum rebus offensa, Alecto ad disturbandam pacem ab inferis evocat — 340 : quæ primum Amatam, Latini uxorem — 405, deinde ipsum etiam Turnum furiis suis implet — 434 : atque inde ad Trojanorum juventutem conversa, quæ tum forte venationi operam dabat, mansuetum illis cervum objicit, Tyrrhi, armentarii regii, liberis inprimis carum; quem quum Ascanius sagitta vulnerasset, rustici, arreptis armis, in Trojanos impetum faciunt — 510. Alecto ex superiore loco classicum canit : cadunt in eo tumultu Almon, Tyrrhi filius natu maximus, et Galesus, agricola

regionis totius locupletissimus : qui quum in urbem mortui essent relati, Turnus et Amata regem Latinum ad bellum suscipiendum, injuriamque manu vindicandam exstimulant — 590. Verum quum ille, et fatorum et fœderis nuper cum Trojanis initi memor, adduci non posset, ut illis bellum indiceret, Juno ipsa belli portas aperuit — 622. Turni auspicio ad bellum sequitur Mezentius una cum Lauso filio — 654 : item Aventinus, Herculis ex Rhea filius — 669 : Catillus et Coras Tiburtini, fratres — 677 : Camilla e Volscorum gente, mulier fortissima (803—817) : aliique complures, quorum recensus inde a v. 678 ad finem libri subjicitur.

Tu quoque litoribus nostris, Æneia nutrix,
Æternam moriens famam, Caieta, dedisti;
Et nunc servat honos sedem tuus, ossaque nomen
Hesperia in magna, si qua est ea gloria, signat.

1, 2. *Caietæ*, quæ in his locis moritur, memoria in Æneæ erroribus non obscura erat : et promontorii portusque et urbis nomen in Latii et Campaniæ finibus ab ea ductum vulgo ferebatur. Super libri initio aut nimium disjuncto a Miseni memoria VI, 232 (nam ad hanc refertur *tu quoque*), aut nimium conjuncto cum verss. ultimis sup. libri, cum veter. Grammaticis argutari nolim.

3. *At nunc* pr. Moret. a m. pr. *Ossa* pro loco dicta sunt, quo ossa sunt condita, hoc est pro tumulo; is signat, adeoque *ossa signant*, titulo insculpto posteris produnt, *nomen* tuum. At hæc dura sunt; præstat altera ante Heinsium vulgata lectio, quam inter ceteros codices Romanus firmat, *signat*. Ut *honos servat sedem*, sic *nomen signat ossa*, h. nomen loco inditum sepulturam Caietæ ad nostram memoriam servat. — 3 — 4. Etiamnum *servat honos sedem tuus*, exquisite, pro, honos adest adhuc, superest, servatur sedi tuæ; tumuli tui exstat adhuc memoria; nam *sedes* pro sepulcro, ut 152, lib. VI. *Honos* pro titulo et nomine, seu inscripto, seu fama vulgato : supra VI, 507 *nomen et arma locum servant.* Alterum *ossa nomen signat*, eodem fere redit; *nomen* est titulus sepulcri, signatque adeo ossa, quæ in eo condita sunt. — 4. *Ea* deest Puget. *Signant* Heins. e Medic. Gud. et aliis maluit. Sed exemplo adjecto (sic apud Nasonem, *nomina signata saxo*) vix satis commode declaravit, quo modo accipi id vellet. Burmannus ad hyste-

At pius exsequiis Æneas rite solutis,
Aggere composito tumuli, postquam alta quierunt
Æquora, tendit iter velis, portumque relinquit.
Adspirant auræ in noctem, nec candida cursus
Luna negat; splendet tremulo sub lumine pontus.
Proxima Circææ raduntur litora terræ,
Dives inaccessos ubi Solis filia lucos
Assiduo resonat cantu, tectisque superbis

ron proteron recurrit. — *Hesperia magna* epitheton ornans; v. I, 569 et IV, 345 *Italia magna, si qua est ea gloria.* Interpretes a Servio inde accipiunt, quasi dictum sit: si quis sensus ejus gloriæ ad inferos est. Bonus sensus; sed verba hoc tantum subjiciunt: quantacunque ea gloria sit.

7 — 9. *Tendit iter velis*, per vela vento data, docte, ut *cursum, gressum tendere* aliquis dicitur; pro vulgari: tendere cursu. Sic I, 656 *iter ad navis tendebat Achates.*—8. *Cursus* Heins. cum vetustioribus, it. fragm. Vatic. Vulgo *cursum* legitur. — Sub noctem ἐπιπνείουσιν ἀῆται, ut sæpe Apollonius, ventus secundus increbrescit et luna favet navigationi (*non negat cursum*) splendore suo, qui egregie describitur: *splendet tremulo sub lumine pontus.* Nota rei imago, quam Cerda copiose illustrat; expressa dudum ab Ennio: *Lumine sic tremulo terra, et cava cærula candent*, ap. Macrob. VI, 4.

10 — 14. *Circes insula*, facta postea terra continens, Circeii, notum Latii promontorium. Petita est fabula ex Odyss. κ, indeque etiam illustranda; sed poeta ornavit studiose singula verbis exquisitis. *Raduntur;* nam prætervehuntur Trojani; sic III, 699, 700. *Divitem* cur appellat Circen, caussam puto esse domus opulentiam (unde mox *tecta superba*), quam Homerus quoque ei tribuit l. l. v. 210, 211 et 311, 314, 315, inprimis 348 sqq. conf. Ovid. Met. XIV, 260 sqq. *Inaccessos lucos*, h. l. silvam, ad quam raro accedunt homines, solitariam. Servius: *ad quos nullus debeat accedere*, sc. veneficiorum metu. At *lucos* memorat secundum Homerica ibid. 149, 150, ubi silvam in insula, et in ea Circes ædes memorat. Esse autem Circeios densos silvis, ἄκραν ὑψηλήν, θασεῖαν δὲ σφόδρα, καὶ ἔχειν δρῦν καὶ δάφνην πολλὴν καὶ μυῤῥίνην, monstrari porro Elpenoris (Odyss. μ, 14) tumulum et in ea nasci myrtum, etiam Theophrastus acceperat Hist. Plant. V, 8; et Plinius porro XV, 29, myrtum *in Europæ citeriore solo — primum Circeiis in Elpenoris tumulo visam* tradi notavit. *Resonat,* resonare facit, ut alibi quoque. Vulgarius est, personare. De cau-

Urit odoratam nocturna in lumina cedrum,
Arguto tenuis percurrens pectine telas.
Hinc exaudiri gemitus, iræque leonum
Vincla recusantum, et sera sub nocte rudentum;
Sætigerique sues, atque in præsepibus ursi
Sævire, ac formæ magnorum ululare luporum;
Quos hominum ex facie dea sæva potentibus herbis
Induerat Circe in voltus ac terga ferarum.

tu Circes nota res ex Odyss. κ, 221 sqq., qui iidem versus quum de Calypso quoque ab Homero positi sint Odyss. ε, 61, 62, ex eodem loco v. 57 — 61 repetiit reliqua de foco et de textura. Nam Πῦρ μὲν ἐπ' ἐσχαρόφιν μέγα καίετο, τηλόθι δ' ὀδμὴ Κέδρου τ' εὐκεάτοιο θύου τ' ἀνὰ νῆσον ὀδώδει Δαιομένων. cf. Plin. XIII, 16, 30. Priscæ vitæ, et Orientis nunc quoque, communes eæ lautiorum hominum deliciæ, quas vel laxiorum nimio æstu corporum effluvia suadere possunt, ut suffimenta vel odores accendant. Hoc itaque ad Nympham ab Homero bene traductum. Est autem et hoc ex eadem vita, ut posito in mediis ædibus foco ignis lumina per noctem præbeat. Sic v. c. Od. τ, 63, 64 et alibi. cf. Goguet (*Origine des Arts*, etc. t. III, p. 391, et t. I, p. 241). — 13. *Nocturno in lumine* Medic. et Zulich. a m. sec., quæ vulgaris est ratio. — *Urit in lumina*, ut pro lumine esset, ita εἰς, pro *ad*. *Cedrus* autem Græcorum et Romanorum, ut jam ad Georgica vidimus lib. II, 443, e Juniperorum genere est, etiam oxycedrus dicta; v. Bodæus a Stapel ad Theophr. H, Plant. III, 12, ubi Icones quoque visuntur, et post alios Celsius in Hierobot. P. I, p. 77, qui diligenter a cedro Libani, quæ ex abietino genere est, eam distinguit, etsi ne sic quidem satis expedita res est. Sufficit, θύαν, θύον, *cedrum*, esse aliam orientalem, aliam occidentalem, hanc quidem Theophrasti appellatam. Ex Homerico loco quoque versus 14 illustrandus: ἱστὸν ἐποιχομένη χρυσείῃ κερκίδ' ὕφαινεν. *Telæ* h. l. pro stamine vel trama, quam textrix ἐποίχεται κερκίδι, percurrit pectine, ut subtemen inserat.

15. *Gemitus* leonum : noli substituere velle *fremitus*. Nam et illud poetis sollenne : v. c. Lucan. VI, 688; Drak. ad Silium I, 425. — 15—18. Admodum ornate singula, si cum Homericis compares Odyss. κ, 212 seq. et Apollon. IV, 672 sqq. *Formæ luporum* simpl. pro lupis, forma dicendi poetica, quam jam alibi vidimus; et *præsepia* paulo ante pro caveis. Sic jam Serv. explicuit. Discessit autem ab Homero, qui mutatas has feras humanam mansuetudinem servantes exhibuerat l. c. v. 214 sqq.

19. *Sæva* post *sævire*. Libri nil mutant. — 20. *In* abest tribus

Quæ ne monstra pii paterentur talia Troes
Delati in portus, neu litora dira subirent,
Neptunus ventis inplevit vela secundis,
Atque fugam dedit, et præter vada fervida vexit.
Jamque rubescebat radiis mare, et æthere ab alto
Aurora in roseis fulgebat lutea bigis;
Quum venti posuere, omnisque repente resedit
Flatus, et in lento luctantur marmore tonsæ.
Atque hic Æneas ingentem ex æquore lucum
Prospicit : hunc inter fluvio Tiberinus amœno,
Vorticibus rapidis, et multa flavus arena,

ap. Burm. et Hamb. sec. *Induerat vultus Circe.* Porro Montalb. *in terga vultusque.* — *Induerat in vultus ac terga*, h. corpora, *ferarum* pro vulgari, induerat eos formis ferarum. cf. Ge. I, 187, 188.

21. *Quæ ne monstra p.*, rem monstro similem, ut mutarentur in feras. *Pii*, θεοφιλεῖς adeoque diis curæ. Sup. III, 265 *Di, prohibete minas : di, talem avertite casum : Et placidi servate pios.* Mox 24 *fuga* pro celeri cursu et navigatione, et : *prætervexit* eos per *vada fervida*, mare æstuosum, ut circa promontoria solet.

25 — 28. Valde operosum cultum adjecisse videtur poeta his versibus, primum colorum varietate, tum epithetorum copia, et verborum pondere, inprimis v. 28 *in lento*, immoto a ventis, mari *luctantur* remi : vento cessante, qui navem ageret. Caussam tanti ornatus in eo invenire licet, quod de ortu memorabilis et magni istius diei agitur, quo primum Italiam illam a fatis promissam adibant Trojani. — 26. *In croceis* conj. Schrader. ad Musæum, p. 289. Sed in *roseis bigis* non tam erat hærendum, quam in mira colorum temperatione : post *rubescens* mare, *roseæ* bigæ et *lutea* aurora. — *Posuere* scil. se, quievere. X. 103 *Tum Zephyri posuere.* At sup. V, 681 *flammæ atque incendia vires posuere.* Porro *marmor* pro mari dici notissimum est; usus tamen caussas nusquam appositas vidi. A Græcis ductum esse manifestum fit. Μαρμαρέην ἅλα dixerat Homer. *candidum, splendens* sole. Dictum μαρμάρεος et μάρμαρος, unde πόντος μάρμαρος et τὰ μάρμαρα πόντου· hinc Latini poetæ *marmora pelagi* fecere, ut Catullus, quia μάρμαρος πέτρος, h. e. λευκὸς latine est *marmor.* Ita tandem *marmor* absolute pro mari, ut æquor, quia Græci dixere πλάκα πόντου ; et quidem jam apud Ennium, secundum Gellium, II, 26 : *Verrunt extemplo placide mare marmore flavo.*

29 — 36. Simili cum judicio

In mare prorumpit: variæ circumque supraque
Adsuetæ ripis volucres et fluminis alveo,
Æthera mulcebant cantu, lucoque volabant.
Flectere iter sociis, terræque advertere proras
Imperat, et lætus fluvio succedit opaco.
  Nunc age, qui reges, Erato, quæ tempora rerum,
Quis Latio antiquo fuerit status, advena classem
Quum primum Ausoniis exercitus adpulit oris,
Expediam, et primæ revocabo exordia pugnæ;
Tu vatem, tu, diva, mone. Dicam horrida bella;
Dicam acies, actosque animis in funera reges,
Tyrrhenamque manum, totamque sub arma coactam
Hesperiam. Major rerum mihi nascitur ordo;

ornata sunt hæc, quum jam de rerum summa, de accessu ad Italiam, agatur; itaque locorum faciem exhibet poeta jucundissimam.— 34. *Æquora* Serv. ad IV Æn. 524. *Sonabant* Diomedes III Instit. Grammat. — *Lucoque,* per lucum. *Flectere iter*, cursum, navem. Facit vero hæc Æneas, ut ad ipsa Tiberis ostia cursum regat, ad Creusæ monitum lib. II, 781, 782 *Ad terram Hesperiam venies, ubi Lydius arva Inter opima virum leni fluit agmine Thybris.* Factus escensus ad ripam fluminis in agro Laurentino; erat autem ille olim lauris consitus; unde *lucus* et *fluvius opacus.*

37 seqq. Ad legentium animos excitandos invocationem novam valere, nota in poetis res est. In *Erato* argutantur interpretes. Ponitur a poeta pro Musa qualicunque, ut recte Servius. Apollonii exemplum bene laudatur ab aliis lib. III, 1 Εἰ δ' ἄγε νῦν, Ἐρατὼ etc., ubi tamen Erato proprio suo jure ad amorem Medeæ exponendum advocari putatur. *Quæ tempora rerum* fuerint, non tam, quibus temporibus Æneas advenerit, quam, ut solet *tempus* pro rerum conditione poni, in quæ Latii tempora inciderit hic accessus. Quod *rerum* adjectum, poetici sermonis est proprium. *Antiquo* ornat h. l. epitheton. Aliter in historiis Latium antiquum et novum dicitur. — 39. *Exercitus* pro populo, turba, navalibus copiis. Per στόλον Guell. et alii explicant. Sic Græcis tragicis στρατὸς, τάγμα, τάξις (ut Æschyl. Prometh. 128) et alia. *Exordia pugnæ,* venatione cervi, inf. 480. — 42. *Reges*, Latinum, Turnum, Mezentium; hinc *Tyrrhena manus.* Sed quod sequitur, in majus auctum, totam Italiam coiisse ad arma.

Majus opus moveo. Rex arva Latinus, et urbis
Jam senior longa placidas in pace regebat.
Hunc Fauno, et nympha genitum Laurente Marica
Adcipimus; Fauno Picus pater; isque parentem
Te, Saturne, refert; tu sanguinis ultimus auctor.
Filius huic, fato divum, prolesque virilis
Nulla fuit, primaque oriens erepta juventa est.
Sola domum, et tantas servabat filia sedes,
Jam matura viro, jam plenis nubilis annis.
Multi illam magno e Latio, totaque petebant
Ausonia : petit ante alios pulcherrimus omnis
Turnus, avis atavisque potens, quem regia conjux
Adjungi generum miro properabat amore;
Sed variis portenta deum terroribus obstant.
  Laurus erat tecti medio, in penetralibus altis,
Sacra comam, multosque metu servata per annos,

45—49. Latini genus ad Saturnum refertur, deum Aboriginum indigetem, mox cum Crono comparari solitum. Ab hoc Picus procreatus, ex hoc Faunus, Latini pater. *Faunus* numen antiqui Latii fatidicum, v. inf. VII, 82 sq. *Marica* nympha Latii cujus religio apud Minturnenses servata est, luco ad Lirim fl. consecrato. Quod eam poeta *Laurentem* appellat, poetico more facit, nomine a vicinis locis petito : nam ad Lirim usque Laurentes non habitarunt; etsi nomen Latinum, novum certe Latium, eo usque pertingere potuit.

52—58. Lavinia *servabat sedes* exquisite, tenebat, possidebat, et hoc simpliciter pro, erat in domo paterna unica filia et heres; nihil amplius. *Petere* sollenne pro procare; v. Cerda, ut αἰτεῖν. Bene autem ad prodigia et deorum ostenta rem revocavit poeta; primum, ut totius carminis colori et indoli a religione ductæ etiam hæc pars conveniret; tum ut Turnum præstantissimum adolescentem cum ratione aliqua Æneæ posthabitum narraret. Sed haud dubie fuere quoque veteres fabulæ super his prodigiis, quæ in seqq. exponit.

59 sq. Revocandæ in animum arbores et luci in impluviis veterum, de quibus passim commentati sunt viri docti, cf. Tibull. III, 3, 15 et *tecto interiore* sup. IV, 494. — 60. *S. coma* aliquot Heins. cum Nonio, sed præstat græca ratio. — *Sacra comam*, frondibus intactis. *Metus* pro religione, ut *horror* et similia : vid. Cerda.

Quam pater inventam, primas quum conderet arces,
Ipse ferebatur Phœbo sacrasse Latinus,
Laurentisque ab ea nomen posuisse colonis.
Hujus apes summum densæ, mirabile dictu!
Stridore ingenti, liquidum trans æthera vectæ,
Obsedere apicem; et, pedibus per mutua nexis,
Examen subitum ramo frondente pependit.
Continuo vates : « Externum cernimus, inquit,
Adventare virum, et partis petere agmen easdem
Partibus ex isdem, et summa dominarier arce. »
Præterea, castis adolet dum altaria tædis,
Ut juxta genitorem adstat Lavinia virgo,
Visa, nefas! longis conprendere crinibus ignem,

63. *Laurentesque* Gud. a m. sec. cum aliis, sed recentt.; et sic Arusianus Messius. Neque vero aliter quam quarto casu accipiendum *Laurentis*. — *Laurentes* dicti Aborigines, qui hæc loca ad orientalem Tiberis ripam incolebant, rege Latino. Inde *Laurentum*, Latini regia; et *ager* usque ad mare ac Tiberim *Laurens* vel *Laurentinus*, silvis et paludibus frequens. Translatum interdum nomen ad totum Latium a poeta : ut modo in *Laurente nympha* vidimus. *Primas arces* 61, quum primum urbem conderet. Secundum poetam adeo Latinus urbem Laurentes condidit et nomen imposuit a lauro : facile adeo intelligitur, *Picum*, qui ante Latinum vixit, *Laurentem* v. 171 appellari poetico epitheto, non nomine historico. Quod laurum Phœbo consecrat, ingeniose poeta adjicit, respectu ad suorum temporum religionem habito. — 64—70. Apes *vectæ*, ab orientali parte, ut ex vs. 70 intelligitur, advolantes. Examen apum, laurum βοτρυδὸν insidens, præclare ornavit versus. cf. Georg. IV, 656, 657, 658. Est autem illud inter dira omina; vide vel Plin. IX, 17, 18. Alia loca v. apud Cerdam, superstitione, ut probabile fit, ab incursus magnæ multitudinis ingruentis, opinione profecta. — 66. *Consedere* sec. Moret. *Sub mutua* D. Heins. ed. — 70. *Partibus ex iisdem*, a mari infero.

71—80. Prodigium hoc flammæ frequens : supra vidimus l. II, 680 sq. Alia apud Cerdam. Cogita vero sacrum facere Latinum adstante filia. *Nefas* de prodigio h. l. res dira et abominanda, quæ præter naturam fit; contra *fas* de naturæ more et constantia. *Comprendere* h. l. concipere, arripere flammam, quasi ex foco ad proxima manantem. Vulgari oratione *ignis comprehendit crinem;* nunc La-

Atque omnem ornatum flamma crepitante cremari,
Regalisque adcensa comas, adcensa coronam
Insignem gemmis; tum fumida lumine fulvo
Involvi, ac totis Volcanum spargere tectis.
Id vero horrendum, ac visu mirabile ferri:
Namque fore inlustrem fama fatisque canebant
Ipsam, sed populo magnum portendere bellum.
At rex sollicitus monstris, oracula Fauni,
Fatidici genitoris, adit, lucosque sub alta
Consulit Albunea, nemorum quæ maxuma sacro
Fonte sonat, sævamque exhalat opaca mephitim.

vinia *ignem comprehendit crinibus.* Verba v. 74 sunt ex Lucret. VI, 154 *Terribili sonitu flamma crepitante crematur:* de lauro: at hic visus est virginis ornatus cremari flamma: nam *ipsa visa est cremari* (κατὰ) *ornatum. Coronam insignem gemmis*, regium insigne, v. l. I, 655. Ex multis, quæ Cerda cumulat, hoc unice verum. Corona enim sacrificantium vittis et infulis sacrisque frondibus implexa est, non gemmis ornata.—76. *Lumina* Menag. alter. *lumina fulva* sec. Hamb. *fulvave fumo* Dorvill.

81. *Ac rex* Menag. pr. *Sollicitus monstrorum* Donat. Ms. Fabric. — 81 sq. Fauni oraculum in luco Albuneæ poeta narrat sive ex vetere memoria, sive ex loci natura et fama de Sibylla Albunea rem ingeniose commentus. Scilicet in agro Tiburtino ab occasu in Anienem deferuntur *Albulæ aquæ*, sulfureæ illæ et medicatæ. v. Cluver. Ital. p. 715 (nunc *Acqua zolfa*, vel *Solfatara di Tivoli*, de quibus v. *La Lande, Voyage d'Italie*, t. V, p. 338 sqq.). Ex Albuneæ fluminis fontibus major *Albunea*, fons et Nympha, ex Horatio nota I Carm. 7, 12 *domus Albuneæ resonantis;* ut h. l. *quæ fonte sonat;* etsi nunc, post tantas rerum vicissitudines, natura fontis et loci facies est diversa. *Subjacebat* fonti *lucus* (quem Martialis quoque in his locis memorat I Epigr. 13, 3) Albuneæ sacer, in quo olim Fauni templum et oraculum a poeta proditur. — 82. *Alta Albunea*, fons in lacu inexploratæ altitudinis; v. Cluver. l. c. Male Serv. *quod est in Tiburtinis altis montibus.* Nam id a locorum situ alienum. *Nemorum quæ maxima sacro Fonte sonat*, hoc est, quæ Albunea maxima, h. e. admodum magna, manat, larga aquarum vena fluit fonte suo. Sic sup. VI, 659 *unde superne Plurimus Eridani per silvam volvitur amnis*, hoc est, magna aquarum vi et copia; amnis multus per plana fertur. Tropice apud Horat. I Serm. 7, 28 homo maledicus *salsus multus-*

Hinc Italæ gentes, omnisque OEnotria tellus

que fluit, ἁλμυρὸς πολύς τε ῥέει; convicia multa effundit. Color autem non abhorrens est a vulgari, v. c. infra 217 : *regnis, quæ maxima quondam sol adspiciebat. Nemorum*, in isto nemore, græce dictum, (κατὰ, διὰ) τοῦ ἄλσους, pro ἐν ἄλσει. Interpretes difficiliorem dicendi modum non attingere miratus sum. Pompon. Sabin. *maxima* nympha vel silva. Male. Forma orationis non dissimilis illa Tibulli III, 5, 3 : *Baiarum maxima silvis*, ubi cf. Obss. Si *lucos nemorum* jungeres, parum suaviter voces istæ essent disjunctæ; debebant saltem sic collocari : *nemorumque sub alta Consulit Albunea lucos, quæ*. Multo magis displicet, si jungas *fonte nemorum;* ut sit *quæ maxima sonat sacro fonte nemorum.* A sulphure aquarum exsurgit gravis odor, quem *mephitim* appellavit : conf. Serv., qui tamen multa vana admiscet. Hinc dea Mephitis, cujus ædes cum aliis locis, tum in Hirpinis erat ad Amsancti vallem; v. Plin II, 93 et inf. VII, 564, 565; ut omnino in tutela ejus fuisse videantur aquæ sulphureæ. Vaporis hujus sulphurei vim aliquam divino spiritu afflandi esse credidisse veteres Aborigines, suspicari licet. Probus, ut Pompon. Sab. ad hunc versum memorat, *Albuneam Laurentinorum silvam* exposuerat, *in qua oraculum Fauni erat;* quod tamen inter Grammaticorum ἀνιστορησίας referendum; nam de Tiburtino, non Laurentino, agro hic cogitandum. v. Cluver. p. 716. Sed *Albunea* inter *Sibyllas* quoque memoratur a Tibullo II, 5, 69, 70 si vera est lectio, et Lactantio I Inst. 6, ut Suidam taceam; nec constat, utrum eadem cum Nympha habita fuerit, an diversa. Manifestior est inscitia eorum, qui, pravo Græca cum Italicis rebus miscendi studio, Albuneam *Leucotheæ* numen referre voluerunt. Atqui illa Matuta est. Etsi Italorum Matuta cum Portumno, et Græcorum Ino et Leucothea cum Palæmone, seu Melicerta, interpretationes tantum Phœniciæ religionis sunt, ut vel Melicertæ nomen arguit.

85—91. Oraculum Fauni per incubationem peti solitum, ut tot alia in vetere Græcia. Potest quidem poeta videri ad Amphiarai (v. Pausan. I, 34) potissimum exemplum hoc Fauni oraculum assimulasse : idque nos doctrinæ copia in hoc poeta credere facit : nam Tiburtus, cum Catillo et Cora infra v. 670—672 commemoratus, Tiburis conditor et Amphiarai filius habitus est. v. Plin. XVI, 44, s. 87. Ita saltem conjectare malim, quam cum Cerda, sacra patris a Tiburto Tibur esse translata. Est enim tota illa de Tibure conditore commentitia narratio a Græcanicis fabulis repetita. Nihil tamen credere vetat, veteres Pelasgos hunc incubandi morem jam ab initio in Latium intulisse, qui et alias religiones

In dubiis responsa petunt : huc dona sacerdos
Quum tulit, et cæsarum ovium sub nocte silenti
Pellibus incubuit stratis, somnosque petivit ;
Multa modis simulacra videt volitantia miris,
Et varias audit voces, fruiturque deorum
Conloquio, atque imis Acheronta adfatur Avernis.
Hic et tum pater ipse petens responsa Latinus
Centum lanigeras mactabat rite bidentis,
Atque harum effultus tergo stratisque jacebat
Velleribus. Subita ex alto vox reddita luco est :
« Ne pete connubiis natam sociare Latinis,
O mea progenies, thalamis neu crede paratis;
Externi veniunt generi, qui sanguine nostrum
Nomen in astra ferant, quorumque ab stirpe nepotes

intulerunt. *Incubare*, ἐγκοιμᾶσθαι, voces propriæ de iis, qui dorm:iunt ad accipienda responsa, ut Serv. ad hunc locum notat. conf. Davis. ad Cic. de Div. I, 43, et Cerda h. l. *OEnotria tellus*, latiore sensu. — 86. *Dona*, victimam, sacrificium, ut toties alibi. — 87. *Contulit* multi scripti et edd. Ceteri *cum tulit*, quod jam Benedictus emendavit, et ante eum Naugerius. Voss. *attulit*. Heins. cj. *ut tulit*. — 89. *Pallentia m.* sec. Moret. repetitum ex Ge. I, 477. — 91. *Acheronta*, deos inferos et Manes. Notatu dignum in hoc Fauni oraculo, primo quod et ipse sacerdos incubuit, et is, qui consulebat; si quidem Maro consilio hæc ita extulit v. 86 seq. et 92; tum, quod necyomantiæ aliquam speciem illud habuisse videtur. Quod vero v. 95 *ex alto vox reddita luco est*, Italicis religionibus consentaneum est, in quibus voces ex luco auditæ auctoritatem habebant. Inter ostenta et prodigia a. Livio memorata, vocem e luco, vel monte auditam sæpe pr»di, quis non meminit? Fuit quoque in Æneæ rebus ejusmodi monitum deorum narratum apud Dionys. I, 56. Hoc tamen loco proprie ad Fauni sortes spectat, quæ modo per visa objecta, modo per voces auditas reddebantur v. 90.

96 — 101. Oraculum multa cum verborum dignitate expositum est; inprimis nomen Latinum *sanguine*, progenie, Æneæ nobilitatum. Ad dignitatem quoque facit multitudinis numerus pro unitate : *connubia*, *thalami*, *externi generi*. — 98. *Venient* Medic. cum magna parte codd. Pier. et Heins., it. Ald. tert. Sed bene jam Serv. vidit *veniunt* melius convenire vaticinio, quod, quæ futura sunt, ut præsentia nuntiat. — 99. *Ad astra* Goth

Omnia sub pedibus, qua Sol utrumque recurrens
Adspicit Oceanum, vertique regique videbunt. »
Hæc responsa patris Fauni, monitusque silenti
Nocte datos, non ipse suo premit ore Latinus :
Sed circum late volitans jam Fama per urbis
Ausonias tulerat, quum Laomedontia pubes
Gramineo ripæ religavit ab aggere classem.
Æneas, primique duces, et pulcher Iulus
Corpora sub ramis deponunt arboris altæ;
Instituuntque dapes, et adorea liba per herbam
Subjiciunt epulis, sic Juppiter ille monebat,

sec. *Ferant* Medic. et omnes antiquiores cum edd. inde ab Aldo; quod oratio castigata pedestris postulat. Sæpe tamen poetam videmus ab hac lege recedere, et id, quod minus usitatum est, frequentare: ita et h. l. altera lectio est *ferent,* quam Heins. recepit ex Leid., cui aliquot alios adjungit Burmannus, sed recentes nulliusque auctoritatis; et videri potest hæc lectio ab emendatore venisse, qui *videbunt* ante oculos habebat : atqui est et illa doctior ratio, ut tempora varientur, ut sæpe in simili positu apud Homerum fit, ut *qui ferant* et *videbunt* jungantur. — Illa autem v. 99. sqq. magnifica : Omnia *sub pedibus vertique regique videbunt,* h. esse. Simplicius dicta erant sup. Ecl. V, 57 *sub pedibusque videt nubes et sidera Daphnis. Sol recurrens,* oriens et occidens; Pomponio monente. — 101. *Respicit* ex Helenio Acrone laudat G. Fabric. cf. Burmann. *Accipit* Goth. pr. et tert., male; nam mare excipit solem, non sol occidens mare

107 sqq. Sequitur eventus vaticinii de mensis comesis, v. sup. III, 255 — 258. Observandum autem, quantam verborum dignitatem rei tenui et levi adjecerit poeta; vitatis verbis propriis, quæ exiliora erant pro carmine, v. c. panis. — 109. *Per herbam* Heins. legit cum Grammaticis et cum vetustissimo quoque, monente idem Pier. Vulgo, *per herbas;* quæ vulgaris esset ratio. — *Adorea liba,* placentæ, proprie de farre, quæ pro panibus erant priscis hominibus, antequam fermento et meliore panis coquendi arte uterentur. Hæc liba nunc mensarum vicem præstant, quibus *epulas,* cibos, *imponunt,* poma agrestia. — 110. *Jupiter ille,* Heins. ex Prisciano et Medic. a sec. m. Mediceo Pier. aliisque suis (adde Goth. tert.) reposuit, copiose idem adstruxit, et, qui viri præstantissimi mos erat, ubi in elegantiorem formulam inciderat, in omnes alios locos intulit, in quibus *Jupiter ipse* legi-

Et Cereale solum pomis agrestibus augent.
Consumtis hic forte aliis, ut vertere morsus
Exiguam in Cererem penuria adegit edendi,
Et violare manu malisque audacibus orbem
Fatalis crusti, patulis nec parcere quadris :
« Heus! etiam mensas consumimus! » inquit Iulus.
Nec plura adludens. Ea vox audita laborum
Prima tulit finem, primamque loquentis ab ore
Eripuit pater, ac stupefactus numine pressit.
Continuo : « Salve fatis mihi debita tellus,

tur. Servat tamen hoc Romanus quoque. — *Sic Jupiter ille monebat*, animis, ut ita facerent, subjiciebat. Eadem liba mox *Cereale solum*, quatenus substernuntur pomis; hoc *augent* Trojani *pomis*, imposita pomorum strue (ut *augentur*, cumulantur, *aræ donis*); eadem paullo post *exigua Ceres*, *orbis fatalis crusti, et patulæ quadræ*. cf. Moretum v. 46, 47. — 113. *Penuria edendi*, est penuria ejus, quod edendum esset, comedi posset. *Violare* eo refert Cerda, quod mensa inter res sacras habebatur. Potest ferri; potest etiam huc advocari locus ex Sext. Aurel. Vict. O. G. R. 10 *consumtoque quod fuerat cibi crustam etiam de farreis mensis, quas sacratas secum habebat, comedisse;* secundum quæ fuisse videntur, qui liba sacra diis penatibus offerri solita in hac fabula memoraverint; cf. ibid. c. 11. In poetica tamen oratione omnino esse potest, frangere, comminuere. — 115. *Crustæ* Bigot. Fuisse qui *frusti* legerent, ex Cerda intelligitur. *Crustum* est exquisitior et rarior forma pro vulgari, *crusta*.

116. *Heu* Parrhas. *Consumsimus* aliquot Pier. et tres Burm., si recte capio, item Pompon. Sab., nec male. Sic in hac re apud Dionys. ἀλλ' ἡμῖν ἤδη γε καὶ ἡ τράπεζα καταδεδήδοται. — 116 — 129. Bene certo homini et maxime Iulo partes dicentis dat; etsi inter cetera hoc quoque traditum accipere potuit. *Alludens*, pro arridens, subridens, quod Burmann. illustrat, aut simpl. ludens, jocans, ad socios. *Tulit finem*, significavit Trojanis, finem adesse. Sed vaticinia dicuntur efficere ea, quæ monent futura esse, multo magis tum, cum exitum habent. — 119. *Corripuit* Ven.; non male, inquit Heins. Burmannus conj. *arripuit;* uti *accipi*, *arripi*, *omen* solet. Nihil tamen mutat, et *eripere* ad vulgarem superstitionem refert, tanquam prohibuerit Æneas, ne Ascanius plura forte inominata subjiceret, et ideo *pressit,* forte manu sua, os Ascanii. — *Eripuit*, simpliciter dicti, quod Æneas subjicit, celeritatem declarat; *ac pressit,* vocem Ascanii repressit, cum-

Vosque, ait, o fidi Trojæ salvete Penates!
Hic domus, hæc patria est. Genitor mihi talia, namque
Nunc repeto, Anchises fatorum arcana reliquit:
« Quum te, nate, fames ignota ad litora vectum
Adcisis coget dapibus consumere mensas,
Tum sperare domos defessus, ibique memento
Prima locare manu molirique aggere tecta. »
Hæc erat illa fames; hæc nos suprema manebat,
Exitiis positura modum.
Quare agite, et primo læti cum lumine solis,
Quæ loca, quive habeant homines, ubi mœnia gentis,
Vestigemus, et a portu diversa petamus.
Nunc pateras libate Jovi, precibusque vocate

que loquentem interpellavit. *Stupefactus numine*, id est, oraculo, ut jam alias vidimus. — 121. *O fidi Trojæ salvete Penates.* Hæc perpetua Æneæ religio, ut Penates primo loco appellet. Promiserant tamen et illi, unde *fidi* Penates, per somnum, Æneam Italiam esse aditurum, lib. III, 147—162—167 *Hæ nobis propriæ sedes; hinc Dardanus ortus* etc. unde nunc v. 122: *Hæc domus, hæc patria est* vestra, unde olim Trojam estis advecti. *Genitor mihi talia.* Tribui h. l. Anchisæ vaticinium supra a Celæno, Harpyiarum una, acceptum (III, 255 seqq.) mox ab Heleno confirmatum (lib. III, 394) omnes Intpp. monent. Etsi poetam malim sibi constare, tamen varia ad interpretandum et excusandum afferri possunt: Anchisæ omnino partes vaticiniorum interpretandorum dantur a poeta et ab aliis; igitur is Celænus quoque verba disertius exposuit, et sæpe in ore habuit, atque ad animum revocavit. Alii ad ea referre volunt, quæ Anchisen natum in locis inferis docent lib. VI, 891, 892, 893. Sequitur hoc Ouwens Noct. Hag. p. 626 sq. Probabile tamen est, poetam de Harpyiis fabulam supra secundis curis intexuisse, et morte præventum reliqua non potuisse mutare vel accommodare. — 125. *Accisis dapibus*, exquisite pro consumtis. *Molirique aggere tecta*, ornate, urbem ædificare, quod fit vallo ducto. — 129. *Exiliis* in quod facile incidas, si memineris Æn. II, 780 *Longa tibi exilia et vastum maris æquor arandum*, conj. Burm.; et sic Goth., sollenni varietate. Enimvero *exitia* sunt calamitates, ærumnæ, ut toties *damnum, noxa, clades*, et similia, et Græcorum ἄτη, βλάβη, λύμη, λοιγὸς, οἶτος et alia. — *Exitiis*, ærumnis.

133. *Libare novis* Goth. tert., prave et hoc. *Libare pateras* satis

Anchisen genitorem, et vina reponite mensis. »
Sic deinde effatus frondenti tempora ramo
Implicat, et Geniumque loci, primamque deorum
Tellurem, Nymphasque, et adhuc ignota precatur
Flumina; tum Noctem, Noctisque orientia Signa,
Idæumque Jovem, Phrygiamque ex ordine Matrem,
Invocat, et duplicis Cœloque Ereboque parentes.
Hic pater omnipotens ter cœlo clarus ab alto
Intonuit, radiisque ardentem lucis et auro
Ipse manu quatiens ostendit ab æthere nubem.
Diditur hic subito Trojana per agmina rumor,
Advenisse diem, quo debita mœnia condant.

intelligitur esse dictum pro: *libare vinum;* ne quis *pateris* emendandum putet; etsi et hoc eleganter diceretur. — 133 sqq. Exspectabas hoc a religioso homine, Ænea, ut a religione initium faceret; inprimis quum sollenne hoc sit, ut preces et sacra faciant, cum omine accepto, tum escensu, vel aditu in locum optatum facto. cf. inprimis Odyss. ν, 353 seqq. Anchisen a filio consecratum Lactant. I Inst. 15, 12 ex h. l. probat. Factum id jam lib. V, 45 sqq. vidimus. — 134. *Reponite*, pro apponite, ponite, poetica ratione: ut Ge. IV, 378, et *pateras libare* magis poeticum quam, vinum. In precibus, quæ v. 136 sequuntur, augustam religionem faciunt et venerationem movent nomina deorum, ex antiquiore religione desumta, qua naturam, naturæ partes, vires et elementa fere in precum, fœderum vel jurium jurandorum, formulis ponunt, ut tot Homeri, Apollonii, nam et is veteres religiones sectatur, Pindari (v. Pith. IV, 343 seqq.), Æschyli et ceterorum Tragicorum, etiam Herodot. loca docent. In v. 139 domestica numina subjicit, *ex ordine* ἐφεξῆς, deinceps, ut jam alibi vidimus. Congessit multa ad singulos versus Cerda satis otiose. In *Genio loci*, quem jam supra V, 95 vidimus, argutantur Serv. et Pompon. Sab., dum Apollinem contendunt habendum esse. v. 140. *Duplices Cœloque Ereboque parentes*, utrumque parentem, Venerem inter deos, Anchisen inter Manes.

141—147. Augurium lætum, tonitru cælo sereno; et quidem e nube fulva. Eventum frequentissimum. v. c. Pindar. l. c. 350. — 142. Forte *aura* magis placere possit; nam proprie et docte *aura lucis* et *fulminis* dicitur; ut supra VI, 204 vidimus. Tamen nec male *nubes ardens radiis et auro lucis* pro vulgari, radiis aureis; nota figura; νεφέλη χρυσοειδής, ex qua intonuit. — 144. *Deditur* scripti omnes

Certatim instaurant epulas, atque omine magno
Crateras læti statuunt, et vina coronant.
  Postera quum prima lustrabat lampade terras
Orta dies, urbem, et finis, et litora gentis
Diversi explorant : hæc fontis stagna Numici,
Hunc Thybrim fluvium, hic fortis habitare Latinos.
Tum satus Anchisa delectos ordine ab omni
Centum oratores augusta ad mœnia regis
Ire jubet, ramis velatos Palladis omnes,
Donaque ferre viro, pacemque exposcere Teucris.
Haud mora; festinant jussi, rapidisque feruntur
Passibus. Ipse humili designat mœnia fossa,

Heins., nisi quod tres *dicitur*, et Sprot. *editur*. *Diditur* tamen Pieriani aliquot exhibebant, et agnoscit Ge. Fabric.; sicque jam emendatum a Naugerio, et a Benedicto e cod. Pal. — 146. *Ordine* Zulich. *agmine* pr. Hamb. et Bigot. Sed *omine magno* absolute dictum, quum tam clarum et manifestum augurium ipsis datum esset, etc.

148 — 151. *Diversi*, secundum illa v. 132 *a portu diversa petamus*. Tum *explorant*, animo subjunge, et comperiunt. Hinc itaque ad Tiberim, illinc ad Numicium usque procurrunt, habitari loca a Latinis resciscunt. Ceterum ab hoc inde loco observandum, quomodo in summa rerum et hominum tenuitate legationem missam et exceptam ornaverit, et ad dignitatem miram extulerit, partim rerum descriptionibus et adjunctis, partim verbis amplioribus.

152 — 156. *Delectos ordine ab omni*, ex omnibus ordinibus; non est urgendum. *Ramis velatos Palladis :* ἱκετηρίας, frondes oleagineas vittatas manibus præferre putandi sunt, unde inf. v. 236, 237, *ne temne, quod ultro Præferimus manibus vittas ac verba precantia*. Res ipsa satis nota : conf. inf. VIII, 116 —128; XI, 332, sed de modo loquendi quærat aliquis. Sic et inf. XI, 101 *velati ramis oleæ*, et apud Græcos v. c. Sophocl. Œd. 3. ἱκετηρίοις κλάδοισιν ἐξεστεμμένοι. Scilicet στέφεσθαι, *velari*, proprie de corollis et vittis (v. ad vers. 72), quæ ambiunt, adeoque tegunt, frontem, tempora. Transtulit hoc poeta ad ramos vittis et infulis obvolutos, qui præferebantur a supplicibus, et tenebantur manibus. Sed infulis et vittis dependentibus a ramo manus ipsæ obtegebantur, unde *manus velatæ;* et dicta hinc *velamenta* ipsi rami vittati. Igitur *velati ramis*, habentes ramos vittatos manibus. *Pacem*, fœdus et amicitiam, ut et al.

157—159. *Castrum* hoc *Tro-*

Moliturque locum, primasque in litore sedes,
Castrorum in morem, pinnis atque aggere cingit.
Jamque iter emensi, turres ac tecta Latinorum
Ardua cernebant juvenes, muroque subibant.
Ante urbem pueri et primævo flore juventus,
Exercentur equis, domitantque in pulvere currus;
Aut acris tendunt arcus, aut lenta lacertis
Spicula contorquent, cursuque ictuque lacessunt:
Quum prævectus equo longævi regis ad auris
Nuntius ingentis ignota in veste reportat

jæ est: seu *Troja nova*, a parte dextra Tiberim præcingens, adstantibus subductisque a tergo navibus, a sinistra campus ad mare pertingens: in quo infra l. IX, Rutulos, qui castra oppugnant, consistere videbimus. — 158. *Molitur locum*, exquisite poetico more, pro moliri tecta in loco, h. exstruere, ut sup. vers. 127 et 290 dictum erat. *Primas sedes*, int. in prima litoris parte. *Pinnas* pro muris, et *aggerem* pro vallo, quod fossam ab interiore parte ambit, dixit.

160. *Emensis* Gud. a m. pr. *Et tecta* multi Pier. et Heins. *Latini* Medic. cum aliis plurimis, it. Edd. Mediol. Ald. et al. *Latinorum* non nisi Mentel. et Menag. cum recentibus tribus Burmanni exhibent, item bini e Goth. Sed auctoritatem graviorem dant lib. Pier., Serv. et Asper Grammaticus. *Tecta domorum* ed. Ven. ex l. XII, 132, Burm. — 161. *Murosque* Rom. pr. Mentel. et pro var. lect. Leid. cum Witt. Sed vulgatam defendit Arusianus Messius. Et est doctius, *subire tecto*, quam, *tectum*. Contra *succedere tectum* doctius quam *tecto*. *Muroque propinquant* Gud. pro var. lect. — 162—165. Ad Laurentum urbem missa legatio. Non modo Romanæ militiæ more, quod Servius putat, sed Græco quoque et omnino priscæ vitæ ritu, ut in loco Hesiodi (Scut. 285, 286), ante urbem in campis exercet se cursu ac ludit armis juventus urbana. Poeta autem eo more egregie usus est, ut suavem narrationem faceret. *Domitant currus*, pro equis jugalibus ut alibi hi pro illis, noto poetarum more. *Spicula*, int. jacula, et epitheton *lenta* ad materiem refer. *Lacessunt*, exquisite pro contendunt, certant: quandoquidem *provocant se* et *lacessunt*, qui pugnant. — 166. *Tum* aliquot Pier. *Prævectus* ex Pier. et suis recepit Heins., ut sit, ante Trojanos urbem invectus: ut *præire*, *præcedere*. Cur enim poetæ non licuit nova voce uti ad analogiam facta? Alii legunt: *provectus*, quod frustra defendit Burm.

Advenisse viros. Ille intra tecta vocari
Imperat, et solio medius consedit avito.
Tectum augustum, ingens, centum sublime columnis,
Urbe fuit summa, Laurentis regia Pici,
Horrendum silvis et relligione parentum.
Hic sceptra adcipere, et primos adtollere fascis
Regibus omen erat; hoc illis curia templum;
Hæ sacris sedes epulis; hic ariete cæso
Perpetuis soliti patres considere mensis.

171. *Urbe fuit media* lectum alicubi ante Pierium; et sic aliquot Heins. et Burm. cum Goth. tert. *mediæ* Dorvill. — Pici hæc *regia* in arce Laurenti, diversa utique a Latini regia versu 59 seqq. descripta, et improprie dicta *regia*, hoc est, ædificium magnificum; nam fuit templum, quod pro curia esset, e more priscorum hominum. Ex fragm. Vatic. a Bartolio pag. 134 forma hujus templi expressa est, sed aliena admodum a poetæ mente ac ratione. Imitatus est locum multo cum verborum tumore Seneca, Thyest. vers. 641 ad 664. *Urbe summa* ἐν πόλει ἀκροτάτῃ, ut Iliad. χ, 172, h. e. ἐν ἀκροπόλει. Circa domum illam lucus erat (v. 172) more veterum in templis, et in principum ædibus. Alterum hoc ex l. II, 299, 300 de Anchisæ domo meminimus. — 173, 174. Hic regnum auspicari solebant reges. *Omen* egregie pro more, cui bonum omen inerat, ut majorum fortuna sequeretur regem regnum auspicantem. Auspicia regni a sumtis regni insignibus declarat. *Attollere fasces* pro eo, quod sequitur; ut præferantur novo regi: more Italiæ; nec ab Romanis invento. — 175, 176. Potest aliquis paullo doctior, sive ad Œnotrorum συσσιτία, de quibus Aristot. de Repub. VII, 10 videndus, sive ad ferias Latinas respici putare. Servius ad palatium Augusti allusum credi voluit, ut ex ejus verbis colligo: « *Ariete cæso. Hoc sacrificium in janua palatii fiebat festis diebus.* » Et Pompon. Sab. ad v. 170: « *Templum Apollinis ab Augusto in palatio positum describit.* » Palatinam Augusti domum adumbratam etiam Blanchinius (*Palazzo de' Cesari*) et Holdsworth volebant. Sed sequi juvat, quod simplicissimum est. Est hoc templum pro prytaneo, curia aut simili æde publica: in qua adeo sacrificia publica cum epulis sacrorum habentur. *Ariete cæso*, proprio aliquo sacrorum inter Latinos more, epulæ sacræ instituuntur. Tum si publicum fit sacrificium, confluunt primores gentis, iique epulis excepti sedent, *mensis perpetuis*, h. longa et multum procurrente mensa; ut *perpetuum tergum* et alia.

Quin etiam veterum effigies ex ordine avorum
Antiqua e cedro, Italusque, paterque Sabinus
Vitisator, curvam servans sub imagine falcem,
Saturnusque senex, Janique bifrontis imago,
Vestibulo adstabant, aliique ab origine reges,
Martiaque ob patriam pugnando volnera passi.
Multaque præterea sacris in postibus arma,
Captivi pendent currus, curvæque secures,
Et cristæ capitum, et portarum ingentia claustra,

177—182. Etiam hæc signa in vestibulo collocata sunt, ut in curia vel templo mos erat in aditu et porticu signa inter columnas ponere. Imitatione expressit locum in Elyssæ sacrario Silius I, 86 seq. Italus autem et Sabinus h. l. inter Latini majores memorantur post illa, quæ v. 45—49 edixerat poeta, tanquam agnatione juncti. Antiquitatis genium exhibet etiam in materia, *cedro*, nam vetustiora signa lignea erant, vel fictilia. *Vitisator—falcem:* etsi Saturnus fere cum falce exprimitur, et sunt qui jungant: *curvam servans sub imagine falcem Saturnusque*, ex sermonis tamen rationibus haud dubie ad Sabinum spectant hæc, quem nobis poeta ex prisca aliqua eruditione declarat, vinearum colendarum auctorem fuisse; sub signo, forte ad hermæ morem in stipitem desinente, *falx*, puta ad amputandas frondes (v. Ovid. Met. XIV, 628—631—649) adjecta; qua specie Silvani hermæ occurrunt ap. Boissardum et alios. Vocem *vitisator* ex Accio petiit, in cujus fragmentis apud Macrob. VI, 3 occurrit: *O Dionyse, pater optime, vitisator, Semela genitus Evie,* ut bene Vossius legit. *Aliique ab origine reges*, hoc est, prisci. Molestum est, quod cum Servio ad Aboriginum nomen alludi volunt. — 182. Burmannus *Martiaque* ex Servio cum Romano (Pierii) et editis omnibus legendum statuit. De editis verum hoc non est: nam in his *qui* inde ab Aldd. constanter legitur; etsi Benedictus in Junt. emendare jusserat *que.* Malim equidem *qui* et *que* abesse. Sed vereor, ne totus versus aliunde in margine adhæserit. An alius poeta dixerit *Martia vulnera*, ut *arma Martia*, *signa Martia*, ἀρήϊα τεύχεα, ignoro. *Reges* sunt omnino regio sanguine nati, et veteres heroes, ἄνακτες. Sic ipse Æneas toties *rex*, ut inf. 220.

183—186. Hæc veterem donariorum et ἀναθημάτων in templis ritum referre, facile intelligitur. Similia loca congessit Cerda. Sed præstat Statii imitationem cognoscere l. VII, Theb. 55—59. Respicitur autem inpri-

Spiculaque, clypeique, ereptaque rostra carinis.
Ipse Quirinali lituo, parvaque sedebat
Succinctus trabea, lævaque ancile gerebat
Picus, equum domitor, quem capta cupidine conjux,
Aurea percussum virga, versumque venenis,
Fecit avem Circe, sparsitque coloribus alas.
Tali intus templo divum, patriaque Latinus
Sede sedens, Teucros ad sese in tecta vocavit,

mis *antefixorum* habendorum mos apud Romanos, quum in fastigiis non modo templorum, sed et privatarum ædium, affixa essent fictilia signa quadrigarum, spoliorum, armorum. Sic Liv. XXXIV, 4 et al. Plin. XXXV, 46. conf. Rych. de Capitol. 15. Hoc loco etiam *urbium captarum portæ* expugnatæ inter antefixa memorantur. In eo, quod *rostra* v. 186 subjicit, historiarum fides non est deposcenda; nam navales pugnas vix fecernnt Latini. Possint naves λῃστρικαὶ in litore oppressæ intelligi; sed in poeta hæc ἀκρίβεια non desideratur; licet ei sequi probabilia.

187—191. Inter signa veterum heroum Pici inprimis statua conspicua. Erat is e Latini majoribus; ac forte ejus signum non infrequens illa ætate occurrerat Virgilio. Forte etiam regiam condidisse dictus erat: sup. 171 *Laurentis regia Pici.* Statua erat sedentis habitu, quam facile erit ex hoc loco exprimere et delineare. Prisca aliqua gravitas imagini inest; *trabeatus* est Picus, qui veterum regum erat habitus (cf. Plin. IX, 39, s. 63), quo Romulum quoque conspicuum narrant (*trabeatum Quirinum* vocat Ovidius Met. XIV, 828 et al.) cum *lituo* (ut adeo augurali scientia clarum fuisse necesse sit) et prisco armorum genere *ancili succinctus trabea et lituo*, nota forma, qua verbum binis adaptatur, quum de altero tantum proprie dicatur: lituo *instructus* erat vel *insignis*, *conspicuus*; conf. Burm. v. Gellii V, 8 et inde repetitas a Macrob. VI, 8 argutias de h. l. Occurri tamen potest alia ratione: *ipse Quirinali lituo*, absolute dictum, habens, tenens lituum, *parvaque—lævaque*, hoc est, et sedebat, et gerebat, duplici copula pro una apposita. *Quirinalem lituum* ornate dixit, quo Romulus aliquando usus est, inprimis in urbe condenda; augurandi scientia ille excellebat. Bene Cerda laudat Plutarch. in Romulo p. 31 F. cf. Serv. *Picus equum domitor:* Homericum ἱππόδαμος. Ejus mutationem in *picum* exponit Ovidius Metamorphos. XIV, 320 sqq.

192 sqq. Excepti h. l. legati in *templo*, inde a v. 170 descripto, ex more. v. Cerda; et

Atque hæc ingressis placido prior edidit ore :
« Dicite, Dardanidæ, neque enim nescimus et urbem
Et genus, auditique advertitis æquore cursum,
Quid petitis? quæ caussa rates, aut cujus egentes
Litus ad Ausonium tot per vada cærula vexit?
Sive errore viæ, seu tempestatibus acti,
Qualia multa mari nautæ patiuntur in alto,
Fluminis intrastis ripas, portuque sedetis;
Ne fugite hospitium, neve ignorate Latinos,
Saturni gentem, haud vinclo nec legibus æquam,
Sponte sua veterisque dei se more tenentem.
Atque equidem memini, fama est obscurior annis,

sic supra lib. I, 505 sqq. Dido publica negotia exsequebatur in templo.

195—211. Simplicitate et proprietate commendabilis oratio, ut altera, Ilionei fide et probabilitate cum gravitate. *Auditique advertitis æquore cursum* eleganter pro noti estis. Sequentia v. 196 sqq. iis similia, quæ ap. Homerum occurrunt Odyss. γ, 71 sqq. ι, 252 sqq., sed λῃστρικῆς mentionem bene omisit Maro pro suo ævo.—200. *Qualia multa* sic apud Homer. et alios οἷά τε πολλά. *Portum* simpl. de appulsus loco et statione accipe.—202, 203. Dicta sunt secundum hos verss. illa Ovid. Met. I, 89 de aurea ætate : *Aurea prima sata est ætas, quæ vindice nullo Sponte sua, sine lege, fidem rectumque colebat. Pœna metusque aberant.* Itaque Latini justi, nec necessitate ulla, nec legibus, sed *tenent se*, continent se, moderate et juste vivunt, sponte sua et more, h. e. institutis ac moribus a Saturno sancitis. Ita *se tenent*, qui se coercent, intra fines, præscriptum, legem, morem subsistunt. — 204. *Veterisque ævi* a Servio lectum esse suspicabatur Markland. ad Stat. p. 185. *Serentem* codd. apud Pier. Putes forte esse *ferentem*. Sed *ferre se* est incedere. Wakefield Silv. III, p. 11 emendat *gerentem*. — 205. Longo tempore obscurata est fama, ut a paucis senibus adhuc teneatur ejus rei memoria : qui antiquiorum ætatum mos et ratio erat, vetustam memoriam ad posteritatem propagandi, antequam annales condebantur. *Auruncos* dixit, tanquam communis cum Aboriginibus stirpis homines : affert tamen vel sic antiquitatis notionem animis nomen. E pluribus de Dardano mythis poeta arripuit hunc, quo is dicebatur ex Tyrrhenis profectus, Samothraciam et Troadem adiisse. Servius, vel qui eum excerpsit, misere omnia miscet. *His agris*, paullo latius dictum;

Auruncos ita ferre senes, his ortus ut agris
Dardanus Idæas Phrygiæ penetrarit ad urbis,
Threiciamque Samum, quæ nunc Samothracia fertur.
Hinc illum Corythi Tyrrhena ab sede profectum
Aurea nunc solio stellantis regia cœli
Adcipit, et numerum divorum altaribus addit. »
  Dixerat : et dicta Ilioneus sic voce secutus :
« Rex, genus egregium Fauni, nec fluctibus actos
Atra subegit hiems vestris succedere terris,
Nec sidus regione viæ litusve fefellit;
Consilio hanc omnes animisque volentibus urbem
Adferimur, pulsi regnis, quæ maxima quondam

nam Dardanus ex Corytho, seu Cortona Etruriæ oriundus ferebatur. *Urbes Phrygiæ* memoravit, h. e. loca ad incolendum idonea, et a Teucro passim inhabitata, sub Idam; nam proprie dictæ urbes tum in regione ea nullæ erant. — 210, 211. Pro deo nunc colitur. *Stellantis* ex ἀστερόεις οὐρανὸς, quod Homericum est. — 211. Impedita lectio, etsi sic expedias : *Regia cœli addit eum numero divorum, altaribus* h. e. per altaria, aris in ejus honorem exstructis; vel in altaribus, templis. At durum hoc : *cœlum addere aliquem numero deorum per altaria.* Vulgata ante Heins. lectio erat : *numerum divorum altaribus auget;* nec modo in ed. Ven. et Mediol., sed in omnibus, quantum video, etiam antiquioribus, inque his Aldd. — *Accipit* pro accepit; adeoque est pro habet, poetico more, et *addit* regia cœli, quæ eum accepit, h. e. hæc receptio in cœlum, *eum numerum*, ut accedat novus deus, *altaribus deorum* pro vulgari : auget deorum numerum, dum ille divinis honoribus afficitur, annumeratur h. l. diis; ita accedit aliquis *numerus*, dum ad numerum priorem accedit, annumeratur. De ceteris quæ caussa est, ut novum sacrum, adeoque novum templum, nova ara, exstruatur.

212—227. Ilioneus etiam lib. I, 521 ad Didonem verba facit. — 215. *Sidus* pro tempestate; *litus fefellit*, ignoratio litorum ac terrarum, *regione viæ*, pro simplici, via et navigatione instituenda ac regenda. Variavit verba versus 199 *Sive errore viæ, seu tempestatibus acti.* Illud *regio viæ* jam ante Virgilium frequentavit Lucretius lib. II, 249 *Sed nihil omnino* recta regione viai *Declinare, quis est, qui possit cernere sese?* Item lib. I, 1040. Et sup. Æn. II, 737 *et nota excedo regione viarum.* cf. Cerda. *Adferimur* pro exilio-re, accedimus. In seqq. 216 sqq.

Extremo veniens Sol adspiciebat Olympo.
Ab Jove principium generis; Jove Dardana pubes
Gaudet avo: rex ipse Jovis de gente suprema,
Troius Æneas tua nos ad limina misit.
Quanta per Idæos sævis effusa Mycenis
Tempestas ierit campos; quibus actus uterque
Europæ atque Asiæ fatis concurrerit orbis,
Audiit, et si quem tellus extrema refuso
Submovet Oceano, et si quem extenta plagarum
Quatuor in medio dirimit plaga solis iniqui.
Diluvio ex illo tot vasta per æquora vecti,
Dis sedem exiguam patriis, litusque rogamus
Innocuum, et cunctis undamque auramque patentem.
Non erimus regno indecores; nec vestra feretur
Fama levis, tantive abolescet gratia facti;

multum dignitatis inest et magnifica oratio, inprimis v. 222 seqq., Trojano bello per tempestatem adumbrato; unde v. 228 *diluvium* pro excidio et vastitate. *De gente suprema.* Ennianum laudatur ex Annal. V *nomine Purrhus, uti memorant, de stirpe supremo*, de prima origine et stirpis exortu a Jove. *Quibus fatis* pro successu rerum et eventu fatali; et *acti* h. l. est, vexati, calamitatibus afflicti. — 225, 226, 227. Ornate, pro omnibus gentibus. — 226. Hiatum constitue post *Oceano;* non in *quem*. *Exemta* Menag. pr. *extrema* Ven. — *Si quem* (quemcunque) *summovet — dirimit*, simpl. de habitatione in loco longinquo et remoto; et, poetico more, signate extremas terrarum oras ad Oceanum et ultra Libyæ deserta nominat. *Refusum Oceanum*, qui de æstu et recessu maris proprie dicitur, accipies simpliciter diffusum late et extentum. Sunt enim *tellus extrema refuso Oceano*, fines terrarum, quos ambit Oceanus, qui etiam Homer. ἀψόῤῥοος Ὠκεανὸς Iliad. σ, 399 et al., quatenus amnis instar terrarum orbem includit. Recte hæc accepta videbis a Cerda. *Plaga solis iniqui*, zona torrida, nimis magno, infesto solis æstu, *extenta*, patens, propter camporum arenas, *in medio quatuor plagarum.*

228, 229, 230 sqq. Magna suavitas in extenuatione ejus, quod petunt, *Dis sedem exiguam — patentem* (*pia et verecunda petitio*, bene ait Serv.) tum in sui commendatione modesta ac gravi. *Dis patriis;* a religione Penatium præclare facit initium ad movendos animos. *Feretur* pro tenui voc. *erit.* — 232. *Tantique* pars script.

Nec Trojam Ausonios gremio excepisse pigebit.
Fata per Æneæ juro, dextramque potentem,
Sive fide, seu quis bello est expertus et armis,
Multi nos populi, multæ (ne temne, quod ultro
Præferimus manibus vittas ac verba precantia)
Et petiere sibi et voluere adjungere gentes.
Sed nos fata deum vestras exquirere terras
Imperiis egere suis. Hinc Dardanus ortus
Huc repetit, jussisque ingentibus urget Apollo

et edd. *Abolescit* duo Mentel. et a m. pr. Reg. *obolescet* Goth. sec. *abolevit* Hugen. Heins. malebat, *abolebit.* At poeta docte posuit antiquum verbum, quod et in Lucretio occurrit V, 732. — 233. *Ausonio* Franc., vitiose. *Accepisse* pr. Hamb. Dorvill. et Leid. *Pigebat* alter Mentel. a m. pr. librarii lapsu; sed Heins. commodiorem lectionem in eo inveniebat, ut ad Dardani in Phrygiam adventum referretur. Argute magis quam vere. — *Trojam*, magna cum vi, pro Trojanis; ut toties *Trojam, Ilium, in Italiam inferri* vidimus. In v. 235 nimis argute Ge. Fabricius Ciceronis locum VII ad Div. 5 expressum volebat: *Totum hominem tibi trado, de manu, ut aiunt, in manum tuam istam* (ad Cæsarem scripta epistola) *et victoria et fide præstantem.* Habet saltem similitudinem aliquam. Sed *fides*, dextra data, ad fœdera spectat, in quibus servandis et exsequendis constantia et strenuo fortique animo ac manu opus est. — 237. *Proferimus* aliquot Pier. et duo Heins., sed *præferre* est proprium in hac re; cf. Burm.; *et verba*, multi; tandem *ac verba precantia* haud dubie vera lectio restituta post Benedict. in Junt. 1510, qui bonos ac vetustos codd. hoc habere ait, tum Pier. ab Heinsio et Mediceo aliisque; Burmannus etiam Ed. Ald. et Mediol. memorat; sed omnes Aldd. consentiunt in vulgata: *et verba precantum.* Hoc etiam Rom. exhibet. *Precantis* Bigot. *Vittasque precantia verba* in litura fragm. Vatic. cum aliis Pier. et Heins. *Vittasque precantia regno* Ven. *manibus ac verba p. vittas.* ed. Ven. — Laudant omnes notum illud ex Iliad. α 14 Στέμματ' ἔχων ἐν χερσί. De re cf. sup. v. 154. — 240. *Imperia deorum* sunt monita, ut jam alibi vidimus, et mox *jussa.* — 241. Salebrosa oratio meo quidem judicio: *Hinc Dardanus ortus Huc repetit, jussisque i.* — *Numici;* ad quam tamen neminem offendisse video, ne ad interpretationem quidem. *Huc* jam in Venetis Ald. aliisque vetustioribus expressum video, et sic Medic. fragm. Vatic., nec aliunde varietas notata, nisi quod Rom. *Hunc repetet, jussisque* — *Tyrrhenum et Tybrin et f. v. s.*

Tyrrhenum ad Thybrim, et fontis vada sacra Numici.
Dat tibi præterea fortunæ parva prioris
Munera, relliquias Troja ex ardente receptas.
Hoc pater Anchises auro libabat ad aras:
Hoc Priami gestamen erat, quum jura vocatis

N. Menagii autem pr. *Hunc repeti jussis ing.* (Abest *que* etiam in sec. Moret. et sec. Rottend.) *Hinc r.* Ven. Ita bis dictum esset: *hinc Dardanus ortus, Hinc repetit*: ut *ortus* sit a nomine, pro, *ortum hinc*; *hinc*, inquam, *ortum*, τὸ γένος, repetit, ducit. *Hic* Serv. Dan. ad IV, 259. Sed in his vocibus *hinc*, *hunc*, *hic*, *nunc*, *huc*, semper magna esse solet varietas ex scribendi compendio; ut forte conjicias fuisse: *Nunc repetit, jussisque ingentibus urget Apollo, Tyrrhenum Thybrim et fontis vada sacra Numici.* Ut sit: nunc Apollo repetit, h. e. repetere jubet, Thybrim. — *Huc repetit* ad Dardanum referunt Intpp. post Turnebum: in hanc nos terram, unde orti sumus, repetit, revocat Dardanus et quasi vindicat; neque aliter Donatus. Atqui hoc durum est, si quid video, et ignavum; multo deterior Servii ratio, ut Dardanus nunc Æneas sit. Saltem Apollo is esse debet, qui *repetit* Trojanos *huc*, in hanc terram retrahit, revocat, Italiam repetere jubet, et urget ad Tiberim, h. retrahit, adire jubet; adeoque interpungendum: *Hinc Dardanus ortus; Huc repetit jussisque i. urguet A.* Sed et hoc durum: *Apollo repetit huc — et urget ad Thybrim.* Laborat locus. *Numicium* a fonte iterum (v. ad 150) designat, ut poeta, et quoniam Lavinium urbs ad eum locum condenda est. Ponit porro ut poeta, fluvium ad designandam terram. Nota ratio; sed in Numicii, tanquam sacri fluminis, notione religio aliqua inest.

243. *Dat* sc. Æneas, et sic vulgo explicatur. Sic oratio ad vers. 221 retrahitur: *Troius Æneas tua nos ad limina misit — Dat tibi p.* Quod tamen satis durum esse quis non videt; inprimis quum orationis cursus ad Apollinem hoc referat, v. 241, sensu tamen repugnante. Videtur poeta, quæ media sunt, secundis curis elaborasse, neque iis cetera satis accommodasse. — 243—249. *Dat* quis? Æneas? Dona commendat iterum a personis, quod alibi vidimus poetam decere. conf. I, 647 seqq. — 245. Craterem vel pateram designat. Virtutem habet oratio, quod tanquam dramatice res repræsentatur, non facta narratur. *Hoc Priami gestamen erat*: cum his verbis sceptrum tradere putandus est, quod proprie inter gestamina est; nam Servium diadema interpretantem quis audiat? mox tamen adjunxit alia, quæ proprie gestari non dicuntur, sed ornant tamen, *tiaram* et *vestes* pictas. Summam subti-

Morè daret populis, sceptrumque, sacerque tiaras,
Iliadumque labor, vestes. »
  Talibus Ilionei dictis defixa Latinus
Obtutu tenet ora, soloque inmobilis hæret,
Intentos volvens oculos; nec purpura regem
Picta movet, nec sceptra movent Priameïa tantum,
Quantum in connubio natæ thalamoque moratur,
Et veteris Fauni volvit sub pectore sortem.
Hunc illum fatis externa ab sede profectum
Portendi generum, paribusque in regna vocari
Auspiciis : huic progeniem virtute futuram
Egregiam, et totum quæ viribus occupet orbem.
Tandem lætus ait : « Di nostra incepta secundent,
Auguriumque suum! Dabitur, Trojane, quod optas.
Munera nec sperno. Non vobis, rege Latino,
Divitis uber agri, Trojæve opulentia deerit.

litatem in his sequi poeta noluit. —247. Paullo callidior quis conjectare possit : *Hoc Priami gestamen erat — sceptrum ; Assaracique tiaras ; Iliadumque labor vestes.* — *Jura daret* v. sup. I, 507. Jus dicere, præcipuum munus veterum regum fuisse notum est; itaque ab hoc munere eorum dignitas declarari solet. Sedent autem jus dicturi cum sceptro. Ad hoc illustrandum Guellius laudavit Apollon. (IV, 1177) et Pindarum (Pyth. IV, 270 sqq.), sed res ex Homero satis obvia. *Tiaras* improprie, nempe Phrygum pileus, quem aliis locis *mitram* dixit; v. sup. IV, 216, ibi v. conf. inf. IX, 616. *Sacer* tantum ad venerationem Priami valere videtur, ut augustum significet ornatum. *Vestes* autem sunt *Phrygiæ* vulgo dictæ, a Trojanis mulieribus acu pictæ, ἔργα γυναικῶν. Mox eadem *purpura picta.*

249—258. In primo versu Iliad. γ, 217, de Ulysse verba faciente, expressum esse volunt; nimis docte. Communis is est oris habitus eorum, qui stant vel sedent cogitabundi. Ita inf. v. 291; conf. sup. I, 226, 228. *Fauni sortem* sup. v. 95 seqq. *Paribus auspiciis*, communicato regno. v. inf. XII, 190, 191. Sic IV, 102 *Communem hunc ergo populum paribusque regamus Auspiciis.* — 258. *Quæ viribus*, h. fortitudine et virtute bellica; ut sit βίηφιν Homericum; nisi pro imperio dictum accipias.

259—267. *Augurium suum* h. sortem, Fauni oraculum. *Munera nec sperno ;* lubens acci-

Ipse modo Æneas, nostri si tanta cupido est,
Si jungi hospitio properat, sociusque vocari,
Adveniat, vultus neve exhorrescat amicos.
Pars mihi pacis erit dextram tetigisse tyranni.
Vos contra regi mea nunc mandata referte.
Est mihi nata, viro gentis quam jungere nostræ
Non patrio ex adyto sortes, non plurima cœlo
Monstra sinunt : generos externis adfore ab oris,
Hoc Latio restare canunt, qui sanguine nostrum
Nomen in astra ferant : hunc illum poscere fata
Et reor, et, si quid veri mens augurat, opto. »
  Hæc effatus, equos numero pater eligit omni.
Stabant ter centum nitidi in præsepibus altis;
Omnibus extemplo Teucris jubet ordine duci

pio, ut sæpe. v. Cerda et Burm. *Uber agri*, ubertas : v. sup. ad I, 531. conf. II Georg. 234, 185 et al. — 264. *Adjungi hospitio properet* Oudart. *Sociusque* cum Brunckio revocavi : in recentiores, puto inde a Dan. Heins. venit *sociusve*. In codd. utrumque habetur. — 266. *Pacis*, fœderis, et *tyranni*, regis, utrumque docte dixit, ut poeta.

268—273. Heroicæ vitæ mores ita ferre, ut virorum fortium nuptias orent, aut filiæ, aut patres, jam Servius notavit. Exemplum illustre Alcinoi Odyss. η, 311 seqq. *Plurima cœlo monstra*, ostenta divinitus missa : sunt quæ sup. 58 seq., 71 seq. exposita sunt. — 271. *Hoc Latio restare*, Latinos manere hanc fortunam, ut gener filiæ meæ adventaverit. — 273. *Et reor, et opto, si quid veri mens augurat.* In hoc contextu *opto* nihil aliud esse potest, quam, eligo, amplector, generum probo, quia eum fato destinatum generum esse auguror. Recte Pompon. Sab. : « Hoc, inquit, volebat, quia hæc erat sors. »

275—285. Quod Homerico heroum more (v. c. Il. υ, 221 seq. de Erichthonio, Dardani filio), rex Latinus CCC equos eximios aluisse narratur, a vetere Latii habitu forte nimium quantum abhorret. Verum reliqua omnia aucta in majus et amplificata sunt, ut narratio gravitatem, et carmen dignitatem haberet. Hoc poetæ consilium ubi semel intellexeris, importunum est talia quærere. Ita infinita alia quæri poterant, v. c. lib. V, 545 sq., unde Trojanis in Sicilia equi suppeterent ad ludum Trojæ habendum, et inter errores longos, quo magistro artem equestrem discere potuerit Ascanius cum ceteris pueris. *Ordine*, deinceps, omnibus et sin-

Instratos ostro alipedes pictisque tapetis :
Aurea pectoribus demissa monilia pendent;
Tecti auro, fulvum mandunt sub dentibus aurum.
Absenti Æneæ currum geminosque jugalis,
Semine ab ætherio, spirantis naribus ignem,
Illorum de gente, patri quos Dædala Circe
Supposita de matre nothos furata creavit.
Talibus Æneadæ donis dictisque Latini
Sublimes in equis redeunt, pacemque reportant.
  Ecce autem Inachiis sese referebat ab Argis
Sæva Jovis conjux, aurasque invecta tenebat;
Et lætum Æneam, classemque ex æthere longo
Dardaniam Siculo prospexit ab usque Pachyno.
Moliri jam tecta videt, jam fidere terræ,

gulis; nihil amplius. cf. v. 139. Erant legati centum : sup. 153 *ostro pictisque tapetis*, h. vestibus stragulis purpureis auro intextis vel acu *pictis :* unde mox, *tecti auro.* Petiit autem ex Homero, apud quem οἱ τάπητες πορφύρεοι occurrunt, etiam inter munera : Il. ω, 230. *Monilia* non tam ex unionibus ac gemmis, quam omnino torques aurei, vel phaleræ intelligendæ. Neque Orientis fastum in hoc adoptasse putandus est poeta; verius ex antiquæ Italiæ vel Etruriæ luxu rem petiit. Nam monilium et torquium omnino inter Etruscos frequentissimum usum fuisse docent Etrusca monumenta. Mox *aurum sub dentibus* quis non videt esse frena ? — 280 sqq. Æneæ mittit equos, quorum genus adumbratum est ex Il. ε, 265 sqq., ubi equis a Jove Troi donatis Anchises submiserat equas; nunc Circe, ingeniosa Solis filia, cui in fabulis Italicis proprius aliquis locus est, uni equorum patris submisit mortalem equam, hinc *nothos furata creavit,* hoc est, furtim susceptam progeniem, pullum, nacta est. Nihil autem in poetarum fabulis nobilius est Solis equis. — 285. Jungenda, *sublimes in equis*, ut sæpe, non, *sublimes donis dictisque;* sed *donis dictisque* pro, post talia dicta, seu cum talibus donis dictisque.

286 sqq. Nova περιπέτεια, et rerum conversio inexspectata, quum jam ad eventum perducta viderentur Trojanorum fata. Iterum Junonis odio et ira poeta utitur; etsi in toto loco ante oculos fuit Neptunus Odyss. ε, 282 sqq. Fatendum quoque multum similitudinis huic Junonis orationi esse cum illa lib. I, 36 seqq. A Pachyno usque Siciliæ promontorio prospicit Latium;

Deseruisse rates. Stetit acri fixa dolore :
Tum quassans caput, hæc effundit pectore dicta :
« Heu stirpem invisam, et fatis contraria nostris
Fata Phrygum! num Sigeis occumbere campis,
Num capti potuere capi? num incensa cremavit
Troja viros? Medias acies mediosque per ignes
Invenere viam. At, credo, mea numina tandem
Fessa jacent, odiis aut exsaturata quievi.
Quin etiam patria excussos infesta per undas

scilicet supra illa loca in aeris regione invecta, non monti insistens. Iter autem facere putanda Argis versus Carthaginem. Permutant enim dii loca, quæ amant. Paullo difficilior prospectus Neptuni videtur apud Homerum l. c., qui ex Solymis montibus Ulyssem versus Phæacum insulam navigantem conspicit.—291. *Fixa dolore,* transfixa, jungendum puto, ex Homerico : ὀδύνῃσι πεπαρμένος ; ut vulgo *dolor infixus animo* dicitur. Ceterum in his deorum iratorum tacitis cogitationibus valde sibi placent Maronis exemplo ceteri poetæ. Sic Ovidius v. c. Met. IV, 422 sqq.

293. *Factis* conj. Waddel., temere. *Votis contraria nostris* Jo. Schrader. in schedis. — 293 sqq. Nolim poetæ nimis argutam dictionem defendendam suscipere; multo minus ea placet in dea irata. Ferrem illud : *fata contraria fatis nostris* h. ei, quod fatale est a me constitui et novari in Trojanorum fortunis posse. Est autem in fatis Junonis, ut fata Trojanorum intercipere haud possit; cf. inf. IX, 133, 136, 137, sed, quod sequitur, *num occumbere, num capti potuere capi, num incensa cremavit Troja viros?* luxuriantis sunt ingenii ; etsi reprehensio hactenus retractanda est, quod veritas tamen sua sententiæ subest. Exemplis alii, ut Cerda, defensionem parant, primo loco Ennii, quem expressit Maro, ut jam Macrob. VI, 1 monuit : *Quæ neque Dardaneis campeis potuere perire, Nec, cum capta, capi; nec, cum combusta, cremari.* Sed in ceteris, si recte Virgilium novi, tragicorum, inprimis Euripidis, rhetoricos spiritus æmulatus est.

—297. *An credo* malebat Ge. Fabric., minus bene. *ac* duo Burmann. *Mea munera* Menag. alter. —297—303. At forte tædio victa, vel odiis expletis, a persequendis Trojanis ab illo excisæ urbis tempore destitisse videri possum. Immo vero etiam a patria digressos omnibus modis vexavi (299, 300, 301). Cuncta tamen, quæ tentavi, nihil profuerunt; Italiam nihilominus tenent (302, 303, 304). Nunc orationem, moneo, poeti-

Ausa sequi, et profugis toto me opponere ponto.
Absumtæ in Teucros vires cœlique marisque.
Quid syrtes, aut Scylla mihi, quid vasta Charybdis
Profuit? Optato conduntur Thybridis alveo,
Securi pelagi atque mei! Mars perdere gentem
Inmanem Lapithum valuit; concessit in iras
Ipse deum antiquam genitor Calydona Dianæ:
Quod scelus aut Lapithas tantum, aut Calydona merentem?

cam excutias. — 301. *Assumtæ* Goth. sec. Formam loquendi illustrat Burmann. ad Propert. IV, 6, 55. — 302. *Quid dira Charybdis* aliquot Pier.

304 — 309. Conf. lib. I, 39 — 49 non satis variata re. Vide paullo ante ad vers. 286. Utroque loco ad majores iras se exacuit Juno exemplis aliorum deorum, qui idem felicius ausi sint, propositis. De Lapitharum cum Centauris pugna in Pirithoi nuptiis e Met. XII Ovidii narratio peti potest; sed vulgo caussa ab ebrietate ducitur: quod ipse Maro sequitur Georg. II, 457. cf. Hygin. f. 33. At de Martis in Lapithas odiis obscurior est fabula, exposita tamen h. l. a Servio, conf. Luctat. ad Stat. Theb. II, 563; verbo: Mars in Pirithoi sacris inter ceteros deos solus præteritus in Lapithas exarsit, et furorem immisit, quo illi cum Centauris infestis armis concurrerunt. Nec mirum rem diversis modis esse tractatam, quum non unius poetæ ingenium illa exercuerit. Laudatur *Melisandri* Λαπιθῶν καὶ Κενταύρων μάχη apud Ælian. XI, 1. Si tamen ei nihil tribuas, quum de illo nihil aliunde constet; at cogitandum de *Ægimio*, vetere poemate, a nonnullis Hesiodo adscripto; tum de *Theseide*, in qua Pirithoi res locum habere potuere; tandem de *Heracleis*. Magis nota est fabula altera de Dianæ ira, quum Œneus ea sola omissa ceteris diis omnibus primitias sacrificasset; hinc immissus aper Calydonius, ortaque super ejus exuviis contentione, Pleuronii Calydonem oppugnarunt. Locus classicus Iliad. ι, 529 sqq. et Schol. ad 525; Apollod. I, 8, 2. Nostri Maronis vestigiis institit Statius VII Theb. 203, 204, 205. *Concessit in iras*, ad pœnam et vindictam. — 306. *Antiquas* Parrhas., scil *iras*. — 307. Lectionem hanc Heinsius e Mediceo a m. sec. repetiit, sed eo ducentibus aliis, pr. Hamburg. Menag. sec. Moret. sec. et pro var. lect. Moret. tert., item Prisciano ap. Heins., in quibus: *Lapithas tantum et Calydona merentem*. Ea lectio quum paullo doctior esset, miras librariorum aberrationes peperit. Scilicet vulgari dicendi modo subjiciendum erat: *Quod autem tantum scelus commiserant Lapithæ, vel Ca-*

Ast ego, magna Jovis conjux, nil linquere inausum
Quæ potui infelix, quæ memet in omnia verti,
Vincor ab Ænea! Quod si mea numina non sunt
Magna satis, dubitem haud equidem implorare quod usquam est:
Flectere si nequeo superos, Acheronta movebo.
Non dabitur regnis, esto, prohibere Latinis,
Atque inmota manet fatis Lavinia conjux :

lydon, quo tantam pœnam mererent? Hic primum exquisitiorem rationem adhibuit, a Græcis ductam. *Scelus merere,* pro, per scelus, scelere, merere pœnam. Nec aliter supra II, 229 *Scelus expendisse merentem,* pro, pœnas expendere merendo propter scelus. Jam hoc idem efferri poterat per casum sextum : *Lapithis aut Calydone tantum scelus,* h. pœnam, *non merentibus;* et sane sic vulgo legi statim videbimus : *Quod scelus aut Lapithis tantum aut Calydone merente?* Verum inversiones amans poeta porro usus est forma Atticis frequentissima, qua antecedenti structuræ accommodatur illa, quæ sequitur : concessit Jupiter Dianæ in iram *Calydona : quod scelus aut Lapithas aut Calydona merentem?* sc. id, concessit? — *Quod scelus* tantum, aut Lapithæ meruere, aut Calydon? h. e. quam tantam pœnam; pro vulgari : Quo tamen scelere, aut Lapithæ, aut Calydonii, tantam pœnam meruerant? Scilicet *pœnam scelere merere* ad exquisitiorem formam revocatum est; ut adeo scelus sit dictum cum notione pœnæ. Melius ἄτη utrumque, et scelus, et pœnam, declarat.

308. — 319. *Quæ potui,* h. sustinui, semel in eum locum me demisi, ut omnia auderem. Hærent Intpp., sed *posse* et alibi obvium hoc sensu. Supra v. 300 idem, *Ausa sequi.* Hactenus cum Cantero *potui linquere* meram periphrasin dixeris simplicis formæ : *quæ liqui.* —310. *Vincor ab Ænea,* non possum eum perdere. δεινῶς dictum : notante quoque Macrob. IV, 2 p. 451. Vs. 312 ex Æschyli Supplic. 160 — 168 petitum voluit post Guellium Abresch. lib. III Animadverss. in Æschyl. p. 145. Danaides, precibus ad Minervam factis, ut ab inviso conjugio se liberet, pergunt : εἰ δὲ μὴ, μελανθὲς | ἡλιόκτυπον γένος | τὸν γάϊον, | τὸν πολυξενώτατον | Ζῆνα τῶν κεκμηκότων | ἱξόμεσθα σὺν κλάδοις, | ἀρτάναις θανοῦσαι, | μὴ τυχοῦσαι | θεῶν Ὀλυμπίων. Certe sententiæ similitudo quædam occurrit : *sin a diis superis exauditæ non fuerimus, ad Haden supplices veniemus, laqueis mortem nobis consciscendo.* — Etsi displicet forte animi impotentia in dea ad tam humilia consilia progressa, in verbis tamen multum virium et δεινότητος, inprimis v. 317, 318, 319, est. *Immota manet fatis conjux,*

At trahere, atque moras tantis licet addere rebus;
At licet amborum populos exscindere regum.
Hac gener atque socer coeant mercede suorum :
Sanguine Trojano et Rutulo dotabere, virgo;
Et Bellona manet te pronuba; nec face tantum
Cisseis prægnans ignes enixa jugales.
Quin idem Veneri partus suus, et Paris alter,
Funestæque iterum recidiva in Pergama tædæ. »
 Hæc ubi dicta dedit, terras horrenda petivit.

exquisitius pro manent immota fata de Lavinia ab Ænea conjuge ducenda ; conjugium hoc interverti nequit ; ut lib. I, 257 *manent immota tuorum Fata tibi.* Dicta autem hæc secundum doctrinam Homericam : infectum fieri, aut tolli id quod fatale est, nequire ; at differri posse.—315. *Attrahere* Dorvill. *hæc trahere* Lutat. ad Stat. apud Burmannum, qui *trahere* absolute dici docet ; de quo quis dubitet? tamen vel sic intelligendum, *trahere res, negotium* et similia, h. protrahere. — 317. *At g.* Medic. *hac gener, inde socer* Bigot., utrumque eleganter. *Socer atque gener* Goth. pr. — *Merces* pro malo et pernicie, etiam alibi frequentatum. Exempla dabit Cerda. *Coeant* est conjungantur fœdere et matrimonio Æneæ et Laviniæ ; male Cerda aliter. In v. 318 Euripidem expressum putant Hipp. 550. Dejaniram σὺν αἵματι, σὺν καπνῷ | φονίοις θ' ὑμεναίοις, | Ἀλκμήνας τόκῳ Κύπρις ἐξέδωκεν, *Herculi cum cæde, cum fumo et cruentis nuptiis Venus elocavit.* Est saltem similitudo aliqua. *Bellona pronuba*, graviter dictum, si e Junonis persona proferri memineris ; nam proprie *Juno pronuba* est, v. c. sup. IV, 166.

319—322. Docta et cum arte elaborata oratio, secundum plura Tragicorum loca. Non tantummodo Hecuba, Cissei f. (cf. Serv. ad v. 320) *prægnans face*, quum facem utero gerere somniaret (cf. inf. X, 704, 705 et versus ap. Cic. de Div. I, 21) *enixa est ignes jugales*, conjugales, peperit matrimonio filium, qui Asiæ incendium erat futurus; verum simili modo facem edidisse partu credenda erit Venus; similis ignis erit Veneri filius suus, Æneas (exquisitius : 321 *quin idem Veneri partus suus*), et erit ille *alter Paris*, et erunt *iterum funestæ tædæ in Pergama recidiva*, h. e. nova hæc Troja, seu restituta Trojanorum fortuna, iterum experietur tanquam alterum Iliacum excidium. *Recidiva Pergama*, cf. ad IV, 344. Multum tragici spiritus huic loco inest.

323 sqq. Sequitur locus de *Alecto*, Furiarum una, ex inferis excitata a Junone, et Amatæ, Latini uxori, mox Latinis quo-

Luctificam Allecto dirarum ab sede sororum
Infernisque ciet tenebris; cui tristia bella,
Iræque, insidiæque, et crimina noxia cordi.
Odit et ipse pater Pluton, odere sorores
Tartareæ monstrum; tot sese vertit in ora,

que matribusfamilias, tum Turno, Teucris quoque et Aboriginibus immissa, egregie quidem ille tractatus et ornatus, Juvenalis quoque judicio Sat. VII, 66, sq. commendatus; in quo tamen inventi subtilitatem, vel sollertiam non adeo magnam video. Excogitatu certe facillimum videtur, odiis et inimicitiis ex ipsa re natis, Furiis hoc negotium dare, ut tumultus et bellum excitetur. Poetæ tamen ea in hoc contingit felicitas, quod non in allegoricis personis ipsi fuit acquiescendum. Sunt enim Furiæ ex poetica ac mythica doctrina veræ deæ apud inferos collocatæ, ut supra vidimus VI, 280, immissæ Oresti et Herculi. Λύσσαν Herculi ab ipsa Junone ut h. l. immissam in scenam protulit Euripides Herculis fur. 822 seqq. Ceterum invento hoc, etsi per se exili et jejuno, certatim usi sunt poetæ sequiores. Sic Ovid. IV Met. 422 sqq. (quo comparato Virgilii sapientiam intelligas; nam hic rerum summam persequi contentus *terras*, inquit, *petivit* et *ciet;* at apud illum ipsa Juno descendit ad inferos et evocat Furias, ut Athamantem in furorem conjiciant), Stat. I Theb. 88 sqq. Silius II, 526 sqq. Nonnum lib. XXXI, Claudian. in Rufin. I, 25 sqq. excitat Cerda. Partem loci in Laii umbram transtulit Statius Theb. II, 94 seqq. Semina prima rei sunt apud Homer. Iliad. ι, 565, 567, 568; in ceteris Eris Homerica exemplo esse potuit.—*Horrenda*, ut, *sæva*, pro irata. — 327, 328. Habes similia Æschyli verba Eumen. 69, 70, ubi post alia tandem de Furiis: Μισήματ' ἀνδρῶν καὶ θεῶν Ὀλυμπίων. cf. ibid. v. 190 sqq. et 414, 415. Sed Maro Alecto ad Martis Homerici exemplum adumbrasse videtur, Iliad. ε, 890 sq. Ἔχθιστος δέ μοι ἐσσὶ θεῶν, οἳ Ὄλυμπον ἔχουσιν· Αἰεὶ γάρ τοι ἔρις τε φίλη, πόλεμοί τε, μάχαι τε; etsi rem variavit feliciter. Quid enim Furiæ faciem horribilem et abominandam gravius declarare possit, quam, ipsi patri ipsisque sororibus eam detestabilem haberi? Sed et locum in Ennio fuisse conjectare licet, huic non dissimilem, unde fragmentum a Probo et a Varrone servatum est (Enn. Fragm. p. 120 sq.): *Corpore Tartarino* (horrendo, terribili, ut Festus interpretatur) *prognata paluda* (paludata; etsi Probi lectio *palude* præstare videtur) *virago.* Pergit 328, 329, ei par nihil esse in tota rerum natura. Imitationem Spenceri non indoctam notavit Uptonus (*Fairy Queen Cant.* VII, X, p. 644), aliam Lucani

Tam sævæ facies, tot pullulat atra colubris!
Quam Juno his acuit verbis, ac talia fatur:
« Hunc mihi da proprium, virgo sata Nocte, laborem,
Hanc operam, ne noster honos infractave cedat
Fama loco, neu connubiis ambire Latinum

v. lib. XI, 645 sqq. *Tot sese vertit in ora*, ad declarationem τοῦ *monstrum* pertinere putandum. Nec vultus mutationes, pro vario mentis habitu ac sensu; nam id nimis tenue foret; nec in varias species et figuras mutatum os velim intelligere; (nam id Furiis non præcipua aliqua ratione sollenne est; etsi novas formas assumere Furias dubitari nequit; quod in h. l. quoque Alecto facit inf. v. 415, ubi Turnum adit, *in vultus sese transformat aniles etc. Fit Calybe;* et similem formæ mutationem videbis ap. Claudian. in Ruf. I, 134 etc. et Silium II, 553 sq.); sed *in tot ora*, sc. *sæva*, in tot horrendos vultus, ut bene Pompon. exponit, in terribiles ac minaces oris habitus, ex eo, quod subjicitur, *Tam diræ facies*. Sæpe enim sic epitheta ex seqq. retrahenda sunt ad priora. Solent scilicet Erinnyes varias oris species et vultus ad terrendum idoneos sumere, ut inf. v. 447, quum Turnus obtemperare nollet. In hunc sensum αἰολομόρφους eas dici arbitror apud Orpheum H. LXVIII, 8. Nec diversum est, quod Ge. III, 553 Tisiphone — *Inque dies avidum surgens caput altius effert. Pluton pater*, v. 327, sensit cum Orpheo e. l. Ἀΐδεω χθόνιαι, φοβεραὶ κόραι. — 329. *Quam s.* Voss. pr. *tot s.* aliquot Burm. *P. ora c.* plerique Pier. item Sprot. et Goth. sec. Placebat Heinsio, nescio quare, quum *ora* ex superiore versu adhuc auri insideat. *Pollulat* et *colobris* scrib. Rom. et alii, ex pronuntiatione sæculi sui: quæ ipsa res dubitationem facere potest, an verum sit, quod narrant, Virgilii ævo et antiquioribus proprium id fuisse, ut pronuntiarent *vortunt*, *volgus*, *volnus*, et inf. v. 399 *torvom*.

330—340. *Acuit*, cum dilectu, pro alloquitur, hortatur. *Virgo sata Nocte* conf. VI, 250. Eumenides ἀεὶ παρθένους esse, nota res. cf. h. l. Guell. — 331. *Nunc* duo Heins. *Laborum* Rom., quod durum foret: *hunc laborum*. — *Hunc mihi da proprium;* pro vulgari: singulare hoc mihi præsta, mea gratia suscipe. Male Serv. aliter. *Infracta cedat loco*, cumulate pro infringatur, labefactetur, convellatur; hocque vulgarius diceres, imminuatur. — 333. *Non c.* Ven. *Connubis* pronuntiatum, ut alibi. — *Connubiis ambire Latinum*, docte translatum ad socerum, quod puellæ debebatur: nam *ambire puellam*, *conjugium puellæ*, propria sunt; doctius, *ambire puellam connubio;* nunc ipsum *patrem puellæ*. Prohibe, ne Æneas matrimonio jungatur Laviniæ. Aliena a ser-

Æneadæ possint, Italosve obsidere finis.
Tu potes unanimos armare in prælia fratres,
Atque odiis versare domos; tu verbera tectis
Funereasque inferre faces; tibi nomina mille,
Mille nocendi artes : fecundum concute pectus,
Disjice compositam pacem, sere crimina belli;
Arma velit, poscatque simul, rapiatque juventus. »
Exin Gorgoneis Allecto infecta venenis
Principio Latium et Laurentis tecta tyranni

monis genio videtur interpretum illa ratio, ut *ambire* sit circumvenire. *Versare* aliter hoc loco dictum quam sup. II, 62. *Italos fines obsidere*, in Italia consistere, considere. — 336. *Versare dolos.* Nunc est exagitare, vexare. Porro : tu in ipsis ædium penetralibus flagris et facibus insequeris sceleratos. Hoc est, *inferre verbera* (pro flagris perpetuum poetis, etiam de Furiis, ut et inf. 451) *et faces tectis :* quandoquidem semel in usum venit, scelerum commissorum terrores et conscientiæ stimulos per furiarum faces et flagra declarare. *Tibi nomina mille*, πολυώνυμος. Deorum potestates, vires, proprietates, facta, per *nomina* declarari, nunc nota res est. — 339. *Dissice* vulgo omnes codd., ex more; pronuntiationis tamen magis vitio, arbitror, quam doctrinæ subtilitate, ac si sit *dissicere* pro dissecare; ut viri docti sibi persuadent apud Gell. et Cerdam. — *Disjicere* fortius, quam dirimere, rumpere; et *crimina*, quam caussæ. Et paullo ante *concute te*, fere, ut apud Aristoph. Nub. 701 Πάντα τρόπον τε σαυτὸν Στρόβει πυκνώσας. Ductum ab eo loquendi usu, quum versatur, agitatur, animus et cogitatio. Non absimile Horatianum, I Serm. 3, 34 : *Denique te ipsum concute* — pro vulgari excute.

341. Omnes hoc poetas sequi videas, ut mandatis datis, inprimis a potentiore, non verba, sed ipsa res statim subjiciatur. Et merito; quis dubitet? In Virgilio igitur hoc nihil magnum. *Gorgoneis Allecto infecta venenis* accipiunt sic, ut venena secum afferat; quomodo ap. Ovidium in simili loco Metamorph. IV, 499 : *Attulerat secum liquidi quoque monstra veneni* etc. Sed sic *infecta* parum placere potest, et in nostro loco venenum non ipsa dea miscet, sed v. 354 ex afflatu serpentis illud corpori se insinuat. At v. 346 anguem illa de capite detractum immittit Amatæ; ergo illa *Gorgoneis anguibus* caput cinctum habebat : scilicet ex poetica ratione *venena* pro serpentibus dicta, quibus Furia comas habet implexas; quum semel *venena* posuisset, *infecta* quoque

Celsa petit, tacitumque obsedit limen Amatæ :
Quam super adventu Teucrum Turnique hymenæis
Femineæ ardentem curæque iræque coquebant.
Huic dea cæruleis unum de crinibus anguem
Conjicit, inque sinum præcordia ad intima subdit;
Quo furibunda domum monstro permisceat omnem.
Ille inter vestis et levia pectora lapsus
Volvitur adtactu nullo, fallitque furentem,
Vipeream inspirans animam; fit tortile collo
Aurum ingens coluber, fit longæ tænia vittæ,
Innectitque comas, et membris lubricus errat.
Ac dum prima lues udo sublapsa veneno

bene dicebat. Nihil igitur amplius cogitandum, quam : Exin Alecto, quæ caput anguibus horridum habet, petit etc. *Gorgonei* angues, quales Medusæ caput cingunt. — 343. *Tacitum* limen, aut pro tacite obsedit, ut Servius, aut quatenus de matrisfamilias cubiculo agitur in secretiore domus parte. Cerda ad curas retulit; sc. ut *tacita* sit Amata. Sed, ut dixi, de solitudine est accipiendum, quæ cum cura et dolore mentis tacito bene convenit. — 344, 345. Proprie dicitur *coquere iram pectore*, ut πέπτειν, vel πέσσειν; sic Silius II, 327 *impatiens asperque coquebat Jam dudum immites iras*, ubi v. Drakenb.; tum vero exquisite ipsa *ira* dicitur *coquere nos* vel *pectus nostrum*, hoc est, agitare, vexare. Hæc ratio jam Ennio frequentata in noto illo apud Ciceronem versu : *curam — Quæ nunc te coquit et versat sub pectore fixa.* — 346. *Huic*, in hanc. — 349. *Levia* epitheton egregie delectum, ut serpentis lubricum lapsum adjuvet. Alias est *molle* corpus, pectus. *Fallitque furentem*, latet eam, dum volvitur. Bene Serv. « *sine accipientis sensu.* » Nisi malis jungere : *fallit inspirans*, ἔλαθεν εἰσπνέων. Afflare autem putandus est serpens halitu venenato, tanquam furoris aura aliqua, pectus reginæ, circa quod errat, nondum illapsus, ut e seqq. patet. Illa v. 351 — 353 *fit tortile collo* etc. nescio, an pro epica dignitate nimis ingeniosa sint. Ovidio forte ea condones. Is tamen, quum superiora ad verbum fere expressisset (Met. IV, 485 — 489 — 499) hæc intacta reliquit. Torques autem sæpe gestatos videas serpentibus similes, etiam in signis veterum. *Tænia vittæ :* h. e. vitta; nisi proprie h. l. oras et vincula vittarum vel fasciarum dependentia *tænias* dixit, tortiles et serpentibus similes.

354—357. Primo furoris ex

Pertentat sensus, atque ossibus inplicat ignem,
Necdum animus toto percepit pectore flammam:
Mollius, et solito matrum de more, locuta est;
Multa super nata lacrimans, Phrygiisque hymenæis:
« Exsulibusne datur ducenda Lavinia Teucris,
O genitor, nec te miseret natæque, tuique?
Nec matris miseret, quam primo Aquilone relinquet
Perfidus, alta petens abducta virgine, prædo?
At non sic Phrygius penetrat Lacedæmona pastor,
Ledæamque Helenam Trojanas vexit ad urbes?
Quid tua sancta fides, quid cura antiqua tuorum,
Et consanguineo toties data dextera Turno?

ira et invidia accessu in lamenta fertur Amata. *Lues*, ut *tabes*, *sanies*, pro veneno, h. l. est halitus ille venenatus, unde *lues udo veneno*, quo afflatum Amatæ pectus. Ornat epitheton *udum*, a natura rei tractum; nihil aliud. Ovidius modo non dissimili scorpium *nigri madidum sudore veneni* dixit, II Met. 198, non quasi exsudare eum venenum crediderit; sed *sudor veneni*, humor, poetæ est elegantior ratio pro veneno; *madidus* autem omnino ad profluentem oris saniem spectat; insinuat ille se in præcordia et animum; *pertentat sensus*, subit, *et ossibus implicat ignem*, quatenus flamma circumvolvitur; eadem vulgari oratione ambire et involvere rem dicitur. — 358. *Super natæ* sc. hymenæis, multi Heins. Burm. Erf. et Goth. alter etiam: *natæ l. Turnique h.* ex Interpretibus. conf. inf. 398. *Lacrimis* Mentel. pr.

359. *Exulibus ducenda datur* vel *E. abducenda d.* pars librorum Pier.; interpolatum a Grammatico, qui primam in *Lavinia* corripi nolebat. conf. ad VI, 84. — 359—373. Oratio bene morata et argumentis instructa probabilibus et gravibus, sed breviter enumeratis. Cum primis verss. locum Euripidis (Supplic. 219 sqq.) comparat Cerda. *Exulibus Teucris* gravius quam Teucro; ut sup. 98 *Externi veniunt generi* et alia. Quantam vim habent illa: *nec matris miseret*, et *Perfidus — prædo*. — 361. *Nec matris miseræ* malebat Jo. Schraderus in schedis. *Primum* tres Burmanniani, et Erf. — 363. *At non sic*, ut vulgo: quasi non simili modo Paris etc. *Penetrat;* præterita res in præsens adduci potest, inprimis a poeta. Hinc enallage illa pro, penetravit. In v. 365, 366 epithetorum bonus est delectus factus. Actum esse ait de fide data Turno, promissa ei Lavinia. *Consanguineo;* filius enim est Veniliæ, sororis

Si gener externa petitur de gente Latinis,
Idque sedet, Faunique premunt te jussa parentis;
Omnem equidem sceptris terram quæ libera nostris
Dissidet, externam reor, et sic dicere divos.
Et Turno, si prima domus repetatur origo,
Inachus Acrisiusque patres, mediæque Mycenæ. »
  His ubi nequidquam dictis experta, Latinum
Contra stare videt, penitusque in viscera lapsum
Serpentis furiale malum, totamque pererrat;
Tum vero infelix, ingentibus excita monstris,
Immensam sine more furit lymphata per urbem.

Amatæ. conf. Serv. — 367 seqq. Callide elevat id, quod tantam ad mariti animum vim habebat, Fauni oraculum, dum id non minus ad Turnum referri posse ait; esse enim externos habendos omnes, qui non Latini regno subsint. Tum vero Turnum originem quoque habere a gente peregrina, et extra Italiam agente, ab Argivis. — 370. *Desidet* Reg. *Poscere* Medic. a man. pr., variatione non insolita. Nam *dicere* est constituere, constitutum habere. — 372. *Mediæ Mycenæ* accipiendum ut in illo: ex media Græcia ejus stirps ducta est. Dedit autem poeta seu famæ hoc seu ingenio, ut Turni originem a Danae, Persei matre, peteret, quæ, quum iram patris Acrisii metueret, navi in Italiam est delata, ibique Ardeam condidit: conf. inf. 409 sq.; contra quam vulgaris inter Græcos fabula ferebat, qua in arcam cum puero inclusa mari ad insulam Seriphum enatasse narrata est.

373—377. Tentato ita Latini animo, quum eum videt *contra stare* (pro vulgari, resistere), quumque venenum (docte: *serpentis furiale malum*) interea in intima Amatæ præcordia penetravit etc.—376. *Magnis exercita monstris* pro div. lect. Gud. — *Monstra*, sunt terrores et phantasmata furentis animo objecta. — 377. *Ingentem s.* Oudart. « quæ glossa est, inquit « Burmannus; forte *incensam*, « nam Statius, qui ex fonte Vir« giliano sua, teste Lutatio, de« rivavit, IV Theb. 382, *Erec« tam attonitis implet clamori« bus urbem.* » Non satis equidem hæc assequor, sed in *immensam — per urbem* hærere aliquis potest, si parvam et angustam urbem Laurentum cogitet. Poeta tamen etiam in ceteris res passim Latinorum ad majus et splendidius evexit. Recordare modo regiam Latini v. 170 seq. Et *immensa* urbs simpliciter pro magna dicta est. Alioqui in mentem venire potest scriptum fuisse *immensum furit;* noto poetarum more. — *Sine more;* sine modo ac lege, adeoque ἀκόσμως,

Ceu quondam torto volitans sub verbere turbo,
Quem pueri magno in gyro vacua atria circum
Intenti ludo exercent; ille actus habena
Curvatis fertur spatiis : stupet inscia supra,
Inpubesque manus, mirata volubile buxum;
Dant animos plagæ. Non cursu segnior illo
Per medias urbis agitur populosque feroces.
Quin etiam in silvas, simulato numine Bacchi,

ἀπρεπῶς (conf. ad V, 694; adde Burm. ad Ovid. I, A. A. 119) discurrit per totam urbem. Locum hunc ante oculos habuit Stat. IV Theb. 378 sq.

378—384. Lineas ornatissimi loci in Iliad. ξ, 413 invenire sibi videntur viri docti, sed ibi Ajax rotat saxum ὡς στρόμβον. Haud dubie alius, qui nunc intercidit, Græcus poeta præiverat; suspicari id licet ex ornatu exquisitiore. *Turbo* lignum illud conoides, quo pueri ludunt, diversum a trocho, qui æneus vel alterius materiæ circulus est, quod viri docti docuerunt. Turbo est ῥόμβος vel βέμβιξ, ex Epigr. I Callimachi notus; ubi et ὑπὸ πληγῇσι θοὰς βέμβικας ἔχοντες ἔστρεφον, ut h. l. *torto sub verbere*, flagello, mox *habena*. *Vacua circum atria;* ornate, ante domum. Callimach. εὐρείῃ ἐνὶ τριόδῳ. *Exercent*, agunt, versant, δονεῦσι. —381. *Inscia turba* vulgatum erat ante Heins. *Super inscia supra* sunt qui legant ap. Pier. sed *stupet inscia supra* Medic. cum aliis, eti in Pierianis; quo bene monet Heinsius graphice designari pueros turbini intentos, et quodammodo incumbentes, præ studio et ardore lusus. Sic tamen jam Benedictus in Juntina : « *supra* habet « antiquus codex, sicque legen« dum ; expressit autem puero« rum morem conglobatorum et « inhiantium ipsi turbini, atque « mirantium, quod ita in gyrum « turbo vertatur. » — Turbini *dant animos* (concitatiorem motum) *plagæ*, verbera ingeminata. Ad pueros minus bene hoc referas. Verum est, eorum animos incendi ipso ludo : sed hic de motu turbinis agitur. Comparatio ex Tibullo nota est l. I, 5, 3 : *Namque agor, ut per plana citus sola verbere turbo, quem celer adsueta versat ab arte puer.* Sed, ne res ex puerorum lusibus ducta epicæ dignitati detraheret, partim tractatione et dictionis gravitate effecit Maro, partim ab ipso lectore cavendum est, ne sordidam nostram in triviis pubem cogitet, sed ex prisca vita ingenuæ juventutis certamina et ludos in Campo. Versatur autem comparationis vis in discursu rhombi.

385. Præclarus locus est, qui sequitur, sed, ut ejus præstan-

Majus adorta nefas, majoremque orsa furorem,
Evolat, et natam frondosis montibus abdit,
Quo thalamum eripiat Teucris, tædasque moretur:
Evohe Bacche, fremens, solum te virgine dignum,
Vociferans; etenim mollis tibi sumere thyrsos,
Te lustrare choro, sacrum tibi pascere crinem.

tiam sentias, sacrorum Bacchicorum ritus a nostris sensibus tam alieni notitia aliqua, ex Euripidis v. c. Bacchis, imbutum habere animum necesse est. Inter eos homines, qui orgia Bacchi frequentabant, facile hoc in animum venire debuit feminæ, ut iræ furore acta, quum inviso genero subducere vellet filiam, Bacchico se teneri furore simularet, quo filiam iisdem sacris initiaret, adeoque in silvas abduceret. Incidit poeta in commentum hoc exemplo tragicorum, qui furores Bacchicos sæpe consiliis suis attemperaverunt. In artium monimentis nonnulla hinc illustrari dixi; novum exemplum vidi nuper in vol. V Musei Pio Clem. tom. V, tab. 18, ubi in argumento luctus Laodamiæ larva Bacchica apposita est: forte quia apud Euripidem in Protesilao furor Bacchicus aut cum luctu conjunctus aut aliis modis in fabulam inductus fuerat. — 390, 391. *Etenim m.* non ignota forma, docta tamen et variandæ orationi commoda, in rectam mutatæ ex obliqua. Certe quidem tibi, in tuum honorem, Bacche, ait illa filiam Bacchicis orgiis se initiare (Sevius infinitivum pro indicativo positum esse volebat; ita esset infinitivus narrationum). Hoc extulit per attributa Baccharum: *thyrsos sumere*, *lustrare choro*, h. e. choros circa Bacchum ducere tanquam in medio stantem; dum Bacchico furore correpti præsentem eum sacris adspiciunt. — 391. *Choros* Heins. retinuit jam ante editum in Ald. pr. Junt. tum a Ge. Fabricio et aliis. Intrudere volebat hoc idem VI, 231. Ab Heinsio et Burmanno non plura super lectione monita esse miror. Quantum ex iis colligo, *choros* plures libri exhibent; uti et plerique Pieriani, et inter eos Rom. At *choro* Medic. a m. pr. Leid. et Excerpt. Burmann., item Goth. tert. cum edd. antiquioribus, quarum duas Ge. Fabricius laudat, sed primo loco memorandæ Aldd. sec. et tert. *Choris* Ed. Mediol. et pro var. lect. Hamburg. pr. *chorus* Goth. sec. Vidimus auctoritates lectionum; videamus nunc rationes. *Te lustrare choros*, ita interpretari video Ge. Fabricium, et alios: *Te* id est, propter te, tui honoris caussa. Quod durissimum est; et sic *tibi* dicendum erat. *Lustrare choro*, h. choros circa aliquem ducere, infra quoque legitur X, 224 Nymphæ *agnoscunt longe regem* (Æneam) *lustrantque choreis*. In Franc. erat *Et lustrare.* Porro *tibi crescere* pr. Rottend. a

Fama volat; furiisque adcensas pectore matres
Idem omnis simul ardor agit nova quærere tecta.
Deseruere domos: ventis dant colla comasque.
Ast aliæ tremulis ululatibus æthera complent,
Pampineasque gerunt incinctæ pellibus hastas.
Ipsa inter medias flagrantem fervida pinum
Sustinet, ac natæ Turnique canit hymenæos,
Sanguineam torquens aciem, torvumque repente
Clamat: « Io matres, audite, ubi quæque, Latinæ;

m. sec. In Vratisl. post hunc versum sequebatur hemistichium *Reginam accensam*, quod ex glossa irrepsit. At illud in mentem venire potest, an continuanda sit oratio: *Etenim—pascere crinem Fama volat.* Sed vetat τὸ *etenim,* quod a tali sententia abhorret.— *Pascere crinem.* In sacris Bacchicis comam promissam et solutam haberi et jactari solitam notum est. conf. infr. 394 — 403. (Laudat ex Catulli Galliambo locum Cerda: *Tibi spargimus capillum, Tibi verticem rotamus.* Sed is est Mureti Galliambus, in ejus Catullo p. 86, quod idem carmen pro Catulli fetu habuit Guell. ad Ge. II, 392.) Rarius occurrit, quod comam quoque Baccho alunt Bacchæ; sed Euripidis versum jam alii laudarunt: ἱερὸς ὁ πλόκαμος, τῷ θεῷ τ' αὐτὸν τρέφω (Bacch. 493; cf. Barnes. ad v. 150). Perperam Intpp. multa hic commemorant de more vulgari comam alendi. — 392 sq. Idem furor Bacchicus ceteras Latinas matronas invadit. *Nova tecta*, silvarum recessus. — 396. *Pellibus.* Pelles sunt nebrides; hastas *pampineas*, pampinis tectas, ut bene Serv. monet; thyrsos (conf. Ecl. V, 31), qui hinc *molles* dicti supra v. 390, et *pinum*, facem pineam, cf. ap. Euripid. Bacch. 145 sqq. Omnia enim hic a sacris Bacchicis petita sunt; non a nuptialibus ritibus. — 399. *S. volvens* Sprot. et Schol. Statii ap. Heins. *Turnumq.* Goth. pr. ac si vellet *Turnum clamat*, mire opportuno errore. *Torvom;* hærebam, an hoc relinquerem; hic enim caussa adest: nam antiqui post *v* nunquam aliam literam *v* ponebant, sed in *o* mutabant: *servos, Davos:* ut etiam h. l. Benedictus e Donato ad Terent. notavit. In ejusdem Cod. erat *torvom.* Enimvero in Med. cod. legitur *torvum.* Sic inf. X, 170 *torvus* editur constanter, at Rom. *torvos.* Quum igitur nulla in his exprimendis constantia nec sit, nec esse possit, cf. sup. ad v. 329, nolui in uno et altero loco antiquam rationem affectare, quam nunc, ut satis tibi constes, per totum carmen vix retineas. — *Sanguineam* (conf. IV, 643) *torquens aciem*, διαστρόφους κόρας ἑλίσσουσα Euripid. Bacch. 1120. — 400. *Ubicunque* vulgg.

Si qua piis animis manet infelicis Amatæ
Gratia, si juris materni cura remordet;
Solvite crinales vittas, capite orgia mecum. »
  Talem inter silvas, inter deserta ferarum,
Reginam Allecto stimulis agit undique Bacchi.
Postquam visa satis primos acuisse furores,
Consiliumque omnemque domum vertisse Latini;
Protenus hinc fuscis tristis dea tollitur alis
Audacis Rutuli ad muros, quam dicitur urbem
Acrisioneis Danae fundasse colonis,
Præcipiti delata noto. Locus Ardea quondam

ante Heins., qui codicum et Prisciani auctoritate reposuit *ubi quæque.* Ad hunc versum conferunt Intpp. Iliad. σ, 52 sq. de Thetide ad Nymphas, nec tamen quicquam inde proficere potuit Maro. *Piis animis,* pro vobis. — 402. Si cura est, si jus maternum in filias tuendum vobis putatis. *Capite orgia,* exquisite, ut suspicere sacra, h. celebrare, agere : at quo tandem consilio? qua spe? scilicet, ut sibi adsint, filiamque a nuptiis cum alieno viro vindicent.

406 — 413. Ad Turnum nunc Alecto procedit : postquam consilia Latini ab ea turbata, eoque ipso caussæ belli satæ erant, quo verendum erat, ne Latini domus everteretur. *Acuisse,* cum dilectu pro excitasse. — 408. Nota Furiam alatam, ut jam ap. Eurip. Or. 317. Verum de his nunc adeundus est Böttiger V. C. *von der Furienmaske.* — 410. *Acrisioneis* vulgo legitur (sed tantum in recentioribus : nam Aldd. omnes et Junt. aliæque *Acrisionæis* agnoscunt. Mutatum forte a Stephano). Sed Heins. emendavit *Acrisionæis* ab Acrisius, Acrisione, Ἀκρισιώνη, et hinc Ἀκρισιωναῖος. Nec aliter Salmas. ad Solin. p. 41. Enimvero sic est idem ac *Danaeius ;* nam Ἀκρισιώνη est Danae; quis autem ferat *Danaen condidisse Ardeam* colonis *Danaeiis?* Non video, quidni ab Ἀκρίσιος, Ἀκρισίων, Ἀκρισιώνειος formatum esse possit; et ab ipso Acrisio coloni nomen habent h. l. melius quam a Danae. Sic quoque apud Ovid. Met. V, 239 *Acrisioneæ arces* dictæ Argi, quos Acrisius tenebat, non Danae. — Danae igitur, Acrisii filia, cum Argivis fugæ comitibus navi vecta ad Rutulorum litus appulisse et Ardeam exstruxisse dicitur. — 411. *Locus Ardua quondam* aliquot Pierian. et sic manifestum est Servium legisse, qui, *Bene,* ait, *allusit; nam Ardea quasi Ardua dicta est, id est magna et nobilis.* — Locus quondam a majoribus dictus est Ardea; et etiamnum no-

Dictus avis; et nunc magnum manet Ardea nomen :
Sed fortuna fuit. Tectis hic Turnus in altis
Jam mediam nigra carpebat nocte quietem.
Allecto torvam faciem et furialia membra
Exuit; in vultus sese transformat anilis,
Et frontem obscenam rugis arat : induit albos
Cum vitta crinis; tum ramum innectit olivæ;
Fit Chalybe, Junonis anus, templique sacerdos;
Et juveni ante oculos his se cum vocibus offert :
« Turne, tot incassum fusos patiere labores,

men urbis magnum ac nobile manet; verum fortuna pristina urbis exstincta est.

415. Alecto trinis modis furorem injicit, *Amatæ* per serpentem ex occulto immissum; nunc *Turno* per somnum sub specie anus oblata; tandem 475 seqq. *canibus* rabiem incutit. cf. sup. ad 323 — 329. — 416. *Exit et in* aliquot Pier. cum Franc. Videtur hoc reconditam doctrinam habere : *membra exit.* Sed manifesta est corruptela. Primum librarii lapsu *Exuit et in* scriptum erat; ut metro consuleretur, alii sic emendaverant, *Exit et in*, alii, *Exuit et vultus* quod et ipsum libri habent. Venet.: *Exuit, in vultus et se.*— 417. *Obscenam* simpl. pro, turpem. Observa autem epicæ dictionis ornatum in hoc, quod vulgare illud : « assumit formam anus rugosæ, canæ « resolvit in verba : *arat*, *induit*, *innectit;* h. e. habet innexas, et sic reliqua. — 419. *Fit Chalybe*, *anus sacerdos Junonis templique :* si aliter jungis verba, minus commode fit; etsi nec hoc omni incommodo caret. Igitur sacerdos Junonis tali erat habitu, ut vitta et oleaginea corona vinctas haberet comas. Imitatus est in Tiresia Statius II Theb. 97, 98, 99, et in Amphiarao VII, 88, 89. *Junonem* autem merito posuit, quippe quæ Turni rebus studet, et cujus templum fuisse Ardeæ ex locis Plinii constat, in quibus antiquissimas Ardeatis templi picturas miratur XXXV, 3, s. 6 et 10, s. 37. — Porro a Servio jam ordo verborum factus : *Fit Chalybe, et Junonis templi anus sacerdos.* Burmannus aliam rationem subjicit : *Fit Chalybe anus et sacerdos templi Junonis.* Alterum durum, alterum solutæ orationi propius videtur. *Junonis anus* dubito jungi posse, ut sit, Junoni sacra anus. Forte melius rem sic expedias : vulgaris ratio erat : *sacerdos anus* (s. vetula) *templi Junonis ;* pro hac doctius dixit poeta : *sacerdos anus Junonis et templi.* — 421. *Patiere fusos* græce, pro patiere effundi. *Et transcribi.* De voce *transcribi* v. sup. V, 750; h. l. transferri ait regnum La-

Et tua Dardaniis transcribi sceptra colonis?
Rex tibi conjugium, et quæsitas sanguine dotes
Abnegat, externusque in regnum quæritur heres.
I nunc, ingratis offer te, inrise, periclis;
Tyrrhenas, i, sterne acies; tege pace Latinos.
Hæc adeo tibi me, placida quum nocte jaceres,
Ipsa palam fari omnipotens Saturnia jussit.
Quare age, et armari pubem portisque moveri
Lætus in arma para, et Phrygios, qui flumine pulchro
Consedere, duces, pictasque exure carinas.
Cœlestum vis magna jubet. Rex ipse Latinus
Ni dare conjugium, et dicto parere fatetur,
Sentiat, et tandem Turnum experiatur in armis. »
Hic juvenis, vatem inridens, sic orsa vicissim
Ore refert : « Classis invectas Thybridis alveo,
Non, ut rere, meas effugit nuncius auris :
Ne tantos mihi finge metus; nec regia Juno
Inmemor est nostri.

tini dotale cum Lavinia ad exteros. — 423. *Sanguine.* Nam pro Latino sæpe pugnas suscepisse putandus est ex vers. 425, 426. *Tege pace Latinos* scil. avertendo et repellendo hostes. — 427. Comparant Interpretes Il. σ, 184 Ἥρη με προέηκε etc. — 430. *Lætus* poetis est simpl. alacer : ne in hoc hæreas, quid tandem lætandum ipsi fuerit. *Flumine pulchro*, est καλλίῤῥοος, ornans epitheton. Sic sup. 30 *amœnum.* — 432. *Cœlestum vis magna*, magnum deorum numen; τὸ τῶν θεῶν κράτος, dii. *Phrygios duces, et carinas exure*, nota dicendi forma : alterum improprie. — 433. *Dicto parere*, pro vulgari, promisso stare se velle profitetur.

435—444. Nota *vatem* simpl. pro sacerdote. *Orsa* pro vulgari, dicta; ut, *solio sic orsus ab alto.* — 436. *Alveo* Heinsius recepit secundum Rom. aliosque Pierianos, Medic. Gud. et Voss. pro var. lect. Vulgo, *undam*, quod cum aliis codd., ut Erf. etiam fragm. Vatic. retinet, et revocavit Brunck. Alii, *unda*, ut Medic. et al., vel *undas*, ut duo Goth. Sane utrumque bene dicitur; nec adest caussa, cur alterum alteri præferas : nisi forte dixeris variari posse orationem, quum jam sup. 303 occurrisset: *optato conduntur Thybridis alveo.* Legimus *fluminis alveum* VII, 33 et IX, 32. At nec minus *unda Thybridis*, *unda Tiberini*, *fluminis undas.* —

Sed te victa situ verique effeta senectus,
O mater, curis nequidquam exercet, et arma
Regum inter falsa vatem formidine ludit.
Cura tibi, divum effigies et templa tueri :
Bella viri, pacemque gerent, *quis bella gerenda.* »
  Talibus Allecto dictis exarsit in iras.
At juveni oranti subitus tremor occupat artus;
Deriguere oculi : tot Erinnys sibilat hydris,
Tantaque se facies aperit! Tum flammea torquens
Lumina, cunctantem et quærentem dicere plura

440, 441, 442. Per senectutem vanis rumoribus captandis indulges. Docte ornata res. *Senectus te exercet curis nequidquam*, adeoque curis vanis, et *ludit te falsa formidine ;* addit *inter arma regum*, ut appareat, qua super re cura illa suscepta sit. *Senectus* autem dicta, *victa situ*, annis fracta, infirmato corpore et animo, unde in metum pronior illa ætas esse solet; *situs* pro longo ævo exquisite, accedente cogitatione desidiæ et inertiæ; *verique effeta*, paullo audacius dicta, cui nihil veri judicii adest, vanis inhians, proclivior ad amplectendos falsos rumores quam ad vera exploranda. Ut *frugibus* vel *frugum effetus ager*, inhabilis longo usu et parum idoneus ad ferendas fruges; sic ætas illa inhabilis ad videndum verum et ad veros timores dijudicandos et a falsis discernendos. *Iræ*, *belli*, *Martis*, *feta* præcordia passim apud poetas occurrunt. *Vatem* iterum ut vers. 435—443; æditaam νεωκόρον designat. Forma increpandi Homero jam frequentata est Il. ε, 428 sqq.; ζ, 490 sqq. πόλεμος δ' ἄνδρεσσι μελήσει. add. Iliad. υ, 137 sq. — 444. *Gerant* Heins. e Medic. et aliis. Vulgo *gerent ;* cf. Burmannum, quod tamen fragment. Vatic. quoque tuetur, cum Palat. ap. Benedic. idque cum Brunckio revocavi; habet enim majorem vim. In edd. utrumque apparet : in Aldd. et quæ hinc fluxere *gerant :* at inde a Commel. Steph. et al. *gerent*. Nonnulli quoque *gerunt ;* Witt. *ferant*. Reliqua *quis bella gerenda* cum Heumanno Burm. bene vidit esse rescindenda, ut ab aliena manu assuta. Saltem otiose subjecta sunt.

446 sq. Exuit jam Erinnys anum, ut solent interdum dii, et vera forma adstat. Præclara autem rei exponendæ ratio effectu ab initio statim posito : Turnum ita loquentem horror invadit etc. — 447. *Tot Erinnys sibilat hydris ;* nam horrendi angues ex capite sibilant et dira deæ facies vera apparet. *Tanta* pro talis.

Reppulit, et geminos erexit crinibus anguis,
Verberaque insonuit, rabidoque hæc addidit ore :
« En, ego victa situ, quam veri effeta senectus
Arma inter regum falsa formidine ludit;
Respice ad hæc : adsum dirarum ab sede sororum;
Bella manu letumque gero. »
Sic effata, facem juveni conjecit, et atro
Lumine fumantis fixit sub pectore tædas.
Olli somnum ingens rumpit pavor, ossaque et artus
Perfundit toto proruptus corpore sudor.
Arma amens fremit; arma toro tectisque requirit;
Sævit amor ferri, et scelerata insania belli;
Ira super. Magno veluti quum flamma sonore

450. Absurde Servius, quem Pomponius sequitur, *geminos* de similibus serpentibus accipit. Burman. conj. *gelidos*. Quidni autem duo angues in capite inter ceteros extolli a dea poterant, ut alias unus exsurgit, v. c. Stat. XI Theb. 65. Ovidius, qui Maronem ante oculos habuit, Met. IV, 494 *Inde duos mediis abrumpit crinibus angues.* — 451. *Verbereque* Montalb., ut lib. V 579 *insonuit flagello.* Sed alterum exquisitius; fecit flagellum resonare. — *Verbera insonuit*, concussit, flagello increpuit; cf. sup. v. 336; VI, 557.

456. *Facem injecit* in juvenem. — 458. *Illi ingens somnum* Rom. et alii Pier. *Illi* quoque fragm. Vatic. *Rumpit* Heins. cum melioribus. Vulgo *rupit. Atris* Goth. pr. *Ossaque ductus* sec. Moret. Notabile utique, *sudorem perfundere ossa. Ora* et *artus* ratio postulare videtur. — 460. *Arma fremit*, plus est, quam, deposcit, clamat. — 461, 462. Elaborata oratio! pro, belli cupiditate et ira incenditur *amor ferri*, et *insania belli* unum idemque declarant. *Scelerata i.* quoniam ad cædes, rapinas et *scelera*, rapit, quæ proprie de bello dicuntur; at *super ira*, magis adhuc, quam amor pugnæ, sævit, furit ira. — 462. Optandum erat, ut viri docerent, quomodo hæc acciperent : *Ira super.* Vulgo videntur interpretari cum Cerda : insuper; accessit demum ira. Ita saltem distinctio erat accommodanda : *s. i. belli, Ira super; veluti.* Sane *super* eo sensu apud poetam et alibi occurrit, v. sup. II, 71; cf. VIII, 245; XI, 226. Sed sententia inde exit jejuna et tanto poeta indigna : *Sævit amor — insania, insuper ira.* Dicendum saltem erat, *super* esse pro copula; *Iraque.* Exilitas tanta facile a poeta evitari poterat, si scriberet, *Ira furit*, vel simili

Virgea suggeritur costis undantis aeni,
Exsultantque æstu latices; furit intus aquai
Fumidus, atque alte spumis exuberat amnis;
Nec jam se capit unda; volat vapor ater ad auras.
Ergo iter ad regem, polluta pace, Latinum
Indicit primis juvenum, et jubet arma parari,
Tutari Italiam, detrudere finibus hostem:
Se satis ambobus Teucrisque venire Latinisque.
Hæc ubi dicta dedit, divosque in vota vocavit,

modo. *Super* pro, superest, superat, occurrit et alibi (ut III, 489).

462—466. Fundus comparationis in Homero Il. φ, 362 seqq., ubi de Xantho Vulcani flammis submissis ebulliente agitur; ὡς δὲ λέβης ζεῖ ἔνδον ἐπειγόμενος πυρὶ πολλῷ, κνίσσῃ μελδόμενος ἁπαλοτρεφέος σιάλοιο, πάντοθεν ἀμβολάδην, ὑπὸ δὲ ξύλα κάγκανα κεῖται. Sed primum ornatu verborum superat Virgilius, ut facile exspectabas ab imitatore Marone. cf. Macrob. Saturn. V, 11, tum vero etiam aliud comparatum idque elegantius, suaviore et doctiore metaphora, substituit, animum ira æstuantem. *Costas* ollæ (sed gravius nominavit *aenum*) dixit ut γάστρην τρίποδος Homerus Odyss. θ, 437; et ex utroque loco Quintus Cal. Cerdæ laudatus (l. V, 381 seqq. de Ajacis ira). Ornate reliqua quoque: *Fumidus amnis aquæ*, vapor, *furit intus*, *atque alte spumis exuberat*, spumat. — 464. *Aquai* Heins. retraxit, nam vulgg. *aquæ vis*, quod et Cunninghamius maluit retinere. Memorabilis est Servii nota: « aquai: *Hanc diæresim Tucca et Varius fecerunt; nam Virgilius sic reliquerat: furit intus* aquæ vis, *Fumidus atque — amnis; quod satis asperum fuit.* » Judicio quidem adjecto vix subscribas; multo enim mollior altera hæc ratio. Nisi forte Serviana aliter se habebant, ut ex glossa primi Moret. suspiceris: « Aquæ vis *opposuit Tucca, quia nimis aspere sonuit* aquæ amnis, *quod Virgilius prius ibi posuit.* » Certe illa, *aquai amnis*, satis dure dicta videntur; etsi sic *rivus aquæ* Ecl. VIII, 87; *propter aquæ rivum;* quod etiam Pomponius ex pleniore Servio comparat. Sed defenditur hæc lectio *aquai* noto Probi lib. I Art. Grammat. loco, ubi quatuor tantum locis priscam illam secundi casus formam a poeta agnosci docet.

467—474. *Polluta pace* violata jam a Latino, erepta sibi conjuge sperata. *Venire* est gravius, quam esse: ut alibi monitum. — 471. *Divos in vota vocavit*, invocavit votis: cf. ad librum V, 234 *fudissetque*

Certatim sese Rutuli exhortantur in arma.
Hunc decus egregium formæ movet atque juventæ;
Hunc atavi reges, hunc claris dextera factis.
Dum Turnus Rutulos animis audacibus inplet,
Allecto in Teucros Stygiis se concitat alis,
Arte nova; speculata locum, quo litore pulcher

preces, divosque in vota vocasset. ἐπηύξατο. — 472. *Exhortantur*, ὦρσαν, ἐπῶρσαν, Homericum. Rutuli se acuunt ad bellum, alii pulchritudine, alii nobilitate Turni, alii virtutis fama erecti. Et sic Servius. Male Pompon. et alii *Hunc* sc. Turnum accipiunt.

475 sqq. Principium belli inter Latinos et Trojanos cervus venatione interemptus. Reprehensum hoc jam apud Macrob. Sat. V, 17, et hinc a multis tanquam tenue et vi epica destitutum. Nolo defendere poetam. Totus hic locus de caussis belli in Trojanos concitati parum placet. Malim a magnis animorum motibus, iris et odiis, eas arcessitas esse, quam a Discordiæ, seu Furiæ artibus. Si semel poeta rerum miracula pro caussis naturalibus affert, ab allegorica certe persona frustra ea peti puto. Nec tamen cerva hic belli est caussa; sed occasio tantum et initium. Narrationem quoque hæc ipsa res, concursus cæsa cerva sacra factus, pro illis temporibus facit probabilem, quum semel non consilio, sed animorum impetu committendi essent Latini cum Trojanis, et res ad manus deducenda. Tum poeta æmulatus putatur belli Iliaci initia, et retentæ in Aulide classis Achivorum caussas, interemta ab Agamemnone cerva Dianæ sacra. Omnino invento huic poetæ strenue incubuerunt, ut pugnarum et odiorum caussas ab occisis casu sacris animantibus, quæ (ἀνειμένα, ἄφετα) libere vagarentur, arcesserent. Exempla affert Cerda, sed ea sunt imitatorum Virgilii: alterum Statii, qui prima pugnæ exordia a tigribus Baccho sacris duxit lib. VII, Theb. 564 sqq. et Val. Fl. qui pugnæ, qua Cyzicus cadit, caussam ab ira Cybeles petit, propter cæsum sacrum deæ leonem lib. III, 15 sq.; sed judicium adhibe, uti apud illos quoque, qui magnas rerum conversiones a parvis caussis nuper libellis suis persequuti sunt.

475—483. *Animis a. implet.* Homericum θάρσευς πλῆσεν φρένας, ut Iliad ρ, 583. Facit nunc Alecto, quod Eris Homerica Il. δ, 444 νεῖκος ὁμοίϊον ἔμβαλε etc. — 477. *Arte nova,* cum alia fraude, novum dolum meditata. Supra I, 657: *At Cytherea novas artes, nova pectore versat Consilia.* — *Qua* Oudart pro var. lect. Bene Holdsworthus observabat *arte nova* non bene jungi cum *speculata* locum; nam in hoc, quod locum speculabatur, ars Alectus spectari non potuit.

Insidiis cursuque feras agitabat Iulus.
Hic subitam canibus rabiem Cocytia virgo
Objicit, et noto naris contingit odore,
Ut cervum ardentes agerent; quæ prima laborum
Caussa fuit, belloque animos adcendit agrestis.
Cervus erat forma præstanti et cornibus ingens,
Tyrrhidæ pueri quem matris ab ubere raptum
Nutribant, Tyrrheusque pater, cui regia parent
Armenta, et late custodia credita campi.
Adsuetum imperiis soror omni Silvia cura
Mollibus intexens ornabat cornua sertis,
Pectebatque ferum, puroque in fonte lavabat.
Ille, manum patiens, mensæque adsuetus herili,
Errabat silvis, rursusque ad limina nota
Ipse domum sera quamvis se nocte ferebat.
Hunc procul errantem rabidæ venantis Iuli

Itaque interpungi vult: *se concitat alis Arte nova, sp. l.* Sed non magis *ars nova* ad volatum referri potest. Saltem *Arte nova — rabiem objicit;* sed quum alia interjecta essent, v. 479 *Hic* interserit. — 480. *Prima laborum caussa fuit.* Comparant Il. ε, 63; χ, v. 116; est primum initium calamitatum quæ insequutæ sunt.

483 sqq. Molles et Bucolicis propiores versus sunt, qui sequuntur, quod monuit Spencius. Similes deliciæ Cyparissi cervus apud Ovid. Met. X, 109 sqq. occurrunt, sed juvenili carminis luxuria expolitæ. Calpurnii quoque imitationem notavit Cerda Ecl. VI, 33 sq. et Statii locum de tigribus Bacchi mansuefactis comparat (Theb. VII, 564 sqq.). De id genus animantibus cf. viros doctos ad Lucian. pro *Merced. Conduct.* c. 1. *Tyrrhidæ pueri*, pro, Tyrrhei filii. Fuit autem nomen hoc in historia Albanorum regum non ignobile. Tyrrhus enim erat regii armenti magister, apud quem Lavinia Silvium enixa est: v. Victor O. G. R. 16. cf. Serv. ad VI, 760 comparato Dionys. I, 70, ubi Πυῤῥηνὸς depravate scriptum est, et in libro de Augusti progenie cap. 18 *Tityrus. Soror* sc. puerorum, Tyrrhei filia. — 488. *Mollibus sertis*, seu vittis, seu corollis. — 490. χειροήθη et ὁμοτράπεζον fuisse dicit. conf. Guell. — 492. *Ipse*, Αὐτὸς pro αὐτομάτως.

493—500. Cervus post natationem (eleganter *defluere* pro natare) in ripa se ab æstu recreabat. Ergo jam *defluxerat*, ut bene Cerda accipit *deflueret;* et sane canes eum reficientem se com-

Conmovere canes, fluvio quum forte secundo
Deflueret, ripaque æstus viridante levaret.
Ipse etiam, eximiæ laudis succensus amore,
Ascanius curvo direxit spicula cornu :
Nec dextræ erranti deus abfuit, actaque multo
Perque uterum sonitu perque ilia venit arundo.
Saucius at quadrupes nota intra tecta refugit,
Successitque gemens stabulis, questuque cruentus
Atque inploranti similis tectum omne replebat.
Silvia prima soror, palmis percussa lacertos,
Auxilium vocat, et duros conclamat agrestis.
Olli, pestis enim tacitis latet aspera silvis,
Inprovisi adsunt : hic torre armatus obusto,
Stipitis hic gravidi nodis; quod cuique repertum
Rimanti, telum ira facit : vocat agmina Tyrrheus,
Quadrifidam quercum cuneis ut forte coactis
Scindebat, rapta spirans inmane securi.
At sæva e speculis tempus dea nacta nocendi
Ardua tecta petit stabuli; et de culmine summo
Pastorale canit signum, cornuque recurvo

moverunt, excitarunt. — 498. Turbas faciunt in *erranti.* Res expedita erit, si cogites inverso sensu dictum : *erranti deus abfuit :* ita ut aberraret. Nunc negationem addidit : *nec deus abfuit*, adfuit fortuna, *dextræ erranti*, sic ut ea non aberraret. At Servius ad Alecto refert; ut sit ἡ θεός. *Acta venit* plenius pro adacta est. — 500. *Nota tecta*, τὰ ἤθεα. In miseratione cervæ, placidæ ac mansuetæ feræ, versu 500 et sequentibus nobilem artis sagacitatem adhibuit poeta.

505. *Olli* Heins. cum melioribus. Alii, *Illi.* — *Pestis;* recte Serv. Furia; cf. sup. 476, 477. Latet enim illa in silva ad speculandam nocendi rationem et viam; neque inde nisi v. 511 discedit. Mireris Cerdam ipsos *agrestes* h. pastores ad bellum movendum e silvis concurrentes interpretari malle. *Torrem obustum*, quis non videat esse sudem præustam. cf. inf. 524, ut mox stipites nodosos memorat. *Cuneos coactos*, pro adacto cuneo dixit. — 510. *Scindebant* Medic. et Scheffer., ut ad agrestes referatur.

512. *Stabulum*, pastoris tugurium, ut et alibi. — 513. Fuit scilicet idem, qui nunc in agris est, mos, buccina convocandi

Tartaream intendit vocem; qua protenus omne
Contremuit nemus, et silvæ intonuere profundæ.
Audiit et Triviæ longe lacus; audiit amnis
Sulfurea Nar albus aqua, fontesque Velini;
Et trepidæ matres pressere ad pectora natos.
Tum vero ad vocem celeres, qua buccina signum

ruricolas, repentino aliquo metu, periculo vel incursu. Idem mos in priscis civitatibus. Itaque Romæ primis ætatibus Comitia ita convocari solebant : *Per cornicinem centuriata* ap. Gell. XV, 27. Subnata autem Maroni Furiæ buccina ex Eridis horrendo clamore Iliad. λ, 5—11. In 514 ad 518 imitatorem facile agnoscas vel ex exquisitiore ornatus studio. Expressus (nam inter multa a Cerda et aliis congesta hoc unum tenendum) Apollonii locus, primum quidem III, 1217 Hecates canum latratu : Πίσεα δ' ἔτρεμε πάντα; et multo magis draconis sibilo IV, 129, 138 ἀμφὶ δὲ μακραὶ Ἠϊόνες ποταμοῖο καὶ ἄσπετον ἴαχεν ἄλσος· Ἔκλυον οἳ καὶ πολλὸν ἑκὰς etc. Δείματι δ' ἐξέγροντο λεχωΐδες, ἀμφὶ δὲ παισὶ Νηπιάχοις, οἵ τέ σφιν ὑπ' ἀγκαλίδεσσιν ἴαυον, Ῥοίζῳ παλλομένοις χεῖρας βάλον ἀσχαλόωσαι; unde noster : *Et trepidæ matres pressere ad pectora natos;* non tam ornate, sed meliore judicio; nam a Furia inflatam buccinam tam horrendum sonitum edidisse, probabilius est dictum, quam draconis sibilum tam longe esse auditum. Virgilii imitatorem habes Statium I Theb. 118 de anguium Tisiphones sibilo : *Audiit et medius cœli Parnassus* etc., ubi omnia multo magis portentosa videbis. — 515. *Insonuit* e Grammaticis laudat Heins. *Concutitur* pr. Rottend. *Insonuere* Rom. et alii Pier. et Heins. *Sonuere* Ed. Mediol et Schol. Statii cum binis Goth. — *Profundæ* cum dilectu. In intimis magnæ silvæ recessibus audiebatur vox. — 516. In multis *audit* scribitur, et hinc inseritur in nonnullis *et* ante *amnis*. Menag. pr. *audiit omnis*, quod placet Burmanno. — *Triviæ lacus* est lacus Aricinus cum nemore et templo Dianæ nobilissimo; conf. inf. v. 761. Nunc *Lago di Nemi*, non longe ab vico *Gensano*. Paullo remotior ab his locis versus septentrionem est *Nar*, qui inter Sabinos et Umbros ad Tiberim descendit, *sulfureis aquis* satis notus, de quo jam Ennii versus VI Annal. *Sulfureas posuit spiramina Naris ad undas* (v. Cluver. p. 705) quarum natura *candorem* facit. In proximo *Lacus Velinus*, amne Velino inter montium juga super Reate stagnante : in Narem ille quoque aliquando a M. Curio, exciso monte, emissus. Cic. IV ad Att. 15. c. Plin. III, 12, s. 17. Egere de hoc, qui loca adiere, inter quos etiam Erdmannsdorff. vid. ejus vitam, Rode auctore, p. 108.

Dira dedit, raptis concurrunt undique telis
Indomiti agricolæ; nec non et Troïa pubes
Ascanio auxilium castris effundit apertis.
Direxere acies : non jam certamine agresti,
Stipitibus duris agitur, sudibusve præustis;
Sed ferro ancipiti decernunt, atraque late
Horrescit strictis seges ensibus, æraque fulgent
Sole lacessita, et lucem sub nubila jactant.
Fluctus uti primo cœpit quum albescere vento,

520. Ennii Ann. III versus apud Macrob. VI, 3 *Postquam defessi sunt stantes spargere sese Hastis, ansatis concurrunt undique telis.*—521. *Indomiti agricolæ.* Ornans epitheton; simpliciter accipio duros, asperos. Sunt enim ἄτρυτοι : quod primo loco est, qui atteri nequeunt, aut frangi ac fatigari laboribus et ærumnis : altero ἄτρυτος etiam invictum, hinc validum, magnum, ingentem, simpliciter denotat. — *Nec non et Troïa pubes,* Castrorum portis reseratis mittunt auxilium Trojani. Vulgari oratione copiæ effunduut se, effunduntur, ἐκχέονται. — 526. *Tristis seges* Parrhas. *Armaque* Zulich. — *Seges,* pro, agro : isque adeo pro acie : eleganter autem *acies* statim per segetem effertur et reliqua ad eam attemperantur; qui comparandi modus exquisitæ est venustatis. Locus similis inf. videndus lib. XI, 601, 602. Primæ autem lineæ sunt Iliad. ν, 338, ubi *horret pugna hastis* ἔφριξεν δὲ μάχη ἐγχείῃσι μακρῇς. At ap. Apollon. III, 1355 *horret armis ager* φρίξεν δὲ πέρι στιβαροῖς σακέεσσι — Ἄρηος τέμενος. Itaque et h. l. proprie diceres *horrere enses* eductos et elatos ad ictum, ut horrent omnia aspera et acuminata; tum *horret ensibus* terra, ager, acies.

527. *Sole repercussa* pro var. lect. Moret. tert. ex intpp. *Et lumen* aliquot Pier., tum *sub lumine* pars Pier. et Heins. c. Erf. *sub lumina* duo Burm. *sub lumine* duo alii; Gothani vulgatam tuentur. — *Sole lacessita* venuste pro percussa radiis. Debetur hoc Lucretii exemplo lib. IV, 218 *Corpora quæ feriant oculos visumque lacessant :* unde patet, ut ex aliis locis, ubi *visum, aures lacessere* occurrit, *lacessere* esse simpliciter ferire, percuteré; cf. inf. ad lib. X, 10. Refertur etiam paullo ante *atra* seges ad oculorum judicium, si longum hominum ordinem in campo prospicias.

528. In fine *ponto* Rom. et Medic., quorum in eadem lectione conspirantium haud levis auctoritas est, et pro var. lect. Gud., item Macrob. V Sat. 13, ut taceam codd. e vulgo, binos Goth.; in altero quidem *puncto*

Paullatim sese tollit mare, et altius undas
Erigit, inde imo consurgit ad æthera fundo.
Hic juvenis primam ante aciem stridente sagitta,
Natorum Tyrrhei fuerat qui maximus, Almo
Sternitur; hæsit enim sub gutture volnus, et udæ
Vocis iter tenuemque inclusit sanguine vitam.
Corpora multa virum circa, seniorque Galæsus,
Dum paci medium se offert; justissimus unus
Qui fuit, Ausoniisque olim ditissimus arvis:
Quinque greges illi balantum, quina redibant
Armenta, et terram centum vertebat aratris.
Atque ea per campos æquo dum Marte geruntur,

est. Probat Heinsius, ut *primo ponto* sit: a litore, ut respondeat Homerico, ἐν αἰγιαλῷ, in loco, quem poeta ante oculos habuit Iliad. δ, 422. Sed tempestate oriente fluctus ex alto, versus litus aguntur, non a litore primum moveri incipiant, ut jam Burmannus monuit. Burmannus malit: *summo—ponto*, ut *imo fundo* opponatur. Sed manifesta satis res est, *ponto* ex altero loco Ge. III, 237 huc esse translatum, ubi *in medio ponto*. Variare autem poetam verbo uno vel altero, ejusmodi versus, quos iterum ponit, ab ipso Heinsio aliquoties monitum est. — 528—530. Sæpius ornata a poetis comparatio; primum quidem ab Homero. Iliad. δ, 422 seqq. Eandem elaboratius extulerat Maro Georg. III. 237 sq. utramque vide, si placet, et inter se confer.

532. *Gnatorum Tyrrhei* libri Pier. Ex iisdem et suis Heinsius *Almo* scripsit pro *Almon*; nullum enim nomen Latinum *on* literis finiri, ait Sosipater. Quod equidem inter Grammaticorum argutias referam. *Almon* est communior forma; *Almo* rarior. Sic *Agamemno*, *Tarcho*, et alia pro vulgari *Agamemnon*. —532, 533. *Vulnus* pro sagitta, Serv., ut II, 529, et *inclusit*, pro vulgari, interclusit, *iter vocis udæ*, traducto epithetho a gutture, per quod vox emittitur; proprie *iter udum*. Quomodo Virgilius ornatu præcellat Homerum, vide in hoc: Iliad. ν, 388 ὁ δέ μιν βάλε δουρὶ Λαιμὸν (κατὰ λ..) ὑπ' ἀνθερεῶνα, διά πρὸ δὲ χαλκὸν ἔλασσε.

536—539. Homerica arte Galæsi memoriam nobis commendat et miserationem facit. conf. Iliad. ε, 612, 613, 614. Quod *ditissimum* eundem et *justissimum* exhibet, ad primæ vitæ mores comparatum est. Illud vero præclare: *Dum paci m. s. o.*, ut jam Macrob. IV, 4 monuit.

540 sq. *Sævo Marte*, emendat Marklandus ad Statium Silv.

Promissi dea facta potens, ubi sanguine bellum
Inbuit, et primæ commisit funera pugnæ,
Deserit Hesperiam, et, cœli convexa, per auras
Junonem victrix adfatur voce superba :
« En, perfecta tibi bello discordia tristi!
Dic, in amicitiam coeant, et fœdera jungant,
Quandoquidem Ausonio respersi sanguine Teucros.
Hoc etiam his addam, tua si mihi certa voluntas,

V, 2, 21. Obnuntiat divinationi Burmannus, sed quid *æquo Marte* sit, parum expedit. Scilicet est, pari utrinque belli fortuna, pugna in neutram partem inclinata; ut alias *dubio, cæco, Marte* pugnatur. *Æquus* autem pro, æqualis, satis frequens est. Paullo aliter, nec tamen multum diverse ap. Lucan. III, 585 *navis dextrum lævumque tuetur* Æquo Marte *latus.* — 540 sq. *Æquo Marte*, pari utrinque belli fortuna, pugna in neutram partem inclinata. Comparant transitus formam Iliad. ε, 84 Ὥς οἱ μὲν etc. *Promissi potens* ἐγκρατὴς γενομένη ὧν ὑπέσχετο. cf. ad 341. *Sanguine bellum imbuit.* Servius, initiavit. Scilicet, proprie *Latini imbuebantur sanguine* (ut v. 554 *sanguis novus imbuit arma*), inducebantur, trahebantur, prima cæde facta, ad bellum conf. inf. 547. Doctius ipsum *bellum imbuitur*, instituitur, sanguine. Ex copiis, quæ apud Cerdam habentur, unum huc referas Propertii IV, 10, 5 *Imbuis exemplum primæ tu, Romule, palmæ :* inducis exemplum, quo imbuantur, moveantur ad similem conatum alii. — 543. Consentiunt omnes codd. in *convexa,* nisi quod Medic. a m. pr. *conversa*, quod Cuningham. probat, cumque eo Brunckius recepit : meo sensu tenue et exile est; sec. Moret. *connexa*, vitiose. Quum tamen verborum junctura paullo insolentior sit, Canterus apud Heins. conjecit : *cæli convexa peragrans* vel *pererrans ;* satis jejune. Musonius *convexa* pro *convecta* dictum esse volebat, sc. Alecto vecta per auras. Cerda cum Turnebo Furiam *convexam* dici posse putavit, ut *amnis devexus* IV Ge. 293 sqq., perperam utique. Equidem bene intelligo, si verba ad naturalem ordinem revoces (*per auras, cœli convexa*), expediri quodammodo priorem versum; illud tamen nondum concoquere possum : *Furiam alloqui Junonem per auras.* Latet, puto, facilis ad indagandum lectio : *cœlique evecta* per auras, et peperit vitium compendium τοῦ *que.* — *Per auras, cœli convexa*, junge, verbo motus omisso, v. c. evecta. *Dic,* ironice tanquam ἀδύνατον. — 548. *Hoc addam, in bella feram*, rapiam, doctius quam, ad bellum accendam.

Finitimas in bella feram rumoribus urbis,
Adcendamque animos insani Martis amore,
Undique ut auxilio veniant; spargam arma per agros. »
Tum contra Juno : « Terrorum et fraudis abunde est;
Stant belli caussæ; pugnatur comminus armis;
Quæ fors prima dedit, sanguis novus inbuit arma.
Talia connubia, et talis celebrent hymenæos
Egregium Veneris genus, et rex ipse Latinus.
Te super ætherias errare licentius auras
Haud pater ille velit, summi regnator Olympi.
Cede locis : ego, si qua super fortuna laborum est,
Ipsa regam. » Talis dederat Saturnia voces.
Illa autem adtollit stridentis anguibus alas,

552 sq. Dignitatem orationi Junonis inesse facile agnoscas. *Stant belli caussæ.* Burmannus : certæ, fixæ, sunt. *Stare* omnino poetæ pro esse, ut Gr. ἑστηκέναι, usurpant, ne exilitate vocis poeticam vim frangant. Eo referendum; *stant prælia*, et similia. Uti autem hac voce possunt poetæ, quia *stare* dicitur illud, quod constitutum, paratum, effectum est. Sic *stat sententia;* sic *stant caussæ*, et hinc *stare* pro decretum, fixum, certum esse. — 555. *Connubia* statim per Aldd. in contextum venerunt. Brunck. revocavit *conjugia*, in quod omnes Pier. et Heins. et tres Goth. c. Erf. consentiunt, præter Mentel. pr. *conubia.* Sed aliquoties jam vidimus trisyllabum *connubja.* — 556, 557. conf. 318, 319. — 559. Comparant Iliad. α, 522, 523. Reliquos belli casus ipsa moderabor : et sane inf. 572 extremam bello imponit manum.

561. *Extollit* Parrhas. *Unguibus* Trappius post Cuningham. emendabat, ut membranæ essent alarum; parum feliciter. — 561—571. Nova Furiæ species, quod non modo alata est (ut sup. 476), verum quod serpentes alis implicitos habet. Etsi res ita accipi potest, ut angues, qui pro comis sunt, inter volatum vento impulsi inter alas commotas strideant. Locum descensus ejus ad inferos, non dicam, an primus protulerit poeta; est tamen ille rei admodum accommodatus. Est enim in Hirpinis, non longe ab Æculano (nunc *Fricenti* in Principatu Neapol. R. ulteriore) lacus tetro colore et odore, et inter spiracula referri solitus, quæ Plutonia vel Charonea (*Moffete*) appellant; v. Plin. II, 93; Cic. de Div. I, 36, § 79; conf. Nota Beckmann. ad Antigon. Caryst. 135. Hinc vers. 568 *spiracula Ditis.* Amsancti nomen huic lacui. Plin.

Cocytique petit sedem, supera ardua linquens.
Est locus Italiæ medio, sub montibus altis,
Nobilis, et fama multis memoratus in oris,
Amsancti valles : densis hunc frondibus atrum

l. c. *Item in Hirpinis Amsancti ad Mephitis ædem locum ; quem qui intravere, moriuntur.* Locus etiamnum dictus *Mufiti.* Offenderunt tamen viri docti ad verba : *Italiæ medio ;* utque locus satis conveniret, quæsivere eum in alia Italiæ parte. Ad speluncas *Æolias* dictas prope Interamnam, hodie *Terni,* qui locus cataractis amnis Velini nobilis est, transferre voluit locum Virgilianum, post Floridum Lect. Subsec. II, 18, *Addisonus,* loco jam a Burmanno laudato; et hinc alii, etiam *Blainville Itiner.* t. II, s. 29. At nuper abbas *Capmartin de Chaupy* de prædio Horatiano (*Découverte de la maison de campagne d'Horace* t. III, p. 104 seqq.) aquas Cutilias in Sabinis ad Amnem Velinum, quarum pars bituminosa et nitrosa est, in Virgiliano loco quærebat. Ita fere illi, qui ap. Pompon. Sab. Amsanctum in exitu paludis Reatinæ quærebant, decepti, ut arbitratur, eo, quod apud Varronem est umbilicus Italiæ ager Reatinus. Abb. *Venuti* in eodem fere tractu aliam convallem ad Montem *Castello di Catino* deprehendisse sibi visus erat, ad quam poetæ verba accommodabat : in diss. præmissa tom. III Virgilii Ambrogiani : caret tamen et hoc auctoritate idonea. Amsanctum Lucaniæ esse Donatus aiebat, unde Calor amnis (qui inter Aquariam et Pæstanos agros fertur et Silaro miscetur) præceps fertur : « ubi antrum ingentis magnitudinis cum pestifera exhalatione » deceptus ille nomine fluvii Caloris; quod commune est alteri in Hirpinis. Scilicet plura et fuerunt (v. Seneca N. Qu. VI, 28) et adhuc sunt ejusmodi spiracula (*Moffete*). Ex his pro lubitu alius aliud arripuit. — 565. *Amsacti* Medic., ut *Amsanctus* ap. Cic. Plin. et Claudian. scribitur. Rom. et ed. Ven. *anfracti.* In plerisque est aberratum *ansancti,* it. *ansanti , anxancti , amsaneæ , an valles sancti.* Mox *frontibus* alter Mentel. — *Amsancti* tamen *vallem* ad Hirpinos spectare, post Ciceronis et Plinii disertam fidem non est quod dubitari possit. Faciem quidem loci nunc paullo diversam reperit Cluver. Ital. pag. 1201, silvæ saltem deerant. Verum commemorat et has *Swinburne,* qui nuper locum adiit (*Travels in the Two Sicilies,* 1783 p. 128) et alia Virgilio consentanea. Virgilianæ descriptioni fidem adstruebat quoque ex iis, quæ ab amico suo Holdswortho acceperat, Spencius in *Polymeti* p. 276. *Italiæ medio* non debebat urgeri; est simpl. in Italia. *Sub montibus,* qui tamen situ paullo remotiores sunt : sed silva olim inde a montibus

Urget utrinque latus nemoris, medioque fragosus
Dat sonitum saxis et torto vertice torrens :
Hic specus horrendum, sævi spiracula Ditis,
Monstratur, ruptoque ingens Acheronte vorago
Pestiferas aperit faucis; quis condita Erinnys,
Invisum numen, terras cœlumque levabat.
Nec minus interea extremam Saturnia bello

ad planitiem protendi potuit. In vallis medio, ut Maro quidem locum describit, amnis fertur cum impetu et fragore. *Hic specus horrendum :* non addit, an amnis illud fecerit. Si loci facies nunc mutata est, nemo id mirabitur in loco ignibus subterraneis exeso. Lacum et vallem sub colle ilicibus consito, qui utrinque vallem claudit, vidit *Swinburne ;* Cluverius lacum media sui parte aquam magna cum vi et strepitu ebullientem et resorbentem. *Latus nemoris* eleganter collis nemorosus, qui tanquam latus lacus facit. *Saxis et vertice*, hoc est verticibus aquarum, vorticoso amne, inter saxa fundi. Potuit hic olim specus esse odorem sulfureum exhalans : qui nunc lacum recepit, torrente in stagnum mutato. Copiose de hoc Amsancti lacu egit *Leonardus de Capua* (*Lionardo di Capoa Lezioni intorno alla Natura delle Mofete* 1714, p. 9 sq.). Verum nunc habemus descriptionem vallis et lacus a peritissimo naturæ soli terraquei exploratore, *abbate Alberto Fortis* factam, qui loca adiit et ipsam vim mephiticam expertus est; locum quoque ædiculæ Mephitis deæ deprehendisse sibi visus est; loci faciem multum esse mutatam, si cum Virgiliana descriptione compares, haud mirabere. Inserta est illa Commentatio Actis Academ. Patavinæ (*Saggi scientifici e leterarj dell' Academia di Padova* t. II, p. 146 seq.) — 568. *Hic specus horrendus* antiqui codd. apud Servium et ms. Giphanii, hic quidem sequente *et*, quod in multis, etiam in edd. legebatur, (ita versus esset antiquo more constituendus elisio sibilo : *Hic specus horrend' et sævi spiracula Ditis*) sed sublatum ab Heinsio codd. meliorum, etiam Pierianorum, auctoritate. — 569. *Monstrantur* multæ edd. et cod. inprimis quæ in sup. versu *et* retinent. At Heinsius revocavit ex aliis *monstratur :* unde comtior exit oratio. *Mons sterilis* alter Hamb., miro errore. Ceterum observes membra sibi non accurate satis respondentia, etsi res non exemplis caret : *Hic specus—monstratur et vorago aperit. Raptoque* alt. Menag.—571. *Et t.* Ald. *terram* aliquot Pier. *cœlum terrasq.* Parrhas. *Levavit* aliquot Pier. et Witt. quod sollennior oratio postulat. Wakef. deleta virgula post *Erinnys,* jungit : *numen terras cœlumq. l.;* pro, terras numine levabat, ut illud :

Inponit regina manum : ruit omnis in urbem
Pastorum ex acie numerus, cæsosque reportant
Almonem puerum fœdatique ora Galæsi;
Inplorantque deos, obtestanturque Latinum.
Turnus adest, medioque in crimine cædis et ignis
Terrorem ingeminat : Teucros in regna vocari;
Stirpem admisceri Phrygiam; se limine pelli.
Tum, quorum adtonitæ Baccho nemora avia matres
Insultant thiasis, neque enim leve nomen Amatæ,
Undique conlecti coeunt, Martemque fatigant.
Ilicet infandum cuncti contra omina bellum,
Contra fata deum, perverso numine poscunt;
Certatim regis circumstant tecta Latini.

roseas laniata genas; doctius quidem, sed durius. — *Numen invisum*, μισητόν. *Levabat* eleganter pro, relinquebat. Res enim quas abominamur, gravant nos.

573 sqq. Præclare hæc ad πάθος movendum. — 577. *Et igni* ex Medic. et aliis Heins. reposuerat, quum ante lectum esset *et igne.* Burmann. locum habebat suspectum, quum de igni nihil præcesserit; ad conjecturam tamen *cædis iniquæ* descendere non debebat, quum ipse lectionis diversitatem laudet : *ignis.* Atqui hæc ipsa vulgata ante Heins. erat lectio; eaque haud dubie vera, modo interpunctio mutetur : *medioque in crimine* (inter criminationes Trojanorum) *cædis et ignis Terrorem ingeminat*, h. *ingeminat terrorem cædis et ignis;* minatur cædem et ignem. — Medias inter criminationes, quas in Trojanos jacit, metum injicit fore ut cæde et igni omnia misceantur. *Se limine pelli,* pro regno, domo, regia.

580—582. Auctoritate reginæ commoti, filii seu propinqui feminarum quæ Baccharum more *thiasis,* choreis Bacchicis, *insultant nemora* (Ge. III, 117 *insultare solo*), thiasos in silvis agunt (v. sup. 395, 396), coeunt, et Latinum bellum poscunt. Proprie *fatigant* Latinum clamoribus ac precibus super Marte, seu bello faciendo. Hinc *fatigant*, exsposcunt, *ipsum bellum.* Solet enim poetæ *fatigare* de iis actionibus dici in quibus quis fatigatur : est igitur precibus flagitare; conf. inf. ad VIII, 94, et sup. ad I, 280.

583, 584. *Contra omina*, respectu ad apes et ardentes Laviniæ comas. Supra vers. 64 sqq. *Contra fata deum*, Fauni oraculum v. 81 sq. *Perverso numine*, pro, adverso, irato, Serv. conf. Burmann. Nescio tamen annon potius esse debeat, perversa, conturbata, et infirmata

Ille, velut pelagi rupes inmota, resistit :
Ut pelagi rupes, magno veniente fragore,
Quæ sese, multis circum latrantibus undis,
Mole tenet; scopuli nequidquam et spumea circum
Saxa fremunt, laterique inlisa refunditur alga.
Verum, ubi nulla datur cæcum exsuperare potestas
Consilium, et sævæ nutu Junonis eunt res;
Multa deos aurasque pater testatus inanis,
« Frangimur heu! fatis, inquit, ferimurque procella!
Ipsi has sacrilego pendetis sanguine pœnas,
O miseri! te, Turne, nefas, te triste manebit
Supplicium, votisque deos venerabere seris.
Nam mihi parta quies, omnisque in limine portus;

deorum voluntate. — 586, 587. Elegantiam in repetitione agnoscebant Pierius et Ursinus. Sed aliter instituenda erat oratio, si venustas inde petebatur. Incurrit in oculos vitium, quod his verss. insidet. Aut versum priorem, aut hunc alterum : *Ut pelagi,* esse spurios persuasum jam habebat Heins., quanquam de hoc altero id censere malebat. Et deerat ille pr. m. ab altero Mentel. et pr. m. a Bigot. Contra prior versus, *Ille velut p.* a Macrobio laudatur, Sat. l. VI, 3. Equidem ita existimare malim esse utrumque inter versus nondum a poeta absolutos et elaboratos. *Rupis* Witt. *p. moles* tres quatuorve. Nisi hoc ad superiorem versum spectat, nam in hoc Pier. ex nonnullis codd. notavit, *pelagi moles.* — 586—590. Imago rei ad sensum obvia, et a multis frequentata, ut exempla coacervare pigeat. Virgilius tamen Homericum locum Iliad. ο, 618—621 ante oculos habuit, et exornavit. — 590. Pro *inlisa* apud Pier. alii *aspersa*, alii *infusa*, Goth. sec. *inversa;* mox *infunditur* alter Hamb. *retonditur* sec. Rottend.

593. *Auras*, cœlum manibus sublatis obtestatur. *Inanes*, epitheton perpetuum aeris et ætheris, v. c. apud Lucret. Supra VI, 740 et X, 82 *ventos inanes.* — 594. Fato se vinci ait, quatenus non suum, sed cæcum turbæ consilium, h. temerarium impetum et furorem, sequi cogitur. *Sacrilego — sanguine*, quatenus ipsi Aborigines sacrilegi, impii, habendi sunt, qui contra deorum voluntatem bellum suscipiunt fœdusque ictum violant. *Has pœnas*, docte, *pro scelere hoc* pœnas. — 598. Servii explicatio nihili est : *securitas omnis in portu est;* nec plus proficit Donatus : *Portus mihi erit limen domus meæ, quod egressurus non sum.* Erat saltem *limen portus* acci-

Funere felici spolior. » Nec plura locutus
Sæpsit se tectis, rerumque reliquit habenas.
  Mos erat Hesperio in Latio, quem protinus urbes

piendum tanquam dictum pro *portu;* uti autem vulgari ratione *in portu esse,* navigare, dicimur ita h. l. *in limine portus.* Duritiem habet omissum *sum.* Sum *omnis,* totus, in limine, aditu, portus. Itaque sequor Pompon. Sab., qui hæc habet : *senex sum et in portu vita mea est;* quasi esset : *et totus sum in aditu portus;* in portu navigo. Nam ut *omnis* retrahatur ad *quies*, ut sit : *mihi parta est quies, eaque omnis jam est in l. p.,* putidum esset. Interea malim equidem totam hanc laciniam adsutam statuere, versu inexpleto relicto. Etiam Markland. ad Stat. II Silv. 2, 7, totum hemistichium suspectum habebat. — 598, 599. Sibi rex paratum esse ait refugium in morte vicina, nec sibi eripi aliud, præterquam, ne, ut felix vixerit, ita felix beatusque moriatur. Sententia verborum expedita est, si cogites, posse aliquem felicem vivere, mori infelicem; et multos fuisse, qui, uno die citerius, vita discedere debuissent : hos spoliatos dixeris morte felici. Sed de verbis ambigi potest : ego *omnis,* totus, sum *in limine,* aditu, *portus;* in portu jam tantum non navigo. *Funus* pro ipsa morte, haud dubie; non de exequiis.

599—600. Quod Latinus regni munia prorsus deserit, ne quis hoc temere factum arbitretur, tenendum est, ad Turni nomen illustrandum, ita res attemperatas esse, ut is summam imperii tenere videatur. Facile enim intelligitur, quum semel Turnus ad Æneæ virtutem illustrandam insigniore laude celebrandus esset, fieri hoc non recte potuisse, si secundas partes ageret, et alterius auspiciis res gereret. Eodem spectant alia, quæ a Marone sollerter provisa sunt. Continentur Rutuli nomine Latino, et Turnus, règis nomine ornatus, Latini tamen principatui paret : nunc autem in Latini locum succedit : quemadmodum apud Etruscos factum videmus, aut inter Achivos, ut plurium civitatum reges principatum uni inter se deferrent. Ex dictis intelligitur, quomodo Maro sæpe *Rutulorum* nomen pro *Latinis* ponere, alias discernere potuerit : scilicet ut Hernicos, Æquos, Volscos. Hinc apparet quoque, cur Turni matrimonium *connubiis Latinis* designare potuerit sup. VII, 96, et idem *Laurens Turnus* VII, 640.

601—622. Egregium, et epicæ majestati consentaneum poetæ commentum, dum bellum motum et illatum narraturus erat, primum morem patrium Jani reserandi arcessere, tum ad deæ ministerium eam rem referre, unde augusta rei species exoritur. Quod poetam v. 601, 602, ab historica fide recessisse contendunt Interpp. post Servium, quum Livius lib. I, 19, a Numa demum Janum, indicem pacis

Albanæ coluere sacrum, nunc maxuma rerum
Roma colit, quum prima movent in prælia Martem,
Sive Getis inferre manu lacrimabile bellum,
Hyrcanisve, Arabisve parant, seu tendere ad Indos,
Auroramque sequi, Parthosque reposcere signa.
Sunt geminæ Belli portæ, sic nomine dicunt,

bellique factum, memoret, id vanum est. Nam si nos historiam Romanam nunc ex Livio potissimum haurimus; secus res se habuit illo tempore, quo multi præclari scriptores in manibus erant, a quibus Romæ origines diversis modis traditæ fuerant; e quibus unum vel alterum delegit, idque parum curiose in antiquioribus, Livius. Antiquissima per Latium fuit Jani religio, et a majoribus haud dubie tradita a Romanis, inter cetera instituta, quæ plerumque a Romulo, Numa, vel alio rege repetuntur, quum essent instituta patria a majoribus Alba Longa in novam coloniam apportata. Quum itaque opinio invaluisset, Numam religionum auctorem constituere: etiam Janum pacis bellique indicem ad eum referre potuere homines, qui annales condiderant. — 601. Macrob. III, 8, v. 601, 602, 603, recitat, et argutatur super voc. *mos*. Julius Festus *de verborum significationibus*, libro XIII: *Mos est institutum patrium pertinens ad religiones cerimoniasque majorum*: sane hoc quoque loco, et inf. XII, 836. Est tamen institutum quodcunque, etiam non religiosum. Hoc ibi voluerat Varro, quum diceret *mores* esse *animi*, quia mos proprie sit in judicio animi; inde, consuetudinem quoque esse morem. — *Latium Hesperium*, non aliter quam Hesperia Italia. Male argutatur Servius cum aliis, esse *antiquum* Latium. *Protinus* h. l. jugiter, ut bene Serv., perpetuo ab eo inde tempore. *Urbes Albanæ*, coloniæ; nam Alba XXX oppidorum Latinorum mater. cf. Dionys. III, 31. — 602. *Maxima rerum*; res maxima, μέγιστόν τι πρᾶγμα. cf. ad Ge. II, 534. — 603. *Quum prima movent* (ad Romam hoc referendum propter sqq.) *in prælia Martem* nove dictum, vulgo *movetur bellum, Mars*; nec quicquam adjicitur: tum quoque *moventur arma* (pro quibus *Martem* dixit: nam adjecit *in prælia*). Quod indicto bello ancilia commovebantur, alienum ab h. l. est. — 604. *Sive G. i. manus, seu tendere ad Indos*, laudat Schol. Cruqu. ad Horat. III Od. 24. Charisius autem lib. I Inst. Gr. p. 77, *Hyrcanisve A. parant indicere bellum, Sive inferre manus*. — 604 — 606. Splendida est oratio. Bellis enim cum extremis orbis terrarum populis gerendis imperii romani majestas præclare declaratur. Quod *Getas* narrat, non est urgendum; voluit tantum fines imperii ad Danubium declarare; et sic porro in sq.

607. *Sunt Gemini* emendatio

Relligione sacræ, et sævi formidine Martis :
Centum ærei claudunt vectes, æternaque ferri
Robora; nec custos absistit limine Janus.
Has, ubi certa sedet patribus sententia pugnæ,
Ipse, Quirinali trabea, cinctuque Gabino

Jo. Marii Matii apud Heins., ut Janus Geminus designetur. *Janus Geminus* sæpe memoratur : an usquam *Geminus* solum et absolute, merito dubites. Idem multo etiam durius e Prisciano contendit una voce scribendum esse *Belliportæ;* etsi verum est, ipsum templum per *portas Belli* fuisse declaratum; erat enim δίθυρον, et portam in postico quoque habebat; conf. Plutarch. Numa pag. 73. — 607—610. *Sunt geminæ Belli portæ* pro : Est ædes Belli binis portis instructa, perpetuo clausis, nec apertis, nisi instante bello. Vides hinc exemplum fabulæ veteris nova interpretatione interpolatæ. Jani religio ab initio haud dubie symbolica fuit ad denotandam rerum naturam variasque ejus proprietates. Traducta ea est postea ad alia, et Romæ Jani templum, a Romulo conditum, ex Numæ, ut aiunt, instituto, clausum vel apertum, belli pacisque habebat indicia. Hoc vero ornavit poeta, remque ita expressit, quasi in eo templo Bellum et Mars vincti tenerentur, custode in foribus Jano. Contrario commento Horatius Janum clausis foribus ait cohiberi, tanquam pacis auctorem et custodem II Epist. 1, 255 *claustraque custodem pacis cohibentia Janum.* Pacem includi dixere alii. confer l. c. *Belli* autem *portæ* proprio nomine dictæ videntur. vid. ibid. cf. inf. 622, et ibi not. *Ferri robora*, ornate, pro ferro simpl. seu ferreis repagulis : Lucretii exemplo, lib. II, 449. *Nec custos absistit*, videri potest Jani signum in ipso templi aditu (ἐν προνάῳ) stetisse : nisi ipsa templi forma, quæ et a fronte et a tergo portam habebat, talem poetæ animo speciem objecit. Verbo poeta nobis Jani templum exhibet hac specie : esse ædem Belli et Martis gemino aditu ab antica et a postica parte (ναὸν ἀμφιπρόστυλον), clausis foribus robore et ferro munitis, posito ad fores Jani signo; quoties bellum a Senatu decretum fuerit, Consulem fores aperire, bellum indicere, classicum canere.

611—615. *Has* portas, *stridentia limina*, reserat Consul trabeatus. Trabea *Quirinalis*, dicta, puto, quod uti regibus, ita ipsi Romulo, trabeæ fuerat usus. Plinius lib. VIII, 48, s. 74 : *Trabeis usos accipio reges ;* et IX, 39, s. 63 *Purpureæ usum semper Romæ fuisse video, sed Romulo in trabea.* Recte itaque Maro antiquissimum Latii regem Picum trabea vestiebat supra v. 187, 188. *Cinctuque Gabino*, a Gabiis translato et sacris servato. Bene Servius, qui in ceteris argutatur : *toga sic in tergum rejecta, ut ima ejus lacinia*

Insignis, reserat stridentia limina Consul;
Ipse vocat pugnas; sequitur tum cetera pubes,
Æreaque adsensu conspirant cornua rauco.
Hoc et tum Æneadis indicere bella Latinus
More jubebatur, tristisque recludere portas:
Abstinuit tactu pater, aversusque refugit
Fœda ministeria, et cæcis se condidit umbris.
Tum regina deum, cœlo delapsa, morantis
Inpulit ipsa manu portas, et cardine verso
Belli ferratos rupit Saturnia postes.
Ardet inexcita Ausonia, atque inmobilis ante;
Pars pedes ire parat campis; pars arduus altis

a tergo revocata hominem cingat, simul caput tegat et ambiat. Obvia res in veteribus monumentis, inprimisque in nummis. — 613. *Stridenti limine* conjicit Burmannus, perperam. *Has, stridentia limina,* ex apposito dixit. Etsi præcesserat vers. 610 *limine.* Deberet esse scriptum *stridenti cardine:* verum hoc est poetam in ordinem cogere, non ejus lectionem restituere. — 614. *Vocat pugnas:* ut sup. v. c. III, 253 *vocantur venti,* velis expansis excipiuntur, ita nunc pugnandi potestas datur, et admittitur, indicitur bellum. Mox v. 615 classicum canitur. Nec tamen intercedo, si quis morem reconditum, et formulam sollennem respici dicat, qua in reserando Jano usus sit Consul, ut in ea invocaverit Martem et Bellum, et adstans multitudo verbis sollennibus responderit: etsi ea de re aliunde nihil nunc constat. In versibus 616—622 orationis copiam observa, et ornatum in singulis. cf. sup. ad v. 701. (Pictura fragmenti Cod. Vatic. ad v. 620 morem antiquum minus recte refert in templo Jani et foribus.) — 622. Ennianum exemplum servavit Servius ex Annal. *Postquam Discordia tetra Belli ferratos posteis portasque refregit:* unde etiam intelligitur, quomodo Virgilius in Junonis ministerium hoc inciderit. Adumbrasse eadem videtur Statius, l. V Theb. 146, de Amazonibus: *ubi arma Indulget pater, et sævi movet ostia Belli.*

623. Arusianus Messius in suo libro legerat *Ardet in excitam Ausoniam.* Argutatur in hoc librarii lapsu Heins. Vulgatam fragm. Vatic. quoque tuetur. — *Inexcita, atque inmobilis ante.* Nam v. 45, *rex arva Latinus et urbes Jam senior longa placidas in pace regebat.* — 624. *Parant* Gud. a m. pr. et Zulich., hic quidem male; nam variandum erat poetæ in numeris. *Mars* Zulich. a m. pr. et Menag. alter, stupore librarii, quem *pars arduus* ma-

Pulverulentus equis furit; omnes arma requirunt.
Pars levis clypeos, et spicula lucida tergunt
Arvina pingui, subiguntque in cote securis;
Signaque ferre juvat, sonitusque audire tubarum.
Quinque adeo magnæ positis incudibus urbes
Tela novant, Atina potens, Tiburque superbum,
Ardea, Crustumerique, et turrigeræ Antemnæ.
Tegmina tuta cavant capitum, flectuntque salignas
Umbonum cratis; alii thoracas ahenos,
Aut levis ocreas lento ducunt argento;
Vomeris huc, et falcis honos, huc omnis aratri
Cessit amor; recoquunt patrios fornacibus ensis.

le habebat. — 625. *Pulverulentus;* nil frequentius hac imagine motæ pugnæ, vel cursus concitatioris, vel industriæ et studii; κόνις, ἐγκονεῖσται, κονίσσαλος. — *Omneis arma requirunt,* debitum Ennio esse notat Macrob. Sat. VI, 1. Sed in v. 626 ad nostros decori sensus exigendus non est lævor et splendor, ex axungia et suillo adipe (ἀργέτι δημῷ ap. Homerum) quæsitus. Nec tamen per se tenuior, aut vilior rei est species, quam acumen ex cote.

629 sqq. Voluntariam has urbes militiam suscepisse putabat Cerda, quum ceteris imperatum esset, ut militarent. Equidem verbis tantum inesse video hoc: non modo agrestes confluxisse (ut 573 seq. narratum erat), verum etiam magnas urbes bellandi studio exarsisse. Quinque autem numerat, ut poeta, cui omnia definite efferenda sunt. Debuit tamen harum Latii urbium præcipuum nomen esse antiquissimis temporibus: in finibus quidem, occidentem versus, Crustumerii et Antemnarum ad orientem autem Latii, Atinæ in Volscis. — 630. *Tibur superbum* a magnificentia partim ex opibus et cultu, partim ex situ in edito loco. Astute, ne metrum repugnaret, pro *Crustumerio* cives *Crustumeros dixit:* nisi *Crustumeri* fuit pro Crustumerii: quod verum esse suspicor. Quæ sequuntur, ad has potissimum urbes spectant, ornate ea quidem exposita, sed satis ab aliis quoque frequentata. — 631. *Ardua* Goth. sec. *Crustumerumq.* Ed. Ald. pr. et Junt., sed emend. statim in Ald. sec. *Crustumenumq.* Menag. pr. *Crustumiumq.* Goth. pr., quod ap. Silium legitur VIII, 367 et *Crustumia pira* sup. Ge. II, 88. *Et* abest Rom. *Antennæ, Attennæ, Amtennæ,* aberrat. cf. Heins. — 632. *Alii* galeas cudunt, aut *salignas Umbonum crates*, scuta de vimine facta, coriis inductis. — 636. *Recoquunt*, instrumenta illa rustica liquefacta recudunt. Hoc apud Lucret. V, 1292: *Inde minuta-*

Classica jamque sonant; it bello tessera signum.
Hic galeam tectis trepidus rapit; ille frementis
Ad juga cogit equos; clypeumque, auroque trilicem
Loricam induitur, fidoque adcingitur ense.
  Pandite nunc Helicona, deæ, cantusque movete,

tim processit ferreus ensis, Versaque in obscenum species est falcis aenæ: quod comparat Macrob. Sat. VI, 1 extr. *It tessera signum bello*, h. e. diditur, distribuitur. *Longo fugit ordine velox Tessera,* ait Statius, Theb. l. VII, 236. — 638. *Rapidus r.* Medic. a m. pr. *Capit* alter Menag. *Trementes* Gud. a m. pr. et Franc. *frequentes* Erf.—639. *Trilicem* non tam triplici filorum ordine, ut esset lorica lintea; quorsum enim *auro?* sed *aureis* lamellis, triplici ordine sibi innexis; ut alias hamis, squamis, seu catenulis. v. sup. ad III Æn. 467. *Fidum* ensem 640, vidimus jam VI, 524.

641 sqq. Enumerationem, quæ sequitur, copiarum Latinarum ipsa rerum ratio poetæ ingenio objicere debuit; ea enim, quæ sigillatim exponuntur, multo majorem mirationem faciunt, quam si sub uno numero quamvis grandi efferantur; porro, antequam res magnæ et claræ geruntur, eos cognoscere avemus, per quos eæ res gestæ sunt; Homerici navium catalogi exemplo eam esse adumbratam, obvium est, et ab omnibus Interpp. observatum. Ab eodem Homero Iliad. β, 484 petita est Musarum invocatio; et recte, tanquam in rebus a prisca memoria repetitis. Comparationem inter Homericam et Virgilianam rationem a Macrobio inde Sat. V, c. 15 passim instituerunt viri docti, sed partium fere studio et alterutrius poetæ amore abrepti. Nobis ea notasse sufficit, quæ Virgilio propria sunt. Quum itaque Virgilius urbium et populorum varietate, locorumque et morum diversitate inferior esset Homero, delectationem ex fabulis priscis recte quæsivit. Quod Trojanam aciem non adjecit, ad Homericum exemplum, nemo facile miretur; quam enim varietatem et delectationem ea enumeratio promittere poterat? Etruscorum auxilia enarrare non oblitus est inf. lib. X, 163 sq. Erant enim in genere hoc rerum hominumque, quæ animum tenere possent. Quod ad ordinem, quo urbes recenset poeta, attinet, etsi vana ea de re virorum doctorum est subtilitas, cf. Macrob. l. c., non tamen videntur observasse, ab occidente Latii ad orientales usque fines eum progredi.

641. Heins. conjiciebat, *cantuque monete*, ne bis idem versus occurreret; nam legitur ille totidem verbis l. X, 163. At vero quot versus in Virgilio et in Homero essent mutandi, si hoc sequi vellemus! — 641 — 646. Quid est *pandere Heliconem?* ut aditus poetæ pateat? utque eas canentes audiat? ut fere Cer-

Qui bello exciti reges, quæ quemque secutæ
Conplerint campos acies; quibus Itala jam tum
Floruerit terra alma viris, quibus arserit armis;
Et meministis enim, divæ, et memorare potestis:
Ad nos vix tenuis famæ perlabitur aura.
  Primus init bellum Tyrrhenis asper ab oris
Contemtor divum Mezentius, agminaque armat.
Filius huic juxta Lausus, quo pulchrior alter
Non fuit, excepto Laurentis corpore Turni;
Lausus, equum domitor, debellatorque ferarum,

da exponit; et est utique proprium de aditu patefaciendo τὸ *pandere;* atqui jam ante per totum carmen in Helicone, inter Musas versari debuit; et Musæ jam memorare debuere caussas irarum Junonis cum ipsis odiis eorumque effectis: an ut Musæ, seu descendant, seu in conspectum veniant? ut in Hesiodi Theog. pr. Probabilius alterum hoc: ut rem novam, vetustæ memoriæ, sibi exponant. Est certe, adeste et dicite; ἔσπετε νῦν μοι, Μοῦσαι. Ad Claudianum IV, 1 Gesnerum de Helicone, tanquam scena, cogitasse video: quod nolim factum. — 642. *Acciti* Medic. Colot. et Burm. Excerpta. Alterum doctius: *exciti;* et *bello*, ad bellum. *Quemcunque* Gud. a man. pr. *quemquæque* Dorvill. — 643. *Complerunt* Rom. et vett. apud Pier. et pars Burmann. cum binis Goth.; et hoc magis epicum. *Complerint* alicubi legi Pierius narrat. *Acies campos* Exc. Burmann. *acies, quibus arserit armis* Witt. librarii fraude. v. Burmann. *Q. I. tantum Fl.* vulgata aliqua ante Pier. legit. — Sunt hæc in laudibus Italiæ, quas v. Ge. II, 167 seq., ubi illa 174 *parens magna virum.* — *Jam tum*, præclare dixit, ad laudem sui ævi, tacita quidem comparatione. — 644. Quos populos bellantes habuerit. — 645, 646 ex Homero conversi, Il. β, 485 sq. Sequuti sunt alii, ut Statius Theb. IV, 32 sqq. Ovid. XV Met. 622, 623. Κλέος; *fama*, et doctius *famæ aura.*

647—654. Quod Mezentium Agyllæ Lucumonem inter socios Latinorum memorat, ab antiqua fama mutuatus est. — *Tyrrhenis ab oris Mezentius*, oriundus ex Etruria. Pulsus enim Cære apud Rutulos tunc agebat. v. inf. VIII, 492, 493. *Contemtor divum* ex fama antiqua: quam e Macrob. III, 5. — *Lausus, quo pulchrior alter.* Imitationem Homerici Nirei multi notarunt Il. β, v. 673, 674; et similem locum de Euryalo, in Odyss. θ, 116, 117, et de Aloidis λ, 309. *Corpore Turni* pro *Turno*, nota ex Græcis forma. conf. sup. VI, 22. Idem Lausus *equum domi-*

Ducit Agyllina nequidquam ex urbe secutos
Mille viros; dignus, patriis qui lætior esset
Imperiis, et cui pater haud Mezentius esset.
Post hos insignem palma per gramina currum,

tor, ἱππόδαμος, *debellatorque ferarum*; quod Homerico exemplo in laude viri fortis posuit. v. Il. ε, 49 seq. — 652. Est Ἄγυλλα. *Agellina* nonnulli. *Agelina* Franc. et Dorvill. cum Goth. alt. *Agullina* Maronem dedisse arbitratur Heinsius. — *Agyllæ* seu *Cære* tyrannidem tenuerat. V. inf. VIII, 481 seqq. *Nequicquam* jungam cum *sequutos*, qui ei in pugna cadenti frustra erant adfuturi. — 653. *Dignus patriis qui lætior esset Imperiis*, ornate, dignus, qui meliore patre gauderet; ad patrem autem declarandum *imperia* non minus valent, quam in filio *obsequium*. Comparant Homericum de Peripheta Eurysthei filio: Τοῦ γένετ' ἐκ πατρὸς πολὺ χείρονος υἱὸς ἀμείνων Παντοίας ἀρετάς. Il. ο, 641.

655. *Insignem fama* Macrob. Sat. V, 15, non insolenti varietate. — 655 seqq. Aventinum, tanquam unum ex heroibus Homericis inducit cum curru, quo victoriam in ludis curuli certamine obtinuerat. Eundem exhibet clipeatum vers. 657, quod ferri potest; sed quum paullo post v. 666 eundem leonis exuviis indutum incedere narrat, in eo fateor me poetæ diligentiam et judicium desiderare; nam diversorum vitæ priscæ temporum fuit, spoliis ferarum tectum esse, et de curru armatum pugnare. Quod primum *curru* vectum (v. 655) mox *peditem* incedere facit (v. 664), in hoc morem Homericorum heroum sequi potuit, qui non raro, exiguo intervallo subsequente curru, pedites incedunt. Aventinum in nonnullis signis agnoscunt recentiores veterum operum interpretes. Nobilissimum est in *Museo Capitolino* t. III, tab. 26, jam a Dom. Rubeo (in *Raccolta di Statue ant.* n. XIX) exhibitum: sed id Herculis pueri esse nullus dubitat. Exuviæ leonis perpetuum Herculis sunt insigne, etiam pueri, ante enectum Nemeæum leonem. Ceterum Aventinus heros Virgilii ingenio deberi videtur, Homeri exemplo, qui in similibus heroum filiis et nepotibus commemorandis felicissimus est. Herculis autem accessus ad hæc loca (v. inf. VIII, 200 sq.) facile poetæ animum impellere potuit, ut in Aventinum incideret; cujus nomen Romanis lectoribus placere debuit, quum mons Aventinus urbis Romæ pars facta esset.

655. *Insignem palma currum*, simpliciter intelligo νικηφόρον, ἀθλοφόρον, quadrigas, vel bigas, quæ præmium cursus obtinuerant. Lauri vel palmæ insigne, currui infixum, recentioris moris ne sit vereor. *Hercule pulchro*, *Pulcher Aventinus*. Noli, nec de Herculis, nec

Victoresque ostentat equos, satus Hercule pulchro
Pulcher Aventinus; clypeoque insigne paternum,
Centum angues, cinctamque gerit serpentibus Hydram;
Collis Aventini silva quem Rhea sacerdos
Furtivum partu sub luminis edidit oras,
Mixta deo mulier, postquam Laurentia victor,
Geryone exstincto, Tirynthius adtigit arva,
Tyrrhenoque boves in flumine lavit Iberas.
Pila manu sævosque gerunt in bella dolones;

de Aventini pulchritudine cum Cerda et aliis dubitare. Rem satis declarant signa vetera; sed cogitandum est de pulchritudine herois, qui robore corporis omnes mortales superavit. — 657, 658. Tragicorum more, clipeum dat Aventino insignitum hydra. *Centum angues, cinctamque serpentibus hydram;* eleganter variata oratio pro vulgari: *hydram centum cinctam serpentibus.* Ceterum poetæ de parvis et tenuibus parum laborantis generosam incuriam observes in hoc, quod hydram nunc *centum*, at lib. VI, 576 *quinquaginta* capitibus horrendam exhibuit. Comparent deliciarum harum studiosi, præter Silium II, 158, 159, Eurip. Phœniss. 1142 sqq. Quintum Cal. VIII, 349, 350.

659 — 663. Bellum poetæ commentum a Rheæ Silviæ, quam Mars compressit, exemplo ductum: Herculem actis per Italiam Geryonis armentis cum Rhea sacerdote consuevisse, unde natus sit Aventinus heros. — 660. *Fortivo partu* plerique codd. apud Pier. *furtivo* unus Leid. a m. pr., quod Catrœus dedit, nec vidit se deterius et vulgarius pro exquisitiore dare; nam, qui *furtivo partu* editus est, eum elegantius *furtivum* poeta appellat. *Furtivum ediderat partu sub l. auras* Ed. Ven. *Partus* Rom. *liminis* alter Hamb. et Gud. *Ad sublimis edidit auras* sunt qui legant apud Pier. *sub luminis oras* Heins. ex Medic. et aliis reposuit, jam Pier. e codd. probatum. — 661. *Mixta*, μιγεῖσα θεῷ. *Laurentia arva*, ut poeta, latius dixit, nam apud Evandrum, qui tum loca circa Palatinum et Aventinum tenebat, deverterat Hercules: qua de re v. inf. VIII, 200 sqq. — Vs. 663 poeticum ornatum habet commode ab eo petitum, quod in armentorum cura proprium est, lavare gregem; pro: *et armenta ex Hispania adduxit.*

664—669. *Gerunt* sc. Aventini comites; quos paullo durius subintelligi non inficior: etsi eo ducere potest τὸ *Ipse* v. 666. Nec monitum, unde ii fuerint, quos adduxit. Loca circa Aventinum montem eos inhabitare dicere poterat. Sed totus lo-

Et tereti pugnant mucrone, veruque Sabello.
Ipse pedes, tegumen torquens inmane leonis,
Terribili inpexum sæta, cum dentibus albis
Indutus capiti, sic regia tecta subibat
Horridus, Herculeoque humeros innexus amictu.

cus a poeta inchoatus, non absolutus esse videtur. *Pila* bene memorat, tanquam Romanorum et Italorum telum; v. de iis Polyb. VI, 21, ubi ὑσσοὶ appellantur. *De dolone*, de quo Reines. Var. Lect. pag. 646 egit, unice amplectendum est, quod e Varrone affert Servius : esse ingentem contum cum ferro brevissimo. Tale genus teli illis temporibus accommodatum. Petit hinc Silius III, 250. *Mucronem teretem*, ex usu loquendi, non nisi de gladio exiguo accipi posse puto; nec tamen τὸ *teres* satis convenit : *Sabellum* autem *veru* nullum aliud esse videtur, quam verutum, jaculi, seu teli missilis genus : præfixum ei ferrum melius utique *teres* esset; an poeta illud per *mucronem* declarare voluit? Samnitium quidem proprium hoc telorum genus, σαυνίον dictum, a quo adeo nomen eorum ductum esse volunt Saunitarum, et Samnitarum, seu Samnitum. v. Festum, voc. *Samnitibus*, et qui ad e. l. laudantur, et Strabon. V, pag. 383 B. Jam, quum Samnites Sabinæ gentis propago sint, etiam Sabinis idem hastæ genus sollenne esse, aut saltem tribui potuit, unde *veru Sabellum*. Nisi omnino commune fuit populorum Latii, et reliquæ Italiæ. Sic Georg. II, 168 *Volscos verutos* vidimus. — 666. *Tegumen leonis*, cui nunc *sæta* tribuitur, ut inf. 790 bovi, sunt exuviæ : has *torquet*, retorquet, in cinctum corporis; inf. VIII, 460 *Demissa ab læva pantheræ terga retorquens.* Easdem exuvias ita accommodat capiti, ut rictus pellis pro galea sit, ut infra XI, 680, 681 *caput ingens oris hiatus Et malæ texere lupi cum dentibus albis.* cf. mox vss. 688, 689. Dentium nitorem, ut in apro, sic in leone non memini usquam prædicatum, itaque *albus* tantum ornans esse videtur epitheton. In ceteris scabra est oratio. Saltem jung. *Ipse pedes* sc. pugnat, *torquens tegumen— indutus* (illud, hoc est, illo) *capiti :* (indutum caput habens eo) *sic regia tecta subibat Horridus.* —668. *Tunc r. t. tenebat* Sprot. *subibant* Rom. Ceterum, quomodo Interpretes hæc acceperint, ex vulgari quidem interpunctione non assequor; *Terribili impexum sæta, cum dentibus albis Indutus capiti, sic regia tecta subibat Horridus.* — Omnino post *tegumen torquens* durum est *Indutus capiti.* Ergo *idem tegumen torquet*, et id, h. e. eo, *indutus est capiti?* Mox idem *humeros innexus amictu* est. Mollius esset, si scriptum foret *indu-*

Tum gemini fratres Tiburtia mœnia linquunt,
Fratris Tiburti dictam cognomine gentem,
Catillusque, acerque Coras, Argiva juventus;
Et primam ante aciem densa inter tela feruntur;
Ceu, duo nubigenæ quum vertice montis ab alto
Descendunt Centauri, Homolen Othrymque nivalem

tum sc. *tegumen capiti*, nisi *indutus* substantive positum, ut sit indumentum capitis : ut inf. 688, 689 *fulvosque lupi de pelle galeros Tegmen habent capiti;* sic nunc *indutus capiti.* Interpungam saltem plene aut in fine versus 667 : *albis. Indutus capiti sic, regia tecta subibat Horridus, Herculeoque humeros innexus amictu ;* aut, quod facere præstat, post *Indutus capiti : sic regia tecta subibat.* Licet quoque suspicari, vitium in *torquens* latere ; nam, si eo sublato substituatur epitheton leonis, v. c. *Ipse pedes tegumen Nemeæi*, vel *Gætuli, immane leonis :* omnia bene se habent, ut sic : *Ipse pedes tegumen — indutus.* Probabile mihi videtur locum ultimam poetæ manum exspectasse, et, quæ varie ab eo tentata fuerant, ex ejus codice a Tucca esse apposita.

670 — 677. In condenda urbe Tibure tres fratres consociasse operas suas narrantur, Amphiarai, qui ad Thebas ab terra haustus interiit, Argivi filii. Quod ii isto adhuc tempore inter vivos habentur, non urgendum est, nec temporum ratio subtilius exigenda. — 671. *Tyburni* Rom., quod Cerda præfert. Sane ap. Horat. I, 7, 13 *Tiburni lucus*, etsi et ibi variant codices. v. Torrent. et Lambin. cf. inf. lib. XI, 519. *Tiburni* expressum dedit Brunck., idque et ipse malim. Vitium nasci potuit e versu anteced. Habet tamen, et altera forma *Tiburti* suas auctoritates. — *Gentem*, ut poeta narrat, quum *urbem* dicere deberet; quod passim obvium : vs. 673 προμάχονται heroum Homericorum exemplo procurrentes ante aciem. Tenendum est ex Iliadis lectione. Comparatio vers. 674 splendida est : eadem imitatione expressa a Statio IV Theb. 139 —141; IX, 220—222. — 674. *Nubigenas* Centauros quum prisca loquendi ratio appellasset, quod altissimos Thessaliæ montes, ex quibus Othrys et Homole sunt, inhabitabat gens fera et silvestris, fabula eam locis intra nubes editis habitantem a nube repetiit, quam Ixion pro Junone erat amplexus. — 675. *Omolen, Emalon, Amolon, Tymolem,* aberratt. librariorum; nam Ὁμόλη satis nota ex Pausania IX, 8; Stephan. Byz. h. v. Mons idem Centaurorum clade notatus ap. Eurip. Herc. fur. 371. Panis sedes ap. Theocr. VII, 103. Urbem simili nomine Homolen vel Homolium, laudat Strabo lib. IX, pag. 675 B et Ptolemæus,

Linquentes cursu rapido; dat euntibus ingens
Silva locum, et magno cedunt virgulta fragore.
Nec Prænestinæ fundator defuit urbis,
Volcano genitum pecora inter agrestia regem
Inventumque focis omnis quem credidit ætas,
Cæculus: hunc legio late comitatur agrestis;
Quique altum Præneste viri, quique arva Gabinæ
Junonis, gelidumque Anienem, et roscida rivis
Hernica saxa colunt; quos, dives Anagnia, pascis;

notante Julio Sabino, qui docet alios legere *Oloen* pro *Pholoen*. Sed is Arcadiæ mons est. Mox in Ὄθρυς alii errores: *Otyrumque*, *Othirumque*, *Tyrrimque*, *Nothumque*. At Medic. *Othrumque*, et vulg. ante Heinsium *Othrynque*. Tandem *nivantem* Vratisl. — 677. *Cedunt virgulta*, sc. perrumpentibus; ut de apro Calydonio Ovid. VIII Metam. 340 *Sternitur impulsu nemus, et propulsa fragorem Dat silva*. [Homericum ἀκροτάτη δὲ ποδῶν ὑπ' ἐσείετο ὕλη (Iliad. Ξ, 285). quod post alios Cerda laudat, diversam rei speciem habet.] Tum *virgulta* pro silvis, ut alibi v. c. Georg. II, 308, Lucretii exemplo.

678 sqq. De Præneste fabula domestica veterum Latinorum affertur, de conditore urbis Cæculo, qnum infans esset, in foco reperto, et pro Vulcani filio habito. cf. Serv. et Solin. cap. 2, ad eumque Salmas. p. 46. — Versus 679, 680 suspecti erant Jacob. Bryant, nec injuria; est enim paullo abruptior oratio versuum horum interpositu, et languent illa *omnis quem credidit ætas*. — *Genitum inter pecora* jungere fas est, non, *regem inter pecora*. — 682. *Altum* a situ, v. Strabo V, pag. 365 A. — 682, 683. *Gabinæ Junonis*. Pelasgorum religio in Latium illata, unde *Juno Lanuvina*, et hic *Gabina*. Repetiit eam hinc Silius lib. XII, 537 *Junonis tecta Gabinæ*. Alias non nisi in binis marmoribus ea occurrit apud Vulpium in Latio profano t. IX, p. 274. — 684. Qui *Hernica saxa colunt*. Si verum est, quod a Festo et Servio traditur, *Sabinorum*, seu (quod Festus habet, quodque eodem redit: nam Sabina stirpe oriundi fuere Marsi) Marsorum lingua, *herna*, *saxa* vocata fuisse: docte poeta *Hernica saxa* dixit; erat autem Hernicorum ager saxosus circa *Anagniam*, quam *divitem* cur dixerit, ex Silii imitatione intelligitur, XII, 532, 533 *surgit suspensa tumenti Dorso frugiferis Cerealis Anagnia glebis*. cf. idem VIII, 392, 393; ergo fertilis est. Jam *roscida rivis* quod ait, rivi esse possunt nulli præterquam Trerus et Cosa, Cluverio quoque monente. — Vulgo *pascit*. Ita

Quos, Amasene pater : non illis omnibus arma,
Nec clypei currusve sonant : pars maxuma glandes
Liventis plumbi spargit; pars spicula gestat
Bina manu; fulvosque lupi de pelle galeros
Tegmen habent capiti; vestigia nuda sinistri
Instituere pedis; crudus tegit altera pero.
At Messapus, equum domitor, Neptunia proles,
Quem neque fas igni cuiquam, nec sternere ferro,
Jam pridem resides populos, desuetaque bello
Agmina, in arma vocat subito, ferrumque retractat.

variari videri potest oratio; et prætulit Wakefield. Apud Servium liber : *misit.*— 685. *Amasenus* supra Setiam in Volscis ortus Privernum prætergressus per Volscum agrum in mare apud Circeios exit. — 686. *Sonant* eleganter pro, *sunt.* — 687. *Viventis p.* pr. Moret. *liventes* tert. Mentel. *linquentes* Leid., sed *livens plumbum* bene de colore plumbi nativo nigricante. *Spargunt* et *gestant* Ven. a m. pr.; alterum in binis aliis. *Gessit* sec. Rottend. — 688. Seu ut lupi exuviæ caput tegant, cf. v. 666, seu ut galea e lupina pelle facta sit. — 689. Lævum pedem nudum, dextrum perone, h. corio crudo, καρβατίνη, tectum. Alibi lævum pedem, seu ocreatum, seu alio modo tectum et munitum legimus, v. c. Liv. IX, 40, quod ipse status pugnantis postulare videtur, quandoquidem pedi lævo insistit, eumque anteriore in vestigio ponit is, qui aut funda glandem, aut qui jaculum emittit, aut arcu sagittam. Probabile adeo fit, eos scuto usos, quo lævum crus tectum esset. *Vestigia instituere,* statuere, ponere, pedem, de gradu militum pugnantium. Lucretium præeuntem habuit lib. IV, 474 *qui capite ipse suo instituit vestigia retro :* h. e. qui capiti suo insistit, contra quam debebat pedibus insistere. Ita intelligo locum. Idem Lucret. I, 407, *Quum semel institerunt vestigia certa viai.*

691 sqq. *Messapi* obscura est fabula, saltem in his Etruriæ ad Tiberim locis; nam Messapum, conditorem et regem Messapiorum in extrema Italia, quæ Messapia et Iapygia est, huc vocare non licet. Nostrum hunc in Etruriæ locis ad orientem videmus in h. l. fuisse bellatorem invulnerabilem. — *Equum domitor,* ut v. 651 *Lausus.* — 692. Invictus, igni et ferro. *Fas, δυνατόν,* ut interdum apud poetas.— 693. *Resides animos* Bigot., forte ex lib. I, 721, 722 *et vivo tentat prævertere amore Jampridem resides animos desuetaque corda;* at VI, 814 *residesque mo-*

Hi Fescenninas acies, Æquosque Faliscos;
Hi Soractis habent arces, Flaviniaque arva,
Et Cimini cum monte lacum, lucosque Capenos.
Ibant æquati numero, regemque canebant:

vebit Tullus in arma viros; porro *bella* Medic. — 695. *Fescellinas, Phœsienas,* et *equi currusque Faliscos* misere depravatum in nonnullis. Vitiosam scripturam *æquos* deserui. *Æquosque Faliscosque* qui cum Cuninghamio emendant, inter quos etiam Jensius de Fetial. 3, non vident Æquos inter Etruriæ populos memorari non posse. — Quæ sequuntur urbes, in Etruriæ parte ad Tiberim vergente quærendæ sunt: *Falisci,* seu *Falerii,* nec longe ab his *Fescennia* cum *Flavinio,* s. *Flavina,* dudum e medio sublata. *Mons Soracte* (cf. inf. XI, 785 sqq.), *Lacus Ciminius* cum monte et saltu Ciminio e Liv. IX, 36, 37, noto, nunc *Lago di Vico* (*nam,* inquit Pompon. Sab. illic, *oppidulum nuper dirutum appellabatur vicus Cimini*), et *Lago di Ronciglione;* tandemque *Capena,* Faliscis contermina, cum *luco Feroniæ* in agro Capenate sito. v. Liv. XXVI, 11; I, 30; Dionys. III, 32; Silium XIII, 84 sqq. qui idem locum nostrum expressit lib. VIII, v. 491 sqq. Quod autem *Æquos Faliscos* appellat, ad antiquum Faliscorum nomen spectat, *Æquum Faliscum;* ab Æquis enim, vel Æquiculis, et Æquanis traxerant illi nescio quid; v. Cluver. Ital. ant. pag. 538 ex Strab. V, p. 346 A. *Æquos Faliscos* etiam Silius dixit lib. VIII, 490. Quod ab iis *populus Romanus, missis decem viris, jura fetialia et nonnulla supplementa XII tabularum accepisse* narratur a Servio, aut omnino commentitium, aut male interpolatum est; majore adhuc corruptela in Pomponio: ab Æquiculis jura fetialia petita esse e Liv. I, 32 constat, idemque Servius ad lib. X, v. 14 tradit; etsi jam antiquitus inter alios Italiæ populos illa viguere, ut inter Albanos, e Liv. I, 24, inter Samnites, e Liv. VIII, 39.

698. *Æquati numero,* æqualibus numeris, h. ordinibus. Nimis argutum est, quia sequitur: *regemque canebant,* id sic accipere, ut sit: *ibant numero,* h. e. ad numerum, s. numero, numeroso incessu ad rhythmum facto. Firmari quidem potest hæc altera interpretatio Silii imitatione lib. III, 345 sqq. *misit dives Callæcia pubem, Barbara nunc patriis ululantem carmina linguis; Nunc pedis alterno percussa verbere terra Ad numerum resonas gaudentem plaudere cetras.* Vix tamen aut collocatio verborum, aut interjectum *æquati* alteram hanc interpretationem admittit: præstat prior. Cantantes inter incessum simili exemplo Sabinos expressit idem Silius lib. VIII, 420 *Ibant et læti pars Sancum voce canebant Auctorem gentis* (magis

Ceu quondam nivei liquida inter nubila cycni,
Quum sese e pastu referunt, et longa canoros
Dant per colla modos; sonat amnis, et Asia longe
Pulsa palus.
Nec quisquam æratas acies ex agmine tanto
Misceri putet: aeriam sed gurgite ab alto
Urgeri volucrum raucarum ad litora nubem.

hoc consentaneum, quam h. l. Virgil. *regem*), *pars laudes ore ferebant, Sabe, tuas.* Notabile adeo fuit, hos certis ordinibus incedere, et inter incessum cantus habere.

699. Comparationem ex Homero Iliad. β, 459 sqq. et ex Apollonio lib. IV, 1300 sqq. adumbratam esse, in oculos incurrit. Nostrum multi imitati sunt: conf. Cerda. Virgilio propria vis in illis: *quum sese e pastu referunt*, et dant modos *per longa colla. Asia palus*, campus palustris ad Caystrum. conf. Georg. lib. I, 383 sqq. *Pulsa*, scil. modis, sono; non, remis, ut alii accipiunt. Burmannus ait: a cycnis natantibus, vel plaudentibus aquas alis suis. Etiam id longius petitum.

703. *Examine* alter Hamb., et Leid. *ex nomine Lani.* Mira lectionis varietas a nemine notata in Pompon. Sab. occurrit; subjunctis his: *Lanum quidam putant fuisse patrem Messapi. Ex nomine Lani Misc. aer. ac. Lanus fuit dux Læstrygonum, ut in commentario in Homerum.* De Lamo grammaticum cogitasse manifestum est. v. Od. κ, 81. Ceterum τὸ *tanto* non satis placet; etsi in Apollonio est τόσσον στόλον. Quorsum enim magnitudo agminis commemoratur? Vir doctus conj. *agmine tali*, ut syllaba ultima ex fine versus sequentis adhæserit priori. Sed *tanto* pro *talis* sup. 448, *tantaque se facies aperit.* — 703 — 705. Ut agmen incedebat cum cantu et tripudio, nemo putaret illud ad pugnam faciendam incedere. Et color orationis, et ex parte comparatio sumta est ab Apollonio IV, 238. Colchi convolant ad naves, οὐδέ κε φαίης Τόσσον νηίτην στόλον ἔμμεναι, ἀλλ' οἰωνῶν Ἰλαδὸν ἄσπετον ἔθνος ἐπιβρομέειν πελάγεσσιν. *Miscentur acies*, dum congrediuntur, pugnant: sollenni vocabulo. — 704, 705. Vix et hoc commode satis ad cycnos referri potest: malim de avibus, v. c. de gruibus, accipere agmine austrinas plagas ultra mare petentibus. Sup. VI, 310 *ad terram gurgite ab alto Quam multæ glomerantur aves, ubi frigidus amnis Trans pontum fugat, et terris immittit apricis.* Inest alia difficultas in comparationis ratione et vi: num comparatio ad *ordines incedentium æquatos* spectet, an ad *modos canoros* et carmina. *Scilicet ut incedebat agmen cum cantu, e longinquo aliquis vo-*

Ecce, Sabinorum prisco de sanguine, magnum
Agmen agens Clausus, magnique ipse agminis instar,
Claudia nunc a quo diffunditur, et tribus, et gens
Per Latium, postquam in partem data Roma Sabinis.
Una ingens Amiterna cohors, priscique Quirites,
Ereti manus omnis, oliviferæque Mutuscæ;
Qui Nomentum urbem, qui rosea rura Velini,
Qui Tetricæ horrentis rupes, montemque Severum,
Casperiamque colunt, Forulosque, et flumen Himellæ;
Qui Thybrim Fabarimque bibunt, quos frigida misit
Nursia, et Hortinæ classes, populique Latini;

lucrum cum clangore volantium gregem, non viros militares accedere putasset. Videat pro se quisque, an talem comparationem probandam judicet : poeta tamen vix aliam sequi potuit, si grammaticam rationem et sententiarum ordinem expendas. Hæsit in hoc vestigio jam Trappius et Jos. Wartonus. Omnino tamen illa : *Nec quisquam putet — sed* pro variatione formulæ comparandi habenda memineris, nihilque aliud voluisse poetam declarare, quam : *et erat agmen simile agmini volucrum.*

706 — 709. Commode gentis Claudiæ originem ab Atta, vel Atto, seu Attio, Clauso arripuit, etsi vulgo auctor stirpis habebatur ille Clausus, qui quinto a regibus ejectis anno cum clientibus Romam Regillo in Sabinis venerat. conf. Pompon. ad h. l. Nota res ex Livio lib. II, 16; Sueton. Tib. c. 1. *Prisco de sanguine Sabinorum* jungunt fere, post Servium, alii omnes : nec male, quum Sabinorum stirpem vetustissimam esse constet. Suavior tamen videtur mihi junctura : *Clausus, prisco de sanguine, agens agmen magnum Sabinorum, magnique* etc. Virgilii locum expressit Silius VIII, 414 — 425.

710 — 717. Situs locorum, qui nunc commemorantur, docet, agri Sabini fines a poeta paullo latius constitui, quam apud Strabonem et Plinium produntur. Scilicet poeta antiquiora tempora respicit. *Prisci Quirites,* h. Curites, Curenses, ex Curibus Sabinis. *Mutusca* est Trebula Mutusca. — 712. *Nomentum* sup. lib. VI, 773, inter colonias Latinas nominatum; est ab eo via Nomentana dicta. *Rosea rura V.* Sic appellata a Plinio, Varrone et Festo, a *rore,* qui fertilissimum hunc tractum efficit. — *Roscida* aliquot Pier. et alii ap. Heins., unde factum *rosida*, perperam. — 716. *Hortinæ classes,* simpliciter pro copiis, a classibus, quæ populi partes sunt : contra quam Fontanin. de Ant. Hortæ

Quosque secans infaustum interluit Allia nomen :
Quam multi Libyco volvuntur marmore fluctus,
Sævus ubi Orion hibernis conditur undis,
Vel quum sole novo densæ torrentur aristæ,
Aut Hermi campo, aut Lyciæ flaventibus arvis;
Scuta sonant, pulsuque pedum conterrita tellus.
Hinc Agamemnonius, Trojani nominis hostis,
Curru jungit Halæsus equos, Turnoque feroces

lib. I, c. 1, p. 8 statuebat. *Populi Latini,* oppida Latinorum in agro Sabino, vel Sabinis accenso. — 717. *Quosque sequens* Witt. *Intralluit* Dorvill. *interfluit* Menag. pr. *intervenit* excitat Ascon. Pedian. Divinat. in Verr., quod Heinsio placebat. — 718, 719. Ex Apollonio adumbratum, I, 1201 seq. ὡς δ' ὅταν ἀπροφάτως ἱστὸν νεὸς, εὖτε μάλιστα Χειμερίη ὀλοοῖο δύσις πέλει Ὠρίωνος Ὑψόθεν ἐμπλήξασα θοὴ ἀνέμοιο καταΐξ, Αὐτοῖσι σφήνεσσιν, ὑπὲκ προτόνων ἐρύσηται. Mare tempestatibus vexatum sub Orionis occasum, qui fit ineunte hieme. conf. Petav. ad auctarium Op. de Doctr. temp. p. 90. Est scilicet occasus Orionis matutinus, apparens circa Decembris initia. — 720. *Vel quam* haud dubie legendum esse, pronuntiabam in prima editione, ut sit *quam densæ* pro *quam multæ.* Atque ita emendarunt jam Faber et alii, et receptum nondum esse mirabar. Exhibitum idem in edit. Pincinia 1495. Retinet tamen nunc me, primo, quod ingrata est oratio, *vel quam sole novo densæ;* tum, quod in Menag. fuit *vel quot,* aliquanto lenius. Nihil autem tuto reponi posse arbitror, quoties aliqua lectio pluribus modis mutari potest. — 720, 721. *Sole novo;* prima æstatis parte, bene Serv. explicat. Scilicet *sol* nunc est pro æstivo tempore, solis æstu, dictus. — 721. *In campo* Goth. tert. Mirabar neminem in *Libyæ* incidisse : quod video nunc contigisse Jo. Schradero in schedis. — *Lycia,* aspera et saxosa regio ; nescio an alibi fertilitatis laude celebretur. Fidem tamen poetæ facit Phrygiæ et Lydiæ, quam Hermus alluit, vicinia. Ceterum comparationis vis ut teneatur, observandum est, aut v. 718 (id quod facere præstat) cum superioribus jungi, et *tam multi* suppleri; ut sit : et hi quidem *tam multi* incedunt, *quam multi* fluctus, vel aristæ sunt. Ita pro epiphonemate est versus : *Scuta sonant, pulsuque pedum conterrita tellus,* hoc est, contremiscens ; aut distingui potest 717, post *nomen. Quam multi* nova sententia facta, cui apodosis supplenda sit ; tam multi erant in eo agmine : pro quo subjicitur declaratio : *Scuta sonant, pulsuque pedum,* etc.

723 sqq. *Halesus* adducit populos e priscis Auruncorum et

Mille rapit populos; vertunt felicia Baccho
Massica qui rastris; et quos de collibus altis
Aurunci misere patres, Sidicinaque juxta
Æquora; quique Cales linquunt, amnisque vadosi
Adcola Volturni, pariterque Saticulus asper,
Oscorumque manus: teretes sunt aclydes illis
Tela; sed hæc lento mos est aptare flagello.
Lævas cætra tegit; falcati comminus enses.
  Nec tu carminibus nostris indictus abibis,
OEbale, quem generasse Telon Sebethide nympha
Fertur, Teleboum Capreas quum regna teneret
Jam senior; patriis sed non et filius arvis
Contentus, late jam tum ditione premebat

Oscorum sedibus; oriundus is ab Agamemnone, seu inter ejus comites olim habitus, et post ejus cædem in Italiam profugus. *Rapit Turno*, nota elegantia, quam mox et Tacitus, aliique sunt sequuti, pro adducit. Proprie vim et festinationem innuit. *Aurunci* ultra Lirim, in Campania, montium juga, *Sidicini* camporum planitiem tenuisse dicuntur poetæ, nam *æquora* nulla alia sunt quam camporum. conf. 739. — 730. *Tuscorum* Rom. et aliquot Pier. *Hoscorum*, *Hosquorum*, *Ysorum*, *Vuscorum*, aliæ sunt depravationes. *Aclydes* Mediceus, etiam Pompon. Sab., verius, quodque ab Heinsio non receptum esse miror, ex ἀγκύλαι, quod jaculorum genus est, ἀγκυλίδες. Contra, quod vulgatum est, *aclides*, ἀκλίδας, ut δικλίδας, formatas ratio grammatica forte admittit; sed notio vocabulo nulla commoda subest.—*Aclidas*, seu *aclydas*, ipse Virgilius satis declarat, jacula fuisse, *flagello*, amento, hoc est, loro aptata, illigata, quæ emitti et retrahi possent. conf. Cerda. — 732. *Lævas* Heins. et libb. post Pier.; vulgo erat *lævam*. Alii *læva scetra* et *sceptra*. Scriptura *cætra* satis firmata est a viris doctis, inprimis Drakenb. ad Silium et Livium. — *Falcati cominus enses* sc. armant., ex anteced. *tegunt;* sed simplicius est accipere: *falcati enses* ipsis sunt *cominus*, quoties cominus pugnatur.

733. *Teleboæ*, relicta Tapho, quæ una ex Echinadibus insulis Acarnaniæ objectis erat, Capreas occupasse dicuntur. Rex eorum *Telon*, ex Nympha, Sebethi fluvii ad Neapolin filia, suscepit Œbalum, qui in continente loca circa Sarnum in Hirpinis et extrema Campania occupavit. — 735. *Capreas, Teleboum regna*, insulam, quam Teleboæ incoluisse dicuntur. —

Sarrastis populos, et quæ rigat æquora Sarnus,
Quique Rufras Batulumque tenent, atque arva Celennæ,
Et quos maliferæ despectant mœnia Abellæ;
Teutonico ritu soliti torquere cateias;
Tegmina quis capitum raptus de subere cortex;
Ærataeque micant peltæ, micat æreus ensis.
 Et te, montosæ misere in prælia Nersæ,
Ufens, insignem fama, et felicibus armis;
Horrida præcipue cui gens, adsuetaque multo
Venatu nemorum, duris Æquicula glebis.

738. *Sarrastis* Heins. ex vetustioribus. Vulgo *Sarrastes.* Corrupte al. *Sarrastres, Serestres, Sarrastris, Sarrantes.* At *Sarrastas* nusquam vidi memoratos. Silius VIII, 538 *Sarrastes etiam populos totasque videres Sarni mitis opes. Et qua rigat* Rom. et aliquot Heins. cum Witt. *qui r.* Franc. — *Sarrastes*, Sarni fl. (quem olim *Sarrum* pronuntiatum esse apparet) accolæ. — 739. *Rufras* Heins. e vetustioribus. Vulgg. *Rufas.* Tum *Batalum* Rom. et Gud. a m. pr. *Batylum* Medic. a m. sec. *Butulum* Zulich. *Baculum* Goth. tert. *Celene* Medic. a m. pr. *Celemnæ* aliquot Pier. cum Heins. multis. *Calemnæ* Rom. alii *Calenæ, Calennæ, Celenæ, Celænæ.* Etiam Goth. tert. *quique arva.* — *Æquora* camporum, ut vs. 728. — 740. *Mœnia Bellæ* omnes Pier. et Heins. Scilicet antiqua scriptura : *Mœniabellæ.* Sed jam ante Servium emendatum fuit : *mœnia Abellæ.* Pompon. *Avellæ.* In Servianis etiam narratiuncula occurrit, *Nolæ* primum a poeta fuisse scriptum, sed mutatum nomen propter negatum ipsi hospitium. — *Quos despectant mœnia Abellæ;* videtur altum in monte situm habuisse hoc oppidum, unde prospectus erat in agros et camporum planitiem. — 741. *Cateia*, teli genus, hoc loco Teutonibus tributum, quo nunc Sarrastes et Hirpini utuntur. E Virgilio, Valerius Flac. et Silius eam repetierunt. Vocem Celticam esse, quæ omnino longius hastæ genus designet, docuit nuper Bullet (*Diction. Celtic.* tom. II, pag. 286) et Macpherson (*in Critical Dissertations on the Caledonians* p. 153). Mox *suberis cortex*, recens detractus, in galeam inflecti et formari debuit. conf. Serv.

744—749. Sequuntur *Æqui*, vel *Æquiculi*, qui ad utramque Antenis ripam habitarunt. Oppidum eorum obscurum *Nersæ.* — 747. *Æquicula* (sc. gens; nam hæc jungenda; sic *Æquicula rura* Silius dixit; adjectiva forma) *duris glebis*, cui est ager asper, et aratu difficilis, declarat *gentem horridam et ve-*

Armati terram exercent, semperque recentis
Convectare juvat prædas, et vivere rapto.
Quin et Marrubia venit de gente sacerdos,
Fronde super galeam et felici comtus oliva,
Archippi regis missu, fortissimus Umbro;
Vipereo generi, et graviter spirantibus hydris,
Spargere qui somnos cantuque manuque solebat,
Mulcebatque iras, et morsus arte levabat.
Sed non Dardaniæ medicari cuspidis ictum
Evaluit; neque eum juvere in volnera cantus
Somniferi, et Marsis quæsitæ montibus herbæ.
Te nemus Anguitiæ, vitrea te Fucinus unda,
Te liquidi flevere lacus.

natui deditam. Hinc etiam *rapto* vivebant, quum, unde viverent, partum et conditum non haberent. cf. IX, 609 sq. 613.

750. *Marrubiam* gentem exquisite dixit, ab urbe præcipua, pro *Marsis.* Ducit hos sacerdos *Umbro*, cujus soror fuit *Anguitia*, Nympha, versu 759 memorata. *Umbronem* sacerdotem, quam regem, adducere maluit, forte quoniam fama antiqua ille notior erat, quippe qui serpentes deliniret incantatione. *Fronde—et oliva*, nota forma poetici sermonis pro fronde olivæ, qua sacerdos ornatum caput habuit apud Marsos. Omnia hæc vetere fama accepta esse videntur. — 753. *Graviter spirantibus*, afflatu nocentibus. — 754. *Manuque.* Hærent intpp. De offis soporiferis, vel herois manu admotis Burm. accipit. Sed res ipsa fert, ut de tactu accipiatur. Est hoc genus domandi et sopiendi angues sa-tis notum, quod manuum contactu fit. cf. Plin. VII, 2. Etiam Sil. in l. ex nostro expresso VIII, 501 *tactuque domare venena*, h. serpentes venenosos. Idem I, 411, 412 *nec non serpentes diro exarmare veneno, Doctus Atyr, tactuque graves sopire chelydros.* Adde III, 302, et ibi viros doctos.—755. *Feras* Sprot. *et mortes* Montalb. a m. pr. — 756. Suavis hæc rei serius gestæ anticipatio, ut et mox orationis conversio, v. 759, 760; utraque tamen jam in Homero obvia. conf. Il. β, 858 sqq. Aliorum imitationes collegit Cerda: occurrunt passim alia. *In vulnera* docte poetæ dicunt, pro, ad vulnera sananda. — 759. Variant codd. *Angitiæ* et *Anguitiæ;* Medic. *Anguetiæ*, Rom. *Angitte*, nonnulli quoque depravate *Argitiæ*, *Argivæ*, *Argiæ*, *Angutiæ*, *Angiciæ*. Sed *Anguitiæ* firmatur lapide Gudiano p. LIV, 9. cf. Heius. et Drakenb.

Ibat et Hippolyti proles pulcherrima bello
Virbius; insignem quem mater Aricia misit,
Eductum Egeriæ lucis, humentia circum

ad Sil. VIII, 500; et videntur utique veteres nomen hoc ab anguibus duxisse. — *Fucinus lacus* inter Apenninorum montium juga; ad quem *lucus Anguitiæ* fuit. Lacus hujus descriptionem et delineationem dedit Generos. *Car. Ulysses de Salis Marschlins* (*Reisen in verschiedenen Provinzen d. K. Neapel I Band.* 1793. p. 259 sqq. et p. 427 sq. add. tab. IV).

761 sqq. In *nemore Aricino* Diana peregrino more culta, quem Scythicum ediderunt veteres. In eodem templo *Virbius* heros indigena divino honore habitus. Arcebantur antiqua religione ab hoc loco equi. Inde factum videtur, ut Virbium, alii Hippolytum, Thesei fil., interpretarentur a quadrigis dilaniatum, Æsculapii autem opera, a Diana, ex inferis reductum, et in hoc luco collocatum: cui adeo equi odiosi esse debebant. At Maro Hippolyti filium facit Virbium, ex Aricia nympha susceptum, et in Egeriæ luco ad urbem Ariciam educatum. *Pulcherrima bello* jungunt interpp. Ergo erit, insignis, clara, conspicua, ex καλός. Præstat forte, *ibat bello*, ad bellum, multo tamen magis malim jungere tertio loco *bello insignem*, ne *insignem* nudum frigeat. *Egeriæ* fons et *lucus*, in quo educatus fuit Virbius, ad Ariciam est; alius vulgo narratur prope Romam, ad portam Capenam. Fabulam utrique communem esse de Numæ cum Egeria congressu, putabat is, qui diligenter de eo egit, Cluver. p. 931, 932 seq., sed Ariciæ nemus, et fontem esse Egeriæ domum, antrum autem Capenarum sub Aventino fuisse locum congressus cum Numa, subtiliter docuit Holdsworth. Diss. IV. Pro Egeriæ fonte, nostra ætate etiam tertius locus venditatur II millia extra portam S. Sebastiani, vulgo *Caffarelli* vocatus.—763. *Hymettia* ab Heinsio, qui tamen ipse improbat, et a Burmanno relictum miror: nam Cuningham. post Ruæum, Catrœum, Trappium *humentia* recte retraxit. Monuit quoque Jo. Schrader. Emendatt. pag. 8. Sed retinuit forte viros doctos dubitatio unde tam erudita lectio in poetam venerit. Fraudem tamen detegere in promtu est: vera lectio est *humentia*, quam præstantissimi codd. Rom. et Medic. servant, una cum Parrhas. Franc. et ed. Ven. apud Burm., sicque emendatum per Naugerium ed. tert. Ald. 1513. Scriptum hoc fuit in aliis *umentia*, *umetia*, *humecia*, in Gud. *ymetia*, quod alii apud Heins. depravarunt in *himetia*, *himecia*, *imetia*, *ymettia*, *hemetia*, *hymetia*, unde perperam eruditiores *Hymettia* fecerunt, quod alienissimum ab h. l. est. — *Humentia litora*, ad lacum Aricinum, ubi ara Dia-

Litora, pinguis ubi et placabilis ara Dianæ.
Namque ferunt fama Hippolytum, postquam arte novercæ
Occiderit, patriasque explerit sanguine pœnas
Turbatis distractus equis, ad sidera rursus
Ætheria, et superas cœli venisse sub auras,
Pæonîs revocatum herbis et amore Dianæ.
Tum Pater omnipotens, aliquem indignatus ab umbris
Mortalem infernis ad lumina surgere vitæ,
Ipse repertorem medicinæ talis et artis
Fulmine Phœbigenam Stygias detrusit in undas.
At Trivia Hippolytum secretis alma recondit
Sedibus, et nymphæ Egeriæ nemorique relegat;

næ, seu templum. Diversus ille a lacu Albano. — 764. Ingrata sunt quæ hic copulantur : *pinguis et placabilis ara.* Saltem *et* deletum malim : *pinguis ubi placabilis ara Dianæ ;* sic *ara pinguis* est *Dianæ* nunc *placabilis.* Cluverius in Ital. ant. p. 934 legit *pinguis ubi implacabilis ara Dianæ,* uti *immitem* dixit Silius. — *Ubi ara Dianæ pinguis et placabilis* ; templum Dianæ Aricinæ ; *ara pinguis* victimis cæsis, et *placabilis*, pro deæ placabilis. Scabra oratio. — 765—769. *Arte novercæ*, dolo, τέχνῃ Phædræ. *Explerit sanguine pœnas,* nove dixit ut exsolvere, exhaurire, dare, quantum imperatum est, morte luere. *Turbatis* pro consternatis. *Ad sidera—venisse sub auras*, ornate pro revixisse. — 769. Vulgg. *Pæoniis,* quod quatuor syllabis poetæ probatum esse non potuit : a Παιών, quod Apollinis cognomen est (deflexum quoque in Παιήων, e quo Παιηόνιος apud Homerum, Παιάων), Παιῶνος, Παιώνιος, duci debuit ; vide v. c. Pausan. 1, 24. At Παιόνιος ad Παίονας Thraciæ et Macedoniæ spectat. Scribendum *Pæonîs*, aut saltem *Pæoniis* accipiendum tribus syllabis, quod et Brunck. monet. — *Pæoniis herbis* simplic. pro medicantibus, medicis, a Pæone deorum medico, Apolline. Il. ε, 401. De Æsculapio Phœbi f., quod mortales in vitam restituerat, a Jove fulmine percusso, obvia est fabula. Locus class. Apollod. III, 10, ubi Not. pag. 701 ; Pind. P. 3, 96 sq. — 773. *Phœbigenam* recte jam inde ab Aldd. constanter habent edd. *Pœnigenam* Servius in suo habuit, « *matris pœna genitum :* alii *Phœbigenam* legunt, ut Probus. » Addit Sabinus etiam Apronianum ita legere : quod miror ; nam in Mediceo *Pœnigenam* occurrit, inepta lectio, nata ex errore calami : *Phœnigenam ;* quod in multis est. — 775. *E. relegat*, legat, mandat,

Solus ubi in silvis Italis ignobilis ævum
Exigeret, versoque ubi nomine Virbius esset.
Unde etiam templo Triviæ lucisque sacratis
Cornipedes arcentur equi, quod litore currum
Et juvenem monstris pavidi effudere marinis.
Filius ardentis haud secius æquore campi
Exercebat equos, curruque in bella ruebat.
  Ipse inter primos præstanti corpore Turnus
Vertitur arma tenens, et toto vertice supra est.
Cui triplici crinita juba galea alta Chimæram
Sustinet, Ætnæos efflantem faucibus ignis:

tradit, commendat. Alii *relegat ad nemus*, segregat: ut Georg. III, 212 *tauros procul, atque in sola relegant Pascua.* Tum *ignobilis*, in bonam partem, utpote in secessu et solitudine, placide adeo et tranquille; alias *ignobile ævum* effertur. — 778. Religiosus igitur erat mos, ut ad lucum curru vehi nefas esset: caussa ab Hippolyti quadrigis rapti fortuna in his vss. arcessitur. — 779. *Litora* Ven. Marckland. ad Stat. I Silv. II, 45 conj. *litora circum Heu! juvenem*, suavi lusu. Tum *quo litore* aliquot Pier., perperam. — 781. *Haud secius;* etsi equi a luco parentis arcebantur, haud minus tamen filius eos agitabat.

784. *Vertitur* docte ad animi corporisque vigorem designandum, movet, agit se, pro incedit, ut στρέφεσθαι, et Homerica κορυθαίολος et αἰολοθώρηξ. *Supra est*, ὑπερέχει. Comparant Intpp. Il. γ, 226, 227, de Ajace. — 785 — 788. Manifeste vestigiis Homeri insistit, ornatis sane verbis, sed ut rei miraculo fidem parum faciat. Recte Il. ε, 4 sqq. Diomedis galea ærea, clipeus, et thorax in sole coruscans ignem effundere narratur; idemque etsi paullo magis in miraculum conversum tribuit Achillis galeæ Il. σ, 205 sqq. Virgilius expressit eum locum l. X, 270 sqq.; hic vero etiam auxit prodigium, quum galea, Chimæra ornata, furente in prælio Turno, inter motus rapidos et multiplices ita coruscet, ut Chimæram, quo magis pugna exardescat, eo magis flammas spirare dicat. Motu enim crebro corporis et capitis coruscare sole adverso æream galeam necesse est: quod transfertur ad signum Chimæræ in galea, et ejus naturæ accommodate ornatur. Hoc monere satius erat, quam inani reprehensione, vel laude locum atterere, quod Scaliger quoque facit Poet. l. V, c. 3 (p. 228 ed. 1561) impugnans Macrob. V, 13 extr., in quo hoc reprehenditur, quod ἀσπίδος ἀκάματον πῦρ Homericum toties repetiit Virgilius IX, 733; X, 271; VIII, 620. Est autem *galea crinita*

Tam magis illa fremens, et tristibus effera flammis,
Quam magis effuso crudescunt sanguine pugnæ.
At levem clypeum sublatis cornibus Io
Auro insignibat, jam setis obsita, jam bos,
Argumentum ingens, et custos virginis Argus,
Cælataque amnem fundens pater Inachus urna.
Insequitur nimbus peditum, clypeataque totis
Agmina densantur campis, Argivaque pubes,
Auruncæque manus, Rutuli, veteresque Sicani,
Et Sacranæ acies, et picti scuta Labici:
Qui saltus, Tiberine, tuos, sacrumque Numicî
Litus arant, Rutulosque exercent vomere collis,
Circæumque jugum; quis Jupiter Anxurus arvis

triplici juba, ἔχουσα τρεῖς λόφους, quam τρυφάλειαν dictam volunt pro τριφάλεια. — 787. *Illa* Chimæra; non galea, etsi paullo durius. — 789 seqq. In clipeo expressa Io cum Inacho fluvio; nam ab hoc ducebat genus Turnus sup. vers. 371 seq. *Sublatis cornibus Io* ornate pro Io cornuta: argumentum etiam in gemmis expressum (v. Lippert. *Dactyl. Mill.* II, 1, 18): male pro ablatis, demtis, Cerda et al. Locum perquam similem laudant Intpp. ex Europa, quod Moschi est Idyll. II, vers. 43, 44. — 790. *Insignabat* Dorvill. *insigni ibat* Goth. sec. *Obstita* Rom. *Jam bis* alter Menag.

793. *Nimbus peditum* νέφος πεζῶν Il. δ, 274 et al. *Argiva pubes:* pertinet ad originem Turni et colonos Argivos, qui cum Danae ad Italiam venerant. *Aurunci* h. l. sunt qui cis Lirim habitabant. *Sicanos*, int. reliquias ex iis, quæ ad Tiberim in Rutulorum finibus consedisse videntur: l. XI, v. 317. *Sacrani* Ardeatium agmen videtur fuisse e vere sacro natum, aut certo numini, forte Magnæ deum matri, consecratum; obscura enim rei est memoria. *Sacrumque Numicî Litus:* proprie ipse Numicius amnis sacer, δῖος. — 799. *Axurus* rectius scribi post Ursinum putabat Heinsius, quoniam sic in codd. Silii VIII, 333, et in numo gentis Vibiæ expressum; et quia Ζεὺς Ἄξυρος dictus sit *imberbis*. Sed illa etymologia ad grammaticorum nugas est ablegarda; nam Volscum nomen Anxur est; tum, literam *n* excidere in numis et titulis, nihil novi. — *Anxur* Volscorum nomine Jupiter appellatus, pueri forma in numis occurrit; ut adeo cum Vejove comparari possit, de quo Ovid. Fast. III, 437 sq. Idem urbi Anxuri, mox Tarracinæ, nomen dedisse videtur: cujus ager h. l. per arva, *queis Jupi-*

Præsidet, et viridi gaudens Feronia luco;
Qua Saturæ jacet atra palus, gelidusque per imas
Quærit iter vallis, atque in mare conditur Ufens.
Hos super advenit Volsca de gente Camilla,
Agmen agens equitum, et florentis ære catervas,
Bellatrix; non illa colo calathisve Minervæ
Femineas adsueta manus; sed prælia virgo
Dura pati, cursuque pedum prævertere ventos.
Illa vel intactæ segetis per summa volaret

ter Anxurus præsidet, declaratur. Ad tertium inde lapidem *Feroniæ lucus*, fons et templum. Fuit ea ex diis Latii Indigetibus, modo inter nymphas relata, modo cum Junone comparata, et pro Jovis Anxuris conjuge habita. Quæ Dionys. recitat, lib. II, 49, pag. 113, et lib. III, p. 32, Græcanicæ argutiæ sunt. — 801. *Asturæ* alios legisse notat Servius : perperam; nam Astura fluv. et oppidum paullo remotius est a Saturæ palude. v. Cluver. p. 1003. Errorem jam Julius Sabinus arguit. — *Saturæ palus* circa Ufentem amnem ad paludes Pometinas spectasse videtur, quæ, etsi viginti trium urbium, quas traditum est Volscorum fuisse, solo occupato, tamen olim non tam late per agrum Pometinum, ac nunc, patebant. v. Cluver. pag. 1003 et, post *Adler Nachrichten von den Pontinschen Sümpfen*, nunc primo loco *Nic. Mar. Nicolaj de' Bonificamenti delle Terre Pontine* pag. 82. De Saturæ tamen situ nulla ne quidem suspicio habetur. conf. Silius VIII, v. 382 seqq. ubi vid. Ruperti notata. — 802. *Volvitur* aliqui ap. Cerd. cum Leid.

803. De Camilla vid. inf. XI, 535 seqq. Penthesileæ exemplo eam poetæ ingenio esse subnatam nullus dubito. *Florentes ære catervas*, h. splendentes, fulgentes. Servius notavit Ennii et Lucretii exemplo hoc factum. Sane locus, quem laudat e Lucretio (lib. V, 1441), ubi *mare florere navibus* dicitur, non tam commodus erat, quam alter lib. IV, 452 : *Bina lucernarum florentia lumina flammis*. cf. Cerd. Sic ἀνθηρὸς et ἀνθεμόεις pro αἴθων, et τὸ ἄνθος, τὸ ἄνθεμον de fulgore auri : unde Pind. Ol. 2, 130 ἄνθεμα χρυσοῦ φλέγει. — 806. *Sed adsueta pati prælia dura*, virgo quum esset, etc. Velocitatis denotationem v. 808 sqq. temere reprehendunt viri docti. Nec illa utique convenit nostris sensibus; sed, quum Maro ea uteretur, a vetustate quasi per manus erat tradita; expressit enim Iliad. υ, 226—229 de equabus Erichthonii. Similiter de Euphemo Apollon. I, 179 sq. Alios, inprimis Virgilii imitatores, v. ap. Cerdam et al. — 808. *Volasset* Stephanus emendabat

Gramina, nec teneras cursu læsisset aristas;
Vel mare per medium, fluctu suspensa tumenti,
Ferret iter, celeris nec tingeret æquore plantas.
Illam omnis tectis agrisque effusa juventus
Turbaque miratur matrum, et prospectat euntem,
Adtonitis inhians animis; ut regius ostro
Velet honos levis humeros, ut fibula crinem

ap. Burm., quia *læsisset* sequitur. Nunc satis constat, nec alterum ab usu poetarum recedere. At *infractæ* segetis Wakefield nunc emendavit in Silva crit. P. III, p. 140; atque in ipsum poetam intulit, *verissimam hanc emendationem* esse professus, *vulgatam ab ineptiente quodam monacho miracula captante profectam.* Ingeniosam esse emendationem, quam Homericus locus facile cuivis offerat, lubenter concedo: ubi equæ ἄκρον ἐπ' ἀνθερίκων καρπὸν θέον, οὐδὲ κατέκλων, *neque infringebant,* ducere potest ad *infractæ segetis.* Enimvero *infractus* quoties apud Maronem occurrit, est, valde fractus vel fractus simpliciter, ex infringere: neque alio sensu *infractus* occurrit apud bonos scriptores. Esse loca, in quibus *frangendi* vocabulum occurrit, haud miror; nam versum Homericum ante oculos habuere, quem ipse Virgilius expressit simulque τὸ *intactæ* segetis ipse uberius declaravit: *nec teneras cursu læsisset aristas.* Ut Claudianus in loco hinc expresso de Cons. Honor. 199 *segetemque levi percurrere motu — nec proterat ungula culmos.* Et Ovid. Met. X, 654, 655 *sicco freta radere passu Et segetis canæ stantes* (h. e. intactas) *percurrere aristas.* Calpurnius autem Eclog. VI, 57 *Tangeret ut faciles, sed non curvaret, aristas.* Variavit itaque Statius Theb. VI, 640 *Raraque non fracto vestigia pulvere pendent.* At propius ad Maronis rationem accedit ipse Apollon. I, 183 de Polyphemi celeritate: supra mare currebat, οὐδὲ θοοὺς βάπτε πόδας, ἀλλ' ὅσον ἄκροις ἴχνεσι τεγγόμενος. — *Ferret iter,* docte, ut *f. pedes.*

812 sq. Ornate, quæ simpliciter Homerus dederat Τὸν δ' ἄρα πάντες Λαοὶ ἐπερχόμενον θηεῦντο Odyss. β, 13. ρ, 64. In reliquis argutantur Intpp.—814. *A. hæsere animis* Gud. Idem vir doctus, Wakefield, correxit *ostri:* quod et ipsum bene dictum esset, forte quoque facilius: *regius ostri honos.* Alterum tamen doctius: *ostro.* Ut sit: *honos regius velat ostro*, purpura: quorsum igitur mutantur ea, quæ bene se habent, forte etiam melius? — Indutam illam puta chlamide purpurea: is est *regius honos*, *qui velat humeros ostro*, dum ipse ex ostro est. — 815. *Vestem* pr. Menag. et duo Heins. pro div. lect. cum Goth. tert., scilicet tamquam magis obvium. Nam

Auro internectat; Lyciam ut gerat ipsa pharetram,
Et pastoralem præfixa cuspide myrtum.

fibula in capilli ornatu nondum reperi; nec tamen probabile fit, *vestem* a librariis in *crinem* mutari potuisse. — Accipio *fibulam* de acu; in media fibula est acus, quæ mordet laciniam: potuit adeo et fibula pro acu dici: et *Lyciam* dixit pharetram, ut solent poetæ præstantius genus designare: sic, *arcus Cretici. E myrto* hastilia. vid. Georg. II, 447; et *pastoralis myrtus* de jaculo, quo pastores utuntur, et quod Gallice vocatur *la houlette*.

Infinitum esset, si commemorare omnia, diluere ac refellere, vellem, quæ super sex posterioribus Æneidis libris a viris doctis disputata sunt. Solet fere unusquisque acceptum hoc ab aliis tradere: inferiores esse eos libris sex prioribus inventionis laude, spiritu poetico, et ornamentorum copia ac varietate: itaque multo minorem voluptatem eos legentibus afferre, remitti animum et vix episodiis aliquot idoneis excitari, ac languore absterso recreari; nec mirum esse, si hæc ita se habeant, quum ultimam manum poetæ carmini fatum inviderit. Quod ne frustra a veteribus traditum esset, viri docti circumspexerunt solliciti, quidnam illud esset, quod inchoatum tantum, non absolutum, in his libris habendum sit.

Me dissimillimum esse eorum, qui cæca Virgilii admiratione capti sint, tot, puto, locis a me declaratum est, ut in contrariam adeo reprehensionem incidere multorum judicio videri possim. Omni igitur cupiditate ac studio in poetam deposito, tamen jure meo me hoc pronuntiare arbitror, in his argutationibus pauca esse, quæ viro intelligenti se probare possint. Adeo a poetæ consilio, carminis argumento, heroicæ vitæ indole, Augustei ævi sensu ac judicio, communi naturæ humanæ lege ac more, carminis epici interioribus caussis, aliena sunt pleraque, ut illa centies recocta iterum perlegere, iterum refellere, molestia omni molestius sit.

Ut tamen interpretationis hoc genus meum, quod non desultorium esse ab initio decrevi, sibi constet, non omnino eas argutias prætermittere licet. Perstringam itaque brevissime potiora reprehensionum, vel laudum capita, et tanquam levi digito attingam ea, quæ caussis idoneis in utramque partem destitui equidem arbitror. Actionem aiunt ab hoc libro procedere carminis alteram, a priore diversam, quod ab unitate carminis epici quantum abhorret! res in Italia gestas; idque ipsum poetam non ignorasse, quum sic ordiatur narrationem v. 44, 45 *Major rerum mihi nascitur ordo: Majus opus moveo:* eum autem in hunc errorem inductum, quod sex prioribus libris Odysseam, his alteris sex Iliadem redhibere et exprimere voluerit. Quod, si quid

aliud, frustra sumitur, etsi jam inter Serviana nugamenta (ad lib. VII, 1) venditatum; nec, si in singulis partibus, vel episodiis Homeri vestigiis insistit Maro, eum ita imitatus esse credi debebat, ut ejus corpus in partes dissectum novo exemplo conglutinaret. Antequam ad Italiam accederet Æneas, iter Troja factum erat commemorandum. Quod in Africam defertur classis, quod, quum Juno fraudibus hoc suis consequuta non esset, ut Didonis amore irretitus Æneas Carthagine desideret, iterum conscensis navibus Siciliam adeunt Trojani, et inde profecti tandem Tiberis ostia invehuntur; ea omnia ad unam illam actionem non minus pertinent, quam difficultates, quæ escensu in Latino litore facto suboriuntur, quibusque verendum erat, ne a sedibus in Latio occupandis et nova colonia huc ducenda prohiberentur Trojani advenæ. Invocatio Musæ non per se partem operis constituere potest novam: sed ad excitandos et inflammandos sub magnæ rei exordium cum poetæ, tum lectoris animos valere debet. Quod diversa sunt rerum in his ac superioribus libris narranda rum genera, hoc ipsum ad varietatis ac copiæ laudem pertinet. Quis in Homero recensum navium novam carminis partem constituere dixerit, quoniam poeta Musis invocatis illum orditur? *Majus opus* se movere, ingredi, dicit poeta: rerum naturas respiciens, bella ac pugnas, cum erroribus maritimis comparatas: *Dicam horrida bella, Dicam acies* etc. v. 41, 42.

Reprehendunt alii poetam, quod horum sex librorum argumentum intra bella ac pugnas contineatur: hac rerum semper ac idem genus redeuntium turba, nasci legentis tædium. Scilicet sic ab omni narratione epica, quæ in rebus gestis magnis ac mirabilibus, factisque audaciæ ac virtutis heroicæ specie animos moventibus versatur, erit abstinendum. Nam et magna est omnium similitudo, et magna eorum pars rebus bello gestis continetur: inprimis si de iis quæritur, quæ argumentum epicum suppeditare possint. Tum *bello*, ad ipsum historiarum fidem, paratæ fuerunt Trojanis sedes in Latio; et variati sunt a poeta pugnarum casus mirifice; etiam episodiis suis distincti. Bellum aiunt propter puellam, Æneæ unnquam visam, geri: quod verum non est. Geritur bellum super Trojanorum sedibus in Latio: accedit Laviniæ conjugium, tanquam pignus fœderis cum Latino de his sedibus in Latio concessis facti: VII, 260 sq. 267 sq. Laviniæ amorem, qualem nostra ætas probat, ab Ænea frustra in heroica vita exspectari, alio loco monui. Amatæ quoque partes, quales Mariæ Mediceæ vel Annæ Austriacæ, ea ætate dari non poterant. Etiam icto jam cum Latino fœdere, caussas belli aiunt (Macrobii exemplo Sat. V, 17) nimis esse exiles ac tenues; cervam, puellæ Silviæ delicias, casu a Trojanis cæsam. Nec tamen caussa hæc belli fuit, sed, exacerbatis jam Latinorum animis prima, qua erumperent iræ, occasio (cf. ad VII, 475): eaque

ad priscæ vitæ morem non male attemperata; inprimis si Latium cogites quale illo tempore fuit, per vicos et tuguria sparsim inhabitatum, quum una urbs Laurentum esset: etsi poeta tenuitatem rerum diligenter ex oculis legentium removit, resque vitæ heroicæ pauperes et exiles epico splendore summo ornavit. Sed omnino belli exordia ad Junonis artes, et ad evocatæ Alectus fraudes referenda sunt, quibus exasperati Latinorum et Turni animi a novis in Latio sedibus Trojanos prohibent.

In Latino tamen multa sunt, quæ personam epicam dedeceant. Recte hoc moneretur, si epicam ille, quam volunt, personam sustineret, hoc est, si in hoc rege summa rerum verteretur. Nec vero eminere eum par erat, si Turnus in medium erat abducendus, isque cum Ænea comparandus: aut enim duo futuri erant Turni, aut simplicitas actionis et argumenti unitas deserenda. Adumbratum est in Latino veterum regum exemplum, quorum vix alia auctoritas, quam ut consiliorum populi principes bellique duces essent. Latinus itaque non audet bellum gerendum detrectare, poscentibus populis: lib. VII, 591 sqq. Quum autem Turno summa belli esset mandanda, Latinus annis gravis a rerum actu erat removendus. Itaque Turnus copias cogit, agmen ducit, et ad ejus voluntatem in ipsa urbe novæ copiæ conscribuntur lib. VII, 367 sqq. Turni autem ferox ingenium ac violentia multo magis elucescit cum Latini miti ac mansueta mente comparata. Sed ipse Turnus plus audaciæ ac vividæ virtutis habet, quam Æneas. Recte utique, ne duo essent Æneæ. Et dignus erat adversarius Æneæ objiciendus. Quum autem huic semel esset tributa virtus cum prudentia et constantia animi, quam res adversæ et rerum usus et experientia afferre solet; violenta illa et temeraria fortitudo in Æneam non cadebat, Turno relinqui poterat. Annon Laviniæ, si liberum erat puellæ arbitrium, præferendus fuisset Turnus: quæstio est ex nostris moribus ingeniisque petita, non ex heroicæ vitæ severioribus in femineum sexum institutis. Nec vero Latino displicebat Turnus, probatus quoque eximie (v. c. XII, 19 sqq.); prodigiis tantum et monitis deorum externum generum sibi asciscendum esse Latinus intellexerat.

Potuere utique esse in Æneide, quæ minus se probarent Vario, Tuccæ, Mæcenati vel Augusto: sunt quoque passim notata a nobis nonnulla, inprimis in deorum ministeriis, parum subtiliter digesta, alia, inprimis in sermonibus, rhetorum argutiis inquinata, quæ displicere possunt: sed hæc profecto, quæ nostri ævi critici reprehendenda putarunt, ista ætate vix in vituperium venerunt; nec omnino cum naturæ simplicitate et integritate conjuncta, verum ex nostræ vitæ fastidio et stomacho ducta sunt. Si sex posteriores libri non æque delectatione tenent animos magnæ lectorum partis, ac priores; caussas ejus rei facile equidem assequor; scilicet, ut ne

impetum animi, sublata rei novitate, retusum commemorem, ad sex posteriores libros intelligendos doctrinæ haud vulgaris copia rerumque antiquæ Italiæ scientia requiritur; is autem, qui in rebus versatur obscuris, parumque notis, adeoque difficilibus, ubi laboris molestia voluptatem intercipit, et ingravescens tandem tædium librum manu excutit, non facile ejus rei caussam in se latentem agnoscit, sed in auctore rei, quæ tædium afferebat, reperit: adeo difficile est in se descendere, et judicii sui caussas exquirere occultas! Altera tamen ex parte is, qui antiquarum rerum lectione delectatur, et tam ingeniose a poeta et sollerter innumera ex Italiæ antiquitate commodo loco posita, et ad finem epicum attemperata animadvertit, non minus recordari debet, magnam hujus voluptatis partem non tam ab ipso carmine, quam a doctrinæ copiis, difficultatis superatæ sensu, antiquitatis studio et amore, et quæ alia, proficisci.

P. VIRGILII MARONIS

ÆNEIDOS

LIBER OCTAVUS.

ARGUMENTUM.

Belli signum Turnus ex Laurenti arce proponit, Latiique totius finitimarumque urbium sibi auxilia adjungit. Venulus quoque Argos ad Diomedem mittitur, ut eum periculi similitudine ad belli societatem impellat — 17. Quibus rebus permotus Æneas, copiarumque suarum paucitati diffidens, Tiberini monitu, adverso flumine in ea loca subvehitur, in quibus postea Roma condita fuit; Evandrique regis, qui, ex Arcadia profugus, in Palatino monte oppidum nomine Pallanteum condiderat, auxilium implorat —100. Evander Æneam, adventus ejus caussa cognita, benigne hospitio excipit; sacrisque Herculis, quibus tum intentus erat, adhibitum, caussam a Caci nece repetitam, 185—267 ritusque sacrificii edocet, locaque ejus tractus nobiliora obiter hospiti recenset — 310—369. Postridie Æneas, equitum quadringentorum subsidio adjutus, quibus præerat Pallas, unicus Evandri filius, partem copiarum secundo flumine ad suos remittit : ipse cum reliquis Agyllam, florentissimam Tyrrhenorum civitatem, petit; cui cum Mezentio, quem ob intolerandam crudelitatem regno expulerat, internecina odia intercedebant 454—519. Interim Vulcanus, uxoris blanditiis adductus, privigno suo arma fabricatur 370 — 453, eademque a Venere ad Æneam deferuntur; qui armorum pulchritudine delectatus, cum

cetera omnia tum clypeum inprimis, qui res a posteritate sua strenue gerendas habebat depictas, studiose admiratur 520 ad fin.

Ut belli signum Laurenti Turnus ab arce
Extulit, et rauco strepuerunt cornua cantu;
Utque acris concussit equos, utque inpulit arma:
Extemplo turbati animi, simul omne tumultu
Conjurat trepido Latium, sævitque juventus

1. Mira res videri debet, potuisse Turnum in aliena regia bellum instruere, et copias parare. Talia animadvertere, et poetam reprehendere in promtu est. Sed poeta ad priscas ætates singula componere et adornare debuit, non ad sua nec ad nostra tempora. In regnis istis antiqui ævi summa rerum erat apud populum, ejusque voluntatem, seu impetum exsequebatur rex. Bellum adversus Trojanos plebis studiis susceptum erat, renitente frustra Latino; tandemque, quod senectutis infirmitas et solitudo suadere poterat, rerum summam prorsus derelinquit: *Nec plura loquutus Sæpsit se tectis, rerumque reliquit habenas* VII, 600; et, quum Janus esset reserandus, Latinus *fœda refugit ministeria, et cæcis se condidit umbris.* Itaque Turnus succedere in partes Latini debuit: quo assumto in carminis argumentum nactus est heroem, quem ornaret poeta, et quem Æneæ opponeret. Principium libri parum splendere videtur; repetuntur ea, quæ jam satis ex libro superiore constabant: nexum tamen et progressum a superioribus ad alia poscebat oratio. Narratio poetæ procedit a v. 9 *Mittitur et magni Venulus Diomedis ad urbem.* In belli signo, vexillo, ex arce prodendo, Romanum morem adumbrasse videri potest, qui in comitiis superstes mansit, ut vexillum in arce tolleretur; sed puto argutius hoc quam vere dici. *Signum* puto per ipsa illa *cornua* vs. alt. explicari. Sic sup. VII, 512 *Pastorale canit signum, cornuque recurvo Tartaream intendit vocem.* — 2. *Crepuerunt* Leid. *stupuerunt* Goth. sec.

3. Simplicissimum est de apparatu bellico accipere: ubi Turnus equos et arma excitavit, protulit, in medium produxit, extemplo totum Latium ad bellum est inflammatum. Nam *simul* simplic. est copula. *Concussit*, concitavit adhuc otiosos. (Aliud est concutere *habenas equorum*) *Impulit*, movit, adeoque manu tractavit et protulit. Nam *impellere arma* de percussione clypeorum

Effera. Ductores primi Messapus et Ufens,
Contemtorque deum Mezentius, undique cogunt
Auxilio, et latos vastant cultoribus agros.
Mittitur et magni Venulus Diomedis ad urbem,
Qui petat auxilium, et, Latio consistere Teucros,
Advectum Ænean classi, victosque Penatis
Inferre, et fatis regem se dicere posci,
Edoceat, multasque viro se adjungere gentis
Dardanio, et late Latio increbrescere nomen :
Quid struat his cœptis, quem, si fortuna sequatur,
Eventum pugnæ cupiat, manifestius ipsi,
Quam Turno regi, aut regi adparere Latino.
Talia per Latium : quæ Laomedontius heros

accipere durum esse arbitror. Servius autem pro more suo argutatur, dum ad ancilia commoveri solita refert; nec *arma* pro peditibus, ὁπλίταις, h. l. dici posse videntur. De *Messapo* copias ex Etruriæ urbibus adducente lib. VII, 691, de *Ufente* 745, et de *Mezentio* 647 sqq. jam memoraverat poeta.

9. sqq. Ad Diomedem, qui auxilia petant, mittuntur, propter communem originem Græcam, quæ Turno tribuitur. Diomedis autem in Trojanos, qui Troja capta profugerant, ejusque iræ se subduxerant, inflammatus esse debebat animus. Quæ hujus legationis fortuna fuerit, infra videbimus XI, 226 sqq. *Venulum* ex antiqua fama adscivit poeta, quantum ex Servio colligas. Hunc inquit, fuisse constat Argivum; nam Tiburs est, ut indicat locus XI, 757. Hunc alii Lavini imperasse olim tradunt. *Urbs Diomedis* Argyripa est. v. inf. XI, 246. cf. Serv. ad h. l. — 11. *Adventum* Zulich. Vrat. Ed. Junt. cum Goth. tert. *Æneam* edd. plerique. *Classe* ed. Ven. *Vectosque* Leid. a m. sec. — 12. *Et dicere, se posci regem fatis.* sup. VII, 272 *Hunc illum poscere fata Et reor* etc. vocabulo de fatis proprio lib. V, 707; VII, 584. — 14. *Dardanium et — nomen* vir doctus in Misc. Obss. IV, tom. II, p. 380, non prorsus male; etsi enim *vir Dardanius* et similia sæpe occurrunt, tamen *nomen* nude positum minus gratum videtur. *Increbescere* vulgg. vid. I Georg. 359. Asperior sonus antiquioris usus esse et austeritatem gravitatemque epicam adjuvare videtur. — 16. *Ipsi*, qui jam antiquus ejus sit hostis. — « Vult autem intelligi, ait Servius, Æneam etiam contra Diomedem bella gesturum, non tantum propter præsens imperium, sed et caussa hostilitatis antiquæ. »

Cuncta videns, magno curarum fluctuat æstu,
Atque animum nunc huc celerem, nunc dividit illuc,
In partisque rapit varias, perque omnia versat.
Sicut aquæ tremulum labris ubi lumen ahenis
Sole repercussum, aut radiantis imagine lunæ,
Omnia pervolitat late loca, jamque sub auras
Erigitur, summique ferit laquearia tecti.
Nox erat, et terras animalia fessa per omnis,
Alituum pecudumque genus sopor altus habebat;

19. Sup. IV, 532 *magnoque irarum fluctuat æstu;* 561 *varioque irarum fluctuat æstu;* XII 486 *vario necquicquam fluctuat æstu.* — 20. De verbis cf. sup. IV, 285, 286. At comparatio, ut omnes viderunt, sublecta est Apollonio Rhodio III, 754 seq. ornata a Marone; nisi quod motæ aquæ caussa ex infusione recens facta in Græco poeta non desideratur: ὕδατος — τὸ δὴ νέον ἠὲ λέβητι Ἠέ που ἐν γαυλῷ κέχυται. Ante oculos quoque erat Lucret. IV, 212 *Quod, simul ac primum sub divo splendor aquai Ponitur, extemplo, cælo stellante, serena Sidera respondent in aqua radiantia mundi.* Aliorum imitationes nos pro consilii ratione non tenent. Ceterum laudata comparatio multis, etiam Lowthio *de sacra poesi Hebræor. Prælect.* XII, p. 238, quippe in qua observata rerum dissimilium similitudo delectet. Nec tamen minus delectat ea propterea, quod animi status et affectio, re sub oculorum intuitum cadente, præclare expressa est: id quod genus comparandi suavissimum est. Aliam comparationem Homeri Iliad. ξ, 16 sqq. cum fluctibus e diversorum ventorum afflatu suspensis conferant studiosi. *In imagine Lunæ* argutantur interpretes: est ea pro ipsa Luna, cujus sane imago in aquæ superficiem incidit, ab eaque redditur. Alius, nec magis feliciter, possit verba *sub auras* calumniari, tamquam minus subtiliter dicta, quum sequantur *laquearia tecti:* verum poetica formula illam subtilitatem respuit. Silius VII, 142 sqq. fere verba ipsa retinuit: *Miscetque exacuens varia ad conamina mentem, Sicut aquæ splendor radiatus lampade Solis Dissultat per tecta, vaga sub imagine vibrans Luminis, et tremula laquearia verberat umbra.*

26, 27. Laudantur in Controvers. Senecæ lib. III, controv. 16. a Julio Montano, nobili poeta, *Virgilii imitationem bene cessisse* censente, *qui illos optimos versus Varronis expressisset in melius:* « Desierant latrare canes, urbesque silebant; Omnia noctis erant placida composta quiete. » *Solebat Ovidius de his versibus dicere, potuisse fieri longe meliores, si secundi versus ultima*

Quum pater in ripa gelidique sub ætheris axe
Æneas, tristi turbatus pectora bello,
Procubuit, seramque dedit per membra quietem.
Huic deus ipse loci fluvio Tiberinus amœno
Populeas inter senior se adtollere frondis
Visus : eum tenuis glauco velabat amictu
Carbasus, et crinis umbrosa tegebat arundo;
Tum sic adfari, et curas his demere dictis :
« O sate gente deum, Trojanam ex hostibus urbem
Qui revehis nobis, æternaque Pergama servas,
Exspectate solo Laurenti, arvisque Latinis,
Hic tibi certa domus; certi, ne absiste, Penates;

pars abscinderetur, et sic desineret : « Omnia noctis erant. » — 26 sqq. Iterum per novum visum fatalis rerum ordo declaratur. Noctis declaratio magnam suavitatem habet; copiosiorem ornatum supra IV, 522 sqq. attulerat : ubi Apollonii Rhodii vestigia animadvertebamus. Nuper in Lexico Homerico alterius Apollonii pag. 490 (pag. 408 t. II) etiam illi Alcmanem præivisse vidimus versibus forte sic constituendis :

Εὕδουσιν δ' ὀρέων κορυφαί τε καὶ φάραγγες,
Πρώωνες ἠδὲ καὶ χαράδραι·
Φῦλα δέ θ', ἑρπετά θ', ὅσσα τρέφει μέλαινα γαῖα,
Θῆρες ὀρεσκῷοι τε καὶ γένος μελισσῶν·
Καὶ κνώδαλ' ἐν βένθεσσι πορφυρᾶς ἁλὸς, εὕδουσιν δ' οἰωνῶν
Φῦλα τανυπτερύγων —.

Sub dio Æneas obdormiit, *seramque dedit per membra quietem :* ducta loquendi forma ex altera, qua *somnus didi per corpus, spargi per membra*, dicitur. Monemus hoc, quod plerique verba tenent, caussas sermonis ignorant.

31. *Deus loci*, ἐπιχώριος θεός. Ripa Tiberis populis esse debuit prætexta : quod nunc aliter se habere audio : sed conf. inf. 95, 96, et VII, 29 sqq. — 33. *Tenuis carbasus glauco amictu*, pro glauca palla carbasina humeris vel femori fluviorum injecta in signis veterum. Imitatorem verbosum Claudianum Cerda comparavit in Paneg. Olybr. (I, 214 sqq.) Adde de VI Cons. Honorii (XXVIII, 163 sqq.) Serv. ineptit ad h. l. — 36, 37. *Trojanam ex hostibus urbem Qui revehis nobis.* Idem orationis color, qui in illis : *Ilium in Italiam portans :* tua stirpe et Penatibus sacrisque adductis cum reliquiis Trojanorum. *Revehis* autem propter stirpem Dardani fabulosam ex Italia. v. sup. III, 167 sq. — 38. *Exspectate,* propter deorum vaticinia; cf. v. 12 sup., ad VI,

Neu belli terrere minis : tumor omnis et iræ
Concessere deum.
Jamque tibi, ne vana putes hæc fingere somnum,
Litoreis ingens inventa sub ilicibus sus,
Triginta capitum fetus enixa, jacebit,
Alba, solo recubans, albi circum ubera nati.
Hic locus urbis erit, requies ea certa laborum ;
Ex quo ter denis urbem redeuntibus annis
Ascanius clari condet cognominis Albam.
Haud incerta cano. Nunc qua ratione, quod instat,

687 ; nempe *exspectata* dicuntur esse ea, quæ prædicta sunt, ut in libris sacris passim ; eadem dicuntur *debita*. — 41. *Concessere* h. resederunt. Non audiendi Interpp. vett. et recent. Si dicas, necdum tamen Junonis iram in Trojanos cessisse, seu placatam fuisse, si quidem compares IX pr. X, 62 ; vanam eam esse reputa. — *Profugis nova mœnia Teucris* suppletur versus in multis ; quos Serv. Heins. et Burm. viderunt : perperam accepta voce *concessere*. Esse qui *consedere* legant ab Taubmanno notatum.

42. De hoc ostento, quod jam Helenus vates prædixerat lib. III, 388 sqq.—46. Abest versus a Medic. et a pr. m. a Gudiano. Sane ille cum trinis prioribus occurrebat sup. III, 393. Nunc eo vix careas propter sqq. Malim sublatos esse vs. 47, 48. *Ex quo — Ascanius* etc. sunt enim molesti, et a Tiberini persona et consilio ac tempore alieni : translati huc ex altero loco. Quid? quod suspicari licet, totum locum, forte ex ipsis Maronis schedis, a Tucca insertum esse. Lege modo carmen sic continuatum et placebit illud : *Concessere deum. Nunc qua ratione, quod instat, Expedias victor, paucis, adverte, docebo.* — *Ex quo* est ἐξ οὗ sc. χρόνου pro ὅτε ; nam ut sit *ex quo*, secundum quod portentum, durissimum est. — 47. *Ex quo :* ex quo tempore, quando ; cum aliquando. Scilicet *hic* non est urgendum, in loco suis inventæ ; sed, in his terris XXX annis elapsis Ascanius Albam Longam condet ; nisi dixeris : ipsum poetam verba : *hic locus urbis erit* de Lavinio accipi voluisse, et *ex quo* supplendum esse *loco ;* ut sententia sit : hic, ubi suem inveneris, urbs Lavinium condetur ; et ex hac urbe post XXX annos Ascanius progressus novam urbem condet Albam Longam. Aberat ea a Lavinio 12 M. P. Versus omnino non satis expoliti sunt : *hic erit locus urbis —ex quo urbem condet Ascanius. Clari cognominis*, ab *alba* sue nominatam, et XXX inde anno conditam.

Expedias victor, paucis, adverte, docebo.
Arcades his oris, genus a Pallante profectum,
Qui regem Evandrum comites, qui signa secuti,
Delegere locum, et posuere in montibus urbem,
Pallantis proavi de nomine Pallanteum.
Hi bellum assidue ducunt cum gente Latina;
Hos castris adhibe socios, et fœdera junge.
Ipse ego te ripis et recto flumine ducam,
Adversum remis superes subvectus ut amnem.
Surge, age, nate dea; primisque cadentibus astris
Junoni fer rite preces; iramque, minasque
Supplicibus supera votis: mihi victor honorem
Persolves. Ego sum, pleno quem flumine cernis

51 sqq. *Evander* cum matre Carmenta seu Nicostrata, vate, ex Arcadia profectus, Pelasgos suos in loca circa Tiberim adduxit, et in monte, qui inde Palatinus dictus, oppidum Pallanteum, mox Palantium, et Palatium appellatum, condidit. Fuerat jam in Arcadia Pallantium pagus, et inter proavos Pallas, a quo hi Arcades orti dicuntur poetæ; *genus a Pallante*, hoc est, Pallantis progenies. In Evandro potuisset poeta omnia ad majorem admirationem struere et parare. Evander gente Pelasgica oriundus vix videbatur bonæ spei ac fiduciæ locum relinquere Trojanis, si repente in eum incidissent. Sed poetæ placuit alia ratio, ut per somnum hæc denuntiaret, utque, propter Latinorum in advenas Arcadas odia, communi periculi metu Trojanos et Arcades, Pelasgicæ licet stirpis, in fœdus et societatem adduceret. conf. inf. 129 sq. Et vero Achæi, si propius inspexeris, qui Trojam expugnaverant, diversæ stirpis sunt. — 53. *In montibus*, ne arguteris; est, *in monte* Palatino. — 57. *Ripis* sane parum commodum, secundum, intra ripas, alveo. *Tecto* Menag. pr. pro *recto;* et sic Cerda conj. ad verss. 95, 96. Schræderus autem conj. *silvis et tecto fl.* eleganter sane. — *Recto flumine* recto fluminis itinere; nec audiendus Servius, qui in eo argutatur, quod flexuosam ripam alibi memoravit vs. 95. — 59. *Primisque cadentibus astris* sub primum diluculum; nam poetis sidera cursu noctis exacto occidere dicuntur. v. ad l. II, 8, 9. *Junoni fer rite preces*, quod idem Helenus sedulo monuerat libro III, 435 seqq., ut videas poetam sibi constare. —61. *Victor*, h. e. omnibus ex voto per-

Stringentem ripas, et pinguia culta secantem,
Cæruleus Thybris, cœlo gratissimus amnis.
Hic mihi magna domus, celsis caput urbibus, exit. »
Dixit, deinde lacu fluvius se condidit alto,
Ima petens. Nox Ænean somnusque reliquit :
Surgit, et, ætherii spectans orientia solis
Lumina, rite cavis undam de flumine palmis
Sustulit, ac talis effundit ad æthera voces :
« Nymphæ, Laurentes Nymphæ, genus amnibus unde est,
Tuque, o Thybri tuo genitor cum flumine sancto,
Adcipite Ænean, et tandem arcete periclis.

actis.— 63. *Ruentem* Moret. sec. quod probat Heins. et illustrat, ut erat ille paullo proclivior ad captandas elegantias secretiores et exquisitiores, etiam ubi ab ingenio scriptoris et loci erant alienæ. Sed multo probabilius, librarium casu in hanc vocem incidisse, quam tot alios codices esse depravatos. Nec, quod Burmann. bene monuit, placidum flumen bene dicitur *ruere*. — 64. *Cæruleus*. Atqui, flavus est Tiberis, et luteus, ut satis notum. Scilicet nunc deo communem fluviorum naturam dat. *Cœlo gratissimus*, θεοφιλής; etsi cœlum pro cœlestibus Maro non frequentat. — 65. Circa has easdem oras surget aliquando magna urbs, Roma. Quod in vaticiniis facere mos est, res futura effertur tanquam præsens, *exit* pro *exibit*. *Celsis caput urbibus* nota illa poetica oratio, pro : *caput urbium*. Tum ea urbs, dicta *domus* dei Tiberini, quatenus ille in ea consecrabitur, et, ut deus, coletur. Sic facile componuntur turbæ interpretum, quas hic commemorare nil attinet. confer Burmannum. — 66. *Fluvio* Gud. a man. pr. *lacu et fluvio* Heins. conj.; *fluvii* conj. Heumann. — *Lacus* l. pro alveo, l. quod malim, pro profundo, vel fundo fluvii, adeoque pro ipso amne.

67. Ἐμὲ δὲ γλυκὺς ὕπνος ἀνῆκεν Homer. — 69. *Rite undam sustulit*, manus lavit, tanquam precaturus. Nihil aliud. — 71. *Genus amnibus unde est :* quatenus Nymphæ fontium sunt deæ. Alias poetæ aliter, ut Nymphæ sint fluviorum. — 72. *Tu quoque Tybri* duo Burmann. *o* aliis excidit; in aliis : *Tuque o Tybri, tu, o,* ap. Pier. et Heins., quod probabat Ge. Fabric. cum Cuninghamo. Alii aliter turbant. *Tu flumine Thusco* Bigot. Vulgata est apud Serv. et Macrob. VI, 1, ubi docet ex Ennio adumbratum esse versum. Nam is : *Teque pater Tiberine tuo cum flumine sancto* cecinerat. — 73. *Arcete periclis*, liberate, finem

Quo te cumque lacus, miserantem incommoda nostra,
Fonte tenet, quocumque solo pulcherrimus exis,
Semper honore meo, semper celebrabere donis,
Corniger Hesperidum fluvius regnator aquarum.
Adsis o tantum, et propius tua numina firmes! »
Sic memorat, geminasque legit de classe biremis,
Remigioque aptat; socios simul instruit armis.
  Ecce autem, subitum atque oculis mirabile monstrum,
Candida per silvam cum fetu concolor albo
Procubuit, viridique in litore conspicitur sus :
Quam pius Æneas tibi enim, tibi, maxuma Juno,
Mactat, sacra ferens, et cum grege sistit ad aram.
Thybris ea fluvium, quam longa est, nocte tumentem
Leniit, et tacita refluens ita substitit unda,
Mitis ut in morem stagni placidæque paludis
Sterneret æquor aquis, remo ut luctamen abesset.
Ergo iter inceptum celerant; rumore secundo

laborum facite. — 74. Expressit Statius IV Theb. 832 *quacunque domo gelida ora resolvit* etc. *Lacus*, uti v. 66, pro ipso amne : ubicunque fontem tuum habes et scaturiginem ex terra. Est enim fons et caput amnium sedes fluviorum ; cf. ad Georg. IV, 319. — 75 ad formam Od. λ, 238 structus est : ubi Enipeus Thessaliæ : ὃς πολὺ κάλλιστος ποταμῶν ἐπὶ γαῖαν ἵησι. — 77. Fluviorum Italiæ princeps. Ἑσπερίδες κρῆναι, Ἑσπέριαι. — 78. *Numina*, scilicet, tuos monitus modo per somnum mihi datos. — *Adsis o tandem* vulgo lectum ante Heins., qui e suis et Pier. emendavit. *Proprius* scriptum viderat Serv. *placidus* apud Donatum, ex intpt. *Tua omina* emendaverat Palmer. Spicileg. pag. 616. Sed *numen* pro voluntatis quacunque significatione, monito et oraculo, poetis dictum occurrere alibi jam monitum est.

80. *Armis* proprie. conf. versum 93. — 81. Vide modo ad versum 42. Copia orationis in verss. 82, 83 parum placet : *Candida — concolor cum fetu albo ; Procubuit — conspiciturque : per silvam* — in *litore.* — 84. *Enim* asseverative, ut *vero*, pro *utique*, σοί γε δὴ, nec vacat, quod putant grammatici. — 87. Jung. l. *ita substitit, ut*, l. quod forte magis poeticum : *ita substitit :* eo modo, sicut erat; quum ita factum esset. Sequitur : *ut* adeo *mitis* et in morem stagni etc.

90. *Rumore secundo*, cursu

Labitur uncta vadis abies : mirantur et undæ;
Miratur nemus insuetum fulgentia longe
Scuta virum fluvio, pictasque innare carinas.
Olli remigio noctemque diemque fatigant,

secundo, etsi amne adverso (nam solvunt litore Laurentino in ostiis Tiberis et superiora fluminis petunt): fere quod X, 687 *Labitur alta secans fluctuque æstuque secundo. Rumor* enim, secundum Guellium, et Gronov. Obss. II, 17, quibus Donatus præivit, dictum olim est de murmure aquæ carina et remis percussæ, qua navis a puppi propellitur, adeoque omnino de motu aquæ. Pro optimo interprete est Auson. Mosella v. 22 *interlabentis tacito rumore Mosellæ.* Multa ad h. l. cumulant Fabric., Heins. et Burmann., ut tamen de vi et origine vocis haud melius constet. Scilicet *rumor* a ruendo dictus videtur; ruitur, seu eruitur aqua remo, adeoque ex impulsu strepitus oritur. Inde de quovis strepitu et murmure illud frequentatum, inprimis famæ. Tum vero etiam ut ὄσσα, pro voce ominata et omine. Pro plausu et laude *rumorem secundum* dixit Horat. I Ep. 10, 9, ut fere h. l. etiam accipit Nonnius : « hoc est prospero favore et auxilio fluminis. » Idem e Fenestella et Ennio loca laudat, in quibus *populi rumore secundo* est favore et studio populi. Nec alio sensu dictum est in loco Cic. de Div. l. I, 16; et in loco Suevii apud Macrob. VI, 1, pag. 575 Lips. —*Rumore* pro *Rumone* positum putabat Servius; id enim antiquum Tiberis nomen fuisse. Sicque lectum in codd. Sprot. *Rumone id est fluvio*, pr. Hamb. qu. Moret. Exc. Burmann. Zulich. a man. pr. Esset adeo *Rumone secundo*, Tiberi secundo. Equidem *amne secundo* dictum bene novi : an *Tiberi secundo, Rheno secundo*, dicatur nescio. Interpungebatur antea : *Ergo iter inceptum celerant rumore secundo.* Recepi, quod jam olim dixeram melius factum videri : *celerant; rumore secundo Labitur uncta vadis abies.* Idque sequutum video Wakefield. — 91. *Unctam* pice *abietem* ab Ennio accepit : *Labitur uncta carina, volat super impetus undas :* Macrob. VI, 1, pag. 578. Locum Apollonii I, 545 seq. comparat Brunck. paullo diversum. — 93. *Carinas pictas* v. ad V, 663. — *Pictas fluvioque* Ed. Ven. Interpungi potest modo haud uno, prouti junxeris : aut : *Miratur nemus scuta et carinas innare fluvio;* aut *fulgentia longe Scuta virum fluvio, p.* aut, ut nunc feci : *miratur nemus i. fulgentia longe scuta*, et miratur *fluvio pictas innare carinas.* Quod mihi splendidius visum. — 94. *Remigio noctemque diemque fatigant*, non, se, ut Cerda malit, quod prosaicum esset; sed est

Et longos superant flexus, variisque teguntur
Arboribus, viridisque secant placido æquore silvas.
Sol medium cœli conscenderat igneus orbem,
Quum muros arcemque procul, ac rara domorum
Tecta vident, quæ nunc Romana potentia cœlo
Æquavit; tum res inopes Evandrus habebat.
Ocius advertunt proras, urbique propinquant.
Forte diem sollennem illo rex Arcas honorem

epica audacia. *Cœlum clamore*, *silvas venatu* (IX, 605), *nivem cursu*, *amnem remis*, *fatigare*, passim in poetis occurrit. Est scilicet, quod satis constat, proprie *fatim agere*, valde, crebro, movere, tractare, agitare rem, adeoque omnino in re aliqua versari, vel eam frequentare. conf. sup. ad Æn. I, 280 et ad VII, 582. Simili modo *quatere*, *movere*, *impellere silvas*, *exercere* apud Silium XV, 769. Porro poetæ tempori tribuunt tanquam actum ab eo id, quod in tempore fit: Sic *noctem produci*, *diem frangi*, adeoque etiam ut h. l., *fatigari* dicunt: X, 807 *diem exercere*. Propertius IV, Eleg. 11, 77 *Sat tibi sint noctes, quas de me, Paulle, fatigas*: quæ forma tandem eo redit, ut *fatigare* sit, *consumere*, *exigere*. — 96. *Placido æquore*, alveo fluvii, *secant silvas*, navigant inter ripas silvis consitas: quibus prima ætate consitæ erant ripæ extremi Tiberis: unde supererat Laurentina silva. Nimis acute Serv. et alii: secant imagines nemorum, quæ in pellucida fluvii superficie apparebant. — 97. Ἦμος δ' Ἠέλιος μέσον οὐρανὸν ἀμφιβεβήκει Il. θ, 68 et al.

98. *Arces* Oblongus et quidam alii Pier., quod recepit Catrœus, ut sint septem colles, quibus postea Roma fuit imposita. Sed *arx* simpl. pro urbe in colle Palatino posita; conf. inf. 313; ad veterem morem, quo acropolis, in colle condita, reliquæ civitatis initia faciebat. — 100. *Evandrus* Rom. et Medic. ceterique vetustiores: ergo recepit Heins., quem vide post Pierium. Vulgo: *Evander*, etiam passim in seqq., quoties recurrit ea vox.

102 sqq. Egregia carminis œconomia, qua belli cum Latinis gesti argumento per se tenui et pauperi copiam rerum et narrationum conciliat poeta. Offendit Æneas Evandrum sua sacra facientem Herculi; rerum species objicitur augusta religionibus, et hominum sæculique simplicitate placens. Eadem v. 185 sqq. adducit episodium de cæso ab Hercule Caco, tanquam sacri instituti caussa et origine. Obversatum esse in omnibus his poetæ animo locum Od. γ, 32 sqq., ubi Telemachus in Nestorem

Amphitryoniadæ magno divisque ferebat
Ante urbem in luco : Pallas huic filius una,
Una omnes juvenum primi, pauperque senatus
Tura dabant, tepidusque cruor fumabat ad aras.
Ut celsas videre rates, atque inter opacum
Adlabi nemus, et tacitis incumbere remis ;
Terrentur visu subito, cunctique relictis
Consurgunt mensis : audax quos rumpere Pallas
Sacra vetat, raptoque volat telo obvius ipse;
Et procul e tumulo : « Juvenes, quæ caussa subegit
Ignotas tentare vias? Quo tenditis? inquit.
Qui genus? Unde domo? Pacemne huc fertis, an arma? »
Tum pater Æneas puppi sic fatur ab alta,
Paciferæque manu ramum prætendit olivæ :
« Trojugenas ac tela vides inimica Latinis,

sacra facientem incidit, negari nequit : etiam ex Pisistrato Nestoris filio Pallas subnatus. Ad talia attendendum est ei, qui de sex posteriorum Æneidis librorum præstantia et de poetæ ingenio pronuntiare vult; ne argumenti inopia fraudi sit ingenio et arti poetæ. — 103. Herculi cum ceteris diis. vid. Serv. — 105. *Pauper senatus.* Explicuit Silius I, 609 *castaque beatos Paupertate Patres.* cf. eund. VI, 631 sqq. — 108. *Tacitis remis*, nullum aquarum strepitum moventibus; in amne placido : ut modo vs. 86—89 vidimus. — *Tacitos* Rom. et alii Pier. cum Colot. et Medic., quod ex interpretatione profectum. Exquisitior forma *tacitis remis*, sive ut ipsos *tacitos* adnare dicat, sive ut sit pro *tacite*, nullo aut exiguo undarum strepitu.—111. *Sacra* sunt h. l. eadem quæ modo *mensæ*, scilic. epulæ sacrorum, quibus peracto sacrificio tum vacabant, quasque mox instaurant 172, 175. *Vetat*, scil. quia sacra turbare et interrumpere nefas erat. cf. inf. 173. — 114. *Qui genus* ab Heins. e libb. τίνες (κατα) τὸ γένος; πόθεν πάτρας, pro ποίας πάτρας; vulgo : *Quo genere, qua gente estis ?* alii *quis.* Franc. *Quid g.* Rom. *in arma.* — Comparant Odyss. α, 170 et al. v. Cerdam. — 115. *Puppi.* Scilicet, quum v. 101 *proras advertissent*, ut ad litus accederent, mox navi inhibita et in puppim retro remis acta, puppim obvertebant litori.

117. *Tela inimica Latinis* memorat propter v. 55, *Hi bellum assidue ducunt cum gente Latina.* Hinc quoque metus conspectis viris armatis major esse debuit v. 109. Graviter et illud :

Quos illi bello profugos egere superbo.
Evandrum petimus : ferte hæc, et dicite lectos
Dardaniæ venisse duces, socia arma rogantis. »
Obstupuit tanto percussus nomine Pallas :
« Egredere o, quicumque es, ait, coramque parentem
Adloquere, ac nostris succede penatibus hospes. »
Excepitque manu, dextramque amplexus inhæsit.
Progressi subeunt luco, fluviumque relinquunt.
Tum regem Æneas dictis adfatur amicis :
« Optume Grajugenum, cui me fortuna precari,
Et vitta comtos voluit prætendere ramos;
Non equidem extimui, Danaum quod ductor, et Arcas,

quos illi bello profugos egere, quum Latini tantum nollent sedem Trojanis in suo agro concedere ; additur invidiæ caussa *superbo*, ipsi superbi, superbe, ὑβριστικῶς. — 119. *Ferte hæc*, non ad ramum cum Servio et aliis referendum ; sed , nuntiate. — 120. *Dardaniæ duces* mihi quidem admodum displicent h. l., imprimis quum sequatur : *Tanto percussus nomine. Dardaniæ viros* pars codd. et edd., etiam Ald. pr., mutatum hoc in edd. sec. in *duces;* hinc in ceteris edd. obtinuit : quod Heins. codd. auctoritate firmat. Sane *Dardaniæ duces* dictos præferam pro *Dardaniæ viris ;* verum , si *lecti* sunt, non tam *duces* quam *viri* dicendi erant. Malebam ergo : *Dardanios venisse viros*, aut, quia sequitur *tanto nomine*, legere : *Dardaniæ venisse ducem — rogantem*. Verum video poetam docte posuisse pluralem pro singulari. — 124. *Dextramque amplexus inhæsit*, pro, dextram amplexus est *eique* inhæsit (ex Homerico : ἔν τ' ἄρα οἱ φῦ χειρί), et hoc pro simplici : manum prehendit. Nihil amplius ad sensum, sed ornate. At Burm. Homericorum et Græcæ rationis in multis parum memor : *dextram amplexus*, et *inhæsit*, sc. cervice, vel alia corporis parte.

127. *Optime* vulgg. ante Heins. In *cui precari* antiquitatis studium declaravit poeta, saltem exquisitam orationem captavit. — 128. *Comtos*, simpl. pro ornatos. Ineptit Serv. et in hoc, et in caussa origineque ἱκετηρίας, quæ hoc versu designatur, exponenda. Mira comminiscuntur et alii : ut Paschalius de coronis, VI, 17. A religione ritum ductum esse manifestum fit e vittis seu infulis laneis, obvolventibus ramum oleagineum, cujus usus erat cum in sacris, tum in lustratione et expiatione. Adeoque is, qui præferebat, ἱκέτης, supplex factus, aut crimen expiare se, et culpam deprecari velle

Quodque ab stirpe fores geminis conjunctus Atridis;
Sed mea me virtus, et sancta oracula divum,
Cognatique patres, tua terris didita fama,
Conjunxere tibi, et satis egere volentem.
Dardanus, Iliacæ primus pater urbis et auctor,
Electra, ut Graii perhibent, Atlantide cretus,
Advehitur Teucros; Electram maxumus Atlas
Edidit, ætherios humero qui sustinet orbis.
Vobis Mercurius pater est, quem candida Maia
Cyllenæ gelido conceptum vertice sudit;
At Maiam, auditis si quidquam credimus, Atlas,

symbolice et religiose significabat, aut simpliciter per sacra et deos se supplicare testatum faciebat. Hinc omnino fœderis, pacis, legationis, symbolum est factum.

130. *Ab stirpe geminis conjunctus Atridis.* Cognationis gradus esse potuerunt plures, nec dici potest, quemnam poeta sequutus sit, quo cum Atridis conjunctus esset Evander. Omnino utrumque genus a Jove ducebatur: tum a sororibus, Atlantis filiabus, et Evander et Atridæ oriundi erant; ab iisdem Atlantis filiabus, Pleiadas vocant, alia cognatio mox v. 134 sqq. inter Evandrum et Æneam deducitur: nam Dardanus Electra et Jove natus, Evander autem Mercurii, cui Maia mater, filius perhibebatur. v. Dionys. I, 31. Præclare autem et ingeniose poeta hac generis conjunctione utitur ad caussas amicitiæ inter Evandrum et Trojanos ferendas.— 131. *Sed tua me virtus, tua terris didita fama, Cognatique patres et sancta oracula divum Conjunxere tibi;* vir doctus Observ. Misc. vol. I, p. 19. Potuisset quidem poeta et illud velle; ut ap. Horat. *tua me tibi virtus fecit amicum.* Sed poeta nunc alterum voluit. — *Mea virtus*, respicit illud; *non extimui*, confidentia, et animi fiducia ex meæ virtutis conscientia, quam eandem confido apud te loco aliquo et auctoritate habitum iri. *Oracula divum* a Sibylla accepta. v. VI, 96, 97. *Cognati patres*, per Atlantis filias, Dardanus a Jove et Electra, Mercurius a Jove et Maia natus, ut modo vidimus, et ut mox disertius narrat. *Conjunxere* h. adduxere me, ut me tibi adjungere studeam. *Volentem:* Homerico more, quo ἑκὼν ἀέκοντί γε θυμῷ obvium est.

134. *Advehitur Teucros,* h. e. ad Teucros; sc. Troadem, quam Teucer tum tenebat, advectus est; Dardanus ibi Dardanum urbem condidit; Ilus autem filius Ilium: hactenus itaque poeta dicere potuit: *Iliacæ primus pater urbis et auctor.* — 140. *Quicquam si* Goth. tert. *si quiquam* Rom. aliquot Pier. *auditi si quic-*

Idem Atlas generat, cœli qui sidera tollit :
Sic genus amborum scindit se sanguine ab uno.
His fretus, non legatos, neque prima per artem
Tentamenta tui pepigi : me, me ipse, meumque
Objeci caput, et supplex ad limina veni.
Gens eadem, quæ te, crudeli Daunia bello
Insequitur; nos si pellant, nihil adfore credunt,
Quin omnem Hesperiam penitus sua sub juga mittant,
Et mare, quod supra, teneant, quodque adluit infra.
Adcipe, daque fidem : sunt nobis fortia bello
Pectora, sunt animi, et rebus spectata juventus. »
  Dixerat Æneas. Ille os, oculosque loquentis
Jam dudum, et totum lustrabat lumine corpus.
Tum sic pauca refert : « Ut te, fortissime Teucrum,
Adcipio adgnoscoque libens! ut verba parentis,
Et vocem Anchisæ magni voltumque recordor!
Nam memini Hesionæ visentem regna sororis

quam creditis Gud. a m. pr. unde Heins. conj. *auditi si q. credimur*, quod nemo facile præstare dicat. *Auditus* Dorvill. cum Goth. sec.

143 — 145. Præclari versus. Hunc amo amplectorque Æneam! Junge : *non pepigi tentamenta tui prima per legatos neque per artem ;* non prius te tentavi per legatos et callida consilia. *Pangere* proprie non est pacisci, sed figere, constituere, facere; ex eo, quod *pangi*, figi dicuntur ea quæ decreta sunt, etiam sunt pacta. *Per artem* ad consilia cauta et callida spectare, quibus alterius voluntatem vel exploramus vel captamus, quis non videat? Burm. tamen eo devenit, ut *per epistolam* interpretaretur. *Meum objeci caput.* Etiam Gr. Σφὰς γὰρ παρθέμενοι κεφαλὰς Odyss. β, 237 et ψυχὰς παρθέμενοι Odyss. γ, 74 et al. conf. Quintus Cal. XII, 65. *Gens Daunia*, Rutuli. Ad sententiam cf. v. 55 sq. supra. — 150. *Accipe, daque fidem, fœdusque feri bene firmum* Enn. Ann. I ap. Macrob. VII, 1, p. 572.

157 sqq. Hoc vero ingeniosum et elegans est poetæ commentum, quo Priamum fingit Salaminem, Hesiones, sororis, Telamoni Herculis sodali nuptæ, visendæ caussa, hincque Arcadiam adiisse, ut Evander ejus notitiam habere posset. Sane quidem, qui Homerum legerit, facile is in hoc commentum incidat, nam et is recordationem priscorum hominum et rerum ex prisco hospitio repetit; v. c. Il. γ, 205 sqq. et aliis locis; sed facere hoc debito loco ac tem-

Laomedontiaden Priamum, Salamina petentem,
Protenus Arcadiæ gelidos invisere finis.
Tum mihi prima genas vestibat flore juventa;
Mirabarque duces Teucros, mirabar et ipsum
Laomedontiaden; sed cunctis altior ibat
Anchises: mihi mens juvenali ardebat amore
Conpellare virum, et dextræ conjungere dextram.
Adcessi, et cupidus Phenei sub mœnia duxi.
Ille mihi insignem pharetram Lyciasque sagittas
Discēdens, chlamydemque auro dedit intertextam,
Frenaque bina, meus quæ nunc habet, aurea, Pallas.
Ergo et, quam petitis, juncta est mihi fœdere dextra;
Et, lux quum primum terris se crastina reddet,
Auxilio lætos dimittam, opibusque juvabo.
Interea sacra hæc, quando huc venistis amici,
Annua, quæ differre nefas, celebrate faventes
Nobiscum, et jam nunc sociorum adsuescite mensis. »

pore, id vero est, quod ingenium poetæ commendare debet. — 159. *Protinus* Pier. et al., ut alibi, h. l. est porro, ulterius pergendo. Ceterum offendit *visentem invisere*. Vidit hoc idem sagax vir, Jac. Bryant, qui totum versum sublatum esse malit, quippe otiosum ad sensum, et ingrato modo interpellantem reliqua. Verum, si id feceris, ad sententiam explendam senties aliquid deficere. — 160. *Vestibat ore j.*, πύκασεν, a Marone sumserunt multi. conf. Cerda. Fundus in Homero Odyss. λ, 318, 319. — 165. *Pheneum* posuit priscam Arcadiæ urbem (Il. β, 605), passimque in fabulis, Herculis maxime, memoratam, tanquam sedem majorum. — 166. Ex noto ritu τῶν ξενίων, munerum hospitalium, Il. ζ, 219 et al., ex quorum pretio et arte tanto major honos accrescebat ei, qui ea acceperat. — — 167. *Intertexto* Rom. cum Moret. sec. Rottend. pr. a man. pr. tert. Mentel. Reg. et Exc. Burmann. et arridet Heinsio. Scilicet inest aliquid prisci roboris, ὁ τῆς ἀρχαιότητος πίνος. Recepit quoque Wakefield; alterum tamen docte dictum, epitheto translato ad alterum. — 171. *Opibusque*. Serv. *id est, militibus;* opes *antiqui vocabant milites.* Potest hoc ita se habere. Sed poeta posuit genus: *auxilium* et *opes*, h. e. ea, quibus ad bellum gerendum Trojani instrui et ornari poterant. — 172 sqq. Color similis narrationis Od. γ, 34 sq. δ, 48 sq.

Hæc ubi dicta, dapes jubet et sublata reponi
Pocula, gramineoque viros locat ipse sedili;
Præcipuumque toro et villosi pelle leonis
Adcipit Ænean, solioque invitat acerno.
Tum lecti juvenes certatim aræque sacerdos
Viscera tosta ferunt taurorum, onerantque canistris
Dona laboratæ Cereris, Bacchumque ministrant.
Vescitur Æneas, simul et Trojana juventus,
Perpetui tergo bovis, et lustralibus extis.
Postquam exemta fames, et amor compressus edendi,
Rex Evandrus ait : « Non hæc sollennia nobis,
Has ex more dapes, hanc tanti numinis aram
Vana superstitio veterumque ignara deorum

176. Versum hunc recitat Macrobius, Sat. III, 5 extrem. et addit : *nam propria observatio est in Herculis sacris, epulari sedentes.* — 177. Nolim jungere *præcipuum toro*, quod impedit reliqua ; sed *accipit præcipuum ;* reliquos Æneæ socios in gramine collocat, Æneam autem, præcipuum et principem inter eos, collocat in solio ex acere, cui torus est impositus pelle leonis instratus. conf. inf. 367, 368. *Invitat solio*, ad solium, ut tot alia, v. c. *mœnibus* inf. IX, 676. —179. *Aræ sacerdos*, non enim templum erat Herculis, sed ara, maxima dicta. conf. inf. 269 sq. — 181. Onerant canistra donis *laboratæ Cereris*, frumenti πεπονημένου pro ἐκπονηθέντος, elaborati, labore confecti panis; *viscera* autem sunt pro carnibus. — 183. *Perpetui tergo bovis* expressit Homericum Νῶτα διηνεκῆ, Iliad. η, 321 ; Odyss. ξ, 437, ubi Ajax et Ulysses eodem modo præcipuæ portionis honore excipiuntur. *Lustralibus extis.* Multa perperam tradunt Serv. et alii ; sed aliter accipi vix possunt quam quod eorum usus aliquis præcipuus in lustrationibus erat : non quidem tum, nam heroicis temporibus in epulis sacris exta apponebantur, ut h. l. sequentibus tamen ætatibus, quibus exta inspiciebantur et cremabantur ; a Romanis autem etiam in sacris expiatoriis immolari ea solita esse, satis constat : v. c. in Fordicidiis Ovid. Fast. IV, 637, 638 — 670 sq. *Lustralem facem* et similia comparat Barth. ad Stat. Theb. I, 507.

184. *Amor edendi*, quis non videt Homericum ἔρον ἐδητύος? Αὐτὰρ ἐπεὶ πόσιος καὶ ἐδητύος ἐξ ἔρον ἕντο. — 187. *Vana superstitio*, deserens priscorum deorum cultum, a vetere religione desciscens, et *vana*, temere innovata, nullo certo animi judicio.

Inposuit : sævis, hospes Trojane, periclis
Servati facimus, meritosque novamus honores.
Jam primum saxis suspensam hanc adspice rupem :
Disjectæ procul ut moles, desertaque montis
Stat domus, et scopuli ingentem traxere ruinam.
Hic spelunca fuit, vasto submota recessu;
Semihominis Caci facies quam dira tenebat,
Solis inadcessam radiis; semperque recenti
Cæde tepebat humus; foribusque adfixa superbis
Ora virum tristi pendebant pallida tabo.
Huic monstro Volcanus erat pater; illius atros
Ore vomens ignis, magna se mole ferebat.

— *Veterumve* ante Heins. conf. Pier.; sicque omnes Goth. cum Erf. Donatum suspicor *veterumque ignara parentum* legisse; sed recte *deorum* se habet; non novam hanc esse ait religionem et a priscorum *deorum* cultu temere recedentem. Bene exponit locum Lactant. IV Inst. 28. — 189. *S. colimus* Menag. pr. *meritos sacramus* Dorvill. et Exc. Burm. *renovamus* pr. Moret. — *Novamus* dictum de sacro anniversario. Sacrum igitur fit *Herculi Servatori*, Σωτῆρι, Ἀλεξικάκῳ.

193 sqq. De Caco fabula Italorum domestica fuit : ornata a poetis Romanis variis modis. Conferant, qui volent, Ovid. Fast. I, 543 seqq. Propert. IV El. 9; Liv. I, 7; qui locus huic nostro simillimus est, Dionys. I, 39. Alia ac diversa leguntur ap. Solinum et apud Tzetzam Chil. V, c. 21 e Dione. Traxere ex Virgilio suas descriptiones, Amyci Valerius Fl. IV, 177 sqq. et serpentis ad Bagradam a Regulo occisi Silius VI, 146 sqq. Ut autem poeta pro episodio fabulam adhibere posset, veniam dabat carminis consilium Romanorum originibus et nomini consulturi. Nam a Caco interemto sacri Herculi ad *aram maximam* fieri soliti origo repetita. conf. inf. 269 sq. Liv. l. l. et alii.

194. *Facies Caci*, Cacus facie dira. — Interpunxi post Ruæum et alios : *Semihominis Caci facies quam dira t.*, ut sit *facies Caci* pro Caco conf. inf. 298; VI, 575 et Burmann. h. l. Vulgo interpungebatur, *Hic spelunca fuit — Semihominis Caci : facies quam dira tenebat;* ita sententia est : *cujus speluncæ facies erat dira. Quem d.* sec. Moret. *tenebat* revocavit Heins., alii cum Rom. *tegebat;* ut sit : *facies quam dira tegebat*, quod et Cuningham. prætulit.

196. *Superbus* Maroni est sævus, atrox, h. l. a Caco translatum ad fores specus. — 199.

Adtulit et nobis aliquando optantibus ætas
Auxilium adventumque dei : nam maxumus ultor,
Tergemini nece Geryonæ spoliisque superbus,
Alcides aderat, taurosque hac victor agebat
Ingentis; vallemque boves amnemque tenebant.
At furiis Caci mens effera, ne quid inausum
Aut intractatum scelerisve dolive fuisset,
Quatuor a stabulis præstanti corpore tauros
Avertit, totidem forma superante juvencas;
Atque hos, ne qua forent pedibus vestigia rectis,
Cauda in speluncam tractos, versisque viarum
Indiciis raptos, saxo occultabat opaco.

Magna se mole ferebat, simpl. ad habitum corporis vastamque speciem refero, pro, *incedebat;* sed assumsit notionem vasti corporis; id quod ad ἐνάργειαν facit.

202. Cf. sup. VII, 661 sqq. Herculis nomen variis Italorum fabulis implicuit antiquitas; peragratæ ab Hercule Italiæ vestigia ubique ostentabant. Quid? quod adeo *via Herculea* inde ab Italia usque ad Celticam fuisse narratur : Mirab. Audit. 86 et 100. — 205. *Furis* retraxit Burmann. pro *furiis,* quod Heinsius defenderat. Codicum quidem auctoritas utramque lectionem tuetur, priorem inprimis Servius, eamque probarunt Stephanus, Broukhus, et Marklandus cum Burmanno; quæ tamen hic affert, levia sunt. Dicuntur *ferus* et *efferus* promiscue cum et sine adjecto casu. Equidem *furiis efferus* præfero : primum, quod poetico ornatui hoc consentaneum; *furis* vero vocabulum epica gravitate indignum et exile. Tum *furiis* in *furis* mutatio prona fuit, e vetere scriptura; non item inversa ratione. Tandem in *furiis* conspirant Roman. et Medic., principes diversarum sectarum : *furis* in recentioribus regnat, ut in tribus Gothan. — 206. Ante Heins. erat vulgatum : *intentatum :* hoc habet Medic. a m. sec. et pars codd.; si *intentatum* a poeta profectum non est, saltem alterum eo sensu est accipiendum. *Fuissent* Medic. et Gud. a man. pr. *tulisset* alter Hamb. Sane *fuisset* dictum pro, esset. Wakefield, qui *intentatum* recepit, dubitat quoque, an non *relinquat* reponendum sit. — 208. *Avertit,* abigit, ut I, 527 *raptas ad litora vertere prædas;* tum *intractatum* pro vulgari intentatum; nam junctum τῷ *inausum. A stabulis* autem, a pascuis, in quibus procubuerant, ut αὐλή. Iterum sic v. 213. — 209, 210. Hoc a Mercurii furtis adumbratum. v. Homer. Hymn. in Mercur. verss.

Quærenti nulla ad speluncam signa ferebant.
Interea cum jam stabulis saturata moveret
Amphitryoniades armenta, abitumque pararet,
Discessu mugire boves, atque omne querelis
Inpleri nemus, et colles clamore relinqui.
Reddidit una boum vocem, vastoque sub antro
Mugiit, et Caci spem custodita fefellit.
Hic vero Alcidæ furiis exarserat atro
Felle dolor : rapit arma manu, nodisque gravatum
Robur, et ætherii cursu petit ardua montis.
Tum primum nostri Cacum videre timentem,

69 seqq. 75, 76. *Versa viarum indicia*, sunt vestigia pedum. — 212. *Quærentem* vulgo inde a priscis edd. lectum. *Quærenti* Heins. adoptavit e Medic. aliisque, ut *ferebant* sit, *se ferebant*. *Quærentis* Roman. et alii Pier., quod et Heinsius suspicatur ab initio fuisse in libris exaratum. *Quærentes* Gud. a m. sec. cum tribus Heins. *Quærente* Medic. Pierii. An *quærentum*, quod Burman. præscripsit, ullibi legatur, non invenio. Versum forte abesse posse, concedo; at Wakefield pro adulterino etiam habet. — *Ferebant* se ; ἐφέροντο, ut modo v. 199, vel, nulla vestigia vocabant quærentem ad speluncam.

216. Herculem cum armentis puta progressum jam ab altera montis parte processisse. *Colles clamore relinqui*, h. a bubus; superari boum mugitu, ut bene Burmann. exposuit; ut ultra colles procederet auditus mugitus, et usque ad Caci speluncam perveniret. Ita passim *relinquimus* eum, quem superamus, inprimis cursu, et *loca relinquimus*, per quæ transimus, adeoque clamor relinquit montes; quos superat, ultra quos auditur. Hæc usu loquendi et analogia defenduntur; dura tamen esse, sensus cujusque docet. Alias esse possit dictum de clamore a colle resiliente, adeoque ex impulsu eum relinquente; nam collis remittit clamorem; clamor ita eum relinquit. Obvia magis, tenuis tamen est oratio, si accipias: *colles relinqui* a bubus discedentibus cum *clamore*. Præferas tamen cum Servio; sic quoque I, 519 *et templum magno clamore petebant*, quidni poeta quoque dixerit, cum desiderio et clamore reliquisse armenta loca, colles, a quibus discedebant. — 219. *Alcides* Ven. *Antro* Rom. F. *exardet* vel *exarsit et atro Felle dolor :* malebat Dorvill., nec male; etsi durior illa structura, duplici auferendi casu juxta apposito, non infrequens est. — *Furiis*, per furias, iram. — 220. *Arma* sunt ipsa clava, de qua seqq.

Turbatumque oculis : fugit ilicet ocior Euro,
Speluncamque petit; pedibus timor addidit alas.
Ut sese inclusit, ruptisque inmane catenis
Dejecit saxum, ferro quod et arte paterna
Pendebat, fultosque emuniit objice postes;
Ecce furens animis aderat Tirynthius, omnemque
Accessum lustrans, huc ora ferebat et illuc,
Dentibus infrendens : ter totum fervidus ira
Lustrat Aventini montem; ter saxea tentat
Limina nequidquam; ter fessus valle resedit.
Stabat acuta silex, præcisis undique saxis,
Speluncæ dorso insurgens, altissima visu,
Dirarum nidis domus opportuna volucrum.
Hanc, ut prona jugo lævum incumbebat ad amnem,
Dexter in adversum nitens concussit, et imis
Avolsam solvit radicibus; inde repente
Inpulit : inpulsu quo maxumus insonat æther,
Dissultant ripæ, refluitque exterritus amnis.
At specus et Caci detecta adparuit ingens
Regia, et umbrosæ penitus patuere cavernæ.

226. *Ferro et arte paterna*, catenis ferreis a Vulcano elaboratis suspensum erat saxum, quod demisit, et aditum obstruxit, *postes fultos emuniit*, ornate pro muniit fores, *objice*, saxo illo objecto pro obice : quod idem versu 231 *saxea limina*. Catenas ferreas ab usu istius sæculi alienas bene temperavit poeta, adjecta artis Vulcani memoratione.

236. *Impendebat* tert. Rottend. *in amnem* Rufinian. in Schem. — 236, 237. Stabat saxum, sed prominens, πρηνὲς, ἐπιῤῥεπὲς, in tergo antri versus Tiberim, et in ripa fluvii ita situm, ut ad lævam ei amnis esset; amni ex adverso, ita ut a dextra ripa ei esset, stetit Hercules, et saxum labefactavit, ita ut illud in amnem prolaberetur. — 238. *Advolsam* Medic. *evulsam* Leid.; conf. III, 575. *Volvit* tert. Mentel. *solidis radicibus* Parrhas. — 239. *Impulso* Mentel. alter. *Intonat* aliquot Pier. et Heins.; et sic editum a Cuninghamo. *Aer* Ven.

242. *P. catervæ* Gothan. sec. Non placet repetita in binis versibus vox *penitus*. Priore loco *late* non male substituebat Schrader. — *Regia*, ut de Æoli antro *aula* lib. I, 140 Serv.

Non secus, ac si qua penitus vi terra dehiscens
Infernas reseret sedes, et regna recludat
Pallida, dis invisa; superque inmane barathrum
Cernatur, trepidentque inmisso lumine Manes.
» Ergo insperata deprensum in luce repente,
Inclusumque cavo saxo, atque insueta rudentem,
Desuper Alcides telis premit, omniaque arma
Advocat, et ramis vastisque molaribus instat.
Ille autem, neque enim fuga jam super ulla pericli,
Faucibus ingentem fumum, mirabile dictu,
Evomit, involvitque domum caligine cæca,

243 sqq. Ex Iliad. υ, 61 sqq. esse adumbratos versus, monitum satis post Macrob. V, 16. Illud addam: Homerica esse longe graviora, quod ibi inter effectus pugnæ deorum numeratur hoc, quod Maro tantum in comparatione posuit. Minus autem mirationem faciunt ea, quæ in comparatione memorata sunt, quam quæ de ipsa re memorata, tanquam effecta, prædicantur. Petiit e nostro Statius Theb. VII, 815 Amphiarao a terra hausto: *ecce alte præceps humus ore profundo Dissilit, inque vicem timuerunt sidera et umbræ.* — 245. *Dis invisa*, argutatur Burmannus post Ruæum et alios, dum interpretatur non visa, ut *invisus* l. II Æn. 574. Sed in loco Homerico, quem poeta expressit, v. 65, satis manifesta sunt οἰκία — τά τε στυγέουσι θεοί περ h. *abhorrent, aversantur*, δεδοίκασι. *Super* pro desuper. — 246. *Trepident* Heins. e codd.; vulgo *trepidant,* quod Rom. quoque exhibet: recte, si quid video, modo *que* absit. Abest etiam a Rom. et aliis *que*. Equidem *trepidant inmisso*, quod olim erat, præferam. Verum piget mutare quæ incerta sunt et lubrica.

248. *Insueta paventem* cod. ap. Pier. Sed *rudens* est ἐπιβρωμώμενος, ut ap. Callim. in Del. — *Insueta rudentem*, insolito et horrendo more vociferantem. Comparat Ernesti τὸ ἐπιβρωμᾶσθαι ap. Callimach. in Del. 56. Frequens et obvius apud poetas usus vocum talium a clamore animalium traductarum, quem illustrare nihil attinet. *Molaribus* simpl. pro grandibus saxis; sic μύλακας Iliad. μ, 161; et *rami* quoque pro stipitibus et truncis. Non de clava cogitandum erat, post molares. Ovidius l. c. Fast. I, 570 *Remque ferox* saxis stipitibusque *gerit.* — 251. *Super u. p. est* vulgo legebatur. Ejecit *est* Heinsius secundum codd. suos et Pierii. *Fuga nunc super illa* Diomedes lib. I. ap. Heins. *super illa* Leid. *super illa dabatur* alter Menag.

Prospectum eripiens oculis, glomeratque sub antro
Fumiferam noctem commixtis igne tenebris.
Non tulit Alcides animis, seque ipse per ignem
Præcipiti injecit saltu, qua plurimus undam
Fumus agit, nebulaque ingens specus æstuat atra.
Hic Cacum in tenebris incendia vana vomentem
Corripit in nodum complexus, et angit inhærens
Elisos oculos, et siccum sanguine guttur.
Panditur extemplo foribus domus atra revolsis;
Abstractæque boves, abjuratæque rapinæ
Cœlo ostenduntur, pedibusque informe cadaver
Protrahitur : nequeunt expleri corda tuendo
Terribilis oculos, voltum, villosaque setis
Pectora semiferi, atque exstinctos faucibus ignis.
Ex illo celebratus honos, lætique minores

256. *Animis*, præ ira. *Undam :* Georg. I, 472 *Vidimus undantem ruptis fornacibus Ætnam.*— Ornate omnia : *nebulaq.* *i.* pro, qua parte specus densissimus est fumus; ut *mare, ignis*, æstuat, sic nunc *fumus.* — 259. *Sic* duo Burmann. *Moventem* Goth. tert. cum tert. Mentel., quod mire blandiri vidi viro docto, qui recte observabat, *vomere* jam antecessisse, *moventem* autem esse exquisitius et proprium in tali re poetarum verbum. *Novantem* alter Hamburg. — 260, 261. Elidit fauces Caci arto brachiorum nodo constricti : ita ut elidantur oculi; more Herculis, quo leo et Antæus fuere occisi : quem deseruit Propert. IV, 9, 15 (ubi quoque triceps Cacus) cum Ovid. I Fast. 576, ubi clava interimitur Cacus. (cf. Spencius Polymet. p. 123.) *In nodum* doctius quam nodo, per nodum. *Complexus corripit* ornate pro complectitur. — 263. *Abjuratæ rapinæ ;* respicit epitheton rem supra non memoratam, sed intellectu facilem : Cacum perjurio negasse se boves apud se habere. — 265. Conf. Iliad. χ, 369 sqq. de Hectore. Exhibent rem duo numi maximi moduli ex ære nobilissimi : alter Antonini Pii, alter M. Aurelii. Pii numus alius est, in quo Hercules ipse ad aram maximam sacrificans exhibetur; et tertius cum Hercule epulum, quod instituerat, celebrante. Occurrunt apud numographos, tum ap. Eckhel. in Doctrina num. vol. VII, p. 29 sq.

268. *Celebratur* pars Heins. codd. *servatur* Bigot. *servatus* Goth. tert. *Honor* ex Prisc. Burm. — Hinc sacrum celebrari cœpit, quod posteri traditum servarunt,

Servavere diem, primusque Potitius auctor,
Et domus Herculei custos Pinaria sacri.
*Hanc aram luco statuit, quæ Maxuma semper
*Dicetur nobis, et erit quæ maxuma semper.
Quare agite, o juvenes, tantarum in munere laudum,
Cingite fronde comas, et pocula porgite dextris,
Communemque vocate deum, et date vina volentes. »

ita ut adhuc anniversarium sollenne agamus.—269 sq. cf. sup. ad v. 193 sqq. Narrata res a Liv. I, 7 et IX, 29, ubi conf. Interpretes; Dionys. I, 39; Prop. IV, 9, 67, 68; Tac. Ann. XV, 41. *Custos*, antistes, quæ curaret sacrum. Aliis a fabulis Macrob. III, 6 hæc repetiit. Inversa autem oratio pro: Potitius et Pinarius; seu Potitii et Pinarii. De iis v. loca laudd., ut et de Ara Maxima. In eodem sacro, *capite* erant *aperto*, qui sacra faciebant; unde mox 274. 277 coma frondibus cingitur; Liv. I, 7 *sacra diis aliis Albano ritu, Græco Herculi*, *ut ab Evandro instituta erant*, *facit Romulus*; sic quoque Strabo V, pag. 352 B (p. 230): caussam afferunt apud Macrob. III, 7 extr. vel quod Græco ritu sacrum factum (v. Liv. l. I, 7 et Strab. V, p. 352. B. C.), vel quod signum Herculis capite operto esset, sc. exuviis leonis; ne quis adeo in æde dei habitum ejus imitaretur. At Romanorum mos erat in sacris *velato* esse *capite*: cujus moris originem a poeta expositum vidimus Æn. l. III, 403 seqq. — 270. *Sacris* Roman. Jo. Marius Matius ap. Heinsium distinguebat post verba: *custos Pinaria sacri*, ut seqq. *statuit* ad ipsum Herculem referatur, quem alii aram maximam dedicasse aiunt; conf. Ovid. Fast. I, 581; Liv. I, 7. Equidem cum versu 270 finiendam arbitror sententiam, et versus 271, 272 ejiciendos tanquam commentitios et alterum ex altero procusum. Nihil potest esse jejunius et poeta magis indignum quam: *quæ maxima semper Dicetur nobis, et erit quæ maxima semper.* — 272. Hic versus aberat a pr. m. Mentel. pr. et Rottend. sec. at in Leid. finiebatur post *erit*. Markland. ad Stat. III Silv. I, 9 resecabat hemistichium: *et erit quæ maxuma s. Et erit quoque* Parrhas.

273. *Tantarum in munere laudum.* Non assequor interpretes, nec Burmannum, qui l. V, 652 huc vocat, ubi *munus* pro sacro positum est. *Laudes* dicuntur poetis pro virtutibus et strenue factis: ergo *in munere laudum* erit in honorem tanti facinoris, quo de nobis meruit Hercules: conf. sup. 185 sq.—274. Sequitur locus de libatione. *Porgite*, non ut alter alteri ex ordine poculum præbeat, aut omnibus famuli; sed quod libatio fit manu exporrecta, et prolato

Dixerat : Herculea bicolor quum populus umbra
Velavitque comas, foliisque innexa pependit;
Et sacer implevit dextram scyphus : ocius omnes
In mensam læti libant, divosque precantur.
Devexo interea propior fit vesper Olympo;
Jamque sacerdotes, primusque Potitius ibant,
Pellibus in morem cincti, flammasque ferebant.
*Instaurant epulas, et mensæ grata secundæ

poculo. Mox idem : *date vina. Communem deum* Trojanis et Arcadibus, communi fœdere junctis, hospitibus et amicis. v. vss. 172, 173, 174. Sic accipiendum cum Donato. Aliena multa cumulant Servius et interpretes : sic XII, 118 *Rutulique viri Teucrique—In medioque focos et dis communibus aras Gramineas* parabant. — 276, 277. Caput cinxit *populea* corona : quod *populus Alcidæ gratissima*, et quidem alba; hoc norunt omnes. *Bicolor* tamen, variante scilicet candore in foliorum frontibus et tergis. Populo successit usus lauri in sacro Herculis. v. Serv. ; Macrob. Sat. III, 12; et Cerda. — 278. *Scyphus* proprie h. l. dictus, in re Herculi sacra : notante Macrobio V, 21. — 279. *In mensa* aliquot apud Burmann. cum Goth. sec. Apud Macrob. III, 11 est censura versus : *In mensam libant*—in hoc errasse Maronem *quum non in mensam, sed in aram, secundum morem libare debuerint.* Vindicat poetam alius vir doctus ibidem, et fuit alius mos Romanorum, alius Græcorum, saltem ætatis heroicæ.

280. *Devexo Olympo;* cœlo, circumacto motu diurno, inclinante se, ut II, 250 *Vertitur interea cœlum.* — 283. Necesse est, si verborum sententias explores, fuisse morem sacrorum, ut sub vesperam sacrum instauraretur, ignis in ara accenderetur a sacerdotibus; utque tum crematis victimæ partibus aliæ in epulis sacris apponerentur, inde saltatio religiosa cum cantu fieret ad aram. Hæc et sqq. ad mensas secundas, atque adeo ad bellaria, convivantium referunt interpretes : quod pro temporum heroicorum ratione nullo modo fieri posse arbitror, inprimis libatione modo facta. Religiosum rite describi in aperto est, quo ignis in ara instauratur, et circum aram saltatio cum hymno instituitur. Certe sacerdotes *flammas ferebant — Tum Salii ad cantus incensa altaria circum* saltant. Ergo et reliqua eodem referenda, et inter instauratum saltem sacrum epulas quoque instauratas fuisse dicendum, quas easdem inusitato more per *mensam secundam*, seu *mensæ secundæ dona* declarat. Fatendum tamen, et hac et quavis alia tentata ratione vers. 283, 284 nec sensu nec structura satis con-

*Dona ferunt, cumulantque oneratis lancibus aras.
Tum Salii ad cantus, incensa altaria circum,
Populeis adsunt evincti tempora ramis;
Hic juvenum chorus, ille senum; qui carmine laudes
Herculeas et facta ferunt: ut prima novercæ
Monstra manu geminosque premens eliserit anguis;
Ut bello egregias idem disjecerit urbis,
Trojamque, OEchaliamque; ut duros mille labores

grnere : etiamsi dixeris, antiqui sacri morem a poeta describi, qui nonnulla singularia habuerit : ita *pellibus in morem cincti.* Ergo ex vita antiqua, qua pellibus incincti esse solebant homines, mansit hic mos sacri in Lupercis; uti 285 Salii huic sacro adhibiti sunt. — *Oneratis lancibus* ad turis copiam refert Cerda : sane tus etiam lance apportabatur, non modo acerra. conf. Ovid. IV, Pont. 9, 33. Servius exta h. l. lancibus apponi ait: idque sequi præstat. Ita dum exta cremantur in ara, epulæ interea instaurantur. *Instauratas epulas* supra vidimus l. VII, ubi crustis jam comesis Æneas vers. 133 *Nunc pateras libate Jovi,* et 146 *Certatim instaurant epulas :* quod ad solam libationem spectare videtur : sicque Odyss. ε, 388 sq., ubi Nestor de sacro domum redux assidet cum suis et libationem facit : sed nullas epulas secundas.

285. *Salii* apud Romanos Martis erant sacerdotes ex Numæ instituto, ut creditum fuit. At h. l. poeta Herculi Salios assignat, quandoquidem in vetere Latio Saliorum nomen commune sacerdotum fuisse videtur, a saliendo; omnis enim olim res sacra cum tripudio et cantu conjuncta erat. conf. Serv. Hæserant in hoc jam veteres. v. Macrob. Sat III, 12. Chorus h. l. est περιβώμιος et ἐγκύκλιος, ut docte observat Bottiger supra laudatus; et carmen dixeris esse ὑπορχηματικόν. De populea corona v. ad vers. 276. Illud quoque notabile, quod Salii seniores et juniores memorantur.

288. *Fata* duo Burm. *Ferant* illatum erat ab Heinsio e libris; alii cum edd. *ferunt :* haud dubie verius; est enim pro : *ferunt illi,* h. e. efferunt, celebrant. Retinuit quoque hoc Cuningham. — Observandum artificium poetæ, quo oratio variatur et invertitur, una notione subjecta : tu occidisti, tu prostravisti *OEchaliam :* quo nomine urbes fuere Messeniæ, Thessaliæ et Eubœæ : ad hanc Eubœæ OEchaliam referunt fere Tragici, quod de expugnatione ab Hercule facta narrari solet, denegata a patre Euryto Iole. v. de his ad Apollod. Not. pag. 439, 480 et ad Homerum, Il. β, 596, 730. — 291. *OEthaliam*, *OEtaliam*, *Ethaliam*, *Æthaliam*, *Echaliam*, *OEiam,* monstra lectionum : et

Rege sub Eurystheo, fatis Junonis iniquæ,
Pertulerit. « Tu nubigenas, invicte, bimembris
Hylæumque Pholumque manu; tu Cresia mactas
Prodigia, et vastum Nemea sub rupe leonem;
Te Stygii tremuere lacus, te janitor Orci
Ossa super recubans antro semesa cruento;
Nec te ullæ facies, non terruit ipse Typhœus,
Arduus, arma tenens; non te rationis egentem
Lernæus turba capitum circumstetit anguis.

mox *Aritheo*, *Euricto*. *Et duros* Rom. Macrob. VI Sat. 6 et duo Heins. *Eduros* Medic. *ut durus* Bigot. et Goth. tert. — *Labores* conf. Il. θ, 393; τ, 133; Od. λ, 620.—292. *Fata Junonis* infestæ aiunt esse voluntatem : sic Serv. et alii. Accipio de fatis, quæ Junonis odium fecerat. Fatale enim erat, ut Hercules ad explendam Junonis iram tot labores perferret, ita ut ne Jupiter quidem iis exsolvere ac liberare valeret. Sic IX, 135 *Sat fatis Venerique datum.*

293. Suavis et jam Macrobio VI, 6 med. observata conversio in secundam personam hoc loco, qua docti poetæ haud raro utuntur, ut Horat. II Carm. 19, 13 *Tu flectis amnes;* etiam recentiores : videas v. c. Milton. *P. L. B. IV,* 1720 sqq. *Nubigenas Hylæum Pholumque* Centauros v. Georg. II, 456, 457; ad hos et ad seqq. conf. Apollod. II, 5, 4 seqq. *Cresia prodigia*, τέρας, taurus Cnossius : quem vivum ad Eurystheum adduxisse narratur. Ergo *mactas* solito more ita posuit, ut, etsi de uno tantum proprie dictum, pluribus membris esset accommodatum, aut aliam fabulam sequutus est.

296, 297. Descensu Herculis ad Orcum facto, ut Cerberum adduceret, Iliad. θ, 368; Odyss. λ, 622. — 298. *Facies*, monstra, quæ in inferis occurrebant. Æn. VI, 285 sqq. *Hydra Lernæa* jam ibi commemorata : nunc *Typhœus* additur, quem in Tartarum fulmine detrusum ediderat quoque Hesiod. Θεογ. 853 sqq. 867. Orionem in inferis collocavit Homerus Odyss. λ, 571 et sqq. Ad communem autem interpretum morem jungimus vss. 298, 300 cum antecedentibus. Alioqui, si sententias et facta sejungas, alterum ad pugnam deorum cum Gigantibus, quibus Typhœum accensere solent poetæ, alterum ad hydram Lernæam apud Nemeam occisam referri poterat : ut confundantur Hercules illæ antiquæ religionis et Thebanus Hercules; quod nec sine exemplo fieret. — 299. *Arduus* præclare adjectum; stans enim erectus vasta corporis specie terrere poterat ille : *rationis egen-*

Salve, vera Jovis proles, decus addite divis,
Et nos, et tua dexter adi pede sacra secundo!»
Talia carminibus celebrant; super omnia Caci
Speluncam adjiciunt, spirantemque ignibus ipsum.
Consonat omne nemus strepitu, collesque resultant.
  Exin se cuncti divinis rebus ad urbem
Perfectis referunt. Ibat rex obsitus ævo,
Et comitem Ænean juxta natumque tenebat
Ingrediens, varioque viam sermone levabat.
Miratur, facilisque oculos fert omnia circum
Æneas, capiturque locis; et singula lætus
Exquiritque auditque virum monumenta priorum.
Tum rex Evandrus, Romanæ conditor arcis :
« Hæc nemora indigenæ Fauni, Nymphæque tenebant,
Gensque virum truncis et duro robore nata :
Quis neque mos, neque cultus erat; nec jungere tauros,

tem, consilii inopem, de ἀμηχανία, ἀπορία, ex pavore : h. e. terrore perculsum. — 301. *Deus addite* Parrhas. — 302. *Dexter,* adsis propitius. — 304. *Spirantem ignibus*, doctius quam ignes exspirantem.

307. *Rex obsitus ævo :* ut alias *gravis* de magna copia, *oppressus, obrutus, gravis ætate.* cf. Burm. — 308. *Trahebat* pro var. lect. pr. Hamb., ut Æn. II, 457; unde huc venisse probabile mihi fit. — 309. *Ingrediensque viam vario s.* Ven. *Levabant* Hugen. a m. sec. et Schol. Statii ap. Burm. *Lavabat* Rom. — 310. *Faciles* epitheton ornans, mobiles, vagos oculos, volubiles.

314 sqq. Egregius locus, quo antiquus Italiæ status describitur. *Indigenæ Fauni Nymphæque* non modo ἐγχώριοι, sed et αὐτόχθονες, αὐθιγενεῖς, scilicet designantur Genii locorum. Suaviter autem poeta extulit hoc : Loca circa Tiberim olim vastities obtinebat silvarum, per quas feri homines palabantur. *Truncis et duro robore nata* pro truncis roborum; *nata*, ut probabile fit, loquendi et fingendi forma ex more agrestium hominum truncos arborum inhabitandi. v. Serv. cf. Stat. IV Theb. 276 sqq. etsi non adeo subtiles in his loquendi formis fuere prisci homines; nam etiam e saxis natos dixere; et intra paucos versus apud Hesiod. O. et D. 143 sq. est γένος ἀνθρώπων χάλκειον, ἐκ μελιᾶν, ἀδάμαντος ἔχον θυμόν. At quæ mox iterum ex ære memorantur, vss. 150, 151, ab interpolatione profecta esse videntur. — 316. *Neque jungere* aliquot Pier. —

Aut componere opes norant, aut parcere parto;
Sed rami atque asper victu venatus alebat.
Primus ab ætherio venit Saturnus Olympo,
Arma Jovis fugiens, et regnis exsul ademtis.
Is genus indocile, ac dispersum montibus altis
Composuit, legesque dedit, Latiumque vocari
Maluit, his quoniam latuisset tutus in oris.
Aurea quæ perhibent, illo sub rege fuerunt
Sæcula : sic placida populos in pace regebat :
Deterior donec paullatim ac decolor ætas,
Et belli rabies, et amor successit habendi.
Tum manus Ausonia, et gentes venere Sicanæ;

317. *Haud* Burm. *nec* Serv. ad Æn. I, 374. *Et parcere* alter Hamb. *Partis* Leid. *rapto* Medic., sed in litura. *Gnorant* Mentel. pr. — *Mos*, certum vitæ institutum, lex quædam vivendi; τεθμός. Præclare autem mitior vitæ cultus declaratur his : *componere opes et parcere parto*, τὸ συγκομίζεσθαι καὶ ταμιεύεσθαι, quibus feros homines assuefacere difficillimum est. Conferant erectioris indolis juvenes Lucretianos versus lib. V, 951 sqq. in iisque 956. — 318. *Rami* h. fructus arborum. Porro jung. *asper victu*, non *alebat victu*. Est venatus, qui asperum victum præbet, h. non nisi labore et molestia parandum.

319. Antiquus mythus de Saturni fuga in has terras, ductus, ut videtur, ex etymologia voc. *Latii* a *latendo*. *Saturnus* tamen numen Latinorum patrium, forte a *satu*, seu satione rerum, inprimis frugum. Sed comparatus ille cum *Crono* fabulas Græcorum in se derivandi opportunitatem dedit. Contra Ausonum, adeoque Aboriginum, et Latinorum religiones videntur fuisse valde simplices. — 321. *Indocile;* Serv. pro indoctum; malim pro fero et agresti accipere. — 322. *Leges dedit,* h. mores et instituta; cf. VII, 203, 204. — 325. *Aurea sæcula* observa per *pacem* declarari. — 326. *Decolor ætas* respectu auri, colore vitiato, dum ærea vel ferrea ætas succederet. — 328. *Manus Ausonia*, Ausones, præclare Heins. reposuit ex Medic. Gud. et Ven. a m. sec. cum Romano. Vulgo cum Servio : *m. Ausoniæ.* — *Manus Ausonia*, Ausones, quos Livius et alii vulgo Aborigines appellant. *Sicanos* autem memorat poeta, seu quod auctores habuit, qui et hos in Italiam venisse traderent; cum alias Sicanos a Liguribus ex Hispania pulsos in Siciliam trajecisse narratum sit; seu quod *Sicanos* cum *Siculis* confundit, quos loca inter Tibe-

Sæpius et nomen posuit Saturnia tellus :
Tum reges, asperque inmani corpore Thybris;
A quo post Itali fluvium cognomine Thybrim
Diximus; amisit verum vetus Albula nomen.
Me pulsum patria, pelagique extrema sequentem,
Fortuna omnipotens et ineluctabile fatum
His posuere locis, matrisque egere tremenda
Carmentis nymphæ monita, et deus auctor Apollo. »
  Vix ea dicta; dehinc progressus, monstrat et aram,
Et Carmentalem Romano nomine portam
Quam memorant, nymphæ priscum Carmentis honorem,
Vatis fatidicæ, cecinit quæ prima futuros

rim et Lirin tenuisse constat, etsi alii in inferiore Italia, Œnotriorum sede, eos memorent; unde illic ab Ausonibus et Pelasgis, hic ab Opicis, qui et ipsi ex Ausonum genere fuere, exturbati in Siciliam trajecere. *Saturnia tellus* proprie ita dicta fuit in clivo Capitolino ad Tiberim; *clivus Saturnius* is olim dictus : Dionys. I, 34. Poetis inde nomen pro Latio et pro Italia frequentari cœpit. Etiam reliqua Italiæ nomina a certis tractibus, quibus ab origine propria erant, ducta sunt. Ipsum *Italiæ* et *Œnotriæ* nomen, primo ad sola loca circa sinum Lameticum spectabat. — 330. Sumsit et hoc poeta de Tiberi ex multis aliis commentis super nomine Tiberis; v. Serv. ad h. l., cf. Cerd., Cluver. et alios.

333. *Pelagi extrema*, mare ultimum, longinquum, saltem ex sensu et notione priscæ Græciæ, cui occidens inter terras ignotas et invisas erat.

337. *Aram* Carmentis seu Carmentæ, quam se vidisse testatur *sub portam Carmentalem* Dionys. lib. I, 32, ad radices Capitolii. — 338. *Portam* per appositum *honorem nymphæ Carmentis, vatis fatidicæ.* — 339. *Memorat* Goth. sec. *Primum C.* Oudart., ex interpretatione, arbitror. Interpunctione refeci locum : *Et Carmentalem Romano nomine portam Quam memorant, nymphæ priscum Carmentis honorem, Vatis fatidicæ.* Apposita sunt : *portam — honorem nymphæ Carmentis.* Antea interpungebatur sic : *Et C. — portam : Quam memorant nymphæ priscum Carmentis honorem Vatis fatidicæ.* Ita frigebat totus hic versus, ut eum expungere mallem : expeditior enim fuisset oratio : *Et Carmentalem Romano nomine portam Vatis fatidicæ.*—340, 341. Ingeniose hæc a poeta intexta sunt, ex instituto præcipitandi Æneidis argumentum per vaticinia. Sententiam hanc Maronis ornavit

Æneadas magnos, et nobile Pallanteum.
Hinc lucum ingentem, quem Romulus acer Asylum
Rettulit, et gelida monstrat sub rupe Lupercal,
Parrhasio dictum Panos de more Lycæi.
Nec non et sacri monstrat nemus Argileti,
Testaturque locum, et letum docet hospitis Argi.
Hinc ad Tarpeiam sedem et Capitolia ducit,
Aurea nunc, olim silvestribus horrida dumis.
Jam tum relligio pavidos terrebat agrestis
Dira loci; jam tum silvam saxumque tremebant.

Ovid. Fast. I, 475 sqq. 515 sqq. Propert. IV, 1 et jam Tibull. II, 5, 19 sq., ille ex sua, hic ex Sibyllæ persona. *Pallanteum* Palatium. cf. sup. v. 54.

342—344. *Lucum— Asylum* cf. Liv. I, 8; Dionys. II. 15. *Rettulit* est, appellavit. Male aliter Servius et alii. *Lupercal* sub monte Palatino, cf. Liv. I, 5; Dionys. I, 32. — 344. *Parnasio* Rom. *de monte* Bigot. et Goth. tert. Sicque emendabat Jo. Schrader., fundo emendationis in Ovidio quæsito: Fast. II, 423, *Quid vetat Arcadio ductos a monte Lupercos? Faunus in Arcadia templa Lycæus habet.* Ita erit: *Lupercal dictum de monte Panis Lycæi Parrhasio;* quæ non bene conveniunt. Sane *montem Parrhasium* putes esse debere τὸ ὄρος Παῤῥάσιον. At nunc erit dictum pro Arcadico. *Lycei* male excusum a Burmanno. Est urbs Arcadiæ Λύκαια et ὄρος Λύκαιον, vide vel Pausan. VIII, 2 et 38. At τὸ Λύκειον (scil. ἱερὸν) in quo gymnasium, et περίπατος, Atheuis, et Apollo Λύκιος. — *Dictum Panos Lycæi* Lupercal, nomen gerens Panis Lycæi, quasi is a λύκος, *lupus*, dictus sit: prava nonnullorum etymologia: quum verius ab urbe et monte Arcadiæ Lycæo ductum sit nomen. *De more Parrhasio*, h. Arcadico; ad exemplum Panis Lycæi nomine ab Arcadibus ducto.

345, 346. *Nemus Argileti* sub Capitolio, ut docent Donatus et alii auctores de urbe Roma. *Testatur* simpl. pro monstrat. *Hospitis Argi;* adoptavit poeta veterem fabulam de Argo hospitio ab Evandro excepto, et, eo inscio, ab Arcadibus cæso. Quis ille fuerit, varia erat fama. vid. Serv.

347—354. Locus splendidus de Capitolio, in quo τὸ εὐφαντασιῶδες in signis futuræ majestatis loci in promtu est sentire. — 348. *Aurea nunc, olim.* Similis comparatio temporum et conditionis in Capitolio sæpius occurrit. v. loca ap. Cerdam; inprimis Propert. IV, 1 et Tibull. II, 5, 23 sqq. tum et in aliis Urbis partibus, ut inf. 360, 361. *Aurea* simpliciter esse multo auro ornata, nemo dubitet. Sic *aurea Roma.* — 350. *Dira*, magna,

« Hoc nemus, hunc, inquit, frondoso vertice collem,
Quis deus, incertum est, habitat deus; Arcades ipsum
Credunt se vidisse Jovem, quum sæpe nigrantem
Ægida concuteret, dextra nimbosque cieret.
Hæc duo præterea disjectis oppida muris,
Relliquias veterumque vides monumenta virorum.
Hanc Janus pater, hanc Saturnus condidit arcem :

admirabilis : Serv.; scilicet ea, quæ dira sunt, horrorem incutiunt, qui idem ex religione, seu specie augusta et religiosa loci sanctitate venire solet. — 354. *Sæpe* alieno loco positum meminimus et alibi occurrere : ut statim Ge. I, 354 *quid sæpe videntes* — et alibi. Mutavi interpunctionem, quam miror nemini moram fecisse. Vulgo : *quum sæpe nigrantem Ægida concuteret dextra, nimbosque cieret.* Quis, quæso, clipeum, si ægis pro clipeo est, *dextra* vibret? Scilicet jungenda sunt : *quum Ægida concuteret, dextra nimbosque cieret.* Læva vibrat ægidem, dextra autem jaculatur fulmina. Poterat saltem Servius monere : *dextra nimbosque cieret, et de dextra fulmina commoveret.* Wakefield præfert antiquam interpunctionem, et simul ægidem pro thorace accipit, qui quomodo dextra concutiatur, non intelligo. — *Ægis* h. l. clipeus sine controversia; quum alibi ambiguum sit, de thorace, an de clipeo, seu Jovis, seu Palladis, accipienda sit; cf. inf. ad 435. Hæc Jovis ægida incutientis species manifeste ex Homero est adumbrata : Iliad. δ, 167 de Trojæ excidio Ἔσσεται ἦμαρ, etc. Ζεὺς δέ σφιν Κρονίδης — Αὐτὸς ἐπισσείησιν ἐρεμνὴν αἰγίδα πᾶσιν, Τῆσδ' ἀπάτης κοτέων· ergo de irato Jove, ad incutiendum terrorem vibrante ægidem ante ora Trojanorum; ut alias heroes fulgentem ære et radiantem sole clipeum quatiunt, et ingerunt oculis hostium. Similiter Jupiter fugat Achivos Iliad. ρ, 593 καὶ τότ' ἄρα Κρονίδης ἕλετ' αἰγίδα θυσσανόεσσαν Μαρμαρέην, Ἴδην δὲ κατὰ νεφέεσσι κάλυψεν, Ἀστράψας δὲ μάλα μεγάλ' ἔκτυπε, τὴν δ' (ægidem) ἐτίναξε. Νίκην δὲ Τρώεσσι δίδου, ἐφόβησε δ' Ἀχαιούς. Simili modo h. l. Jupiter ægidem concutit et fulminat; et alterum quidem facit læva, fulmen jacit dextra. Pro fulmine posuit adjunctum *nimbos;* et propter hos ægis *nigrans,* nube nigra et caliginosa per tempestatem inducta.

355 — 358. Habet nescio quid religionis veneranda hæc antiquitas ruinæ duorum antiquissimorum oppidorum, quam hospiti suo monstrat Evander. Attemperatum et hoc ad famam veterem de *Janiculo* et *Saturnia,* duobus antiquis oppidis in montibus Janiculo et Capitolino, olim Saturnio dicto; v. Varro de L. L. IV, 7.

Janiculum huic, illi fuerat Saturnia nomen. »
Talibus inter se dictis ad tecta subibant
Pauperis Evandri, passimque armenta videbant
Romanoque foro, et lautis mugire Carinis.
Ut ventum ad sedes : « Hæc, inquit, limina victor
Alcides subiit; hæc illum regia cepit.
Aude, hospes, contemnere opes, et te quoque dignum
Finge deo; rebusque veni non asper egenis. »
Dixit, et angusti subter fastigia tecti
Ingentem Ænean duxit, stratisque locavit
Effultum foliis et pelle Libystidis ursæ.
Nox ruit, et fuscis tellurem amplectitur alis.

359 sqq. Etiam in his vetus simplicitas delectat, inprimis cum magnificentia serioris ætatis comparata. — 361. *Lætis* apud Schol. Horatii Cruqu. I Ep. 7, 48. *Latis cavernis* Parrhas. a m. sec. *cavernis* etiam Rom. — *Lautis Carinis*, qui in IV regione locus fuit ab Arcu inde Constantini inter Esquilias et Cœlium procedens, Pompeii, M. Antonii, aliisque magnificis sumtuosisque domibus ornatus; unde *lautæ* Carinæ. (Servius multa inepte cumulat.) — 362. *Ut ventum ad sedes*, Evandri domum in Palatino monte, seu Palatio, quod Pallanteum dixit poeta. — 364, 365. Nihil magnificentius his versibus dici potest. *Aude contemnere*, quasi rem arduam et difficilem : ita ut virtute opus sit animi ad expellendam mirationem divitiarum. Sic bene Serv. et Guell. *et te quoque dignum finge deo*. Compone te, mentemque informa, ad similitudinem numinis; h. fac, redde te similem Herculis in contemtu hoc inanis fastus. *Non asper*, non alienus, non infestus, adeoque non fastidiosus.

366 — 368. E more prisci ævi; conf. Odyss. ξ, 48; Orph. Argon. 1009. *Æneam ingentem* alius reddidisset per : inclinato capite subeuntem angustas fores. — 368. *Effectum* pr. Rottend. a m. pr. *Spoliis* Goth. tert., quod ipsum in mentem venisse video Jo. Schradero, ut sint ipsa pellis ursæ. *Libistridis* Ven.; Julius Sabinus : *vel legatur* Hybistidis (quod nihili esse arbitror), *ut a Sicilia* (in qua nulla Hybista est), *ut diximus in quinto* (ibi nihil tale occurrit), *vel ut sit a Libya*, — *si volumus intelligere* Libystidis, *Siculæ*, *ut Libystinus Apollo in Pachyno.* Fuit utique Apollinis Libystini templum in Pachyno. v. Macrob. I Sat. 17. Sed ab eo nomen ducere alienum est. Pro ἄρκτος Λιβυκὴ dictum Λιβυστὶς, ex Λίβυς. — De *Libystide ursa* v. ad lib. V, 37. Etiam imago Noctis v. 369 notabilis. Hinc Stat. I Achill. 620.

At Venus haud animo nequidquam exterrita mater,
Laurentumque minis et duro mota tumultu,
Volcanum adloquitur, thalamoque hæc conjugis aureo
Incipit, et dictis divinum adspirat amorem :
« Dum bello Argolici vastabant Pergama reges
Debita, casurasque inimicis ignibus arces,
Non ullum auxilium miseris, non arma rogavi
Artis opisque tuæ; nec te, carissime conjux,
Incassumve tuos volui exercere labores;

totis ubi Somnus inertior alis Defluit in terras, mutumque amplectitur orbem.

370 sqq. Qui sequitur locus, meo judicio, artis magis quam ingenii laudem habet. Nimis manifesta imitationis Homericæ sunt vestigia, simulque jejunæ copiæ, quæ fere imitationis studium prodere solet. Thetidis ad Vulcanum accessus, ut Achilli arma peteret Iliad. σ, multo majorem habet suavitatem ex simplicitate priscæ vitæ ibi adumbrata; habet etiam caussam multo magis idoneam; amiserat enim Achilles arma Patroclo detracta. Utinam præcederet saltem locus egregius lib XII, 87 sqq. de insignibus armis Turni : his ut divina arma opponerentur, erat, quod exspectabas. Nunc Venus adit maritum, eumque illecebris suis delinitum amoreque devinctum ad amplexus suos invitat. In quibus primum redhibitus est locus præstantissimus Iliad. ξ, 294 sqq., ubi Juno Jovem simili modo circumvenit; sed eo consilio, ut alto eum sopore opprimeret, ut inde pugnæ inter Achivos et Trojanos fortuna vices accipere posset. Hic vero Vulcanus v. 405, 406 obdormit, ut mox ante diem ad laborem evigilet. Idem a Venere ad somnum invitatur, quum jam precibus facilem se et paratum ostendisset. Illud vero nolim urgere, quod pro filio ex alio viro suscepto maritum rogat. Friget tamen multo magis aliorum imitatio, ut Stat. Theb. III, 262—317, ubi Venus Marti supplicat.

373. *Dictis divinum adspirat amorem;* addit τὴν χάριν, τὸ θελκτήριον, ut delinirent verba Vulcanum. Quod Lucretio est in simili loco dulcissimo : *tu suaves ex ore loquelas Funde*, l. I, 40. Burmannum vix quisquam hic probet, dum exponit : « quasi in ipso amplexu amorem anima et spiritu suo infunderet. » — 374. Jo. Schrader. malebat *quassabant :* quod sane magis proprie diceretur. — 375. *Debita :* potest ex seqq. *inimicis ignibus* adjungi : idque melius. Servius : fataliter ad exitium destinata. Ita vero adjungi fere aliquid solet : *fatis mihi debita tellus* Æn. VII, 120; *generi debita* III, 184; *sors ista senectæ Debita*

Quamvis et Priami deberem plurima natis,
Et durum Æneæ flevissem sæpe laborem.
Nunc Jovis imperiis Rutulorum constitit oris :
Ergo eadem supplex venio, et sanctum mihi numen
Arma rogo, genetrix nato : te filia Nerei,
Te potuit lacrimis Tithonia flectere conjux.
Adspice qui coeant populi, quæ mœnia clausis
Ferrum acuant portis in me excidiumque meorum. »
  Dixerat; et niveis hinc atque hinc diva lacertis
Cunctantem amplexu molli fovet : ille repente
Accepit solitam flammam, notusque medullas
Intravit calor, et labefacta per ossa cucurrit :

erat nostræ, XI, 165; mollius etiam *fata debita* dicuntur. Latet vero in hoc caussa, cur Vulcanum precibus tum non fatigaverit. — 379. *Natis;* solito more pro uno, Paride. — 381. *Rutulorum oris*; variat orationem, pro Latinis, a populo finitimo. — 382. *Venio et si non mihi n.* Goth. sec. ex literarum compendio; *nomen* Leid. Jo. Schrader conj. *et sanctum tibi nomen Arma rogo genetrix nato :* ut adeo jungenda sint : *genetrix sanctum tibi nomen.* An vero Venus Vulcano erit mater veneranda, quæ natum ex alio viro suscepit? Scil. morabatur virum doctum non animadversa omissio τοῦ *te.* Nam est : *rogo* (te,) *sanctum mihi numen, arma.* — Conf. Il. σ, 457. *Et* (te) *sanctum mihi numen Arma rogo;* non : *o sanctum mihi numen;* sed : *et rogo numen tuum mihi sanctum arma;* h. te, sed blandiore oratione effert, te, mihi semper venerandum, αἰδοῖον. — 383. *Neri* aliquot Pierian. et Heins. ac Burm., quod Cuningham. edidit; et sic Servius legerat, cujus locum saniorem exhibet Julius Sabinus. Sed male Servius factum putat ex *Neres, Neris,* abjecta *s;* nam *i* contracta est syllaba *ei,* uti Achilli, Ulyssi. Illud autem bene observatum, veteres *eus* extulisse *es,* Nereus, Neres, ut Achilleus, Achilles, Ulysseus, Ulysses. — 383, 384. Ut Thetis Achilli, sic Aurora Memnoni arma petierat apud poetas Cyclicos, inter quos Arctini Milesii Αἰθιοπὶς fuit. Sic Quinti Paralip. II, 454, ubi congressi Achilles et Memnon : τύπτον δ' ἀλλήλων — Ἀσπίδας ἃς Ἥφαιστος ὑπ' ἀμβροσίῃ κάμε τέχνῃ.
  387. *Niveis lacertis;* quippe dea λευκώλενος. Ornatius autem extulit Homericum ἀγκὰς ἔμαρπτε Il. ξ, 346; et mox vss. 388—392 versus Homericos ib. 294, 295, 296. — 390. *Calefacta* plerique Pier. et Heins., etiam Rom.; sed *labefacta* tuetur Medic. cum

Non secus atque olim, tonitru quum rupta, corusco
Ignea rima micans percurrit lumine nimbos.
Sensit læta dolis et formæ conscia conjux.
Tum pater æterno fatur devinctus amore :
« Quid caussas petis ex alto? fiducia cessit
Quo tibi, diva, mei? Similis si cura fuisset,

aliis, et Serv., haud dubie exquisitius. Proprie *mens* amore, cui restiterat, vel alio affectu impulsa, victa, dicitur *labascere* vel *labefieri;* nunc translatum ad ossa. — *Labefacta per ossa*, in quibus medulla liquefacta, soluta, consumta est. Lucretiana dictio. Proprie mens amore, cui aliquantum restiterat, impulsa, percussa, victa, *labefieri* dicitur. Sup. IV, 395 *magnoque animum labefactus amore.* Jam, quum labefacta solvantur, ruant, cadant : conf. Lucret. III, 599, 600, 601; I, 529, 530 : voc. synonymum habitum pro, solutus, diffluens. Itaque etiam *igni* quæ dissolvuntur et liquescunt, *labefactari* dicuntur Lucretio IV, 701 ; I, 493. — 391, 392. Præclare flammam amoris penetrantem medullas ossium comparat cum fulgure, vel fulgetro inter atras nubes errante, tractu ac sulco tenui, quem *rimam igneam ruptam* (proprie nubes rumpitur, sed sic sæpe poetæ) dixit : ea *percurrit nimbos*, nubes densas et atras, *lumine corusco.*

393. *Læta dolis.* Est sane δολοφρονέουσα Il. ξ, 329, sed ornate, læta successu doli et fraudis suæ. Sic IV, 128 *risitque dolis Cytherea repertis.* Sic et *formæ conscia*, sentiens, quam vim forma ad mariti animum nunc habeat. — 394. *Æterno amore*, potentius verbum quam, antiquo, pristino. Præivit Lucret. I, 35 *æterno devinctus volnere amoris.* — 395. Quid tam longe (Nonius : ex vetusto et antiquo) repetis argumenta, quibus me moveas? Aiunt Attium in armorum judicio ante oculos fuisse : *Cur cætera tam ex alto appetissis dissidia, Agamemnon ?* — 396. *Quid tibi* codd. Pier. Parrhas. *Quod t.* Rom. *Quæ tibi* Medic. a man. pr., quod Heinsius distinctione adjuvat. *Fiducia cessit? Quæ tibi, diva, mei similis si cura fuisset* Rottend. sec. *Quo tibi, vita,* solito inter amantes blandimento, inquit Burm., quod alienum a gravitate epica. *Si cura subisset* conj. Heins., ne bis in eandem vocem desinat versus. Atqui hoc studio fecisse dicam poetam, hic et alibi, ut sententia utraque tanto manifestiorem ex reciprocatione haberet vim ac veritatem (ἐνάργειαν). Alias, nec sup. II, 292 simili sibilo extulisset : *si Pergama dextra Defendi possent, etiam hac defensa fuissent.* Heinsius porro simili de caussa delere malebat versum sequentem. — 396, 397. *Similis si cura*

Tum quoque fas nobis Teucros armare fuisset;
Nec Pater omnipotens Trojam, nec fata vetabant
Stare, decemque alios Priamum superesse per annos.
Et nunc, si bellare paras, atque hæc tibi mens est,
Quidquid in arte mea possum promittere curæ,
Quod fieri ferro liquidove potest electro,
Quantum ignes animæque valent; absiste precando
Viribus indubitare tuis. » Ea verba locutus,
Optatos dedit amplexus, placidumque petivit

fuisset; si tale quid tibi cordi fuisset; si voluisses : etiam tum fieri potuisset, ut Teucris, h. Æneæ, vel Paridi, arma pararem. — 398, 399. Scilicet fata immutari non possunt, differri possunt : supra VII, 313 *Non dabitur regnis, esto, prohibere Latinis, Atque* immota manet fatis *Lavinia conjux; At* trahere atque moras *tantis* licet addere *rebus.* conf. Serv., qui notionem hanc ab Etruscis repetit : nimis docte, quum in Homericis obvia sit. — 400—403. *Quicquid curæ,* operæ, *possum promittere — animæque valent :* scil. promitto. Latet hoc ipsum in verbis : *absiste precando Viribus indubitare tuis,* ut hoc pro apodosi sit. Aliter extulit Homericum : Εἰ δύναμαι τελέσαι γε, καὶ εἰ τετελεσμένον ἐστί, h. *aliquid quod omnino perfici potest.* — 402. *Potest :* sic Romanus et Mediceus cum melioribus scriptis et edd. inde ab Aldd. Alii, ut et Erf., dum edd. nonnullis *potestur,* vide apud Ge. Fabricium et Pier., quod satis apparet sciolum aliquem ex Lucretio vel Ennio intulisse, ut dactylum in quinta sede haberet. Est tamen ἤλεκτρον. Depravatius Goth. tert. *præstatur.* — *Electrum* Homeri exemplo Odyss. δ, 72 docte posuit, tanquam exquisitius metalli genus, certa portione argenti auro admixta, quod etiam arte fingi potest. v. Plin. XXXIII, 4, s. 23. cf. Serv. — 403. *Ignes animæque* « spiritus, quo fabriles inflari folles solent. » Serv. Spiramentum explicat Macrob. I, So. Sc. c. 14, m. — 405, 406. *Fundi,* κέχυνται, fusi esse, dicuntur qui procubuere, jacent, recubant : v. c. *fusi per herbam.* Igitur *infusus gremio conjugis* Vulcanus *petivit soporem.* Tum junge, *petivit soporem per membra,* qui per membra diditur. Sic et sup. v. 30 *seram dedit per membra quietem.* Honestas orationis notabilis, et a multis passim notata; conf. Gell. IX, 10; sed ea sæculo Virgiliano debetur. Si talia miranda sunt, mirer potius verecundiam Homericorum versuum, qui pro illa ætate castissimi, et iidem ele-

Conjugis infusus gremio per membra soporem.
 Inde, ubi prima quies medio jam noctis abactæ
Curriculo expulerat somnum, quum femina primum,
Cui tolerare colo vitam tenuique Minerva
Inpositum, cinerem et sopitos suscitat ignis,

gantissimi sunt l. c. Il. ξ, 346 sqq. — 406. *In gremio fusus* Zulich. *infusum* aliquot Pier., Julius Sabinus et Probus cum Carminio (de quo v. Fabric. biblioth. med. et inf. Lat. h. v.) apud Serv. ex emendatione parum docta. Burmannus conjic. *placidusque petivit Conjugis infusum gremio per membra soporem;* quod nemini facile probabitur : sed Vulcanus *infusus gremio conjugis petivit placidum soporem per membra.*

407 sqq. Præclare ornata, et ad miserationem composita comparatio, cujus prima quasi stamina agnoscere licet, partim apud Homer., Il. μ, 433—435, partim ap. Apollon. IV, 1062 — 1066 (nam l. l. III, 291 sqq. perperam alii huc advocant). Si tamen quæras, quam opportuna illa h. l. intexta sit, fateor mihi aquam hærere. A media nocte expergefactus cubile relinquit Vulcanus : non tanti erat res, ut miris modis ornaretur. Apud Apollonium curæ Medeæ de salute sua sollicitæ comparationem melius admittebant. *Ubi prima quies — expulerat somnum*, « ubi a prima quiete evigilans circa mediam noctem, sensit omnem iterum obdormiscendi cupiditatem expulsam : alacriter e stratis ad opus surgit. » Burm. Surgit Vulcanus eo tempore, quo lanifica pauper ad lucubrandum surgit. — 408. *Explerant* ed. Masvic. *Quum femina* revocavit Heins. auctoribus optimis libris, inprimis Pierianis; alii *ceu femina.* Ita infertur comparatio : *ceu femina—cinerem et sopitos suscitat ignes* etc. : *Haud secus, nec segnior* Vulcanus surgit. Sed *primum* ita otiosum est, ut statim de lectionis veritate dubites. Verum uti in Heinsianis et Burmanniana interpungitur, plene scilicet ac perfecte post *natos*, v. 413, equidem omnino sententiarum nexum nullus assequor, ne grammaticum quidem. Itaque mediam stigmen posui ad finem versus 413, ut comparatio nulla sit, sed temporis mera designatio : *Inde, ubi prima quies—expulerat somnum, cum primum femina cinerem et sopitos suscitat ignes, — illo tempore ignipotens, haud secus, nec segnior, surgit.*—408, 409. Est Homeri γυνὴ χερνῆτις. *Tenuique Minerva* h. lanificio tenuem victum præbente, ut bene Serv. Minervam de oleo, quia ad lucernam nebat, Cerda accipiebat, nimis argute et exiliter. Neque hoc admittam ut *Minerva tenuis* sit *tenuis tela, tenue textum :* quod per se bene dictum esset. — 410. Recte post *Im-*

Noctem addens operi; famulasque ad lumina longo
Exercet penso, castum ut servare cubile
Conjugis, et possit parvos educere natos:
Haud secus ignipotens, nec tempore segnior illo,
Mollibus e stratis opera ad fabrilia surgit.
  Insula Sicanium juxta latus, Æoliamque
Erigitur Liparen, fumantibus ardua saxis:
Quam subter specus et Cyclopum exesa caminis
Antra Ætnæa tonant, validique incudibus ictus
Auditi referunt gemitum, striduntque cavernis

positum distinctum a Burmanno secundum Servium. Habet ista vox notionem necessitatis, quæ urget. Vulgo *impositum cinerem* jungitur; sic, *Cui tolerare* (sc. est, non, ut alii ap. Serv., mos est, placet) dure dictum, pro, quæ tolerat. — 412, 413. H. e. ut habeat, unde vivat honeste ipsa et nati, servata maritalis tori pudicitia, ut bene Cerda. — 413. ex Homerico l. c. ἵνα παισὶν ἀεικέα μισθὸν ἄρηται. —414. Illo tempore, haud secus nec segnior, surgit Vulcanus.

416 sqq. In his ad majorem elegantiam refinxit Homerica in quibus Vulcani officina in Olympo collocatur, Iliad. σ, v. 369. Quum poetæ veteres loca et insulas Vulcano assignassent, quæ subterraneis ignibus notabiles erant (exemplum in ipsa Lemno apud Homerum est), licuit poetæ unam ex Æoliis, vel Vulcaniis ponere, *Hieram* quam Vulcaniam, Ἡφαιστιάδα, appellat communi nomine, tanquam singulari, Liparæ proximam, monte mirabilem, qui nocturnas flammas evomit. Liparam, quæ et ipsa olim arsit (v. laudd. ad Auct. Mirab. Aud. c. 35; add. c. 37), Callimach. Vulcani officinam ediderat Dian. 46 sqq., ubi v. Spanhem., et sive hanc, sive Hieram sub νήσου πλαγκτῆς nomine Apollon. III, 42, ubi v. Schol. Vulcanum *Liparæum* Theocrit. Id. II, 133, 134 dixit: hic quidem omnium opportunissime, tanquam Siculus. *Erigitur*, ut alias, *surgit*, sita est, sed cum notatione montium. — 418. *Subtus* aliquot Pierii. *Exosa* Goth. sec. Jo. Schraderus emendaba. *exusta*: ut Ovid. IV Fast. 473. Cur tamen epico non alterum dicere licuit? quod et Silius maluit, XIV, 57 *exeso de vertice*, sicque alii. — 419. *Antra Ætnæa* simpl. pro ignivomis, quis dubitet, a similitudine? Aliena sunt, quæ de antris subterraneis inter Ætnam et Hieram continuatis suspicati sunt nonnulli. Ejusmodi acumen poeta noster non sequitur. — 420, 421. Ornati versus, forte nimis ambitiose. Comparari potest Callim. Del. 144; adde Dian. 55. *Referunt gemitum*; iterant sonum, h. re-

Stricturæ chalybum, et fornacibus ignis anhelat;
Volcani domus, et Volcania nomine tellus.
Hoc tunc ignipotens cœlo descendit ab alto.
Ferrum exercebant vasto Cyclopes in antro,
Brontesque, Steropesque, et nudus membra Pyracmon.
His informatum manibus, jam parte polita,
Fulmen erat; toto genitor quæ plurima cœlo
Dejicit in terras; pars inperfecta manebat.
Tris imbris torti radios, tris nubis aquosæ
Addiderant, rutili tris ignis, et alitis austri:

sonant per antra ictus incudum. *Stricturæ,* quas ornate *chalybum* dixit (v. Ge. I, 58), non sunt h. l. σπινθῆρες, nec quæ proprie metalla dicuntur, unde æs excoquitur, sed μύδροι, massæ ferri, quæ procuduntur; inf. 450 *stridentia æra* quæ alii *tingunt lacu,* et 453 *massa.* Cf. Schneider ad Histor. metallor. p. 32. — 423. *Hoc* antique pro *huc.*

424, 425. Libera quidem erat nominum informatio, sed Bronten et Steropen etiam alii habent: Hesiod. Theogonia, 140; Callimach. in Dian. 68; Plin. H. N. XXXV, 10, s. 36, 17. Statium et Claudianum v. apud Cerdam. Pyracmonem aliunde accepit. Argen memorat Apollod. I, 1, 2, ubi v. in Not. p. 9 de diverso hoc Cyclopum genere ab antiquis Cyclopibus, qui in theogoniis memorantur. —426 — 428. Nota inversam orationem pro, parte jam polita, parte adhuc imperfecta. *Fulmen—quæ plurima,* quod genus fulminum, ex quo genere plurima: frequens poetarum figura: κῆτος — οἷά τε πολλὰ τρέφει κλυτὸς Ἀμφιτρίτη Odyss. ε, 422 et sæpe alibi: cf. Guell. Variant hæc orationem et delectant.—429—432. Ingeniose in fulminis materiam vertit ea, ex quorum conflictu fulmen nascitur, grandinem (*imber tortus,* h. constrictus et coactus in grandinem: inf. IX, 671 *quam multa* grandine *nimbi In vada præcipitant, quum Jupiter horridus austris* Torquet aquosam hiemem, *et cœlo cava nubila rumpit*), nubem, ignem et ventum. Hæc fere ex Servianis amplector; cetera sunt respuenda. Facit autem fulmen duodecim cuspidum, *radiorum,* ἀκτίνων, trinis in quaterna latera, qualia fulmina passim in monumentis, inprimis in numis, et in anaglyphis in quibus scuta exhibentur fulminibus insignita, occurrunt, etsi alibi alia forma tribuitur. Habuit autem poeta ante oculos, et argutius expolivit locum Apollonii Argon. I, 730 — 734, ubi una cuspis adhuc imperfecta, quam Cyclopes procudunt, μαλεροῖο πυρὸς ζείουσαν ἀϋτμήν. Ut vero, quum Vulcani officina memorata esset, opera inchoata

Fulgores nunc horrificos, sonitumque, metumque
Miscebant operi, flammisque sequacibus iras.
Parte alia Marti currumque rotasque volucris
Instabant, quibus ille viros, quibus excitat urbis;
Ægidaque horriferam, turbatæ Palladis arma,
Certatim squamis serpentum auroque polibant,
Connexosque anguis, ipsamque in pectore divæ
Gorgona, desecto vertentem lumina collo.

et affecta subjiceret, poetæ ingenio in promptu esse debuit; faciunt enim hæc mirationem et delectant ornatu; etsi in hoc præivit Homer. Iliad. σ, 373 sqq. cf. Callim. in Dian. 49, 50, ubi satis jejune equorum Neptuniorum aquarium procudi narratur; quanto grandius et sublimius est phantasma, quod fulminis materiæ Cyclopes admiscent fulgores, sonitum, metum, et flammam sequacem!

433, 434. Marti currus bellicus proprie tribuitur, ex heroici sæculi more bellandi; quod ait: *quibus ille viros, quibus excitat urbes*, h. quo curru si invectus fuerit, ad bellum concitat, ex istis illustrantur supra VIII, 3 *Ut belli signum — Utque acres concussit equos* etc. In Martis gratiam *instabant currum*, ut, festinare aliquam rem (conf. Heins. ad XII, 748) proprie, instamus operi faciendo, properando. — 434. *Instaurant* Parrhas., de quo cogitandum esse censet Burm. Vitium esse non dubito. *Instare* (h. urgere opus) exquisite cum quarto casu junctum, *ut instare viam. Excitet* Ven.

435 — 438. Etiam hic dubitari potest (conf. ad 354), sitne ægis de thorace, an de clipeo accipienda, hactenus, ut de thorace non nisi v. 437 agatur, *ipsamque in pectore divæ Gorgona*. Expeditior tamen videtur ratio, si totum locum de thorace interpreteris, cujus extremæ oræ anguibus connexis et inter se implicitis sunt cinctæ, in medio Gorgone posita: cujus generis exempla passim occurrunt; ut unum commemorem, quod adire forte in promptu est, v. Spenc. Polymet. t. IV, 4. *Turbatæ*, iratæ, ut sæpe; Silius: *obliqua retorquens fulmina turbato superavit Gorgona vultu*, lib. IX, 461. — 438. *Dejecto* Roman. *defecto* Leid. unus. *De* deerat Gudian. a m. pr., unde Heins. supplebat: *tum secto; dissecto* et *disjecto* in codd. Pier. lectum; alterum quoque in Goth. tert. et Erf.—*Vertentem lumina*, de oculis torvis, obliquis, ex ira et furore; βλοσυροῖο Μεδούσης κάρη σμερδαλέον dixit Quintus Cal. in loco qui de ægide comparandus lib. XIV, 451—457. Videntur tamen h. l. *versa lumina* melius accipi de inversis, dejectis et occlusis,

« Tollite cuncta, inquit, cœptosque auferte labores,
Ætnæi Cyclopes, et huc advertite mentem :
Arma acri facienda viro : nunc viribus usus,
Nunc manibus rapidis, omni nunc arte magistra.
Præcipitate moras. » Nec plura effatus : et illi
Ocius incubuere omnes, pariterque laborem
Sortiti : fluit æs rivis, aurique metallum;
Volnificusque chalybs vasta fornace liquescit.
Ingentem clypeum informant, unum omnia contra
Tela Latinorum, septenosque orbibus orbis
Inpediunt : alii ventosis follibus auras
Adcipiunt redduntque; alii stridentia tingunt
Æra lacu : gemit inpositis incudibus antrum.
Illi inter sese multa vi brachia tollunt
In numerum, versantque tenaci forcipe massam.
Hæc pater Æoliis properat dum Lemnius oris,

quippe in capite reciso. Ita fere artificum manus, re variata, pulchra Medusæ capita, facie inclinata in pectus, et oculis dejectis effinxit.

440. *Ætnæi* Cyclopes cf. ad v. 419. In sqq. festinationis felix notatio brevitate et celeritate verborum observetur : *Nunc usus viribus.* — 445, 446. conf. Iliad. σ, 474. — 448. *Septenos orbibus orbis impediunt,* ornate pro, faciunt; sed quinam illi orbes sunt? non circuli, puto, in clipei superficie ducti, sed laminæ æreæ aliæ super aliam impactæ, ut septemplex esset clipeus, quales Homericæ πτύχες sunt l. c. 481. conf. Iliad. υ, 269 sq., et η, 247. — 449 — 453. Eosdem vs. in Georg. vidimus IV, 171 sqq. — 450, 451. Ut inf. Æn. XII, 91 *ensem, quem Dauno ignipotens deus ipse parenti Fecerat, et Stygia candentem tinxerat unda,* ut induresceret ferrum. Ad 452, 453, præivit Callimach. in Dian. 59, 60, 61 : μεγάλην δὲ βοὴν ἐπὶ Κύρνος ἄϋτει, Εὖθ' οἵ γε ῥαιστῆρας ἀειράμενοι ὑπὲρ ὤμων Ἤ χαλκὸν ζείοντα καμινόθεν ἠὲ σίδηρον Ἀμϐολαδὶς τετύποντες, ἐπὶ μέγα μοχθήσειαν.

454 seq. Artem poetæ in variato rerum et orationis charactere observa. Lenis et simplex candidaque nunc fluit oratio, eoque tanto magis grata, quod strepitibus et tumultibus succedit. Comparent, quibus volupe est in sqq. heroicum amictum cognoscere, Iliad. β, 42; Od. ϐ, pr. δ, 307; ο, 60; υ, 124 : et ad v. 459 cf. Odyss. κ, 261; ξ, 528. Etiam hoc ex heroica ætate,

Evandrum ex humili tecto lux suscitat alma,
Et matutini volucrum sub culmine cantus.
Consurgit senior, tunicaque inducitur artus,
Et Tyrrhena pedum circumdat vincula plantis;
Tum lateri atque humeris Tegeæum subligat ensem,
Demissa ab læva pantheræ terga retorquens.
Nec non et gemini custodes limine ab alto

quod Evandrum vers. 461, 462 duo canes comitantur: v. Odyss. β, v. 11; ρ, 62. — 455. Wakefield Silva crit. vol. V, pag. 77, tribus, ut opinatur, mendis sublatis legit: *Evandrum ex humili* lecto *lux suscitat* alba, *Et* matutinos *volucrum sub culmine cantus.* Docte hæc variata esse, lubenter concedam. At quæ librorum auctoritate accepimus, præclara et epica sunt. — 456. *Sub culmine*, casæ Evandri. Mireris forte, hoc aut otiose adjectum, aut ut *aves* vel *cantus sub culmine* sint; suntne igitur galli gallinacei intelligendi? Nam (quod etiam Wernsdorf. Poet. Lat. min. to. V, P. III, p. 1465 laudabat ex Auson. Ephem. I, pr. *Jam strepit nidis vigilax hirundo*) hirundines non facile e somno excitant dormientes; nec ad hunc usum a poetis advocantur. Sed ex poetæ meliore judicio avium *in culmine* casæ omnino cantus cum solis ortu renovati intelligendi sunt: nec accipienda verba, quasi cantus avium ejus somnum interpellaverit; sed sub lucis ortum et volucrum cantum eum evigilasse. — 458. *Tyrrhena p. vincula*: ornatus caussa Tuscum calceamentum posuit. Servius: « dicit crepidas, quas primo habuere Senatores, post equites Romani, nunc milites. » conf. Cerda. Ad lunulam senatoriam revocat *vincula Tyrrhena* Viscont. ad Herodis Inscript. pag. 81. Nimis subtiliter *sandalia Tyrrhenica* e Polluc. Onomast. VII, s. 92, 93 aliquis huc revocet. Simili ornamento, patrium, Arcadicum, seu *Tegeæum ensem* dedit; etsi nullum hoc insignius ensis genus fuit. — 460. Ornatus versus: amictus pelle, ex dextro humero retorta in lævum latus: habitu signorum Herculis. — 461. *Limine ab alto* Marklandus ad Stat. I, 1, 46 reprehendit tanquam absurdum, quum paullo ante dixisset poeta, *humili tecto.* Defendit Burmannus mira interpretatione, *altum* esse limen domus in monte positæ. Nec hoc procedit, ut *limen* proprie accipias, et paullo altiore gradu surgere dicas. Aut amplectendam itaque prorsus Marklandi emendationem, *limine ab arto*, aut dicendum censeo, poetam epitheton paullo otiosius et ad communem liminum naturam effinxisse. Ouwens *Noct. Hag.* III, 26, p. 627 aliam viam ingreditur, ut poetam dicat dignitatem adjicere voluisse ædibus: ut sane facit

Præcedunt, gressumque canes comitantur herilem.
Hospitis Æneæ sedem et secreta petebat,
Sermonum memor et promissi muneris, heros.
Nec minus Æneas se matutinus agebat :
Filius huic Pallas, illi comes ibat Achates.
Congressi jungunt dextras, mediisque residunt
Ædibus, et licito tandem sermone fruuntur.
Rex prior hæc :
« Maxume Teucrorum ductor, quo sospite numquam
Res equidem Trojæ victas aut regna fatebor,
Nobis ad belli auxilium pro nomine tanto
Exiguæ vires : hinc Tusco claudimur amni;

alias : modo non ab humili tecto v. 455 nunc progressus esset. Apud Macrob. V, 8 in libris, *limine in ipso* habetur. — *Limine ab alto*, perpetuo et proprio liminis epitheto; nam alioqui alienum erat a casa exigua altum limen. — 462. *Præcedunt* Rom. Medic. Colot. Ursini, et alii libri præstantiores, et sic veteres edd., donec mutatum in Ald. tertia, et hinc in Steph. et al. in *procedunt*, quod Heins. in parte codd. repertum prætulit, caussa quidem parum commode interposita : si comitarentur, non potuisse canes præcedere. Dictum hoc recte improbat Burmannus; improbam tamen lectionem non mutavit; id quod nunc fecimus cum Brunckio. *Gressumque viri* Zulich. a m. sec., interpolatrice pessima *gressusque*. — 463. *Secretum :* partem ædium interiorem, ad quam Æneam vesperi deduxerat. Georg. IV, 403 *In secreta senis ducam*. Tum *promissi muneris* vide v. 170, 171. — 465. Ut ὄρθριος ἥκων, ἑσπέριος ἦλθεν; et alia. Exempla colligit Cerda. Guell. *Agere se*, movere se, agi, ferri, pro incedere. Sic φέρειν ἑαυτὸν, φέρεσθαι. Inf. IX, 696 *is enim se primus agebat*. Ita mox v. 477 *huc te affers*. — 467. *Mediis ædibus :* etiam hoc ad formam ædium heroici ævi, ut ex Homeri lectione constare potest; in quibus e vestibulo introeuntem δόμος (pro eo Romanorum *atrium* fuit) excipiebat per totas ædes patens (fere qualis est nostrorum hominum *Dehle*); in intimo recessu focus cum Penatibus : v. inf. 541.

472. *Pro nomine tanto :* non video, quam commoda sententia sit, si Trojanorum vel Æneæ nomen et genus, vel fama intelligatur. Satius est ad Evandri et Arcadum nomen referre, pro fama, quæ te ad nos adduxit; et hoc, probatum quoque viro docto, Mejerrotto, nunc præfero, tanquam simplicissimum. Antea sic acci-

Hinc Rutulus premit, et murum circumsonat armis.
Sed tibi ego ingentis populos opulentaque regnis
Jungere castra paro; quam fors inopina salutem
Ostentat : fatis huc te poscentibus adfers.
Haud procul hinc saxo incolitur fundata vetusto
Urbis Agyllinæ sedes, ubi Lydia quondam
Gens, bello præclara, jugis insedit Etruscis.
Hanc multos florentem annos rex deinde superbo
Imperio, et sævis tenuit Mezentius armis.
Quid memorem infandas cædes? quid facta tyranni
Effera? dî capiti ipsius generique reservent!
Mortua quin etiam jungebat corpora vivis,
Conponens manibusque manus, atque oribus ora,
Tormenti genus! et sanie taboque fluentis

piebam, ut ad bellum ipsum referrem, essetque adeo *nomen belli tantum* vel fama de belli magnitudine, vel ipsa belli magnitudo. *Nomen* pro ipsa re, satis frequens. — 474. *Bellum c. a.* Parrhas. *circumtonat* Medic. a m. sec., ex emendatione præclara, quam a poetæ manu profectam velim; gravius enim vocabulum hoc est, et poetarum usu frequentatum : sic inf. IX, 709; XII, 700. Nec miror Wakefield refinxisse vulgatam : quam tamen omnes codd. tuentur. Pro *armis* Roman. *arans*, alii apud. Pier. *arcens ;* aliquot *Arruns*, mira et felix depravatio!

475. *Opulentaque regnis castra :* volebat dicere, *opulenta regna* (pro regno opulento), apposite ad *ingentes populos.* Promtum erat hoc mutare in *castra opulentorum regnorum* vel *opulentis regnis ;* hinc exquisitior forma suborta : *castra opulenta regnis*, ut alia similia passim. Nisi hoc ex usu poetarum teneremus, liceret statuere : *paro jungere castra regnis*, h. e. tibi, imperio tuo. Opes veterum Etruscorum satis notæ. vid. Liv. V, 33.

478. Agylla, s. Cære, prima opibus inter Etruscos floruit, et propter maritima commercia omnium prima Græcis innotuit. — *Saxo vetusto ;* antiquo opere, ut bene Serv. cf. III, 84.—479, 480. *Ubi* proxime ad Agyllam, seu Cære spectat, nec tamen reliquam Etruriam excludit. A Lydis Etrusci, seu Tyrrheni ducuntur poetæ; ex vulgari veterum opinione, falsa tamen et ex nominis similitudine ducta.—482. Mezentii, regis Cæretanorum, *superbo*, crudeli, imperio infame nomen ex antiquis historiis poeta adscivit. — 484. *Dí capiti.* Uti II, 190; VI, 529, 530.

Conplexu in misero longa sic morte necabat.
At fessi tandem cives infanda furentem
Armati circumsistunt ipsumque, domumque;
Obtruncant socios, ignem ad fastigia jactant.
Ille, inter cædes, Rutulorum elapsus in agros
Confugere, et Turni defendier hospitis armis.
Ergo omnis furiis surrexit Etruria justis;
Regem ad supplicium præsenti Marte reposcunt.
His ego te, Ænea, ductorem millibus addam:
Toto namque fremunt condensæ litore puppes;
Signaque ferre jubent; retinet longævus haruspex
Fata canens: « O Mæoniæ delecta juventus,
Flos veterum virtusque virum, quos justus in hostem
Fert dolor, et merita adcendit Mezentius ira;
Nulli fas Italo tantam subjungere gentem;
Externos optate duces: » tum Etrusca resedit
Hoc acies campo, monitis exterrita divum.
Ipse oratores ad me regnique coronam

495. *Præsenti Marte,* bello non dilato, quippe hoc ipso tempore in armis sunt, et quidem classem pararunt, qua in altum evecti litus Rutulorum petant, bellumque inferant Turno, ni Mezentium ad supplicium dediderit.

498. *Ferre juvat* Ven. *Jubent* non tam ad *puppes* referendum, quam omnino ad Agyllæos, quos declaravit in verbis *omnis Etruria — his millibus.* — 498 sqq. Hoc de Etrusco aruspice commentum, qui Cæretanis conatibus opportune intercedit, ut ad Æneæ adventum res differatur, inter potiora Virgilii inventa referendum videtur. Extraneo autem duci exercitus committendus, uti Lavinia externo viro jungenda lib. VII, 96 sqq. Esse hunc aruspicem ipsum illum Tarchonem v. 506, notat Julius Sabinus: parum probabiliter. *O Mæoniæ:* ex 479, 480. *Flos veterum:* Ennianum hoc esse Servius testatur: etsi nec omnino infrequens, ex ἄωτον, ἄνθος; *flos et virtus,* h. l. robur populi qui antiquam originem habet. — 504. *Hoc campo,* δεικτικῶς, etsi oculis prospici non poterant castra sub Cære locata. — 505. *Regni coronam;* novum hoc, sed dictum, ut *regni insignia;* et subjectum hoc idem, tanquam genus, enumeratione partium (coronæ et sceptri) facta. Coronam v. inf. lib. XII, 162, 163.

Cum sceptro misit, mandatque insignia Tarcho,
Succedam castris, Tyrrhenaque regna capessam.
Sed mihi tarda gelu sæclisque effeta senectus
Invidet imperium, seræque ad fortia vires.
Natum exhortarer, ni mixtus matre Sabella
Hinc partem patriæ traheret. Tu, cujus et annis
Et generi fata indulgent, quem numina poscunt,
Ingredere, o Teucrum atque Italum fortissime ductor.
Hunc tibi præterea, spes et solatia nostri,
Pallanta adjungam : sub te tolerare magistro

— 506. *Mandatque insignia*, simpl. mittit insignia regni : int. ex Etruscorum more, illa scilicet ipsa, quæ memoravit; tacet reliqua, sellam eburneam, tunicam palmatam, togam pictam. vide omnino Dionys. III, 61 pr. (pag. 195). — *Tarchon*, quod inde ab Aldo legitur, retinuit Heinsius ob codd. suorum consensum. Sunt tamen edd., in quibus *Tarcon* legitur, ut e Pierio intelligas; sicque Egnatius edidit, ut apud Strabonem scriptum lib. V, p. 336 Τάρκωνα; quo auctore etiam *Tarconem*, non *Tarcontem* flectendum esse apparet. Adde Eustath. ad Dionys. Perieg. 347. Tum Pier. ex antiquo codice *Tarcho* (quod et Goth. alter habet). At Brunck. refinxit *Tarco*, memor voc. *Almo* lib. VII, 532, et inf. 602 *Tarcho*, seu, ut et hic scribit, *Tarco et Tyrrheni*. cf. Heins. et excitatum a Burmanno Drakenb. ad Silium Ital. VIII, 474. Equidem, quum diu deliberassem, *Tarcho* e Pieriano admittere malui; nam nomina in *on* ita a Marone efferri satis constat. Ut vero *ch* in *c* mutarem paullo animosius, a me non obtinui, quia etiam Lycophron 1248 Τάρχων τε καὶ Τυρσηνοί. Et occurrit Tarchon in lapidibus Etruscis. — *Succedam*, eo consilio, ut succedam. — 508. *Sæclis effeta. s.* simpl. pro annis; male Grammatici argutantur. — 510. Ni, mixtum genus habens per matrem Sabinam, partem patriæ seu originis hinc, a Sabinis, adeoque ex Italia, duceret, etsi patre externo, Evandro, natus. — 512. Qui *genus*, ortum ex peregrina terra habes, cum idonea rebus gerendis ætate, et quem *numina*, vaticinium designat. — 513. *Ingredere*, ut Georg. I, 42, *Ingredere, et votis jam nunc assuesce vocari.* Incipe, suscipe rem. — 515—517. Præclarì vs. sententiis et verbis. Maronem mirati sunt et imitati in hoc loco, quos Cerda jam laudavit, Valer. Fl. (I, 269 sqq.), Silius (IV, 430, 431); adde Apollon. lib. II, 804, 805, et Epitomen Iliados 573 sq., ubi cf. Wernsd. —

Militiam et grave Martis opus, tua cernere facta
Adsuescat, primis et te miretur ab annis.
Arcadas huic equites bis centum, robora pubis
Lecta, dabo; totidemque suo tibi nomine Pallas. »
  Vix ea fatus erat; defixique ora tenebant
Æneas Anchisiades et fidus Achates,
Multaque dura suo tristi cum corde putabant,
Ni signum cœlo Cytherea dedisset aperto.
Namque inproviso vibratus ab æthere fulgor
Cum sonitu venit, et ruere omnia visa repente,
Tyrrhenusque tubæ mugire per æthera clangor.

516. *Grave Martis opus.* Homericum : μέγ' ἔργον Ἄρηος Iliad. λ, vers. 733, et alibi. — 518, 519. Quadringentos equites mittit Evander, ut iter esset expeditum, nec longa mora intercederet, quam obsidionis discrimen non admittebat. Tenendum hoc est, ne mirum videatur, cur *Arcades equites* potissimum poetæ placuerint! quum alioqui Arcades equitatu non valuerint, nec in regione montosa et aspera valere potuerint. Qua de re doctæ subtilitatis nota est Guellii inf. ad lib. X, 364. — 519. *Suo tibi munere* aliquot Pier. Gud. a m. sec. Voss. pr. Hamb. pr. et Scheffer. cum Zulich. At Gudius a m. pr. *suo sibi munere*, pro se jungere; placet hæc argutior forma Heinsio. *Tuo sibi nomine* Medic. a m. p. Burmanno arridet : *suo sibi nomine* et laudat VI, 142. Sed omnia ista in epigrammate feram; nunc plus dignitatis epicæ inest vulgari lectioni. *Suo tibi numine* Puget.

520 sq. Ex veteris Italiæ religione, et poetæ nostri perpetuo more, res aliter vix expediri Æneæque animus erigi poterat, quam ostento vel augurio. Sed poeta novo commento id constituit, quod meteorum, seu ostentum aeris, ad strepitum ex armis cœlitus a Venere allatis retulit : non dicam equidem, an satis feliciter. Arma in cœlo passim a superstitiosis hominibus conspecta, belli et cladis signa, equidem huc non referam : nec Spencii acumen placet, Polymet. Dial. 20, n. 28, qui auroram borealem a poeta describi putabat. —523. *Ni dedisset;* nova forma orationis, in qua miror interpretes non hæsisse. Ellipsis esse debet totius enuntiationis : *et diutius etiam in ea cogitatione defixi perstitissent, Ni* etc. Vulgaris forma erat : *quum signum Venus dedit.* Dixit *cœlo aperto*, ut Ge. I, 393 *aperta serena*, quum nubes dicantur cœlum obducere. cf. mox v. 527, 528. — 526. Clangor armorum, quæ movebantur per aerem deportata a Venere, comparantur cum clangore tubæ. *Tyrrhena* (pro Tyrrhe-

Suspiciunt; iterum atque iterum fragor increpat ingens.
Arma inter nubem, cœli in regione serena,
Per sudum rutilare vident, et pulsa tonare.
Obstupuere animis alii; sed Troius heros
Agnovit sonitum et divæ promissa parentis.
Tum memorat : « Ne vero, hospes, ne quære profecto,
Quem casum portenta ferant; ego poscor Olympo.
Hoc signum cecinit missuram diva creatrix,
Si bellum ingrueret, Volcaniaque arma per auras
Laturam auxilio.

nica) *tuba*, a Tyrrhenis, ut notum est, inventa; et doctius: *Tyrrhenus clangor tubæ.* — 527. *Increpat.* Consentiunt in hanc lectionem ab Heinsio illatam, a Burmanno vero, incuria, ut arbitror, iterum omissam, omnes præstantiores Heinsii et Pierii codices cum Julio Sabino, quæ et ipsa paullo doctior est, pro *sonat*, ut inf. IX, 504 de *tubæ sonitu;* et locum facit versui hinc tertio, 529 *hinc pulsa tonare. Intonat* tantum recentiores codd. insidet, et edd. veteres, quas evolvi, Aldd. et hinc profectas, omnes. Agnoscit quoque Servius. *Sonus intonat* Gud. a m. sec. *insonat* Dorvill. *intonat aures* admodum vetusti codd. apud Pier. — 529. *Pulsa,* impulsa, allisa sibi invicem, *tonare,* pro simplici sonare.

531. *Et agnovit divæ promissa parentis*, et v. 534 *Hoc signum* etc. Bene Servius : « κατὰ τὸ σιωπώμενον intelligimus Venerem ei promisisse. » Clarior res apud Homer. vid. Iliad. σ, 189. Ceterum poetam hic in malum locum intulisse pedem apparet. Debebant enim, ut vis carminis esset satis magna, ea nunc omnia subjici, quæ vs. 608 usque ad f. libri sequuntur. Hic etiam multo magis vacasset animus iis rebus cognoscendis, quæ de clipei argumento narrantur, quam cupiditate per illa, quæ interjecta sunt, repressa et obtusa : sed, si hanc rationem sequebatur poeta, alia forte occurrebant, quibus se premi sentiebat, ut adeo alterum præferret. Unus forte est modus, quo poetæ subveniri possit, si dixeris, nunc tantum prodigium narrari in nubibus ortum subiti clangoris : quale meteorum illud est, quod sæpe vulgus terroribus exanimavit, fragoris in aere, procurrentium fulgurum, micantium ignium. Quum Arcadum animi ostento essent percussi, Æneas portendi sibi nova arma ratus, quippe promissorum matris memor, ostentum de se interpretatur, et omen accipit. *Ego poscor Olympo*, tertio casu, pro *ab O.*, me Olympus poscit, me vult, respicit, h. ad me ostentum aeris spectat; nihil est, quod vos ter-

Heu quantæ miseris cædes Laurentibus instant!
Quas pœnas mihi, Turne, dabis! quam multa sub undas
Scuta virum, galeasque, et fortia corpora volves,
Thybri pater! Poscant acies, et fœdera rumpant. »
Hæc ubi dicta dedit, solio se tollit ab alto;
Et primum Herculeis sopitas ignibus aras
Excitat, hesternumque Larem, parvosque Penatis

reamini. Alio modo poscitur Olympo, qui in illum attollitur et evehitur. Quomodo reddere possis verba Œdipi Colonei ap. Sophocl. 1542 audito tonitru : ὦ παῖδες, ἥκει τῷδ' ἐπ' ἀνδρὶ θέσφατος βίου τελευτή. — 537 — 539. *Heu quantæ* — Imitationes jam Cerda notavit Silii III, 455, 456; Statii Achill. I, 84 sqq. Adde Stat. Theb. II, 460, 461; III, 210 sqq. et passim alios; item Horat. I Od. 15 *Eheu quantus equis* etc. — 540. Quasi, eant nunc, et flagitent bellum. Serv. cf. sup. VII, 317, ubi eadem sententia alio modo reddita.

542. Me in *Herculeis ignibus* hærere, jam significavi. Suspicor vitium inesse, scribendumque esse : *Herceis ignibus*. Confirmat me imitator Maronis Lucanus : Herceas, *monstrator ait, non respicis* aras? Commendat quoque emendationem hanc ingenuo cum candore Wakefield ad h. l. Jovis *Hercei*, Ἑρκείου, religio satis nota, ejusque aram in penetrali regiæ Priami vidimus apud nostrum quoque lib. II, 512, etsi nomine hoc non expressam. — 542, 543. Surgit Æneas, et ad focum ædium accedit, Penates precatur. *Herculeis sopitas ignibus aras* doctius dictas esse, quam *ignes sopitos in aris*, vel *ignes aræ*, in promtu est intelligere. Sed *Herculeos ignes* non satis expedio. Herculis ara ante urbem in luco erat : sup. v. 104. De alio quam de sacro Penatibus in penetralibus domus facto locus vix intelligi potest. Jam *ignes Herculei*, in foco, vel ara Penatium sopiti, aut ornantur epitheto hoc, respectu Herculis, qui olim eamdem ad aram sacra fecisse putandus est; aut intuitu moris religiosi, quo ignis ex sacro Herculis hesterno (vid. vs. 102, 103, 104) servatus, et in focum domesticum repositus fuerat : sic Cerda et alii; aut Hercules fuit Evandro Penatium loco, Geniusque adeo, seu Lar domesticus. Hoc saltem præstat. — 543. *Suscitat* Rom. et plerique Pier. cum parte codd. Heins. et Burm.; etiam edd. nonnullæ, ut Basil., haud dubie magis ad proprietatem verborum; sed dubitare licet, an ex aliis locis, ut sup. 410, V, 743, refinxerint grammatici. Sed *hesternum Larem* quomodo accipiemus, et utri verbo jungemus? num aras *excitat hesternumque Larem?* an *aras excitat; hesternumque Larem*

Lætus adit; mactant lectas de more bidentis
Evandrus pariter, pariter Trojana juventus.
Post hinc ad navis graditur, sociosque revisit :
Quorum de numero, qui sese in bella sequantur,
Præstantis virtute legit : pars cetera prona
Fertur aqua, segnisque secundo defluit amni,
Nuntia ventura Ascanio rerumque patrisque.
Dantur equi Teucris Tyrrhena petentibus arva;

parvosque Penates Lætus adit? Sane sic debebat esse *adit* priore loco, tum *excitat.* — *Larem hesternum* si, ut olim ipse faciebam, jungis cum *excitat*, accipies pro foco et igni hesterno in foco ante Larem : juncta ut sint, *ignes in ara et Larem hesternum excitat.* Solet ita poeta eamdem notionem bis terve ornare; attamen perquam durum est *Larem* ita dictum esse; sin junxeris : aras excitat, *hesternumque Larem parvosque Penates adit*, id quod sollennis sententiarum ordo in poeta suadere potest; alio modo laboras in junctis sine ulla vi, et sine more, *Penatibus* et *Lare.* Manet alia difficultas in epitheto *hesterni Laris.* Hactenus præferas *externumque Larem*, ξένιον.

546. Navi a litore Laurentino, amne adverso, Pallantium pervenerat Æneas sup. v. 90 : nunc ea navi partem sociorum redire ad Ascanium jubet; altera parte sibi adjuncta, et Arcadibus comitibus, terra per Etruriam Cære ad Tarchontem (*Tyrrhenum regem*) proficiscitur. — 547. *Qui sese in bella sequantur.* Paullo obscurior sententia; nam ad bellum non proficiscitur, sed ad auxilia et societatem Cæretanorum parandam. Servius multis allatis nihil expedit. Dicendum *forte*, poetam omnino viros fortes declarare voluisse, quorum adeo id proprium esset, ut Æneæ latus tegerent in discrimine belli : sicut et infra iterum v. 606, *et bello lecta juventus.* An *bella* pro castris ad Cære? an magis consentaneum, et in hoc acquiescam, dicere, poetam respexisse ad id, quod futurum erat, ut ii, una cum Etruscis, navibus vecti, ad ostia Tiberis pugnam cum Turno facerent? inf. X, 260 sqq. Nam Cæretanos in castris sub signis habitos aditurus erat, ut statim eos adversus Mezentium et Turnum duceret. — 549. *Segnis* « sine remigio » ut bene Servius explicat : quum antea adverso flumine venissent v. 94 *Remigio noctemque diemque fatigant.* Addit idem alia, quæ tamen minus se probant.—550. *Ascanio;* remanserat is apud Trojanos in castris sub Tiberis ostia. cf. sup. VII, 158, 159. De eorum autem adventu in castris nihil amplius memoravit poeta, nec facere id opus erat. cf. ad X, 238.

Ducunt exsortem Æneæ; quem fulva leonis
Pellis obit totum, præfulgens unguibus aureis.
Fama volat parvam subito volgata per urbem,
Ocius ire equites Tyrrheni ad limina regis.
Vota metu duplicant matres, propiusque periclo
It timor, et major Martis jam adparet imago.
Tum pater Evandrus, dextram complexus euntis,
Hæret, inexpletum lacrimans, ac talia fatur :
« O mihi præteritos referat si Juppiter annos!
Qualis eram, quum primam aciem Præneste sub ipsa
Stravi, scutorumque incendi victor acervos,
Et regem hac Herilum dextra sub Tartara misi;
Nascenti cui tris animas Feronia mater,

— 552. *Exsortem*, eximium, ἐξαίρετον. Adducitur equus Æneæ præcipuus.

554 sqq. Non male sequentia ad sensuum et affectuum naturam in tali rerum articulo efficta et exposita : matrum timor; Evandri senis vota ac preces; totus discessus. Vss. 560 sqq. ex Homericis sunt adumbrati, Nestoris oratione Iliad. η, 132 sq. λ, 669 sq. ψ, 629 sqq. Ulyssis ad Eumæum Odyss. ξ, 468 sqq. Laertæ Odyss. ω, 375 sqq. Aliorum imitationes v. apud Cerdam. Fabulam de *Herilo*, Prænestinorum duce, domesticam nescio unde acceperit. Sed triplicem vitam ipse poeta fingere potuit, ad exemplum eorum, qui cæsi revivíscerent (ineptit Servius ad v. 562), aut ad exemplum Antæi vires a terra matre sumentis, in quam victus procubuerat. Quod sequitur, *propiusque periclo It timor*, impeditum est, quocunque te verteris; proprie *propius ire periculo* esset propiorem esse periculo, instante jam discrimine; *propius ire*, ut *propius esse* apud Silium I, 13 *propiusque fuere periclo, Quis superare datum*, de Romanis tantum non in ultimum discrimen adductis. At h. l. *timor it propius periclo;* dixeris esse dictum : *periclo*, pro, cum *periclo;* itaque accipiendum esse : *timor it propius*, timor fit propior, h. magis urget, fit gravior, acrior; *periclo*, cum periculo, periculo instante, scilicet periculi cogitatione, appropinquante periculo crescit, et augetur metus. — 559. *Inexpletus lacrimans* aliquot Pier. et Erf. *inpletus* Rom. In aliis apud Heins. hoc interpolatum ; *inexpletus lacrimis :* utrumque pro var. lect. Servius commemorat; *inexpletus* etiam Jul. Sabinus. Comparant ἄμοτον κλαίω Il. τ, 300. — 561. Ut sim talis, *qualis eram* etc. εἴθ' ὥς ἡβώοιμι Nestor l. c. η, 157; λ, 669. — 564.

Horrendum dictu! dederat, terna arma movenda;
Ter leto sternendus erat : cui tunc tamen omnis
Abstulit hæc animas dextrâ, et totidem exuit armis.
Non ego nunc dulci amplexu divellerer usquam,
Nate, tuo; neque finitimus Mezentius usquam,
Huic capiti insultans, tot ferro sæva dedisset
Funera, tam multis viduasset civibus urbem.
At vos, o superi, et divum tu maxime rector,
Juppiter, Arcadii, quæso, miserescite regis,
Et patrias audite preces : si numina vestra
Incolumem Pallanta mihi, si fata reservant,
Si visurus eum vivo, et venturus in unum;
Vitam oro; patiar quemvis durare laborem.
Sin aliquem infandum casum, Fortuna, minaris,
Nunc, o nunc liceat crudelem abrumpere vitam,
Dum curæ ambiguæ, dum spes incerta futuri,

Feronia v. sup. VII, 800, ubi *viridi gaudens Feronia luco.* — 565. *Terna arma movenda*, ut ter reviviscens, ter rebellaret, adeoque ter esset vincendus. Nisi forte melius sic interpungas et accipias : *Nascenti cui tris animas —dederat; terna arma movenda, Ter sternendus erat. Cui tunc t.* Erat ter cum eo pugnandum, ter arma in eum movenda, ter erat vincendus. Itaque Evander eum ter vita et armis exuerat.

569. Abest versus Goth. tert. *Finitimo* e codd. suis et Pier. Heins. emendavit; sc. *huic capiti :* quod vix placet; Burm. cum al. *finitimo ferro* jungit. Saltem dixerim : *finitimo* absolute pro *inf.* Vulgo lectum *finitimus* inde ab Ald. 1514 adeoque a Naugerio. Servius videtur legisse *finitimos*, sicque Dorvill. a m. sec. et ed. Junt. 1520. *Usquam* idem Heins. restituit : vulgo *unquam;* at Moret. sec. et Gud. a m. sec. *Mezentius hostis :* quæ aut vera lectio est, aut pro veriore habenda, in cujus locum successit *usquam*, quod ex superiore versu per errorem iteratum suspicor. Revocavi autem *finitimus* tanquam unice verum : quum scriptum esset *finitimos*, aberratum est in *finitimo.*—*Finitimus*, in finitimo, qui est in finitima urbe. — 572. Habent hæ preces tanto plus suavitatis, quod tanquam præsensione aliqua tacita imminentis filio fati factæ videntur. Nam interimitur Pallas libro X. — 576. *Venturus in unum*, iterum eum revisurus et conventurus. — 578. *Sin ;* nota εὐφημία. — 580. Acutius sententiam extulit Valer. Fl. I, 326,

Dum te, care puer, mea sera et sola voluptas,
Conplexu teneo; gravior ne nuntius auris
Volneret. » Hæc genitor digressu dicta supremo
Fundebat; famuli conlapsum in tecta ferebant.
Jamque adeo exierat portis equitatus apertis;
Æneas inter primos, et fidus Achates;
Inde alii Trojæ proceres. Ipse agmine Pallas
In medio, chlamyde et pictis conspectus in armis:
Qualis, ubi Oceani perfusus Lucifer unda,
Quem Venus ante alios astrorum diligit ignis,
Extulit os sacrum cœlo, tenebrasque resolvit.
Stant pavidæ in muris matres, oculisque sequuntur
Pulveream nubem, et fulgentis ære catervas.

327, ubi a v. 323 vestigia Maronis legit; *Sin aliud Fortuna parat: miserere parentum, Mors bona, dum metus est, nec adhuc dolor.* — 581. *Sera;* ergo erat τηλύγετος, in senectute patris natus. conf. Guell. — 582. *Complexus* Rom. Medic. et alii Heins. *amplexu* Parrhas. *Neu* Gud. a m. sec., quod maluit Cuningham. *Nec—vulnerat* Markland. emendabat ad Stat. V Silv. 2, 88, sententia prorsus in alium sensum detorta. — 583. *Verberet* Goth. tert., et sic Donatus in Terent. Hecyr. IV, 4, quod placebat Heins., sed merito rejectum a Burmanno. Usus τοῦ *vulnerare*, qui τοῦ τρῶσαι ap. Homerum pro βλάψαι.

588. *It medio* emend. Markland. ad Stat. V Silv. I, 245. v. inf. 675 et al. — Non agnosco hypallagen; sed *picta arma* sunt auro argentoque distincta. Memorantur et alibi, XI, 660; XII, 281.

589 sq. Homericam esse comparationem Pallantis cum stella Veneris sub extremam noctem orta, multi pronuntiarunt, nec tamen locum enotatum video, qui commode satis comparari possit: Iliad. ε, 6, 7 de canicula agitur, unde translatum est illud: ὅς τε μάλιστα Λαμπρὸν παμφαίνησι λελουμένος Ὠκεανοῖο; non igitur *perfusus Oceani unda* alio spectat, quam ad ortum ex mari. *Quem Venus* etc., quia est stella Veneris, ut satis notum: v. Guell. Paria de eadem stella sub vesperam orta, Iliad., κ 317 est: οἷος δ' ἀστὴρ εἶσι μετ' ἀστράσι νυκτὸς ἀμολγῷ Ἕσπερος, ὃς κάλλιστος ἐν οὐρανῷ ἵσταται ἀστήρ. Apud Apollon. III, 957 sq. Jason in Medeæ conspectum venit ὑψόσ' ἀναθρώσκων, ἅτε Σείριος Ὠκεανοῖο, ὅς δή τοι καλὸς μὲν ἀρίζηλός τ' ἐσιδέσθαι. At 591 splendidus versus de ortu in extrema cœli ora, qua mare ambit. Sup. Georg. IV, 232 *Taygete*

Olli per dumos, qua proxima meta viarum,
Armati tendunt : it clamor, et agmine facto
Quadrupedante putrem sonitu quatit ungula campum.
Est ingens gelidum lucus prope Cæritis amnem,
Relligione patrum late sacer : undique colles
Inclusere cavi, et nigra nemus abjete cingunt.

simul os terris ostendit honestum Plias.

594. *Per dumos ;* per virgulta, silvas. cf. Stat. II Theb. 496, 497. *Meta viarum* ornate pro via; proprie terminus et finis viæ. — 596. Versum felicem, ipso verborum sono rem referentem, mirati sunt multi : comparato quoque vers. 465, 466 Il. β. Odimus subtilitatem molestam in talibus : ipsum inflammati impetum ingenii in hæc natura ducente incidere necesse est; quomodo enim aliquis celeriter facta languida oratione reddere malit ? Præiverat Ennius ap. Macrob. VI, 1 ex Annal. VI *totam quatit ungula terram ;* et Annal. VII *summo sonitu quatit ungula terram ;* XVII *It eques, et plausu cava concutit ungula terram.* vid. Ursin. ad h. l. et Cerd. inf. ad XI, 875. *Putrem,* in pulverem resolutum, pulverulentum, quod jam vidimus Ge. I, 44, 215; II, 204.

597. *Cære;* τὸ Καῖρε, Καιρῆ, Καίρητα. Jam *Cære* modo non flectitur, modo flecti videtur in *Cæritis,* et in *Cæretis.* Est porro et *Cæres*, unde duplici modo *Cærites* et *Cæretes ;* tertio quoque modo *Cæretani*, οἱ Καιρητανοὶ, et Καιρετανοί. In Virgilio igitur *Cæritis* recte, seu ut a *Cære* sit, seu ut a *Cæres. Ceritis* ap. Priscian. *Cæretis* et *Ceretis* passim alii; vitiose, nam sic media longa : Καίρητος, unde *Cæretanus.* — *Cæritis ;* Cære, urbs Agylla, et qui eam incolit, Cæres : unde potest accipi *Cæritis* urbis et *Cæritis* fluminis. Minio perperam a Servio huc advocatur ex X, 183. Fluvius est Cæretanus, oppido proximus, nunc *Vacina* dictus, ut Cluverius docet. Situm autem locorum hujusmodi esse putabimus : defluit per agros, urbe in alto posita, amnis, cui lucus adjacet; agrorum planitiem cum amne et luco undique cingunt colles nemorosi, abietibus consiti : hoc est *colles cavi inclusere* (includunt) *et nemus nigra abjete cingunt* (pro cingit) *undique* lucum prope amnem. Etiam Lycophr. 1241 Καὶ Πῖσσ', Ἀγύλλης θ' αἱ πολύῤῥηνοι νάπαι. At *colles cavi ?* non, ut vulgo dicuntur, saxa cava, excesa, cavernosa; v. c. sup. 248 *Inclusumque cavo saxo ;* sed qui cavam vallem efficiunt, quam includunt; ut *theatrum cavum*, *cava vallis.* — 599. *Ilice cingit* Zulich. a man. pr. *cingit* alii apud Heins. cum Parrhas. et Goth. sec.; repositum a Wakefield; et potest hoc verius videri : nam *nemus cingit* jungenda

Silvano fama est veteres sacrasse Pelasgos,
Arvorum pecorisque deo, lucumque diemque,
Qui primi finis aliquando habuere Latinos.
Haud procul hinc Tarcho, et Tyrrheni, tuta tenebant
Castra locis, celsoque omnis de colle videri
Jam poterat legio, et latis tendebat in arvis.
Huc pater Æneas, et bello lecta juventus
Succedunt, fessique et equos et corpora curant.
  At Venus ætherios inter dea candida nimbos
Dona ferens aderat : natumque in valle reducta
Ut procul egelido secretum flumine vidit,

sunt; mutatum forte ab iis, qui ad *colles* referebant. Ad eam formam, qua exquisitius dictum esse habetur, *nemus cingunt*, Heinsius revocat, eamque formam aliquoties illustravit. Nil refert, utrum sequaris; modo teneas, non *nemus cingere lucum*, sed *colles et nemus*, h. e. colles nemorosos cingere *lucum et vallem*.— 600. *Pelasgos, qui;* Agyllam inter eas Etruriæ urbes memorat Dionys. I, 20; III, 58, quas Pelasgos adiisse, in iisque consedisse, et in quibus Pelasgorum sermo prævaluerat, et plurimum Pelasgici moris diu obtinuerat. — 601. *Lucumque diemque :* lucum Silvano consecrasse ferebantur advenæ Pelasgi, et sollenne annuum Silvano instituisse. — 603. Non male, puto, quæras cum Servio : quomodo *castra in tutis locis* habere potuerint, si in valle et campis erant, et e collibus prospici, et adiri poterant. Esset tamen hoc alienum a lectione poetæ, qui nunc castra epitheto ornare volebat a castrorum natura petito : tuentur enim castra quovis modo facta eos qui in iis excubant. — 605. *Ut latis t.* emendabat Tan. Faber et Barth., non improbante Heinsio, et recepit illud Cuninghamus, cum Wakefield, et præferendum est vulgatæ haud dubie; etsi alterum tuentur exempla similia, inprimis Homeri. Heinsius etiam *Latiis* conjecerat. *Letis* Franc. a m. pr. *In armis* Exc. Burm. — 606. *Bello lecta* vid. sup. ad 547. Æneas cum suis in luco consederat. — 607. Reliqua poeta exsequitur lib. X, 148 sqq.

608. Haud dubie Maro, si carmini supervixisset, melius hunc locum constituisset. Jam supra, dum Evandri hospitio utebatur Æneas, arma cœlo delapsa memoraverat, re in prodigium versa 524 sqq. Nunc in luco ad Cære quum sub arbore consedisset Æneas, ecce Venus adest, et arma apportat. Compara Iliad. σ, 615, 616, et τ, 3. *Nimbos* pro nubibus, aere. — 610. *Et pr.* Parrhas. *E gelido* passim scripti et edd. etiam Pier., alii

Talibus adfata est dictis, seque obtulit ultro :
« En, perfecta mei promissa conjugis arte
Munera; ne mox aut Laurentis, nate, superbos,
Aut acrem dubites in prælia poscere Turnum. »
Dixit, et amplexus nati Cytherea petivit;
Arma sub adversa posuit radiantia quercu.
Ille, deæ donis et tanto lætus honore,
Expleri nequit, atque oculos per singula volvit,
Miraturque, interque manus et brachia versat
Terribilem cristis galeam flammasque vomentem,
Fatiferumque ensem, loricam ex ære rigentem,
Sanguineam, ingentem; qualis, quum cærula nubes
Solis inardescit radiis, longeque refulget;
Tum levis ocreas electro auroque recocto,

(ut fragm. Vatic. a man. sec. ap. Bottar. p. 167) *et gelido*. Rom. *hæc gelido*. Montalb. *ingelido*. *Egelidum flumen* debet esse tepidum : atque hoc quum per se ab usu poetarum abhorret, tum multo magis in convallibus et lucis. Proclivis itaque et ipse sum in lectionem cod. Rom. *Ut procul, et gelido secretum flumine, vidit.* — *Secretum* docte pro solum, in secreto loco, apud flumen. — 612. *En perfecta* cf. Iliad. τ, 10, 11 *arte promissa*. cf. ad 531, 534.

617. *Honore* puto dictum pro munere, ut γέρας. Sunt ergo synonyma : *dona* et *honos :* munus parat honorem; alii malunt figuram appellare ἓν διὰ δυοῖν, pro donis honorificis. *Expleri nequit*, sive ut jungas *donis*, *et honore*, h. adspectu donorum, fere ut υἷος ἐνιπλησθῆναι Odyss. λ, 451; sive quod præstare videtur, *expleri* absolute, nam *obtutu*, *tuendo* (quod sup. VIII, 265 et I, 713 adjectum erat) ex ceteris adjunctis facile intelligitur. — 619. Est Homericum τέρπετο etc. Iliad. τ, 18. — 620. *Flammas vomentem* poetica imago splendoris coruscantis, ex Iliad. ε, 4, Δαῖέ οἱ ἐκ κόρυθός τε καὶ ἀσπίδος ἀκάματον πῦρ. — 622. *Sanguineam*, Servius, cruentam, terribilem; immo rutilam, si ex ære thoracem cogites; ornavit autem et ad terrorem usque auxit Maro, quod nude posuerat Homerus Iliad σ, 609 θώρηκα φα, εινότερον πυρὸς αὐγῆς (et talem), *qualis cærula est nubes, quum inardescit* ex Apollon. IV, 125, ubi vellus aureum νεφέλῃ ἐναλίγκιον, ἥ τ' ἀνιόντος Ἠελίου φλογερῇσιν ἐρεύθεται ἀκτίνεσσιν. — 624. *Lentas* Goth. sec. *Recoctas* pr. Rottend. parum suaviter. Æs — *an satis recoctum sit, splendore deprehendente :* Plin. XXIII, s. 20. *Nitentem* co-

Hastamque, et clypei non enarrabile textum.
Illic res Italas Romanorumque triumphos,
Haud vatum ignarus venturique inscius ævi,
Fecerat ignipotens : illic genus omne futuræ
Stirpis ab Ascanio, pugnataque in ordine bella.
Fecerat et viridi fetam Mavortis in antro
Procubuisse lupam : geminos huic ubera circum
Ludere pendentis pueros, et lambere matrem
Inpavidos; illam tereti cervice reflexam

dex Pomponii Læti ap. Pier. — 625. *Clypei non enarrabile textum :* materiam, quam explicare nequeat, ut cetera, intelligit Cerda. Malo in eo manere, ut argumentum clipei sit tam varium et copiosum, ut enarratu difficile videri debeat.

626. Sequitur locus de clipeo Æneæ nobilissimus. Clipeum autem cogita ita informatum, ut in media parte, seu umbone, mare esset cum pugna Actiaca, de qua vers. 676 sqq.; exterior autem ora in plures areas, seu regiones discreta, quarum argumenta, *omissis aliis,* ita apponit, ut sint : I, Lupa Romulum et Remum lactans, v. 630; II, Raptæ Sabinæ, bellum inter Romanos et Sabinos, fœdusque inter Romulum et Tatium factum, 635; III, Meti supplicium, 642; IV, Roma a Porsenna obsessa, cum Coclitis et Porsennæ facinoribus, 646; V, Capitolium a Gallis oppugnatum, 652; et, arce jamjam capta, excitati anseris strepitu Romani ad propugnandum irruentes; VI, Urbs et religionibus et sacris celebris, adeoque pace florens, 663; VII, Catilina in Tartaro, 666; VIII, et Cato in Elysiis, 670. Dixeram, *omissis aliis,* quæ a Vulcano in clipeo expressa erant, poetam enarrare tantum ista, quæ apposui. Nam verba poetæ sunt : *Illic res Italas, Romanorumque Triumphos Fecerat ignipotens ; illic genus omne futuræ Stirpis ab Ascanio, pugnataque in ordine bella ;* adeoque omnem historiam regni Albani. *Haud vatum ignarus* h. e. prædictionum, quas a vatibus Æneas acceperat. — 630. *Fecerat et,* inter cetera, quæ poeta memorare non vult. Illa de lupa lactante Romulum et Remum pueros, egregie et vividis imaginibus suavisbusque sententiis sunt narrata v. 630 — 634, ut toties in numis et signis veterum aliisque operibus occurrunt. *Feta,* enixa, ut alibi. *Martis antrum* multi memorant : conf. Cerda : obvium illud in numis (vid. Eckhel. vol. VI, p. 31) et gemmis. — 633. *Reflexa* Rom. Gud. et aliquot alii apud Heins. cum Franc. Non expedit rem Burm. Scilicet dicendum est : esse hanc vulgarem, *cervice reflexa* (etsi et ipsam

Mulcere alternos, et corpora fingere lingua.
Nec procul hinc Romam, et raptas sine more Sabinas
Consessu caveæ, magnis Circensibus actis,
Addiderat, subitoque novum consurgere bellum
Romulidis, Tatioque seni, Curibusque severis.
Post idem, inter se posito certamine, reges
Armati Jovis ante aram, paterasque tenentes,
Stabant, et cæsa jungebant fœdera porca.
Haud procul inde, citæ Metum in diversa quadrigæ

poeta dignam et Virgilio frequentatam; sic etiam Lucretianum *tereti cervice reposta*), alteram tamen ad vim epicam ornatumque magis assurgentem lectionem, *cervice reflexam.*

635—641. *Sine more*, sine lege, ἀκόσμως, incomposite, temere. cf. V, 694; VII, 377. Etiam Julius Sabinus explicat: *sine honestate.* — 636. *Caveam*, h. l. in circo dixit. *Magnos Circenses ludos* dixit, quæ Livio et aliis Consualia sunt, Neptuno equestri celebrata, forte quod in horum locum successerunt Circenses. — 637. Mutavit structuram: *Romam et Sabinas addiderat*, subitoque *consurgere bellum*, pro consurgens bellum, hoc est, unde bellum consurgeret. — 638. *Curibus severis*, ad Sabinorum disciplinam spectare facile intelligitur. Servii caussa monemus. cf. Cerda, quem et vide v. 641 de *porca cæsa*, ex more perpetuo sacrorum in fœderibus faciendis; v. c. Liv. I, 24. Est et hoc argumentum multorum numorum, inprimis gentis Sulpiciæ, Veturiæ, Antestiæ. — 641. *Cæsa porco* maluerat Heins., sed *cæsa porca*, elegantius dictum pro tenui et plebeio, *cæso porco*, quod v. c. Livius habet lib. I, 24, jam Quinctil. observavit Instit. Orat. VIII, 3, 19.

642. *Metum* omnes Pier. et plerique Heins. cum Serv., qui perperam disputat. *Metium* tantum sec. Moret. et Ven., sed Gud. cum quatuor aliis *Mettum.* Heinsius *Mettium* refinxit et multus in eo est, ut in marmoribus et numis ita scribi doceat; quod ipsi concedemus, quoties de gente Romana Mettia vel *Metia*, nam nil referre arbitror, agitur; sed hic Fuffetium habemus cum prænomine *Meti.* — 642—645. conf. Liv. I, 27, 28. Quod poeta merito inter memorabilia antiquæ historiæ habere potuit, erat *Alba diruta:* qua Romæ opes insigni modo fuere auctæ; successit sic colonia in metropoleos locum principem inter urbes Latinas, viamque sibi ad principatum Latinorum paravit: quæsivit in narratione aliquid, quod novitate sua animum moveret, et ornatum carmini adderet. Idem puta eum spectasse in ceterarum

Distulerant, at tu dictis, Albane, maneres!
Raptabatque viri mendacis viscera Tullus
Per silvam, et sparsi rorabant sanguine vepres.
Nec non Tarquinium ejectum Porsenna jubebat
Adcipere, ingentique urbem obsidione premebat;
Æneadæ in ferrum pro libertate ruebant.
Illum indignanti similem, similemque minanti
Adspiceres, pontem auderet quod vellere Cocles,
Et fluvium vinclis innaret Clœlia ruptis.
In summo custos Tarpeiæ Manlius arcis
Stabat pro templo, et Capitolia celsa tenebat,
*Romuleoque recens horrebat regia culmo :
Atque hic auratis volitans argenteus anser

rerum dilectu.—643. Docte magnaque cum vi inversa oratio in illis : *at tu d.* pro : quod in fide non manserat. *Mendacis* proprie perfidi.

646. *Tarquinum* Ven. Dorvill. Ed. Ven. et al., ut alibi aberratur. *Prosena* multi passim cum Rom., ut ap. Livium quoque, v. Gronov. et Drakenb. ad lib. II, 9. Græcis Πορσῖνος, Πορσίνας, Πορσίνας; at *Porsenna* etiam Medic. — 646 — 651. v. Liv. II, 9 sq. Effictus autem Porsenna stans ad Tiberim. — 650. *Pontem* sublicium, evellens trabes sublicis impositas. *Vinclis ruptis*, simpl. de custodia accipiendum.

652—662. Liv. V, 47. *In summo* non clipei, sed *in summo arcis Tarpeiæ*. — 654. Totus hic versus scrupulum injicit. *Romuli casam* in Capitolio fuisse nemo dubitet. v. Vitruv. II, 1, alios quos Cerda laudat, et Ovid. Fast. III, 189 sqq. Sed mentionem ejus hic factam video tam importune, ut nihil magis; nam nec structura, nec sententia ullo eum versum vinculo comprehendit. Casa nude commemorata quorsum referri debet? Et tum sequuntur *auratæ porticus*. Quæ tandem hæc paupertatis et luxuriæ in eundem locum coacervatio! At *recens regia ?* in tanto temporum intervallo inde a Romulo ad Manlium. Nec res expeditur, si regiam de ipso Capitolio et Jovis templo accipias. Manent enim reliqua, in quibus laboramus. Alienum itaque et mala manu illatum versum esse arbitror. — Visebatur porro in Capitolio, præter templum, casa recenti culmo tecta, regia Romuli dicta. Pro *erat* ornate *horrebat*. — 655. Quæ sequuntur, poetica sunt, non quæ facile ab artifice in metallo effingi potuerunt. Tum anser volitans ad nostrum sensum displicere potest; forte non æque

Porticibus, Gallos in limine adesse canebat;
Galli per dumos aderant, arcemque tenebant,
Defensi tenebris, et dono noctis opacæ.
Aurea cæsaries ollis, atque aurea vestis;
Virgatis lucent sagulis; tum lactea colla
Auro innectuntur; duo quisque Alpina coruscant
Gæsa manu, scutis protecti corpora longis.
Hic exsultantis Salios, nudosque Lupercos,
Lanigerosque apices, et lapsa ancilia cœlo

ad Romanorum sensus. — 657. *Tenebant*, de conatu, ut sæpe: jam in eo erant, ut tenerent. *Et dono noctis opacæ;* paullo otiosius adjectum videtur: *dono* h. beneficio, munere. — 659 sq. Habitus Gallorum bene expressus, etsi alieno forte loco. Notæ eorum comæ rutilæ, saga virgata, aurei torques, gæsa, scuta vasta. *Aurea vestis;* mirum hanc de barba accipere Servium, eumque sequi alios. Si barba vestire genas dicitur poetis, an propterea vestis absolute de barba dicetur? Vestem intellige illa ipsa sagula, ex auro facta, ab artifice (seu ut colorem luteum et flavum referret, seu quod auro textas vestes amarent Galli. conf. Silium IV, 155), versicoloribus segmentis, vel virgis intertextis: qui quidem habitus Gallis, Germanis, et Britannis frequentatus, Scotis nondum in usu esse desiit. *Lactea colla* proprie de Gallis; *Candidi pene sunt Galli omnes,* nota vox Ammiani. — 662. *Gessa* Medic., ut passim alibi scribitur. Eo alludunt Dorvill. et Franc. *Cesa*. Goth. sec. *Cæsa*. Sed *Gæsa* communior scriptura. vid. Heins. Vox est Celtica *Gess.*, ut nuper docuit *Bullet, Mémoires sur la langue Celtique*, tom. II, hac voce. — *Duo gæsa*, e more; vid. Cluver. German. I, 44, et omnes eos qui Gallicam et Germanicam antiquitatem recoquunt; item Cerda ad h. l. et Heins.

663 — 666. Religiosa spectacula immiscet poeta; mota ancilia (Martiis Kalendis. v. Ovid. Fast. III, 373 sqq.), Lupercalia (ibid. II, 267 sqq.) et pompam matronarum ad ludos, vel sacra, ad quæ pilentis vehi licuit. v. Liv. V, 25, 9. Sacra Cereri, vel Carmenti facienda Julius Sabinus potissimum memorat. *Mollia* pilenta appellat puto propter mollem et lentum incessum, quem ipsa structura et situs editus ac celsus suasisse videtur. Servius pensiles currus interpretatur, adeoque mobiles, motu faciles, ut *mollia oscilla* Ge. II, 389. Julius autem Sabinus *delicata* exponit. Saltem sic accipiam, quæ mollium et delicatorum hominum sunt carpenta. *Apex* laneis vittis ornatus flaminum

Extuderat : castæ ducebant sacra per urbem
Pilentis matres in mollibus. Hinc procul addit
Tartareas etiam sedes, alta ostia Ditis;
Et scelerum pœnas; et te, Catilina, minaci
Pendentem scopulo, Furiarumque ora trementem;
Secretosque pios : his dantem jura Catonem.

proprius. — 665. *Extuderant* Rom. *Extulerat* aliquot Heins. cum Goth. tert. *Excuderat* et *exciderat* alii. Sed *extundere* exquisitius est idem quod *excudere*, nec modo de opere eminenti et anaglypho, sed simpl. de sculptura. Tum et omnino : proferre, invenire, ut Ge. I, 133; IV, 315 — 328.

666 — 670. Poeta videtur processisse a consilio exhibendi duo Romanos, alterum libertatis propugnatorem acerrimum, Catonem Uticensem; alterum civem perditissimum, Catilinam, patriæ hostem et perduellem : dignitatem exemplis addere studuit ex iis, quæ in inferis utrumque manent et excipiunt. Etsi alieno loco intrusa putem loca infera, præclare ea tamen ornavit. *Catonem piis jura dantem*, tanquam alterum Minoem, vel Rhadamanthum, quis non miratus est? Pro. *Catilina* erant haud dubie, quos malis supplicio affectos videre; sed parum prudenter, minusque decore poeta Marium vel Sullam, Cinnam aliumve, qui rempublicam everterat, nominasset : contra in Catilina scelus manifestum et confessum. *Pendentem scopulo*, puto tanquam equuleo distentum : tracta rei facie a Prometheo rupi alligato; pro vulture Furiæ adsident. *Minacem scopulum* tanquam ruiturum, et ruina eum sua oppressurum. *Furiarum ora trementem*, ut de Tantalo : *Lucent genialibus altis Aurea fulcra toris; Furiarum maxima juxta accubat, Exsurgitque facem attollens, atque intonat ore :* sup. VI, 605, 606, 607, adde 571. *Dantem jura*, judicem constitutum, ut alterum Rhadamanthum, VI, 566. De *Catone Uticensi* agi, liquidum est; vel ex opposito Catilina : alter oppugnavit patriam; alter libertatem propugnavit. Nec vero alius, quam ad ejus severitatem, respectus habitus videtur; quo magis vana est Servii aliorumque dubitatio verentium, ne Augusto Catonis memoria parum grata esse debuerit. Sed hoc refellere jam alii studuerunt, inprimis ad Horat. I Carm. 12, 35; adde Diss. viri docti (*Rou*) in Basnagii *Hist. des Ouvrages des Sav.* 1708, p. 102, in qua tamen pauca reperias, quæ alicujus momenti sint. At possis in illo hærere, quod Catonem, qui sibi ipsi manus intulit, nunc in Campis piorum locum habere jubeat, quum sup. VI, 434 sq. eos, *qui sibi letum Insontes peperere manu*, alio loco, in prima Inferorum regione, constituerit. Verum

Hæc inter tumidi late maris ibat imago
Aurea, sed fluctu spumabant cærula cano;
Et circum argento clari delphines in orbem
Æquora verrebant caudis, æstumque secabant.
In medio classis æratas, Actia bella,
Cernere erat, totumque instructo Marte videres
Fervere Leucaten, auroque effulgere fluctus.

aspernatur poeta tam tenacem memoriam, eique licet diversis carminis partibus diversas rationes sequi.

671—674. Oceanum Homeri Il. σ, 606, 607 ante oculos habuisse, et delphines Hesiodi exemplo Sc. Herc. 209—212 inseruisse videtur. Aliam Quinti Cal. imitationem jam Cerda notavit l. l. ib. V, 93 sqq. verum is, Homeri exemplo, Oceanum ambire clipei oram fecit. Effinxerat Vulcanus mare ad Actium; spuma albicante et belluis argenteis in mari ex auro facto : naves effictæ ære. — 672. *Spumabat* plerique Pier. Medic. Gud. Moret. sec. etiam ex Goth. alter, ut sc. *imago spumabat* jungatur; sed recte *cærula spumabant* prætulere Heins. et Burm. *spumabant æquora* Zulich. *cærula ponto* Montalb. a man. pr. Distingui quoque potest : *Hæc inter — ibat imago; Aurea sed fluctu spumabant cærula cano;* nescio, an rotundior sic exeat oratio.

675 sqq. Splendida carminis pars, quam velim unam clipei argumentum a poeta factum esse. Jam Propertio hic locus adeo probatus fuit, ut, etsi tum tota Æneis nondum evulgata esset, ex eo tamen carminis summam præstantiam auguraretur : *Actia Virgilium* (juvet) *custodis litora Phœbi, Cæsaris et fortes dicere posse rates : Qui nunc Æneæ Trojani suscitat arma, Jactaque Lavinis mœnia litoribus. Cedite Romani scriptores, cedite Graii; Nescio quid majus nascitur Iliade :* l. II, El. extr. *In medio* clipei, non maris : etsi hoc mediam clipei partem occupare putandum est, si tamen, præter pugnam, etiam fugam et triumphum complexa ea est, in plures partes ac loca distincta esse debuit. *Actia* bella, pugnam Actiacam. *Totumque instructo Marte*, h. classe instructa, *videres Fervere Leucaten;* locum ex vicinia posuit, ut tanto major rei esset species. Nam classis utraque obversa erat claustris et faucibus sinus Ambracii; pugnatum enim est in exteriore sinu versus mare patente. Agitur autem de ipsa pugna, non de iis quæ antecesserunt. Alioqui locum haberet Florus IV, 11, 4 *Cæsar—positisque in Epiro castris Leucadem insulam, montemque Leucaten, et Ambracii sinus cornua infesta classe succinxerat.* — 677. *Auroque effulgere fluctus;* hoc hemistichium prorsus otiosum et lan-

Hinc Augustus agens Italos in prælia Cæsar
Cum Patribus, populoque, Penatibus, et magnis dis,
Stans celsa in puppi; geminas cui tempora flammas
Læta vomunt, patriumque aperitur vertice sidus.
Parte alia, ventis et dis Agrippa secundis,
Arduus agmen agens; cui, belli insigne superbum,

guidum esse arbitror, quodque Tucca Variusque rescindere debebant : quorsum enim hoc pertinet ? inprimis quum jam satis declaratum esset vss. 671, 672 *mare esse aureum.* — In seqq. non ubique ipsam rerum gestarum fidem, quod nimis religiosum fuisset, quam artis vel carminis rationes et opportunitates videtur sequutus. Nam classi universæ M. Agrippa præfuit, Octavianus autem Cæsar cum M. Valerio Messala aliisque rerum summæ ubique prospicere satagebat. *Italos* præclare, ut *barbaricas opes* Antonii v. 685 opponeret; et multo augustior rerum species in altero versu : *Cum Patribus, populoque, Penatibus et magnis dîs;* ut caussam reip. a Senatu populoque Romano commissam tueri videretur Augustus. *Penatibus et magnis diis,* explicative alterum adjectum pro : et cum Penatibus, magnis diis : conf. sup. ad III, 12. — 680. *Stat* Rom. cum aliis Pier. et Heins., item Goth. sec., quod præstare puto. *Prima in puppi* Priscian. agnoscit l. VII, conf. III, 527. — 680, 681. *Geminas cui tempora flammas Læta vomunt.* Perperam ad oculos Augusti fulgentes (v. Sueton. c. 79) refert Servius et alii. Habuit poeta in animo Diomedis cassidem Il. ε, 4 sq. Δαῖέ οἱ ἐκ κόρυθός τε καὶ ἀσπίδος ἀκάματον πῦρ etc., et in miraculum conversus est galeæ ex ære fulgor, qui radiorum vel nimbi speciem referre videri poterat, inprimis si bucculas galeæ cogites. *Læta* ad splendorem spectat : ut l. I, 591 *lætos oculis afflarat honores.* Sed cur *geminas flammas* dixit? accipio dictum poetica forma, cum deberet *gemina tempora* memorare. Diversa res sunt *cristæ geminæ* VI, 780. In vertice *aperitur*, lucet, apparet (proprie de oriente sidere), stella Julia, Cæsaris capiti appingi solita : in memoriam stellæ crinitæ, in quam inter ludos funebres habitos anima Cæsaris abiisse credita est : v. Sueton. Cæs. 88 ; Dion. XLV, 7, et sup. ad Ecl. IX, 47. Eandem stellam respexit Propert. IV, 6, 30, 31 ; etsi ille prodigium micantis flammæ expressisse videtur : Phœnibus *Adstitit Augusti puppem super, et nova flamma Luxit in obliquam ter sinuata facem.*

682. *Parte alia* aciei Agrippa classem agit *ventis secundis.* Adversus fuerat ad quintum usque diem ventus. Plutarch. M. Anton. p. 945 F. conf. Serv. in ex-

Tempora navali fulgent rostrata corona.
Hinc ope barbarica, variisque Antonius armis,
Victor ab Auroræ populis et litore rubro,
Ægyptum, viresque Orientis, et ultima secum
Bactra vehit, sequiturque, nefas! Ægyptia conjux.
Una omnes ruere, ac totum spumare reductis
Convolsum remis, rostrisque tridentibus æquor.

trema parte notæ ad vers. 682. — 684. *Navali corona*, quæ eadem *rostrata*, rostris ex auro vallata, qua paullo ante donatus fuerat in bello Siculo, victo Sex. Pompeio. v. Vellei. II, 81, 83, et Cerd. h. l. cum Servio, et numos Agrippæ. Doctius autem dixit *tempora rostrata*.

685. *Que* a Pierianis aliquot abest; nec male. *Phariis* conj. Heinsius, eleganter; sed *variis* multo elegantius habendum, ut populos multos ac diversos habituque adspectuque varios designaret. — Ex adverso expressus Antonius: *ope barbarica*, cum copiis ex barbaris populis diversis (unde *varia arma*) conscriptis, præter legiones, quas habebat. conf. Plutarch. M. Anton. pag. 944 B. — 686. Marklandus ad Stat. pag. 109 *Ductor ab* emendat; quod ad meum sensum jejunum est. *Victor* et per se splendidius est, et respectu certe eorum populorum, quos secum trahebat, verissimum; sed et Parthorum et Armenorum respectu non omnino falsum. Nam et Ventidius Parthos vicit U. C. 713, et Canidius, et ipse Antonii legatus, Armeniam devicit, et in Iberos Albanosque exercitum duxit U. C. 716: et ipse Antonius, Artavasde capto, Armeniam occupavit U. C. 718. Schraderus ad Musæum pag. 258 acumen τῷ *victor* inesse dicit, *quasi* victor, qui talem se haberi volebat. — *Victor ab Auroræ populis et litore rubro*, h. Eoo, Indico, magnifice ex sollenni poetarum more. Vult prælia cum Parthis, quibus Oriens tum parebat, dicere, inter quæ nonnulla fuere satis felicia. Pari modo *Bactra ultima*, in remotissimo oriente sita, nominat. Habuit Antonius auxilia a rege Medorum submissa, testante Plutarcho p. 944 C. Itidem sic v. 705, 706. *Vehit*, ducit copias ex Ægypto et Asia.

689. *Reductis remis* proprie Ovid. Met. XI, 461 *reducunt ad fortia pectora remos.* Tum *ruere* videtur dictum transitive sc. mare remis et ipsà carina, ut sup. I, 35 *spumas salis ære ruebant.* — 690. *Rostrisque stridentibus* pessime legitur cum metri vitio in nonnullis, etiam in Ald. pr. et ex ea excusis; at omissum *que* in Ald. sec. et hinc in aliis; ita *rostris stridentibus* vulgo editum, et lectum quoque in codd. ut Leid. Menag. Goth. pr. Hinc *rostrisque tridentibus* editum in ed. Commelin. ex Pa-

Alta petunt: pelago credas innare revolsas
Cycladas, aut montis concurrere montibus altos;
Tanta mole viri turritis puppibus instant!
Stuppea flamma manu, telisque volatile ferrum
Spargitur; arva nova Neptunia cæde rubescunt.
Regina in mediis patrio vocat agmina sistro,
Necdum etiam geminos a tergo respicit anguis;

latino; quod sequutus est Pulman. et alii, firmavitque post Cerdam et alios Heins. ex Colot. Medic. Gud. conf. V, 143. *Rostrisque rudentibus* Hamb. pr. pro var. lect. — 691. *Alta petunt.* Compara Plutarch. p. 946 B, C.—693. *Tanta mole.* Spectat hoc maxime ad Antonianas naves, ad denos remorum ordines assurgentes, *ad hoc turribus atque tabulatis allevatas, castellorum et urbium specie*, 9 etc. Flor. IV, 11, et sua magnitudine, inprimis in ista remigum inopia, ad regendum difficiles. Plutarch. l. c. Dio L, 32, 33. — 694. *Telique* ab Heinsio præscripta est tanquam vulgata lectio: fuit ea saltem in ed. Dan. Heins.; nam vulgo ubique legitur *telisque*, quod firmavit Heins. e Medic., aliisque melioribus; an sic *tela* machinæ sunt? ballistæ, quibus tela emittuntur? ut manu flamma, machinis sagittæ spargantur; quod videtur vulgari interpunctione effici: *Stuppea flamma manu, telisque volatile ferrum Spargitur.* Sustuli interpunctionem, ut sit: *manu spargitur stuppea flamma et ferrum volatile telis.* Vide tamen an recitari possit: *Stuppea flamma, manu telisque volatile ferrum Spargitur.* Ita *flamma* per se, tum tela manibus et machinis emissa, memorantur. Quo tamen exemplo dictum esse putabimus: *ferrum volatile telis?* Brunckius monet *telis* esse pro *telorum*: ut V, 609 *per mille coloribus arcum.* — *Stuppea flamma:* ad rerum veritatem, quum ab Antonio relictæ naves pertinaciter pugnare pergerent. v. Dion. l. c. 34, 35; Horat. I Od. 37, 13 *Vix una sospes navis ab ignibus. Telis* accipiendum est de machinis ad missilia emittenda; sed præstat altera lectio *telique volatile ferrum. Nova cæde* sc. inter hos ipsos ignes missiles et navium incendia.

696. Acerbe hæc de Cleopatra. Potuit forte, quod tamen ignoro, sistri usus esse apud Ægyptios in bello. Ex hoc tamen loco non conficitur. In ludibrium versa re sistrum memoratur, quod ipsa cum tuba spadonum et feminarum ludis et choreis vacante, in media classe versatur: sistri autem usus in lascivia Ægyptiorum frequens. Docet quoque Propertii imitatio lib. III, 9, 43 Ausa Cleopatra — *Romanamque tubam crepitanti pellere sistro.* — 697. *Necdum et* Dorvill. *Gelidos*

Omnigenumque deum monstra, et latrator Anubis,
Contra Neptunum, et Venerem, contraque Minervam
Tela tenent : sævit medio in certamine Mavors
Cælatus ferro, tristesque ex æthere Diræ;
Et scissa gaudens vadit Discordia palla,
Quam cum sanguineo sequitur Bellona flagello.
  Actius hæc cernens arcum intendebat Apollo

conj. Burm. Sane vulgo una tantum aspis brachio admota a Cleopatra memoratur. (cf. Anthol. Lat. lib. II, 71); quum tamen secundum Plutarch. Anton. pag. 955 B varii et incerti de necis, quam Cleopatra sibi intulit, via et ratione rumores fuerint, cf. inprimis ad Propert. III, 11 (ed. Scal. 9.), 53, 54; potuit forte et hoc narrari, binos eam angues sibi admovisse, singulis forte brachiis singulos. Quod idem narrat, fuisse qui in brachio Cleopatræ *notas duas* tenues et obscuras agnovisse se dicerent, vix ad binas aspides referri potest. At Vellei. II, 87 *admotis ad venas serpentibus :* ut plures fuerint. — Necdum mortem futuram admota sibi aspide prospicit, aut cogitat. Sequitur forte Virgilius famam aliquam, duos eam angues sibi admovisse.

698 — 703. Prælium deorum artifex effinxerat in ære : ab una parte pugnabant dii Ægyptii; ab altera Romani. In medio pugnam incendunt Mars, Furiæ, Discordia, Bellona. Partim hæc ex deorum in præliis Homericis interventu, partim, inprimis Discordia et Bellona, ex præclaris locis clipei Achillis Iliad. σ, 535 — 538, et clipei Herculis apud Hesiod. v. 248 sqq. 147, 153 sq. adumbrata; alias imitationes vide ap. Q. Cal. X, 53 sqq. XI, 8 sq. VIII, 186 sqq. *Latrator Anubis*, capite canino, notus vel ex Boissardo. Propertius, qui hunc librum, nondum editum, legerat (v. ad v. 675), hinc traxit lib. III, 9, 41 *Ausa Jovi nostro latrantem opponere Anubin* etc. — 701. *Cælatus,* exsculptus, nam de anaglypho agitur, et *cælare* sic proprie in ære dicitur : (vid. *Antiquar. Aufsätze* P. II, p. 134 sq.) *Ex æthere Diræ* adeoque volantes : quod memorabile est. Reddidit eo nomine, puto, Κῆρας Hesiodi in Scut. 248 sqq. Homero Κῆρες θανάτοιο. Simili modo Mors alata poetis est. — 702. *Scissa Discordia palla.* Est *Eris* ex Homero et Hesiodo nota. Novum est quod *scissa palla* illa insignitur. In arca Cypseli ap. Pausan. V, 19 erat αἰσχίστη τὸ εἶδος ἐοικυῖα. Redhibuit eam *laceratam pectore vestem* Petron. cap. 124. *Vadit* non proprie; nam in mari res geritur; est simplic. *versatur* in medio certamine. *Bellona* cum flagello passim obvia : exempla Cerda dabit.

704. *Accius* et h. l. scribitur. *Arcum tendebat* Medic. Pierii, Gud. et alii Heins. cum Dorvill.

Desuper : omnis eo terrore Ægyptus, et Indi,
Omnis Arabs, omnes vertebant terga Sabæi.
Ipsa videbatur ventis regina vocatis
Vela dare, et laxos jam jamque inmittere funis.
Illam inter cædes pallentem morte futura
Fecerat ignipotens undis et Iapyge ferri;
Contra autem magno mœrentem corpore Nilum,
Pandentemque sinus, et tota veste vocantem
Cæruleum in gremium, latebrosaque flumina, victos.

et Goth. sec. *arcu int.* duo Burmann.—704, 705. Homero sublecta et hæc Apollinis species pro Iliacis muris pugnantis Iliad. π, 700 sqq., sed præclara cum arte et sollertia. Certavit cum Marone Propert. IV, 6, 55, 56 et 68, et Albinovanus Eleg. in Mæcen., 55, 56. Sed eam imaginem facile menti objicere potuit signum in promontorio Actiaco positum. Pugnatum autem, ut supra diximus, in conspectu Apollinis Actii, in exteriore parte sinus Ambracii; de quo videnda delineatio et descriptio ejus sinus auctore *D'Anville* (*Mém. de l'Acad. des Inscr.* t. XXXII, pag. 515). *Actius Apollo* v. sup. ad III, 275.—707 sqq. Prima regina fugam circumspexit, ut omnes tradunt : Plut. Anton. pag. 946 E; Dio L, 33. *Ventis vocatis* per vela expansa. v. ad lib. III, 253. *Et laxos* intendere funes, adeoque vela explicare et expandere. conf. inf. X, 229.—709. *Pallentem morte futura ;* quasi præsensione mortis hanc fugam consequuturæ. Pallorem autem argento, vel alio metallo *debuit* artifex reddere; quemadmodum *ut Jocastæ vultum exanimem exhiberet, ex ære et argento conflata massa usus fertur* artifex. v. Putarch. Conviv. Qu. V, 1; et Aristonidas artifex *quum exprimere vellet Athamantis furorem — residentem pœnitentia, æs ferrumque miscuit, ut rubigine ejus per nitorem æris relucente exprimeretur verecundiæ rubor :* Plin. XXXIV, 14. s. 40. — 710. *Iapygem* proprie dixit, nam ab occidentali illa plaga debuit venire ventus Cleopatræ secundus.

711 — 713. Poeticum visum. magnum et præclarum. Fuga petitur Nilus : is fugientes excipit. Propert. III, 9, 51 in loco hinc expresso : *Fugisti tamen in timidi vaga flumina Nili.* Jam Fluviorum simulacra cogita specie humana, recubantia, et inferiore corporis parte veste tecta, ut tamen sinum facere possint, quem Nilus fugientibus ostentat.—712. *Et torta* emendabant Gifan. et Vales., sed v. Heins. *et tuta v.* Schol. Horat. Cruqu. ad I Od. 37, et *mota* Cerda conj. *Sinum et tota quem* Leid. *sinum et totaque in* duo alii, interpolate. *To-*

At Cæsar, triplici invectus Romana triumpho
Mœnia, dis Italis votum immortale sacrabat,
Maxuma ter centum totam delubra per urbem.
Lætitia, ludisque viæ plausuque fremebant;
Omnibus in templis matrum chorus, omnibus aræ;
Ante aras, terram cæsi stravere juvenci.
Ipse, sedens niveo candentis limine Phœbi,
Dona recognoscit populorum, aptatque superbis

ta veste, est, expansa quantum sinus patebat. — Ornate singula, etiam *latebrosa flumina*, quæ pro latebris nunc erant.

714 sqq. Tandem triumphus Augusti erat repræsentatus in clipeo. Fuit is triplex in trinis diebus: Dalmaticus, Actiacus, Alexandrinus. v. Sueton. Aug. 22; Dio LI, 21. Necesse igitur est ab artifice ea, quæ cujusque diei essent, in unum fuisse congesta. *Votum immortale sacrabat;* templa, opera immortalia, dedicabat ex voto; et quidem magno numero, unde *trecena* dixit: quæ per reliquam Augusti vitam facta sunt, revocavit poeta sub unum tempus. cf. Suet. 29; Dio LI, 22.

717. *Lusuque* Oblongus Longob. *laudisque* duo Burm. *Plausumque* Dorvill. *Fremebat* alter Goth.; ita saltem jungenda: *plausuque fremebat Omnibus in t. m. chorus;* sed hoc putidum est. —717—719. Vivide lætitia publica describitur. Exquisite vero illa dicta pro vulgaribus: omnibus in templis *matronarum supplicantium cœtus, et aræ ante quas* victimæ immolabantur. — 718. *Aræ* Pier. et Heins. e suis, excepto uno Veneto, probaverunt. Vellem adjecissent viri docti, quod sententiæ acumen in eo deprehenderent. Quid magis frigere dicam, quam in *omnibus templis aræ* sc. erant? Licet id credere: sed quid inde? an repetere placet *aræ* sc. *fremebant?* Res vero sic expedienda. Exquisite illa dicta pro vulgaribus: Omnibus in templis matronarum supplicantium cœtus visebantur, *et aræ*, ab artifice expressæ, *ante quas* victimæ immolabantur. Vulgo lectum fuit *omnibus aris:* idque ex Gothanis primus servat.

720 sq. Splendida rerum species. Puta triumphatorem Octavianum jam intrasse urbem. Sedet pro tribunali sub porticu, et aditu templi Apollinis Palatini, et prospectat (exquisite *recognoscit;* argutatur Burm. in etymo vocis) succedentem pompam triumphalem, in qua portantur coronæ aureæ, *dona populorum* (conf. Cerda), ducuntur captivi una cum signis Fluviorum.

721. *Aptatque superbis Postibus:* coronas ergo in foribus, vel porticu templi suspendi curavit.

Postibus; incedunt victæ longo ordine gentes,
Quam variæ linguis, habitu tam vestis, et armis.
Hic Nomadum genus, et discinctos Mulciber Afros,
Hic Lelegas, Carasque, sagittiferosque Gelonos
Finxerat. Euphrates ibat jam mollior undis,

724. *Hinc* hic et sequ. versu aliqui, sive utroque loco, sive alterutro tantum. *Numidum* plerique Pier. et tres Goth. *Numadum* alii Heins., ut passim alibi. v. sup. ad III, 320. *Distinctos, disvinctos, devinctos, discultos*, vitia librariorum : inter quæ etiam *Mulcifer* referendum in parte Heins. et trinis Goth. *Mulciber* antiquum nomen, quod Maro ab Accio et Egnatio acceperat : Macrob. VI, 5 pr. — 724, 725. Vides manifeste, quod supra ad vs. 686 monuimus, poetam carmini dignitatem et majestatem parare ex nominum novitate, vel peregrinitate, vel vetustate. *Nomadum genus et Afros.* Erat enim in Antonii partibus magna Africæ pars a Cyrenis usque ad Æthiopiam, et interfuit Antonii copiis Bogudes Mauretaniæ rex : Plutarch. Anton. p. 944 B; Dio L, 6. *Discinctos Afros;* mollitiem hominum arguit veste laxa et fluente. An is proprius Afrorum habitus fuerit, aliunde ignoramus. *Lelegas, Carasque*, ut nominum vetustate carmini dignitatem pararet, posuit pro populis, et regibus minoris Asiæ, quos enumeratos vides apud Plutarchum l. c. B. Leleges, de quorum sedibus Strabo lib. XIII multa disputat, cum Caribus oram Asiæ maritimam tenuerant, antequam ab Ionibus ejecti ad interiora recesserunt. De his, nec de aliis, Lelegibus h. l. agitur. Frustra ad Dacos et Bastarnas nomen revocat Massonus in *Jano reserato* sect. III, c. 5, adversus quos M. Crassus bellum gessit. Meliore jure ad bellum illud referas *Gelonos*, quos pro Dacis vicinis nominare potuit. Nisi tamen pro Thracibus, ultra quos illi habitabant (cf. ad Georg. II, 115), dicti sunt, qui in Antonii copiis erant. Horatius, qui sæpe populos barbaros ultra Danubium memorat, modo Gelonos, modo Getas, modo Sarmatas aut Scythas nominat.

726. *Euphrates ibat jam mollior undis* h. leniore amne, ut domitum se ac subjugatum, h. e. populos accolas victos et subjectos, significaret. Uti *mollita* dicuntur et alibi, quæ victa ac contusa coercitaque sunt; sic *molles animi, mollia corda.* Notum autem vel ex Horatio : *Medumque flumen gentibus additum Victis minores volvere vertices :* etsi hoc ad seriores annos spectat. Magno vero spiritu hæc dicta, et in majus aucta amplificataque sunt. Adversus Parthos enim illo anno nihil aliud nec susceptum, nec gestum, præterquam quod Augustus, Ægypto in po-

Extremique hominum Morini, Rhenusque bicornis,
Indomitique Dahæ, et pontem indignatus Araxes.
Talia per clypeum Volcani, dona parentis,
Miratur, rerumque ignarus imagine gaudet,
Adtollens humero famamque et fata nepotum.

testatem p. R. redacta, in Syriam reversus Parthorum legatos audiit. cf. Georg. II, 170; IV, 561. Si vero hæc quæ sequuntur vs. 726, 727, 728 ad triumphum illum recte referuntur, Euphrates et Araxes cum Dahis poetico more populos Orientis designant, qui Antonium sequuti erant; Morini autem et Rhenus triumphum primi diei Dalmaticum respiciunt, quo etiam de Morinis, extremæ oræ Galliæ Belgicæ ad fretum Britannicum populo (unde *extremi hominum Morini*, ut *ultimi Britanni*, *ultima Hesperia*, apud Horatium), et nonnullis Galliæ Germaniæque populis rebellionis sociis, inprimis Suevis Rhenum transgressis, et a C. Carinate repressis, triumphatum fuit; v. Dio LI, 21. Rhenus *bicornis*, Vahalis et Rhenus, ut tum quidem cursus erat, antequam Drusus tertium ostium, Flevum, fossa ducta efficeret. — 728. *Daci* editum olim et scriptum passim, vel *Dacæ*. Male: Ge. III, 497 *Et conjurato descendens* Dacus *ab Istro*. — *Dahæ*, Nomades ad orientale Caspii maris litus versus Oxum incolentes ultra Hyrcanos. *Pontem indignatus Araxes;* nihil amplius quam, ut flumen rapidum adeoque pontis impatiens diceret, eoque ipso feritatem accolarum Armenorum declararet. Sumserunt hinc Statius, Claudianus, Sidonius, quos apud Cerdam videre licet.

729. Malim *clypeum, dona parentis*, matris Veneris, jungere, quam *talia dona parentis.* — 731. *Humeris* Parrhas. *Flammamque* Medic. *Facta* multi Heins. Utraque lectio apud Serv. — *Famamque*, κλέος, illustrium factorum sculpturam in clipeo. Ad hunc ultimum versum offenderunt passim viri docti: quibus prævivit Servius, seu quisquis ille fuit, quem lacinia pannis Servianis attexta auctorem habuit: *Hunc versum*, inquit, *notant Critici, quasi superfluo et inutiliter additum, nec convenientem gravitati ejus: namque est magis neotericus.* Addisonus, qui pulchræ simplicitatis sensum habebat mollissimum, hunc versum esse aiebat, in quo Virgilius lusisse videretur. Jure notatum versum, ut a gravitate alienum, et fere frigidum pronuntiat Dorvillius. Defendit eumdem versum Hurdius, vir ingeniosus et doctus, in *Commentar. Horat.* vol. I ad v. 97, ubi ambiguitatem sententiæ etiam in severiore carmine tuetur, et hunc locum copiose quidem et satis argute, ut solet, ita tractat, ut ad ancilium religionem et sanctitatem alludi

dicat. Enimvero ante pedes erat, quod tam longe petitur, et verbo res transigi potest. Acumen lusus, quem inesse multi arbitrantur, in nostris est sensibus animisque, non in verbis nec in sententia animoque Virgilii. Poeticus sermo ita fert, ut, si quis *clypeum, cui facta præclara et fata nepotum insculpta sunt*, sustulisse humero (alligatus enim loro clipeus humeris injicitur) dicendus sit, res ita efferri possit : sustulisse eum *famam et fata nepotum.* Qui poetica oratione imbutum habet ingenium, nihil amplius cogitat. Qui vero verbatim ista in patrium sermonem transfusa, et ex proprio verborum significatu interpretata mente voluit, notiones alias adjungit, quibus ridicula et inepta redditur sententia. Simile est exemplum inf. Æn. X, 496 *rapiens immania pondera baltei,* impressumque nefas; *una sub nocte jugali Cæsa manus juvenum fœde, thalamique cruenti, Quæ Clonus Eurytides multo cælaverat auro.*

Etiam hic liber bello parando consumitur, inprimisque auxiliis arcessendis, dum Turnus per legatos Diomedem, Æneas Evandrum adit. Quæ res episodio viam munit elaboratissimo de Evandro, quo fabulas veteres Italiæ et origines coloniæ Arcadicæ in Palatino monte exponit, Romanis cognitu jucundissimas.

Qui autem de Æneidis præstantia recte judicare vult, non ex nostrorum ingeniorum et ætatis genio judicium facere debet; id quod importunum esset, etsi plerique ita faciunt; sed id respicere animoque assequi, quam delectationem poetæ carmina Romanis potissimum afferre poterant, quibus ille ea meditabatur. Jam origines Latii et Romæ, ad nostrum forte sensum, nisi peculiare studium his literis addixeris, parum jucundæ, Romanis haud dubie esse debuerunt cognitu gravissimæ : et qui delectationem, quæ inde capi potest, æstimare vult, ante omnia ipsis illis originibus accurate cognoscendis, et enodandis operam impendat necesse est. Quod idem ut faciat tanto magis interpreti incumbere, recte judices. Succedit aliud episodium de armis et clipeo Æneæ, quod et ipsum ad Romanorum studia comparatum esse manifestum fit.

EXCURSUS NOTABILIORES

AD LIBROS

ÆNEIDOS V, VI, VII ET VIII.

EXCURSUS I

AD LIBRUM V.

Super Æneæ accessu ad Siciliam.

Bis Æneam ad Siciliam accessisse narrat poeta, primum quum litus Italiæ inferioris et Siciliæ orientale prætervectus Drepani portum intrasset, l. III, 707; adde Dionys. I, 52; et iterum, quum Carthagine et ab Africæ litore evectus, ut Italiam peteret, ventis adversis ad Siciliæ litus occidentale esset rejectus. Tenebat tum illa loca *Acestes*, ut Virgilius scribit, vel Egestes, Egestus, a quo urbs *Egesta*, *Ægesta* vel *Segesta* appellari cœpit (v. post alios et Burmannum ad Numism. Sic. pag. 394, Eckhelium in Doctrina Numor. vet. vol. I, pag. 234); Virgilio *Acesta* V, 718, quod tamen nomen et Steph. Byz. habet in Ἀκέστη. Ab hoc Aceste Æneas benigne hospitio exceptus socios et naves refecit. Erat enim ille Trojano sanguine oriundus, quippe e Trojana femina, de qua varie traditur, in Siciliam delata et a Crimiso fluvio compressa, susceptus: vid. V, 38, 39 *Troia Crimiso conceptum flumine mater Quem genuit;* quæ antiquissima ignotæ stirpis deducendæ ratio est, ut parens edatur fluvius ejus terræ, in qua gens aliqua sedem habuit. Itaque *divinæ stirpis Acestes* appellatur V, 712. Fabulas de Aceste plures, ad quas numi quoque apud Parutam, Dorvillium, principem Torremuzza, et nunc apud Eckhelium alludunt, vide apud Serv. ad I, 550; V, 30. Alia congessit Cluver. Sicil. ant. II, 2. Sed

in summa diversitate consensus fit in hoc, urbis Segestæ conditorem creditum esse Trojanum, et Trojanos colonos veteribus Sicanis in his locis fuisse admixtos. Nota res vel ex Ciceron. Verr. IV, 33. (Accessere mox Græci coloni: sed vel sic apud Thucyd. VI, 11 Nicias eos barbaros appellat περὶ Ἐγεσταίων ἀνδρῶν βαρβάρων· et sic res se habuit in plerisque Siculis civitatibus; quæ res dissensionum civilium perpetua caussa et fons erat, v. ibid. c. 17.) Recte Silius XIV, 45 *Miscuerunt Phrygiam prolem Trojanus Acestes Trojanusque Helymus* etc. Proxime ad poetæ verba Strabo XIII, pag. 608 B: οἱ δὲ (φασὶ τὸν Αἰνείαν) εἰς Αἴγεσταν κατᾶραι τῆς Σικελίας, σὺν Ἐλύμῳ Τρωΐ, καὶ Ἔρυκα καὶ Λιλύβαιον κατασχεῖν, καὶ ποταμοὺς περὶ Αἴγεσταν προσαγορεῦσαι Σκάμανδρον καὶ Σιμόεντα. Dionysius vero, tanquam communiorem narrationem, his non dissimilia exponit l. I, 52, secundum quæ Elymus et Ægestus jam ante Trojæ excidium urbe profugerant, et vento secundo usi in Siciliam pervenerant. Hi circa Crimisum fl., de quo non minus multa fabulose narrantur, v. apud Schol. Lycophr. 953, 471, in Sicanorum agro consederunt, parte agri ab his accepta, propter Ægesti cognationem qui, in Sicilia natus et educatus, quum adolevisset, Trojam redierat. Quod quomodo factum sit, mox a Dionysio l. c. narratur. Tum porro: hos suos populares quum in his locis offendisset Æneas, amanter cum iis aliquod tempus exegit, urbesque iis condidit, καὶ κατασκευάζεται αὐτοῖς πόλεις Αἴγεσταν καὶ Ἔλυμα, partemque comitum ibi relinquit. De *Elymis* infra videbimus. Sed *Segestam*, apparet, quam ingeniose poeta arripuerit, ut ab Ænea conditam eam nunc perhiberet, cum trajectus in Italiam fieret, ut adeo ejus comites longi erroris tædio capti, parte etiam navium incendio consumta, in novam coloniam transcriberentur. De his inf. 711 sqq. 749 sqq. Et v. 718 *urbem appellabunt permisso nomine Acestam.* Quo intelligitur, v. 756 *hoc Ilium, et hæc loca Trojam Esse jubet*, non ad urbis nomen, sed ad originis Trojanæ recordationem et repræsentationem esse referendum. Nescio, an ita Burmannus e. l. acceperit, ubi Ruæum refellit. Potuit tamen poeta aut accepisse hoc aut fingere, fuisse in ipsa urbe loca ab Ænea iis nominibus designata, ut Troja et Ilium essent; siquidem etiam fluvii fuerunt Simois et Scamander in agro urbis. v. Strabo XIII, p. 608 B, quo forte respexit poeta V, 634 *Nullane jam Trojæ dicentur mœnia? nusquam Hectoreos amnes Xanthum et Simoenta videbo?* Nec vero ipsos Segestanos alienos fuisse ab ea fama, deberi Æneæ origines suas, colligere licet

ex numis Segestanis, in quibus Æneas Anchisen cum Palladio urbe exportans exhibitus est.

Dicat tamen aliquis, et eandem difficultatem movit Cluver. pag. 260 Sicil. ant.: *urbes Acestæ* poeta jam I, 549, 550 memoraverat: *Sunt et Siculis regionibus urbes, Arvaque Trojanoque a sanguine clarus Acestes;* adeoque se *vehementer obliviosum* prodidit, dum hoc demum libro quinto urbem Acestæ exstruendam narrat. Enimvero primum historia plures urbes, non unam, ab Ægesta conditas perhibet; tres quidem Lycophron v. 964, quas Scholiastes *Ægestam, Entellam, Erycem,* recitat. cf. Cluver. eod. cap. Dionysius Αἰγέσταν καὶ Ἔλυμα memorat in Ægesti gratiam ab Ænea conditas. Elyma quidem in Erycem, Ἔρυκα, mutat Cluverius. Quidni tamen, si Elymi populus fuerunt, ut infra videbimus Exc. III ad v. 73, vicus vel oppidum esse vel tradi potuerit τὰ Ἔλυμα? etiam si nulla ejus alia memoria occurrat. Mox c. 53 (pag. 42) Veneris Erycinæ templum conditum fertur ἐπὶ τῇ κεφαλῇ τοῦ Ἐλύμου, ubi præstat forte cum viris doctis scribere, ἐπὶ τῇ κορυφῇ τοῦ Ἔρυκος. Nam Bocharti argutiis equidem non multum tribuere soleo, qui et hic, ut *Erycem* ab hebraica origine ducere possit, in *Elymum* illud mutat, ut ad *Elim* tandem res deducatur. Ferrem tamen *montem Elymum* ab Elymis habitatoribus dictum. Si historica fide uti nolis, et contendere, nunc demum ab Ænea urbem Acestæ paratam esse, quandoquidem Acestes venatu inter silvas vitam egisse traditur V, 37 *occurrit Acestes Horridus in jaculis et pelle Libystidos ursæ,* et 301 *Adsueti silvis, comites senioris Acestæ,* eoque ducunt alia loca, V, 617, 631, 717: tamen vel sic recte poeta *urbes* jam ante dicere potuit, quæ eodem loco, I, 557 *sedes,* pro quocunque omnino habitationis genere: *At freta Sicaniæ saltem sedesque paratas Unde huc advecti, regemque petamus Acestem.* Atque hoc unum ad expediendas difficultates hujus generis sufficit.

EXCURSUS II.

De Eryce.

V, 23, 24 *Nec litora longe Esse reor fraterna Erycis portusque Sicanos.* Adde v. 391, 392, 403, 412 sq. et 759—761. *Tum vicina astris Erycino in vertice sedes Fundatur Veneri Idaliæ, tumuloque sacerdos Ac lucus late sacer additur Anchiseo.*

Mela II, 7 *Montium Eryx maxime memoratur, ab delubrum Veneris ab Ænea conditum.* Ex vulgari opinione nomen ab Eryce ductum, quem adeo poeta docte et ipsum in carmine memoravit, v. 391 seq. *Eryx* hic pugilatu nobilis, Veneris e Buta filius (v. Hygin. f. 260, alios ap. Cluver. Sicil. ant. p. 269 sqq.), etiam in nummis Segestanorum obvius. v. Burmann. ad Numism. Sic. p. 396 sqq. In Erycinorum nummis apud Parutam et Pelerinum ipse Hercules occurrere videtur. Quod in monte Eryce fuit templum Veneris antiquissimum, ut ad Phœnicum Astartes religionem, non tam male, ut multa alia, a Bocharto referatur (*Canaan.* II, 1), vulgari tamen fama Trojanos conditores habēre ferebatur. Hinc nihil suavius versibus 759 sqq., quibus Æneam suum poeta auctorem templi facit, etsi de hoc scriptorum fides omnium non convenit. Potest tamen teneri, quod et Diodorus l. IV sub fin., qui classicus de Eryce locus est, prodit, novis saltem decoribus templum ab Ænea fuisse ornatum; et inter manifestissima Æneæ in Siciliam adventus indicia a Dionys. I, 53 memoratur τῆς Αἰνειάδος Ἀφροδίτης ὁ βωμὸς, Veneris Æneadis ara in Eryce monte. Quod vero mireris, non defuere qui Æneam Veneris Erycinæ signum secum asportasse comminiscerentur; si vera sunt, quæ Solinus habet c. 2, p. 13 E: *agro Laurenti — ubi, dum simulacrum, quod secum ex Sicilia advexerat, dedicat Veneri matri, quæ Frutis dicitur.* Salmasius, *quæ Erycis dicitur* legit; male. v. Jos. Scaliger ad Festum in *Frutinal, templum Veneris Frutis*, sc. a *Frus, unde fruor.*

Bene etiam Acestæ, hoc est, Segestæ, primordiis hujus templi origo subjungitur; nam mansit in Segestanorum ditione etiam ad

seriora tempora hoc templum, ut satis ex Cicer. Verrinis, et Tac. Ann. IV, 43 constat.

Quod de *Anchiseo* in Eryce subjungitur, v. 760, 761, habet et ipsum historicam rationem. Hygin. f. 260 *in hoc autem monte dicitur etiam Anchises sepultus;* etsi Ge. Fabricius non male suspicatur ad templum et Flaminem D. Cæsaris poetam respicere.

Tandem, etsi ludi funebres poetæ ingenio et Homeri exemplo debentur (conf. ad pr. l. V), inferiæ tamen Anchisæ, in Sicilia factæ, et novemdiale sacrum antiquam habuere memoriam. Ovid. Fast. II, 543, ubi de annuis inferiis: *Hunc morem Æneas pietatis idoneus auctor Attulit in terras, juste Latine, tuas. Ille patris Genio sollennia dona ferebat; Hinc populi ritus edidicere pios.* Eo spectant hoc libro versus 59, 60: *atque hæc me sacra quotannis Urbe velit posita templis sibi ferre dicatis.* Fanum Æneæ Segestæ memorat Dionys. I, 53.

EXCURSUS III.

De Elymo, Entello, aliisque ex antiquitate Siciliæ.

V, 73 *Hoc Helymus facit; hoc ævi maturus Acestes.* Magna poetæ etiam in hoc libro laus est, quod historicæ fidei fabulas suas superstruendo eruditam aliquam voluptatem lectoribus apponit. *Helymi* enim vel *Elymi* clarum nomen in Siciliæ originibus Trojanis. Troja ille jam ante excidium urbis exierat cum Ægesto. v. Dionys. I, 52 et sup. Excurs. I ad h. lib., etsi alii apud Strabon. XIII, p. 608 B, eum Æneæ comitibus adscripserunt. Verum etiam Lycophron v. 965 Anchisæ nothum eum perhibet, et ab Ægesto in Siciliam adductum. cf. ib. Schol. et Serv. ad V, 73. Itaque Virgilius docte Elymum Acestæ comitem adjunxit v. 73 et inf. 300, 301. cf. Silium XIV, 45, 46.

Ab hoc Elymo populum Elymos in iisdem circa Erycem et Segestam locis Thucyd. VI, 2 et Dionys. I, 53 ductum esse tradide-

runt. Antiquioris tamen illi fuisse originis videntur; ut vel loca docent a Bocharto Can. I, 30, p. 569 sqq. congesta.

Ceterum Virgilius etiam in hoc libro nomina virorum non indiligenter partim ex Homero transtulit, partim ex historiis. Ita v. 298 *Salius* et *Patron* cursu certant. Salius autem Arcas cum Ænea in Italiam venisse Polemone auctore apud Festum in *Salios* traditur. Patron Thurius in Aluntinis agris consedit. v. Dionys. I, 51. *Euryali* (v. 294 et al.) nomen ex Homero satis notum, inter pugiles in ludis funebribus Patrocli. Ut autem ei pulchritudinis laudem attribueret, suspicor Virgilio in mentem venisse ex eo, quod Ibyci carmine olim fuit celebratissimum nomen Euryali, pueri formosi, ut ex fragmentis intelligitur ap. Athen. XIII, p. 564 F.

Entellum autem v. 387 sqq. inter heroes Siciliæ habitum fuisse, vel ex urbis Entellæ nomine conjectes. Nam mos perpetuus antiquitatis est, ex urbium nominibus conditores fingere. Servius ad V, 389: *Sane sciendum, hunc* (Entellum) *secundum Hyginum, qui de* Familiis Trojanis *scripsit, unum Trojanorum fuisse, de quo Virgilius mutat historiam.* A Schol. Lycophr. ad v. 953 urbs Entella inter urbes ab Ægesto conditas memoratur. cf. Cluver. Sicil. ant. p. 377 sqq., qui in Silii versibus XIV, 204, 205 dilucidandis laborat: *Entella Hectoreo dilectum nomen Acestæ.* Sed sequitur Silius nostri poetæ fidem, secundum quam Entellus inter ceteros Acestæ comites ante Æneæ tempora in Siciliam venerat, eique amicitia junctus fuerat. Sæpius jam monuimus, diversitates has fabularum docere, a poetis pluribus eamdem fabulam fuisse tractatam, adeoque Virgilio, doctissimo poetæ, non defuisse, unde materiam carminis sumeret.

EXCURSUS IV.

De Ludo Trojæ.

V, 545 sqq. Ex elaboratissimis poetæ locis esse arbitror locum hunc de Ludo Trojæ, quo Romanis suis inprimis probare debuit hunc librum, cum ludicrum hoc, per nobiles pueros (εὐπατρίδας)

celebrari solitum, summo haberetur honore, sæpiusque ab Augusto esset exhibitum : conf. Suet. Aug. 43; Dion. XLVIII, 20; XLIX, 43, et viros doctos ad illa aliaque loca. Vidit quoque acute Eckhel memoriam talis ludi in numo Caii Cæsaris servari : Doctrina numor. vet. vol. VI, p. 170. Ductus utique ille ab antiqua saltatione armata, pyrrhiche, ὀρχήσει ἐνόπλῳ, cujus originem ex Creta petere solent scriptores; etsi illa omnino priscæ hominum vitæ in Græcia communis fuisse videri potest. Quod si a Trojanis temporibus deductus ludus est, debuit profecto ab initio curulis esse. Equis enim aliter illa ætate uti nesciverunt, ut satis ex Homero liquet. Debuit etiam ex ejus temporis more cum auriga insistere currui παραβάτης, ut per totum Homerum fieri solet; unde hoc aurigandi genus Τρωϊκὴν διφρείαν appellasse putandus Xenophon Cyrop. VI, p. 322 ed. Lond. Quæcunque tandem rerum morisque vicissitudo fuerit, ad ludum equestrem nobilium puerorum res deflexit, quo primo decursus equester agebatur, tum prælium equestre adumbrabatur. Ut autem poetæ in inveniendo artificium recte assequaris, tenendum est, Virgilium rem sic novasse, et in Ludum Trojanum transtulisse decursum armatorum circa tumulum, quem antiquus funeris celebrandi mos et Homeri exemplum, Odyss. ω, 68 sqq. cf. Iliad. ψ, 13 sqq. postulabat. cf. inf. XI, 188 sq. Stat. VI Theb. 213 sqq. adde quæ Vignolius ad Columnam Antonini Pii disputavit c. 9 super anaglypho stylobatæ, quo *militaris decursatio equestris* exhibita est, cujus partem in Edit. Justic. lib. III Æneid. translatam video, ad quam v. Saxium. Hunc itaque cursum ὁπλίτην sollerti animo ad Ludum Trojæ, novum et intactum ab aliis poetis ludi genus transtulit. Duravit hoc sollenne adhuc sæculis IV, V. vid. Claudian. VI, Cons. Honorii 622 sqq.

EXCURSUS I

AD LIBRUM VI.

Ramus aureus.

VI, 136 sqq. Rami hujus aurei caussas varias mysticas quoque, veteres et recentiores excogitarunt. Metalli mutandi rationes hic quæsivere nonnulli, Borrichius et alii, inter quos Wedelius a Burmanno laudatur. Χρυσοῦ ὄζος — ἀδάμας, qui in Timæo Platonis (pag. 1066 B, ed. Frf.) memoratur, poetæ ad talem rei imaginem nihil prodesse potuit : ex aqua condensata metalla et primo loco aurum, tum adamantem, porro æs, tum cetera genera enasci narrat philosophus. A Dianæ Aricinæ sacris res repetitur apud Servium, ante cujus templum fuisse arbor narratur, unde si fugitivus potuisset ramum decerpere, sacerdoti cum homine pugnare necesse esset. Ritus pugnæ notissimus, vel ex Ovidii Fast. III, 263 sqq. At de arbore solum Servium tradere memini. Nec tamen id quicquam commune cum Avernalibus locis et ramo aureo Proserpinæ habere videtur. Latere aliquid occultæ religionis ex initiis Eleusiniis, si cum Warburtono conjectare velis, saltem ad sacrum ramum, quem mysta præfert, aut ad ramum lustralem, non ad myrteam coronam referri res debet; nam, ubi ad Proserpinæ domum accessit, Æneas *corpus recenti Spargit aqua, ramumque adverso in limine figit* v. 635, 636, ut suspicari liceat, ad lustrationem in sacris deorum inferorum et Manium faciendam eum respexisse. Enimvero, ramo eodem aureo aquam sparsam et lustrationem factam, poeta non narrat; narrat tantum hoc : *ramum in limine figi, et eum Proserpinæ munus ferri* ex arbore ipsi sacra, v. 137—142, 408. Qui poma aurea in Junonis nuptiis cum Jove memorata (v. not. ad Apollod. p. 410) meminerit, intercedere in his, seu cognationem, seu similitudinem aliquam intelliget, ut Proserpinæ, tanquam Junoni inferæ, pro dono ramus aureus feratur, ut Junoni malum aureum. In Heracliis hoc ipsum malum forte eduxerat arborem Hespe-

ridum, unde poma aurea decerpenda, et ad Eurystheum, Junonis jussu, ab Hercule erant afferenda. Altera ex parte in Proserpinæ fabulis est comestio mali Punici, qua illa commisit, ut in Plutonis contubernio sibi manendum esset : v. c. Ovid. Met. V, 535 sqq.; Hymn. in Cer. 371. Ceterum, nisi poeta noster ipse doni Proserpinæ ferendi mentionem expressam fecisset, alia esset eaque expeditior ratio, si *ramum* ἱκετείας sollenne insigne ad animum revoces (vide v. c. inf. XI, 101), ut adeo *aureum ramum* præferens Æneas ad Proserpinam supplex accedat; aut, si Mercurii caduceum, *virgam auream*, memineris, qua alii poetæ ad inferos animas deduci narrant, v. c. Od. ω, 3 ἔχε δὲ ῥάβδον μετὰ χερσὶν Καλὴν, χρυσείην; quum Mercurium adhibere hujus descensus ducem non posset, auream virgam Æneæ assignare maluit. Ita facile intelligas, quomodo poeta ad hanc rei φαντασίαν devenerit. Ut *aureum* ramum in silvis inventum esse proderet, in mentem venire potuit ex Apollonii Rhodii lectione, de vellere aureo, in silva media, lib. IV, 122 sqq.; nam et is sacer Hecates lucus erat. Deorum autem omnia sunt aurea, etiam in Delo χρύσειον — γενέθλιον ἔρνος ἐλαίης. Callim. in Del. 262. Ex vetustiore tamen seu Heracleæ, seu Theseidis carmine ramum aureum petitum esse ex illo versu suspicor, 409, quo Charon miratur : *donum fatalis virgæ longo post tempore visum.* Igitur jam Hercules, seu Theseus ramum aureum prætulerant manibus, quum ad inferos descenderent. Ceterum hoc invento bene usus est Claudianus ad arborem auream in inferis locis florescentem, quæ inter alia inferorum bona Proserpinæ a Plutone ostenditur de R. Pros. II. 290. Exornavit hoc arboris aureæ, quæ Proserpinæ sacra est, phantasma Spencerus *Fairy Queen* B. II, cant. VII, LIII sqq.

EXCURSUS II.

Chorographia locorum inferorum ex poetæ mente.

Non injucundum esse potest, uno loco propositam habere animo totam locorum inferorum descriptionem, qualis illa a Virgilio, hoc libro, est exposita. Quæ alii, seu imitando, seu nova fingendo varia-

rint, ut Seneca, Herc. fur. 658 sqq., Valer. Flacc. lib. I, sub fin. 827 sqq. nunc non curamus. Tentavit jam idem Spencius et Jortinus, Diss. VI, p. 258, præter alios Intpp. Nonnulla iterum tractavit Wernsdorff. Poet. min. tom. II, Excurs. XVIII. Res quum per se non inutilis esse potest ad poetæ interpretationem, tum vero etiam iis grata esse debet, qui Dantis Infernum, partim ex Marone, quo is duce utitur, expressum, tum etiam aliorum poetarum loca comparare volunt. Ita Silius XIII, 526 sqq. totam inferorum descriptionem variavit, decem portis, et septis, puto, in iis constitutis, ut Platonis circuli ante oculos fuisse videantur; unde etiam Servius, ad v. 426, suos novem circulos duxisse videtur, etsi alieno a Virgilii mente commento. Certe novem Dantis anfractus ad Platonis Virgiliique ductum junctim adumbrati sunt. Nam Silium ab eo lectum esse dubito.

Via quidem prima per speluncam, mox immensas per silvas, caliginoso cœlo, ducebat ad amnem.

In *primo Orci aditu* (προάστειον dixeris, poetæ *vestibulum* est), citraque Acherontem, *Luctus*, *Curæ*, *Morbi*, *Senectus*, *Metus*, *Fames*, *Egestas*, *Letum*, *Labor*, *Sopor*, *mala Gaudia*, *Bellum*, *Eumenides*, *Discordiæ* sedem habere dicuntur v. 273—281 elegante mytho; quis enim non intelligat esse hæc Mala, quibus Mors arcessitur, quæque illam vel antecedunt vel comitantur?

In medio *Somnia*, in ulmo nidulantia, ad Homeri ductum. Quæ cum nocte conjuncta sunt, eadem cum locis inferis, uti cum ipsa morte, conjuncta sunt. Cum autem Hades Ἀΐδης, proprie, *qui cerni nequit*, locum faciat iis, quæ mentis vana fingendi vi excogitari possunt: monstra antiquissimorum vatum hic collocantur. Itaque hinc inde hæc loca tenent *Centauri*, *Scyllæ*, *Briareus*, *Hydra*, *Chimæra*, *Gorgones*, *Harpyiæ*, *Geryon*, versibus 282 — 289. Omnino hoc proclive fuit, poetarum seu sapientum animos in hoc phantasma incurrere, ut in aditu ad Umbrarum loca, phantasmata ista et monstra collocarent.

Perventum est ad *amnem*: quem 384 *Stygem*, 295 *Acherontem* vocat. Petitum est phantasma hoc a regnis ac provinciis, quarum fines per magna flumina reguntur. Ex priscorum poetarum opinione Oceanus terrarum orbem more amnis ambiens in occidentali parte, Solis occidentis, Noctis, Somni, ædes, tum Elysium, tandem aditum ad loca infera continebat (conf. Opusc. t. I, pag. 397 seqq): flumine autem circa Orcum ducto, aditus non erat, nisi navi tra-

jiceres; ad hanc regendam inventus portitor. Prætermittimus de Charonte monere nondum ab Homero memorato, conf. sup. ad v. 417, et de insepultorum umbris ab amnis trajectu prohibitis. conf. ad v. 325.

Trans amnem, adverso litore, *Cerberi antrum* est, 415 seqq., quod prætergressus Æneas, ad *prima loca* devenit; inhabitant hæc loca *infantes* v. 426—429, et qui *insontes*, aut *mortem illatam accepere, aut sibi ipsi intulere*, 430—439.

Non procul hinc *Campi Lugentes*, seu lugentium sedes; quas tenent illi, *qui luctuosa morte interiere*: 439—476. Ex his imprimis memorantur *heroinæ et feminæ claræ veteris ævi*, interque eas etiam *misere amantes.* Vulgo quidem ab Intpp. *misere amantium* sedes esse traduntur, Lugentes campi. Enimvero sic magna difficultas oritur, quomodo Eriphyle et Cænis inter misere amantes referri possint. Sed iniqui in poetam videntur esse viri docti. Ita scilicet dispescenda est oratio v. 439 seqq. *Hic — Lugentes Campi —: Hic* primum, *quos durus amor* etc. Tum *his Phædram Procrinque locis* etc.

Contigua illis, et, si recte intelligo, in extrema camporum, quos Lugentes tenent, parte, sita est sedes *virorum bello clarorum*, et inter pugnandum cæsorum: *Arva ultima*, v. 477—539. Ita excipiunt se loca eorum, qui morte haud matura interiere, infantum, heroinarum, heroum: commune omnibus hoc, quod debitum vitæ tempus non exegerunt.

Itaque trina illa loca citeriora omnino eorum animas continent, qui immatura morte obierunt; etsi poeta non satis subtiliter hæc tractavit, nec adjecit, sintne illi aliquando, expletis fatalibus annis, quos anteverterunt, ad Elysium perventuri; sed in hoc tantum laboravit, ut, quæ passim apud Græcos poetas de locis inferis memorata videbat, in hæc loca conferret, inprimisque Homeri exemplo, heroum, heroinarumque clara nomina intexeret. Hactenus igitur Haden vidimus mythicum ac poeticum. Ad statum aliquem medium inter pœnas et præmia hæc, redigere allaborat Trappius cum aliis; nec tamen rem ad Virgilii quidem mentem expediunt.

Hinc *duæ viæ* (natæ forte ex τριόδοις Platonis in Gorgia, pag. 357 A Frf., Steph. p. 524 A.), altera ad *Plutonis regiam*, eamque prætergressos ad *Elysium*, ducit; sinistra vero ad *Tartarum*, 540—543.

Dum ad Plutonis regiam procedunt (non autem intrant: conf. ad vs. 573), a sinistra *Tartarum* ostentat et describit Deiphobe, 548—627: non autem intrat: v. ad vs. 573. In hunc transtulit omnia poeta, quæ veteres de Tartaro, in quem Titanes fuerant detrusi, fabulati erant; v. Hesiod. Theog. 720 seqq. conf. Iliad. θ, 14 seqq.: porro nonnulla ex Platonica Tartari descriptione, in Phæd. pag. 83, atque etiam ex sulphurariis circa Cumas, quas latius ornavit Petron., c. 67, v. 120. Fatendum tamen, multo inferiora esse hæc omnia terroribus Tartari, quem Miltonus descripsit l. I et II, et Teutonum Miltonus, Messiadis conditor, l. II, varietate autem rerum ac specie, haud dubie Dantes admirabilis in Inferno suo, cant. III seqq. In vestibulo Tartari Tisiphone sedet v. ad 573—579. Subjecit hæc Miltoni ingenio præclarum phantasma de custodibus Orci, Peccato ac Morte, l. II, 650 sqq.

Ceterum quod Tartarum suppliciorum locum prodidit poeta, hoc philosophis, inprimis Platoni, debuit. Nam apud Hesiodum et Homerum, Tartarus est carcer Titanum et Centimanorum cum Cyclopibus, qui Uranidis accensentur. Conf. Apollod. pr. At loca infera, Hades, Erebus, continent animas piorum et impiorum promiscue: ut ex Necyia Homeri constat: in qua iisdem locis heroes habentur, et simul Orion, Tityus, Tantalus, Sisyphus, et cum iis Hercules. Multo magis mirum in modum miscuit ea, quæ in Orco collocaverat, Polygnotus in tabula Delphica, ap. Pausan. X, 28 sq. Idem v. c., Eurynomum Genium apposuerat, qui mortuorum carnes ad ossa usque arroderet: ut adeo, ex ejus opinione, non umbræ, sed carne vestitæ animæ ad inferos descenderent. Etiam Ocnum cum asino ille iisdem in locis pinxerat. Tam parum subtilioris judicii antiquiores in fingendis rebus hisce adhibuerunt, quibus satis erat, monstrorum terrores cumulare. Mireris ipsum Horatium, ubi loca infera omnino nominanda erant, ad quæ omnibus migrandum est, memorare Cocytum, Danaïdes, Sisyphum, et paullo ante Geryonem cum Tityo: Carm. II, 14, in quorum consortium venire nemo optet. Nunc diversa loca videmus esse Elysium et Tartarum. Etiam in scelerum recensu disertior est poeta, quam antiquiores. Omnino, quo magis expoliti philosophia fuere animi, eo melius dispescuere narrata de rebus inferis. Accommodari enim hæc solent ac debent populorum, ætatum, et singulorum hominum ingeniis.

Jam ad *Plutonis regiam* perventum est. Sapienter hanc omnino

prætermisit poeta, nec in illam, sive ornatus, sive narrationis quicquam consumsit, præter paucos versus v. 630 sq. Nam rem a consilio alienam tractasset, et in summas angustias sese immisisset poeta, si Jovem inferum exhibere voluisset; nec majestatem dei quomodo satis tueretur, in promtu habuisset. Integrum itaque reliquit hoc argumentum Claudiano, Tasso, Miltono, Messiadisque auctori. Intrat tamen Æneas *vestibulum regiæ*, lustrat se, et ramum aureum in foribus figit, v. 634—636, ubi conf. Not.

Præter regiam Plutonis, via ad *Elysium* ducit. Apud Aristophanem, Ran. 162, 163 de initiatis: Οὗτοι γὰρ ἐγγύτατα παρ' αὐτὴν τὴν ὁδὸν Ἐπὶ ταῖσι τοῦ Πλούτωνος οἰκοῦσιν θύραις. Sunt autem initiatorum sedes nullæ aliæ quam Elysium. Hoc itaque non longe a Plutonis regia abesse traditum forte in Eleusiniis, ut colligere licet ex scurrili Aristophanis insectatione initiorum. Hesiodus Plutonis regiam in vicinia Tartari collocaverat. Nam ante Tartarum, Atlas stat cœlum sustentans; ibidem Diei et Noctis ædes, circa quam Noctis liberi habitant, Somnus et Mors. Ἔνθα, pergit, θεοῦ χθονίου πρόσθεν δόμοι ἠχήεντες Ἰφθίμου τ' Ἀΐδεω καὶ ἐπαινῆς Περσεφονείης Ἑστᾶσιν; ante has Plutonis et Proserpinæ ædes excubat Cerberus. Nec procul hinc antrum incolit Styx. Theogon. 767 sqq.

De *Elysio* satis dictum est ad ipsum poetam, v. 637 sqq. In ejus convalle *Lethe* est, ad quam convocantur animæ novum corpus ingressuræ, v. 675, 679 sqq.

Secundum ea, quæ poeta, v. 739 sqq., de purgatione animarum narrat, *locum* aliquem in inferis requiras, *quo illa purgatio instituatur.* Sed de hoc nihil commemoravit Maro.

EXCURSUS III.

Locorum circa Avernum descriptio, seu topographia agri Cumani.

Libri hujus vix satis magna esse potest suavitas, nisi locorum descriptionem oculis animoque subjectam habeas. Quam quum multi dederint, nuper tamen diligentius ea literis cæloque expressa est a Paullo (Ant. *Paoli* in *Puteolanis Antiqq.*) et coloribus vivide red-

dita ab ill. Equ. de Hamilton in *Campis Phlegræis* t. I, tab. XVII sqq. et nuper *Nic. Carletti* in *Storia della regione abrucciata in Campagna felice* (Neapoli 1787, 4) et *Breislak* in *Campanie* to. II, p. 148 sq. Nam illam chorographiam, quæ in Mazzella et hinc apud alios conspicitur, nonnulla parum accurate delineata habere usu facile deprehenditur. Procurrit inter Puteolos et Cumas angustus ager in promontorium Misenum desinens. Puteolano s. Baiano sinui imminet lacus Avernus, adeoque Cumis ille a tergo situs. Facies lacus nunc quidem talis est, ut circumcirca colle leviter acclivi, et, præter eam partem, qua ad mare (sinus Baiani) prospectus patet, fere perpetuo ambiente in orbem ille rotundetur. Stadiorum quinque ambitum jam olim Diodorus edidit lib. IV, c. 22. Altitudine est ad CCXXXVIII et CCLIII passus (secundum Mazellam l. c. c. 15), aucta olim in immensum : vid. Diodor. l. c. add. Aristot. Mirab. Audit. c. 108, p. 727 E ed. du Vall. decrescere tamen et temporum vicissitudinibus imminui illa potuit. Colles, qui ambiunt, silva olim inaccessa consiti erant ad convalles decurrente, et hi sunt *luci Averni* (VI, 118—138—201), in quibus aureæ frondis arbor (v. 138 sqq. 186). Silvam immensam, Ὀμβριμοῦς ἄλσος εὐδαίας Κόρης, Lycophron 698 quoque memorat, et multo disertius Homerus : ἔνθ' ἀκτή τε λάχεια καὶ ἄλσεα Περσεφονείης, Μακραί τ' αἴγειροι καὶ ἰτέαι ὠλεσίκαρποι. Cupressos altissimas etiamnum lacum Avernum cingentes tristissimam loco faciem adjicere narrari video a Flachato (*Observations sur le Commerce et sur les Arts*, t. I, p. 111), etsi ab Italis nihil tale prodi memini. Ita tamen Petronius naturæ veritatem expressisse videri debet, qui saxa *ferali circum tumulata cupressu* narrat. Sacer autem lucus ille Hecate (v. 13) seu Proserpinæ, ut Homerus ait : promiscue enim in rebus inferis Hecate, Proserpina, Diana, Luna nominari solet. Proserpinæ sacram paludem Avernam videas apud Diodor. IV, 22, et templi Hecate ruinas esse eas, quas vulgo Apollinis aiunt, ad Avernum lacum, non male conjectat Paolus fol. XXVIII. Sed silvæ istæ inclusum aeris lacum pestilentia infecerant; etsi ipsi antro exhalationem tribuit Virgilius (VI, 237—241) et imitator loci Petronius ; quod et ipsum accedere potuit ad alterum, cum eandem naturam sulphurariæ aliæque in iis locis speluncæ habeant. Contagium tetri aeris fama olim in miraculum auxerat, ut aves adeo supervolitantes fœtore enectas decidere affirmarent. vid. Strabo V, p. 244 B. Quod nunc aliter se habere docent Breisek et alii. Colles quos diximus, variis perfossi specubus vias habue-

runt subterraneas, caliginosas et tetras hospitibusque impervias, quarum binæ, sed et hæ fere obstructæ, supersunt, de quibus infra videbimus. Locus igitur apprime idoneus ad hominum animos religionum terroribus sollicitandos.

Specus olim fuisse in his locis plures, modo diximus, etsi terræ motibus ipsaque ætate multi corruerunt, ut adiri nequeant. Habet etiam litus circa Misenum cautes passim excavatas, quas a Lycophrone vss. 1278 — 1280 Ζωστηρίου τε κλιτὺν etc. innui puto. Admodum itaque probabile est, et opinioni fidem facit apud Strabonem lib. V, p. 244 D Ephorus, cujus magna hac in re auctoritas est, quum ipse Cumanus diligensque scriptor fuerit, prisca ætate eas cavernas hominibus pro domibus fuisse (Troglodytis itaque illi accensendi), donec ad meliorem vitæ cultum procederent, natamque hinc esse de *Cimmeriis* fabulam Odyss. λ, 13 sqq.; etsi tenebris illis perpetuis silvæ quoque continuæ, quibus convalles montium obsitæ erant, majorem horrorem addere debuerunt.

Succedentibus temporibus, locorum naturam superstitio suis usibus accommodavit, et *necyomantion* ibi institutum est, ut Manes evocati sciscitantibus fata prædicere crederentur, idque Homeri adhuc ætate auctoritatem habuit, qui Ulyssem ea loca adiisse narrat. Erant sacerdotes, qui sacra monstrarent, quibus Manes essent placandi (v. Strabo V, p. 244 C, ubi εἰσέπλεον parum accurate ex sua ætate dixisse videtur, ut Maximum Tyr. Diss. XIV aliosque omittam). Ex majorum vita servaverant sacerdotes morem, ut religioni ducerent solem videre, nec nisi noctu speluncis prodirent, ut Ephorus apud Strabonem l. c. D auctor est. Κερβέριον ὑπὸ χθονὶ μαντεῖον in his locis etiam Scymnus memoravit v. 248.

Tandem Manium sedes et ipsi inferi, quibus evocandis sacra in his locis fiebant, hic esse vel crediti sunt, vel a poetis narrati. Conf. Strabon. l. c. et Eustath. ad Odyss. κ pr., qui eum exscripsit. Habebat autem locorum situs et natura multa, quæ ad fabulam hanc seu fidem accommodari possent, quæ unum in locum congesta videbis ap. Lycophr. 695 sqq. Silium XII, 120 sqq., sicut omnino vetustiorum fabularum magna pars ad insolita aliqua naturæ phænomena, ad motus inprimis hiatusque terræ, ignesque montium continuos, aliaque naturæ miracula spectant. Cogitandum porro, loca hæc antiquiore ævo a paucis Græcorum fuisse adita, rerumque adeo miracula navigantium sermonibus insigniter fuisse aucta. Quis ferat adhuc in Lycophrone l. c. ad Acherontem montis jugum memorari,

unde omnes Italiæ fluvii prodeant? Fuit autem totus hic tractus ignibus subterraneis, passim erumpentibus, aliquando infestus; cujus rei vestigia sunt manifesta plurima: specus, colliculi, crateres, lacus, alia: v. Hamilton in *Campis Phlegræis* cum aliis, qui de focis Vulcaniis scripsere. Scatet totus ager inter Cumas et Baias bitumine, sulphure, et calidis aquis. (v. Strabo l. c. p. 245 C, quod bene Silius expressit verss. suis lib. X, 134 sqq.) Super Puteolos campus est sulphure abundans, collibus inclusus, quibus passim soli spiraculis fumus et calor prodit. Notum est nomen inter veteres *forum* et *olla Vulcani*, nunc *Solfatara* seu Sulphuraria. Vide vel Mazzellam *Antichità di Pozzuolo* c. 7. Itaque mirum non est, modo Cyclopas, modo Gigantes fulminibus percussos passim ad hæc loca referri, inprimisque campos Phlegræos, Gigantumque in iis pugnam. His ignis subterranei vestigiis accensendus ipse lacus Avernus, olim crater Vulcani (Hamilt. l. c. pl. XXIX). Non longe a Cumis *palus* est *Acherusia* (Plin. III, 6 *Acherusia palus Cumis vicina*), quam Silius X, 126 — 129 et XIII, 397 aditum ad inferos esse prodidit, aquas habens ferrugineas, in solo sterili populis passim consito. Omnino *loca freta palustribus ulvis*, *Litora Cumarum* pronuntiat Ovidius Met. XIV, 103. Phlegethontis et Cocyti notionem animis attulere calidi passim fontes. cf. Strabo l. c. p. 244 C, qui Stygis quoque aquam, ad quam oraculum conditum erat (*καὶ τὸ μαντεῖον ἐνταῦθά που ἵδρυται*), ibi fuisse ex Ephoro tradit. cf. Odyss. κ, 513, 514, 515. Accedebat specus ab Averno per collem demissus, quem qui emensus erat, in vallem prodibat, in qua lacus erat, Acheron dictus (1); ex hoc iter ducebat ad *Campos Elysios*, amœnissimum locum, sepulcris passim consitum.

Tota loci facies nunc quidem quam maxime est mutata (cf. *Addison's Remarks* p. 167). Nam primum quum Agrippa portum Julium efficere vellet, ut Avernum Lucrino lacui jungeret, silvam excidere jussit. conf. Strabo. V, pag. 245 A. Tum anno a C. N. MDXXXVIII motu terræ, medio fere inter Lucrinum et Avernum spatio, exstitit *novus mons cineritius*, de quo v. Capacc. *Antich. di Pozzuolo*, c. 20. Olim, ut ex Strabone cognoscitur lib. V, p. 244 A, ora maritima ita his lacubus erat intercepta, ut Misenum in pen-

(1) *Acherontem* alii eum esse volunt, qui nunc *Laco di Fusaro* est. Alii ad *mare Mortuum* nomen transferunt.

insulæ formam esset redactum. Plures tum cavernæ sunt oppletæ, aliæ ulterius ductæ, inter quas nobilissima a Cocceio. v. ibidem. cf. Hamilton. *Campi Phlegræi* t. II, pl. 28, 29, idemque in *Philos. Transact.* vol. LXI, 1, p. 15 sqq.

EXCURSUS IV.

De Æneæ accessu ad Italiam.

Æneas ex Sicilia per Tyrrhenum mare profectus, primo *ad Italiam appulsu* portum Palinurum *subiit, qui* a quodam Æneæ gubernatore *ibi defuncto nomen accepisse fertur.* Hæc Dionysius ex communi scriptorum narratione tradit lib. I, 53. Virgilius nec hanc famæ veteris fidem prætermisit; ne tamen frequentiore appulsus commemoratione molestus esset lectori, alterum ad Cumas accessum attigit; Palinurum vero navi excussum ad litus Lucaniæ enatasse, sed a barbaris occisum piaculo finitimos obligasse narrat. *Mox vero Lucanis pestilentia laborantibus* (verba Servii sunt ad VI, 378) *respondit oraculum, Manes Palinuri esse placandos: ob quam rem non longe a Velia, et lucum, et cenotaphium ei dederunt.* Vide ipsum poetam v. 378 — 381, qui etiam oraculi fidem de Palinuri accessu ad Italiam olim editi in fabulam adsumsit. Veliam (Ἐλέαν) illo tempore nondum fuisse, bene observat Servius ad v. 359 *portusque Velinos;* nam condita ea fuit a Phocæensibus sub Cyro profugis, ut ex Strabone lib. VI pr. satis constat; nec tamen prolepsis talis tam insolens erat, ut viri docti post grammaticos apud Gellium l. c. X, 16 in defendendo vel accusando poeta tantum operæ ponere deberent. Operosus quoque in refellendo Ouwens Noct. Hag. lib. I, c. 2. Sufficit tenere, ipsam necessitatem has prolepses tueri, quoties narratio versatur in iis temporibus, in quibus nulla locorum appellatio est, aut ubi molestus foret poeta, obsoleta, et a carminis suavitate aliena ac barbara nomina excitando. Quis dubitet, hanc defensionem esse satis justam? Verum ne *Lucani* quidem, quod Servius ait, illo tempore in his locis fuisse videntur.

Fuerunt enim Lucani a Samnitibus, qui Sabinorum progenies erant, oriundi, neque in hæc loca venerunt, nisi postquam Græcorum coloniæ Italiam inferiorem occupare cœperant, id quod post Trojana demum tempora contigit; temporibus vero Trojanis *Chonas* et *OEnotros*, h. e. Pelasgos, e Græcia cum Ausonibus priscis Italiæ colonis permixtos coluisse, ex iis manifestum est, quæ Strabo lib. VI pr. exponit. Circa has enim partes a Lao inde flumine primo accessu OEnotros habitasse, hancque primam Italiam fuisse appellatam, alio loco vidimus.

Pergit Dionysius l. c. in vulgari, quam proponere volebat, narratione: *Trojanos, a Palinuro provectos, ad insulam appulisse, cui a quadam Æneæ consobrina, quæ ibi obierat,* Leucasiæ, *seu*, ut fere scribi solet, Leucosiæ *nomen impositum sit.* Communior fama ab una Sirenum, Leucosia, nomen repetit. Sed famam navigationis Trojanorum in mari Tyrrheno sequi maluerunt alii. Itaque etiam fuere, qui Trojanos ad Sardiniam adhæsisse traderent. vid. Pausan. X, 17.

Hinc evecti Trojani (Dionys. ibid.) *in pulchrum ac profundum portum in Opicis* (qui Ausonum in his locis populus erat) *delati sunt; exstinctoque ibi Miseno, nobili quodam viro, portum ab eo* Misenum *denominarunt.*

De *Miseno* fabulam Virgilius magna cum arte intexuit carmini suo, sed ornatam et variatam, lib. VI, 149 sqq. — 235. Discessit ab aliorum, inter quos Cæsar fuit Pontificalium primo apud Victor. O. G. R. 9, fide etiam in hoc, quod non in sinu Baiano, sed ultra Misenum versus Cumas classem appulsam esse voluit. Gubernatorem fuisse Æneæ Misenum tradidisse videntur nonnulli apud Victorem, falsa remi tumulo infixi interpretatione, qui tamen nautæ tantum significationem haberet. Monumentum autem vetus tumuli, infixo remo cum tuba, ad istud promontorium esse debuit; etsi video hoc quoque a nonnullis tradi, ipsum promontorium navigantibus in alto speciem sepulcri præbere.

Quum Æneas ad loca hæc semel adductus esset a poeta, ingenii ad convertendas in rem suam veterum poetarum fabulas præclari, *Necyiæ* ille *Homericæ* in his ipsis locis tractatæ memor, ut narrationem tamen variaret, non Manium evocationem, sed ad eos descensum Æneæ comminisci maluit; *Homerico* tamen *exemplo* prælucente quodam modo etiam in his Odyss. ω. Atque hic commode in *Platonicam doctrinam* incidit.

Quod autem ad *Sibyllam* spectat, hanc poeta ex antiquioribus, quæ tum vigebant, fabulis petiit, non primus excogitavit. En locum ex Victore de O. G. R. c. 10 *Addunt præterea quidam Æneam in litore* (Baiano) *Euxini cujusdam comitis matrem ultimo ætatis affectam, circa stagnum, quod est inter Misenon Avernumque, extulisse, atque inde loco nomen inditum, qui etiam nunc Euxinius sinus dicitur* (nomen hoc a quopiam alio memorari nondum vidi; forte ab aliquo auctore proditum, qui Cimmerios, quorum sedem in his locis traditam viderat, a Bosphoro et mari Euxino huc vocaverat): *quumque comperisset, ibidem Sibyllam mortalibus futura præcinere in oppido, quod vocatur Cimbarionis* (*Cumarum* non male emendat Arnzenius; an latet *Cimmerion?* Ita apud Tibull. IV, 1, 64 multi: *Cimmerion etiam obscuras accessit ad arces*) *venisse eo sciscitatum de statu fortunarum suarum: auditisque fatis, vetitum, ne is cognitam* (ultimas duas voces, *is cognitam*, aut ex *incognitam* natas, aut aliunde irrepsisse puto, quum *cognatione conjunctam* interpretatus esset aliquis *cognatam*) *in Italia sepeliret Prochytam, cognatione sibi conjunctam, quam incolumem reliquerat; et, postquam ad classem rediit, reperitque mortuam, in insula proxima sepelivisse, quæ nunc quoque eodem est nomine; ut scribunt Vulcatius et Acilius Piso.* Sed episodium hoc de Sibylla, ut reliqua, ex priscis fabulis sumtum esse, multo magis declarat narratio apud Dionys. I, 55 de Sibylla Erythris ab Ænea conventa, et Sibyllæ vaticinium ad Æneam a Troja solventem apud Tibull. II, 5, 19.

Quod modo de *Prochyta* contra Misenum insula ex Victore memoravimus, etiam a Dionysio Halic. I, 53 in medium prolatum est. *A Miseno*, inquit, *ulterius navigantes ad insulam* Prochytam *et ad promontorium* (recte enim emendata sunt Græca a Casaubono) Caietam *appulerunt, iisque locis simili modo ac superioribus nomina imposuerunt, quod mulierum defunctarum servari per ea vellent memoriam. Harum vero alteram Æneæ cognatam fuisse ferunt, alteram nutricem.* Et Prochytam *de cognata Æneæ nomen accepisse* etiam *Nævius in primo belli Punici dixerat:* Serv. ad IX, 715. A Plinio Prochytam *non ab Æneæ nutrice, sed quia profusa ab Ænaria erat,* dictam lib. III, 13 recte moneri putamus. Adde Strab. I, p. 60 A, et alia loca apud Cluver. Ital. ant. IV, 4; sed hic tantum de fama quærimus, quæ de Æneæ erroribus in his locis fuerit; materia tam copiosa, ut etiam omittere nonnulla poetæ necesse fuerit, uti hoc *de Prochyta;* nam alterum de *Caieta* sub f.

lib. VI et pr. VII meminit. De qua quæ varie a veteribus tradita erant, diligenter congesta video a Cluver. III, 10, p. 1065.

EXCURSUS V.

Animarum origines et fata.

VI, 724—751. Hic jam manifeste poeta veterum philosophorum, inprimis Pythagoreorum et Platonicorum doctrinam (indoctum enim est commentum, quod ex Servio afferunt, ab Epicuro hæc esse petita. conf. Not. ad v. 265), sed suo ingenio et ad poetices naturam accommodate, exponit. Sed ne Maroni inferamus aliena, ante omnia ejus mentem exquiramus, quamquam id interpretatione maxime factum jam est (1).

In vss. 724—727 *animam mundi* omnia permeantem describit; quam æthereæ et igneæ naturæ credidisse videtur (certe τὸ νοητὸν æthereo corpore tanquam vehiculo indutum alienum a Maronis mente est) cum Stoicorum parte; nam v. 760 subjicit: *Igneus est illis vigor et cœlestis origo* (eadem opinio exposita in Somn. Scip. ap. Cicer. c. 3: *hisque animus datus est ex illis sempiternis ignibus, quæ sidera et stellas vocatis — quæ divinis animatæ mentibus* etc.). *Ductæ* ex hac mundi anima *vitæ animantum hominumque*, v. 728, 729 (tanquam particulæ decerptæ: *divinæ particula auræ*, ut adeo per hanc ipsam ex divina natura *emanasse* videri debeant). *Ab hac origine animæ vitales* (multoque adeo magis animæ hominum ratione præditæ; quibus purioris ætheris pars inesse debet) *habent naturam æthercam* (cf. Ge. IV, 218 sqq., ubi idem dogma, sed aliter deflexum in illam sententiam, ut animæ corpore sejunctæ heroum, puta, sapientum et bonorum virorum, tanquam ex hujus vitæ sanctitate jam satis puræ, in sidera ac cœlum recipiantur; quæ jam Ægyptiorum fuit doctrina de puris animabus, secundum sollen-

(1) Disputatum est de his a Wyttenbach, in Dissertatione, Quæ fuerit veterum philosophorum doctrina de vita et statu animarum post mortem, anno 1787 edita.

nia verba ex Euphanto, ap. Porphyr. de Abstin. IV, 10; ea enim in hanc sententiam accipi debere probabiliter Jablonskium docuisse video Panth. pag. 32 seqq.), *sed corporis contubernio ætherea vis obtunditur* ac debilitatur v. 720, 722, *unde animorum perturbationes et cupiditates*, v. 733, 734. *Vitia* vero hæc a corporis contagio contracta *animæ sese tam alte insinuant, ut ne tum quidem, quum a corpore morte sejuncta est* (et hoc genuinum Platonis dogma. v. Phædon pag. 61 C, D), *ex anima excedant* (nam illud poeta non attingit, quod jam in hac vita purgatio expleri, saltem inchoari, potest, quum per philosophiam, tum per teletas) v. 735 — 738. *Itaque in inferis locis purgatione opus est, qua vitia ista* (animorum cupiditates et perturbationes, curæ, iræ, libidines) *eluantur* et eximantur 739, 740 (neque enim parti rationali plenam et perfectam felicitatem contingere posse videbant, nisi ab istis morbis ac vitiis liberatæ: conf. Brucker. tom. I, pag. 713—719). *Fit purgatio aere, aqua, igni* v. 740, 741, 742 (nec definit poeta, qua in inferorum parte. Scilicet is *Hades* est, Ægyptiis jam olim *Amenthes*, v. Plutarch. de Is. et Osir. pag. 362 D; ubi interpretatio, esse eum τὸν λαβόντα καὶ διδόντα, referenda videtur ad descensum animarum, et reditum in nova corpora). *Purgatio porro subeunda est omnibus* v. 743. Nam, de heroum, philosophorum, et bonorum animabus quæ Plato addit, poeta tacet; nec adjicit, quid de iis fiat, quibus tam alte labes ista insidet, ut elui nequeat, qui tamen plures numero esse debent; scilicet hi jam ante in Tartarum erant detrusi. Hoc vero, si modo a poeta est, addit: a crassioribus sordibus liberati, ad Elysium mittuntur, sed *pauci*, ii scilicet, quibus inusta vitia elui possunt, *eo perveniunt*, 743, 744. *Absolvitur hic*, si poetæ versus hi sunt, *purgatio, animæque in pristinam puritatem ætheréæ naturæ restituuntur*, 745, 746, 747. *Post mille annos* (non definitur, purgationisne, an, ea peracta, mille annis inter Elysii delicias exactis) *animabus his omnibus* (748) *nova corpora sunt ingredienda; quod antequam fiat, Lethe bibenda est*, 748—751; qui amnis Elysii fines præterlabitur (705). Illud igitur non declarat poeta, si, post reditum hunc in corpora, iterum in inferna loca descenderint, iterumque purgatæ fuerint, semperne idem rerum orbis, eædem vices subeundæ sint; an, quod commune fuit Platoni (v. inpr. Timæum; tum in Phædro p. 1222; Phædon. p. 84 D; de Rep. p. 761 D, E) cum Ægyptiis et Pythagoreis placitum, etsi variis modis passim illustratum, animæ illæ post satis

multas migrationes in corpora, et repetitas purgationes, tandem ita omni labe abstersa niteant, ut divinæ naturæ iterum assimulentur, in hanc revolvantur, dii, seu dæmones fiant, saltem in eorum commercium admittantur; aut, ut alii exprimunt, in solem, in sidera, in cœlum, in beatam sedem traducantur, hoc est, ad animam mundi cognatam, tanquam ad fontem suum, redeant. Hoc idem Pindarus dixit Olymp. II, 123 sqq., post trinas migrationes eum, qui juste vixerit, in Elysium pervenire; aut, ut in fragmento apud Plat. in Menone t. II, pag. 81 Opp. est, inter heroes referri; quod idem Empedocles sequutus erat, ut ex ejus fragmento intelligitur apud Clement. Alex. Strom. IV, p. 633 Oxon.

Totum hunc locum non tam ex philosophis, quam ex vulgaribus opinionibus esse concinnatum, contendebat Moshemius ad Cudworth. pag. 1043 § 9. Illud quidem satis liquere puto, ex vulgari vetustiorum theologia, ab Ægyptiis, ut probabile fit, primo petita, et symbolice, ut prisco ævo fieri necesse erat, expressa, Pythagoricorum Platonicorumque non minus quam mysteriorum Eleusiniorum placita de inferis esse ducta; nec tamen intelligo, quomodo *mille anni* et *Lethe pota* inter vulgi mythos referri possint, quæ quidem manifeste sunt Platonica commenta. Sed omnino vir ille summus, in subtilibus quæstionibus solvendis sagacissimus, poetarum interpres erat parum idoneus, ut ex tota illa disputatione Homerica satis intelligas; item in quæstione de stigmatibus animorum. Hoc sibi omnino persuasum habeant, necesse est, vetustiores philosophiæ interpretes, fieri plane non posse, ut quicquam proficiant in antiquissimorum et eorum, qui eos sequuntur, philosophorum dogmatibus intelligendis et eruendis, nisi vim et rationem poeticam antiquissimam, mythica et symbolica eorum, quæ excogitaverant, ad sensum expositione et repræsentatione omnia enuntiantem, familiarem sibi reddiderint. Quum ea ætate sermonis nondum esset subtilitas ea, ut proprie efferre possent res intelligibiles, utque adeo ne cogitarent quidem sine symbolica aliqua repræsentatione, fieri aliter non poterat, quam ut mythicis involucris, non *arcanæ doctrinæ studio*, quod vanum est credere, sed necessitate coacti, philosophemata sua obscurarent. Habuit profecto ea res plurimum molestiæ et incommodi; accurate satis, subtiliter, et definite potuit vix tradi quicquam; verum, si ad intelligentiæ subtilitatem parum accommodata fuit illa ratio, tanto potentior et efficacior ea credenda est fuisse ad animos movendos, ad phantas-

mata præclara mentibus objicienda, ad voluntates tenendas et inclinandas, adeoque ad imbuenda religionis et pietatis sensu pectora. Ita enim attemperatæ sunt ab æterna et summa Mente res, ut in omni ætate et generis humani conditione, sive rudis ætas sit, seu magis magisque expolita, præsidia in promtu sint ad recte feliciterque agendum, modo a solo corporis animique sensu, modo ab intelligendi acriore et subtiliore vi, a rerum multarum cognitione, ab artibus et scientiis, profecta; utque cum his ipsis bonorum malorumque nova genera succedant, quibus animi et corpora exerceantur. Illa tamen antiquiora philosophemata accipere velle proprie, et subtiliter, et ad sequioris Græciæ usum, forte adeo ad nostri sermonis genium; id vero est, Pythagoræ, Empedoclis, Heracliti, Platonis Manibus injuriam facere (1).

Sæpe ad hanc cogitationem deductus est animus, quum in hoc libro interpretando Cudworthum, cum doctiss. commentatore, Bruckerumque inspicerem. Ita Cudworthus, qui, præter crassius, aliud tenuius corpus animæ indui a Platonicis viderat, hoc interius aerium et spirituale corpus in Virgilium inferebat, ut crassius illud integumentum esset id, quod admissorum scelerum pœnas post mortem luat, purgata vero anima defluat, ut anima nunc corpus æthereum illud et αὐγοειδὲς ostentet. Subtilitatem hanc recte retudit Moshemius, pag. 1031, 1045. At idem alia non minus subtiliter super εἰδώλῳ in inferis locis argutatur ad v. 292 h. l., dum corpus illud subtile et tenue, quod animæ manet implicitum, etiam a corpore sejunctæ, per *animum sentientem* interpretatur. Atqui apud poetas, multo magis apud Homerum, ultra corpus tenue, ex vetere et poetica ratione nihil est cogitandum, quoties εἴδωλον, *umbram*, audias. Multo melius hæc Jortinus exposuit (*Six Dissertations upon different Subjects* pag. 216 sqq.), qui nihil ipse ab initio statim ponit, sed annumeratis locis Homericis, quid inde efficiatur, docet. Animum incorporeum, aut corpus, quod animis pro vehiculo sit, cogitare, eorum temporum hominumque inventum est, qui de animorum naturis jam ab aliquo inde tempore subtilius disputare, et ad majorem verborum subtilitatem orationem acuere didicerant. At veteres isti contenti erant, res ad sensum revocare,

(1) Meliorem viam ingressi sunt, qui post ista sæculi LXX anno scripta veterem philosophiam subtilius exposuere, inprimis VV. CC. *Meiners* et *Tiedeman*.

sensui oculorum et animorum subjicere, mythis pro dogmatibus uti. Multo minus, per sermonis, quo utebantur, rationem et naturam, in illam doctrinam incidere potuit vetere ævo quisquam, ut animum incorporeum cogitatione conciperet. Expeditior et facilior fuit via post ideas Platonicas illatas. Quandoquidem autem ii, qui post principes illos sapientes philosophati sunt, etiam quum subtiliore et sermone, et cogitatione uterentur, tamen vel secundum antiquos illos vel adversus eos disputabant, mirum non est in Socratis sermone, in Platonicis et reliquis libris philosophicis tot superesse poetici alicujus sermonis, aut mythicæ, vel allegoricæ narrationis pro demonstratione vel illustratione vestigia ac fragmenta (1). Quod multo magis in loco de rebus inferis accidere debuit, quum a sequioribus philosophis de sede, sorte ac conditione animorum post mortem, nihil subtilius, exploratius, ac disertius afferri posset. Rerum enim in alio orbe et vita futurarum speciem et conditionem nemo mortalium aliter constituere potuit, aut potest, quam ex vitæ suæ notionibus rerumque conditione. Nec aliter a vatibus Hebræis de iis rebus actum est; nec aliter unquam agi poterit.

Exemplum hujus rei esse poterat ipse Plato in hoc de inferis rebus loco. Ter vel quater hunc sermonem instituit, diversis quidem modis, at ubique *mythum* se afferre profitetur. Mirationem sane hæc res facere poterat ac debebat. Non modo hoc ita fit in notissimo Phædonis loco p. 80 sqq. de mundo æthereo, bonorum sede, et, terræ voragine, Tartaro; ubi sub fin. adjicit : « Hæc ita se habere, » nemo sanus asserat, tamen ut vel sic, vel alio modo, res se habitura sit cum nostris animis eorumque sedibus, quum illi immortales sint, hoc dignum et consentaneum est, ita sentire. » Verum hoc idem præ se ferre videas philosophum, ut *mythos* ac *veteres fabulas* apponat, de Rep. X sub fin., ubi de animarum accessu ac discessu, ascensu ac descensu, præmiis ac pœnis decuplis, Eris Armenii fabulam afferre se fatetur; et in Gorgia sub fin. de tribus judicibus a Jove constitutis, deque animis nudis inspiciendis, veterem fabulam se memorare velle monet. Quo etiam mythus de

(1) Ab hoc principio, unde profecta fuerit oratio, tum illa deduci tandem potest ad ea quoque, quæ Garnerius exsequutus est (*Mém. de Littérat.* t. XXXI, p. 154), quum ostendere vellet, quo consilio Plato fabula usus sit.

animorum alis pertinet in Phædro p. 1123 Frf. Sic et in Axiocho sub fin. ex Hyperboreorum tabulis in Delo servatis petita dicitur afferri narratio.

Etsi vero Virgilii animo Platonica placita insedisse supra haud negaverim, non tamen ille putandus est Platonis philosophiam nobis tanquam trutina appendisse, aut annumerasse, ut adeo ad illam omnia revocari possint; verum miscuit ille Pythagorea Platonicis, tum tenendum est, philosophemata illum cum delectu et poetica lege tractasse, et ad vulgares opiniones et popularem philosophiam deflexisse, tum alia ex superstitione vulgari, cum qua convenisse videntur nonnulla in teletis, immiscuisse, quod poetam epicum facere fas erat. Eo purgationum modos, quos supplicia appellat, refero, v. 739—742. Eosdem in vasis pictis, Etrusca vulgo vocabant, expressos esse suspicio erat Gorii, Mus. Etrusc. t. II, p. 148, 132 sqq. et Passerii Paralip. p. 139, Vas. Etrusc. tom. I, p. 50. Aliter de his suppliciis disputatum a Platone in Gorgia p. 357 E, qui sedes doctrinæ est. Alia, admodum variata, occurrunt in scriptoribus post Virgilii tempora, quæ ad nos non spectant. In his est Plutarchus aliquot locis; inprimis in libello de sera num. vind. tom. II, 564, ubi Thespesius aliquis Solensis, qui jam mortuus in vitam redierat, somnia fabulose narrat : ad quem locum seriorum philosophorum commenta docte exposuit Wyttenbach.

EXCURSUS I

AD LIBRUM VII.

De locorum, in quæ Trojani escensum fecere, situ; adeoque de agro Laurente et Troja nova, urbibus Laurento et Lavinio, Numicio fluvio, Juturnæ lacu, et urbe Alba Longa.

Nunc *de locorum*, ad quæ sex posteriorum Æneidis librorum res dispositæ sunt, *situ* paucis videbimus, quantum quidem ad consilium nostrum conferre videri potest. Nam alio et suo more tractarunt hæc Cluverius Ital. ant. et Vulpius Latio ant.

Escendisse Trojanos ad *litus Tiberis orientale* locus VII, 29—36 diserte docet. (Nam ex illo versu VII, 241, 242 *jussisque ingentibus urget Apollo Tyrrhenum ad Thybrim et fontis vada sacra Numicí*, parum docte appulsum Trojanorum ad Numicii fl. ostia transtulere nonnulli, in quorum aliquem incidisse videtur Zonaras, qui idem fere tradit. Sed Numicium posuit Maro poetica ratione omnino ad regionem designandam.) Faciem litoralis plagæ et Tiberini ostii describit poeta admodum diversum ab ea, quæ nostro ævo conspicitur. Nunc arena multa obtinet, aut ager apricus; idque jam Rutilii tempore ita se habuit, Itin. I, 181: *Lævus inaccessis fluvius vitatur arenis, Hospitis Æneæ gloria sola manet.* At Æneas *ingentem ex æquore lucum Prospicit; hunc inter fluvio Tiberinus amœno Vorticibus rapidis et multa flavus arena In mare prorumpit* etc. Quæ tamen nemora non soli poetæ ingenio deberi credendum est. Nam primum incultarum terrarum, antequam habitatores nactæ sint, plerumque is habitus est, ut silvosæ et paludosæ sint; tum alia passim veterum poetarum loca, ubi de Romæ originibus tradunt, utramque Tiberis ripam arboribus densam exhibent. Tandem meliore etiam Italiæ cultu, Romanorum tempore, litus hoc Ostiense

lucis abondasse Lancisius docuit in Diss. de Villa Pliniana in Opp. P. II, p. 122, ubi in aggestiones litoris Ostiensis factas, solo in mare ad III milliaria producto, post alios viros doctos inquirit.

Igitur a læva, seu orientali Tiberis litore late, ex poetæ non modo mente, sed et ex vera locorum indole, patuit silva, et ea quidem adhuc Commodi tempore *lauris* frequens, ut ex Herodiano intelligitur lib. I, 36. Tenebant hæc loca *Aborigines rege Latino*, ipsi *Laurentes* dicti: lib. VI, 892, *Laurentes populos urbemque Latini*. Idem nomen urbis, *Laurentes* vel *Laurentum*, ab inventa, dum condebatur, lauro; ut VII, 59—62 narratur: id quod poetæ relinquendum; potuerunt enim etiam aliæ nominis esse caussæ: forte ipse laurorum per hæc loca latus proventus. Ager autem usque ad mare ac Tiberim patens *Laurens* vel *Laurentinus* fuit dictus. Nomen tamen interdum Maro, ut poeta, latius ad totum Latium traduxit; ut quum lib. VII, 650 *Turnum Laurentem* appellat, et *Laurentem Maricam* lib. VII, 47. Ex quo quidem loco male nonnulli Laurentes usque ad Lirim habitasse collegerunt. Nec illud turbare quemquam debet, quod et Latini urbem *Laurentem arcem*, poeta, VIII, 1, aut *Laurentes muros* lib. X, 671, et idem *Laurentia castra* lib. X, 635, novam Trojam appellat. In epithetorum ornamentis nulla subtilitas a poetis et religio exspectatur.

Æneas e loco, ad quem appulsa classe copias eduxerat, altero die missis qui vicina explorarent, oratores Laurentum ad regem Latinum legat. Interea *castra* munit VII, 157, 159, qui locus inde *Trojæ* nomen obtinuit. Eo allusum lib. X, 26 *muris iterum imminet hostis Nascentis Trojæ*. cf. v. 74, 75. In Trojæ hujus, Laurenti, Lavinii et Lanuvii nominibus valde turbant aut nugantur Grammatici, antiquiores et seriores historici, ut Servius passim. Ita Charax Ardeam appellarat Τροίην ap. Stephan. Byz. in Ἄρδεα. Dio ex Tzetza excerptus p. 21, 42 Λαύρεντον τὸ καὶ Τροίαν λεγόμενον. Appian. in Excerpto ex Photio Cod. 57 *litus Laurentum* et *oram maritimam Trojam* dictam perperam narrat. Satis est semel de hoc monitum esse. v. inpr. Vulpii Vet. Lat. tom. VI, p. 13 seqq. Sed et veteres passim scriptores, ut Strabo V, p. 350 B (p. 229), Trojanos egressos statim Lavinium condidisse aiunt. Nomen Trojæ ex Livio jam notum esse potest, lib. I, 1 *ab Sicilia classe Laurentem agrum tenuisse: Trojæ et huic loco nomen est. Ibi egressi Trojani*. Et Servius ad VII, 158 *Et sciendum, civitatem* (parum proprie dictum), *quam primo fecit Æneas Trojam dictam secundum Catonem et Livium*. Ita quo-

que Steph. Byz. in Τροία ex Charace. Quatuor a mari stadiis, seu passus quingentos eam distare Dionysius adjicit lib. I, 53, unde recte Virgilius VII, 158 *primas in litore sedes* dixit. Strabo enim, qui lib. V, pag. 229, XXIV stadia memorat, de Laurento loquitur, non de Trojæ situ. conf. Cluver. pag. 880, et Vulpius l. c. pag. 40 sqq.

Locus hic a Trojanis captus munitusque (χάρακα ἔθεντο etiam Dionys. I, 53), quem *Trojam novam* appellant scriptores, est is, quem poeta fere *castrorum* nomine ac notione designat, quemque Turnus oppugnat lib. IX. Τειχομαχία castrorum Achivorum partem Iliadis constituit insigniorem. Sed Maro similem pugnam locorum situ variavit præclare. A dextra mœnia ad amnem pertingebant (IX, 469 *nam dextera cingitur amni*), quam partem Turnus in castris interceptus petiisse putandus est (v. 790 *Turnus paullatim excedere pugna, Et fluvium petere ac partem quæ cingitur amni*); inde enim se in Tiberim saltu immittit v. 815. In proximo subducta erat classis Trojanorum, aggere cincta, et fluvio tuta IX, 68 sq. *Classem, quæ lateri castrorum adjuncta latebat, Aggeribus septam circum et fluvialibus undis Invadit.* Ab altera parte mare erat; nam *porta* castrorum *proxima ponto* commemoratur, IX, 238. cf. Serv. ad e. l. et ad VII, 31. Erat tamen campus inter mare et castra satis patens, quo Rutuli ordines explicare, et urbem oppugnare poterant. Nam Trojani *murorum in parte sinistra opposuere aciem* etc. IX, 468. Ex hoc locorum situ etiam illustranda est Nisi et Euriali nocturna profectio. v. ad lib. IX, 195.

Non longe a castris his, et a Tiberi versus orientem aberat *Laurentum*, eo loco situm, qui nunc *Paterno* et *Torre di Paterno* vocatur, ut docent Cluver. Ital. ant. p. 883, et ex Fabretto Vulpius Vet. Lat. tom. VI, p. 29. Locum *S. Lorenzo* alii perperam Laurenti vestigia habere crediderunt. Ad urbem iter Æneas fecit agmine ad lævum, a septemtrione, circumducto, per saltus et clivos silvis illo tempore consitos: de quibus v. inf. XI, 513 sqq. 522 sqq. Ad dextram versus litoralem plagam aperiebat se camporum planities, in qua equestris pugna facta. In eosdem campos descendebat agmen pedestre, quum ad urbem appropinquaret: XI, 903—907. Castris ibi positis altero die, fœdere et certamine singulari inter Turnum et Æneam frustra constituto, tumultuaria exoritur pugna: quam quum in neutram partem inclinari videret Æneas, subito partem exercitus ad urbem oppugnandam admovet. Tandem in eadem cam-

porum planitie concurrunt Turnus et Æneas, pugna facta quæ Æneidem absolvit. Fugit fracto ense Turnus: inclusum se videt undique a corona spectantium: *Atque hinc vasta palus, hinc ardua mœnia cingunt* XII, 745. Scilicet hæ sunt *paludes Laurentinæ*, ad urbem usque productæ: quibus Laurens hic tractus etiamnum invius et inaccessus est: idem tamen apris frequens, quos toties poetæ memorant. v. Cluver. p. 886, 887; Vulpius l. c. p. 36. Et de iis ipse Maro lib. X, 107 sqq. *aper*, quem multos annos *defendit palus Laurentia, silva pastus arundinea.* Erat igitur paluster hic tractus passim silvis consitus: uti omnino magnam agri Laurentini partem *silva Laurentina* occupabat. Latius tamen ea antiquioribus temporibus procedere debuit. Ea est, de qua lib. IV vs. 381 sqq. accipiendi: *Silva fuit late dumis atque ilice nigra Horrida.* Per has fugam faciebat Nisus castris egressus ad interiora loca versus montes Albanos, et qui iis subest, lacum Albanum, ad quem Latinus armenta tum habebat: ibid. 387 sq.

A Laurento, si ad orientem paullo altius in Mediterranea processeras, III M. passuum a mari, *Lavinium* ab Ænea fuit conditum: *urbs et promissa Lavinî mœnia* lib. I, 258. Tria ista passuum millia redeunt ad XXIV stadia, quæ Strabo lib. V, p. 350 B, et Dionys. I, 56 memorant. A Roma aberat millia passuum XX. Sita urbs ἐπὶ λόφῳ τινὶ ap. Dionys. I, 45, sive collis is fuit, in quo nunc *S. Petronellæ fanum* est, v. Cluver. p. 894, seu non longe ab hoc loco collis qui nunc *Monte di Levano* appellatur. Ita Holstenius statuebat: v. Vulp. l. l. p. 31 et 86. Ibidem alii pro vetere Lavinio habuerunt oppidulum *Patrica* vel *Pratica,* quod MIↃ passus ab eo colle abest. Iis Vulpius hactenus accedendum statuebat, ut ibi *lucus Patris* vel *Jovis Indigetis* fuisse videatur; esse enim nomen a *Patre* Indigete ductum: nec longe abesse fontem Numicii, ad quem Lavinium situm fuisse uno ore omnes tradunt. In hanc urbem delati sunt Penates Trojani. Varro de L. L. IV, p. 35 *Oppidum, quod primum conditum in Latio stirpis Romanæ Lavinium; nam ibi dii penates nostri. Hoc a Latini filia, quæ conjuncta Æneæ, Lavinia appellata:* in editissima collis parte, et quidem Veneris Frutis templo, cujus etiam Strabo V, p. 355 A (p. 232) meminit, conditi, si Solinum audias c. 8, ubi v. Salmas. p. 49, atque in eo loco relicti, etsi Alba Longa condita, et sede regni facta. Etiam ea in re portentum intercessit, quod Dionys. I, 67 exponit, et de quo auctoritatem Annalis Pontificum, Cincii, Cæsaris, Tuberonis excitat Victor O. G. R. 17. Colo-

norum quidem numerus non adeo magnus esse potuit ab initio, siquidem iis Iↄ, vel, ut alii tradiderant, IↄCC jugera satis fuere ad arandum : v. inf. ad lib. XI, 316 sq. Duxit enim ex ea narratione Maro agrum suum a Latino rege, ut Trojanis assignaretur colendus, propositum, ut ibi videbimus. Nomen urbi a *Lavinia* inditum constans fuit fama a majoribus accepta, etsi, quæ illa fuisset, varie erat traditum : v. Dionys. I, 59. Lavinium quoque Latini fratrem videntur prodidisse olim quidam, ut e Servio colligas ad lib. VII, 59. Sed de his, aliisque, quæ ad consilium nostrum non faciunt, videndi Cluverius et Vulpius Lat. ant. tom. VI; add. Lucatelli Diss. in *Diss. dell' Accademia di Cortona* tom. VII; p. 109. Hoc unum monebimus, *Laurolavinii* nomen ad seriora tempora post Vespasianum spectare; colonia forte ex Laurentibus et Lavinatibus in unam urbem conscripta. Peccat in hoc Servius ad VII, 59 et alibi cum aliis.

Nobis *Numicius* adhuc verbo commemorandus est, inter Laurentum ac Lavinium defluens amnis, alteri huic tamen propior. Eum sub monte S. Petronellæ ex antro in subjectos agros pronum decurrere narrat Cluver. Ital. ant. p. 894. At ex lacu Nemorensi prodire, et nunc sub nomine *Rivo de Nemi* latere Ligorius tradidit. Sub oppido Patrica alii eum investigarunt : quod tamen ad eadem loca spectat : in *Castro*, Messirano in *Ville di Plinio*. Alii nunc exaruisse eum affirmant; et interceptum amnem jam Servius notavit ad lib. VII, 150. In hoc fluvio Æneas, pugna ad eum seu cum Etruscis, seu cum Rutulis facta, interiisse, certe oculis sublatus esse creditus est : factum ei ad ripas sacellum, cum luco, *Jovis* vel *Patris indigetis* nomine; aut, quod credere par est, antiquioris numinis in hoc loco a priscis Latinis culti sacra ad Æneam retulere seriores : uti tot alia veteris Latii numina ex suis opinionibus interpretati sunt Romani. Inde Numicii nomini religio aliqua inesse cœpit. Utitur eo poeta aliquoties omnino ad designandum Latium : v. c. VII, 242. Fontem fluvii lacum vel stagnum fuisse tradunt ex Æn. VII, 150, *hæc fontis stagna Numici* : sed si gravior auctoritas alia nulla est, poetam ornate pro fonte stagna fontis dixisse arbitrari malim. Etsi toto suo decursu fluviolus lacubus interceptus, tardoque ac tacito motu similis stagno fuisse videtur, nam alveum habuit ulvosum et limosum : Ovid. XIV Met. 598, 599 *Litus adit Laurens : ubi tectus arundine serpit In freta flumineis vicina Numicius undis* : et v. 601, *tacito cursu* de eodem.

Haud longe a Numicii fonte, nec nisi sex M passuum intervallo,

Juturnæ fuit *lacus* et fluvius et fons : quem ex montis Albani radicibus, utque perhibetur, ex occultis lacus Albani meatibus, prodeuntem in occidentem ferri, mox in lacum haud magnum diffundi, inde in Tiberim deferri, eique V milliario ab Ostia, VII ab urbe Roma, misceri tradunt Cluver. p. 722, et inde Vulpius Lat. ant. tom. VI, p. 225. Esse ei nomen nunc *Treglio;* lacum tamen, ante centum et quod excurrit annos, fere totum exaruisse hic idem testatur tom. V, p. 218 (quo tamen loco Juturnæ lacum cum altero illo confundit, quem poeta lib. XII, 745 memorat). *Juturnam*, Nympham, Turni sororem, adeoque Dauni filiam (unde XII, 785 *Daunia dea* est), edidit Maro noster; an vetere auctoritate, non constat; argute tamen, seu invenisse, seu usurpasse dicendus est. Fontis enim in iisdem locis siti numen curare populares suos, et tueri adversus advenas recte videri poterat. Etiam hoc ad locorum situm spectat, quod Juno cum Juturna actura in Albanum montem descendit lib. XII, 134, *At Juno e summo.* Fuisse Juturnæ nomine deam Latii indigenam, et quidem fontis numen, satis constat. Argutatus est in nomine jam Varro L. L. IV, 10, esse ductum a juvando, ejusque fontem haberi saluberrimum. Adjiciunt alia commenta Servius ad XII, 139 et alii. Fuit tamen Romæ quoque *Juturnæ lacus* et *fons :* vide v. c. Ovid. Fast. I, 708 seqq. et post alios Vulpium Vet. Lat. tom. I, p. 346 sq.; itaque et *Juturnalia* festum. Fontium omnino nympham edere voluisse videri potest Virgilius XII, 139, 140 *Diva — stagnis quæ fluminibusque sonoris Præsidet;* et v. 142 *Nympha, decus fluviorum.* Sed, tanquam poeta, genus pro individuo posuisse videri debet, et ornamenta adjecisse. Ornans quoque epitheton *sonoris;* nec alia vis inesse putanda. Ornavit porro idem fabulam de nympha a Jove amata ibid. 140, quam suo more exposuit Ovid. Fast. II, 585 seqq. Alia Numicii fl. nympha fuit *Anna perenna*, parum lepide de Didonis sorore interpretata a poetis Romanis. De Ardea in his locis sita v. dicta ad vs. 411.

Ab his inde locis surgit campus in clivum, qui ad montem Albanum ducit, in quo XXX a Lavinio annis condita est ab Ascanio *Alba Longa :* quæ res ostento suis albæ jam Æneæ fuit significata VIII, 81 seqq. *Ecce autem subitum* etc. Varro de L. L. IV, p. 35 *Hinc* (Lavinio condito) *post XXX annos oppidum alterum conditur Alba : id ab sue alba cognominatum.* — Albæ exstructionem jam Jupiter Veneri prædixerat Æn. I, 267—271 : *At puer Ascanius —et longam multa vi muniet Albam.* Urbis conditæ etiam alio loco

meminit poeta lib. V, 597 *Ascanius, longam muris quum cingeret Albam.* Qui minus accurate hæc exploraverant, Albam ab Ænea conditam dixerant, ap. Conon. 46. Ab urbe nomen accepit *mons Albanus.* Sed illo tempore, quo Æneas Latium adierat, *Tum neque nomen erat, neque honos aut gloria monti,* XII, 125. Sub monte *lacus Albanus :* de quo lib IX, 387, *lacus, qui post Albæ de nomine dicti Albani.*

EXCURSUS II.

Veteris Italiæ origines, populi et fabulæ ac religiones.

VII, 37 sqq. *Nunc age, qui reges, Erato, quæ tempora rerum, Quis Latio antiquo fuerit status* etc.

Primum observandum est, Virgilium Latii res non persequi, nisi quatenus ad Aborigines spectant, adeoque eorum origines pro rerum in his locis initiis ponere; etsi, ante Aborigines, Siculos, partim etiam Umbros, in his locis fuisse constat. Porro tenendum, Aborigines hos, seu, quod videbimus, Ausones, populorum per Americam ferorum et silvestrium more, dispersis per Italiam, ipso locorum inter amnes ac montes situ fines regente, sedibus, et in plures populos ac nomina divisos, habitasse. Religiones adeo, ac ritus sacrorum, et numina domestica, inter tot populos non omnino eadem fuisse mirum non est. Fuere tamen etiam religiones ac fabulæ omnibus tanquam a communi stirpe ortis communes. Utrumque genus in suam rem convertit poeta : atque hinc in sequentibus libris *fabularum novus ordo* exoritur, ex variorum Italiæ populorum, Aboriginum maxime Latii, historiis et religionibus petitus. De utraque re, omninoque de vetere Italia paullo accuratius nunc dispiciendum est, ut pluribus Virgilii locis una opera lux affundatur, utque, quale historiarum veterum genus poeta, quoque judicio amplexus sit, appareat. Nec vero sex posteriorum librorum lectione delectari potest aliquis, qui veteris Italiæ statum non imbiberit, animoque suo repræsentare sibi vitam illam antiquam pos-

sit. Procliviore quoque studio ad declarandam hanc Italiæ antiquitatem feror, quo plura viri docti, nulla subtilitate judicii (*criticam historicam* appellamus) adhibita tradiderunt, quoque pauciora rite et ad scriptorum ævique prisci fidem moremque sunt explorata et constituta.

Intra *Aboriginum stirpem* poetam Latii res continere et includere modo diximus. Qui illi fuerint, quæstio est inter veteres et recentiores variis modis agitata. Ponemus hic ea, quæ, post diligentem in his rebus alio loco collocatam operam, ex ceteris maxime nobis se probarunt, eaque aliis rationibus illustrabimus; quantum quidem ad doctam poetæ interpretationem satis esse videbitur.

Fuere *Aborigines* ex antiquissimis veteris Italiæ habitatoribus, sed post *Umbros* et *Siculos*. Quæ de eorum origine vulgo tradita legimus, ex nominis fere caussis parum feliciter petita sunt. Mihi vero ne id quidem liquere videtur, an antiquum eorum nomen illud fuerit. A serioribus, qui antiquas res memoria vel literarum monumentis repeterent, inventum nomen puto, ut primos Latii et locorum circa Tiberim ad mare properantem cultores designarent, tanquam αὐτόχθονας, respectu ad advenas habito, qui deinceps in eadem loca confluxerant. Oblituerunt posthæc Aborigines sub Latinorum nomine, quod principio partem tantum populi, qui sub rege erat, designasse, nec, nisi Albanorum regum crescentibus opibus, latius patere cœpisse videtur. Virgilius tamen, ut poeta, jam Æneæ tempore Latium et Latinos ex sequentium temporum conditione æstimare potuit.

Antiquiorum auctorum, quos Dionysius exscripsit, fide constat, *Aboriginum* memoriæ et nominis *prima vestigia* circa Reate, ultra Velinum lacum et fluvium, in Umbris occurrere. Ex his locis versus mare vicina quæque deinceps tenuerant, et in iisdem locis plura loca eorum memoriam servabant Dionysii adhuc tempore, quem vid. lib. I, c. 14—17, 18 cum illustrationibus locorum; quas dedit *Cap Martin de Chaupy* (in *Découverte de la maison d'Horace*, tom. III, p. 112 sqq.) ut adeo Aboriginum nomen ad unum aliquem non valde potentem, aut late habitantem populum spectasse necesse sit.

Mature cum barbaris illis promiscue habitarunt Pelasgi; terram a populis per solitudines errantibus male habitatam facile occuparunt advenæ, ut nostris ætatibus Americam. *Pelasgi* qua origine fuerint, nondum quicquam satis explorati habeo. Ex Thraciæ quidem locis

eos in Græciam descendisse satis liquet; liquet etiam hoc, a Phœnicibus eos habuisse literas; unde tamen perperam colligitur, eos Phœnicia origine et ipsos fuisse : hoc inter certiora refero, antiquissimo jam tempore Pelasgos cum Aboriginibus fuisse permixtos : id quod Dionysium adduxit, quum insigniores inter Romanos scriptores Catonem, Sempronium et alios Romanam originem ad Græcos referre videret, ut omnino Aborigines nullos alios ab origine quam Pelasgos fuisse arbitraretur, quod Cluverius et plerique e nostris sequuti sunt. Verum Dionysius rem ipse ita tradit, ut, *quid* ex iis, quæ a se narrata erant, ad Romanorum opiniones comparatis, *sequatur,* non, quid verum et exploratum sit, exponere videri velit.

Pelasgorum tres potissimum fuisse in Italiam deductas colonias narrant vulgo fere omnes; unam ab Œnotro ex Arcadia, XVII ætatibus ante bellum Trojanum, alteram e Thessalia, Deucalioneo ævo, et tertiam ab Evandro LX annis ante bellum Trojanum, ut facile intelligas, non nisi serius a chronographis ex conjectura, secundum rerum et ætatum comparationem subtiliorem, hæc esse constituta. Antiquissimus ille Œnotri et Peucetii ad Italiam accessus satis diserte a Dionysio exponitur I, c. 11 sqq. Consedisse dicitur Œnotrus cum suis in sinu Lametino, seu Hipponiate inferioris Italiæ, qua Bruttiorum aliquando ager patuit; et primum quidem intra Lametinum, et Scylleticum, seu Scylaceum sinum se continuerunt, hinc ad Laum usque fluvium et Metapontum, tandem ad Silarum et Bradanum fines sedium extenderunt; mox et ultra eos ipsos fines progressi sunt; uti altera parte agrum obsederunt, qui Bruttiorum postea dictus est. Conf. quæ ex Antiocho Syracus. narrant Strabo VI, p. 254, 255 et 264 fin.; Dionys. I, 35, II pr.; Aristot. Polit. VII, 10, ubi et *Chones* ex Œnotriis fuisse narrantur; nam, quod etiamnum per Americæ solitudines evenire videmus, ex communi stirpe oriundæ tribus, locis ac sedibus dissitæ, novo nomine celebrari solent. Versus Iapygiam et ad Ionium mare habitasse Chonas τὴν καλουμένην Σίριν Aristoteles ait l. c. Male ex corrupto Stephani loco in Βρέττος Bruttios primos et ante Œnotrios incolas venditant nonnulli, ut nuper *Grimaldi,* vir cetera sagax (in *Annali del regno di Napoli* t. I, p. 131 — 138 sq.), proprio nomine Œnotriam appellavit loca circa Æsarum et Crimisam, quæ Philoctetes adiisse dictus est, Lycophron v. 911, 912.

Quando et quomodo Pelasgi ex his locis ad Aborigines illos in

Umbris finitima quæque infestantes pervenerint, nec ipse Dionysius habet, quod afferat, nec res per se satis sit probabilis. Quomodo enim ad ulteriora progressa exigua Pelasgorum turba per tot barbaros populos ad mediam usque Italiam penetrare potuisset? Verum ex tota Dionysii disputatione satis apparet, hos Œnotrios cum Aboriginibus, ex sumta illa opinione, seu hypothesi, a Græcis Romanorum stirpem esse repetendam, permisceri, multoque pejus pro iisdem haberi; ut mihi adeo satis liquere videatur, primæ huic Pelasgorum coloniæ, si modo ea unquam fuit, nihil plane cum Aboriginibus esse commune, nec quicquam amplius teneri posse, quam hoc: antiquissimis jam temporibus de Pelasgorum sub Œnotro sedibus in inferiore Italia occupatis famam fuisse inter Græcos.

Altera Pelasgorum colonia, sub Deucalionea tempora deducta, ea est, a qua Aboriginum cum Pelasgis in unum populum coalescentium origo repetenda videtur. Ex Thessalia illi ejecti, alii in alias terras, pars per Epirum, oraculo Dodonæ accepto, quod etiam Macrob. I Sat. 7 recitat, Ionium trajecerant, et tempestate vexati, ad ostium Padi Spineticum appulerant. Ibi pars castra et urbem muniunt, alii ad interiora terræ pergunt, et Umbris primum, tum Aboriginibus lacessitis, ubi ad Cutiliam eventum habere vident Jovis Dodonæi responsum illud, cum his fœdus faciunt, agrique parte accepta, adversus Siculos belli societatem ineunt, hosque tandem ab utraque Tiberis parte sedibus ejiciunt. vid. Dionys. I, 18—21. Sed Pelasgi, ab egregio rerum hominumque auctu, aliquanto post variis calamitatibus et dissensionibus domesticis agitati, in varias partes dispersi sunt. Pauci, qui remanserant, Aboriginum nomini suum paullatim submiserunt. v. ibid. ad c. 30. Accesserunt mox Pelasgi ex Arcadia sub Evandro, de quibus alio loco videbimus; tum Græci cum Hercule aliique. Dubitari itaque non potest, in media hac Italia (nam de extrema Italia coloniis Græcorum variis temporibus occupata non agimus) magnam Aboriginum partem ab eo inde tempore Pelasgicæ et Hellenicæ fuisse stirpis, multaque ex horum sermone et religionibus illos adscivisse. Quo ipso poeta paratam habet excusationem, quod multa in his locis ad Græcanicam religionem deflexit; ejus enim vestigia passim etiam Dionysius agnoscebat, inprimis Faleriis c. 21.

Nec tamen Aborigines propterea Pelasgicæ stirpis habendos videri pronuntiavimus. Recte, si quid videmus; faciunt enim multa, quæ hic enarrari nequeunt, manifestum, Aborigines ad *Ausonum*

nomen pertinuisse, quod late per totam Italiam sedes non uno nomine habuit, ut tamen Aborigines ad Circeios, aut forte ad Lirim usque habitarent; quandoquidem Latinum nomen, quod in illius locum successit, eo usque pertinuit; hinc vero qui per Campaniam et reliquam Italiam inferiorem habitarunt, passim Ausonum nomen servarunt, unde apud Festum, in *Ausonia*, ea pars Italiæ in qua sunt Cales et Beneventum, prima Ausonum sedes fuisse traditur. Ad Lirim urbs Ausona adhuc sub Romanis fuit; nam U. C. 440, ea cum Minturnis et Vescia ab iis capta, *deletaque Ausonum gens*, Liv. IX, 25. Ex eodem genere homines fuisse necesse est, qui loca intra Lametinum et Scylacium sinum tenuere, antequam Pelasgi Œnotrii ea occuparint. Pars eorum alia *Opicorum*, vel *Oscorum*, ex Opscis, nomen habuit, quorum superstes ad seriora tempora fuit numerus per loca Campaniæ proxima Atellis, unde et *linguæ Oscæ* nomen mansit, quam Aboriginibus et Ausonibus communem fuisse, adeoque Latinæ ortum dedisse necesse est. Pars Ausonum in *Sabinos* abiit, pars in *Auruncos*, cultu illa horridior; facta scilicet magna vitæ et morum mutatione, alii veterem asperitatem retinuere, aliis Græcarum coloniarum artes et instituta adsciscentibus. Consentiunt cum his loca Aristot. de Rep. VII, 10 ᾤκουν δὲ τὸ μὲν πρὸς τὴν Τυῤῥηνίαν Ὀπικοὶ, καὶ πρότερον, καὶ νῦν καλούμενοι τὴν ἐπωνυμίαν Αὔσονες; et Dionys. I, 72 ex Aristotele, Ὀπικὴ, *in qua Latium*. Ex Thucyd. VI, 1, cum Dionys. I, 22 *Siculos, dum Opicos fugerent, in Siciliam trajecisse :* etsi Thucydides Siculos in inferiore Italia quæsivisse videtur, quia Italia ab Græcis antiquioribus de extrema parte dici sollenne erat. Omnino autem mirum non est, in tanta populorum cognatione nomina sæpenumero promiscue poni.

Ab hac communi *Ausonum stirpe* ortum duxere tot nominibus *diversi Italiæ populi :* permixti quidem illi passim cum Pelasgis, alibi cum Siculorum et Umbrorum reliquiis, forte etiam cum aliis, qui a Gallis, Liguribus, Liburnis aliisque Illyrici generis populis orti erant; Ausonium tamen nomen ubique fuit superius, et Ausoniæ originis vestigia mansere ubique non obscura. *Sabini* quidem, qui ea loca inhabitabant in quibus Ausones seu Aborigines Umbris expulsis successerant (Dionys. I, 14; II, 48, 49), pro vetustissimis ejus stirpis fuerunt habiti : ad eos originem referebant *Picentes, Peligni, Marrucini, Vestini, Marsi, Æqui, Hernici, Samnites*. A Samnitibus *Frentani, Hirpini, Lucani,* et ab his *Bruttii* provenerant; a Samnitibus etiam *Campani,* qui priscos locorum inco-

las, Ausonum et Auruncorum nominis, cum Etruscis, agris passim ejecerant. Accuratius hæc exponere tanto opportunius fuit, quo multa, quæ in sequentibus ad poetæ interpretationem afferentur, sine his vix intelligi possunt.

Habemus jam communem Ausonii generis stirpem, de cujus remotiore origine inquirendi locus nunc non est; etsi proclive est a Celticis populis eam repetere. Ad Ligures, Ibericum genus, olim eam retulere scriptores apud Dionys. I, 10. Verum nec definiri quicquam in agrestium gentium originibus tam antiquis potest, nec ad unum, sed ad plures e septemtrione et occidente adventantes barbaros populos, prima Italorum origo referenda esse videtur.

Progredimur nunc ad alterum, quod posuimus: novum in carmine nostro fabularum ordinem, quas *Italicos mythos* appelles, ab iisdem priscis populis, inprimisque ab Ausonibus et Aboriginibus, procedere: modo adolescentum, qui hæc legent, animos eo adhuc intenderimus, ut Romanorum originem linguæque Latinæ caussas suo ipsi judicio ex superioribus intelligant: quum Romani Albanorum coloni fuerint, ex Aboriginum, hoc est, Ausonum, genere, sed cum Pelasgis, et, si famæ fundus vere fuit, cum Trojanis ac Græcis mixto, ad intelligendum in promptu est, sermonem Romanum a Latinis inprimisque ab Albanis profectum, communem eundemque cum sermone Ausonum, hujusque nonnisi dialectum fuisse excultam temporum successu, quum ceterorum Ausonicæ stirpis populorum sermo antiquam asperitatem retinuisset. Habuere igitur populi Italici, primo ritus ac religiones, in multis quidem haud abludentes a Græcis, cetera proprias ac domesticas; habuere a Pelasgis Jovem, Junonem, Minervam, Vestam, Martem, cum aliis; habuere ritus sacrorum cum antiquioribus Græcis fere communes; etiam mythos nonnullos Græcanicis similes; habuere alios ritus ac mythos variatos, mutatos, alios proprios ac domesticos a Græcis abhorrentes; barbariem et horridam vetustatem in iis facile agnoscas, inprimisque superstitiosum deorum metum, quem sane injicere animis poterant magnæ ac crebræ naturæ conversiones et perturbationes in his locis ex tremoribus soli, ex ignibus subterraneis eorumque eruptione, ex aquarum stagnatione silvarumque vastitie. Necyomanteum Cimmeriorum erat in finibus anthropophagorum Læstrygonum; sacra humana in locis ad Tiberim; Fauni oracula incubatione in victimarum cæsarum pellibus accepta. Habebant iidem fabulas et narrationes suas a majoribus acceptas super origine sua

ac primo vitæ cultu, symbolis fere ac symbolicis personis expressas ad quas magna pars Italicarum fabularum redit, tum super illustrioribus aliquot viris vel heroibus, et nonnullis naturæ eventis insignioribus, sed fabuloso illo sermonis et narrationis genere exponi solitas; neque poetarum ingeniis, ut inter Græcos factum, expolitas et ornatas, sed ipsa argumenti tristitia aut fœditate notabiles, ut de Caco latrone. Itaque Italici mythi longe a Græcæ fabulæ suavitate absunt: nec varietas grata inest, et major ornatus pars ab ineptis verborum lusibus, aut veteris sermonis ad recentiora verba interpretatione vel inflexione ducta. Quum enim veteres ritus, ut fit, et essent admodum mutati, et caussa eorum ignoraretur; ariolatione incerta multi ritus et sacra interpretari conati ad verborum lusum et originem confugerunt, et inde fabularum caussas deduxerunt. Passim tamen Græcanicæ quoque fabulæ aspersa sunt vestigia aliqua.

Ea quidem, quæ lib. VII, vers. 45 sqq. exposita sunt, haud dubie *Aboriginum* vel *Latinorum* habendi sunt *mythi*, qui mox inter Albanos servati, tandem ab his ad Romanos pervenerunt. Latinus a Fauno ortus, Pici nepos, et Saturni abnepos proditur; quod ita intelligendum, ut illos inter majores, stirpis vero auctorem ultimum Saturnum habuerit. Sic infra, vs. 219 *Jove Dardana pubes Gaudet avo*. Aboriginum alii mythi fuere de *Jano*, de *Camenis*, de *Anna Perenna*, de *Angerona*, de *Carna*, de *Ope*, symbolicæ fere naturæ, sed plerique obscuriores, cum ipsis nominibus, quæ apud Varronem, Festum, Macrobium, Augustinum, Arnobium et alios sunt videnda; ut adeo vix sit operæ pretium, in illis otium consumere: inprimis, quum pauca integra ac sana, pleraque commentis et interpretamentis fœde contaminata ad nos pervenerint. Certatim enim ab historicis, grammaticis, et multo magis a doctoribus Christianis allaboratum est, ut antiquitatem obscurarent, ac tandem penitus exstinguerent. Rara itaque fortuna vix unam et alteram veteris Italiæ religionum interpretationem servavit; etsi sunt in iis nonnullæ, quibus priscorum hominum sermo symbolicus egregie illustratur. Sic Vulcani, qui ignis est, uxor apud Macrob. Sat. I, 12, editur *Maia*, hoc est, terra, Mater magna, sed cum notione auctus, unde eadem *Maiesta* dicta fuit. Apud Tusculanos *Maius* erat Jupiter. Eadem cum Maia *Ops*, *Bona Dea*, *Fauna*, *Fatua*, habita: vid. Macrob. ibid. *Vertumni* et *Pomonæ* fabula ex ipso nomine lucem habet: eam v. apud Ovidium, et Propert. IV, 2.

Sed in his fabulis magna facta esse videtur perturbatio, *quatuor* potissimum, si recte judico, *modis. Primum*, quum, communi licet stirpe oriundi, diversi tamen et per varias Italiæ partes dispersi, populi proprios quisque quosdam suos haberent mythos: ad Aborigines seu Latinos eos trahere serior cœpit ætas, inprimisque e Romanis quisquis veteres historias conscripserat. Videndus in hanc rem inprimis Sext. Aurel. Victor; add. locus Tzetzæ ad Lycophronem 1232, quem ad Dionem retraxit Valesius. Ita factum ab iis, quos Virgilius alio loco sequitur. Nam, quod modo eum vidimus Latini majores edere Faunum, Picum et Saturnum atavum, id paullo post v. 177 sqq. deserit. In Latini regia: *Quin etiam veterum effigies ex ordine avorum Antiqua ex cedro; Italusque paterque Sabinus Vitisator, curvam servans sub imagine falcem, Saturnusque senex, Janique bifrontis imago Vestibulo adstabant.* Hic *Sabinus* ad Sabinos, qui inter vetustissimos ex Ausonibus fuere, referendus est, gentis a nonnullis, ut a Catone, auctor habitus; etsi alii aliter de populi origine et nomine argutati sunt. Sil. VIII, 424 *Sabum* vocat. cf. Pompon. Sab. ad h. l. VII, 178. *Italus* autem ad Œnotrios spectat, quos Ausonum sedes in extrema Italia occupasse, et, quod probabile est, cum iisdem promiscue habitasse, supra vidimus. Namque in his locis primum Italiæ nomen auditum est, sive ab Italo rege, sive ab alia caussa ductum. Italum Œnotrios, qui dispersi habitabant (νομάδας), ad agriculturam adduxisse, leges scripsisse, et, inter alia, sodalitia conviviaque publica (συσσίτια) ad suum usque tempus frequentata constituisse narrat Aristoteles de Rep. VII, 10, quod frustra conantur ad Saturnum revocare. Quidni Œnotriis suas fabulas relinquimus?

Altera mythorum Latinorum interpolandorum ratio ab allegoricis narrationibus profecta, quas in historiarum ordinem et numerum seriores retulerunt: quod idem inter Græcos et omnes omnino terrarum populos factum esse, modo in multis, modo in paucis manifestum est. Ita Saturnus, Faunus, Janus, inter Latini majores relati sunt, qui tamen symbolica fuerunt nomina ac signa, quibus varias res physicas et ethicas declarabat vetus Italia.

Sed majorem mutandi et ad peregrinam indolem inflectendi mythos Latinos licentiam, *tertio* quidem loco, attulit insanum Græcanicæ doctrinæ in patrias historias et religiones inferendæ studium inter Romanos, quod a pluribus caussis profectum est. *Partim* enim domesticæ historiæ antiquioris ignorantia, et plenior expeditiorque

Græcarum rerum cognitio, *partim* Græcorum historicorum exemplum in originibus veteris Italiæ e Græcia arcessendis, eorumque de veterum Pelasgorum communibus cum Ausonum vel Aboriginum gente sedibus narratio et disputatio, *partim* denique animadversa in nonnullis Græcanicæ originis et linguæ vestigia, eo adduxerant multos, ut omnia, quæ in antiquitate Italiæ obscura et parum explorata essent, ad Græcos referre, ex Græcis moribus, institutis, et opinionibus illustrare, et ea, quæ a Græcis discreparent, ad eorum verba et res accommodare studerent. Est ea studii historici inter omnes populos infantia, ut suarum rerum origines aptas et nexas esse velint ex illustri aliquo sui seu prisci temporis populo. Majores nostri regum stirpes ad Trojanos vel Græcos referebant. Similiter Romani omnium fere Italicarum urbium nomina et origines a Græcis repetebant, quandoquidem colonias Græcas in multis Italiæ passim locis consedisse acceperant.

Hujus generis mythologiis pleni sunt Grammatici, inprimisque Macrobius: in quibus tempus consumere sigillatim exponendis nolim quemquam; satis est rem omnino tenere. Sed, quod gravius est, antiqui isti scriptores, quos illi adhuc integros versabant manibus, et exscribebant, iisdem opinionibus erant imbuti. Ex qua secta *Cato* inprimis fuit, qui sero literarum Græcarum studio ad pravam eam rationem deductus esse videtur. Eidem adjungit *P. Sempronium Asellionem* Dionysius I, c. 11. *Cæcilium*, qui Græcam urbis Romæ originem ediderat, Strabo memorat lib. V, pag. 352 C; qui tamen forte est *Cincius*, cujus nomen apud Dionysium quoque l. I, 74, pag. 59 Huds. Καίκιος in Cod. Vatic. scriptum esse video, vel *C. Acilius*, cujus annales græce scripti a Claudio aliquo conversi legebantur. Eos, qui græce res patrias conscripserunt, Romanos Græcas quoque fabulas esse amplexos, nemo mirabitur; ut *Q. Fabium* in Annalibus, et *L. Cincium* in Annalibus Græcis (ap. Dionys. lib. I, c. 6), *A. Albinum, qui græce scripsit historiam* Cic. Brut. 21, et *Cn. Aufidium*, Tusc. V, 38. Enimvero necdum alium quemquam scriptorem veterem, quantum quidem ex fragmentis intelligi potest (inspiciat aliquis v. c. librum de Orig. G. R.), reperi, qui non Græcas fabulas sectaretur. Varro quoque, qui tamen in aliis, etiam in etymologiis, græca respuit, eidem studio nimium indulsit, ut vel ex uno loco de R. R. III, 1, 6 satis intelligi potest. Inprimis autem in urbium Italicarum originibus e Græcis fabulis repetendis laborarunt tantum non omnes, ut nec modum, nec ra-

tionem servarent; nam levissima quaque rerum nominumve similitudine arrepta originem, caussam, et conditorem in Græcia reperisse sibi videri solebant. Hoc idem tot virorum doctorum exemplum obfuerat Dionysio Halicarnassensi, viro acutissimo, ut urbem Romam jam inde ab initio ad Græcæ coloniæ morem descriptam, opibus inter regem, senatum et populum, sapienter ad trutinam exæquatis, reique publicæ partibus subtiliter constitutis egregie fundatam, tanquam in tabula picta exhiberet.

Pravo hoc Græcæ doctrinæ studio doctissimos ex Romanis si quis imbutos fuisse audierit, non amplius mirabitur Etruscos a Tyrrhenis, Sabinos a Lacedæmoniis, deductos ferri; Tibur esse Argivorum coloniam (VII, 672); Halesum, Agamemnonis filium, Auruncos e Campania ducere (ibid. 723 sq.); Ariciam Dianæ amasium Hippolytum excepisse (761 sq.). Comparet aliquis Fastos Ovidii v. c. lib. IV, 63 sq. et ad sacrorum rituum festorumque caussas et origines ibi traditas attendat, aut ad Quæstiones Romanas Plutarchi. Innumera hujus generis sunt alia apud Servium, Plutarch. Romul., Justin. XX, 1 pr., Solinum c. 8, et apud Grammaticos. De instituto talia persequuti esse videntur Alexander Polyhistor, et Avianus aliquis, « qui iambis totum Livium scripsit, » ut Servius ait ad lib. X, 388, item Hyginus *de urbium Italicarum origine.* Si forte mireris, quomodo his somniis tantum tribuere potuerit antiquitas, recordandum est similis vanitatis, qua viri docti superiore ætate omnem veterem Italiam ex Hebraicis Lexicis (Phœnicia verba se tenere putabant) repetiere.

Ita tandem factum est, ut pauci Latini mythi propriam suam naturam retinerent. Ita Saturno ea tribuerunt, quæ Græci de Κρόνῳ suo narrabant, etiam auream ætatem (v. c. Æn. VI, 793—795), et Jovis impia consilia. Faunos, qui Latio et Etruriæ proprii sunt, cum Panibus, Satyris, et Silenis miscuerunt, adjuncto etiam Baccho; Camenas Nymphas cum Musis: et sic porro. Albuneam fecerunt ex Leucothea, Portumnum ex Melicerta, qui Phœnicum utique navigationibus ad Græcos pervenerat, forte is jam a Cadmo illatus, et Palæmonis nomine insignitus. Adsciverunt quoque passim religiones et nomina deorum græca, quæ obliterarunt antiqua; ita Venerem receperunt et Dioscuros. Res tandem eo adducta, *ut pessimi fabularum suarum interpretes essent Romani.* Nec quicquam fuit Italis adeo domesticum ac proprium, quin a Græcis repeterent. Ipsum Janum ex Perrhæbia Thessaliæ qui adducerent, fuisse video apud

Plutarchum Qu. Rom. p. 269 A; alios, qui ex Creusa, Erechthei Athenarum regis filia, natum, apud Victor. O. G. R. 2. Quid? quod Janiculum ab Ione, Creusæ filio, ex Euripidis fabula noto, fuere qui conditum traderent ap. Aurel. Vict. O. G. R. 2. Maia, quæ ut supra vidimus, mater Terra erat, ad Maiam Mercurii matrem revocata est. Nerienes, Virtus vel Fortitudo inter Sabinos, in Nereidem est depravata. Gell. conf. XIII, 22. Corrupere quoque sacra sua Romani admixtis alienis opinionibus, ut Lupercalium ritus arreptis fabulis de Pane Græcorum.

Tandem *quarto* loco ineptis et pravis etymologiis turbatæ sunt historiæ antiquæ Italiæ, plus quam credi potest. Hoc quidem studium veteres res ac ritus ex nominum origine interpretandi, ipsamque adeo verborum originem investigandi, jam inter Græcos parum ad sermonis indolem et grammaticam rationem fuit tractatum, inter Romanos autem intra meros sonorum lusus substitit; quod e Varrone, Catone, Cicerone et aliis infinita exemplorum copia docet, ut Grammaticorum volumina taceam. Eadem res ipsis historiis et fabulis noxæ fuit, dum eas ex nominum originibus interpretati variis modis interpolarunt veteres scriptores. Ut Umbros quasi Ombrios dictos, Thuscos a sacrifico ritu dictos, et similia omittam: de Aboriginibus quam multa illi commenti sunt ex vocis sono! Latium a latendo quum duxissent, quæ non excogitarunt in eam rem! Hinc fuga Saturni in Italiam et latebræ: Anna Perenna in Didonis sororem mutata, et Nympha Numicii illa facta, quum dea esset ex indigetum numero, et haud dubie anni initia fausta designaret: conf. Macrob. I Sat. 12; Januario — *et publice et privatim ad Annam Perennam sacrificatum itur; ut annare perennareque commode liceat.* Ardea, Rutulorum urbs, nomen habens cum ave ardea commune, fabulam absurdam peperit avis ex urbis incensæ cineribus enatæ: vid. Ovid. Met. XIV, 574, 580. Virbius heros in Hippolytum deflexus, quasi bis vir, et vitæ redditus ibid. XV, 497 sqq.

Fuisse jam inter Græcos scriptores *Dioclem Peparethium* et alios qui Italicarum urbium origines hunc in modum interpretarentur, docent exempla apud Dionys. lib. I, 34 sq. 49 sqq. 72 sqq. Esse in his Scymnum videbis in ejus carmine vs. 225. In Parallelis Plutarcho tributis magnus eorum numerus laudatur, qui Italica scripsere, Aristides Milesius, Theotimus, Alexarchus, Cleonymus, Theophilus, Dorotheus, Aristocles, Meryllius, Chrysippus, Agesilaus,

Aristobulus, Alexander Polyhistor; cum his Xenion apud Macrob. I Sat. 9. Adde his eos qui Tyrrhenica scripserant, ut Sostratus. Omnes hos Græcas fabulas in Italiam transtulisse apparet, seu opinione falsa deceptos, seu pravo studio ductos. Omnino serius ad Græcos Italicarum rerum notitia paullo luculentior pervenit. Nam etiam illo tempore, quo Græci navibus Italiæ litora frequentabant, aut Græcia Magna civitatibus Græcis potentibus florebat, interiores tamen terras pauci adiisse videntur. Itaque fragmenta, quæ ex priscis Græcis scriptoribus nova super Roma et vetere Italia affert primis in libris Dionysius, miram prodere videntur inscitiam, doctisque hominibus prorsus indignam.

Fabulas autem super Italicis rebus procudendi facultatem et materiam Græcis ingeniis præbuit inprimis primo Herculis profectio cum Geryonis armentis per Italiam facta (conf. Apollod. II, 5, 10), tum Homerica narratio multis mirisque fabulis de maris terrarumque facie variata, de Ulyssis erroribus, et ad Italiæ litora accessu. De Hercule quidem fabulas innumeras, magnum inprimis urbium numerum Italiæ ab eo vel ab ejus filiis conditarum, narraverunt; Ulyssis autem progenie, aut sociorum stirpibus omnem passim Italiam frequentarunt. Ipsi adeo Ausones ab Ausone, seu Circes filio ex Ulysse, seu Calypsus, ortum habuisse narrantur. Festus: *Ausoniam appellavit Auson, Ulyssis et Calypsus filius, eam primam partem Italiæ in qua sunt urbes Beneventum et Cales* (hoc quidem ut supra vidimus, recte; nam ea Italiæ pars Ausoniæ nomine proprie insignis fuit); *deinde paullatim tota quoque Italia, quæ Apennino finitur, dicta est Ausonia* (hactenus vere; sed reliqua fabulose) *ab eodem duce, a quo etiam conditam fuisse Aruncam urbem ferunt* (Suessa Arunca, ab Auruncis habitata). Ab Ulyssis et Circes tribus filiis, Romo, Antia et Ardea, tres urbes conditas et nominatas Xenagoras tradiderat ap. Dionys. I, 72 (p. 58): cf. viros doctos ad Stephan. in Ἄρδεα et Cluver. p. 976. Latinum Circes et Ulyssis filium jam Hesiodus prodidit Theog. 1011, 1013, Telemachi et Circes filium alii, forte ipse Telegoniæ auctor, carminis cyclici: v. Hygin. f. 127, ubi v. Intpp. add. Geopon. XI, 2; ubi v. Niclas. Corruperant Telemachi nomen et tradiderant Telephi filium alii, quos Cedrenus sequutus est p. 135 D. Hujus generis multa in primo statim libro Dionysii et Solin. cap. 2 cognosci possunt. Traducta quoque res ad alios a Troja seu reduces, seu profugos. Ita Capys Campaniam tenuit. Alia v. ap. Serv. ad Æn. I, 242. Ipsas

sacrorum origines sic corrupere Romani, ut Lupercalium. De Fauno v. Plutarch. Parallel. p. 315 C. Quæ omnia si semel animadversa et perspecta habueris, ducta illa ex prava opinione, sed cum ratione certa, multarum obscuritatum et difficultatum nubem ex vetere historia facile dispulsam esse intelliges.

Quid quod satis probabile mihi fit, etsi aliquid pro liquido et explorato in his, quorum nulla fides historica est, tradere velle ineptum sit, ipsam fabulam de Romulo et Remo a lupa lactatis a nominis interpretatione esse profectam: nam a *ruma*, seu *rumi*, quod vetus mammæ nomen est, Romæ nomen deduxisse nonnullos videmus; ut alios a *virtute* ac *robore* ad græcam vocem ῥώμην. Ignoratio originis, a qua nomen urbis ductum esset, hominum animos ad conjecturas convertit, quæ postea in narrationes abierant. Quod si verum est, et ex antiquioribus sumtum, quod Servius ad lib. VIII, 90 et alibi habet, ut Tiberis priscum nomen *Rumon* fuerit, (neque illud adeo abhorrens ab antiquissimo aquarum et amnium nomine per Celtas et Græcos vulgato: *Rha*, *Rho*, *Rhu*, *Rhiu*, *Rhiw*, *Rhei* [ῥέω, ῥόος] non improbabile fit, urbis nomen a flumine esse ductum, et omnia alia, quæ narrantur, pro commentis seriorum ætatum esse habenda.

Sed de his nolim cum quoquam, cui aliter videatur, contendere. Mihi satis est dilucide satis exposuisse naturam et caussas corruptarum fabularum veteris Italiæ, ut mihi via ac ratio expeditior sit, ad ea, quæ in sequentibus erunt tradenda.

EXCURSUS I

AD LIBRUM VIII.

Super Etruscis, et Mezentio.

VIII, 478 sqq. *Haud procul hinc saxo incolitur fundata vetusto Urbis Agyllinæ sedes, ubi Lydia quondam Gens bello præclara, jugis insedit Etruscis. Hanc multos florentem annos rex deinde superbo Imperio, et sævis tenuit Mezentius armis.*

Si quid de suo fingere recte potuit poeta, erat hæc Etruscorum cum Trojanis societas, quum semel populos citra Tiberim Latinis et Rutulis socios addidisset. Etruscis autem antiquitas stirpis et imperii tribui solet ea, quæ non improbabile faciat, jam Trojanis temporibus eos opibus et copiis satis valuisse. Erat præterea antiqua illa utriusque populi consanguinitas, quum Dardanus originem ex Corytho Etruriæ duxisse ferretur. Habuit tamen et hic poeta famæ veterumque fabularum auctoritatem, quam sequeretur; eamque ita sequutus est, ut nulla in re ab eo deflecteret, quod constante fide traditum acceperat. Scilicet Etruscos, Mezentiumque eorum regem, seu verius Lucumonem (στρατηγὸν Plutarchus appellat Qu. Rom. p. 275 D ed. Frf.), cum Latino et Turno Trojanis advenis arma infesta intulisse, constans erat accepta a majoribus fama, etsi diversis modis narrata. Alii victum Turnum Etruscorum auxilia implorasse tradiderant, quos Livius I, 2 sequi maluit: alii Turno jam occiso Etruscos adversus Trojanos arma sumsisse; factum esse hoc, quum Æneas aliquot jam annos regnum Latinorum tenuisset; commissam pugnam sub Lavinii mœnibus, Æneaque in Numicio submerso urbem obsessam tandemque Ascanii consilio et virtute liberatam; Lausum cæsum, patremque Mezentium in Etruriam dimissum. Ita rem exposuerant L. Cæsar et A. Postumius in libro de adventu Æneæ, laudati ab auctore de Orig. Gent. Rom. c. 14, 15. Eosdem aut alios

auctores, nam Catonem potissimum sequitur, idem tradentes expressit Dionys. Halic. I, 64, 65; nec discrepant Justin. XLIII, 1 f.; Festus in voc. *Oscillum* ex Cornificio, et Servius ex Catone, ad Æn. I, 267; IV, 620. At poeta aut diversos auctores habuit, aut eo fabulam deflexit, ut Mezentius a suis civibus regno dejectus ad Turnum confugeret, lib. VIII, 489 sqq.

Inter hæc tenendum est id, in quo plerique consentiunt, *Mezentium* fuisse *Agyllæ*, seu *Cæretanorum* regem; ut felix poeta etiam in hac argumenti parte fuerit, ut probabilia, quæ sequeretur, in manibus haberet, non ei comminiscenda essent. Convenit enim hoc cum reliqua historiarum fide, primos opibus inter Etruscos floruisse, saltem exteris innotuisse Agyllæos, maritimis copiis, et navigationis commerciis, insigniter auctos. *Hanc* (Agyllam) *multos florentem annos* appellat Maro VIII, 481. v. Dionys. lib. III, 58; Strabon. V, 337. Hinc quoque Agylla ex omni Etruria una nota fuit Græcis: et Lycophron v. 1353 totam terram ab hac urbe designat. Fuere porro Cæretani ex iis Etruscis urbibus, quæ vestigia Pelasgici moris plurima et clariora retinuerant. Itaque bene lib. VIII, 600 — 602 apud eos *Pelasgi veteres* sacrum constituisse memorantur Silvano, antiquo numini, quod Pana aut aliud simile numen referebat.

Illud vero mirari soleo, unde ex hoc prisco tempore res tam exiles et parum memorabiles acceperint veteres scriptores, quale hoc est, quod Plinius lib. XIV, s. 14 habet, *M. Varro auctor est Mezentium, Etruriæ regem, auxilium Rutulis contra Latinos tulisse*, vini mercede, *quod tum* in Latino agro *fuisset*. Varie, ut in tanta rerum antiquitate, traditum fuit hoc idem. Nam L. Cæsar et A. Postumius supra laudati, inter conditiones, quibus in deditionem accipere vellet Latinos Lavinii obsessos Mezentius, memoraverant hanc, *ut omne vinum agri Latini aliquot annis sibi inferretur.* At Ascanii consilio et auctoritate, — *vino ex omni vindemia Jovi publice voto consecratoque*, Latini urbe eruperunt, fusoque præsidio interfectoque Lauso, Mezentium fugam facere coegerunt. Is postea per legatos amicitiam societatemque Latinorum impetravit: ita Victor O. G. R. 15; et similia apud Dionys. I, 65; etiam Plutarch. Qu. Rom. p. 275 D ed. Fr. rei tanquam vulgo narratæ meminit, sed sic ut ad Æneam transferat, quæ alii de Ascanio narrarunt. *Rustica vinalia* a Romanis in hujus rei memoriam (XII Kal. Maii) fuisse instituta Festus notavit, Anna Fabri ad eum locum observante. Quæ res sal-

tem hoc docet, antiquam satis et a majoribus acceptam ejus rei famam apud Romanos fuisse : veritate enim et historiæ fide hujusmodi narrationes non nituntur. Etiam de ejus festi origine varia fuit inter Romanos narratio. v. Varron. de LL. V, p. 48 ed. Dordr. et ipsum Festum e. l. Exornavit narrationem suo more Ovidius Fast. IV, 877 sqq., ut tamen Varronem potissimum ante oculos habuisse videatur.

Quæri nunc potest, quid Virgilium adduxerit, ut Mezentio tam atrocem personam indueret, eumque *Deum contemtorem et sacrilegum* exhiberet. Poetæ ingenium quo tramite progressum sit, facile ex modo memorata narratione intelligi potest, et a Macrobio quoque explicatum satis est Sat. III, 5 *Sed veram hujus contumacissimi nominis* (quod contemtor divum dictus est) *caussam in primo libro Origg. Catonis diligens lector inveniet. Ait enim Mezentium Rutulis imperasse, ut sibi offerrent quas diis primitias offerebant : et Latinos omnes, similis imperii metu, ita vocasse* (l. vovisse) : *Jupiter, si tibi magis cordi est, nos ea tibi dare potius quam Mezentio : ut ei nos victores facias! Ergo quod divinos honores sibi exegerat, merito dictus est a Virgilio contemtor deorum.* Cum impietatis nota, inussit deinde poeta sævitiæ omnisque crudelitatis infamiam, ut et viva corpora alligaret cadaveribus. v. lib. VIII, 483 et sqq. Hoc postremum ex antiquis Tuscorum fabulis mutuare potuit. Nam Servius ibi ad 479, 485 ex Ciceronis Hortensio memorat Tyrrhenos diu piraticam exercuisse, *quum captivos novis pœnis affligerent, occisorum eos religantes cadaveribus.* Locus ex Hortensio, quod Cerda quoque notavit, servatus est ab Augustino contra Julian. Pelag. lib. IV, 78. Hinc ea immanitas tributa est Etruscis a nonnullis, ut a Valer. Max. IX, 2, exter. 10, ut eos *vivorum corpora cadaveribus adversa adversis alligata atque adstricta — tabescere simul* passos esse narrarent.

Priscas fabulas non modo, verum etiam Catonis plerorumque Romanorum miros errores in originibus Italiæ a Græcis repetendis, poetam in rem suam ingeniose vertere passim vidimus. Alius fuit communis Romanorum, a Græcis acceptus error, ut Etruscos, Græcis Tyrrhenos dictos, e Lydia repeterent. Errorem dixi, cujus caussas alio loco exposui (*Nov. Commentar. Soc. Gotting.* tom. III, parte histor. pag. 36 sqq. in Comment. *de fabb. relig. Græc. ab Etrusca arte frequentat.*) : inter quas præcipua fuisse videtur ipsa nominis antiqui Rasenarum vel Turasenarum, depravatio per Græ-

cos in vocem Τυρσηνῶν, Τυῤῥηνῶν, quod modo a τύρσεσι turribus ducebant, modo a Tyrrheno aliquo, qui coloniæ auctor fuisset. Jam in priscis Lydorum fabulis occurrebat Tyrrhenus Atyos filius, et Manis nepos: hunc itaque Tyrrhenis, seu Etruscis nomen impertiisse deducta ex Lydia colonia mature traditum fuit a nonnullis, quos Herodotus sequitur lib. I, 94; et ex eo Strabo V, p. 335, 336; et Dionys. I, 27; Vellei. I, 1, 4; Tacit. Ann. IV, 55; inprimis Lycophr. 1351, 1359. Dionysius et illud addit, variasse alios et tempora et homines, et vero etiam sapienter monet: a Xantho Lydo, qui patriam historiam conscripserat, a quo adeo unice hac in re standum erat, nec Tyrrhenum usquam memorari, nec Mæonum coloniam in Italiam deductam: Atyos vero filios Lydum et *Torrhebum*, vel forte *Tyrrhebum*, depravata forte scriptura, quam aliquis in vetere Xanthi codice offenderat, Τύῤῥηβον vel Τόῤῥηβον, pro Τύῤῥηνον. Ex prisca Pelasgorum stirpe populum fuisse Tyrrhenos, qui usque ad seriora tempora Lemnum, Imbrum, aliaque vicina continentis quoque loca insederant, dubitari nequit. Etiam hos ad Tyrrhenos Italiæ retulerunt scriptores, nominis similitudine decepti, sed Dionys. I, 25 eam rationem iniit, ut eos ex iis ipsis Pelasgis fuisse diceret, qui Italiam insederant antiquitus, moxque in communi gentis clade inde discesserant, accepisse nomen, quod in Tyrrhenorum finibus consederant. Verum hæc Dionysii conjectatio, non narratio antiqui scriptoris fide accepta, est, quæ adeo pro fundo historiæ a viris doctis haberi non debebat, uti multa alia, quæ in hoc primo libro Dionysius manifeste *non ut narrata*, verum *opinata* apponit. Myrsilus Lesbius et ipse Tyrrhenos, Italia relicta, erroribus jactatos tradiderat (apud Dionys. I, 28), sed ineptam narrationem de suo assuit, ab his ipsis erroribus eos tum Πελαργοὺς, *ciconias*, dici cœpisse. Contra Anticlides, non ignobilis scriptor, Pelasgos, Lemno et Imbro prius constituta, cum Tyrrheno, Atyis filio, in Italiam contendisse tradiderat ap. Strab. lib. V, p. 339 A, quæ variæ sunt veterum scriptorum periclitationes in vetere fama cum rerum aliarum rationibus componenda. Hellanicus in Phoronide, antiquissimus scriptor, Pelasgos, postquam in sinum Adriaticum appulsi in interiora Italiæ immigrarant, narraverat Tyrrheniam condidisse (Dionys. I, 28); qui ex parte verum tradidisse videri debet: item Scymnus Chius in Perieg. 218 Κοινὴν δὲ Τυῤῥηνοῖσι χώραν νεμόμενοι, sc. Pelasgi, qui tamen subjicit alia, quæ erronea sunt. Etsi enim, Etruscorum origines ultra Alpes quærendas

esse, dubitari vix potest; quod alio quoque loco accurate disputatum est; Pelasgos tamen in has easdem ab occidente Tiberis sitas terras immigrasse, multa arguunt: quos communi gentis nomine fuisse comprehensos nemo mirabitur, ut tamen inde nec contendat quis, Etruscos fuisse Pelasgos. Poeta tamen hæc omnia, etsi subductis accuratius historiæ calculis recte explosa, erudite et sapienter inter ornamenta carminis adscivit. Itaque VIII, 479, 480 de Agylla seu Cære, *ubi Lydia quondam Gens bello præclara jugis insedit Etruscis* IX, 11; X, 155 *Lydi* pro Etruscis; et lib. II, 781 *Lydius Thybris* a duce Tyrrheno e Lydorum gente. Et quoniam Mæones veteres Lydiæ coloni fuerunt, hinc Etrusci *Mæonia juventus* VIII, 499. cf. XI, 759. Nova nominis inflexione apud Rutilium, Itiner. I, 596 *Tyrrhigenæ* dicti sunt.

Tarcontis seu *Tarchontis* nomen, quo poeta inf. v. 603 Lucumonem Agyllæorum impertiit, non minus ex vetere memoria repetitum est. Fuit enim Tarchon aliquis, qui Tarquinios in Etruria condidisse ferebatur. Eum statim cum Tyrrheno e Lydia in Italiam venisse, Strabo traditum acceperat lib. V, p. 336 A, vulgoque narratum, fuisse eum canum a puero: qua fabula viri sapientiam declarare voluere homines. Repetit eam Eustath. ad Dionys. Perieg. 347 et ad Iliad. B, p. 167, I, 23. Discedit ab his Silius, lib. VIII, 474, a quo *Cortona superbi Tarcontis domus* edita est; et secundum alios, quos Cato Origg. I sequebatur, apud Servium ad lib. X, Æn. 179 Pisarum ille conditor habitus est, ab aliis Mantuæ ap. Serv. ad X, 198, quibus saltem hoc constat, fuisse Tarcontem inter auctores populi habitum, multasque ad eum urbes originem retulisse. Aliter ornavit fabulam Lycophron v. 1245, 1249, ubi, præter Ulyssem, *Tarchon* et *Tyrrhenus*, Telephi Mysorum regis filii, occurrunt Æneæ in Italia, societatemque cum eo jungunt (qui ibi memoratur οἰκουρὸς θέσινος, Bacchus est: cf. Schol. ad 209, de quo non bene dubitaveram). Totus ille locus a v. 2239 memorabilis est ad declarandas veterum Græcorum de his locis notitias: dicitur Æneam erronem excepisse Tyrrhenia, quo nomine poeta bene Italiam omnino et inprimis loca ad Tiberim declarare potuit, sed, nomine Tyrrheniæ, seu Etruriæ, semel posito, alia loca ejus maritima recenset, *Lynceum* fluvium, *Pisam et Agyllam*. Quum Lynceum *calidas aquas ebullire* dicat, Cluverius Ital. ant. pag. 472 parvum amnem nunc *Cornia* dictum ad Vetulonios, ultra promontorium

Populonium, probabiliter interpretatur Lynceum, quandoquidem ille calidas aquas paludosas transmeat.

EXCURSUS II.

De Æneæ clypeo.

VIII, 625 *clypei non enarrabile textum.* Inventi laudem in splendido hoc loco Virgilio non magis, quam in tot aliis, quæ in Æneide merito miramur, deberi, nota res est. Præiverat Homerus clypeo Achill Iliad. σ; et Hesiodus, aut quisquis ille fuit, clypeo Herculis. Sed ingenii vim tanto acriorem adhibuit poeta ornando et expoliendo eo, quod ab aliis jam occupatum fuerat. Atqui nec ea ingenii infima laus est. Quæ autem in hoc episodio inprimis probanda sunt, hæc esse arbitror: primum, quod argumentum elegit argumento et consilio carminis lectorumque Romanorum ingeniis inprimis accommodatum, quum Homerus tantum mirabilia vel adspectu aut varietate grata sectatus esset. Fecit id porro summa cum majestate verborum, sententiarum et phantasmatum; consequutus etiam est novas mirationis caussas per expositionem rerum futurarum, quarum cognoscendarum animus humanus avidissimus est: quum autem res Romanas tanquam vaticinii aliquo genere narraret, ad graviorem spiritum assurgere, res ad miraculum evehere, augere, et amplificare toto potuit. Sane quidem Æneæ omnia ista, quæ in clypeo expressa videbat, prorsus obscura esse debuerunt; *rerumque ignarus imagine gaudet;* verum eo ipso Tragicorum fere more, lectorum voluptati mirifice posuit.

Ex *artificii veteris descriptione* passim poetæ carminum suorum ornamenta petierunt, quo veteres fabulas in eo expressas narrare liceret. Inter varia inventa nullum tamen aliud genus opportunius esse videtur clypeo, si priscum clypeos sculpto opere ornandi morem reputes. Multo minus commode v. c. Apollonius I, 721 sqq. fabulas Jasonis pallæ intextas enarrat; Europæ calatho Moschus Idyll. II, 37 sqq.; in veste stragula Catull. LXIV, 50 sqq., in cratere expressas fabulas Met. XIII, 681 et in foribus regiæ Solis ib. II, 5 sqq.

Ovidius. In palla Harmoniæ orbem terrarum acu pictum exhibet Nonnus, Dionys. XLI, p. 1070, et sic alii alia. Non ea in his materia, non is arti exercendæ locus, ut magnam rerum varietatem expressam satis recte commemoret aliquis.

Acumen autem Virgilii in rerum dilectu et summum ornatum cognoscere qui volet, non modo Homericum illum et Hesiodeum clypeum comparet necesse est, verum eos quoque, qui ad ejus exemplum idem argumentum retractare voluerunt : Silium lib. II, 395 sq. Quintum Cal. V pr. Nonnum lib. XXV, p. 664.

Prærepta erant Virgilio, ut in tot aliis, ea, quæ in quaque re, in quoque phantasmate, primi ingenii impetus, ipsa naturæ vis, primo loco offerre solet animo. Hæc occupare liberum erat Homero, tanquam in vacuam possessionem venienti : adeoque eum omnes post se victuros poetas superare in multis necesse erat, sic ut ipse nunquam ab ipsis vinci posset. Quum tamen exponeret omnia cum simplicitate summa, reliquit hoc ipso ingeniis aliis laudem saltem ex eorum, quæ pertractasset, exornatione et expolitione.

Homericus clypeus haud dubie plus habebat veritatis, majoremque faciebat operis, tam affabre facti, ut dei manus haberetur, mirationem, quod ad vitæ priscæ morem, sensum, opinionem, quam totum ejus opus spirat, hæc erant narrata. Phantasmata, quæ oculorum animique sensui objicit, ἐνάργειαν habent maximam; sunt grandia, pulchra, suavia. Itaque Miltonus in divino loco de Adami viso ex colle Paradisi lib. XI, 639 Homerum in multis, quam nostrum poetam, exprimere maluit. In *Virgilio* contra captatam occasionem, imitationis studium, argutias varietatis agnoscas facile. Dum autem artis et ingenii exspectationem his ipsis facit, excutit ille animis nostris antiquæ heroum vitæ, in qua versari debebat narratio, morem speciemque, quæ tam jucundum errorem in Homero objicit, ut ea, quæ fabulose tradita, præter rei naturam in ipso clypeo narrata, occurrunt, credi tamen ab iis hominibus, et recte credi potuisse arbitremur. Virgilium autem apparet multa non credidisse, quæ alios credere voluit : et hoc voluptatis vim omnem imminuit. Utinam saltem graviorem et probabiliorem *caussam* reperisset, cur Æneæ clypeus divina arte factus afferendus erat! Achillis clypeus Patroclo spoliato in Hectoris potestatem venerat; eodem ille mox tectus in pugna muneris præstantiam commendat, Iliad. υ, 264 sq. In Æneæ strenue factis clypei præcipuus usus non occurrit, nisi forte in pugna cum Turno lib. XII, 739. Desiderare licet

pari modo graviorem caussam clypei ab Hesiodo tam copiose descripti.

Inferior Homero in hoc Maro est, ut jam a Servio observatum, *illic singula, dum fiunt, narrantur: hic vero perfecto opere noscuntur. Nam et hic arma prius accepit Æneas quam spectaret; ibi, postquam omnia narrata sunt, sic a Thetide deferuntur ad Achillem.* Quæ his subjicit alia Servius, non probanda censeo: verum, quum ab Homero alteram rationem occupatam videret, quid faceret Maro, nisi, ut, si quid novare volebat, quod utique debebat, ad alteram, vel invitus, descenderet, narraretque adeo ac potius describeret, quæ jam facta erant. Sed hæc jam veteribus observata, ut in Servio vidimus, docte ac subtiliter exposuit Lessingius in *Laocoonte* p. 184 sqq.

Est tamen aliud non æque observatum, quod tamen magnum inter Homerum et Virgilium, et utriusque clypei descriptionem discrimen constituit. Ab Homero argumenta ita descripta sunt, *ut oculorum sensui objecta, et ante oculos posita esse videantur;* at Virgilius aliam viam ingressus *menti* et *animo*, ea, quæ expressa in clypeo fuerint, *cogitanda, non videnda*, proponit. Nam exorsus erat: *Illic res Italas fecerat* v. 626, nec vero eas deinceps enarrat, sed potiora tantum nonnulla ex iis attingit, alia disertius quidem exponit, ita tamen, ut in mentem potius revocet, et, quomodo expressa sint aut esse potuerint, judicanda lectori relinquat. Nec nisi in rebus Augusti ad clypei ipsam speciem animum nostrum revocat et anaglyphum opus aliquod describit: 671 *Hæc inter tumidi late maris ibat imago* sqq.

Pugnam in clypeo exsculptam Romanus poeta egregie variavit, si cum Homerico et Hesiodeo clypeo compares. Græci poetæ illo antiquo sermone præclare in hoc usi erant, ut Ἔριδα, Κῆρα, Φόβον, in acie constituerent. Reddita hæc ipsa aut similia sculptoris arte fuerunt in Cypseli arca apud Pausaniam, quæ sigillatim olim accuratius a me exposita sunt: Virgilius *pugnam navalem* substituit et ab Apolline Actiaco propria rerum argumenta petivit verss. 677 sqq.

Quum in his Virgilium vel defendam vel excusem, est aliud, quod ab aliis non reprehensum video, ipse ægre fero. In *rerum* scilicet *dilectu*, quas in clypeo exsculptas dedit, certum judicium vix sequutus videri potest. Omissis enim multo clarioribus factis intexui nonnulla, quæ quomodo inter insigniora Romanorum facta vel fata referri potuerint non assequor; ut Meti Fuffetii supplicium, quod

quomodo defendam non habeo; etiamsi dixero, Alba diruta, Romam insignia consequutam esse incrementa, et fœditatem spectaculi, ad nostrum sensum intolerabilem, asperis et gladiatoriæ pugnæ adsuetis Romanorum animis minus displicere potuisse. Religionum majestas excusare forte potest Saliorum tripudia, Lupercorum discursationes, matronarum pompam; in iis tamen nimis presse et anguste Homerum æmulatus esse videtur, qui v. 590 chorum elegantissime effinxerat. Anserem volitantem si omisisset, argumenti majestati ad nostrum sensum melius consuluisset. Intercipitur porro totus argumenti Romani tenor rebus inferis interpositis, etsi video, quid in his sequi potuerit poeta. Voluit forte Catilinæ et Catonis meminisse, quorum alterum in inferis scelerum pœnas luere par est credere; et oratione docte variata loca commemorat, in quibus illi detinentur. Habet speciem aliquam, nec tamen multum probabilem, hoc, ut dicas, delegisse poetam ea, quorum illo tempore signa passim et sculpta ære vel marmore opera Romæ cernebantur. De Lupa, de Sabinis raptis, de Coclite, de Clœlia, Manlio, et ansere verum hoc esse forte potest. Fit quoque probabile, fuisse Augusti tropæa in Capitolio, quæ Actiacam pugnam exhiberent.

Inserta est Virgilio in Anglicum sermonem a Wartono aliisque converso sub tom. III finem disputatio elegans Viri docti, *W. Whitehead*, super hoc clypeo, in quo ille argumenti dilectum et rationem ita tuetur, ut civitatis Romanæ statum et conditionem inde ab origine per singulas ætates, simulque summum opum fastigium, quo ab Augusto illa adducta est, describi dicat; omissis tamen iis, quæ jam alibi poeta attigerat, v. c. Æn. VI, 756 sq. Expressa itaque esse urbis primordia, raptas Sabinas, fœdusque factum, quo Curibus in urbem receptis incrementum jam insignius Roma accepit: mox fœderis rupti pœnam Meti supplicio inflictam: libertatem partam regibus ejectis: bellum Gallicum et Romam reparatam; religiones per Salios, Lupercos, et Matronas declaratas: præmia et pœnas apud inferos: tandem Actiacam victoriam; qua terrarum orbi pax et tranquillitas parta, receptaque ex fluctibus civilibus civitas mox læte effloruit, Augusto principe: ut illud Propertii lib. III, 11, 50 acclamaretur: *Cape Roma triumphum, Et longum Augusto salva precare diem.*

Ingeniosam hanc esse clypei enarrationem non nego: vereor, ne illa sit nimis ingeniosa, nec idoneis rerum argumentis declarata: non enim dilectum rerum in clypeo sculptarum ita institutum videmus,

ut civitatis Romanæ fata potiora in iis comprehensa sint. Hoc igitur primo loco erat docendum, talem dilectum vere esse factum, et civitatis Romanæ fortunam per hæc maxime facta et eventa esse constitutam (1).

De *artis* respectu judicioque, quod multi in poeta nostro agnoscunt, omnino mihi quidem adhuc parum liquet, nec, si dicendum est quod sentio, magnum aliquod seu picturæ seu sculpturæ studium poetam nostrum tenuisse arbitror. Nam primum, quæ ille exposuit, nihil tale produnt, et ejusmodi sunt, ut etiam vulgariter quisque artium peritus ea carmine comprehendere possit. Tum vero, ut poeta ab eo consilio longissime abfuit, ut artis subtilitatem sequeretur, ita occurrunt non pauca, *quæ a sculpturæ natura recedunt*, nec facile nec commode ea arte tractari possunt. Qui mare una cum pugna navali expressum et tamen in eo innatantes delphines reddidit (vss. 671, 674), næ is non adeo magnam graphices peritiam habere potuit. Omnino de arte nec cogitavit Virgilius, nec debuit cogitare, quandoquidem ipse diversum rei consilium exponit: *Illic*

(1) Simili fere ratione autumabat vir doctus literis ad me datis *seriem quandam fatorum* in Romanorum *opibus augendis* exhibere voluisse poetam; « hoc eum ipsum innuere partim ab initio: v. 626 *Illic res Italas Romanorumque triumphos — illic genus omne futuræ Stirpis ab Ascanio, pugnataque in ordine bella;* tum in fine 731, *Attollens humero famamque et fata nepotum* (de *serie* tamen nihil in his). Ducta serie a partu gemellorum, sequi incrementa urbis ex novis civibus Sabinis adscriptis v. 635, novos auctus per Albanos Romam traductos (declaratosne per supplicium Meti? 642), redditam inde et firmatam libertatem Porsenna ab urbe depulso 646, et urbem a Gallis liberatam 652. Omissam esse victoriam de Pyrrho et Pœnis, quippe quam jam libro VI Anchises memoraverat (satis obscure). Jam subjici a poeta caussas incrementorum tantorum, pietatem in deos et cærimoniarum religionem v. 663, secundum illa Horatii Od. III, 6, 5: *Dis te minorem quod geris, imperas.* Quod autem sequitur: *Di multa neglecti dederunt Hesperiæ mala luctuosæ,* a Virgilio subjungi scelerum in patriam commissorum et natorum inde bellorum civilium declaratione (*Æneid.* lib. VI, v. 666 memoratur Catilina in Tartaro, Cato in sedibus piorum). Tandem in Romani imperii majestate ab ab Augusto vindicata et per terrarum orbem propagata poetam subsistere. »

Sagacitatem et acumen in rerum similium comparatione nemo desideret.

genus omne futuræ Stirpis ab Ascanio pugnataque in ordine bella; atque ex iis decerpturus nonnulla subjicit : *Fecerat et viridi* etc. At enim cum Homero certamen iniit, ejusque exemplo plures anaglyphorum areas constituit; hoc sibi propositum habuit primo loco; altero ut Romanis suis placeret. Si artis rationem habere voluisset, non dividere clypeum in tantum parvarum arearum numerum, sed, omissis et abjectis ceteris, revocare omnia ad unum magnum ac nobile argumentum, et aream saltem *una pugna Actiaca* exornare debebat, qui totius clypei haud dubie splendidissimus locus est. Quo facto poeta, censeo, probabilitati non modo artis, verum et poeticæ probabilitati melius consulturus fuisset.

Sunt tamen *nonnulla ad exprimendum artifice manu egregie accommodata,* multisque passim operibus expressa; ut Romulus et Remus lactentes, raptus Sabinarum, mox bellum et tandem fœdus ictum. Meti Fuffetii supplicium, etsi ad sensum nostrum nimis fœdum et aversandum, ut jam diximus, duris Romanorum ingeniis forte minus displicuit : Urbs a Porsenna obsessa, revulsus ab Horatio Coclite pons, Capitolium a Gallis obsessum, et a Manlio propugnatum; Saliorum saltatio, Lupercorum discursus, matronarum invectio; sunt hæc talia, quæ opere exsculpto expressa placere potuerunt.

Enimvero, dices, sunt *alia, quæ ab artifice reddi nequierunt;* in his illa : *Incedunt victæ longo ordine gentes, Quam variæ linguis, habitu tam vestis et armis;* — et paullo ante : *Omnibus in templis matrum chorus, omnibus aræ etc. arcum intendebat Apollo Desuper, omnis eo terrore Ægyptus et Indi, Omnis Arabs, omnes vertebant terga Sabæi.* Talis vero reprehensio hominem, artis forte notitia imbutum, poetices utique imperitum argueret. Est enim hoc in poeta nostro magno ingenio et arte factum, quod ornatum injecit tanquam vestem narrationis nuditati, nec satis esse putavit, describere opus toreuticum, in cujus veritate servanda nullam sibi videbat religionem esse impositam. Nec hoc ad artem pertinet, aut excusatione adjuvandum, aut inter poeticas licentias referendum, quod viri docti faciunt (Misc. Obss. tom. I, pag. 20; IV, p. 198, et Burm. h. l. ad VIII, 634, et ad Æn. I, 483); verum poetices lex et natura facere jubet, ut res ab arte expressas iis auxiliis et modis, quibus illa valet, poeta exprimat suis coloribus et ornamentis. Hinc tuenda illa v. 634 *Mulcere alternos*, et vers. 697 *Necdum etiam geminos a tergo respicit angues :* nam poetæ hæc sunt, nec

ab artifice duæ aspides expressæ erant; sicque tot alia ad ornatum faciunt, aut poetica phantasmata objiciunt, quibus inflammata mens multa videt, quæ sensibus subjecta non sunt: *Illum indignanti similem, similemque minanti Adspiceres* etc. Sed in his, in quibus pro se quisque facile disertus esse potest, disertum esse nihil attinet.

Difficillima operis declarandi et commendandi pars est pugna navalis una cum mari, qua in clypei parte illa locanda sit in operis descriptione: inprimis quum poeta id tam parum diserte exposuerit, 671; *Hæc inter*, ait, *tumidi late maris ibat imago.* Potest adeo esse inter cetera, quæ clypeus exhibebat, argumenta, aut inter cetera, quæ poeta recensu facto memoraverat; quo sensu constituto pugna erat argumentum areæ ceteris similis. Probabilius tamen, totum mare cum pugna in umbonem ac mediam partem fuisse rejectum. Ita tamen superest alia difficultas, qua in parte triumphus Augusti 714 sqq. expressus esse videri debeat. Saltem in medio clypeo locum vix habere potuit. Secundum hæc, si æqui esse volumus, suum cuique æstimandi relictum esto arbitrium.

An *clypei superficies tot rerum diversarum argumenta capere potuerit*, nunc nemo facile quærat, post virorum ingeniosorum operam in clypei adumbratione stilo æreo facta collocatam. Alterum exemplum in Anglica interpretatione supra commemorata vidimus ad *Whitehead* judicium, L. P. Boitardi arte, sed, quod factum nollemus, ad picturæ naturam propius expressum; alterum, quod anaglyphum melius refert, arte tamen et judicio alteri posthabendum, opera *Le Lorrain* ad *Comitis de Caylus* præcepta (t. XXVII *Hist. de l'Acad. des Inscript.* t. III). Consentit uterque artifex in hoc, ut exterior clypei ora, in plures regiones distincta, comprehendat ea quæ a vs. 630 ad v. 670 commemorata sunt; reliqua autem in interiorem aream rejiciunt. Exterioris illius oræ regiones constituunt uterque duodecim. Sunt tamen alia, in quibus in diversa abeunt; in aliis uterque veritatem argumenti et moris Romani deserunt. Sed singula persequi velle, inprimis nulla clypei delineatione adjecta, fastidium faceret. Interiorem aream ab exteriore separat circumductus in orbem, sed tenui limbo, Oceanus; innatant, quod rideas, delphines: apud Homerum et Hesiodum, Oceanus extremam clypei oram ambit. At Virgilius Oceanum omnino non memorat, sed 671 *tumidum mare*, sc. Ionium: quod nostri artifices in area interiore ponunt; hanc enim, seu umbonem clypei (ut adeo *In*

medio v. 675 sit, in medio clypeo), artifex Gallus in tres areas, quæ pugnam in mari Actiaco, fugam, triumphum exhibent; Britannus autem, rejectis locis inferis in novissimam inter XII areas, in quatuor regiones divisit: ut prima sit inita pugna v. 676—688, tum pugna commissa vss. 689—703, tertio fuga 704—713, tandemque triumphus 714. Spectant ex his tres ad mare ad Actium. Equidem bene perspecta non habeo, nisi forte hæc: inesse clypeo argumenta, quæ ab artifice non infeliciter tractari possint, et artis quoque operibus passim reddita sint; qua tamen arte, quo ordine, in clypeo exhibita ea poeta cogitaverit, non apparere; nec vero quæri debere, quandoquidem poeta non graphice, sed poetice hæc adumbraverit, et adumbrare debuerit. Sunt argumenta illa, meo quidem judicio, non nisi undecim: I, Lupa cum Romulo et Remo; II, Sabinæ raptæ; III, Fœdus ad aram; IV, Meti Fuffetii supplicium; V, Tiberis et Porsenna minabundus; VI, Capitolium, Manlius, Anser; VII, Supplicatio; VIII, Tartarus cum Catilina; IX, Elysium cum Catone; X, Pugna ad Actium, Apollo Actius, Nilus, Cleopatræ fuga; XI, Triumphus Augusti.

Elegantiam *in disponendo argumento* clypei frustra, puto, laudibus extollunt viri docti. Interior ambitus nullo modo delectare potest adspectu, in quatuor, aut, quod multo molestius est ad oculos, in tres partes discretus; inprimis tot rerum et hominum signis in tam angustum spatium coartatis.

Ut igitur paucis complectar, quæ mihi *de artis judicio*, quod poetæ tribuere solent, pronuntianda videantur, habuit ille forte in animo singulorum signorum singularumque rerum formas et exempla, quæ in urbe et Capitolio passim occurrere ipsi debebant: ea tamen, quæ in clypeo hoc efficta dedit, *non sculptoris*, *sed poetæ ingenio* delegit, et in unum locum congessit diversi argumenti res, quæ narratæ, si altera post alteram auditione accipiatur, admiratione animum movere possunt; ut eædem arte expressæ oculos tenerent, nec voluit, nec curavit, aut operam dare debuit. *Poetica* itaque habenda sunt *ornamenta*, quæ tanquam in clypeo expressa, narravit, poetico quoque more tractata, non anaglypha ad artis elegantiam seu inventa, seu expolita. Inde splendidissimæ carminis partes vix a sculptore bene, etsi *Comitem de Caylus* ea de re nil dubitare video (*Tableaux tirés de l'Énéide de Virgile* p. 369 sqq.), reddi possunt; inprimis prælium deorum v. 698 sqq. *Omnigenumque deum monstra* etc. *Actius hæc cernens arcum intendebat Apollo Desuper* —

omnes vertebant terga Sabæi. Ipsa videbatur ventis regina vocatis Vela dare, et laxos jamjamque immittere funes — Contra autem Nilum — Pandentemque sinus et tota veste vocantem etc. Vides hæc locis ac temporibus esse tam diversa, ut uno argumento, seu una tabula nullo modo comprehendi possint. In triumpho autem Cæsaris plura admixta sunt, quæ poetica phantasmata sunt, præclara, sed nulla arte, uno temporis momento, unoque et eodem locorum spatio, exhiberi queunt.

Artis notionem poetæ non esse obversatam ultimo loco declarat *materia clypei*, mira mixtura auro, argento, ferro in idem opus conflato. Per porticus Capitolii (v. 655) *auratas* anser *argenteus* volitat : ipsi Galli *aurea* cæsarie, *aureis* virgatis vestibus et torquibus *aureis*. Non igitur ectypo modo opere hæc expressa, verum ad priscum et Homeri ævi morem etiam coloribus variata, auro saltem et argento, in ærea clypei area. Porro v. 671 mare *auro* effictum : (Melius apud Propert. l. c. IV, 6, 26 *armorum radiis picta tremebat aqua*) *sed fluctu spumabant cærula cano.* In *cærula* non etymon vocis cogitandum videtur, sed simpliciter mare : idque argenteos fluctus habere debuit : innatant tamen delphines, iidem quoque argentei : *Et circum argento clari delphines in orbem Æquora verrebant caudis æstumque secabant.* Mox Mavors *cælatus ferro* v. 700, h. e. ferro vel chalybe exsculptus. Alia super hoc clypeo in notis passim sunt observata.

TOMI TERTII FINIS.

TABULA

RERUM QUÆ IN HOC VOLUMINE CONTINENTUR.

ÆNEIS.